

■ Dévavári Zoltán

ÉLETJELEK A KÖDBEN

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK A DÉLVIDÉKI
MAGYARSÁG 20. SZÁZADI TÖRTÉNELMÉBŐL

Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka

Déavári Zoltán:
Életjelek a ködben
Válogatott tanulmányok a délvidéki
magyarság 20. századi történelméből

Dévavári Zoltán:

Életjelek a ködben

Válogatott tanulmányok a délvidéki
magyarság 20. századi történelméből

Kiadó:
Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

+381 (24) 624 444
Strossmayer u. 11., 24000 Szabadka, Szerbia
kiadoibizottsag@magister.uns.ac.rs
office@magister.uns.ac.rs
magister.uns.ac.rs

Fő- és felelős szerkesztő:
Ivanović Josip

Kiadói bizottság:
Ivanović Josip, Francišković Dragana, Borsos Éva, Grabovac Beáta, Horák Rita,
Raffai Judit, Samu János, Beke Ottó, Halasi Szabolcs, Fehér Viktor, Huszka Márta

Recenzensek:
A. Sajti Enikő
Németh Ferenc

Szaklektor:
A. Sajti Enikő

Tördelőszerkesztő:
Harangozó Attila

Nyomda:
Grafoprodukt, Szabadka

Példányszám
100

Támogató

ISBN
978-86-81960-25-7

© Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2023
© Dévavári Zoltán, 2023

Szabadka
2023

Előszó

A kötetben közölt – 2017 és 2021 között megjelent – 13 válogatott, alapkutatásokra épülő tanulmány a délvidéki magyarság első kisebbségi létére (1918–1941) fókuszál. Az átfogó korabeli politikai kép, egyben a kulturális tér rekonstruálása és megfestése, annak az utókor által történő átlátása céljából az itt közölt értekezések nagy hangsúlyt fektetnek a kényszerkisebbségi létet determináló kulcskérdésekre.

Az írások kronológiai sorrendben dolgozzák fel a kényszerkisebbségbe került bácskai és bánági magyarok, valamint a szabadkai magyar zsidók eszme- és politikatörténetét, különös hangsúlyt fektetve azokban a délszláv állam impériuma alá került magyar közösség politikai életében a két világháború közötti időszakban kulcsszerepet játszó személyek (Deák Leó, Dettre János, Fenyves Ferenc, Gráber László, Nagy Iván, Strelitzky Dénes, Várady Imre) tevékenységének, életútjának minél pontosabb bemutatására, rekonstruálására.

A tanulmányokban lényeges változtatásokat nem eszközöltünk, azonban a lábjegyzeteket egységesítettük. Az olvasó tájékozódását segíti a kötet végén a dolgozatokban előforduló személyek életrajzi adatainak a rekonstruálása.

I.

**Szabadka végnapjai
(1918. október–december)**

I. „Hangja valahonnan a mélységből jött és elhaló volt.”

– Braun Henrik halála

„Tegnap délután hat órakor történt. A szomorúan fáradt test, melyet erejét meghaladó kór támadott meg, véres hörgés közt viaskodott az elmúlással. Az ágy mellett két ember ült. Nehezen eltitkolható megindulás az arcukon. Két újságíró egy harmadiknak halálos ágyánál... [...] És ott ültünk ketten Braun Henrik ágya mellett. Valahogyan beleült lelkünkbe az ember sorsa. Beszélni kellett volna a halálosan hörgő emberrel és valami fojtogatta a torkunkat. Braun Henrik, nehéz lélegzete ólomsúllyal ülte meg a levegőt. A reménytelenségben nem tudtunk szólni s lassan felemelkedve ágyában, láthatóan kínos erőlködéssel szólalt meg Braun Henrik:

– Megjött a válasz?

Megdöbrentünk. Hangja valahonnan a mélységből jött és elhaló volt. Szemeit felnyújtotta. Tiszták és értelmesek voltak. Valami türelmetlenség volt bennünk és magyarázólag hozzátette:

– Wilson válasza a Monarchiának?

[...] Hat óra volt. Ilyenkor szoktak összeülni az ő redakciójában az esti munkához. Talán ott ült Braun Henrik akkor is az íróasztalnál. Várta a napi szenzációt, Wilson válaszát a Monarchiának. Még kezet fogott velünk...”¹

Másnap, 1918. november 18-án, amikor az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériuma nyilvánosságra hozta az osztrák–magyar békekezdeményezésre adott elnöki választ,² reggel hét órakor a spanyolnátha³ szövődményeiben elhunyt Braun Henrik, a szabadkai újságírás doyenje. Temetésére október 21-én került sor, a gyászbeszédet Fenyves Ferenc mondta:

¹ Braun Henrik 1869–1918. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 19. 2.

² Wilson válasza Ausztria–Magyarországnak. A cseh-szlovák és a jugoszláv nemzeti tanácsokkal való tárgyalásokra utasítja a Monarchiát. Ők bíraskodjanak efelett, hogy mi elégti ki a nemzeti aspirációkat. *Pesti Hírlap*, 1918. október 22. 1–2. Megérkezett Wilson válasza. A cseh-szlovákokkal és a délszlávokkal való megegyezést kívánja. *Pesti Napló*, 1918. október 22. 1–3.

³ Az 1918 és 1919 között pusztító spanyolnátha a világ legnagyobb járványa volt, a Föld lakosságának mintegy 3-5 százalékát pusztította el. 1918-ban több áldozatot követelt, mint az első világháború. A becslések 27 és 50 millióra teszik a járványban meghaltak számát.

„[...] A sors, amelynek az újságíró soha sem kegyeltje, kegyetlen mártíriumot mért Rád. Hogy most, amikor egymás ellen hajszolt vérző és szenvedő embertömegek testvéri kézfogásra készülnek, hogy amikor megadatott élvezned munkád eredményét és a családi élet melegét, gyönyörködni két szép gyermeked fejlődésében, — a halál elszóltított közülünk. [...] És most, amikor pályája delelőre ért, kisesett kezéből a toll, megszakadt szívében a gyöngédség, amellyel övéit körülvette. Ránk maradt társaira és barátaira a kötelesség felvenni a tollat és felvenni a gyöngeségének szálait, mellyel szeretteinek sorsát akarta biztosítani. Amikor évekkel ezelőtt nála kezdtük az ő útmutatása mellett pályánkat, megértéssel és szeretettel sokszor mondta, jól van fiúk. És most, amikor búcsúzunk tőle, hogy folytassuk az ő munkáját, mi mondjuk, aludd nyugodtan utolsó álmodat, ne aggodj a tiedért, jól lesz Braun Henrik. Isten veled!”⁴

Az összeomlás pusztító kataklizmájának bekövetkezte előtti hetekben, napokban és órákban legfeljebb csak sejthető volt: Braun Henrik temetése több volt egy jeles ember búcsúztatásánál, a gyásznál. Ekkor még senki sem tudhatta, hogy ott és akkor Braun Henrikkel együtt hamarosan a Monarchia és szeretett városa, Szabadka is a sírba száll. Talán csak maga Fenyves Ferenc érezte a lelke mélyén valahol, hogy a közelgő végben, azon a szomorkás októberi napon a gyászbeszédében akaratlanul is kijelölte azt az utat, amelyet majd a szerkesztése alatt álló napilap, a *Bácsmegeyi Napló*⁵ az impériumváltás után a kisebbségbe került délvidéki magyarság szellemi, kulturális és politikai életében fog végigjárni. Braun Henrik halála és temetése az idők távlatából így lett egy kor és egy nemzeték történelmi búcsújának és egy új, kihívásokkal teli kor hajnalának a kezdete.

II. „...a megmaradottak ellen intéz sturmot a járvány.”

– A spanyolnátha Szabadkán

„A város népét eddig a háború pusztította. A férfi lakosság díszét idegen föld sírhantja takarja, a hősök temetőjében sűrűn áll a fejfa, most béke közeledik, s most a nők, a gyermekek, a megmaradottak ellen intéz sturmot a járvány. Lát-hatatlan bacilusokkal kellene csatázni, s ebben a védekező háborúban Szabadka tehetetlen, mert a védekezés nincs szervezve.”⁶

⁴ Braun Henrik temetése. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 22. 2–3.

⁵ Az 1903. július 13-án bejegyzett *Bácsmegeyi Napló* napilap a kormánypárt megyei szócsove volt, egészen 1907. február 10-i első megszűnéséig. Az egy évvel később, június 22-én Fenyves Ferenc felelős szerkesztésével újrainduló újság lényegében nem tért el ettől a politikai irányvonalától. 1913-ban a napilap erőteljesen a Polgári Radikális irányzat felé tolódott el. A szerb hadsereg a *Bácsmegeyi Naplót* először 1918. november 20-án, majd végül 1919. január 17-én tiltotta be. Az 1920-ban újraindult napilap a délvidéki magyarság elsőszámú politikai, kulturális és szellemi szervezkedésének a centrumává vált. 1929-ben a nevét kényszerűségből *Naplóra* változtatta. 1941 áprilisában, az újabb impériumváltás után történt betiltáskor szűnt meg végérvényesen.

⁶ Pusztít a spanyol. Naponta nyolc-tíz halott van Szabadkán. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 11. 1.

1918 októberének első napjaiban a spanyolnátha már elemi erővel dühöngött Szabadkán. Annak ellenére, hogy a halálos kór szeptemberben is szedte áldozatait – a betegségben ebben a hónapban összesen 19-en haltak meg –, a hatóságok továbbra sem vették komolyan a veszélyt, sőt magának a járványnak a létét is tagadták; azt egyszerű influenzának állították be.⁷ Az első érdemi intézkedéseket – az iskolák és a mozik bezárását – csak október 9-én foganatosították.⁸

Nem csak a szervezetlenség, hanem elsősorban a felkészületlenség és a katasztrófális higiéniai viszonyok járultak hozzá a járvány feltartóztathatatlan terjedéséhez. A város orvosainak a zöme ekkor a fronton teljesített szolgálatot. Azok a medikusok, akiket nem helyeztek, nem vezényeltek el Szabadkáról, ekkor már nem bírták a megnövekedett terhelést. A helyzetet az is súlyosbította, hogy ellehetetlenült a betegek szállítása. A mentőállomás csak egy fogattal rendelkezett, melyet a megnövekedett terhelés és az állandó igénybevétel miatt nem fertőtlenítettek, így a szállítás során más tüneteket nem mutatók is elkapták a kórt. A hírek pedig gyorsan terjedtek, így a városi fuvarosok félelmükben, hogy őket is megtámadja a vírus, a legtöbb esetben megtagadták a betegszállítást.⁹ Ennek következtében abszurd jelenetek sorai játszódtak le: az orvosok a haldokló betegeket talicskákon voltak kénytelenek végigtolni a nyílt utcákon.¹⁰ Amíg lehetet. A városi kórházban ugyanis rövid idő alatt beteltek a kapacitások, járványkórházat a hatóságok pedig továbbra sem állítottak fel; csak a szabadkai szegényházban rendeztek be a betegeknek két szobát. Ebből pedig csak több baj származott, mint haszon, mert az így kialakított két terem eredetileg búza- és kukoricaraktár volt, tele rágcsálókkal. A helyzetet az is súlyosbította, hogy október első napjaiban a szénhiány miatt Szabadkán lényegében megszűnt az áramszolgáltatás, s mindez a helyi kórházban nagy zavarokat okozott, de a kór terjedéséhez jelentős mértékben hozzájárult a fegyelem teljes hiánya is: a betegek ágyát a hozzátartozók állták körül, a temetéseket pedig nagyszámú jelenlét és katasztrófaturisták hada mellett óvintézkedések nélkül tartották meg. Mindez azt eredményezte, hogy a hónap közepére volt olyan nap is, amikor a spanyolnátha már 8-10 ember életét követelte.¹¹ A járványkórházat végül csak október 30-án nyitották meg.¹² Az áldatlan helyzeten tovább rontott az is, hogy október 11-én a déli frontról 600, spanyolnáthában szenvedő német katonát szállítottak a városba, akiket a szabadkai, ideiglenesen hadikórházakká átalakított épületekben helyeztek el.¹³

⁷ Szabadkán csak influenza van. A tisztifőorvos jelentése. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 12. 3.

⁸ Szabadkán több ember hal meg spanyol betegségben, mint Budapesten. A vármegyében is pusztít a spanyol veszedelem. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 10. 1.

⁹ Hogy terjesztik Szabadkán a Spanyol betegséget. Mentők és bérkocsi szállítják a betegeket. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 15. 1.

¹⁰ Pusztít a spanyol. Naponta nyolc-tíz halott van Szabadkán. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 11. 1.

¹¹ Uo.

¹² Átszállították a spanyol betegeket a járványkórházba. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 31. 3.

¹³ Vita Szabadka betegségeiről. A villamos és a spanyol-láz a közigazgatási bizottságban. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 13. 1–2.

Ezekben az intézményekben az első hetekben naponta 5 katona halt meg spanyolnáthában,¹⁴ október végén pedig már 12.¹⁵

A fronton zajló eseményekkel párhuzamosan egyre jobban súlyosbodott a közbiztonság és a közellátás helyzete is. Október 15-től a hatóságok Szabadkára egyáltalán nem utaltak ki lisztet,¹⁶ de a többi élelmiszerből, különösen a húsból is állandó hiány lépett fel. Mindennek eredményeként a város már nem tudta biztosítani a betegek ételmezését, így az amúgy is legyengült betegeknél általánossá vált az éhezés, ami felgyorsította az elhalálozást is.¹⁷ Ilyen körülmények közt október 19-ére a járványban elhunyt betegek száma elérte a 101 főt.¹⁸

A korabeli állapotokat talán Petar Ognjanoc, 21 éves sírásó esete szemlélteti a legjobban. A szerb fiatalember – nem bírva a spanyolnáthában elhunytak temetésével járó mindennapos stresszt – erősen ittas állapotban a Szabadka–Baja közt közlekedő vonat elé vetette magát.¹⁹

Az összesített adatok szerint októberben 187, novemberben 179, december első felében 51 civil áldozat hunyt el a városban spanyolnáthában.²⁰ A katonai áldozatok pontos számát nem ismerjük.

III. „...e nagy fontosságú időkhöz méltóan, nyugodtan viselkedjenek.” – Az őszirózsás forradalom Szabadkán

„Az utcák sáros sötétségében a város minden részében lövések durrogtak. A hatodik és ötödik körben hol ebben, hol a másik utcában durrogtak a fegyverek, de a rendőrség, még ha akarta volna sem üldözhetette a garázdálkodókat, mert a szem elé tartott tenyérig sem láthattak.”²¹

A frontok összeomlásával, az egységeiket önkényesen elhagyó, zömében szláv dezertőrök számának a szaporodásával Szabadka közbiztonsága október közepére gyakorlatilag összeomlott. A város utcáit fosztogató katonák járták, akik egymásra, a békés polgárookra és a megregulázásukra kiküldött rendőrökre, katonai járőrökre támadtak.

Október 27-én délután Havas Emil lakásán megalakult a Polgári Radikális Párt helyi szervezete. Az alakuló ülésen megválasztották a párt végrehajtó bi-

¹⁴ Terjed a spanyol betegség. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 18. 3.

¹⁵ Bacillus-kultúrát terjeszt a szabadkai halottas ház. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 25. 2.

¹⁶ Szabadka részére nem utalt ki lisztet a közélémezési hivatal. – Zombor lisztkontingensét négy vaggonnal szállították le. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 11. 1.

¹⁷ Nincs elég hús. Szabadkán éheznek a spanyol betegek. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 23. 2.

¹⁸ 1214 spanyol influenzától meghalt. Szabadkán százegy. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 23. 2.

¹⁹ Hatósági védekezés a spanyoljárvány ellen. – Pénz, tej, jég és állandó orvosi szolgálat. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 24. 2.

²⁰ Szűnőfélben a spanyoljárvány. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. december 17. 3.

²¹ Véres vasárnap Szabadkán. – Részeg katonai őrzéskor. – *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 15. 3.

zottságát is. Elnökké Gállfy Györgyöt, ügyvezető titkárrá Havas Emilt, jegyzővé Gottlieb Pált választották meg. A bizottság tagja volt még Székely Áron, Szanitter Tivadar, Kirz Bertalan, Weiner Hermann, Csiszári Nagy Samu, Bihari Jakab, Nagy Sándor, Kosztics Sándor, Mikó László, Vass István, Schermann Vilmos, Karkos Károly, Czéner Andorné és Krausz Lenke.²²

Október 31-én a reggeli órákban erősen ittas magyar katonák előbb megakadályozták az Újvidékre tartó vonat indulását, majd összeverekedtek a pályaudvaron tartózkodó német egységek tagjaival. A rendet a Hepke Rezső százados parancsnoksága alatt 30 csendőr állította helyre. A pályaudvaron tartózkodó magyar katonatiszteket rövidesen arra szólították fel a bajtársaik, hogy vegyék le a sapkarózsájukat. Aki a felszólításnak nem tett eleget, azt összeverték.²³ Az esti órákban a Városi Tanács a vagyon- és az életbiztonság érdekében elkezdte a szervezni a kétezer fős polgárőrséget rendőrökből, csendőrökből és a csendőrséghez beosztott katonákból.²⁴ Ezzel párhuzamosan tartotta alakuló ülését a szabadkai városháza tanácstermében a szabadkai Magyar Nemzeti Tanács,²⁵ amelyet Bíró Károly polgármester is támogatásáról biztosított. Dr. Havas Károly indítványára a szabadkai Nemzeti Tanács elnökének dr. Mukits Simont, jegyzőnek Ács Jenőt választották meg.²⁶

A nap eseményei ezzel még nem zárultak le. Késő este egy több ezres csöcselék megrohmozta a szabadkai teherpályaudvart, ahonnét minden mozdíthatót elvittek. A rend helyreállítására kirendelt csendőrök többször is a tömegbe lőttek, aminek három halálos áldozata lett.²⁷

Másnap délelőtt a Városi Tanács Dembitz Lajos helyettes polgármester vezetésével tárgyalásokat kezdett a Nemzeti Tanáccsal. A tárgyalások hírére a városháza tisztikara is összesereglet, akik Kmety Ilonka és Bleszich Irén által varrt nemzetiszínű kokárdákat tűztek a kabátjukra. Rövidesen Bíró Károly polgármester is megjelent, majd a tömeghez fordulva bejelentette, hogy a Városi Tanács rendkívüli ülésén egyhangúlag elfogadta azt a határozatot, hogy csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. A polgármester ezután felhívta a város lakosságát, hogy tartózkodjanak az erőszaktól, s „e nagy fontosságú időkhöz méltóan, nyugodtan viselkedjenek.”²⁸

²² A szabadkai Polgári Radikális Párt szervezkedése. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. október 29. 2.

²³ Szabadka a nagy napokban. Izgalmas jelenetek a pályaudvaron. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 1. 2.

²⁴ Polgárőrséget szervez a hatóság. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 1. 2.

²⁵ Az ekkor megalakult Tanácsnak a következő személyek voltak a tagjai: dr. Mukits Simon, dr. Ács Jenő, Mamuzsich János, Nojcsék Géza, dr. Reisner Lajos, dr. Havas Emil, dr. Fenyves Ferenc, Milkó László, Ciszéri Nagy Samu, Chéhner Andorné, Krausz Lenke, Kalmár Jenő, Németh István, Dedakin Miklós, Váczi András, Horváth Bálint, Sóváry Zoltán, Kopilovits Ferenc, Weiszemberger József, Rizsányi Pál és dr. Vass István.

²⁶ A szabadkai Nemzeti Tanács ülése. *Bácsmegeyi Napló (I. rendkívüli kiadás)*, 1918. november 1. 1.

²⁷ Kifosztották a szabadkai teherpályaudvart. *Délvidék (Bácskai Napló)*, 1918. november 3. 2.

²⁸ Szabadka Tanácsa csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 1. 1.

A polgármester bejelentése után a Nemzeti Tanács a városházán elfoglalta a főispáni hivatal helyiségeit, majd meghozta első intézkedését, amelynek értelmében aznap 17 órakor leváltották az addigi állomásparancsnokot, Hayek ezredest, s helyére Szokoly Pál alezredest nevezték ki, aki 19 órára összehívatta a városban lévő katonatiszteket, majd miután azok letették a hűségesküt a Nemzeti Tanácsra, hivatalosan is megalapították a Katonatanácsot. Ezzel párhuzamosan a Wodianer huszárszázados és Inkey honvédfőhadnagy parancsnoksága alatt álló, a Nemzeti Tanácshoz hű egységek megkezdték a pályaudvaron feltorlódott, a frontokról hazafelé tartó katonák lefegyverzését. Ekkor már a város több pontján is dörögtek a fegyverek. A szabadkai Korzón, a Kossuth utcában is állandósult a lövöldözés, a hajnali órákban pedig városszerte fosztogatás kezdődött.²⁹

Az összetűzések az elkövetkező napokban is folytatódtak. A 86-os cs. és kir. gyalogezred pár katonával védett Halasi úti laktanyáját a környékbeliek rohanták le, s azt teljesen kifosztották. Az elkövetkező napokban a hadsereg lezárta a környéket, majd házról házra gyűjtötték be a laktanyából ellopott ingóságokat és a széthordott fegyvereket.³⁰

November 4-én alakult meg a szabadkai Statáriális Bíróság, amely a rablás, a fosztogatás, a gyűjtogatás, az emberélet elleni merénylet, lázítás, a posta, távírda, vasút és világítási eszközök, élelmezési intézmények megrongálására irányuló bűncselekmények elkövetői fölött mondott ki halálos ítéletet.³¹

Ugyanaznap alakult meg a szabadkai Katonatanácsnak alárendelt, Wodianer huszárszázados, Nagy Emil főhadnagy, Jerney főhadnagy, Strasszer főhadnagy, Somogyi hadnagy, Iván és Schmidt zászlósok vezetése alatt álló, 2500 fős, 20 fős szakaszokba szerveződő szabadkai Vörös Gárda is, amelyet már másnap 15 alkalommal, Szabadka mellett pl. Zentán is bevetettek. A Vörös Gárda egységeit rendelték ki a szerb katonaszökevények ellenőrzése alá került Bácsfeketehegy visszafoglalására is. A gárdisták a közép-bácskai települést utcai harcok során foglalták vissza, ahol 552 foglyot ejtettek.³²

November 6-án Tordai Izsó tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt alakult meg a szabadkai Katonatanács 36 fős detektív csoportja. Az új egység már megalakulásának napján akcióba is lépett: több helyen tartottak házkutatást, több személy letartóztattak.³³

Másnap este befutott az a szerelvény, amely hazaszállította a 86. cs. és királyi gyalogezred katonáit. A hazatért ezredet elsőként a távozó polgármester kö-

²⁹ A szabadkai forradalom naplója. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 6. 2.

³⁰ Kifosztották a szabadkai közös laktanyákat. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 13. 2.

³¹ Megalakult a szabadkai rögtönítélő bíróság. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 6. 2. – A végrehajtó hatalom a hatóság kezében. A vörös gárda tovább szervezkedik. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 7. 3.

³² A szabadkai vörös gárda. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 6. 2. – A vörös gárda egy napi működése. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 9. 3. – A vörös gárda 552 rablót fogott el. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 8. 3.

³³ A szabadkai katonatanács detektív csoportja. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 8. 4.

szöntötte, majd a Nemzeti Tanács nevében Mukits Simon és Kalmár Jenő szólt a visszatérőkhöz. Ezután Szokoly Pál alezredes, a 86-os pótzászlóalj parancsnoka intézett néhány szót a hazatért katonákhoz „...és felszólította őket, hogy most mint jó magyarok, legyenek a rend hű katonái”. Végül Rátvay Imre őrnagy a Katonatanács nevében üdvözölte a város háziezredét.³⁴

IV. „...ma nem szabad vizályt keresnünk, mert ma minden erőt a Haza megmentésére kell egyesíteni.” – Az őszirózsás forradalom és a szabadkai harcok, Bíró Károly lemondása, Pleszkovich Lukács kinevezése

Károlyi Mihály, november 6-án a hajnali órákban, útban az antant és a szerb hadsereg képviselőivel Belgrádban tartandó tárgyalásokra, Szabadkán helyi híveivel folytatott megbeszéléseket.³⁵ Bár a miniszterelnök szabadkai tárgyalásairól nem találtunk érdemi információkat, azonban az ezt követő eseményekből nagyjából következtethetünk azok tartalmára. Károlyi távozása után még aznap reggel előként Kiss József, Szabadka tiszti főügyésze megromlott egészségügyi állapotára hivatkozva adta be a lemondását,³⁶ majd pár órával később Bíró Károly polgármester is elkészönt tisztségétől. A korabeli tudósítás nem is csinált titkot abból, hogy Bíró távozása a tisztogatásokkal és a személyi konfliktusokkal volt összefüggésben, elsősorban azzal, hogy a szabadkai Nemzeti Tanács javaslatára Károlyi Pleszkovich Lukácsot szándékozott főispánnak kinevezni.³⁷

Olvassunk bele néhány gondolat erejéig a Bíró lemondását megindokló levelébe is:

„Ezt az elhatározást megérlelte bennem annak a tapasztalata, hogy 16 évi polgármesteri működés, de főleg az utolsó 4 év felelősségteljes idegölő munkája és izgalma annyira megviselte idegeimet és egész szervezetemet, hogy fáradtnak és kimerültnek érzem magamat s nem érzem magamban többé azt az energiát, amely ily fejlődésben levő nagy város ügyeinek vezetéséhez feltétlenül szükséges. Átérezem és tudom, hogy egy szerencsétlenül végződött háború siralmas helyzete minden hazafinak kötelességévé teszi, hogy tehetségének és erejének végső megfeszítésével szolgálja édes magyar hazánk szent ügyét, hogy ledöntve a személyi ellentétek, politikai, faji és vallási különbségek válaszfalait – egyesült erővel kell most a Haza megmentéséért minden lehetőt megtenni – mégis ragaszkodnom kell elhatározásomhoz, mert a fentebb jelzett okon kívül úgy ítélem meg a helyzetet, hogy a megváltozott viszonyok között jobban szolgálom

³⁴ Hazajött a háziezred. A nyolcvanhatosok fogadtatása. *Bács megyei Napló*, 1918. november 8. 2.

³⁵ Károlyi hajnalban Szabadkára érkezett. *Bács megyei Napló*, 1918. november 7. 1.

³⁶ Lemondott Szabadka tiszti főügyésze. *Bács megyei Napló*, 1918. november 8. 3.

³⁷ A szabadkai polgármester lemondása a törvényhatósági bizottsághoz. *Bács megyei Napló*, 1918. november 8. 2. – Új korszak Szabadkán. *Bács megyei Napló*, 1918. november 8. 2.

Hazám és szülővárosom ügyét, ha most állok félre és helyet engedek oly egyénnek, aki talán alkalmasabb az összes erőknél a mai vészterhes időkben annyira szükséges egyesítésére. [...] Isten áldja imádott Hazámat és szeretett szülővárosomat, engedje a Mindenható, hogy Hazánk egét gyászosan beborító sötét felhőkön keresztül minél előbb törjenek keresztül a függetlenné lett Magyarország napjának fényes sugarai, hogy boldog Hazában egy boldog Nemzet szabadon éljen, fejlődjék és virágozzon.”³⁸

Ezekben a sorsdöntő órákban Pleszkovich Lukács Budapesten volt, és a szabadkai hatalmi struktúrák átalakításáról tárgyalt. Eredetileg a Mukits Simon kormánybiztosi és a saját főispán kinevezését akarta elérni, azonban erre nem került sor. A magyar kormány november 8-án Baloghy Ernő főispán leváltásával párhuzamosan Pleszkovichot tette meg kormánybiztossá, és őt bízta meg egyben a főispáni teendők végzésével is.³⁹

Az eredeti tervek szerint 1918. november 10-én a város rendkívüli közgyűlésén fogadták volna Bíró Károly polgármesternek, Kis József városi tisztii főügyésznek és Janiga Jánosnak, a helyi hadigondozó hivatal elnökének és országgyűlési képviselőnek a lemondását, majd Baloghy Ernő főispán leváltását, végül pedig Pleszkovich kormánybiztosi kinevezését.⁴⁰

Pleszkovich tárgyalásai azonban Pesten elhúzódtak, s csak november 10-én, délután négy órakor érkezett vissza Szabadkára. A pályaudvaron a Nemzeti Tanács küldöttsége, Brestyánszky Miklós rendőrfőkapitány, a szabadkai Vörös Gárda zenekara és a szabadkai Függetlenségi Kör képviselői és több száz polgár fogadta.⁴¹

Másnap reggel Szabadkára utaztak Bartha Albert honvédelmi miniszter kiküldöttjei is, hogy ellenőrizzék a hazatérő katonák fogadtatását, illetve a város közbiztonsági állapotát. A honvédelmi miniszter személyes megbízottjai bár elismerték a szabadkai Vörös Gárda addigi teljesítményét, azonban komoly kifogásokat emeltek annak az elnevezése ellen, majd kérték a Vörös Gárda feloszlását és az ott szolgáló egységek átirányítását az akkor nagyjából négyszáz fős szabadkai Nemzetőrségbe. A kiküldöttek arra is utasították a Szabadkán tartózkodó magyar katonatiszteket, hogy haladéktalanul kezdjék meg az addig teljesen elhanyagolt propagandatevékenységet, s fokozott erővel és gyorsasággal szervezzék és állítsák fel a Nemzetőrség új századait.⁴² Pleszkovich azonban megakadályozta a Vörös Gárda feloszlását. Arra hivatkozott, hogy az adott helyzetben a város védelme a Gárda nélkül nem biztosítható, majd ideiglenesen leállította a feloszlást, és elrendelte, hogy annak egységei a Nemzetőrség teljes

³⁸ A szabadkai polgármester lemondása a törvényhatósági bizottsághoz. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 8. 2.

³⁹ Dr. Pleszkovich Lukácsot nevezték ki Szabadka kormánybiztosává. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 9. 2.

⁴⁰ Szabadka rendkívüli közgyűlése. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 9. 3.

⁴¹ A kormánybiztos fogadtatása a pályaudvaron. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴² A hadügyminiszter propaganda bizottságának kiküldöttei Szabadkán. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 12. 3.

kiépítéséig addigi zárt alakulati formájukban, a Nemzetőrség egységei mellett, párhuzamosan továbbra is álljanak a rendelkezésére.⁴³

Pár órával később Havas Emil lakásán tartott értekezletet a Polgári Radikális Párt helyi szervezete. Itt viszont a fő napirendi pont már az volt, hogy Szabadka esetleges szerb megszállása esetén egyáltalán lehetséges lesz-e a párt további szervezkedése. Persze, a kérdésre ekkor és ott senki sem tudott válaszolni, aztán abban állapodtak meg, hogy november 24-én – amit végül a gyorsan változó történelmi események viharai elsodortak – a Polgári Radikális Párt budapesti prominens vezetőinek a részvételével nagy népgyűlést tartanak majd a városban.⁴⁴

A november 10-ére tervezett városi közgyűlés Pleszkovich budapesti útja miatt elmaradt. Bíró Károly azonban nem várta meg a másnapi időpontot. Elsősorban azért nem, mert azon már Pleszkovich elnökölt volna. A kettejük közötti viszonyt és a város politikai elitje közötti kendőzetlen feszültséget plasztikusan ábrázolja az is, hogy Bíró feltett szándéka volt, hogy a hatalom átadása-átvétele során elkerülje a Pleszkovichcsal valós személyes találkozást. Ezért a közgyűlés eredetileg tervezett időpontjára, november 10-ére értekezletet hívott össze a Városi Tanács, a Törvényhatósági Bizottság és a Városi Tisztviselő Kar tagjai számára, ahol hivatalosan is bejelentette visszavonulását. A távozó polgármester ekkor nagyjából ugyanazt mondta el, amit a lemondó levelében már nyilvánosságra hozott, majd utalva a végletekig kiélezett és megosztott bel- és külpolitikai helyzetre, a felszólalását azzal zárta, hogy „...súlyos időket élünk, ma nem szabad viszályt keresnünk, mert ma minden erőt a Haza megmentésére kell egyesíteni.”⁴⁵

Bíró lemondása után a délutáni órákban ismételten benépesült a városháza díszterme, ahol a szabadkai magyar és a magyarpárti bunyevác értelmiség a nemzetiségi jogok biztosításának a tiszteletbentartása mellett Szabadka Magyarországhoz tartozása mellett állt ki: „ember emberhátán állt sűrűn, szorosan egymás mellett, hogy egy gombostűt sem lehetett volna elejteni. A karztok is zsúfolásig tömve. A résztvevő publikum lelkesen éljenzett, tapsolt azoknak a szónokoknak, akik a magyar álláspont érvényesítése mellett szólaltak fel. A hangulat sokszor olyan izzó volt a teremben, hogy a kirobbanástól kellett tartanunk. Ha a szónok nem tetsző dolgokat mondott, egyszerre mind a kétezer ember süvöltött feléje élesen és verte a padot és szidta a cseheket.”⁴⁶ A magyar himnusz eléneklésével végződő rendezvényen Reisner Lajos, Fenyves Ferenc, Németh István, Weissenberger János, Váczi András mondott beszédet. Reisnert leszámítva a várható szerb megszállással kapcsolatban mindenki az önmérsékletre szólított fel.⁴⁷

⁴³ A Vörös Gárda újjáalakulása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴⁴ A radikális párt értekezlete. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴⁵ A polgármester csak értekezleten búcsúzott a törvényhatóságtól. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴⁶ Felesleges népgyűlés. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 2–3.

⁴⁷ Uo.

Másnap a szabadkai városháza dísztermének tömött padosrai előtt Dembitz Lajos helyettes polgármester nyitotta meg a Városi Közgyűlés rendkívüli ülését, majd Völgyi János főjegyző felolvasta a kormány leiratát, amellyel Balogh Ernőt felmentette Szabadka főispáni tisztségéből, s Pleszkovich Lukács kormánybiztost bízta meg a főispáni teendők ellátásával. Ezután Pleszkovich lépett a szónoki pulpitusra, s hosszú beszédében többek között a következőket mondta: „A magyar nemzet forradalommal vetett véget a háborúnak, visszatért a régi nemzeti ideálhoz. Azok, akik 1867 óta a magyarságot vezették, ezért a jövőben még vezetősóhoz sem szabad, hogy jussanak. A forradalom visszaállította az emberi és népjogokat. El kell tűnniük a reakciós elemeknek. Mint a kormány képviselője, az új világrend megteremtésére vállalkozom Szabadkán. Nehéz munkát vállaltam, a magyar, bunyevác és szerb nép egyenlő jogokhoz kell, hogy jusson a Wilson-féle elvek alapján. Minden nép maradjon meg saját valójában. Különös oltalmazója akarok lenni a bunyevácoknak. A háborúból visszatérő katonákat ne csak fegyverrel, de jó szívvel várjuk. Ez az alapelvem, de nem fogok eltúri még a legnagyobb hőstől sem rendzavarást. A népjogok teljeségéhez, a háború kipusztításához az általános, titkos, egyenlő választójog fog vezetni. Hiszem, hogy a béketárgyaláson a győztes ellenség belátó lesz szegény hazánkhoz és nem fog elmúlni az erős Magyarország, amelyre Európának van szüksége.”

Pleszkovich beszéde után a városi bizottság tagjai kaptak szót, akik közül többen is a jóízlést erősen meghaladó hűségnyilatkozatokat tettek az új kormánybiztos és az új kormány előtt. Ezután Gergely József jegyző olvasta fel Bíró Károly polgármester leköszönő beszédét, amelyet a jelenlévő közönség szinte minden mondatnál gúnyos, egyenesen sértő közbeszólásokkal szakított félbe. Bíró levelének a felolvasása után annak tartalmáról nyitottak vitát. A korabeli közhangulatot jól érzékelteti a pár napja még kormánybiztosi ambíciókat dédelgető Mukits Simon felszólalása:⁴⁸ „A lemondott polgármester addig, míg uraskodhatott, itt ült, most mikor munka, felelősség vár rá, elmenekül. Jutalmat, elismerést nem érdemel.” Bíró mellett egyedül Fischer Jákó állt ki, aki felszólalásában egyedülként vette védelmébe a távozó polgármestert, s beszédét annak ellenére mondta végig, hogy mondatai az állandóan bekiabáló, indulatos tömeg zajában jóformán teljesen elvesztek.⁴⁹

Miközben a városházán Pleszkovich ünnepélyes beiktatási ceremóniája zajlott, párszáz méterrel távolabb, a Hungária vendéglő nyári kerthelyiségében és a Teréz téren ötezer fő részvételével megalakult a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács. Elnökévé Šime Milodanovićot, alelnökévé Blaško Rajičot és Jovan Ma-

⁴⁸ Mukits Simon és Bíró Károly a századfordulón még egymás szövetségesei voltak. A két politikus viszonya 1902-ben, Bíró polgármesterré választása után romlott meg. Az 1904. november 26-i helyi választásokon már mint egymás legfőbb riválisai feszültek egymásnak.

⁴⁹ Szabadka nagy közgyűlése. Pleszkovich Lukács bemutatkozása. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 12. 2.

nojlovićot, titkárának Jovan Petrovićot, jegyzőjének Josip Pertićet választották meg. A rendezvény vezérszónoka Blaško Rajić volt, aki hosszú beszédének súlypontját a népek önrendelkezési jogára és a délszláv egység hangoztatására helyezte: „...melynél fogva a bunyevátság és a szerbség ma elnyomatásából fel-támadhat és nem kell tartania attól, hogy mások intézhessék sorsát.” Vladislav Manojlović hasonló szellemiségben elmondott felszólalása után Jovan Petrović felolvasta a Szerb-Bunyevác Nemzeti Tanács határozati javaslatát: „Szabadka bunyevácai és szerbjei, akiket szlovén nevük, vérük és nyelvük köt egybe, elfogadva az egész kultúrvilág elvét, amelynek értelmében minden nemzetnek joga van, hogy önmaga intézze sorsát, elhatározták, hogy megalakítják a helyi bunyevác-szerb nemzeti tanácsot, amelynek feladata lesz minden szükséges intézkedést megtenni a nagy nemzetgyűlés megtartására, amely Magyarország szerbjei, bunyevácai és más délszlávjai képviselőinek révén határozni fog nemzetünknek sorsa fölött Magyarországon.”⁵⁰ Az esti órákban egy főhadnagy és öt civil személy a városi hatóságok engedélye nélkül a szabadkai városháza tornyára kitűzték a szerb és a horvát nemzeti zászlót.⁵¹

V. „...akiknek az a tisztjük, hogy a leírt szót vigyázzák, sok dolguk van...” – A végkifejlet: Szabadka szerb megszállása (1918. november 13. – 1918. december 25.)

November 13-án – miközben a Belgrádban tárgyaló magyar delegáció, hogy megakadályozza Szabadka Magyarországtól való elszakítását, még azt akarta elérni, hogy Szabadkát az antant csapatai s ne a szerb királyi hadsereg egységei szállják meg⁵² – a várost a következő hirdetmény árasztotta el: „Felhívás Szabadka város polgárságához! Idegen megszálló csapatoknak városunkba érkezése küszöbén figyelmeztetek mindenkit, hogy a megszálló csapatokkal szemben előzékeny, barátságos magatartást tanúsítsanak, mindennemű tüntetést mellőzzenek s összetűzést és ellenállást kerüljenek, mert minden ellenkező magatartás a városunk nyugalalmát s a békés elemek biztonságát a legkomolyabban veszélyeztetné. Miután a háború megszűnt, az ideérkező csapatok nem ellenségként, hanem mint szabad és demokratikus állam kiküldöttei rendfenntartás céljából érkeznek. Szabadka, 1918. november 13.án. Dr. Brestyánszky Miklós rendőrkapitány.”⁵³

⁵⁰ A szabadkai bunyevác-szerb nemzeti tanács megalakulása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 1–2.

⁵¹ A torony szerb és horvát zászlajának ügye a Nemzeti Tanács előtt. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 14. 3.

⁵² Bővebben lásd MISKOLCZI Miklós: *Szabadka elvesztése. 90 éve történt: 1918. november 13., este 7 óra*. Forrás, 40. évf. 11. sz./ 2008. 41–49.

⁵³ Felhívás Szabadka város polgárságához. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 15. 3.

Amíg Belgrádban még javában folytak a tárgyalások, s a városban az antant egységek bevonulását várták, este 19 órakor Antun Živulović alezredes vezetésével a szabadkai vasútállomásra ért, és lényegében fegyveres ellenállás nélkül bevonult a szerb hadsereg első kontingense.⁵⁴

A bevonuló szerb katonákat a szabadkai pályaudvaron elsőként Šime Milodanović, a szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács elnöke üdvözölte, majd Jovan Manojlović szólt az egybegyűltekhez: „Drága barátaim – melegen üdvözlünk benneteket, kiknek jövetelét vártuk: hatvanezer bunyevác és szerb ölel magához benneteket.”⁵⁵ Ezután Dembicz Lajos helyettes polgármester szólt a jelenlévők-höz, s beszédében egyértelművé tette, hogy a városi hatóság a bevonuló szerb királyi hadsereg egységeit megszállóknak tartja. Dembicz rövid beszéde után Havas Emil, a szabadkai Nemzeti Tanács tagja azonban visszatért a manojlovići retorikához: „Testvéreim, a Magyar Nemzeti Tanács megbízásából, a szabadkai magyar polgárság nevében üdvözöllek benneteket. Nemcsak barátsággal, hanem szeretettel is fogadunk. A magyar nép a tietekkel négy és fél éven át közösen szenvedett. Most, hogy a béke közeledik, üdvözlünk, mint egy demokratikus, szabad állam küldötteit az új magyar demokratikus nép nevében. Isten hozott.”⁵⁶

Havas Emil közéleti szereplését és a várost megszálló szerb egység fogadó delegációjában való részvételét⁵⁷ a szabadkai magyarok többsége nem nézte jó szemmel. Nemcsak azok, akik a város politikai életében a Tisza-vonal képviselői voltak, hanem azok közül is sokan elítélték, akik a Nemzeti Tanácsban vállaltak szerepet. Fenyves Ferenc a *Bácsmegeyi Napló* általa szerkesztett utolsó számában indulatos támadást intézett ellene: „Aki majd ezeknek a mai napoknak a történetét megírja, jelentékeny és jelentéktelen emberekről emlékezik meg. A jelentékenyekről könnyű lesz adatokat találni, hogy a jelentéktelenségnek is maradjon fenn némi nyoma: emlékezzünk meg itt dr. Havas Emil szabadkai ügyvédéről. A szerkesztőről. A radikálisról. [...] Havas Emil most pacifista, radikális. Nem hányjuk szemére, hogy nem régóta az. Nem olvassuk fejére háborús uszításait, a győznünk kell hangú cikkeit. Isten ments ezeket még egyszer elolvasni [...]. Ám most a daliás politika hangadója Szabadkán. Mióta a radikális pártiság magyar parlamentképes is lett, Havas is radikális. Radikális párti képviselő akar lenni. Ámbár a jelzőkhöz nem nagyon ragaszkodik, neki a párt mellékes, a mandátum volna fő dolog. Mint ízig-veéig radikális ő csinálta meg Szabadkán a Nemzeti Tanácsot. Ügyetlenül csinálta. Elfeledkezett arról, hogy Szabadkán bunyevácok és szerbek is vannak. Igaz, hogy így ő lett ennek a Nemzeti Tanácsnak a legbefolyásosabb tagja. Érdemes volt ebben a rövid életű

⁵⁴ A szerbek megszállták Szabadkát. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 15. 2.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Bár Havas Emil 1918. novemberi tevékenységét a kortársak elmarasztalták, az impériumváltás után a politikai életből visszavonult Havas a Fenyves tulajdonában lévő *Bácsmegeyi Napló* vezércikkírójaként a kisebbségi délvidéki magyar újságírás és irodalom egyik jelentős személyisége, a kisebbségi magyar irodalom egyik megteremtője lett.

Nemzeti Tanácsban nézni Havast. Hogy vigyázott, hogy serénykedett, nehogy a sajtó azt és úgy írja, amit akar. Állandóan a lapokkal volt baja. No azután jöttek a szerb megszálló csapatok, s Havas Emil, mert szónokolni még jobban szeret, mint vezércikkezni, beszéddel üdvözölte őket. A hosszú háború szenvedéseiben meg-edzett szerb katonák ezt is elviselték. A szerb katonai parancsnokság, november 20-án harminc napra felfüggesztette a *Bácsmegyei Napló* megjelenését. Egy újságra nézve ez a legszigorúbb büntetés. Havas Emil szívében felébredt a kollegialitás és a szolidaritás. Eljött, s azt mondta, hogy az ő lapja sem jelenik meg 30 napig. Erről proklamációt írt alá. Két nap múlva azután, hogy lássák a megszálló csapatok is, mit ér a magyar szó és a magyar szolidaritás, mit jelent az újságírói összetartás, Havas Emil újabb proklamációt adott ki s megjelentette a lapját. [...] Azt hisszük, hogy e súlyos és szomorú időben sem volt felesleges Havas Emil súlytalanságára e sok szót áldozni. Szabadkai polgárok s idegen katonák meglátják ebből, hogy a magyar ember s a magyar újságíró nem olyan fajta, mint Havas Emil.⁵⁸

Visszatérve a november 13-i estére, a szerb hadsereg bevonulására, Antun Živulović a köszöntőbeszédre a szabadkai állomáson tömören válaszolt: „Köszönöm az üdvözeteket. Ide jöttem rendet tenni. Katona vagyok, s nem barátja a parádénak. Remélem, hogy a nemsokára elkövetkezendő béke mindenkinek meghozza a nyugalmat. Éljen a nép.”⁵⁹

Az első szerb csapatok bevonulásával párhuzamosan zajlott a szabadkai Magyar Nemzeti Tanács ülése is, amelyen Mukits Simon bejelentette lemondását, helyére Resner Lajost, helyettesévé pedig Kalmár Jenőt választották meg, majd a Tanács a köztársasági államforma mellett foglalt állást.⁶⁰

Másnap reggel érkezett a városba a szerb hadsereg második kontingense, amelynek parancsnoka a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács képviselőivel tárgyalt.⁶¹

Délután 14 óra 30 perckor újabb vonat állt meg a szabadkai állomáson. Linder Béla fáradtan és csüggedten merengett ki a vasúti kocsi ablakán, a kupét el sem hagyva, csak a *Bácsmegyei Napló* munkatársának adott egy rövid interjút, melyben kijelentette, hogy a belgrádi katonai konvenciót⁶² aláírta, s annak értelmében lényegesen kedvezőbb feltételeket sikerült elérni, mint amit egészen addig remélt, azonban – s itt vélhetőleg Szabadkára utalt – a megszállás már nem volt elkerülhető.⁶³

⁵⁸ Egy stréber portréja – Dr. Havas Emil. *Bácsmegyei Napló*, 1918. december 17. 3–4.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Köztársaság mellett döntött a szabadkai Nemzeti Tanács – Változások a Nemzeti Tanácsban. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 14. 2.

⁶¹ Uo.

⁶² A 18 pontból álló fegyverszüneti egyezmény Magyarország számára előírta, hogy katonai egységeit a Szamos felső völgye-Beszterce-Maros-Baja-Pécs-Dráva vonalra rendelve vissza. Az egyezmény 17. pontja ugyanakkor a közigazgatást magyar kézen hagyta. Mindezt azonban a valóságban nem tartották be, s már 1918 novemberében, decemberében megkezdték annak felszámolását.

⁶³ Linder Béla hadügyminiszter Szabadkán. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 15. 1.

Alighogy leszállt a vonatról a *Bácsmezei Napló* újságírója, a Lindert szállító mozdony sebesen Budapestre robogott, annak ellenére, hogy ekkor még a bevonuló szerb egységeknél jóval erősebb és jelentősebb magyar haderő tartózkodott a városban. Itt volt a 86-os gyalogezred pár nappal előbb hazarendelt teljes állománya, a 8-as, a 6-os honvéd és a 4-es honvédhuszár parancsnokság tisztikara. Jelentős, több ezer fős erőt jelentettek a Vörös Gárda, a Nemzetőrség, a Polgárőrség és a rendőrség alakulatai is. A kivonulás majd csak a november 15-én kezdődött meg, a városban állomásozó magyar ezredeket Kiskőrösre, Kiskunfélegyházára, Kecskemétre és Ceglédre vonták vissza.⁶⁴ A megszálló szerb hadsereg a távozó katonáknak csak a saját személyes ruházatukat engedte magukkal vinni. Még tartott magyar reguláris egységek kivonása, amikor a katonákból összeverődött csőcselék megrohmozta a kiürítés alatt álló honvédlaktanyákat, s fosztogatni kezdett. A szabadkai pályaudvaron pedig megismétlődtek az októberi jelentek: az ott vesztelő szerelvényeket újra kirabolták.⁶⁵

A magyar csapatok kivonulásával párhuzamosan a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács bejelentette, majd ultimátumban közölte a Magyar Nemzeti Tanáccsal, hogy a polgármesteri tisztségre Jovan Manojlovićot jelölték.⁶⁶ Ezzel párhuzamosan adta ki első hadparancsát a város területére Vladislav Kurpežević, Szabadka szerb városparancsnoka:

„A szerb hadsereg megszállta Szabadkát és környékét. Az illetékes katonai hatóságok rendelkezése folytán Szabadka város téparancsnokának lettem kirendelve. A katonai közrend és közbiztonság érdekében, mint a helyi katonai parancsnok elrendelem:

1. hogy az egész polgári rendőrség rendes polgári foglalkozásához és munkájához térjen vissza.

2. hogy Szabadka város minden lakosa haladéktalanul, de legkésőbb november 19-ig déli 12 óráig, a tanyai lakosok és a környékbeli falvakban mindennemű fegyvereket, valamint az összes hadi és kincstári anyagokat szolgáltatassák be a helybeli állomásparancsnokság raktárába (volt szabadkai Honvéd Gazdasági Hivatal, Lenkei utca). Ez alól kivételtnek a régiségszámba menő vadászfegyverek. Egyesek, akik bármily okból szükségesnek vélik, továbbra is birtokukban tartani, kötelesek igazolványért a városi rendőrkapitánysághoz, a községbeli egyének pedig az illető előljáráshoz fordulni, amely ezután megerősítés végett a volt közös huszárlaktanyában székelő katonai állomásparancsnokságnak bemutatandó.

3. A lesgzigorúbban tilos az izgató és nyugtalanító hírek terjesztése, amelyek alkalmasak a fennálló rend és közcsend megbolygatására. A hírlapoknak tilos hadseregünk mozdulatairól, valamint olyasmiről írni, ami rossz vért szülne a lakosság körében, amely megbolygatná úgy a közcsendet, mit a katonaság és a nép közti viszonyt.

⁶⁴ Elköltöznek az ezredek. Kifosztották a nagy katonai felszerelési raktárat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 16. 2.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Szabadka polgármesteri székére dr. Manojlovits Jánost jelölték. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 17. 2.

4. További intézkedésig a lakosság éjjeli 11 óra után az utcákon nem tartózkodhatik.

5. Egyik helységről a másiba való utazás csak írásbeli igazolvánnyal történhetik, amely megerősítés végett hozzám terjesztendő.

6. A volt osztrák–magyar hadsereg összes leszerelt tisztjei, akik itt maradtak és ezidőszert egyenruhát viselnek, kötelesek nálam jelentkezni az egyenruha viselésének megengedése iránt.

7. Aki ezen rendeletem ellen vét, a katonai törvény szigora szerint büntetettik meg.

8. A Térparancsnokság helyisége a helybeli 6. honvédlaktanyában.

Szabadka, 1918. november 15.

Szabadka város térparancsnoka

Vladislav Krupežević tüzérezredes.”⁶⁷

A következő nap Zomborban a megszálló szerb hatóságok feloszlatták a helyi Nemzeti Tanácsot.⁶⁸ Hasonló sorsra jutott aznap a szabadkai színház is,⁶⁹ illetve az esti órákban ismeretlen katonák behatoltak özvegy Schilling Kálmánné Pázmány utcai lakásába, és több mint háromezer korona készpénzt és ékszereket raboltak el tőle.⁷⁰ Másnap, november 17-én a rókusi templomban és a szerb templomban hálaadó istentiszteletet tartottak, majd a helyi szerbek és a bunyevácok körmenetben vonultak végig a városon.⁷¹ Aznap délben megszakadt Budapest és Szabadka között a telefonösszeköttetés, a helyi lapokra pedig lesújtott a cenzúra, és a szláv újságokban kezdetét vette a magyarok elleni első uszító cikkek megjelenése.⁷² November 19-től pedig a postai levelezéseket is cenzúrázni kezdték.⁷³

Tiltakozva a szerb megszálló hatóságok intézkedései ellen Fenyves Ferenc november 19-én hosszú, ekkor már jelentős mértékben kicenzúrázott cikkben ítélte el a történéseket: „a szerb csapat, amely Szabadkára jött abban a tudatban, s azzal a katonai parancssal jött, hogy Szabadkát foglalja el. A mi véleményünk szerint nem *elfoglalták*, hanem *megszállták a várost*. Mi már a fegyverszünet állapotában élünk, a szerbek azonban abban a tudatban jöttek, hogy a fegyverszünet még nincs aláírva, tehát nincs is meg. Ők tehát elfoglaló csapat. Hogy melyik álláspont a helyes, arról kár vitatkozni. Hiszen világos, hogy ha a magyar állam megakarja akadályozni Szabadka elfoglalását, ennél mi sem könnyebb. Csupán Verbásznál kellett volna felszedni a síneket s akkor a szerb csapat nem gyorsvonaton, hanem gyalogszerrel érkezett volna ide feltétlenül a fegyverszünet formá-

⁶⁷ Szabadka lakosságához. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 2.

⁶⁸ Zomborban feloszlatták a Magyar Nemzeti Tanácsot. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 17. 1.

⁶⁹ Nem nyílik meg a színház. Feloszlott a szabadkai színtársulat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 1.

⁷⁰ Zavaros idők martalócai. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 3.

⁷¹ Bunyevác–szerb hálaadó istentiszteletek. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 3.

⁷² Budapest és Szabadka közt megszakadt a telefonösszeköttetés. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 17. 1.

⁷³ Levelet csak nyíltan lehet feladni. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 3.

lis létrejötte után. A jogi érvelésnek azonban nincs itt semmi helye. E kérdést is másutt döntenek és intézik el. Egyelőre a tényleges állapotot kell elfogadni s igyekezni megvédeni a rendet és a nyugalmat.”⁷⁴

A következő nap, november 20-án miután a városba megérkezett a szerb hadsereg újabb erősítése, Fenyves fenti fejtegetéseire reagálva a szerb hadsereg harminc napra betiltotta a *Bácsmezei Napló* megjelenését,⁷⁵ majd a szerb erők Krupčević ezredes és Atanacković alezredes vezetésével hermetikusan lezárták és megszállták a városháza épületét, s közölték az ott tartózkodó magyar hivatalnokokkal, hogy azonnali hatállyal leváltották őket. Ezzel a pár napja még nagy ambíciókat dédelgető Pleszkovich megbízatása lényegében megszűnt. Annak ellenére, hogy a belgrádi katonai konvenció az addigi magyar szervek kezében hagyta a közigazgatást, a menesztett magyar tisztviselők helyett Stipan Matijevićet nevezték ki polgármesternek.⁷⁶

Hogy az elkövetkező napokban pontosan mi történt, azt nem tudjuk. Az egészen bizonyos, hogy december 17-én újra az elárúsítók standjára került a lap. A *Bácsmezei Napló* újbóli megjelenése csak azon az áron volt megvalósítható, hogy Fenyves a főszerkesztői tisztséget Dugovich Imrének adta át. Az indokot azonban a szerb hatóságok kicenzúrázták, így a búcsú szövege alatt csak az újság üres hasábját jelent meg.⁷⁷

A Dugovich-éra azonban nem volt hosszú életű. Az általunk ismert utolsó szám 1918. december 25-én, karácsonykor jelent meg.⁷⁸ A harmadik oldalon a cenzúra elől elrejtett mondatok egy kor végérvényes lezárásának búcsúszorai is voltak egyben: „az újságíró, aki e súlyos napokban tollat vesz a kezébe, szeretné minden egyes betűbe a lelkét beleírni, hogy értse meg és vigasztalódjék a szenvedő, találjon enyhülést, ki ugyanazon bánat súlya alatt zokog. És nem lehet, nem lehet... Sőt a Bácsmezei Napló megjelenési idejét sem tudjuk garantálni. Az ellenőrzés alapos, s akiknek az a tisztjük, hogy a leírt szót vigyázzák, sok dolguk van...”⁷⁹

1918 karácsonyán Szabadka magyarsága félelemek és bizonytalanságok közepe tekintett az új esztendő felé.

In: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Szerk. Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László. Ráció Kiadó, Budapest. 2020. 201–219.

⁷⁴ Cenzúra és más egyebek. Szűnjenek meg a nemzetiségi uszítások. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 2.

⁷⁵ Betiltva. *Bácsmezei Napló*, 1917. december 17. 5.

⁷⁶ Ma megszűnt Szabadkán a magyar közigazgatás. *Szabadkai Újság*, 1918. november 21. 1.

⁷⁷ A nap eseményei. Búcsúzás. *Bácsmezei Napló*, 1918. december 17. 4.

⁷⁸ A szakirodalom azt állítja, hogy Dugovich szerkesztése alatt a napilap 1919. január 17-ig jelent meg. A szerb hatóságok aznap határozatlan időre betiltották a megjelenését. A *Bácsmezei Napló* majd csak 1920 márciusában vagy júliusában indult újra. Lásd KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó. (1848–1919)* Szabadka, 1973. 315–316.

⁷⁹ A Bácsmezei Napló megjelenési ideje. *Bácsmezei Napló*, 1918. december 25. 3.

II.

**Ez történt a Bácskában
(1918. október – 1918. november)**

1.

1918. november 6-án értesült arról a bácskai magyar közvélemény, hogy a háború elveszett. A helyi sajtó aznap hozta a hírt, hogy Ausztria–Magyarország, a Német Császárság és az Oszmán Birodalom a wilsoni pontok alapján általános fegyverszünetet és a béketárgyalások megkezdését kérte.¹ S, bár Károlyi Mihálynak a délvidéki szerbek képviselőivel – Kosta Hadžival és Jaša Tomićtyal – folytatott tárgyalásain ekkor elvileg még csak Tisza István miniszterelnök menesztése került szóba,² másnapra viszont az is egyértelművé vált, hogy a retorikai kinyilatkoztatások és a valós szándékok nincsenek összhangban, mivel a Korfu szigetén székelő szerb parlament határozatban nyilvánította ki a Magyarországgal és Albániával szembeni területi követeléseit.³

Bár a bácskai magyar sajtó ekkor már számolt azzal, hogy a leendő békeszerződés vélhetőleg jelentősen átrajzolhatja majd a korabeli Európa addig ismert politikai térképét, a vészjósló hírekkel azonban nem tudott és nem is akart szembeülni. Az önáltatás hamis illúziójába menekülve a magyarországi nemzetiségekkel való konfliktust kizárólag a bécsi uralkodó körök addigi politikájának tudta be. Míg a felgyorsuló politikai eseményekben a magyar függetlenségi törekvések kiteljesedését látta, s ebből kiindulva az Ausztriától független magyar állam megteremtését teljes mellszélességgel támogatta, addig a nemzetiségek hasonló aspirációiról egyszerűen még csak tudomást sem akart venni. „A magyar népnek nem kell keresnie, helye, határai ezer éve megvannak. A nemzetiségekkel majd boldogulunk, mert a mi nemzetiségeinknek nagyon kevés szükségük volt Wilson jóindulatú támogatására. Nyelvi, kulturális és gazdasági életükben soha senki nem háborgatta őket és minden újabb kívánságukat teljesíteni lehet, anélkül, hogy ebből a magyarságra kár származnék. Egyszerűen azért, mert a magyar nép soha nem akart kizsákmányoló politikát, soha nem akart a nemzetiségek kárán gazdagodni, soha a nemzetiségek fejlődését nem gátolta. Ami kár a nemzetiségeket érte, az mind Magyarországnak Ausztriától való függőségéből származott,

¹ Békét, fegyverszünetet kértünk. A Monarchia, Németország, Törökország elfogadták Wilson békepontjait. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 6. 1.

² A nemzetiségek nem akarnak elszakadni Magyarországtól. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 10. 2.

³ Szerbia magyar területeket követel. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 11. 2.

ezt egyaránt megszenvedte a magyar, a szerb, a román, a tót, kiket Ausztria folyton egymás ellen játszott ki. A magyarországi nemzetiségeknek és a magyar népek közös az érdekük: teljes függetlenség Ausztriától, minden érdekközösségnek megszakitása ezzel a most holt testtel, amely később talán új formában, új életre kel. Élje életét külön, keresse és találja meg boldogulását saját erejéből. Saját erejéből és ne Magyarország erőinek elnyomásával, kihasználásával.”⁴

Október 18-án az Amerikai Egyesült Államok Külügyminisztériuma nyilvánosságra hozta az osztrák–magyar békekezdeményezésre adott elnöki választ, amiből az is kiderült, hogy az amerikai kormány ekkor már nemcsak a csehszlovákokat tekintette hadviselő félnek, hanem „elismerte továbbá a legmesszebb menő módon a jugoszlávok nemzeti szabadságára való törekvéseinek a jogosságát is. Az elnök ennél fogva nincs már abban a helyzetben, hogy a népek pusztá autonómiáját ismerje el a béke alapjának, hanem kénytelen ragaszkodni ahhoz, hogy ők és nem ő bíráskodjanak afelett, vajon az osztrák–magyar kormány részéről minő akció fogja kielégíteni a népek aspirációit és felfogását jogaikról és mint a nemzetek családjának tagjait megillető rendeltetésükről.”⁵

Ezzel összefüggésben az október 17-e és 19-e között Zágrábban ülésező Dél-szláv Nemzeti Tanács proklamálta a Monarchiában élő szlovének, szerbek és horvátok egyesülését,⁶ majd 1918. október 29-én kiáltották a Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, a Muraközt, a Murántúlt és a Szerémséget magába foglaló Szlovén–Horvát–Szerb Államot.⁷ Másnapra az is nyilvánvalóvá vált, hogy az új, ekkor még Szerbia nélküli délszláv állam a Bácska egészére is igényt tart.⁸

2.

„Köd van és a gázlámpák fénye csak pislákolva tud áttörni a nehéz sötétben. Az utcákon magányos, siető lépések zaja koppan. Este nyolc óra és mégis éjjel van. Néha siklik át a sötétben egy-egy hátizsákos katona. A pályaudvar felől jön, valahonnan messziről. Hazajött. Lövés. Magányos, egyedüli lövés. Az utca nem hallja, megszokta. Két rendőr lassan, lomhán tovább lépked, vállukon a karabély lóg. Nem látszanak harciasnak, nem szeretik ezt a ködös éjszakát. Mogorván, mégis barátságot keresve jóéjszakát köszönnek a revolveresen szembejövő egye-

⁴ Felszámolás előtt. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 13. 1.

⁵ Wilson válasza Ausztria–Magyarországnak. A cseh-szlovák és a jugoszláv nemzeti tanácsokkal való tárgyalásokra utasítja a Monarchiát. Ők bíráskodjanak afelett, hogy mi elégíti ki a nemzeti aspirációkat. *Pesti Hírlap*, 1918. október 22. 1–2. Megérkezett Wilson válasza. A cseh-szlovákokkal és a délszlávokkal való megegyezést kívánja. *Pesti Napló*, 1918. október 22. 1–3.

⁶ A jugoszláv nemzeti tanács határozata. *Pesti Hírlap*, 1918. október 22. 4. – A délszlávok kimondták az egyesülést. Maguknak követelik Fiumét. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 2. 3.

⁷ Megalakult a Délszláv Állam. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 30. 1.

⁸ Bácskát a Jugoszláv Birodalom követeli – A népszavazás a magyarságnak kedvezne. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 31. 2.

düli tisztnek. Autó zúg el. Lámpái élesen világítják az utcát. A vörösek guggolnak az autón, fegyvereik csörögve ütődnek össze. Sok lépés össze-vissza lármája, suttogás, beszélgetés zaja tör át a ködön: Őrjárat. Katonák, polgárőrök vegyesen. Nem túlságosan katonásak, de ami többet ér, jókedvűek, bizakodók. Két polgárőr igyekszik a városháza felé. Közöttük egy összekötözött, tépett ruhájú alak. Viszik befelé. Közben szidják, mint a bokrot. Elmondják mindennek, csak azt nem mondják, hogy tisztességes ember...”⁹

A politikai események felgyorsulásával párhuzamosan indult meg a Bácska teljes destabilizálódása, amelynek következtében mindennapossá váltak a nyílt leszámolások, az utcai verekedések, bicskázások, gyilkosságok, a betöréses rablások, majd a fosztogatások. Ezekben az erőszakos eseményekben a zömében szláv etnikumból kikerülő katonaszökevények, az ún. „zeleni káderek” játszották a főszerepet. A katonaszökevények és a rablóbandák garázdálkodásai dél-Bácskában különösen erőszakosak voltak. A helyzetet az is súlyosbította, hogy a krízisterületekre a rendfenntartásra ekkor már nem jutott megfelelő számú csendőr, rendőr és katona, így október közepére a Bácska déli részei lényegében kiestek a központi hatalom ellenőrzése alól. Az országutak mentén a rablóbandákba szerveződő katonaszökevények ellenőrzőpontokat állítottak fel, az arra utazókat megállították és kirabolták.¹⁰ A dél-bácskai Oboron a zeleni káder a helyi sertelepen lévő hízókat hajtotta el, a Duna-parton uszályhajókat támadtak meg. Teljesen kifosztották Kiszács, Petróc, Dunagálos, Mozsor, Bácsszentiván és Óker falvakat.¹¹ Tiszakálmánfalván, Kátyon és Sajkásszentivánon az asszonyokat és a lányokat kivétel nélkül levetkőztették és kikergették a hideg novemberi éjszakába. A rendbontók a tiszakálmánfalvi vasútállomáson megtámadták az ott veszteglő üzemanyagot szállító vonatot is, amely felrobbant. A helyszínen hatvanan veszítették életüket, több százan súlyos égési sérüléseket szenvedtek.¹² Az Újvidék melletti Sajkásszentivánon a zavargásokat az Újvidékről páncélvonaton kivezényelt Nemzetőrség és a helyi polgárőrség egységei állították helyre.¹³

Az erőszaknak szinte minden településen kifejezetten nemzeti jellege is volt. A felfegyverzett szerb lakosság november első napjaiban sorra alapította meg a helyi Szerb Nemzeti Tanácsokat, a közigazgatási épületekre kitzúzték a szerb zászlót, egyedüli hivatalos nyelvvé a szerbet tették meg.¹⁴ A zombori Szerb-Bunyevác Nemzeti Tanács november 5-én alakult meg, annak elnökévé Jovan Laloševićet választották meg.¹⁵

⁹ Éjjel az utcán. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 7. 3.

¹⁰ Rablóbandák garázdálkodnak Szlavóniában és a Délbácskában. *Bácsmegyei Napló*, 1918. október 19. 3.

¹¹ Rendzavarások a Délbácskában. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 7. 1.

¹² Felrobbant egy kirabolt benzines vonat Tiszakálmánfalván – Hatvan halott, több száz sebesült. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 10. 2.

¹³ Sajkásszentivánra páncélvonatot küldtek. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 9. 3.

¹⁴ Szenttamáson minden csendes. – A közházára kitzúzték a szerb zászlót – Szenttamáson szerb lett a hivatalos érintkezés nyelve. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 7. 2.

¹⁵ Zomborban két Nemzeti Tanács van – megalakították a Szerb-Bunyevác Nemzeti Bizottságot. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 8. 3.

Nyugat-Bácskában szintén apokaliptikus állapotok uralkodtak. Az elharapódzó erőszak miatt a Duna-mentéről ezrek menekültek a Bácska biztonságosabbnak vélt területeire.¹⁶ Ennek következtében a megyeszékhely Zombor lakossága november első napjaiban lényegében megduplázódott.¹⁷ Szondon a csöcselék az összes vagyonosabb ember házát feldúlta, kifosztotta, a tulajdonosokat meglincselte. A rend helyreállítására Zomborból küldött magyar erők és a lázadók összecsapásaiban többen meghaltak, köztük négy nő is. Regőcén, Szivácon, Sztapáron és Monostorszegen a zeleni káder az összes nagybirtokot kifosztotta és felgyújtotta.

A monostorszegi zavargások elfojtására kirendelt magyar karhatalom öt embert lőtt agyon. Rasztina pusztán a Redl-féle uralom mellett Wamoscher Ervin kastélya semmisült meg. A palánkai járásban, Petrőcön és Dunagáloson a lázadók szinte mindenkit kiraboltak, és több embert agyonlőttek. Gomboson mintegy ötven-hatvan főből álló katonaszökevény Szondi István földbirtokos tanyáját támadta meg, ahonnét 120 marhát hajtottak el. Apatinban naponta fosztogattak: Jablonszky Aladár főbíró a pusztá életét mentve menekült el. Bezdánban Berger Gyuláné boltját és lakását rabolták ki, de betörték a helyi római katolikus templomba is. A megyeszékhelyen, Zomborban is feszült volt a helyzet, ahol a 86. cs. és kir. gyalogezered katonai kórházát érte támadás, s több barakk a tűz martalékává vált. A városba erősítésként Kaposvárról küldött napok óta éhező magyar katonák a rend helyreállítása helyett nyílt fosztogatásba kezdtek és összetűzésekbe kerültek a helyi polgárőrséggel. Az összecsapásokban két katona és több polgárőr sérült meg.¹⁸

Közép-Bácskában is súlyos volt a helyzet. November első napjaiban Szentamás a helyi szerbek ellenőrzése alá került. A szenttamási lázadást november hatodikán négy gépfegyverrel verte le a Szabadkáról kiküldött magyar nemzetőrség.¹⁹ A szomszédos Bácsfeketehegyet szerb katonaszökevények foglalták el. A település visszavételére a szabadkai Katonatanács által felállított szabadkai Vörös Gárda két századát küldték ki. A géppuskával felfegyverzett szabadkai magyar gárdisták utcai harcok során foglalták vissza a települést.²⁰

¹⁶ Magyar honvédek védik Horvátország felől a határt – Nincs ok a nyugtalanságra. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 1. 2.

¹⁷ Zombor tele van menekülőkkel. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 10. 3.

¹⁸ A lángban álló Bácska. – Megkezdődött a fegyveres bandák megfékezése – A szondi, sztapári, monostori, szivaci fosztogatások. – A délbácskai állapotok. – A zombori nemzetőrség tisztogat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 8. 3. – A bezdáni forrongások. *Délvidék (Bácskai Napló)*, 1918. november 10. 2. – Gombosra betörték a horvátok. A zeleni káder kirabolja a tanyákat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 1. 2.

¹⁹ Szenttamáson minden csendes. – A községházára kitűzték a szerb zászlót – Szenttamáson szerb lett a hivatalos érintkezés nyelve. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 7. 2.

²⁰ A vörös gárda 552 rablót fogott el. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 8. 3.

A zavargások és a fosztogatások a Tisza-mentén is szedték áldozataikat. Zenta környékén Kadvány Károly és Adler Herman tanyáját rabolták ki. Az össze-tűzések során a helyi lakosság az egyik elfogott rablót felkoncolta, míg az óbecsei zavargások során három fosztogatót és gyűjtogatót lőttek agyon. November első hetében Moholt, Adát és Péterrévét egy hetven-nyolcvan főből álló szerb különítmény támadta meg. Pár nappal később ugyanez a csoport Balla Lajos kishegyesi uradalmára tört be. A gazdasági épületeket, a szalma- és a szénakazlakat felgyújtották, az ökröket és a lovakat elhajtották. A helyszínre érkező magyar nemzetőrök az összecsapások során az egyik fosztogatót hasba lőtték.²¹ Egy hét múlva Adát újabb támadás érte. A Tisza-menti településen ekkor az összes üzletet kirabolták, több magánházat kifosztottak, az ottani két bankból pedig félmillió korona készpénz raboltak el.²²

A topolyai Nádasdy mintagazdaság támadói elhajtották az ott nevelt haszonállatokat, a mezőgazdasági gépeket és a búzát pedig szekereken vitték magukkal. A kár meghaladta a félmillió koronát.²³ A Szabadka környéki tanyavilágot egy tíz-tizenkét fős fegyveres csoport fosztogatta.²⁴ A Szabadkától 20 kilométerre délre lévő Csantavéren a dezertáló katonák lefegyverezték a helyi csendőroket, majd felgyújtották Botka József jegyző házát, ezután kifosztották a helyi szövetkezetet, s agyonlőtték annak üzletvezetőjét, Ernyes Istvánt.²⁵

A közbiztonság romlása mellett a Bácskában a közellátás helyzete is egyre súlyosabb volt. Bár október 28-tól a Temple Rezső kormánybiztos Újvidékről irányította Temes, Torontál és Bács-Bodrog vármegyék termés betakarítási munkálatait,²⁶ az élelmiszerellátást a megyében nem sikerült biztosítani.²⁷

3.

„A lázas szemű spanyol körüljár az országban és ahová beteszi a lábát, ott százan és százan esnek ágynak. A spanyolnátha veszedelmesen kinőtt a tréfákból, amellyel először fogadták és ma már ijesztően szaporodik nemcsak a megbetegedések, hanem a halálozások száma is.”²⁸

²¹ A péterrévei aranyparaszt fosztogatót és gyűjtogatót. Sváb gazdák kirabolták a kalocsai érsekség hajószusztai uradalmát. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 14. 2.

²² Két millió kor. kárt okoztak Adán a fosztogatók. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 16. 3.

²³ Kirabolták a topolyai Zichy-uradalmat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 10. 1.

²⁴ Szabadka közrendje. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 7. 2.

²⁵ Fölgyújtották a csantavéri jegyzőölköt. – Megölték a jegyzői családot és a szövetkezeti üzletvezetőt. *Délvidék (Bácskai Napló)*, 1918. november 3. 3.

²⁶ Rendkívüli intézkedések Bácsbodrog, Temes és Torontál vármegyék termésének biztosítására. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 30. 2.

²⁷ Szabadka részére nem utalt ki lisztet a közélémezési hivatal. – Zombor lisztkontingensét négy vagonnal szállították le. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 11. 1.

²⁸ A spanyol betegség Bácsmezeiben. Nincs elég orvos. *Bácsmezei Napló*, 1918. október 3. 3.

1918. szeptember végén, október első napjaiban Bács-Bodrog vármegyében a spanyolnátha,²⁹ már erőteljesen szedte áldozatait. Palánkán ekkor kilencven fertőzöttet regisztráltak, Cservenkán nyolcvanat, közülük ketten már elhunytak. Szabadkán 50 MÁV-dolgozónál azonosították a kórt, de Zomborból is egyre több beteget jelentettek. Magyarkanizsán 14 esetben diagnosztizálták a spanyolnátha tüneteit, míg a zentai főorvosi hivatal jelentése szerint a város lakosságának a fele szenvedett a betegségben, a halálos áldozatok száma pedig négy fő volt.³⁰

A járvány felfutása a hatóságokat teljesen felkészületlenül érte, mindezt súlyosbította az általános orvoshiány, illetve az is, hogy semmilyen intézkedés nem történt a védekezés egységes koordinációjára, így a megbetegedésekkel és az elhalálozásokkal kapcsolatos kimutatások is késlekedtek. Szabadkán annak ellenére, hogy október 9-én már arról lehetett olvasni, hogy a városban tömeges jelenség a megbetegedés,³¹ továbbra sem állítottak fel járványkórházat.³² Október első hetében a városban naponta nyolc-tíz ember halt bele a kórba,³³ bő tíz nappal később a regisztrált betegek száma már elérte az 1214 főt, a halálos áldozatok összesített létszáma pedig 101 fő volt.³⁴ Az október végi állapotokat érzékletesen írja le az egyik korabeli kommentár: „a lakosság tehetetlenül áll a veszedelemmel szemben. Korlátozó intézkedések nem történnek. Mintha még mindig az a tisztiorvosi nézet irányítaná a hatóságot, amely szerint a spanyol betegség nem veszedelmes járvány, csak futólagos kór.”³⁵

Az orvoshiány másutt is nagy gondot okozott. A 18 ezres lélekszámú szenttamási községben, mindössze két orvos szolgált. Itt egy hét alatt 500-an betegedtek meg, 40-en pedig meghaltak.³⁶

Két hét múlva a szenttamási községben már csak egy gyengélkedő orvos – Lőrinc Mihály – látta el a betegeket.³⁷ A hónap végére Szenttamáson Péterrén és Turján lényegében összeomlott a közegészségügy, aminek következtében a holttestek tömegei feküdtek elhantolásra várva. Más településeken sem volt jobb a helyzet. Zentán és Újvidéken már a halottak temetését sem tudták megoldani.³⁸

²⁹ A spanyolnátha 1918–1919-ben az influenza A vírusának világméretű járványa volt. Európában 2 millió, világszerte 17 millió áldozatot követelt.

³⁰ A spanyol betegség Bács megyében. Nincs elég orvos. *Bács megyei Napló*, 1918. október 3. 3.

³¹ Szabadkán több ember hal meg spanyol betegségben, mint Budapesten. A vármegyében is pusztít a spanyol veszedelem. *Bács megyei Napló*, 1918. október 10. 1.

³² U. o.

³³ Pusztít a spanyol. Naponta nyolc-tíz halott van Szabadkán. *Bács megyei Napló*, 1918. október 11. 1.

³⁴ 1214 spanyol influenzásból meghalt Szabadkán százegy. *Bács megyei Napló*, 1918. október 23. 2.

³⁵ A spanyolnátha és a szabadkai iskolák. *Bács megyei Napló*, 1918. október 25. 3.

³⁶ Szenttamáson 40 halottja van a spanyolnáthának – 15 000 emberhez egy orvos. *Bács megyei Napló*, 1918. október 16. 3.

³⁷ A spanyol betegség Szenttamáson. *Bács megyei Napló*, 1918. október 24. 4.

³⁸ Hatósági védekezés a spanyol járvány ellen. Pénz, tej, jég és állandó orvosi szolgálat. *Bács megyei Napló*, 1918. október 24. 2.

A járvány csak decemberben kezdett lecsengeni. A helyzet súlyosságára az egyik korabeli összesített adatból lehet következtetni. E szerint Szabadkán októberben 187-en, novemberben 179-en, december első felében 51-en hunytak el a járványban.³⁹

4.

November 6-án Károlyi Mihály és a Jászi Oszkár vezetésű magyar küldöttség Belgrádban találkozott Franchet d'Espèrey francia tábornokkal és a szerb hadsereg tisztikarával. A tárgyalásokon magyar részről Károlyin és Jászin kívül Hatvany Lajos báró, Bokányi Dezső és Csernyák Imre vett részt. A francia tábornok az üdvözlő beszédében meglehetősen ingerülten közölte Károlyival, hogy a franciák 1867-ig tisztelték a magyarokat, azonban a kiegyezés után „Magyarország német szolgátságba süllyedt, s mivel Önök együtt tartottak később is a németekkel mindenben, azért most Önök velük együtt kapják meg a büntetésüket.” D'Espèrey az ezt követő mintegy egy órás, heves vitával tarkított tárgyalás során ismertette 18 pontját. Ennek értelmében Beszterce megye, Marosvásárhely, a Maros–Tisza köze, a Szabadka–Baja–Pécs vonal a szlavóniai határig kiürítendő volt. A francia tábornok közölte, hogy az ország fontosabb stratégiai pontjait az antant hadereje szállja meg, s azt is jelezte, hogy Budapest és Pozsony francia megszállására is igényt tart.⁴⁰

Másnap, november 7-én a brit csapatok bevonultak Mitrovicára, majd Indiába, az esti órákban elérték Karlócat.⁴¹ November 9-én a francia és brit erők Újvidéket is birtokba vették, megszállták a főposta épületét, 13 óra körül elvágták a város kommunikációs csatornáit.⁴² A bevonuló antant csapatokkal együtt vonult be a városba a szerb hadsereg is. A mintegy tizenötezer fős szerb haderő zömét a Magyarország területén szabadon bocsájtott hadifoglyok képezték, ezért a reguláris szerb királyi haderő létszáma minimális volt. A szerb katonák ellenőrzésük alá vonták az újvidéki vasútállomást, leállították a vonatok indulását, majd átvették a franciáktól a posta és a távíróhivatal irányítását. A táviratokat szigorú cenzúra alá vették: „minden távirás *hölgy mellett egy ellenőrző szerb katona állott, aki a felvett szalagokat azonnal vitte a posta ellenőrzésére kirendelt tiszthez. Hiába érdeklődtek Szabadkáról a távirдарól egyesek, hogy mi van Újvidéken, a válasz az volt: kérem ne kérdezzenek, mert az ellenőrző szerb katona a hátam mögött áll.*”⁴³ Az újvidéki városházára és a középületekre még aznap kitűzték a szerb zászlót. A városban élő magyarokat és a németeket arra kényszerítették, hogy a házaikat

³⁹ Szünőfélben a spanyol járvány. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. december 17. 3.

⁴⁰ Károlyi tanácskozása az antant főparancsnokkal. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 9. 1.

⁴¹ Angol csapatok Újvidékhez közelednek. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 8. 1.

⁴² Újvidéket megszállta az antant. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 10. 2.

⁴³ Mi történt Újvidéken a szerb megszállás alatt? *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 13. 2–3.

szerb trikolórral lobogózzák fel, majd Újvidék főterén nagy szerb népünnepély vette kezdetét. A szerb egységek a városban fosztogatásokba és rablásokba kezdtek: házak sorait dúlták fel, a bútorokat az utcára dobálták, a mozdítható értékeket elrabolták. Az Újvidéken állomásozó 1500 főnyi magyar nemzetőrség a több mint tízszeres túlerőben lévő ellenséggel több helyen is fegyveres harcokba bocsátkozott. A város különböző pontjain magukat elbarikádoló magyar nemzetőrök és a szerb egységek között utcai harcokra került sor.⁴⁴ Az újvidéki események következtében már nem csak a Duna-mentéről menekültek az emberek. A szerb megszálló katonák által vegzált Hornyánszky Ágost huszárfőhadnagy az Újvidékről kifutó utolsó vonattal hagyta el a várost.⁴⁵

November 10-én, Bíró Károly szabadkai polgármester a délelőtti órákban bejelentette, hogy tizenhat évnyi polgármesterség után azonnali hatállyal lemond a polgármesteri tisztségéről.⁴⁶ Másnap, miközben Pleszkovich Lukács, Szabadka utolsó magyar kormánybiztosa a szabadkai városházán még tartotta székfoglaló beszédét,⁴⁷ a Hungária vendéglő nyári helyiségében és a Teréz téren mintegy ötezer fő részvételével megalakult a szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács. Elnökévé Šime Milodanovićot, alelnökévé Blaško Rajičot és Jovan Manojlovićot, titkárának Jovan Petrovićot, jegyzőjének Josip Pertićet választották meg.⁴⁸

Miközben Belgrádban még javában folytak az antant és a magyar kormány közötti tárgyalások, november 13-án 19 órakor Ante Živulović alezredes vezetésével a szabadkai vasútállomásra ért, s lényegében fegyveres ellenállás nélkül bevonult a szerb hadsereg első kontingense.⁴⁹ Másnap a városháza tornyára kitűzték a szerb és a horvát zászlót.⁵⁰ Történt mindez annak ellenére, hogy a bevonuló szerb egységtől jóval erősebb és jelentősebb magyar haderő tartózkodott a városban. Itt állomásozott a pár nappal korábban a városba visszarendelt 86-os cs. és kir. gyalogezred teljes állománya,⁵¹ több más ezred teljes tisztkara, a városi Nemzetőrség és a Vörös Gárda egységei. A magyar csapatokat november 15-i kivonulása után⁵² Vladislav Krupežević tüzérezredes, a megszálló szerb hadsereg katonai városparancsnoka kiadta hadparancsát.⁵³ Ebben arra kötelezte a város lakosságát, hogy november 19-ig szolgáltassák be a fegyvereket, cenzúrárt és este

---

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ A polgármester csak értekezleten búcsúzott a törvényhatóságtól. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴⁷ Szabadka nagy közgyűlése. Pleszkovics Lukács bemutatkozása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 2.

⁴⁸ A szabadkai bunyevác-szerb nemzeti tanács megalakulása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 1–2.

⁴⁹ A szerbek megszállták Szabadkát. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 15. 2.

⁵⁰ A torony szerb és horvát zászlajának ügye a Nemzeti Tanács előtt. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 14. 3.

⁵¹ Hazajött a háziezred. A nyolcvanhatosok fogadtatása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 8. 2.

⁵² Elköltöznek az ezredek. Kifosztották a nagy katonai felszerelési raktárat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 16. 2.

⁵³ Szabadka lakosságához. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 19. 2.

11 órától kijárási tilalmat vezetett be. November 17-én betiltották az *Újvidéki Hírlap* napilapot,⁵⁴ november 20-án pedig a szabadkai *Bácsmegeyi Naplót* is.⁵⁵

Zomborba a szerb erők ugyanaznap vonultak be, mint Szabadkára. A bevonuló szerb hadsereget elsőként a helyi szerb papság üdvözölte, majd itt is spontán népünnepély vette kezdetét. Baloghy Ernő zombori kormánybiztos a saját mozgásterével kapcsolatban nem sok illúziót táplált: „helyzetem néhez s én úgy a város és a vármegye lakosságával, mint az eddig tőlem elzárt magyar kormányval szemben teszem kötelességemet s igyekszem minden módon biztosítani az összeütközések elkerülését s az adott keretekben megvédeni minden jogos érdeket.”⁵⁶ Zomborban azonnal bevezették a cenzúrát, betiltották a magyar lapok terjesztését. November 16-án feloszlatták a zombori Nemzeti Tanácsot és azonnal megkezdték a magyar tisztviselők leváltását.⁵⁷ hogy az 1918. november 13-án megkötött, 18 pontból álló belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi és katonai egységek által kiűritett Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a jelentős délvidéki magyar területekre igényt tartó, ekkor még csak formálódó délszláv állam, mindezt nem tartotta be, s azonnal hozzákezdett annak felszámolásához.

A kulisszák mögött zajló szerb–horvát és szerb–szerb hatalmi játszmák⁵⁸ közepe november 24-én Bácska–Bánát–Baranya egyesülését először a Szlovén–Horvát–Szerb Állammal⁵⁹ mondták ki Zágrábban az ottani Nemzeti Tanács nevében, másnap, 25-én pedig Újvidéken a régió etnikai struktúráját teljesen figyelmen kívül hagyó Nagy Nemzetgyűlés jóformán csak szlávokból álló testü-

⁵⁴ Megszüntették az újvidéki magyar újságot. Újvidéken csak szerb lapok jelennek meg. – Halálra keresett szerkesztő. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 17. 2.

⁵⁵ Betiltva. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. december 17. 5.

⁵⁶ A megszállott Zombor. Dr. Baloghy kormánybiztos nyilatkozata. – A kormánybiztos budapesti útja. – A szerb katonaság rendet tart. – A szerbek ünneplik a bevonuló szerb katonákat. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 20. 1.

⁵⁷ Zomborban feloszlatták a magyar Nemzeti Tanácsot. *Bácsmegeyi Napló*, 1918. november 17. 1.

⁵⁸ A szerb politikusok, illetve a szerb–horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nem csak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Bővebben lásd: MILUTINOVIĆ, Kosta: *Vojvodina između Beograda i Zagreba*. Starine, knj. 53., Zagreb, 1966. ; ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata*. I. Zagreb, 1961. 119–129. – LALOŠEVIĆ, J.: *Naše oslobođenje i ujedinjenje*. Subotica, 5., sveska 1; 1929. A jugoszláv államépítés problematikájáról lásd: GULYÁS László: *A Délvidék története*. 3. kötet. *Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig (1941)*. Szeged, 2013. 43–87.

⁵⁹ 1918. október 29-én Zágrábban kikiáltott Szlovén–Horvát–Szerb Állam a mai Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, a Muraközt és a Murántúlt, Baranyát, Bácskát, a Bánságot és a Szerémséget foglalta magába. 1918. december 1-én Sándor szerb régens proklamálta a Szlovén–Horvát–Szerb Állam és Szerbia egyesülését, s ezzel létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

lete (a 755 képviselőből 578 volt szerb, 89 horvát, 62 szlovák, 21 ruszin, 6 német és 1 magyar) ugyanennek a területnek a Szerb Királysághoz való csatlakozást kiáltotta ki.⁶⁰

1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nemzeti Tanács létrehozta az 1919. március 11-ig funkcionáló Bánát Bácska Baranya Nemzeti Igazságot,⁶¹ amely hozzákezdett a terület igazgatási feladatainak az átvételéhez, és 1918 decemberében hivatalosan is megkezdte a magyar tisztviselői kar tömeges leváltását, valamint a magyar oktatási intézményrendszer felszámolását.

December elsején Belgrádban proklamálták a Szlovén–Horvát–Szerb Állam egyesülését Szerbiával és Montenegróval, majd kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. A belgrádi proklamációt a horvát nemzetgyűlés, a szabor 1920. december 29-i feloszlatásáig nem ratifikálta.

Két hét múlva a magyar kérdésben később majd kulcsszerepet játszó Svetozar Pribičević a bácskai olvasók számára is egyértelművé tette a közeljövő realitását:

„[...] – Európa ismeri és méltányolja Szerbia teljesítményeit és szenvedéseit. Azután meg van a rendelkezésünkre elegendő terület, hogy az igényeket könnyen elintézhessük.

Megkérdeztem, hogy biztosra veszi-e, hogy Magyarország megszállt területei Szerbiához tartoznak majd.

– Ezt kétségtelennek tartom. Ez egészen bizonyos.

Népszavazás nem lesz? – Kérdeztem. A horvát képviselő sokatmondóan mosolygott.”⁶²

In: „Valami fáj, ami nincs” – A Trianoni békekötés előzményei és következményei. Szerk. Anka László. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló, Budapest. 2020. 131–143.

⁶⁰ ČULINOVIĆ, 1961. 123–124. – PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988. Prva Knjiga*. Beograd, 1988. 21. – MATKOVIĆ, Hrvoje: *Povijest Jugoslavije*. Zagreb, 1998. 59.

⁶¹ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 18–19.

⁶² A jövő átalakulás. Beszélgetés Pribičević horvát képviselővel. *Bácsmegyei Napló*, 1918. december 17. 2–3.

III.

Kék- és vörösteror

**Nyers erőszak és
intézményesített terror a
Délvidéken (1919–1925)**

Az előbb szerb megszállás alatt álló, később pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság részévé vált Délvidéket lényegében elkerülték a magyar belpolitikát formáló, ugyanakkor a trianoni békeszerződésre, így a Délvidék jövőjére is végeredményben determinálólólag ható olyan sorsfordító események, mint a tanácsköztársaság és az ezt követő időszak véres eseményei. A Délvidéket megszálló szerb hadsereg jelenléte miatt az erőszak e térben és időben is eltérést mutat a mai Magyarország területén történetekkel. Az 1918—1920 közötti átmeneti időszakban elsősorban az adhoc, a fosztogatásban, zsarolásban, vagyonellenes bűncselekményekben kiteljesedő erőszak volt a domináns. Majd a trianoni békeszerződés után – míg a magyar állam megmaradt, jelentősen lecsökkent területén megindult a konszolidáció, addig – az SZHSZ Királyság részévé vált Délvidéken a politikai pártokhoz köthető rohamosztagok és erőszakszervezetek révén az intézményesített terror és annak következményei váltak a mindennapok részévé.

A két, egymástól élesen elhatárolható korszak kutatását és az esetleírások precíz körbehatárolását jelentősen megnehezíti az, hogy az 1918–1920-as átmeneti időszakról a magyar sajtó betiltása, illetve a levéltári iratok csekély volta miatt szinte alig áll a rendelkezésünkre megbízható forrás. Az 1919-es események feltárásában csupán Várady Imrének, a délvidéki magyarság egyik kiemelkedő politikusának több tízezer dokumentumot tartalmazó páratlan hagyatékában fellelt egyetlen egy magyar hírszerzői iratra támaszkodhatunk.¹ Ugyanakkor, az 1922-ben kezdődő majd 1923-ban kiteljesedő, párthadseregekhez köthető intézményesített terror időszakával kapcsolatban jóval több korabeli dokumentum áll a rendelkezésünkre. E szervezetek tevékenysége ugyanis nemcsak a birtokba vett magyar területekre, hanem az új délszláv állam egészére kiterjedt, így az elmúlt időszakban ezen a téren a délszláv történészek által írt munkákat is felhasználhatjuk. Az egykori magyar területen történtek, a magyar és a német kisebbség kárára elkövetett események precíz rekonstrukcióját pedig jelentősen megkönnyíti az ekkorra már (újra) engedélyezett korabeli magyar sajtó (*Délbácska, Torontál, Hírlap, Bácsmegyei Napló*) részletes tudósításai.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy e két egymástól időben aránylag közel álló, egymással nagyon is összefüggő, ugyanakkor merőben eltérő periódus erőszakos cselekményeit bemutassam.

¹ Az irat felhasználását, az abból való részletek közlését a hagyaték tulajdonosa, Várady Tibor jogászprofesszor tette lehetővé.

A megszállás időszaka (1918–1921)

Az átmeneti, a szerb hadsereg megszállása alatti időszakkal kapcsolatos erőszakos cselekményeket egy 1919. szeptember 28-án keltezett, a Friedrich-kormánybana nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri tisztségét betöltő Bleyer Jakabnak írt hírszerzői jelentés, összefoglaló alapján rekonstruáljuk.

Annak ellenére, hogy az 1918. november 13-án megkötött, 18 pontból álló belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi- és katonai egységek által kiürített Beszterce-Maros-Baja-Pécs-Dráva demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a formálódó délszláv állam, amely e területekre igényt tartott, mindezt nem tartotta be, s azonnal hozzálátott annak felszámolásához. 1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nemzeti Tanács létrehozta az 1919. március 11-ig funkcionáló Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságot, amely rögtön hozzákezdett a terület igazgatási feladatainak az átvételéhez, s 1918 decemberében megkezdte a magyar tisztviselői kar tömeges leváltását, valamint a magyar oktatási intézményrendszer felszámolását.² Ennek részeként a köz- és a magánépületekről eltávolították a magyar feliratokat, betiltották a magyar lapok kiadását, s megkezdődött a magyar nyelvnek a képviselőtestületekből való kiszorítása is. A magyar tisztviselők leváltásával párhuzamosan a hivatalos rendeleteket kizárólag szerb, egyes helyeken román nyelven adták ki.³ A hozzá nem értő, iskolázatlan, kizárólag a nemzethűség alapján kinevezett szláv káderek és a korrupció térnyerésével a közigazgatás egésze az összeomlás szélére sodródott.

A közigazgatás és a magyar intézményrendszer felszámolását célzó jogtechnikai intézkedéssorozatok mellett a birtokba vett délvidéki területeken szinte azonnal elharapódzott a nyers erőszak is. Ennek összesen négy, egymástól jól elhatárolható, ugyanakkor számos esetben egymással összefüggő kategóriáját lehet beazonosítani:

1. *Fizikai, nemi erőszak.* A szerb hadsereg bevonulását követően a megszállást alatt lévő területeken mindennaposá váltak a megségényítő botbüntetések. A fenyítés kirovásához lényegében semmilyen indok nem kellett, s annak térnye-

² A. SAJTI Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004. 18.

³ Tapasztalat megszállott délvidéki területekről. A magyarság helyzete. 6–7. A. Sajti Enikő mutat rá a *Limes* folyóirat 2012. 4. számában közölt tanulmányában – „Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről” Stauer György államtitkár jelentése a Délvidék szerb megszállásáról, 1919. szeptember 28. – arra, hogy a Várady levéltárban ez az aláírás nélküli, 1919. szeptember 28-án kelt jelentés egyik példánya mind formailag, mind pedig tartalmilag megegyezik az Országos Levéltárban fellelhető azonos dátummal készült, aláírás nélküli jelentéssel. A többi, azonos című (*Tapasztalatok a megszállott délvidéki területekről*), de más-más időpontban íródott jelentéseket Stauer György államtitkár szignálta. Ennek alapján úgy véljük, hogy a Várady levéltárban és az Országos Levéltárban is fellelhető, 1919. szeptember 28-án kelt irat szerzője is Stauer György.

rését követően a fizikai erőszakot a zsarolással is egybekötötték. Ennek technikáját plasztikusan ábrázolta a Bleyer Jakabnak megküldött jelentés, miszerint „a botbüntetéseket egy-egy emberre többször kivetik és azokat azután pénzzel váltatják meg. A botbüntetéseket sok esetben ártatlan emberekre róják ki, igen gyakran csak azért, hogy pénzt csikarjanak ki.”⁴ A botbüntetésekkel párhuzamosan a nemi erőszak is elharapódzott. A hírszerzési jelentésben konkrét példaként egy német vendéglős esetéről olvashatunk, akinek a vendéglátójába éjszaka egy katonából álló csapat tört be, s ennek vezetője, egy szerb kapitány, megerőszakolta a vendéglős lányát, ezt követően pedig a megbecstelenített hajadont a részeg katonák magukkal hurcolták.

2. *Védelmi pénzek szedése, zsarolás.* A zsarolásnak más konkrét eseteiről is tudunk. 1919-ben a megszálló csapatok sok községben szinte az összes házra minden indok nélkül rendkívüli adót vetettek ki, amelyet a kiszolgáltatott lakosság a vérontás elkerülése végett kénytelen volt kifizetni. Olyan eset is előfordult, amikor az egyik gazdát például azzal vádolták meg, hogy istállójában két lopott lovat szállásolt el. A megzsarolt gazda, hogy elkerülje az internálást, 18 ezer koronát fizetett. Az egyik tanfelügyelő a hadifoglyoktól, vagy azok hozzátartozóitól csikart ki jelentős összegeket. Módszere az volt, hogy a francia hadifogságban lévő egykori osztrák-magyar katonákat Szerbia elleni lázítás vádjával feljelentette a belgrádi katonai törvényszék előtt. A feljelentés után a szerb hatóságok a megvádolt hadifoglyok kiszolgáltatását kérték, majd haditörvényszék elé állították őket. A legtöbb esetben a megzsarolt katona, vagy annak hozzátartozója 5 és 10 ezer korona közötti összeget volt kénytelen fizetni azért, hogy ejtsék ellene a vádat, s a haditörvényszék végül felmentő ítéletet hozzon.

3. *Vagyon elleni bűncselekmények.* Napi jelenség volt a fosztogatás is. A lakosság ingatlanjaiban elszállásolt szerb tisztek és a legénység – ellentétben a francia haderő tagjaival – a beszállásolás költségeit nem fizették meg, sőt sok esetben a szállásadók vagyonának a fosztogatásába kezdtek. Ennek egyik eklatáns példája a lótolvajlás volt. „A szerbek a német gazdák szállásairól a lovakat ellopják és azokkal kereskednek. A szerb vevők tudják, hogy lopott lovokról van szó, sőt meg is kérdezik az illető német községbeli gazdáktól, hogy mily idősek lehetnek a lopott lovak. Hiába megy panaszra a károsult, a szerb rendőrség által megindított nyomozás kivétel nélkül mindig eredménytelen.” – állt a hírszerzői dokumentumban.⁵ A lovak és a szarvasmarhák elhajtása egyébként a birtokba vett területek szinte egészét jellemezte. A jelentésből az is kiderül, hogy a Felső-Bácskában a magyar és a német községek szinte teljes ló- és szarvasmarha-állományát elhajtották. Több községben rekvirálták az előfogatokat, a magyar, a német és a román lakosság házi- és tenyészállatait pedig nyugtázás és kártérítés nélkül vették el. A nagybirtokok gazdasági felszerelésének mintegy 30%-át vitték ismeretlen helyre. A

⁴ Tapasztalatok a megszállt délvidéki területekről. 1. a megszállással bekövetkezett közállapotok. 2–3.

⁵ Uo.

jelentés így írt minderről: „számlálhatatlan csoportokban, éjjel és nappal tizezrével hajtották a teheneket, lovakat, birkákat és fogatokat minden úton Nagybecskerek és Pancsova felé.”⁶

A vagyon elleni bűncselekményeknek más formái is voltak. A bevonuló szerb hadsereg a birtokba vett területen lévő pénzüzetek, kórházak, iskolák, posta- és vasúti hivatalok, valamint az állami és városi intézmények berendezéseit kifosztotta, a gyárak munkagépeit és a nyersanyagokat elvitte. Megsemmisültek a telekkönyvek, a kataszteri hivatalok iratállományai, a pénzügyigazgatóságok és az adófelügyelőségek dokumentumai is, „minden okiratot és feljegyzést, 40 évi fáradságos munka eredményét, mint értéktelen káposztát és répát vasúti kocskiba dobták” – olvasható a Bleyernek címzett irományban.⁷ A Bácskában a szláv bunyevác lakosság is a fosztogatások áldozatává vált. A szabadkai bunyevácok egyenesen Belgrádban tiltakoztak, azzal fenyegetve meg a szerb katonai vezetést, hogy amennyiben a hatóságok nem állítják le azokat, illetve nem szolgáltatják vissza az elhajtott állatokat, a bunyevác lakosság fegyverrel száll szembe a szerb hadsereggel. A fenyegetődzés hatásos volt, mert az elrabolt állatokat végül visszaadták eredeti tulajdonosaiknak, igaz a legtöbbet teljesen elcsigázott állapotban, s sok esetben azok rövidesen el is pusztultak. A jelentésnek az ezzel kapcsolatos része egyébként arra is rámutat, hogy a fosztogatások, a vagyon elleni bűncselekmények Belgrád tudtával történtek, s a központi hatalomnak ezekben a zűrzavaros időkben is a rendelkezésére állt az az erő, amellyel, ha akarta volna, módját tudta volna állni az ilyen és hasonló eseményeknek, csak éppen – mint láthattuk – nem akarta.

4. Szoborrongálások, feliratok, cégtáblák megsemmisítése. Ezzel párhuzamosan zajlott a közterületeken a magyar szobrok eltávolítása, nem egy esetben lerombolása, azonnali megsemmisítése is. Nagybecskereken Kiss Ernő, Zomborban Schweidel József, Szabadkán Erzsébet királyné szobra tűnt el egyik napról a másikra.

1919 decemberében a magyarokra és a németekre is kiterjesztett kényszerorozás következtében 1920 márciusában Zombornál mintegy 4–5 ezres, kaszákkal és kapákkal felfegyverkezett tömeg ütközött meg a szerb hadsereggel. Hasonló események játszódtak le Kiskéren, Torzsán és Kúlán is.⁸ 1920. április 18-án pedig a szabadkai vasutasok általános lázadása tört ki, amely során a gépfegyverekkel felfegyverkezett magyar vasutasok elfoglalták a belváros egy részét. Az összecsapások során tíz szerb rendőrt megsebesítettek, hármat pedig megöltek. A túlerőben lévő szerb karhatalom végül csak két nap múlva verte le a lázadást, ami során 88 ember tartóztattak le, közülük hatot 1920. június 20-án halára ítélték.⁹

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ A. SAJTI, 2004. 22.

⁹ DÉVAVÁRI Zoltán: *Új partok felé – Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1923–1918)*. Zenta, 2014. 52.

Láthattuk, a trianoni békeszerződés aláírásig – amely a birtokba vett délvidéki területeket jogilag végleg az ekkor formálódó új délszláv államnak ítélte meg, s az addigi államalkotó magyarságot végérvényesen kisebbségi sorba rendelte – az erőszak formái a magyar közigazgatás jogellenes felszámolása mellett elsősorban a vagyonellenes bűncselekményekben, illetve a magyar tudathoz és múltához köthető emlékművek lerombolásában, valamint a magyar nyelv kiszorításában öltöttek testet. Ezt a helyzetet változtatta meg gyökeresen az 1921. június 28-án, Vid napján elfogadott új alkotmány, amely révén erőteljes szerb dominancia érvényesült. A centralizáció fenntartásában érdekelt szerb, illetve az annak felszámolásáért küzdő, az ország föderalizálását célul tűző, elsősorban horvát politikai erők küzdelmei következtében 1918-tól 1929-ig, a parlamentáris korszak végéig 23 kormányválság volt.¹⁰ A kétévente ismétlődő parlamenti választások (1923, 1925, 1927) és lényegében a törvényhozás működése elsősorban a szerb-horvát viszonyrendszer függvénye volt, amelyben az egymással ideológiailag is szembenálló politikai pártok küzdelmében kiemelt szerepet kaptak és játszottak a hozzájuk köthető párhadseregek rohamcsapatai és terroregységei.

A párhadseregek küzdelme és terrorja (1922–1925)

A radikális-demokrata ellentét okai

Annak ellenére, hogy a Vid-napi alkotmány elfogadása a két nagy szerb politikai formáció: a demokrata és a radikális párt államberendezkedési elképzeléseit valósította meg, közöttük az új állam létrehozásától kezdve komoly, áthidalhatatlan ideológiai ellentétek feszültek.

A Radikális Pártot még 1881-ben Szerb Népi Radikális Pártként alapították, s a kezdeti időszakban elsősorban a paraszti tömegek képezték a bázisát. Bár ez a szavazótábor a 20. század első felében is megmaradt, maga a párt fokozatosan a szerb elit és a középosztály pártja lett, s a nagyszerb program hirdetőjeként az erős, centralizált monarchia egyik letéteményeseként lépett fel.¹¹ A délszláv állam egészének a kérdésében következetesen a nagy-szerb program mellett állt ki.¹²

Az 1919-ben három párt – a radikálisok Ljuba Davidović által kivált szárnya, a Szerb Haladó Párt, illetve a Liberális Párt – fúziójával létrejött Demokrata Pártot az egykori Monarchia területén élő ún. *prečani*, vagyis a Dunán és a Száván túli élő szerbek is támogattak. Bár a párt elnöke Ljuba Davidović lett, ideológiája és magának a pártnak a létrehozása is elsősorban a prečani Svetozar Pribičević

¹⁰ PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Beograd, 1988. 134.

¹¹ ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata*. I. Zagreb, 1961. 281–283.

¹² RAKIĆ, Lazar: *Radikalna Stranka u Vojvodini 1902–1919*. Novi Sad, 1983. 7–15, 199–206.

nevéhez volt köthető. A demokrata párt, ahogyan arra a hivatalos neve (Jugoszláv Demokrata Párt) is utalt, a radikális párttól is centralizáltabb államfelfogást képviselt. A radikálisoktól eltérően azonban ennek ideológiai fókuszában nem a nagy szerb ideológia klasszikus változata, hanem az integratív jugoszlavizmus, vagyis a három jugoszláv néptörzs (a szerb, a horvát és a szlovén) egysége állt. Attól függetlenül, hogy a demokrata párt alapvetően mégiscsak szerb párt volt, az egységesítés jegyében azonban a három néptörzs vonatkozásában elutasított minden történelmi, vallási és kulturális különbséget.

Bár a két párt az SzHSZ Királyság létrejöttét követő időszakban a sűrűn váltakozó politikai események sodrásában többnyire együtt kormányzott, a köztük lévő ideológiai különbségek számos alkalommal súlyos – s ebben az esetben nem csupán politikai, hanem utcai – összecsapásokba is torkoltak. Ez volt az oka annak is, hogy az 1921 kora tavaszán a dalmáciai Splitben formálódó új erőszakszervezet, az ORJUNA (Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista) a demokrata párt befolyása alá került, és ide vezethető vissza az a paradoxon is, hogy ellenséges érzülettel viseltetett a sűrűn váltakozó, a radikálisok által vezetett kormányokkal szemben is.¹³

Miután a demokrata párt érdemi vezére, Pribičević felismerte az ORJUNA-ban azt az erőt, amelyet kérelhetetlenül felhasználhat vélt vagy valós ellenfelei ellen, az anyagi támogatás mellett fegyvereket is biztosított számára.¹⁴ Pribičević egészen odáig ment, hogy nyilvánosan is kijelentette, hogy az ORJUNA létezésére egyenesen úgy tekint, mint az állam alkotmányos védelmének egyik garanciájára.¹⁵ A formálódó szervezetben a Demokrata Párt tehát már a kezdeti időktől fogva a saját párhadseregét, rohamalakulatát és erőszakszervezetét látta, amelyet elsősorban a centralista államberendezkedés biztosítására és annak fenntartására kívánt felhasználni. Az ORJUNA vitatta a birtokba vett egykori magyar terület – a Vajdaság – szerb jellegét, és annak eljugoszlávosítását kívánta elérni. A szervezet a dekadensnek tartott „szerb szeparatizmus” ellen is harcot hirdetett. Ez a fejlemény, illetve az ORJUNA-nak az a deklarált célja, amely a „radikális párti korrupció” kiirtását is a zászlajára tűzte, a két párt közötti viszony további elmérgesedését hozta magával.

Mindez oda vezetett, hogy az 1923-as márciusi választásokat követően a Radikális Párt végül is zöld fényt adott saját terrorszervezetének, a SRNAO-nak (Srpska Nacionalna Omladina) a megszervezésére.¹⁶ Ahogyan Pribičević az ORJUNA egyik legfőbb támogatója volt, úgy a SRNAO mögött egyenesen Ni-

¹³ GLIGORIJEVIĆ, Branislav: *Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)*. In: *Istorija XX. veka – Zbornik Radova V. Institut društvenih nauka, odeljenje za istorijske nauke*, Beograd, 1963. 361.

¹⁴ DJURASKOVIC, Stevo: *Fascism in Central Europe: The Organisation of the YUGOSLAV NATIONALIST – ORJUNA, 1921–1929*, Submitted to Central European University, History Department. Budapest, 2017. 34.

¹⁵ GLIGORIJEVIĆ, 1963. 361.

¹⁶ DÉVAVÁRI, 2014. 162–163.

kola Pašić a radikális párt vezetője és az ország miniszterelnöke állt. Olyannyira, hogy a SRNAO megalakulását a kormányfő 4000 dinárral támogatta.¹⁷ A SRNAO elsődleges feladatának kezdetben az ORJUNA szétverését és a Vajdaság szerb jellegének megvalósítását tekintette.¹⁸

A kisebbségellenes erőszak

Az ORJUNA vajdasági központja Dobroslav Jevđević vezetésével 1922. júniusi megalakulását követően végül Újvidék lett, s itt nyomtatták lapjukat a *Vidovdant* is.¹⁹ Jelezük: Újvidék nem véletlenül lett az ORJUNA vajdasági központja. Az impériumváltást követően városnak ugyanis különösen fontos szerep jutott az a Dunától és a Szávától északra lévő – nagy számban kisebbségek által lakott – területek eljugoszlávításában.²⁰ Az ORJUNA első akciójára 1922. szeptember 17-én a Magyar Párt zentai megalakulásakor került sor. Bár maga a rendezvény erőszak nélkül zajlott le, az esti órákban több helyen is tettelegesség történt. Az ORJUNA-hoz köthető személyek előbb egy vendéglőben provokáltak verekedést, majd a belvárosban sétáló járőkelőket támadták meg.²¹

A terror 1923-ban erősödött fel. A fennmaradt beszámolók alapján azt lehet valószínűsíteni, hogy a helyzet Újvidéken, Zentán és Zomborban volt a legsúlyosabb. A Tisza-menti városban csak januárban hat inzultusra került sor.²² A kávéházi provokációkon, támadásokon túl az ORJUNA 1923. január 13-án Slobodan Đorđević zentai főbíróát is megtámadta.²³ Márciusban az új polgármester beiktatásának napján pedig 18 magyar nyelvű cégtáblát törtek össze.²⁴ Két nappal később ORJUNA első újvidéki akciójában összesen százhusz magyar és német feliratot semmisített meg.²⁵ Ezt követően a *Délbácska* szerkesztőségét verték szét. A támadás során súlyosan megsebesült a lap főszerkesztője, Slezák Rezső is. Az akciót személyesen Dobroslav Jevđević irányította, akit két nappal később emiatt az újvidéki rendőrség le is tartóztatott. Jevđević lefogása miatt a kora esti órákban az ORJUNA szimpatizánsai tiltakozó felvonulást tartottak Újvidék belvárosában, ami a rendőrséggel való súlyos összecsapásokba torkollott. Ezu-

¹⁷ BAJIĆ, Predrag: *Srpstvo i Jugoslovenstvo u politici Srpske Nacionalne Omladine (SRNAO)*. In: *Kultura Polisa*, godina II, broj: 2/3. Novi Sad, 2005. 174.

¹⁸ GLIGORIJEVIĆ, 1963. 347.

¹⁹ GLIGORIJEVIĆ, 1963. 329.

²⁰ BJELICA, Slobodan L.: *Novosadski dani Dobroslava Jevđevića*. In: *Zbornik radova sa naučnog skupa (Pale, 22 – 24. majd 2015) konferencije „Nauka i evrointegracije“*, knjiga 1^a, tom: 1. Pale, 2015. 7.

²¹ Tömeges verekedések voltak Sentán. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 19. 3.

²² A sentai felelőtlenek a jogrend ellen. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 18. 4.

²³ Uo.

²⁴ Leszaggatták Sentán a magyar nyelvű táblákat. A tettesek – ismeretlenek. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. március 6. 3.

²⁵ Felelőtlen elemek garázdálkodtak hétfőn este Novisadon. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. január 16. 4.

tán a város magyarok lakta negyedében valóságos ostromállapot alakult ki. A belvárosból kiszorított ORJUNÁ-sok ugyanis kivétel nélkül bevették az összes magyar ház ablakát.²⁶ Egy nappal később Jevđević szabadlábra került.²⁷ Pár nappal később, 1923. január 28-án, az esti órákban a szabadkai *Hírlap* nyomdája vált az ORJUNA áldozatává.²⁸ A hivatalos rendőrségi közlemény mindezt politikai háttér nélküli egyszerű betöréses rablásnak minősítette.²⁹

Jóval súlyosabb támadás érte az újvidéki *Deutsches Volksblatt*³⁰ szerkesztőségét, amelyet még Jevđević szabadulásának napján fenyegettek meg levélben.³¹ A pokolgéppel elkövetett robbantást március tizedikén este hajtották végre. A detonáció teljesen megsemmisítette a szerkesztőség helyiségeit³² Miután a Magyar Párt a névjegyzékek obstruálásának a súlyos sérelme miatt az 1923-as választások bojkottja mellett döntött, a támadások első számú célpontjává a voksoláson mégis induló Német Párt és a német kisebbség lett. A *Volksblatt* elleni támadás másnapján egy hét tagú ORJUNA különítmény zavarta meg a Német Párt járeki választási nagygyűlését.³³ 1923. április 19-én az ORJUNA tagjai Johan Dibisch, a Német Párt indijai alelnöke ellen követtek el bombamerényletet.³⁴ Május 21-én pedig a szlovéniai Ptujban (Pettau) a helyi német kultúregyesület fennállásának hatvanadik évfordulója alkalmából megrendezett ünnepséget verték szét, amelyen jelen volt Hans Moser, a párt alelnöke, Wilhelm Neuer, valamint Franz Schauer parlamenti képviselő is, aki a támadás során súlyosan megsebesült. Ráadásul a Belgrádba visszatérő német politikusokat a vasútállomáson ismét megtámadták.³⁵ Stefan Kraft a Német Párt részéről a ptuji (pettau) incidenssel kapcsolatban a belgrádi parlamentben kívánt napirend előtti felszólalni. A parlament elnöke azonban ezt megtagadta tőle.³⁶

²⁶ Letartóztatták Jevgyevics Dobroszlávot a novisadi nacionalisták vezérért – A belügyminiszter telefonon rendelte el a letartóztatását *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 22. 1.

²⁷ Szabadlábra helyezték Jevgyevicset – a Délbácska elleni merénylet ügye a városi tanács előtt. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 23. 4.

²⁸ Összeromboltak egy szubotikai nyomdát. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 29., 4.

²⁹ Nem rombolók, hanem betörők jártak a Fischer és Krausz nyomdában *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 30. 3.

³⁰ A *Deutsches Volksblatt* 10-12 ezer példányban Újvidéken megjelent német nyelvű napilap volt. Első száma 1919. október 25-én, utolsó száma 1944. szeptember 6-án jelent meg.

³¹ Fenyegető levelet küldtek a Deutsches Volksblattnak. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. január 25. 4.

³² Bombamerénylet a Deutsches Volksblatt ellen – A tettesek elmenekültek. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. március 11. 5.

³³ Letartóztatott gyűlésszavarak – Incidens a Német Párt járeki népgyűlésén. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. március 12. 2. A revolveres honmentő ifjak rendőrkézen – A megzavart járeki népgyűlés utójátéka az ügyészség fogházában. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. március 13. 3.

³⁴ Bombamerényletet követtek el az indijai Német-párt alelnöke ellen – Állítólag noviszadiak a tettesek. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. április 20. 1.

³⁵ Neuner képviselőt az orjunisták súlyosan megsebesítették – Közápor a ptuji német kultúr-ünnepélyen. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. május 22. 1. (A cikk címében Neuner sebesüléséről ír, azonban a szövegben mindvégig Schauer szerepel áldozatként)

³⁶ A német-párti képviselők inzultálása a nemzetgyűlés előtt – A házelnök nem engedélyezte a napirend előtti felszólalást. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. május 24. 3.

A totális terror időszaka; a párthadseregek háborúja

A SRNAO szabadkai szervezete 1923. június 3-án alakult meg, hivatalosan azal az indokkal, hogy terjesszék a szerb nacionalizmust, felvegyék a harcot a nemzetietlen és államellenes elemekkel, s leszámoljanak az ORJUNA-val.³⁷ A radikális párthoz köthető SRNAO vajdasági vezetője Jevđević egykori közeli munkatársa, Đorđe Đeremov volt. Nemcsak kettejük habitusa volt hasonló. Míg az ORJUNA a Jevđević által szerkesztett *Vidovdan*, addig a SRNAO a közvetlenül a Đeremov befolyása alatt álló nagyszerb *Srbadija* lap révén fejtett ki a széles tömegekre ható propagandát.³⁸ A fennmaradt forrásokból nagyjából rekonstruálni lehet a SRNAO-nak a Tisza-menti településeken való megalakulását is: Csúrogy, Zsabja, Temerin után Péterrévén majd 1923. július 26-án Adán bontott zászlót. Szabadkával ellentétben e szervezetek megalakulását botrányok sora kísérte végig. Péterrévén a SRNAO tagjai, megzavarva a katolikus szentmisét, behatoltak a templomtoronyba és összeverték a harangozót. Pár órával később Adán előbb a magyar cégtáblákat verték le, majd egy, az utcán véletlenül arra sétáló embert vertek össze.³⁹

Közben az ORJUNA zentai provokációi is folytatódtak. Július 4-én a városi közgyűlés ellen tiltakoztak, amely elviekben hajlott arra, hogy a szerb mellett magyar nyelven is engedélyezze a napirendi javaslatok felterjesztését. Nem sokkal később pedig az ORJUNA egyik tagja a magyar szövegű cégtáblák tulajdonosait járta sorra, s azok haladéktalan eltávolítására szólította fel őket.⁴⁰ Még el sem ült a magyar nyelv elleni tiltakozás és a cégtáblák körül kialakult helyzet visszhangja, amikor pár nappal később a belügyminisztérium megtiltotta az akkor felépült zentai katolikus templom felszentelését. Ennek ellenére Gózon István plébános vezetésével a város főterén több ezer magyar ember jelent meg. A helyszínre kiérkezett a rendőrség és az ORJUNA is. Bár a misét végül elhalasztották, az ORJUNA egyik tagja a harangláb mellett lévő feldíszített kókeresztről letépte a virágokat.⁴¹ Másnap, július 11-én az ORJUNA tagjai a demokratákkal ellentétes politikai nézeteinek a hangoztatása miatt egy Schultze nevű bánási földbirtokost vertek össze, majd összetörték Webel József főtéri szücsmester szerb-magyar nyelvű cégtábláját.⁴²

³⁷ Uj nacionalista szervezet alakult Szuboticán – Harc az államellenes elemek és az Orjuna ellen. *Hírlap*, 1923. június 5. 1.

³⁸ BAJIĆ, 2005. 172.

³⁹ A Szrnao zászlóbontása a Tisza-mentén – Tömeges ... (olvashatatlan) Petrovo ... (olvashatatlan). *Hírlap*, 1923. július 27. 1.

⁴⁰ A sentai orjunisták macskazenét adtak Vuics képviselőnek – Megparancsolták a magyar táblák eltávolítását. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 5. 2.

⁴¹ A betiltott zentai nagymise – A belügyminiszter rendelkezésére akadályozta meg a rendőrség a mise megtartását – Letépték a virágot a feszületről – A hatóság vezetői nincsenek Zentán. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 10. 2.

⁴² Orjunás ostrom egy szállodai szoba ellen – Megint dolgoznak a sentai cégtáblarombolók. *Hírlap*, 1923. július 15. 5.

1923 júliusától a politikai pártokhoz tartozó rohamalakulatok egymással szembeni összecsapásai egyre intenzívebbé váltak. Különösen Újvidéken volt kiélezett a helyzet, illetve a vele szemközti Péterváradon, ahol az egymással szembenálló és rivalizáló terrorszervezetek napi csatározásai miatt valóságos ostromállapot alakult ki. Az új nacionalista szervezetek – a SRNAO és a centralizáció legfőbb ellenzőjének számító, Stjepan Radić horvát politikus köré tömörülő HANAO (Hrvatska Nacionalna Omladina)⁴³ – ugyanis átvették az ORJUNA addigra már jól bevált módszereit, csak hogy most azokat a demokrata rohamosztag ellen (is) fordították, s használták fel. A felforrósodott légkörben július végén az egyik újvidéki szállodában lövöldözésbe torkolló tömegverekedésre került sor. Az incidens után Đorđe Đeremov, a SRNAO elnöke az ORJUNA azonnali feloszlátását követelte az újvidéki főispántól.⁴⁴

Az állandósult véres verekedések és lövöldözések miatt július első napjaiban Újvidék főispánja és a város főkapitánya, személyes meghallgatáson tájékoztatták a jugoszláv belügyminisztert az újvidéki közállapotokról. Az összecsapások azonban folytatódtak. Péterváradon a HANAO helyi tagozatának alakuló ülésén a felhergelt horvát nacionalisták a helyi – igaz, ezúttal cirill betűs – cégtábláknak rontottak. Az incidensből végül súlyos leszámolás lett a ORJUNA és HANAO tagjai között, amely során életveszélyesen megsebesült az utóbbi szervezet egyik tagja.⁴⁵ Július 16-án a péterváradi Land vendéglőben kitört lövöldözésnek egy halálos és hat súlyos sebesültje volt.⁴⁶ Augusztus 18-án pedig egy húszfős SRNAO-csapat az egyik helyi ORJUNA-vezér lakását támadta meg, aminek hírére a tagok a helyszínre siettek, s mintegy fél órás lövöldözés alakult ki a két tábor között. A rendőrség összesen tizenegy főt tartóztatott le.⁴⁷

Az ORJUNA és a SRNAO közös akciói

Az ORJUNA és a SRNAO között feszülő áthidalhatatlan ellentétektől függetlenül a két szervezet a kisebbségek elleni gyűlöletben gyorsan egymásra tált. Annak ellenére, hogy a két szervezet között véres, halálos áldozatokat is kö-

---

⁴³ A HANAO történetét lásd: KARAULA, Željko: *Hrvatska nacionalna omladina - (HANAO): prilog proučavanju djelovanja i rada hrvatskih omladinskih organizacija u Kraljevini SHS*. Historijski Zbornik God. LXI. br. 2. 289–322. 2008; valamint: KARAULA, Željko: *HANAO - Hrvatska Nacionalna Omladina*. Zagreb, 2011.

⁴⁴ A kormánytól kérnek segítséget a novisadi botrányok megszüntetésére – Véres verekedés az Orjuna és a Serna között. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 1. 1.

⁴⁵ Nacionalista-egyesületek egymás ellen – Harc az Orjuna–Srnao–Hanao közt – A kormány rendet akar teremteni. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 3. 3.

⁴⁶ Egy halott, hat sebesült a novisadi nacionalisták vasárnapi csatájának az eredménye – Ütközet a péterváradi kocsmában. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 17. 3.

⁴⁷ Véres barrikád-harc Novisadon – Srnaosok és orjunisták éjjeli háborúja – Ütközet az utcán – Számos sebesült – Tizenegy nacionalistát letartóztattak. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 19. 2.

vetelő összecsapások zajlottak, júliusban közösen támadták meg a Budapesten és a Szegeden tanuló magyar egyetemisták újvidéki bálját. A koordinált támadásban tíz-tíz ORJUNA-, illetve SRNAO-tag vett részt, s annak során súlyos, életveszélyes mellsérüléseket szenvedett Bichler Béla egyetemi hallgató.⁴⁸

Ezzel párhuzamosan a németek elleni támadások is újrakezdődtek. A Palánka melletti Obrovac községben mintegy 30-40 SRNAO-s megtámadta a helyi német Kulturbund tagjait. A támadás során többen megsebesültek, egy személy életveszélyes sérüléseket szenvedett.⁴⁹ Bár eddig a magyar feliratok elleni támadások az ORJUNA védjelének számítottak, egyre több helyen a SRNAO tagjai is erre az útra léptek. 1923. szeptember 2-án Magyarokanizsán a SRNAO egyenesen a helyi hivatalos lapban – magyarul! – tette közzé ezzel kapcsolatos felhívását: „*Felhívjuk mindazokat a személyeket, akiknek cégtábláján a mai napig magyar felírás van, hogy ezt nyolc napon belül írják át, mégpedig kizárólag szerbül (cyrillicával)*”.⁵⁰ A kisebbségeknek az ORJUNA terror után immáron a SRNAO erőszakos cselekményeivel, sőt a két párthadsereg koordinált akcióival is szembeülniük kellett. Az egyik becskerekai táblarombolás után, a szabadkai *Hírlap* ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „*A Srnao, amely a polgári béke, a testvéri együttélés és a megértés politikájának tetszetős jelszavaival indult küzdelembe a felfogása szerint terroristikus eszközökkel dolgozó Orjuna ellen, rövid működése alatt mindenféle élénk tanúbizonyságot tett arról, hogy nem hajlandó egyebet csinálni, mint amit az Orjuna csinált. A különbség csak az, hogy az orjunások kék alapon demokrata, a srnaósok piros alapon radikális inget viselnek.*”⁵¹

A belügyminiszter 1923. október 5-én elrendelte a párthadseregekkel szembeni hatósági fellépést.⁵² A kisebbségek körében nagy visszhangot keltő rendelet előzménye az volt, hogy a sűrűn és gyorsan változó belpolitikai helyzetben a radikálisok az adott pillanatban rá voltak utalva a Német Párt külső parlamenti támogatására. A németek viszont a tárgyalások során a kormány támogatását ahhoz kötötték, hogy az a nemzetiségi területeken erélyesen lépjen fel a nacionalista szervezetek ellen. Mint azt az egyik német képviselő nyilatkozta:

„*A rendelet nyilvánvaló célja a nemzetiségi lakosság megvédeése a nacionalista szervezetek ellen és nagyon helyesen kötelességévé teszi a hatóságoknak azt is, hogy maguk járjanak el azok ellen, akik az állam és az állam egysége ellen üzemeket*

⁴⁸ Mellbe löttek egy magyar egyetemi hallgatót az orjunások – Az Orjuna és a Srnao közös frontja – Verseceen is garázdálkodnak a nacionalisták. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. július 23. 1.

⁴⁹ A nacionalisták megszállottak egy vajdasági községet – Az obrováci háború – Korcsmai verekedések és fegyveres csapatok erőszakoskodásai – Megvert német kulturbundisták. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 23. 4.

⁵⁰ A Srnao parancsa a sztarakanizsai Hivatalos Lapban – Utasított a kereskedőket, hogy távolítsák el a magyar cégtáblákat – A Srnao becsempészett közleménye. *Hírlap*, 1923. szeptember 7. 2.

⁵¹ Ablakverés és cégtáblarombolás Becskereken – A Szrnao beváltotta fenyegetését. *Hírlap*, 1923. augusztus 28. 2.

⁵² A belügyminiszter a terror ellen. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. október 6. 2. valamint: A belügyminiszter az “ismeretlen tettesek” rendszer ellen – Nem tűri a felelőtlen elemek garázdálkodását – A miniszter érvényt szerez a törvénynek. *Torontál*, 1923. október 6., 2.

folytatnak. Ahogyan azonban ez a rendelet szövegében kifejezésre jut, az nem is nagyon burkolt megállapítása annak, hogy ilyen államellenes üzemek valóban folynak a nemzetiségi lakosság között. Amennyiben ez a vád a vajdasági, szerémségi, vagy szlovéniai nemzetiségekre vonatkozik, azt a leghatározottabban vissza kell utasítanunk. Ezeknek a nemzetiségeknek a lojalitásához semmi szó nem férhet, ennek az állam megalakulása óta számtalan tanújelét adták már. Amellett a rendelkezés formája, még abban a tekintetben is nagyon elhibázott, hogy utólagosan szinte igazolja a „hazafias felbuzdulásban” ártatlanok ellen elkövetett atrocitásokat. A miniszteri rendelet kibocsátása különben is csak féleredmény a felelőtlen akciók elleni küzdelemben. Az állandóan felizgatott kedélyek megnyugvása nem a rendelet kibocsátásánál, hanem majd csak akkor fog megkezdődni, ha a legközelebbi kilengés tetteseit a hatóságok kezén fogjuk látni és azok elérik törvényes büntetésüket.”⁵³

A valóságban azonban lényegi változás nem történt, a hatóságok semmit sem tettek az erőszak megfékezésére, sőt az egymással rivalizáló, véres utcai harcokat vívó két szervezet november végén a kisebbségek elleni támadások összehangolása céljából tárgyalóasztalhoz ült. A megbeszélések fókuszában az általuk államellenesnek tekintett személyekkel szembeni egységes fellépés állt, de fontos eleme volt annak a mozik magyar feliratozásának a megakadályozása, a cégek, kereskedők és gyárak magyar, illetve német levelezésének az ellehetetlenítése, valamint az üzletek érintkezési nyelvének a pontos definiálása is.⁵⁴ Jevđević sajtótájékoztatóján minderről a következőket mondta: „Az ORJUNA és SRNAO közötti viszálykodások sokat ártottak a nemzeti eszmének és hátráltatták a kitűzött célok végrehajtását. A viszálykodások alatt elhanyagoltuk a gyanús idegenek megfigyelését, azonkívül jóformán megszűnt a nemzeti kisebbségek előadásainak és programjának cenzúrálása, ami különösen nagy hiba volt, mert a nemzeti kisebbségek az utóbbi időben nagyon szabadon mozogtak és épp ideje, hogy megfékezzük őket. A két egyesület bármilyen mély szakadék is van köztük, ki kellett, hogy béküljön egymással a jugoszláv nemzeti érdekek megvédésére. Az a memorandum, amelyet átadtunk a hatóságoknak, programunknak csak első részét tartalmazza. A második rész főleg a jugoszláv ipar megőrzését célozza. Ezért azokat az idegen szakmunkásokat, akik jugoszláviai iparvállalatoknál húzódtak meg és ezáltal megfosztották a jugoszláv iparosokat az érvényesüléstől, kíméletlenül ki fogjuk utasítani az ország területéről. Mindent elfogunk követni, hogy ezek elhagyják az országot. Azután az Orjuna és a Srnao a legszigorúbban ügyelni fog a hatóságok működésére és a korrumpált tisztviselőkkel szemben tekintet nélkül politikai magatartásukra a legkíméletlenebbül fogunk eljárni. Egyébként Beogradban az a terv merült fel, hogy a két egyesületet közös blokkban egyesítsék és ennek sikere érdekében Lazar Marković volt igazságügyi miniszter fáradozik.”⁵⁵

⁵³ A német-párt kritikája a belügyminiszter rendeletéről – Moser János képviselő nyilatkozata. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. október 7. 3.

⁵⁴ Fúzióra készül a Srnao és az Orjuna a magyar nyelv ellen – A novisadi rendőrség megrendszabályozza a magyar zenét. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. november 23. 3.

⁵⁵ Jevgyevics expozéja – A nacionalista szervezetek alkotmányellenes tevékenységre és állami funkciók kisajátítására törekszenek. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. november 25. 3.

Pár órával később a két szervezet ultimátumot intézett Žarko Stefanović újvidéki polgármesterhez, amelyben követelték a mozikban a magyar filmfeliratok levételét, a magyar cégtáblák eltávolítását, a magyar és a német nyelv utcai használatának a betiltását.⁵⁶ 1923 karácsonyára tehát nagyon is reális volt a veszély, hogy amennyiben külső, a kisebbségektől független erő esetleg nem módosítja az erőviszonyokat, úgy a közeljövőben a nemzetiségek elleni erőszakos cselekmények nem fognak megszűnni.

A rivalizálás kiújulása

1924 elején a párthadseregek azonban már nem csak a kisebbségek, hanem az állami tisztviselők ellen is sorozatos támadásokat hajtottak végre, s a helyzet kezdett kicsúszni a legfelsőbb politikai vezetés irányítása alól. Ezzel összefüggésben fontos az 1924. február 6–8-a között Újvidéken lefolytatott per. A SRNAO 11 tagja ellen indítottak eljárást a bácsföldvári (Bačko Gradište) községi jegyzőt ért 1923. októberi súlyos támadás miatt. Bár a per során a bizonyíték egyértelművé tették, hogy ennek, de számos más hasonló bűncselekménynek értelmi szerzője szintén a SRNAO vezére, Đeremov volt, a bíróság végül csak a közvetlen végrehajtókat ítélte el: Đura Petrović öt évet, Gavra Ruski három évet, Milan Popović öt és fél évet, Joco Čović két és fél év börtönbüntetést kapott.⁵⁷

Az újvidéki példastatuálás után az ORJUNA és a SRNAO közötti rivalizálás és leszámolás is kiújult. A délbácskai Bácsstóthvárosban (Tovariševo) a SRNAO és az ORJUNA tagjai szóváltásba kerültek egymással. A verbális konfliktus elfajult, s az indulatok hevében a SRNAO tagja végül leszúrta haragosát, aki a helyszínen életét veszítette.⁵⁸ A két szervezet közötti összetűzések Zentán is elemi erővel csaptak fel. Május 25-én egy verekedésben életét veszítette a SRNAO egyik tagja. Az ezzel kapcsolatos büntetőeljárásról a *Bácsmegeyi Napló* részletesen is tudósított. A vádlottat a bíróság végül azzal az indokkal mentette fel, hogy önvédelemből szúrta le áldozatát.⁵⁹

A bácskaiaknál jóval súlyosabb incidensekre került sor Szlovéniában és Horvátországban. Június elsején a szlovéniai Trbovlje községben az ORJUNA zász-

⁵⁶ Kibékült az Orjuna és a Szrnao – A béke díja: a magyar szó halála – Nem szabad magyarul beszélni és magyarul énekelni. *Hírlap*, 1923. november 24. 3.

⁵⁷ Elítélték a Szrnaós verekedőket – Öt és fél évi börtönt kapott a bácskogradiestei merénylet értelmi szerzője – A főverekedőket öt évi börtönnel sújtotta a bíróság. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. február 6. 4. és: A SZRNAO harci különítményeinek titkai a bíróság előtt – A Bácskogradiestei bünpör tárgyalásának második napja. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. február 7. 4.

⁵⁸ Az Orjuna elnökét megölte a Szrnao elnöke Tovarisevón. *Hírlap*, 1924. április 20. 3.

⁵⁹ Fölmentették a szentai orjunás-gyilkosság tettesét. A Bíróság kimondotta, hogy Nesics Borivoj önvédelemből szúrta le Plavsics Györgyöt – Ügyész és védő a nacionalista szervezetek ellen, Bácsmegeyi Napló, 1924. augusztus 2, 4. és: Akik Szentát rémületben tartották... Felmentették az orjuna-szrnao háború gyilkosát. *Hírlap*, 1924. augusztus 3. 2.

lóavató ünnepe után összetűzések robbantak ki az szervezet tagjai és a helyi bányászok között. Mindez tragédiába torkollott. Egyes információk szerint az összecsapásokban négyen meghaltak, s húsznál is többen sebesültek meg súlyosan.⁶⁰ A *Torontál* beszámolója hét halotról, tizenöt súlyos és harmincöt könnyű sebesültről tesz említést.⁶¹ A kedélyek az elkövetkező napokban sem csillapodtak le. Az összecsapásban meghalt ORJUNÁ-sokat Ljubljanában katonai zenekari kísérettel, a szervezet 500 tagjának jelenlétében temették el. Ugyanaznap kísérték utolsó útjára az elhunyt bányászokat is. Itt jóval visszafogottabb volt a külsőség, ugyanakkor a temetésen megjelent hatezer fős tömeg önmagáért beszélt. Tartani lehetett tőle, hogy a viszonylag nyugodt területnek számító Szlovéniában a pattanásig feszített húr az erőszak eskalálódását eredményezi.⁶²

Horvátországban is egyre súlyosabb lett a helyzet. A korabeli sajtóban szinte egymást követték az incidensekről szóló beszámolók. Közvetlenül a trbovljei események után a *Hírlap* június 6-i számában az egyik cikk az ORJUNA és a HANAO eszéki összetűzésének részleteit taglalta,⁶³ közvetlenül alatta pedig a kommunista munkások és az ORJUNA spliti véres összetűzéséről lehetett olvasni, amelyben négyen veszítették életüket.⁶⁴ Az elharapódzó erőszak miatt Radic pártját szeptemberben a kormánytól erőteljesen követelte az ORJUNA megrendszabályozását.⁶⁵ Pár nappal később pedig a parlamentben a radikálisok interpellálták meg Petrović Nastas belügyminisztert egy olyan kérdéssel, hogy a kormány miként kívánja megoldani az egyre súlyosabb horvátországi helyzetet. A belügyminiszter válaszában kijelentette, hogy amennyiben az ORJUNA a jövőben is megzavarja a rendet és a békét, úgy a kormány megfontolja annak a feloszlását.⁶⁶ Minderre ekkor nem került sor. Az ORJUNA-ra és a SRNAO-ra még szükség volt a terror fenntartásához, a vélt, vagy valós politikai ellenfelekkel való leszámoláshoz. Az elkövetkező, a választásokig maradó bő félévet így a rivális szervezetek egymás közötti leszámolása jellemezte.

---

⁶⁰ Az orjunisták véres zászlóbontása – A szlovéniai orjunisták és munkások revorverharca – Jovanovics Ljuba koncentrációs terve. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. június 3. 1.

⁶¹ Véres harc a trbovljei nacionalisták és a munkások között – Hét halott, tizenöt súlyos és harmincöt könnyű sebesült. *Torontál*, 1924. június 4. 1.

⁶² A trbovljei véres vasárnap – A pártok egymást vádolják a véres eseményekért. *Hírlap*, 1924. június 5. 1.

⁶³ Orjunások és hanaoások revorverharca – Egy súlyos sebesült a nézők sorából. *Hírlap*, 1924. június 6. 3.

⁶⁴ Kommunisták és orjunások véres összeütközése Splitben – Egy orjunást megöltek, hármat halálosan megsebesítettek. *Hírlap*, 1924. június 6. 3.

⁶⁵ A Radics-párt az Orjuna megrendszabályozását követeli. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. szeptember 7. 1.

⁶⁶ A belügyminiszter feloszlatta az Orjunát, ha megzavarja a rendet és a békét. *Hírlap*, 1924. szeptember 11., 5.

Összegzés

Az 1918-as összeomlást követően a szerb hadsereg által birtokba vett délvidéki területeket elkerülte a tanácsköztársaság és az azt követő időszak magyar belpolitika véres eseményei. Az 1918-tól 1920-ig tartó átmeneti időszakban a területen végbement erőszakos cselekmények (fosztogatás, rablás, zsarolás, megfélemlítést szolgáló botbüntetések) többségét a szerb hadsereghez és az új közigazgatáshoz köthető személyek követték el.

A trianoni békeszerződés aláírásával, majd az egykor Magyarországhoz tartozó területeknek az SZHSZ Királysághoz való csatolásával kezdődő periódusban az erőszak addig nem ismert formái jelentek meg. Ennek hordozói a párthadseregek voltak, amelyek az ideológiai ellentétek mellett a nyers fizikai erőszakot alkalmazták az egymással, illetve az általuk vélt, vagy valós ellenségekkel való leszámolások során. Ennek az intézményesített terrornak a zászlóvivői a demokrata, illetve a radikális párthoz köthető rohamalakulatok voltak.

Az integratív jugoszlávizmus és a centralizált állam ideológiáján szárba szökkenő, azt képviselő ORJUNA mozgalom a Demokrata Párt félkatonai alakulataként működött. 1922-es megalakulását követően egyik fő célpontja az új állam nemzeti kisebbségei, a magyarok és a németek voltak. Mint a terror fő letéteményese, az ORJUNA a nemzetiségek elleni támadásai a pszichikai megfélemlítésen és nyomásgyakorláson túl az adott nemzeti közösségek gazdasági, politikai és kulturális ellehetetlenítését, a birtokba vett új területek szláv jellegének erőteljes kidomborítását és felgyorsítását célozták. A radikális párt hadserege, a SRNAO 1923 márciusában alakult meg. Elsődleges feladata az ORJUNA ideológiájának a megsemmisítése és a Vajdaság esetében a terület szerb jellegének a biztosítása volt. Programjában nyomatékosan hangsúlyozta az általa államellenesnek ítélt republikánusok és kommunisták, valamint az állam egységét aláásók és az uralkodó család ellen lázadókkal szembeni harcot.

Az ideológiájában gyökeresen eltérő és az egymással elkeseredett utcai háborút vívó két szerb erőszakszervezet azonban a kisebbségekkel szembeni erőszakban gyorsan egy platformra került, sőt 1923 végén már nem csak a magyarok és a német lakossággal szembeni közös fellépésről, hanem a két szervezet esetleges fúziójáról is tárgyalások kezdődtek. Ez a megbékélés azonban csak átmeneti volt, s rövidesen ismét kiújultak a párthadseregek közötti összetűzések. Míg 1923-ban a terror fő célpontja a magyar és a német közösség volt, addig 1924-ben az egymással is heves harcot vívó párthadseregek összecsapásai elsősorban azokon a területeken kulminálódtak, ahol erősek voltak a centralizációt hevesen ellenző, az ország föderalizálására törekvő mozgalmak. 1924 szeptemberében a szlovéniai és a horvátországi véres események nyomán ismét felvetődött az ORJUNA, a SRNAO és a horvát HANAÓ betiltása, arra azonban ekkor sem került sor.

Az országos erőszak újbóli elharapódzásának a magyar és a német kisebbség számára azt is jelentette, hogy a szerb rohamosztatok fókuszába átmenetileg nem ők, hanem az ország decentralizációjáért és annak föderális átalakításáért küzdő horvát politikai elit, s annak párthadserege, a HANAO került.

In: Terror 1918–1919 – Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Szerk. Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva. Jaffa Kiadó, Budapest. 2019. 85–114.

IV.

**Oktatáspolitiká a Délvidéken –
a magyar iskolarendszer leépítése
és felszámolása az impériumváltás
első szakaszában (1918–1925)**

I. Szakirodalmi és levéltári áttekintés

A két világháború közötti magyar-jugoszláv diplomáciai kapcsolatokkal, a magyar kisebbség helyzetével, valamint az első délszláv állam politika- és eszmetörténetével kapcsolatban az elmúlt évtizedekben számos tanulmány, monográfiakötet jelent meg. Ezekből a feldolgozásokból mára már reális és precíz képet lehet kapni erről a magyar, ugyanakkor szerb aspektusból is fontos, napjainkra is hatással bíró időszakról. Terjedelmi korlátok miatt itt és most csupán szűkebb témám – az oktatáspolitikával kapcsolatban megjelent legfontosabb munkákat ismertetem.

Napjaink örvendetes ténye, hogy az első délszláv állam oktatáspolitikájával, különösen a kisebbségekkel kapcsolatos megfontolásokkal több szerb és magyar történész is foglalkozott. A szerb szerzők közül külön figyelmet érdemel Ljubodrag Dimić nagy ívű, mára megkerülhetetlen alpmunkának számító háromkötetes monográfiája, amelyben szerb szempontból bár, ugyanakkor objektív megközelítéssel, számos, más műben eddig nem ismert levéltári kutatásokon nyugvó adat közlésével dolgozza fel és mutatja be a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak a kisebbségekkel (magyarok, németek, románok, albánok) kapcsolatos oktatáspolitikáját, annak megfontolásait.¹

Ugyancsak ebbe a sorba illeszkedik Zoran Janjetović belgrádi történész 2005-ben megjelent, kizárólag az első délszláv állam kisebbségeire, illetve a velük kapcsolatos állami politikára fókuszáló monográfiakötete, amely a szerb levéltári forrásokon túl a horvát és a német archívumoknak a Jugoszláviában élő kisebbségekkel kapcsolatos iratait kutatta. Janjetović szerkezetileg jól felépített, logikusan követhető munkájában a témával foglalkozó szerb szerzők mellett, a magyar és német történészek releváns kutatásait, meglátásait is felhasználta kötetében.²

Mészáros Sándor, az Újvidéki Egyetem tanára, 1981-ben elsőként jelentette meg szerb nyelven a délvidéki magyarság 1918 és 1929 közötti időszakát feldolgozó monográfiáját. Mészáros – aki a korabeli sajtó mellett a Vajdasági Levél-

¹ DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941. Knjiga druga*. Beograd, 1997. 56–91.

² JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd, 2005. 214–263.

tár, illetve a Jugoszláv Levéltár iratait nézte át – munkásságának a jelentőségét növeli az is, hogy a többségi társadalom rajta keresztül kapott először objektív – igaz, a kor által megkövetelt Marxista szemléletmódon keresztül – teljes képet a két világháború közötti magyarság politikai, társadalmi és kulturális életéről. Az oktatáspolitikával kapcsolatos közlései bár tömörek, azok a mai napig jól használhatóak.³

Csuka János a második világháború alatt, elsősorban a *Hírlap* napilap korabeli cikkeire támaszkodva írta meg, de csak a rendszerváltás után megjelent, a délvidéki magyarság 1918 és 1941 közötti időszakának a történetét. Nagyívű monográfiában, amely napjainkban ugyan számos helyen pontosítást, kiegészítést és finomítást igényel, az oktatáspolitikával is foglalkozik.⁴

A magyarországi történészek közül elsősorban A. Sajti Enikőnek a korszakkal és a témával kapcsolatos főművére kell utalnunk. 2004-ben jelent meg *Impériumváltások, revízió, kisebbség* főcímet viselő, levéltári kutatásokon alapuló összegző monográfiája, melyben külön fejezetben foglalkozik a korszak oktatáspolitikájával is.⁵ A szegedi történészasszony témánk szempontjából ugyancsak hasznos és fontos adatokat közöl *Büntudat és győztes fölény* című tanulmánykötetében.⁶

A kutatók számára szintén nagy mennyiségű levéltári forrás áll rendelkezésre, amelyek az elmúlt időszakban elsősorban a fent már említett szerzőknek köszönhetően a lényegi kérdések tekintetében feldolgozásra kerültek. Ezek közül a belgrádi Arhiv Jugoslavije, az Újvidéki Arhiv Vojvodine, a budapesti Magyar Országos Levéltár, illetve a vidéki – szabadkai, zombori, zentai, nagyikindai, illetve újvidéki (városi) levéltárakat kell megemlíteni.

Végezetül külön ki kell térnünk a korabeli sajtóra. Az akkori időszakban megjelent napilapok szinte heti rendszerességgel számoltak be az iskolákkal és az oktatáspolitikával kapcsolatos fejleményekről. A szabadkai – a Magyar Párt szócsövének számító *Hírlap* és a liberális *Bácsmegyei Napló*, az újvidéki, konzervatív *Délbácska*, illetve a nagybecskereki *Torontál* polgári napilap tudósításainak, vezércikkeinek, nem egy esetben politikai és jogi elemzéseinek köszönhetően gyakorlatilag napra pontosan rekonstruálható a magyar oktatási rendszer leépítésének a teljes folyamata.

Dolgozatomban a releváns történelmi munkák felhasználásával, illetve saját alapkutatásaim révén arra teszek kísérletet, hogy szintetizáljam és keretbe foglaljam a Délvidéken az impériumváltás első szakaszában a magyar oktatási rendszer felszámolásának folyamatát.

³ MESAROŠ, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918 – 1929*. Novi Sad, 1981. 185–210.

⁴ CSUKA János: *A délvidéki magyarság története 1918 – 1941*, Budapest, 1995. 84–91.

⁵ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*, Budapest, 2004. 120–135.

⁶ A. SAJTI Enikő: *Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, 2010. 61–63.

Értékelésem szerint a magyar iskolarendszer ellen intézett frontális támadás alapvetően annak leépítését és felszámolását szolgálta. A későbbiekben tárgyalásra kerülő névelemzés rendszerének a bevezetése, a különböző szegregációs intézkedések térnyerése alapvetően a magyar társadalom szellemi szintjének a mesterséges, felülről indukált erózióján túl az etnikai megosztás – elsősorban a zsidóknak és az asszimilációra lépett németeknek a magyarságról való leválasztása céljából foganatosított és sikeres, 1925 végére lényegében befejeződött intézkedéssorozata volt.

II. Terület, etnikai arányok, társadalmi struktúra

Közismert tény, hogy a frontok összeomlása, a magyar belpolitikai válság kulminálódása, majd 1918 novemberében – a Belgrádi konvenció⁷ megkötése után a szerb hadsereg frontális előrenyomulással, gyakorlatilag lényegi ellenállás nélkül vette birtokba azokat a területeket, amelyek a majdani békeszerződés következtében az új délszláv állam fennhatósága alá kerültek.

Bár Pécs és Baja környéke végül Magyarország része maradt, ennek ellenére a SZHSZ Királyság az egykori történelmi magyar állam területéből 20.551 négyzetkilométert vett véglegesen birtokba. Ezen a területen ekkor 1.509.295 lakos élt, amelynek 30,30%-a – az 1921-es jugoszláv összeírás szerint 467 658 fő – volt magyar.⁸

A délszláv államhoz került az egykori Vas és Zala vármegyéhez tartozó Murántúl (Prekmurje) 940 négyzetkilométeres területe 91.436 lakossal, melyből 22,3%-a magyar (20346 fő), 73,1% vend volt. Jugoszlávia fennhatósága alá került a Muraköz is, amely 795 négyzetkilométert tesz ki, akkori 93.837 lakosa közül 91,1%-a horvát volt.

Elcsatolták Baranya vármegye déli területének a Duna és a Dráva közti vidékét is, az ún. baranyai háromszöget. Ezen az 1.213 négyzetkilométeres területen 50.797 fő élt, melynek 19,6 %-a magyar (20143 fő), 27,5%-a német, 19,6%-a horvát, 11,9%-a szerb volt.

⁷ A belgrádi egyezményt 1918. november 13-án szerb részről Živojin Mišić szerb vezérkari főnök, magyar részről Linder Béla írta alá az antant megbízottai előtt. A 18. pontos fegyverszüneti egyezmény többek között azt írta elő, hogy Magyarország haderejét a Szamos–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalra rendelve vissza. Ugyanakkor az egyezmény 17. Pontja a közigazgatást a békeszerződés megkötéséig magyar kézen hagyta.

⁸ A. SAJTI, 2004. 15.

A magyar kisebbség demográfia alakulásával kapcsolatban bővebben lásd: SEBŐK László: *Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására*, In: Történeti demográfiai évkönyv. Szerk. FARAGÓ Tamás–ŐRI Péter. Budapest, 2001. 372–388. <http://demografia.hu/kiadvanyokon-line/index.php/tortenetidemografiaievkonyvek/article/view/943/0>, valamint: MIRNICS Károly: *Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók*, In: Vajdasági marasztaló. Szerk. GÁBRITYNÉ Molnár Irén, MIRNICS Zsuzsa. Szabadka, 2000. 23-53.

Szintén az új állam része lett a Bánát/Bánság nyugati fele, amely 9344 négyzetkilométert tett ki, 572771 lakossal. Etnikailag itt volt a szerbeknek a legnagyobb aránya, mivel a lakosság 43,9%-át tették ki, azonban a relatív többséget mégsem a szláv etnikum képezte, mivel 54,3%-al (németek, magyarok és románok) voltak túlsúlyban. 1918-ban a Bánság nyugati területén 109.343 magyar élt.

Végezetül az SZHSZ Királyság része lett a Bácska is, amelynek 8 669 négyzetkilométeres területén 697.101 lakos élt. Ezen a vidéken a magyar volt a legnagyobb etnikum – a lakosság 41,8%-át (291.433 fő) tették ki. Jelentős volt a németek aránya is (23,2%), míg a szerbek és a horvátok a teljes lakosság 27,5%-át képezték.⁹

A fentiekből látható, hogy a Magyarországtól elcsatolt déli területeken a magyarság túlnyomó többsége – mintegy négyszázezer fő a Bácskában és a Bánságban élt.

A korabeli társadalmi struktúra bár értelemszerűen településenként más és más volt, ugyanakkor a teljes népességre levetített adatok jól mutatják azt, hogy bár a „boldog békeidőben” – elsősorban a Bácska, a bőség és a jólét szinonimájával kapcsolódott össze, mindez inkább a kor megszépítő látszatillúziója volt, mintsem a társadalom valós szellemi és anyagi helyzetének a valós tükörképe.

Az impériumváltáskor ugyanis az itteni lakosság 71,2%-a a mezőgazdaságból élt, a mezőgazdasági ipar, kisipar, ipar foglalkoztatta a lakosság 15%-át, míg a közalkalmazottak és a szabadfoglalkoztatottak aránya 2,8% volt.¹⁰

Az amúgy sem kedvező társadalmi összképet a kisebbséggé lett magyarság helyzete tekintetében pedig csak súlyosbította az a tény, hogy 1918 és 1924 között zömében a volt állami tisztviselők, közalkalmazottak, tanárok és az értelmiség jelentős része – 44.903 személy menekült, optált, illetve kapott kiutasító végzést Magyarországra.¹¹

III. Eltérő iskolarendszerek

A bevonuló szerb hadsereg a Délvidéken kiterjedt és sokféle, a szerbiaitól lényegében eltérő iskolarendszert talált. Míg a Monarchiában négytípusú elemi és középfokú oktatási iskola létezett (az állami, a községi, a felekezeti és a magániskolák), addig az 1904-es szerb elemi iskolai törvény csak két iskolatípust ismert: az államit és a magániskolát, míg az 1912-es szerb középiskolai törvény pedig három iskolatípust ismert: a gimnáziumot, a reál-gimnáziumot és a reáliskolát.¹²

⁹ A. SAJTI, 2004. 15-16.

¹⁰ A. SAJTI, 2004. 141.

¹¹ A. SAJTI, 2004. 26.

¹² A. SAJTI, 2004. 121, 124.

Közvetlenül az impériumváltás előtt a Délvidéken magyar adatok szerint 845 magyar iskola működött 1832 fős személyzettel,¹³ míg a szerb kutatók 645 elemi iskoláról tesznek említést, azzal, hogy a személyzet létszámát itt is 1832 főben adják meg. Janjetović forrásközlése alapján 266 állami elemi működött 790 tanítóval, 67 elemi iskolát a községek működtettek 252 tanítóval, a római-katolikus egyház 224 iskolájában 639 tanító oktatott. A református egyház 26 intézményt tartott fent 57 tanítóval, a lutheránus egyház 25-öt 44 tanítóval, a zsidó közösség 28 iskolát üzemeltetett 39 tanítóval, s létezett kilenc magán elemi is 11 tanítóval. Az impériumváltáskor a szerbek 179 iskolával és 292 tanítóval rendelkeztek, míg a németeknek 31 iskolájuk volt.¹⁴

Az 1921/1922-es tanévre ez a szám meredek zuhanást mutatott. Ekkor 141 elemi iskolában folyt magyar nyelven az oktatás, összesen 54420 diákkal és 803 tanítóval. Ez a szám 1929 februárjára tovább esett: 103 elemi iskolában, 531 osztályban 28590-en tanultak magyarul, 530 tanító (ebből 495 volt magyar) vezetésével.¹⁵ Tegyük hozzá: míg az 1918-as adatok kizárólag magyar elemi iskolák számát mutatják, addig a későbbi adatok kizárólag a magyar tagozatokkal rendelkező intézményeket jelzik.

Míg a magyar iskolák és tagozatok száma bő egy évtized alatt a nyolcadára csökkent, addig a szerb nyelvű elemik száma 1918 és 1930 között majdnem a húszorosára nőtt – 179-ről 2931-re. (Németül ekkor 546, magyarul 528, szlovákul 121, románul 89, ruszinul 18 tagozaton folyt az oktatás.)¹⁶

Hasonló folyamatok mentek végbe a középiskoláknál is. 1918-ban a Délvidéken szerb adatok szerint összesen 69 középfokú intézmény létezett, ebből 4 állami és községi gimnázium, 1 egyházi gimnázium, 1 állami reáliskola, 3 állami kereskedelmi iskola és 2 mezőgazdasági középiskola volt. A magyar források 71 középfokú iskoláról tesznek említést, ebből 2 kereskedelmi, 3 pedig mezőgazdasági jellegű volt.¹⁷

Az 1921/1922-es tanévre a magyarok számára 5 gimnázium (Nagybecskerek, Újvidék, Zenta, Zombor, Szabadka) 39 tagozata maradt, ahol 2040 tanuló volt 53 tanárral. Ekkor még három kereskedelmi iskolában (Szabadka, Zombor, Becskerek) is folyt magyar oktatás 540 magyar diák részére 12 tanárral. Magyar tagozata volt 11 reál iskolának is, ahol összesen 43 tagozaton 1863-an tanultak magyarul 51 tanárral.¹⁸

Akárcsak az elemiknél az elkövetkező években, úgy a középfokú oktatásban is meredek zuhanást mutatott a magyar tagozatok száma. 1929-re már csak 3

¹³ A. SAJTI, 2004. 129.

¹⁴ JANJETOVIĆ, 2005. 221.

¹⁵ DIMIĆ, 1997. 64.

¹⁶ A. SAJTI, 2004. 128.

¹⁷ JANJETOVIĆ, 2005. 222.

¹⁸ DIMIĆ, 1997. 64.

gimnáziumban (Szabadka, Zenta, Nagybecskerek) maradt 24 magyar tagozat 943 diákkal 5 reál iskolában 18 tagozaton 725 tanuló tanult magyarul, illetve 3 magániskola 8 tagozatán 312 diák tanulhatott magyarul.¹⁹

IV. A magyar oktatási rendszer felszámolásának jogtechnikája

Annak ellenére, hogy az 1918. november 13-án megkötött, 18 pontból álló belgrádi fegyverszüneti egyezmény 17. pontja garantálta, hogy a magyar karhatalmi- és katonai egységek által kiürített Beszterce-Maros-Baja-Pécs-Dráva demarkációs vonaltól délre eső területeken továbbra is megmarad a magyar közigazgatás, a formálódó délszláv hatalmi elit mindezt nem tartotta be, s azonnal hozzálátott annak felszámolásához.

1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés által megválasztott Nemzeti Tanács létrehozta az 1919. március 11-ig funkcionáló Bánát Bácska Baranya (továbbiakban: BBB) Nemzeti Igazságot, amely rögtön hozzákezdett a terület igazgatási feladatainak az átvételéhez, s 1918 decemberében megkezdte a magyar tisztviselői kar tömeges leváltását.²⁰

A Nemzeti Igazgatóság 1918. november 26-i határozata értelmében az oktatás továbbra is a kisebbségek anyanyelvén folyhatott,²¹ azonban az 1918. december 9-én keltezett rendelet a BBB területén elrendelte a magyar tanítási nyelv megszüntetését azokban az intézményekben, ahol a magyar anyanyelvű diákok kisebbségben voltak. (1918 és 1926 között a magyar oktatás felszámolásával kapcsolatban a szerbiai törvények alkalmazása mellett mintegy 200 miniszteri rendeletet adtak ki.)²²

Bár a trianoni békeszerződés aláírásáig a tisztviselők és az állami iskolai tanítók/tanárok bérezését továbbra is Budapestről folyósították, 1919 januárjában a Nemzeti Igazgatóság az új hatalomra leteendő hűségesküre kötelezte őket. Mindazokat, akik ezt elutasították, azonnali hatállyal tömegesen elbocsátották állásukból és Budapest tiltakozása ellenére átdobták őket a demarkációs vonalon túli magyar területekre.

A Nemzeti Igazgatóság 1919. márciusi felszámolását követően a délvidéki ügyek Belgrádba, a Bácska-Bánát-Baranya ügyosztály hatáskörébe kerültek át.²³ Még ugyanebben a hónapban az Oktatási Minisztérium BBB ügyosztálya rendeletben tiltotta meg a nem magyar iskolai adminisztrációban a magyar nyelv használatát.²⁴

¹⁹ DIMIĆ, 1997. 64.

²⁰ A. SAJTI, 2004, 18.

²¹ A. SAJTI, 2004, 127.

²² A. SAJTI, 2004, 132.

²³ A. SAJTI, 2004, 19.

²⁴ DIMIĆ, 1997. 58.

1919. közepére készült el az a tervezet, amely a magyar középfokú oktatás „likvidációját” tartalmazta. Ennek értelmében: „a magyaroknak a Bácskában és a Bánátban egy-egy középiskolát hagyunk meg, azzal, hogy a Bácskában esetleg kettőt, ha Baja is a mi királyságunkhoz kerül.”²⁵ Ugyanez a tervezet azonnali hatállyal bezáratta a szabadkai magyar tanítóképzőt.²⁶

Ez a tervezet a magyar iskolák felszámolásával kapcsolatban két változattal számolt. Az első szerint radikálisan, azonnal megszüntettek volna minden magyar iskolát és tagozatot. Abból az anyagi megfontolásból, hogy ennek a költségeit a magyar állam viselje, végül a második változat realizálódott, amely az iskolákban kettős igazgatás bevezetését látta elő. Ennek értelmében a kimenő magyar évfolyamokat a régi, magyar igazgató irányította, de az új, államnyelven oktató osztályok élére szláv igazgatót neveztek ki.²⁷ A hatóságok azzal számoltak, hogy ezzel a módszerrel, három, de legkésőbb négy év alatt teljesen fel lehet számolni a magyar iskolarendszert.

A magyar és a német iskolarendszer felszámolása, annak jogtechnikai kidolgozása elsősorban Svetozar Pribičević művelődési és oktatási miniszter nevéhez volt köthető. Pribičević ennek a mintegy hat évig tartó folyamatnak az első számú kezdeményezője, letéteményese és ideológiai atyja volt. Első intézkedése ezzel kapcsolatban 1919. június 6-án látott napvilágot, amikor is elrendelte az 1904-es szerb elemi iskolatörvények fokozatos kiterjesztését a Vajdaság területére,²⁸ amit végül elsősorban taktikai megfontolásokból kilenc nappal a trianoni békeszerződés aláírása után, 1920. június 13-án iktattak be a jogrendbe.²⁹

Ezzel párhuzamosan az újvidéki Oktatási Hivatal tervet dolgozott ki a középiskolák számára is. Ennek értelmében ettől kezdve minden iskolában az államnyelv lett az egyetlen használható és hivatalos nyelv, s Vajdaság-szerbe felszámolták a magyar szakiskolák többségét. Ekkor zárták be többek között a külai, hódási, topolyai magyar polgári iskolát is. A kevevári, újvidéki, palánkai, ó- és törökbecsei, titeli reáliskolákat pedig összevonták az ottani szerb intézményekkel. A zombori és az újvidéki gimnázium felsőbb tagozataiban megszüntették a magyar nyelvű oktatást, a becskereki és a szabadkai városi gimnáziumokat pedig államosították.³⁰

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1919. december 5-én deklarálta, hogy fenntartások nélkül elfogadja az SZHSZ Királyság és a Szövetséges Főhatalmak között kötött kisebbségvédelmi szerződést. Ennek 9. cikkelye az 1913. január 1-je után szerzett területekre (albánokra és macedónokra tehát nem) terjedt ki.³¹

²⁵ DIMIĆ, 1997. 60.

²⁶ Uo.

²⁷ A. SAJTI, 2004. 126. – DIMIĆ, 1997. 60–61.

²⁸ DIMIĆ, 1997. 61.

²⁹ JANJETOVIĆ, 2005. 235.

³⁰ JANJETOVIĆ, 2005. 236.

³¹ A. SAJTI, 2004. 25.

Ennek értelmében a délszláv államot arra kötelezték, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, valamint előírta, hogy az oktatási, vallási célokra részarányosan részesüljenek az állami költségvetésből.³² Mint látni fogjuk, mindezt a valóságban sosem tartották be.

Alig egy hónappal később, 1920. január 10-én keletkezett az a rendelet, amely végül elrendelte az összes nem szlávnyelvű reáliskola bezárását azokon a településeken, ahol hasonló szerb nyelvű intézmény működött.³³

Pár hónappal később, 1920 júniusában Svetozar Pribičević oktatási és művelődési miniszter az elmagyarosítás megállítása és a visszaszlávosításra hivatkozva bevezette az ún. névelemzési (korabeli szóval: névvegy-elemzési) rendeletet.³⁴ Ennek értelmében minden gyermeket a szülők és a nagyszülők neve alapján kellett iskolába íratni, annak ellenére is, ha a gyermek nem beszélt az államnyelvet.

A névelemzés a *Bácsmegeyi Napló* korabeli cikke szerint a magyar anyanyelvű tanulók kétharmadát tiltotta ki az iskolákból, mert ettől kezdve a vezetéknev lett az irányadó a nemzetiségi hovatartozás megállapításánál. Mindez természetesen anomáliákat és önkényes értelmezéseket szült: a rendelet ugyanis nemcsak az „ics”-re végződő, mint pl. a Miletics, Sinkovics, stb. vezetékneveket tiltotta el a magyar osztályokból, hanem például Papp Árpád sem iratkozhatott magyar osztályba, mert ez utóbbi a hatóságok szerint román, vagy szerb eredetű név volt. Ádám Ferenc pedig azért nem tanulhatott anyanyelvén, mert a hatósági indoklás szerint valakinek nem lehet két utóneve, „*ezt egyébként pedig a Biblia is tanúsítja.*”³⁵

A névelemzési rendelet nemcsak a szláv hangzású névvel rendelkezőket tiltotta ki a magyar osztályokból, hanem ellehetetlenítette a németeknek és a zsidóknak is az oda történő beiratkozást. A rendeletet 1925-ben még szigorították is: ettől kezdve az állami tisztviselőknek megtiltották, hogy gyermekeiket ne államnyelven oktató iskolába járassák.³⁶

Pribičević 1926. március 2-án parlamenti felszólalásában a következőkkel védte a névelemzési rendelet szükségességét, s a szabad iskolaválasztás jogának a megtiltását: „*Én egyeznék ezzel a nézőponttal, ha a mi államunk évszázadok óta uralkodott volna a Vajdaságban... De ott a magyar állami politika uralkodott, amely a szerbséget Szentendrétől és Pesttől egészen Újvidékig szorította vissza... És mivel ott ilyen politikát folytattak, mi abba a helyzetbe kerültünk, hogy a Popovicsek meg a Pavlovicsok és még sokan mások németté meg magyarra lettek. Ezek után kérдем Önöktől, vajon hazafias tett lenne-e, ha mi most ezeknek az elnémetesedett meg el-*

³² Bővebben lásd: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989. 94–98.

³³ DIMIĆ, 1997. 63.

³⁴ A. SAJTI, 2004. 127

³⁵ Uj fémjelző eljárás a nemzetiség megállapítására – Az iskolaigazgatók jogfosztásban tullicitálnak a miniszteren. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 7. 2.

³⁶ A. SAJTI, 2004. 128.

*magyarosodott egyéneknek megengednénk, hogy maguk döntsék el gyermekeik nemzeti hovatartozását, azt, hogy milyen iskolába járjanak. Ez azt jelentené, hogy mi elfogadnánk azt a helyzetet, amit a magyarok teremtettek. Szerintem inkább vegyük vissza azt, ami a miénk.*³⁷

Az 1920. augusztus 27-én kelt rendelettel az összes elemi iskolát államosították, ezzel párhuzamosan maximálták a kisebbségi osztályok számát, s elrendelték a földrajz és a történelem kizárólagosan államnyelven történő oktatását.³⁸

Az iskolák államosítása – elsősorban az egyházi intézményeknél – azonban a valóságban jóval lassabban haladt, mint ahogyan azt törvényhozók előrelátták. A szabadkai Miasszonyunk zárda polgári leányiskolája még 1923 késő nyarán is a katolikus egyház irányítása alatt állt. Az állam az egyház és elsősorban a horvát lakosság tiltakozása miatt továbbra sem mert egyértelmű lépést tenni, ezért indirekt úton kísérelte meg az iskola ellehetetlenítését. 1923 júniusában arról értesítették az intézményt, hogy a magyar tagozatokban az osztályvizsgákat csak az állami tanügyi hatóság kirendelt közegei előtt lehet letenni. Bár a tanulók az előírt vizsgákat időben letették, a kirendelt közeg hónapokig húzta az igazolások kiadását, s különféle adminisztrációs okokra hivatkozva még augusztus második felében sem voltak hajlandók kiadni a kétszáz tanuló számára a vizsgák letételét bizonyító igazolást.³⁹

Az iskola vezetősége végül elunva a hatóságok időhúzását, augusztus végén a tanfelügyelőség jóváhagyása nélkül is kiadta a bizonyítványokat. A korabeli forrásokból kitűnik, hogy a hatóságok éppen erre vártak, s a bizonyítványok kiadása után azokat azonnal elkobozták. Magát az intézményt ugyan ekkor hivatalosan ugyan még nem zárták be, de megtiltották a szeptember elsejei iskolakezdet.⁴⁰

Az intézményt végül 1925. június 11-én, a tanév vége előtt személyesen Pribičević rendeletével szüntették meg. Az ott tanulóknak nem tették lehetővé az év végi vizsgák letételét sem.⁴¹ Nemsokkal később, 1925. október 23-án az utolsó magyar egyházi iskolahálózatot – a nagy múltú becskerekai Messinger-intézet iskoláit is bezárták.⁴²

³⁷ DIMIĆ, 1997. 69.

³⁸ DIMIĆ, 1997. 63.

³⁹ Hivatalok harca egy magyar iskola ellen – Nem kapnak bizonyítványt a subotikai zárda polgári iskolájának a növendékei – Ellentéték a tanügyi inspektorátus és az iskolai igazgatóság között – A magyar iskola sorsa. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 19. 2-3.

⁴⁰ Iskolák a siralomházban – Mi lesz a szubotikai iskolákkal? A gimnázium felsőbb osztályaiban csak beiratkozások lesznek, de előadások nem. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 28. 2.

⁴¹ Pusztuló magyar iskolák – Pribičević megszüntette a szubotikai zárda magyar leány-polgáriját. A tanév végén adta ki a miniszter a rendeletet – A növendékeknek idegen iskolában kell magánvizsgát tenniük. *Bácsmezei Napló*, 1925. június 11. 2.

⁴² Végleg bezárták a becskerekai Messinger-intézet iskoláit – A közlekedési miniszter elutasította a szülők kérését. *Bácsmezei Napló*, 1925. október 24. 2.

1920. október 1-jén rendelték el az összes nem szláv nyelvű reáliskola bezárását. Magyar nyelvű tagozatokat csak abban az esetben engedélyeztek megnyitni, amennyiben egy osztályba 30 tanuló jelentkezett. Azonban ez a könnyítés nem tartott sokáig.

Az 1921. július 14-én keltezett rendelet – az elemi iskolákat leszámítva – a már összevont iskolákban a párhuzamos magyar tagozatok fokozatos felszámolásáról intézkedett, s egyben az 1922/1923-as tanévtől megtiltották a zsidó valóságú tanulóknak a magyar tagozatokba való járást.⁴³

Mindennek következtében 1922 szeptemberében számos iskolában – ennek eklatáns példája a Szabadkai Gimnázium volt – kétféle magyar tagozati rendszer jött létre: a magyar-magyar és a zsidó-magyar.⁴⁴ Mint látni fogjuk, ennek a célja az volt, hogy a magyar osztályokat a tanulók elégtelen számára hivatkozva végérvényesen felszámolják.

Egy évvel később, 1923 márciusában az oktatási minisztérium csak Zentán, Nagybecskerekén és Szabadkán engedélyezte a magyar középfokú intézmények további működését, s egyben zsidókat a magyar elemi alsó osztályaiból is végleg kitiltották.⁴⁵

A bezárások és a névelemzés következtében a délvidéki magyarok 14,5%-a tanulhatott anyanyelvén.⁴⁶

Tegyük hozzá: mindezek az intézkedések nemcsak a magyarokat, hanem a németeket is ugyanúgy sújtották. A Német Párt, a Magyar Párttal ellentétben az 1923-as választásokon parlamenti tényező lett.⁴⁷ Bár a magyar és a német politikai elit között heves feszültségek voltak, a kisebbségi ügyek egészében, de különösen az oktatáspolitikában a németeknek a parlamenti jelenlétük miatt azért volt olyan mozgásterük, ami a kérdést ott is tematizálhatta. A Német Párt 1923 októberében éppen az 1919-es kisebbségvédelmi szerződésre hivatkozva be is adott egy olyan törvénytervezetet a parlamentnek, amely az 1913 után szerzett területeken (tehát a délszerbiai területeket mindez nem érintette volna) élő kisebbségek középiskolai oktatását rendezte volna. A német tervezet előrelátta, hogy a nemzetiségi vidékeken új, önálló, kisebbségi – tehát teljesen német és magyar nyelvű iskolák (s nem tagozatok!) nyíljanak, amelyekben az oktatás teljes egészében a kisebbségek nyelvén folyt volna. A tervezet szerint ezeknek az iskoláknak a tanárait és vezetőségét is a nemzeti kisebbségek soraiból, vagy a

⁴³ DIMIĆ, 1997. 64.

⁴⁴ A szuboticei főgimnáziumban a zsidó tanulókat vegyileg kivonták a magyarok közül – Meglepően új találmány – A magyar tagozatokban kétféle magyar osztály van: magyar magyar és zsidó magyar. *Bácsmezei Napló*, 1922. szeptember 19. 3.

⁴⁵ JANJETOVIĆ, 2005. 238.

⁴⁶ A. SAJTI, 2004. 128.

⁴⁷ Bővebben lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Új Partok felé – Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1918–1923)*. Zenta, 2014. 177–178, 180.

nemzeti kisebbségek nyelvét tökéletesen bíró szlávokból kellett volna kinevezni. A kormány bár kezdetben hezitált, végül azonban elutasította a németek törvénytervezetét.⁴⁸

Ekkor rendezték, pontosabban tovább szigorították a magyar elemik megnyitásának a feltételeit. Magyar osztályt/tagozatot csak abban az esetben lehetett megnyitni, amennyiben minimum 60 potenciális jelentkező volt. Második osztályt 55-55 (tehát 110 jelentkező), harmadikat pedig 45-45-45 (tehát 135 jelentkező) diák esetében lehetett nyitni. Akárcsak a középiskolai rendszerben, úgy az elemikben is – a szerb nyelv mellett a földrajzot és a történelmet is kizárólag és kötelezően csak államnyelven lehetett tanítani.⁴⁹

A hűségesküre kötelezés mellett a magyar tanerő radikális csökkentését célozta a magyar tanítók és tanárok számára 1922 és 1928 között kötelezően előírt államnyelvvizsga, amit a hatóságok az új állam iránti egyik lojalitás kifejezésének tartottak.⁵⁰ Egy 1923-ból fennmaradt korabeli tudósítás szerint 1923 októberében Vajdaság területéről összesen 38 középiskolai – gimnáziumi és kereskedelmi iskolai – tanár jelentkezett a vizsgára. A harmincnolc tanár közül 27 tette le a vizsgát, tizenegy pedig megbukott.⁵¹

Német adatok szerint ennek következtében összesen 165 magyar és német tanár veszítette el az állását. A szerb adatok a nemzetiségi arányokat is megadják, s 114 magyar, 43 német és 6 román nemzetiségű egyénről tesznek említést.⁵²

V. Harc a szabadkai gimnázium magyar tagozataiért

A nagy számban rendelkezésre álló korabeli újságcikkek, tudósítások, vezércikkek ellenére, jelen tanulmány terjedelmi kötöttsége miatt nem vállalkozhat arra, hogy részletes esettanulmányokon keresztül mutassa be a magyar iskolák felszámolásának történetét. A kor közhangulatát, az akkori események rekonstruálását ezért az impériumváltás előtti egyik legnagyobb magyar intézmény – a szabadkai gimnázium esetén térképezi fel.

Még el sem ült a szabadkai zárda körüli, fentebb már tárgyalt bonyodalom, a kedélyeket az oktatási minisztérium újabb rendelete borzolta. 1923. augusztus 22-én ugyanis bezárták a zombori gimnázium magyar tagozatait. A magyar

⁴⁸ A német-párt javaslata a kisebbségi középiskolák felállításáról – Trifunovics közoktatási miniszter a javaslat ellen, *Bácsmezei Napló*, 1923. október 5. 1. és: Átsiklottak a kisebbségi középiskolák kérdése felett – A törvényhozóbizottság ellenzéki tagjai politikának minősítik az iskolák ügyét – A németpárt tovább folytatja az akcióit. *Hírlap*, 1923. október 7. 4.

⁴⁹ JANJETOVIĆ, 2005. 239

⁵⁰ A. SAJTI, 2004. 123.

⁵¹ A nemszláv tanárok vizsgája – Kihirdették a vizsga eredményét. *Bácsmezei Napló*, 1923. október 16. 3.

⁵² A német és szerb adatokat idézi: JANJETOVIĆ, 2005. 244.

tagozatok felszámolása 140 tanulót és 22 tanárt érintett.⁵³ Ugyanez a rendelet a zsidó vallású gyerekeket kitiltotta a nagybecskereki és a szabadkai gimnáziumok magyar tagozatairól – egyedül a zentai gimnáziumban engedélyezte számukra a továbbtanulás lehetőségét.⁵⁴ Nem véletlenül; itt csak utalni szeretnénk arra, hogy a regnáló hatalomnak a korszakban mindvégig az egyik prioritása volt a magyar közéletben sok esetben döntő, sőt kulcsszerepet betöltő szabadkai zsidóknak a magyarokról való leválasztása, azoktól való elidegenítése és asszimilációja.

A rendelkezés nem titkolt célja az volt, hogy a zsidó vallásúak kitiltása után a maradék, keresztény magyar osztályokat is felszámolják:

„A közoktatási miniszter kifejezetten a zombori gimnázium magyar osztályait szünteti meg, de a rendeletének a végrehajtása, attól félünk, meg fogja szüntetni a subotcai és a becskereki magyar osztályok egy részét is. Ezek a magyar osztályok tudvalevőleg csak akkor nyithatók meg, ha a jelentkező tanulók száma egy bizonyos kontingenst kitesz. A magyar ajku tanulók ezt a kontingenst a legtöbb osztályban a zsidó vallású, magyar ajku tanulókkal együtt érték el. Ha most a magyar anyanyelvű zsidó vallású tanulókat a zentai gimnáziumba vezénylik, olyan kevés tanulója marad a gimnáziumok egyes magyar osztályainak, hogy megszüntetendő rendelet nélkül is meg fogják őket szüntetni.”⁵⁵

Pár nappal később aztán ki is derült, hogy ez a félelem nem volt alaptalan. Augusztus 28-án az oktatási minisztérium olyan rendeletet adott ki, amely a szabadkai gimnázium alsó négy osztályában a létszám megléte miatt ugyan engedélyezi a tanítás megkezdését, de a négy felsőbb tagozaton a zsidók kényszerű távozása miatt csupán a beiratkozást hagyta jóvá, az oktatás megkezdését viszont nem.⁵⁶

A szabadkai gimnáziumban ekkor 201 zsidó vallású tanuló volt, ezek közül 15 fejezte be a tanulmányait az 1922/1923-as tanévben. A 186 tanulót a miniszteri rendelet a zentai gimnáziumba vagy a szerb tagozatokba szorította. A rendelkezéssel a magyar tagozatokon az ötödik osztályban 22, a hatodikban 12, a hetedikben 21, a nyolcadikban 16 tanuló maradt, ami nem érte el a törvényi minimumot. A magyar anyanyelvű zsidók azonban szerbül nem tudtak, s nagy részüknél a szülők a zentai átiratkozást, az ottani diáklétet sem engedhették meg maguknak. Mindez azzal a következménnyel járt, 1923

---

⁵³ Kulturkép gyűjteményben – A sombori gimnázium pedagógiai anarchiája – A tanároknak elkeresztelt iskolai alkalmazottak – Nyílt levél a közoktatási miniszter urhoz. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. december 4. 2.

⁵⁴ Iskolastatárium. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 23. 1. illetve: Ujabb roham a magyar osztályok ellen – A közoktatásiügyi miniszter kitiltotta a szubotcai magyar osztályokból a zsidó tanulókat. *Hírlap*, 1923. augusztus 23. 4.

⁵⁵ Iskolastatárium. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 23. 1.

⁵⁶ Iskolák a siralomházban – Mi lesz a szubotcai iskolákkal? A gimnázium felsőbb osztályaiban csak beiratkozások lesznek, de előadások nem. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 28. 2.

szeptemberében összesen 256 magyar tanulót (186 zsidó és 70 keresztény) rekesztettek ki a szabadkai gimnáziumból.⁵⁷

Azok a zsidó vallású diákok, akiknek a szülei megengedhették maguknak a zentai taníttatás költségeit a következő napon újabb akadállyal voltak kénytelenek szembesülni. A zentai gimnázium igazgatója ugyanis a gimnázium első és ötödik osztályába nem volt hajlandó a zsidó vallásúakat beíratni, a többi tagozatba való felvételüket pedig olyan hatósági igazoláshoz kötötte, amely a tanuló magyar anyanyelvét volt hivatott igazolni. Az ilyen igazolások kiadása viszont egyrészt jogilag nem volt rendezve, másrészt pedig azokat a szűkre szabott, egy hetes határidő miatt lehetetlen volt beszerezni.⁵⁸

Augusztus 31-én a szabadkai zsidó hitközség az érintett szülőkkel együtt vitatta meg a kialakult helyzetet, ahol a szülők részletesen beszámoltak a hitközség vezetőinek az őket ért sérelmekről. A megbeszéléseken végül olyan döntés született, hogy a szülők a hitközség elöljáróival a rendelet visszavonása céljából egy küldöttséget menesztenek az oktatási minisztériumba.⁵⁹

A szabadkai zsidók egyértelmű és egységes kiállása a gimnázium magyar tagozatai mellett, és a város egyes utcáin emiatt lejátszódott tömegjelenetek meglepték a hatóságokat, sőt átmeneti zavarokat okoztak. Ezzel összefüggésben szeptember hatodikán arról értesült a közvélemény, hogy az épület tatarozására hivatkozva a tanév megnyitását átmenetileg meghatározatlan időre elhalasztották.⁶⁰ Bár az épület a háború viszontagságai miatt valóban rossz állapotban volt, a felújítási munkálatok azonban mégsem kezdődtek meg – hivatalosan azért, mert jogilag nem volt rendezett az épület tulajdonjoga. Azt a város is, de az állam is a sajátjának tartotta.⁶¹

Persze, mindez a valóságban időnyerés céljából kreált kifogás volt. A kulisszák mögött már javában folyt a hatóságok mérlegelése. A szabadkai zsidóság összefogása és a hitközség erőteljes belgrádi fellépése a magyar osztályok mellett végül eredményes volt. Az oktatási minisztérium szeptember 10-én, a korban példátlan módon először és utoljára végül is meghátrált, s az 15484-es rendeletével felülbírálta a zsidókat eltiltó határozatát, s engedélyezte a zsidó vallású

---

⁵⁷ Nem nyílnak meg a felsőosztályok a szubotici magyar gimnáziumban – Iskola nélkül maradt kétszázötven tanuló – Akcióra készülnek a szülők. *Hírlap*, 1923. augusztus 24. 3.

⁵⁸ A szentai gimnázium megnehezíti a magyar diákok felvételét – A tanfelügyelő tankönyvmonopóliumot alapít. *Hírlap*, 1923. augusztus 26. 3.

⁵⁹ A szubotici szülők mozgalma az iskolarendelet megváltoztatásáért. *Hírlap*, 1923. augusztus 31. 2. és: Szülői értekezlet a gimnázium magyar osztályaiért – A szubotici zsidó szülők az iskolarendelet megváltoztatását kérik. *Hírlap*, 1923. szeptember 4. 2.

⁶⁰ Elhalasztották a tanév megnyitását a szubotici gimnáziumban – Tanítás helyett tatarozás. *Hírlap*, 1923. szeptember 6. 5.

⁶¹ A város és az állam harca a gimnázium épülete miatt – Tíz év óta nem tatarozták az iskolát. *Hírlap*, 1923. szeptember 9. 3.

diákoknak a magyar tagozatokba történő beiratkozását és azok megnyitását.⁶² Ennek köszönhetően, ha késéssel bár, de szeptember második felében megindulhatott a tanítás a szabadkai gimnázium magyar tagozataiban.

A minisztérium meghátrálása azonban csak átmeneti volt. Továbbra sem álltak el attól a szándéktól, hogy a magyar tagozatokat a tanulók elégtelen létszáma hivatkozva szüntessék meg. Ezzel összefüggésben 1924 februárjában egy olyan elképzelés vázolódtott fel, miszerint a diákokat majd nemileg választják szét, s külön fiú-, illetve leánygimnáziumot hoznak létre. Mindez végül az infrastruktúra elégtelen volta miatt nem valósult meg.⁶³

Realizálódott viszont az az elbocsátási hullám, amely 1924 februárjában söpört végig a még megmaradt magyar iskolák tanáriállományán. Mindez súlyos tanárihiányt idézett elő, s a gimnáziumokat hatványozottan sújtotta. A tanárihiány miatt a még dolgozó munkaeőnek a heti 18-20 órás norma helyett 25-30 órát kellett megtartania.⁶⁴

Az elbocsátások és a pszichológiai nyomást el nem viselő, önkéntes felmondások miatt, a következő, 1924/1925-ös tanévben az intézményben összesen 8 magyar tanár maradt, míg a magyar hallgatók létszáma 342 volt. Tegyük hozzá: 1924 szeptemberétől a hatóságok ismételten visszatértek a „zsidókérdés megoldásához”, s csak a kimenő – hetedik és a nyolcadik évfolyamon engedélyezték a zsidóknak a magyar osztályokban való tanulást, az alsóbb tagozatokban ekkor már végérvényesen megtiltották a beiratkozásukat.⁶⁵

A tanárihiány következtében az 1924/1925-ös tanévben több magyar osztályban csak napi két órát tudtak megtartani. Egyáltalán nem volt biztosítva olyan, szigorúan kötelező, év végi vizsgát maga után vonó tárgyak oktatása, mint az államnyelv és a történelem. A tanárihiány azonban nemcsak a magyar osztályokat sújtotta. Az intézmény 1200 tanulóját – elvileg – egyetlenegy tornatanárnak kellett oktatnia.⁶⁶

Itt és most röviden utalni szeretnék arra is, hogy akárcsak Zentán és Szabadkán, úgy Becksereken is hasonló problémák nehezítették meg az 1923/1924-es tanévben a gimnázium magyar tagozatainak a megnyitását – a VI és a VIII. osztályban csak október 20-án kezdődhetett meg a tanítás.⁶⁷

⁶² Megérkezett Szuboticára az iskolarendelet módosítása – Zsidó tanulókat is felvesznek a magyar tagozat felsőbb osztályaiba – Szülői értekezlet a gimnázium épületének tatarozásáról. *Hírlap*, 1923. szeptember 11. 2.

⁶³ Nem szüntetik meg a suboticei gimnáziumot – A leány-gimnázium független lesz a régi intézettől – Borovnyák igazgató nyilatkozata. *Bácsmezei Napló*, 1924. február 13. 2.

⁶⁴ Elbocsátásokkal orvosolják a tanárihiányt – Az újabb redukció veszélyezteti az oktatást – Sorra elbocsátják a régi magyar tanereket. *Bácsmezei Napló*, 1924. február 15. 2.

⁶⁵ Nincs elég tanár a szuboticei gimnáziumban – A szuboticei gimnáziumnál nem tudnak még a legújabb Korosec-rendeletéről. *Hírlap*, 1924. szeptember 18. 2.

⁶⁶ Katasztrófális tanárihiány a suboticei gimnáziumban – Egyes osztályokban csak napi két órát tanítanak. *Bácsmezei Napló*, 1924. szeptember 20. 2.

⁶⁷ Megnyílt az állami gimnázium magyar tagozatának VI. és VIII. osztálya – Hétfőn megkezdik a tanítást – Még nincs rendelet a szabad iskolaválasztásról. *Bácsmezei Napló*, 1923. október 21. 2.

Ráadásul a Szabadkán lejátszódott események pszichológiai leképeződése, a zsidók kitiltása a következő évben Becskereken is érezte a hatását. Annak ellenére, hogy a hatóságok 1924/1925-ös tanévben a gimnázium harmadik osztályát végül is bezárták. Ennek az oka az volt, hogy az itteni magyar zsidók jóval kisebb számarányuk és befolyásuk miatt korántsem tudtak olyan erőlesen fellépni, mint szabadkai társaik, s kényszeredetten más tagozatokra írták át gyermekeiket. Mindez pedig egy pszichológiai lavinát indított el: a keresztény szülők pedig a zsidók kiiratkozása miatt, tartva a magyar osztályok esetleges bezárásától, a tanév kezdete előtt tömegesen írták át a gyermekeiket a szerb osztályokba. Egy ezzel kapcsolatos tudósításból tudjuk azt, hogy a nagybecskereki gimnáziumba ekkor összesen száznyolcvannyolc magyar tanuló járt – az első évfolyamba hetvenketten, a másodikban negyvennégyen, a negyedikben hatvanhatan, míg a tömeges kiiratkozások után a harmadik évfolyamon csak hat magyar diák maradt. Hogy miért éppen ezt az évfolyamot érintette a tömeges távozás, arra nem találtunk eddig utalásokat.⁶⁸

VI. Az új oktatási törvény

1925. február 14-én, a tanév kellős közepén Pribičević arra hivatkozva, hogy Ausztriában bezárták a szláv nyelvű osztályokat, egyik napról a másikra felszámolta a verseci és a verbászi német gimnázium felsőbb tagozatait, illetve az újvidéki és a pancsovai német gimnázium összes osztályát, vagyis lefejezte a Vajdaság területén a német gimnáziumi oktatást.

Mindez előrevetítette azt is, hogy hasonló intézkedést kívánt foganatosítani a még megmaradt magyar iskolák ellen.⁶⁹

A miniszter a *Bácsmezei Naplónak* adott nyilatkozatában mindezzel kapcsolatban a következőket mondta:

„[...] Valóban elrendeltem a pancsevői és a novisadi alsófokú gimnázium párhuzamos német osztályainak bezárását – itt ugyanis csak a négy alsó osztály működött – valamint a verbasi és vrsaci gimnázium négy felső osztályának bezárását. [...] A külügyminisztérium útján adatokat kaptam az Ausztriában élő szláv kisebbség iskolai helyzetéről, amiből megállapítottam, hogy az ausztriai szlávoknak egyáltalán nincs önálló iskolájuk.” Majd fenyegetésként arra utalt, hogy a magyarok sem számíthatnak sokkal jobb forgatókönyvre, ugyanis „a külügyminisztériumtól adatokat kértem arra nézve, hogy a Magyarországon élő szláv kisebbség milyen iskolákkal rendelkezik. Igaz ugyan, hogy kevés szláv él Magyarországon, de mégis tisztában kell

⁶⁸ A gimnázium magyar tagozatának harmadik osztálya veszélyben – Megnövekedett a becskereki gimnázium tanulóinak a száma. *Bácsmezei Napló*, 1924. szeptember 9. 2.

⁶⁹ Pribičević kiirtja a nemzetiségi iskolákat – Beszűntette a gimnáziumok német osztályait – A magyar osztályokat is veszély fenyegeti. *Bácsmezei Napló*, 1925. február 14. 3. illetve: A német iskolák betiltása után a magyar középiskolák következnek. *Hírlap*, 1925. február 15. 1.

*lennünk, hogy milyen iskolaügyi helyzetük. Ezuttal bekértem az adatokat a középiskolák magyar osztályainak létszámáról és a tanerőről létszámáról is, hogy pontos képem legyen a magyar középiskolai oktatásról.*⁷⁰

Mindez nem Pribičević és a Demokrata Párt magánakciója volt. Az intézkedést a radikálisok, sőt személyesen Pašić miniszterelnök is támogatásáról biztosította a minisztertanács következő ülésén.⁷¹

1925. május 20-án Pribičević hivatalosan is közzétette az elemi iskolákról való új törvénytervezetét,⁷² ami 12 fejezetből és 194 szakaszból állt. Az első szakasz általános rendelkezéseket tartalmazott. Ezek szerint az elemi iskola az ifjúságot nemzeti szellemben, az állami egység szellemében nevelte. Nyolc éves kötelező, az állam terhére történő oktatást látott elő. A 35. paragrafus szabályozta a nemzetiségi iskolákat, melynek a szó szerinti szövege a következő volt:

„[...] az oktatás minden elemi iskolában az állami nyelven folyik. Azokon a vidékeken, ahol jelentős számban élnek más fajú és nyelvű állampolgáraink, a hivatalos nyelven való oktatás mellett ugyanabban az állami iskolában kérelmükre a közoktatási miniszter meg fogja engedni az anyanyelvükön történő oktatást az első négy évben, kivéve a nemzeti tárgyak csoportjának oktatását, amely az állam nyelvén fog folyni (állami nyelv, földrajz és történelem).”⁷³

A fentiekből látható, hogy a tervezet elvileg ugyan biztosította a kisebbségek elemi iskolai oktatását, azonban alkotmányellenes módon a nyolc év kötelező oktatásnak csupán az első négy évében engedélyezte az anyanyelvi oktatást. Azt is csak elvileg, mivel annak megindítása kérelemhez volt kötve, s elbírálása kizárólag a miniszter diszkréciós hatáskörébe tartozott. Ráadásul a törvénytervezet nem határozta azt sem meg, hogy egy adott kisebbségnek milyen lakossági számarány mellett ad lehetőséget a kérelem benyújtásához. Magyar, de egyes területeken német vonatkozásban pedig külön problémát jelentett az a kitétel, miszerint a javaslat faji, s nem nyelvi kisebbségekről beszélt, vagyis a zsidóságot, amelyet a szerb törvények külön etnikumként kezeltek, véglegesen és végérvényesen leválasztotta a magyar és kisebb mértékben a német iskoláktól.

A törvényt végül a szerb-horvát ellentétek miatt nem sikerült elfogadni, azonban a kisebbségekre vonatkozó részt Pribičević 1925. június 25-én rendelet formájában mégis bevezette.⁷⁴ A törvény-tervezetet végül a királyi diktatúra idejében, 1929 decemberében rendelet formájában tették a jogrendszer részévé.⁷⁵

⁷⁰ Pribičević a magyar osztályok megszüntetéséről – Egyelőre csak az adatokat kéri be – Nyilatkozott a magyarságnak a választások alatt tanúsított magatartásáról is. *Bácsmegyei Napló*, 1925. február 15. 3.

⁷¹ Pribičević felhatalmazást kapott a kisebbségi iskolák redukálására. *Hírlap*, 1925. február 22. 4.

⁷² Pribičević törvénytervezete az elemi iskolákról – A magániskolák működésének szabályozása – A nemzetiségi iskolákról nem emlékezik meg a tervezet. *Bácsmegyei Napló*, 1925. május 21. 1.

⁷³ Pribičević iskolatörvénytervezete – Nyolc éves lesz az oktatás – A nemzetiségi tanulókat az alsó osztályokban anyanyelvükön is taníthatják – ha a miniszter megengedi – Fakultativ vallásoktatás – Nemzetiségi vidékeken előkészítő tanfolyamokat szerveznek. *Bácsmegyei Napló*, 1925. május 23. 3.

⁷⁴ JANJETOVIĆ, 2005. 239.

⁷⁵ A. SAJTI, 2004. 124

Az új törvény lényegi pontjaiban gyakorlatilag teljesen átvette a pribičevići tervezetet, s az országban bevezette a nyolcosztályos elemi rendszerét, míg a középfokú oktatásban három iskolatípust – a gimnáziumot, a reálgimnáziumot és a reálskolát ismerte el. A törvény elvileg ugyan lehetővé tette a magániskolák létesítését is, de azok alapítását a kisebbségek esetében olyan teljesíthetetlen feltételekhez kötötte, amelyek gyakorlatilag teljességgel kizárták, hogy azok ilyen intézményt nyithassanak.

Pribičević szellemében érvényes maradt az a rendelkezés is, amelynek értelmében csak az oktatási miniszter engedélye mellett kerülhetett sor magyar és német nyelvű oktatásra, s kizárólag az elemi alsó négy osztályában, s érvényben maradt az a megkötés is, hogy az államnyelv, a földrajz és a történelem oktatása ezekben az osztályokban is kizárólag államnyelven történhetett. Az elemi felsőbb tagozatában ekkortól kezdve nem volt lehetőség a magyar és német nyelven való tanulásra, s középfokú magyar és német osztályokat pedig végérvényesen felszámolták.

VII. A magyar felsőoktatás helyzete

A Délvidéken valódi felsőoktatási intézményekről az 1918 előtti időszakban nem lehetett beszélni – a továbbtanulni vágyók túlnyomó többsége Budapesten folytatta tanulmányait. Ettől függetlenül egy rövid kitérő erejéig meg kell emlékeznünk a szabadkai Tanítóképzőről is.

Magának a Tanítóképzőnek a működését, annak szerkezeti és szervezési struktúráját az 1868-ban meghozott népoktatási törvény szabályozta. Az intézményt a város előterjesztésére az oktatási minisztérium által kinevezett Felügyelő Bizottság és az igazgató irányította.⁷⁶ Kezdetben ennek a testületnek a hatásköre volt a Tanítóképző szakmai életének a koordinálása, de egyben ez a szerv ellenőrizte az órákat, s végül annak tagjai látták el a hallgatók évi vizsgáztatását és osztályzását is.⁷⁷ Idővel az adminisztrációs tevékenységet az oktatási minisztérium fokozatosan saját hatáskörébe rendelte, így a Felügyelő Bizottság hatásokra gyakorlatilag az intézmény gazdasági ügyeinek az intézésére korlátozódott.

A Tanítóképzőbe a népiskolai törvény értelmében az alapfokú – népiskolai képzettséggel rendelkező, orvosi igazolást bemutató, 14-ik életévüket betöltött lányok jelentkezhetek. A felvételi eljárás azonban szigorú volt – a népiskolákban oktatott tárgyak sokaságából – többek között magyar és német nyelvből, földrajzból, történelemből – kellett szóban és írásban vizsgát tenni.⁷⁸

A Tanítóképző a története 1871. május 14-én kezdődött, amikor a Vallási és Közoktatási Minisztérium 10940-es szám alatt keltezett rendeletében hivatalosan értesítette Szabadka akkori vezetőit, hogy az országgyűlés határozata alapján öt ilyen intézményt fognak felállítani az ország területén; mégpedig Sza-

⁷⁶ IAS (Szabadkai Levéltár) 8365/polg 871

⁷⁷ IAS 4472/polg 872, 7406-872/3 873

⁷⁸ Iz prošlosti Učiteljske škole 1778-1965 (feljegyzés, kézirat a szabadkai levéltárban), 13.

badkán, Nagyváradon, Debrecenben, Aradon és Temesváron. A minisztérium leiratában egyben utasította a város vezetőjét, hogy a tanítóképzőt ideiglenes jelleggel még abban az évben mindenképpen nyissa meg, s két éven belül saját terhére gondoskodjon megfelelő épületről is.⁷⁹

A Tanítóképzőt a bevonuló új, formálódó szerb hatalom 1919-ben arra hivatkozva, hogy annak további működése „az állami és szerb nemzeti érdekek veszélyeztetésének számít” elsőként számolta fel.⁸⁰

Mindez lényegében egy aránylag szűk kört érintett, mivel – ahogy arra már utaltam – a magyarok többsége 1918 előtt, de utána is elsősorban Budapesten tanult tovább. Bár az impériumváltás után a magyarországi továbbtanulás lényegesen megnehezült, egészen 1926-ig, ha zökkenőkkel is, de nem szűnt meg.

1926. július 13-án a magyar állami és revíziós befolyás megakadályozása céljából a belügyminisztérium megtiltotta a magyar nemzetiségű személyeknek a külföldi – elsősorban magyar egyetemeken való engedély nélkül továbbtanulást.⁸¹

Ezek a számok az impériumváltás után amúgy sem voltak nagyok. Szerb forrásokból tudjuk, hogy a hatóságok továbbtanulási engedélyt 1927-ben 11, 1928-ban 27, 1929-ben 29, 1930-ban 19, 1931-ben 1-et adtak ki. Ismertek az elutasítások száma is: 1927-ben 12, 1928-ban 19, 1930-ban 7, 1931-ben pedig 1.⁸²

A délvidéki magyarok ilyen körülmények között Zágrábban, Belgrádban, illetve Szabadkán, a jogi karon tanulhattak tovább.⁸³ A két világháború időszakában a teljes létszámuk nagyjából 500 volt.⁸⁴ Ezeknek a fele Zágrábban katolikus lelkész, jogász és gyógyszerész szakon végzett. A rendelkezésre álló adatok szerint 1924 és 1937 között Zágrábban 75 katolikus lelkész, 60 jogász, 52 gyógyszerész, 22 orvos, 10 tanár, 6 mérnök, 1 vegyész és 1 állatorvos szerzett diplomát. Ugyanebben az időben Belgrádban 10 tanár, 8 orvos, 7 mérnök kapott oklevelet.⁸⁵

In: Trianon és a magyar felsőoktatás. A VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2017. december 4-én, a budapesti Eötvös Collegiumban rendezett konferenciájának előadásai. Szerk. Ujváry Gábor – Ligeti Dávid. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest. 2018. 67–86.

⁷⁹ IAS 3844/154. 1871

⁸⁰ A. SAJTI, 2004.129.

⁸¹ DIMIĆ, 1997. 69.

⁸² DIMIĆ, 1997. 70.

⁸³ A két világháború közötti délvidéki/vajdasági egyetemisták politikai és közéleti szerepvállalásáról bővebben lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Árkádia útján (Indulás és útkeresés – A Híd eszme- és politikatörténete)*. In: FARAGÓ Kornélia (szerk.): *Mozgalom, kultúraformálás, gondolkodás: Tanulmányok a Híd történetéből*. Újvidék – Zenta, 2014. 13–77.

⁸⁴ A. SAJTI, 2004. 129.

⁸⁵ A. SAJTI, 2004. 130.

V.

**A pusztítás kultúrharca
A szabadkai magyar színjátszás
története 1918 és 1925 között**

1.

1918. november első napjaiban, amikor az őszirózsás forradalom szele Szabadkát is elérte, az összeomló frontokról pedig megindult a végelláthatatlan emberáradat, a szerelvények egyik marhavagonjában a Szabadkai Színház akkor már hat éve igazgató Nádasy József és Garay Béla rendező vezetésével tértek vissza a városba a szabadkai társulat tagjai.

A város színügyi bizottsága egy nappal a szerb hadsereg bevonulása előtt, november 12-én a társulat névsorának a tudomásulvétele mellett a rendkívüli körülmények miatt úgy döntött, hogy az eredetileg november 14-ére tervezett évadnyitót néhány nappal elhalasztja.¹ A vészjósoló események ellenére akkor még Nádasy igazgató optimistán nyilatkozott az új idényről a *Bácsmegyei Napló*-nak: „[...] november 21-én az első adás az eddigi tervek szerint. Az előadások sorozatát Faragó Jenő és Komjáthy Béla bájos operettje: *A kóristalány* vezeti be. A második újdonság *A románc* lesz. Nem hiszem, hogy a szerb parancsnokság gátat vetne a magyar előadásoknak, mert hisz Újvidéken is direkt felkértek, hogy tovább is játszunk, de akkor már nem lehetett, mert a színészeim egy része Szabadka felé tartott...”²

November 21-én, az évad kezdetének kitűzött napon a hírolvasó közönség a színház megnyitása helyett az akkor már erősen cenzúrázott lapokból azonban arról értesült, hogy a szabadkai színtársulatot feloszlatták.

Bekövetkezett mindaz, amit talán Garay Bélának, a szabadkai Népkör történetét feldolgozó memoárja érzékeltet a legjobban:

*„1918 őszén mintha lehullott volna minden függöny, mintha minden rivalda lámpája kialudt volna... A nagy rendező lekopogta az előadást, pedig akkor már valódi könnyeket sírtak a színészek, és velük zokogott a nagyérdemű közönség is... Megszűnt a hivatásos színjátszás, elhallgattak a színészek, a hivatásos aktorok, a nemzet napszámosai. Síri csend ült a városokon és falvakon. Idegen melódiákat dúdolt az őszi szél, idegen léptek kopogtak az ereszek alatt. A világot jelentő deszkák már nem jelentettek világot. Meghalt a mese... Elmentek a mesebeli királyfik és királylányok, a csúf boszorka és a János vitéz; elmentek a színészek és itt nem volt már senki és semmi, csak bánat és szomorúság, és könny, sok-sok könny.”*³

¹ Színház és művészet – A színügyi bizottság ülése. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 13. 4.

² November 20-án kezdődik a sziniszézon. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 17. 3.

³ GARAY Béla: Magyar műkedvelők az örhhelyen. A Népkör amatőr színjátszó társulatának története. Szabadka, 2012. 10.

Így szakadt meg 1918 őszén egyik napról a másikra a szabadkai színjátszásnak az a gazdag hagyománya, amelynek az ismertetésétől témánk kötöttsége és a rendelkezésünkre álló terjedelem miatt most kénytelenek leszünk eltekinteni, s az érdeklődő olvasó figyelmét ezzel kapcsolatban csak GEROLD László *Száz év színház* című monográfiájára tudjuk felhívni.

A jogilag ekkor még megszállásnak minősülő birtokbavétel után a városban berendezkedő szerb hatóságok azonnal megkezdték a magyar műkedvelő egyesületek felügyeletét. A bemutatókhoz előbb a városi rendőrkapitányságon kellett engedélyt kérni, majd azt a szerb hatalom által kinevezett városi szenátusnak is jóvá kellett hagynia. A magyar előadások belépőjegyeit a megszálló hatóságok az első időszakban 25%-os, később már 50%-os különadóval sújtották, amelyet a városi pénztárba kellett befizetni.⁴

Ezekkel az intézkedésekkel a leendő új állam adminisztratív rendszere az interregnum időszakában aránylag gyorsan, nagyobb nehézségek nélkül érvényt is tudott szerezni a magyar kulturális egyesületek működését korlátozó, nem egy esetben azokat már ekkor is betiltó – 1918 decemberében például Hídvégi Ernőnek a Korzó Moziban tervezett filmvetítését utasították el – rendelkezéseknek.

Bár 1919 szeptemberéig a Szabadkai Műpártolók Köre még több magyar előadást is megrendezhetett – s a ritka kivételek közé tartozott Komlós Vilmos és Jeges József ismert budapesti színészek azon 1919. április 13-i, végül engedélyezett kérvénye is, amelyben egy magyar darab színrevitelét kérték⁵ –, a szabadkai magyar kulturális élet egyik fellegvárának számító Népkörben 1919-ben már csak két előadást tarthattak meg.

Mivel az új államhatalom a magyar kulturális intézményekben olyan veszélyes szerveződések látott, amelyek a kultúrán keresztül nemcsak a kisebbségbe került magyarokat, hanem az itt élő más nemzeteket is „*mágnásként*” vonzották a Szent István-i magyar állameszme terjesztése felé, ezért a trianoni békeszerződés aláírása után a megmaradt magyar kulturális intézmények, műkedvelő társulatok munkáját a Belügyminisztérium BBB (Bácska–Bánát–Baranya) ügyosztályának egy 1920. július 20-i rendeletével teljesen ellehetetlenítette. Ez a leirat a *megváltozott társadalmi állapotokra* hivatkozva a magyar, de más kisebbségi kulturális intézményeket is új státútum meghozatalára kötelezte.⁶ A levéltári adatok arra utalnak, hogy annak ellenére, hogy a magyar társulatok azokat a rendeletben megszabott 1920. október 1-ig időben benyújtották, elbírálásukat a legtöbb esetben – vélhetőleg szándékosan – évekig vagy halasztották, vagy mondvacsinált okokra való hivatkozással utasították vissza.

A Szabadkai Katolikus Legényegylet szabályzatát, s ezzel együtt annak legális működését 1922. május 13-án például azért utasította vissza a Belügyminisztérium, mert a tagság állampolgársági státusát részletező fejezetben jugoszláv ál-

⁴ MAČKOVIĆ, Stevan: Kulturna događanja u Subotici u prvim godinama nakon rata (1918–1923). Kézirat. 2.

⁵ IAS, F.47. 1199 II 109/1919

⁶ IAS, F.47. 1135.2/1922.

lampolgárokat írt az SZHSZ állampolgárok helyett. A visszautasítás másik oka pedig az volt, hogy a szabályzatot tartalmazó iratcsomót magyar nemzeti színű fűzővel kötötték át. Ennek apropóján a Belügyminisztérium az elutasító határozat kísérőlevelében azt is megírta a szabadkai hatóságoknak, hogy a jövőben „nem lehet eltérni azt sem, hogy a hivatalos iratok révén magyar nacionalista propaganda fejtessék ki”.⁷

A magyarokon kívül a városban élő horvátokat és bunyevácokat is tömörítő Katolikus Kör szabályzatát, s ezzel annak működését 1922. április 11-én azért nem engedélyezték, mert a Kör tagjai kizárólag katolikusok voltak (!). Az elutasítás indoklása szerint a Kör tagjai olyan – bővebben nem részletezett – politikai, katonai feladatok ellátására is vállalkoztak, amelyeket a hitélet gyakorlása kizár.⁸

Ezzel párhuzamosan gátolták meg a magyarországi színházak szabadkai vendégszereplését. A Mohácsi Színház 1920-as szabadkai fellépését arra hivatkozva utasították el, hogy a hatóságok nem ismerik az intézmény szabályzatát.⁹ Így járt a következő év márciusában a pécsi Pannónia Társulat is, amely annak ellenére, hogy az előadás engedélyezését kérő kérvényükben külön is hangsúlyozták, hogy a program többségében szerb nyelvű, az csupán egy-egy német, illetve magyar nyelvű elemet tartalmaz, amiért még a pécsi szerb katonai és polgári hatóságok részéről is kedvező fogadtatásban részesült.¹⁰

Emlékezzünk meg arról a kirívó esetről is, amely az akkor már leépítésre ítélt, de még működő állami vegyes gimnázium magyar tanulóival történt. A nyolcadik osztályos tanulók 1922. július 16-án Makai Emil *Hatvani tudós professzor* című darabját abból a célból szerették volna megtartani, hogy a belépőjegyekből befolyó pénzből emléktáblát állítsanak a tragikus hirtelenséggel elhunyt társuknak, Zádori Valentinnak. 1922. június 1-én ezért az előadás engedélyezését és a színház báltermének a biztosítását kérvényezték a polgármesteri hivatalnál. A város a rendezvény megtartása előtti napon azzal utasította vissza a kérelmet, hogy a színházból a székeket Palicsfürdőre szállították. A gyerekek azonban nem hagyták magukat. Pár nappal az elutasítást követően újabb levelet írtak a polgármesteri hivatalnak, melyben azt közölték, hogy a székek hiányát tudomásul veszik, s ezért az előadást a Katolikus Legényegyletben fogják megtartani. Mivel humanitárius előadásról volt szó, az ezzel járó adómegfizetés elengedését a törvényes rendelkezések értelmében továbbra is kérték. A polgármesteri hivatal az előadás megtartására ugyan kényszeredetten engedélyt adott, de az adót nem engedte el.¹¹

⁷ IAS, F:47.1204. II 59/1921. – IAS, F: 47. 1137.589/1922.

⁸ IAS, F:47. 1137.690/1922.

⁹ IAS, F:47. 1202. II 126/1920.

¹⁰ IAS, F:47.1204. II 59/1921.

¹¹ IAS, F.47.1206/II.104/1922 – IAS, F.47.1206/II.107/1922.

1922 nyarán már hallhatók voltak az első olyan hangok is, amelyek a magyarság politikai megszervezése mellett a magyar kultúra felélesztését sürgették. Akárcsak a kisebbségi magyar politikai szervezkedésnél, úgy a kulturális ébredésnél is a tragikus sorsú Dettre János játszotta ebben az egyik főszerepet. Dettre 1922. június 7-én Üzenet a Népkörnek címmel hozta nyilvánosságra a *Bácsmezei Naplóban* a szabadkai Népkör vezetőségéhez intézett nyílt levelét, amelyben előadások, felolvasó estek megtartását és egy műkedvelő színtársulat megalapítását követelte. Nem sokkal később pedig már a magyar áldozatkészség hiányát, az öncélúságot ostorozva, egyenesen egy magyar színház létrehozásáért kardoskodott, majd a magyar könyv- és folyóirat-kiadás megindítására egy magyar kultúrszövetség létrehozásának a tervét is felvázolta.¹²

Dettre programadását követően a *Bácsmezei Napló* konkrétan fel is tette a kérdést a helyi hatóságok képviselőinek, illetve az egykori szabadkai magyar kultúregyesületek vezetőinek – az első világháború kitörése előtt a szabadkai kulturális élet három fő hordozója a színház mellett a középosztály által alapított és fenntartott Dalegyesület, a Szabad Líceum és a Filharmóniai Társulat volt –, hogy mégis mi volt az oka annak, hogy Szabadkán gyakorlatilag megszűnt a magyar kulturális élet, mi kötötte gúzsba az energiákat, mi fojtotta el a kikíváncozó szót, s milyen gátak zárták el az útját a magyar kulturális megnyilvánulásoknak.

Nikola Tabaković polgármester a felelősséget a fentebb már ismertetett rendeletre hivatkozva azzal hárította el, hogy magyar kultúregyesület, vagy irodalmi társaság csak jóváhagyott alapszabállyal kezdhette meg működését. Az alapszabályok jóváhagyása pedig nem a városi hatóságok hatásköre, hanem a belügyminiszteré volt. Állítása szerint a vezetése alatt álló közigazgatás a magyar irodalmi estek, vagy művészi matinék megtartása elé semmilyen akadályt nem gördített, azokat esetenként bírálták el, s megtartásukra többnyire az engedélyt is megadták. Hasonló szellemben nyilatkozott az akkori szabadkai rendőrfőkapitány, a Varga György-féle kémperben elírhejt Gavran Karakašević is. Milkó Izidor, a szabadkai Zsidó Hitközség volt elnöke, a Budapesten is ismert író és a Szabadlíceum elnöke viszont arról számolt be, hogy ez az intézmény azért nem működött, mert annak az alapszabályát akkor már két éve nem hagyták jóvá. Váli Gyula mérnök, a Szabadlíceum titkára, a két világháború közötti szabadkai amatőr magyar színjátszás egyik mecénása is megerősítette Milkó mondatait. Sántha György, a Szabadkai Dalegyelet és a Magyar Párt elnöke pedig azt közölte, hogy a Dalegyelet alapszabályát azzal az indoklással utasították el, hogy azt a határidő lejárta után adták be. A kor hangulatát, félelmeit talán Lányi Ernőnek, az ismert zeneszerzőnek a Filharmóniai Társaság gondjaival kapcsolatban – életének utolsó nyilvános interjújában – adott szűkszavú válasza érzékelteti a legjobban: „A gép meg van, csak

¹² DETTRE János: Üzenet a Népkörnek. *Bácsmezei Napló*, 1922. június 7. 1.

*egy gombot kellene megnyomni és mozgóba jönne minden kerék és csavar. Hogy ezt az egyetlen mozdulatot miért nem teszik meg, azt én ugyan jól tudom, de engedjék meg, hogy erről én, aki szegény ember vagyok és nem is vagyok független, ne nyilatkozzam.*¹³

Ebben a helyzetben a szabadkai magyar kultúrában végbemenő változások egyéni tragédiák tárházát is magukkal hozták. Ungváry Miklós, egy agilis művészember a magyar színészlét súlyos helyzetének lett a sajnálatosan sajátos áldozata, aki a magyar színészet mind kisebb területre szorulása miatt előbb a kenyerét, majd végül az életét is elvesztette.

Az eddigi adatok alapján Ungváry tette az első kísérletet a kisebbségi sorba került délvidéki magyarság első hivatásos szabadkai magyar színházi intézményének a létrehozására, amikor 1922 nyarán engedélyért fordult az SZHSZ kormányhoz egy vajdasági magyar színtársulat megszervezésének céljából. Próbálkozása azonban a hatóságok ellenállása miatt megbukott. A jobb sorsra érdemes színész a kudarc után Aradra költözött, ahol a legnagyobb nyomorban tengette életét. 1923 januárjának utolsó napján teljes kilátástalanságban és elhagyatottságban az aradi Dacia kávéházban a napok óta nála lévő 20 gramm ópiumoldattal követett el öngyilkosságot.¹⁴

3.

Nagyjából ezzel egy időben államosították a szabadkai színházat. Az ekkor már kizárólag csak szerb nyelven játszó színház a magyar közönség érdektelensége miatt – amely csak a magyar műkedvelők színjátékait látogatta – a nézők hiányában kénytelen volt lemondani az előadásait. Ezért a Városi Tanács, hogy a magyarokat beterelje a szerb előadásokra, betiltotta az időközben működési engedélyt kapott két szabadkai magyar műkedvelő társaságnak – a Műpártolók Körének és a Katolikus Legényegyletnek – az előadásait. A betiltást Radivoje Dinulović, a szláv társulatot vezető színházigazgató kérte, s miután azt a rendőrkapitányság támogatta, végül a Városi Tanács is jóváhagyta.

Mielőtt kitérnénk Dinulović szabadkai tevékenységére, jegyezzük meg azt is, hogy a színház új választmányát még 1920 októberében a Neven és a Subotička Matica kezdeményezésére hozták létre, annak tagjait – Josip Piukovićot, Milkó Izidort, Miroslav Mažgont, Lazar Stipíćet, Marko Protićot és Kosta Petrovićot – a városi szenátus nevezte ki. A szláv színház létrehozásáról az intézmény igazgatóbizottsága 1921. szeptember 19-én hozott határozatot, s ekkor úgy döntött, hogy a városba hívja a „*mi egyik társulatunkat*”, hogy az havi 30-40 előadást tartson meg a városban.¹⁵

¹³ Haldoklik Szuboticán a magyar kultúra. Mi a tespedés oka és mik a kulturmunka feltételei. A hatóságok és a kulturális egyesületek vezetőinek nyilatkozatai. *Bácsmegyei Napló*, 1922. december 24. 2.

¹⁴ Egy magyar színigazgató tragédiája. Ungváry színigazgató öngyilkossága. *Bácsmegyei Napló*, 1923. február 3. 5.

¹⁵ MAČKOVIĆ, 3–4.

Ennek apropóján került Szabadkára a szarajevói Nemzeti Színház rendezője, Radivoje Dinulović, aki társulatával 1918 decemberében egyszer már vendégszerepelt a városban. A boszniai rendező 1922 szeptemberében arra tett ígéretet a városi hatóságoknak, hogy a megfelelő anyagi juttatások ellenében zágrábi, belgrádi és szarajevói művészekből fogja felállítani szabadkai társulatát. A városi szenátus el is fogadta Dinulović ajánlatát, s havi 2000 dinár támogatást hagyott neki jóvá. Nem sokkal később, 1922. november 3-án impozáns ceremóniával, magasrangú belgrádi állami tisztviselők jelenlétében meg is nyitották a szabadkai szláv színházat.¹⁶

A közhangulat azonban gyorsan Dinulović ellen fordult. Mivel a színházat előtte is jóformán csak a helyi magyarok látogatták, így a magyar műkedvelő társulatok betiltása után az addig még színházba járó magyar közönség is bojkotálni kezdte Dinulović előadásait. Az üresen pangó nézőtér hírére aztán kitört a botrány. Érzékelve a teljes kudarcot, a városi szenátus 1923 februárjában kénytelen volt napirendre tűzni a magyar előadások kérdését. A szokatlanul heves vitában azok, akik időközben felismerték a határozat céltévesztő hatását, erélyesen követelték a magyar műkedvelő előadások betiltására vonatkozó rendelet eltörlését. A többség viszont a szerb kultúrfőlény érvényesítésének céljából makacsul és mereven ragaszkodott a jogfosztó határozathoz, s fenntartotta a betiltására vonatkozó határozatot, sőt mindezt azzal szigorította meg, hogy Szabadkán Dinulović társulatán kívül még a belgrádi kormány engedélyével rendelkező társulatok sem játszhatnak. A gondokat persze ez nem orvosolta. Pár nappal később a teljes érdektelenség, no meg az időközben tetemesen felgyülemelő, immáron 20 000 dinárra rúgó adóság miatt Dinulović kénytelen volt a szabadkai szláv színház akkor már csak havi 24 előadásának a számát 12-re csökkenteni.¹⁷

Az események ilyen alakulása miatt a szabadkai *Bačvanin* szerkesztője, Toso Iskruljev éles támadást intézett a színház és a városatyák ellen, s arra mutatott rá, hogy a tiltó határozatokkal a magyar közönséget eddig még sehol sem lehetett rávenni a szláv előadások látogatására, főleg akkor nem, ha azokat olyan dilettánsok csinálják, akik képtelenek a minőségi színdarabok kivitelezésére.¹⁸

Dinulović ekkor, hogy a társulata számára visszanyerje a színházba járó szabadkai magyar közönség elvesztett szimpátiáját, azzal kísérletezett, hogy együttese számára a szerb etnikum által is lakott ráckevei, szentendrei és pomázi vendégszerepeléseket járja ki a magyar hatóságoknál, amiért cserébe magyarországi művészeket és magyar darabokat ígért a szabadkai publikumnak. Csakhogy ezzel egy olyan vörös vonalat lépett át, amelyet már Belgrád sem nézett tétlenül. Nikola Pašić miniszterelnök belgrádi lapja, a *Tribuna* február 27-én, miután át-

---

¹⁶ U.o.

¹⁷ DÉVAVÁRI Zoltán: *Új partok felé – Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1923–1918)*. Zenta, 2014. 66.

¹⁸ U.o.

vette a *Bácsmegyei Naplónak* Dinulović magyarországi vendégszereplési ambícióiról szóló cikkét, majd azt a következőkkel kommentálta: „*semmi kifogásunk se lenne a szabadkai színtársulat magyarországi vendégjátéka ellen, de a társulat olyan gyöngö, hogy semmi esetre sem játszhat Budapesten, ahol a színházi élet a lehető legfejlettebb. A szabadkai színtársulat csak árthat hírnevünknek és szegényt hozhat ránk. Ha szükségesnek tartják ezt a vendégjátékot, úgy elsősorú együttessel kellene Budapestre menni és nem annak, amelyik Szabadkán tengődik és nagyon kevés bizonyítékát adta a művészetnek. A magyarok ezzel szemben legkiválóbb művészeit küldenek a Vajdaságba, s így a szegény ránk nézve kétszeres volna.*”¹⁹

A vendégszereplésből így aztán nem lett semmi, s Dinulović 1923. március 4-én végül menekülésszerűen hagyta el Szabadkát. Társulatával a Bánságba – előbb Beckserekre, majd Versecre – ment az évad hátralévő részében vendégszerepelt. A *Tribuna* nyomon követte az útját, s nem bocsájtotta meg a szarajevói rendező „árulását”, amit akkor és azzal követett el, hogy Belgrád engedélye nélkül mert magyar színészeket Szabadkára invitálni. Előadásának a színvonalát élesen támadva maximális fokozatra állította a lejáratását, és az is felröptette neki, hogy az magyar operetteket is játszott: „*Dinulović társulatának semmi köze a művészethez! Ez egy szálnalmas kis embercsoport, amelyet nem tudjuk miért, az állam szubvencionál csak azért, hogy mindenütt kinevessenek bennünket.*”

[...] *A programon csupa elcsépelte és ezerszer látott olcsó magyar operett szerepelt. Lehetne játszani szép és új operetteket is, de egy szerb társulat, itt, az északi határon játssza a mi darabjainkat is [...]. Az államnak, a közoktatási kormánynak, valamint több gondot kellene fordítania a művészi propagandára ezeken a vidékeken és nem volna szabad megengedni, hogy mindig, minden egyes lépésnél kinevessenek bennünket. Ha nem kaphatunk tisztességes színházat, akkor nincs szükségünk olyan botrányosra sem, mint amilyen a Dinulovićé.*”²⁰

4.

Az 1923-as választási kampány hevületében, a magyar szavazók megnyerése céljából a magyar előadásokkal és társulatokkal kapcsolatos álláspont átmenetileg enyhült. Ljubomir Jovanović vallásügyi miniszter ekkor már úgy nyilatkozott, hogy a kormány nem gördít akadályokat a magyar színtársulatok és műkedvelők működése elé. Hozzátette azonban azt is, hogy a magyaroktól a kormány azt várja el, hogy közeledjenek Belgrád és a szerb kultúra irányába. Március végén végül engedélyezték is a magyar színdarabok megtartását.²¹

¹⁹ DÉVAVÁRI, 2014. 67.

²⁰ Uo.

²¹ DÉVAVÁRI, 2014. 68.

A kultúrpolitikában bekövetkező átmeneti enyhülés annak a lehetőségét is felvillantotta, hogy Fekete Mihály marosvásárhelyi színházigazgató egy mintegy 80 fős – román állampolgárságú – együttesével négyhónapos vendégszeplés keretén belül Szabadkán, Újvidéken, Zentán és Becskerekken lépjen fel. Operettek sora, a *Lear király*, a *Traviata*, a *Tosca*, a *Parasztbecsület*, a *Troubadur* és a *Bőregér* szerepelt volna a repertoáron. A grandiózus színidény a hatóságok időközben ismét felerősödött ellenállása miatt mégsem valósulhatott meg.

Ilyen előzmények után 1923 áprilisában került sor a Népkör tisztújító közgyűlésére, amelyen annak addigi elnöke, Szabadka utolsó magyar főispán-kormánybiztosa, a Magyar Párttól egyre inkább távolodó Pleszkovich Lukács végül alulmaradt Birkáss Gyula ügyvéddel szemben. A leadott 219 szavazatból Birkáss 120-at, Pleszkovich 97-et kapott, s ezzel egy új éra kezdődött a Népkörben is.²²

A megválasztott vezetőség programjának a fókuszában a Népkör új székházának megépítése állt. Abból indultak ki, hogy ha már a hatóságok a hivatásos magyar színtársulatot el is lehetetlenítették, s mivel belátható időn belül nem is lesz annak realitása a városban, akkor legalább egy jogilag kvázi amatőr, de a valóságban hivatásos színtársulat révén támasszák fel a szabadkai magyar színjátszást. A Népkör vezetősége ezért felhívást intézett a városban élő magyarokhoz, hogy azok adakozzanak a nemes célra. A remélt összefogás azonban nem valósult meg, ráadásul a Népkör ügyétől elsősorban a tehetősebb rétegek tartották magukat távol. A *Bácsmezei Napló* is kénytelen volt konstatálni, hogy „[...] a Népkör fölhívása – ezt teljes tárgyilagossággal meg kell állapítani – eddig nagyon kevés eredményre vezetett. A magyar áldozatkészség ezúttal sem nyilvánult meg olyan mértékben, ahogyan azt a kulturális és a magyarság érdekeit szolgáló cél megkívánná és azok, akiknek vagyoni viszonyai kötelezettségükké tenné az ilyen célokra való adakozást, eddig nagyrészt távol vannak még attól, hogy egy-egy téglával is hozzájáruljanak a Népkör új helyiségének a felépítéséhez. A magyarságnak nincsen Suboticán sem színháza, sem olyan kultúrélete, amilyen után az itt élő magyar tömegek lelke áhítozik. A Népkör új helyisége lenne az új viszonyok közé szakadt, kisebbségbe került magyarság subotikai hajléka, több ennél: temploma a magyar szónak, a magyar színjátszásnak, a magyar kultúrának. Minden itt élő magyarnak kötelessége hozzájárulni ahhoz, hogy ez a hajlék fölépüljön.”²³

Változás majd csak akkor történt, amikor a hallgató, a dicsekvést és az öntömjénezést elutasító Nojcsek Géza, Szabadka egyik legtehetősebb kereskedője és a fiatal, energikus, tetterős Kunszabó Dezső iparos vette kezébe a Népkör épületének az ügyét. Felismerték azt, hogy az adott helyzetben semmi realitása nincs egy új épület felépítésének. Így aztán az önfeláldozó anyagi hozzájárulásuknak és adománygyűjtő munkájuknak köszönhetően a régi épületet 1928-ra egy egy

²² DÉVAVÁRI, 2014. 68.

²³ A Népkör új hajléka – Nagyonn áldozatkészséget kérnek a magyarságtól. *Bácsmezei Napló*, 1923. április 11. 2.

minden igényt kielégítő új nagyteremmel és modern nagyszínpaddal bővítették ki. Nojcsek és Kunszabó – miután belátták, hogy akárcsak az új színház megépítésénél, úgy a már meglévő épület kibővítésének az esetében sem lehet az anyagi fedezetet adományok révén biztosítani – a két világháború egyik legjelentősebb délvidéki magyar kisebbségpolitikusának, s egyben a Népkör pénzügyi bizottsága elnökének, Strelitzky Dénesnek a javaslatára a szükséges forrásokat piaci alapokon, kötvények kibocsátásával próbálták meg bevonni.²⁴ Így került sor egy 500 ezer dinár névértékű, kamatmentes kötvényprogram meghirdetésére. Az első kibocsátáskor a legkisebb jegyzési egységet 100 dinárban állapították meg, s a jegyzések révén sikerült is 200 ezer dinárt összegyűjteni. 1924 áprilisában a Népkör vezetése 1, 5, 10, 25 és 50 dináros címletekben több ezer téglajegyet is nyomtatott. Ezeket a helyi magyar kereskedőknél, iparosoknál, vállalkozóknál és földbirtokosoknál hozták forgalomba. 1924 nyarára így lett meg az építkezéshez szükséges teljes összeg.²⁵

Nojcseknek köszönhetően tért vissza 1923 végén a szülővárosába az impériumváltáskor kényszerűségből a Pécsi Nemzeti Színházhoz igazolt Garay Béla, akinek az irányításával 1924-től a Népkörben már nem csupán felolvasó estek és amatőr bemutatók kerültek megrendezésre, hanem valódi színdarabok is. Garay hívó szavára több hivatásos színész – Szabó Márton, Zsigmondi Cathry Ferenc, Nyárai Rezső, Doktor Margit, Deák Kornél, N. Reményi Sára – is bekapcsolódott a Népkör munkájába, sőt megindult a tájolás és a vendégszereplés is, amely idővel a Magyarországtól elcsatolt Délvidék magyarlakta területeinek egészére kiterjedt.²⁶

Bár a Népkör főépületének a bővítésével kapcsolatos tervrajzot apróbb módosításokkal a Városi Tanács jóváhagyta, 1924 szeptemberében azonban a helyi hatóságok arról értesítették annak vezetőségét, hogy az építkezés megkezdését a Belügyminisztériumnak is engedélyeznie kell. Az engedély pedig csak nem érkezett meg.²⁷ Az előadásokat ezért – pódium nem lévén – kényszerűségből továbbra is a Népkör ívocsarnokában tartották meg. Már amikor megtarthatták, mivel a magyar színházat pótló Népkör és a magyar műkedvelő társaságok – a Katolikus Legényegylet és a Műpártolók Köre – működése elé a hatóságok menetrend szerint és visszatérően akadályokat gördítettek.

Továbbra is tilos volt a magyar műkedvelő előadások megtartása azokon a napokon, amikor szláv színészek játszottak, vagy a városban szerb társulatok vendégszerepeltek. Így esett meg az, hogy amikor 1924 márciusában heteken át az újvidéki szerb társulat vendégszerepelt a városban, s ezért a magyar előadásokat szüneteltetni kellett, több, már betanult és előadásra is kitűzött, de az

²⁴ GARAY, 2012. 13., 37.

²⁵ Csak egy téglát! *Hírlap*, 1924. április 13. 2.

²⁶ GARAY, 2012. 13–15.

²⁷ Nem engedélyzték a suboticiai Népkör építkezését. – Beogradban kell megszerezni az engedélyt. *Hírlap*, 1924. szeptember 3. 5.

utolsó pillanatban kényszerűségből lemondott magyar darab torlódott össze. Amikor a hatóságok a kényszerszünet után végre újra engedélyezték a magyar előadások – operettek és kabarék – megtartását, s így egymás után kerültek a közönség elé azok bemutatói, a helyi szláv sajtóban, de a közbeszédben is felerősödtek a magyarellenes indulatok. A szláv sajtó a magyar bemutatók mennyisége miatt már egyenesen magyar propagandahadjáratról cikkezett, de a hatóságok sem csináltak titkot abból, hogy a városban egyáltalán nem szeretnének magyar nyelvű előadásokat látni, s minden egyes, végül kényszeredetten engedélyezett bemutatonál erre nyomtatékosan fel is hívták a figyelmet, hozzátéve azt is, hogy a magyarok „*tanuljanak meg szerbül és rendezzenek szláv műkedvelő előadásokat, azok engedélyezése ellen nem lesz semmi kifogás*”.²⁸

Akárcsak az előző években, úgy most is, a magyar előadások számát adminisztratív úton is igyekeztek korlátozni. A Műpártolók Körét 45%-os városi adóval és a színház báltermének a használatáért 500 dinár teremhasználati díjjal sújtották. Andrija Pletikosić főispán ezzel az adókivetéssel kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy arra azért került sor, mert a Műpártolók márciusban nem voltak hajlandók díszleteket kölcsönözni az újvidéki szerb színészeknek. Azt is jegyezzük meg, hogy olyan levéltári iratok is fennmaradtak, amelyekből az derül ki, hogy voltak olyan esetek is szép számmal (mint például az 1922. február 28-án bemutatott *Tündérlaki lányok* előadás), ahol egyenesen a belépőjegyek árának az 50%-át kellett ilyen vagy olyan címen – például a városban tartózkodó emigráns orosz politikai körök támogatására – befizetni a városi költségvetésbe.

1924 májusában a Népkör egyik kabaréja azért szakadt félbe, mert Đuro Blažić városi detektívfőnök a teltházás előadás kellős közepén felrohant a pódiumra. Az ügybuzgó rendőr azt sérelmezte, hogy az egyik jelenethez használt gyertyatartó egy részét zöld színű krepp papírral borították be. Ezt pedig a rendőr úgy értelmezte, hogy a zöld krepp, kiegészülve a fehér gyertyával és a vörösösen égő lánggal a magyar nemzeti színeket szimbolizálva egyenesen a rejtett irredentizmust propagálta, majd a gyertyát tartó színészt letartóztatta, és az előadás azonnali felfüggesztésére adott utasítást.²⁹

Az év második felében az üldöztetések ellenére több darabot is sikerült színpadra vinni. Szeptemberben került bemutatásra Garay Béla rendezésében Alfred Savoir *Készakáll nyolcadik felesége* című vígjátéka, októberben Martos Ferenc és Huszka Jenő *Lili bárónő* című operettje, majd Alexandra Bisson *A névtelen asszony* színműve, novemberben pedig egy *Vidám est* is műsorra került, s hatóságok nem akadályozták meg a szilveszteri *Vidám műsor* megtartását sem.³⁰

²⁸ Újból meg akarják nehezíteni a magyar műkedvelő-társaságok működését – „Tanuljanak meg szerbül és szláv előadásokat tartsanak”. *Bácsmegyei Napló*, 1924. március 21. 2.

²⁹ Irredenta gyertyatartót tartóztattak le a Népkör kabaréján. *Hírlap*, 1924. március 28. 3.

³⁰ GARAY, 2012. 14.

Az újabb választási korteshadjárat kellős közepén, amikor a Magyar Pártot már számos támadás érte, még úgy tűnt, hogy a kultúra területén 1925-ben is kitart a kedvezőbb széljárás. Január első felében Garay még megtarthatta Vajda Ernő háromfelvonásos vígjátékának, a *Válóperes hölgynek* a bemutatóját. Ebben a hirtelen jött, a valóságban azonban nagyon is illuzórikus oldottság légkörében 1925 első napjaiban azonban a magyar műkedvelő társulatokban a személyeskedő rivalizálás került előtérbe, hogy aztán előbb a Katolikus Legényegylet gárdájában történjen törés, nem sokkal később pedig az akkor éppen hogy csak megalakult Typografia társulata szakadjon ketté.³¹

Ebben a kiélezett, belviszályoktól terhelt légkörben készültek a Népkörben Jókai Mór születésének centenáriumi évfordulójára, arra az előadásra, amely eredetileg a magyar író ekkor már Csehszlovákiához tartozó szülővárosában, Révkomáromban megtartott ünnepség szabadkai kísézőrendezvénye lett volna. A hatóságok május első napjaiban végül teljesen elzárkóztak annak engedélyezése elől. Ez az esemény volt a bevezetője a magyar műkedvelő társaságok végleges betiltásának. Bár Dragoslav Obradović szabadkai rendőrfőkapitány 1925. május 19-én még nem erősítette meg az ezzel kapcsolatos mendemondákat, azonban már akkor vérszjósloán úgy nyilatkozott, hogy „[...] az a véleményem, és igencsak szembetűnő, hogy államnyelven sohasem rendeznek előadásokat a műkedvelő társaságok. Volt már alkalom több olyan véleményt hallani, amely szerint helyesebb lenne, ha ezeket az előadásokat néha államnyelven rendeznék. Ez az álláspont nézetem szerint teljesen logikus is, ezt kívánja az állameszme, amelyet mindenkinek tisztelnie kell.” A félelmek azonban beigazolódtak.³² Az ország területén – így Szabadkán is – állítólagos magyar nemzetiségű személyek (!) feljelentései alapján a magyar műkedvelő társulatokat a Belügyminisztérium arra hivatkozva tiltotta be, hogy azok – akárcsak az ekkor már ellehetetlenített német Volksbund – a kultúra ápolása mellett politikával foglalkoznak. A *Hírlap* mindezt így kommentálta: „Csapást indítottak a vajdasági magyarságra. [...] Pedig a szabadkai Népkör nem politizált, semmi köze nem volt egyik politikai párthoz, dacára, hogy tagjai sorában a legkülönbözőbb pártállású emberek foglaltak helyet, de mégis útban volt, mert régi tradíciók fűződtek hozzá, régi szeretet és népszerűség vette körül.”

5.

Dinulović kényszerű távozása után a hivatásos szláv színjátszás is összeomlott Szabadkán. Azzal a város vezetése is tisztában volt, hogy ahhoz, hogy egyáltalán folytathassák egy új, hivatásos szláv színház és társulat kereteinek a kialakítását, valamit végre kezdeni kell az 1853-ban épült, 1915-ben leégett impozáns

³¹ GARAY, 2012. 14.

³² Betiltották a Gül baba előadását – A rendőrség államellenes tendenciát lát az operett rendezésében. *Bácsmezei Napló*, 1925. május 31. 4.

színház épületével is. Ezért Andrija Pletikosić polgármester 5 millió dinárt kért a belgrádi oktatási minisztériumtól az épület felújítására. Nem járt sikerrel. A kérelmet a minisztérium osztályvezetője, a híres szerb író, Branislav Nušić azal az indoklással utasította el, hogy a színház épülete a város tulajdonában van, így annak is kell biztosítania a felújításhoz szükséges pénzeszközöket. Ebben a helyzetben 1923 októberére készítette el a szabadkai Főmérnöki Hivatal az újjáépítéséhez szükséges források előteremtésének a tervét. Az a javaslat született, hogy a színház földszintjén lévő üzlethelyiségek, valamint az abban működő „Beograd”, az egykori Pest városához címzett szálloda bérleti díjaiból fedezzék az 1915-ben keletkezett tüzeset szanálásával járó költségeket.

1923. november 24-én Andrija Pletikosić polgármester hivatalosan is bejelentette, hogy bár a felújításhoz szükséges források biztosítása továbbra is bizonytalan, a város a következő évben mindenképpen megkezdí az 1915-ben súlyosan megrongálódott színház belső rekonstrukcióját. Ezzel összhangban a Kosta Petrović és Váci István mérnökök által elkészített rekonstrukciós tervet 1924 márciusában terjesztette be a Főmérnöki Hivatal a városi Szenátusnak. Ennek értelmében a munkálatokat szakaszosan végezték volna el. Az első évre a 17 méter széles és 12 méter mély, zsinórpaddal, szüllyesztőkkel és vasfüggönnyel ellátott színpad megépítését, a második évre pedig a hétszáz férőhelyes, páholyokkal is kibővített nézőtér újjáépítését látták elő. A Szenátus az épület szanálására 1924 júniusában csoportosította át az előző évi költségvetésből megmaradt egymillió dinárt, amelyet a központi jugoszláv költségvetés 300 ezer dinárral egészített ki.³³ Szembesülve azonban az anyagi források szűkösségével, a város vezetősége kénytelen volt ejteni a márciusi felújítási tervet, majd egy új pályázatot írt ki az épület rendbetételére. Dragoslav Đorđević főispán a *Hírlap* megkeresésére ezzel kapcsolatban optimistán nyilatkozott, s biztos volt a sikerben:

„[...] véleményem szerint a színház építését legkésőbb az őszi hónapokban már meglehet kezdeni és a jövő évben már modern színháza lesz Szuboticának. Én a magam részéről azért siettetem ezt az ügyet, mert biztos vagyok abban, ha egyszer az építkezés megkezdődik, akkor újabb állami támogatásra számíthatunk. A megszavazott pénz kevés, de ha Beogradban látni fogják, hogy az építkezés pénzhiány miatt megakadna, nem fogják megengedni, hogy egy ilyen fontos kultúrintézmény felépítése halasztást szenvedjen.”³⁴

Ekkor valóban úgy tűnt, hogy a szabadkai színház újjáépítésének az ügye talán végre kimozdult a holtpontról, s a közeljövőben esetleg újjáéled a szabadkai

³³ Kiiirják a pályázatot a szubotikai színház építésére – Tavasszal megkezdődik az építkezés. *Hírlap*, 1924. március 19. 3 – Megszavazták a színházépítést. – Szubotica város küzgyüülése – Tisztviselőtelepet akar építeni a város. *Bácsmegeyei Napló*, 1924. június 8. 4. – Őszre felépül a szubotikai színház – Magyar előadások is lesznek. *Hírlap*, 1924. június 12. 3.

³⁴ Kiiirják a pályázatot a szubotikai színház építésére – Tavasszal megkezdődik az építkezés. *Hírlap*, 1924. március 19. 3 – Megszavazták a színházépítést. – Szubotica város küzgyüülése – Tisztviselőtelepet akar építeni a város. *Bácsmegeyei Napló*, 1924. június 8. 4. – Őszre felépül a szubotikai színház – Magyar előadások is lesznek. *Hírlap*, 1924. június 12. 3.

hivatásos (szláv) színjátszás is. A *Hírlap* június 12-i vezércikkében ezért nem is mulasztotta el arra emlékeztetni a szláv döntéshozókat, hogy a magyarság továbbra is igényt tart addig meg nem valósult kulturális jogaira és saját szintársulatára.

„Bocsássanak meg tehát mind a sovíniszták, mind a gyanakodók, mind az irredentakeresők, hogy rágondolunk, keserűen, fájó érzésekkel, de sohasem lemondással. Lemondani nem tudunk, nem is fogunk. A magyarság semmiféle jugoszláv állampolgári jogáról nem fog lemondani, de legkevésbé fog lemondani kulturális jogáról. A színház kulturális jog. Kulturális jogunk az, hogy magyar színészeket láthassunk, magyar színészeket hallhassunk. Ebben a követelésben nincs semmi politikum, mert azt elhiheti még a leggyanakodóbb is, hogy nincsen egyetlen egy olyan magyar ember sem Jugoszláviában, aki a gyenge és mindig jobban gyengülő magyar kultúrának érdekeit, politikai momentumok bevonásával akarná vagy engedné veszélyeztetni. A színház nekünk öröm lesz, pihenés, vigasztalás, tanulás, kultúránk gyenge kis ment-svára, kulturális életünk feltámadása. Békességet jelentő és békességet adó. Most úgy érezzük, hogy veszedelmes kultúrharcot kell vívniunk fegyvertelenül, vértetzetlenül és keserű szájjal gondolunk arra, hogy ebben a harcban el kell véreznünk. Ha színházunk lesz, azt fogjuk hinni, hogy eljött a kultúrbéke ideje. Ezért álljanak félre a gyanakodók azoknak a megértőknek az útjából, akik maguk is azt mondják, hogy a magyar színház természetes jog. Higgyék el, a megértés többet használ az országnak, mint a vak gyanakvás, amely a színházban is irredentizmust tud meglátni.”³⁵

Bármennyire is derülátó volt a főispán a rekonstrukció megkezdésével, a valóság azonban újra szembe jött a városi döntéshozókkal: 1924. szeptember közepére kiderült, hogy a megadott határidőre egyetlen egy pályázati terv sem érkezett be a színház rekonstrukciójára. Bár az újabb kudarcot mindenki a saját szája íze szerint próbálta meg kimagyarázni, végül a városi hatóságok határozatlan időre kénytelenek voltak a pályázati kiírást meghosszabbítani.³⁶ A felújításból így nem lett semmi.

6.

Ungváry Miklós tragikus halála, majd Garay Béla Szabadkára való visszatérése és a szabadkai szláv színház bukása után 1923 novemberében adott újra hírt magáról Nádasy József, a város utolsó magyar színházigazgatója. A volt direktor ekkor hozta nyilvánosságra, hogy Belgrádban az SZHSZ kormányral tárgyal egy szabadkai magyar színház felállításának a tervéről.³⁷ A kisebbségi létben először

³⁵ Magyarság színjátszás. *Hírlap*, 1924. június 12. 1.

³⁶ Egyetlen egy pályázat sem érkezett eddig a szubotica színház felépítésére – Az építész és a mérnökegyesület a pályázati határidő meghosszabbítását kérte. *Hírlap*, 1924. szeptember 11. 2.

³⁷ Nádasy szintársulata Szubotícára készül. „Életre keltjük a magyar színészetet Jugoszláviában?” Nádasy József nyilatkozata. *Hírlap*, 1923. november 4. 4.

csillant fel annak a reménye, hogy a magyar színház ügyéből talán lesz is valami, mivel Nádasy elképzeléseit a hónap utolsó napjaiban a Radikális Párt hivatalos lapja az újvidéki *Zastava* (Zászló) is felkarolta. Žarko Slipčević befolyásos újvidéki bankigazgató a magyar színház engedélyezését sürgetve fogalmazott úgy, hogy

„[...] nekünk is volt színházunk a magyar uralom alatt, ezért a magyaroknak is kell színházat adni a mi uralmunk alatt. Nem lehet lojalitást követelni a békétlen néptől. Ha a szláv uralom őszintén akarja, hogy az itt élő magyarság békés szándékkal s engedelmes lélekkel simuljon bele sorsa parancsainak a karjába, adjon neki békességet és nyugalmat. [...] Ha tehát azt akarjuk, hogy lojálisak legyenek a kisebbségek, legyenek kívánságaikkal szemben is lojálisak az uralom birtokosai.”³⁸

Hasonló szellemben nyilatkozott a Bácsmezei Naplónak egy névtelenséget kérő befolyásos szabadkai radikális szerb politikus is, aki nyíltan elismerte a magyarság jogos igényét a magyar színházra, majd az elmúlt évek lesújtó történéseinek az okait boncolgatva azt is hozzátette, hogy az, „[...] hogy eddig meghiúsult a vajdasági magyar színház feltámasztása az tisztán annak a bizalmatlanságnak a terhére irándó, amely a magyarságot eddig körülvette és amely sajnos nem is fog teljesen megszűnni mindaddig, amíg a határon túl, Magyarországon nem lesznek mások a viszonyok, mert hangsúlyozni kell egyszer már azt is, hogy ha itt a magyarokban minduntalan irredentákat és kémeket látnak és erre való hivatkozással akadályozzák meg sokszor jogos törekvéseiket is, az csak annak a következménye, hogy Magyarországon még ma is olyan események játszódnak le, amilyenek itt naponta újabb izgalmakat okoznak.”³⁹

December első napjaiban a *Zastava* újabb cikkben sürgette a magyar színház ügyének a rendezését, majd arra hívta fel a belgrádi döntéshozók figyelmét, hogy akkorra már az utóállamok közül csak az SZHSZ Királyságban volt megoldatlan a magyar színjátszás kérdése: „sem Romániában, sem Csehszlovákiában nem kellett irredentizmusért becsukni magyar színházat, sem kémkedés gyanúja miatt kiutasítani magyar színházat.”

Az ilyen hírek hatására az ORJUNA és a SRNAO párthadseregeknek a magyarokat és a németeket ért konstans fizikai támadásai, valamint a mozikban a magyar filmfeliratok ellehetetlenítését célzó petíciók ellenére a szabadkai magyar közvélemény is oldottabb állapotba került, s egyre többen el is hitték azt, hogy az elmúlt évek megpróbáltatásai után a magyar színház és színjátszás ügye végre valóban kimozdulhat a holtpontról. Ennek az illúzióknak vetett aztán véget 1923. december 18-án a szabadkai Salome bárban történt incidens, amely a város magyar közvéleményét újra ráébresztette a valóságra, arra, hogy nem csak a párthadseregek rohamosztagai, hanem a sorsukra közvetlenül is ráhatással bíró állami tisztviselők sem tűrik meg továbbra sem nyilvános helyen a magyar gon-

³⁸ Magyar színház. *Bácsmezei Napló*, 1924. november 29. 1.

³⁹ A vajdasági radikálisok támogatják a magyar színház ügyét. – A magyarok elleni bizalmatlanságnak okait a határon túl kell keresni – Nem lehet többé akadálya a magyar színháznak. *Bácsmezei Napló*, 1924. november 29. 4.

dolatot és a magyar szót. Az történt, hogy aznap este a város egyik népszerű esti mulatójának számító Salome bárban Vida – Böske – Erzsébet énekesnő egy szerb dal eléneklése után magyar énekszámot adott elő. Az előadást hivatalból kíséző Vasa Jovanović rendőrkapitány ennek kellős közepén lépett a pódiumra, majd hangosan félbeszakította a műsort. Előbb az énekesnőt a rossz szerb kiejtése miatt szidalmazta, majd pedig a helyszínen lévő detektíveknek megparancsolta, hogy a magyar dal nyilvános helyen történt eléneklése miatt az énekesnőt azonnal tartóztassák le. Másnap hajnalban a szabadkai illetőségű nőt – a korszakban bevetnek számító szokás szerint – a téli fagyban a letartóztatásakor viselt estélyi ruhájában tették át az SHSZ–magyar határon.⁴⁰ Ezzel a kellemetlen incidenssel Nádasy nagyszabású tervei is végleg szertefoszlottak: a sajtóban többé már nem is találtak nyomát annak, hogy ügyében bármilyen érdemi előrelépés történt volna.

Ennek ellenére a magyar színház ügye továbbra sem került le a napirendről. Két hónappal később, 1924 februárjában Heltai Hugó budapesti színházigazgató tárgyalt az SZHSZ Királyság kultuszminiszterével a szabadkai magyar színház ügyében.⁴¹ A miniszter azonban most is elutasító volt, és a tárgyalásokon egyértelművé tette, hogy nem jött még el az ideje a magyar színház engedélyezésének. Pár nappal később Heltai ezért egy szerb színigazgatóval fogott össze, hogy ha már magyar színházat nem is alapíthat, akkor legalább egy vegyes, szerb–magyar színtársulat létrehozását engedélyezzék neki. Ebből sem lett semmi. A hatóságok ezt azzal utasították el, hogy magyar állampolgárnak semmilyen formában nem hajlandóak színházi koncessziót adni.⁴²

1924 augusztusában a *Bácsmegyei Napló* egy olyan értesülést osztott meg a közvéleménnyel, miszerint két szabadkai magyar nagyvállalkozó a profitszerzésre helyezve a hangsúlyt egy olyan, a mozikhoz hasonló kulturális konzorciumot akart létrehozni, amely egy duális színházat valósított volna meg, és annak keretén belül Szabadkán, Becskerekén (és) vagy Zomborban felváltva játszott volna drámai előadásokat és operetteket. A kultuszminisztérium ezeket a tárgyalásokat azzal az indokkal szakította meg, hogy a magyar színházak engedélyezése, legyenek azok bármilyen jellegűek is, továbbra sincs napirenden, mert az egyrészt kárára lenne a szerb színjátszásnak, másrészt pedig amennyiben azt anyagi megfontolásból mégis engedélyeznék, úgy a kormánytól is nacionalistább álláspontot képviselő ellenzék zúdítna összetűzet a minisztériumra.⁴³

⁴⁰ Letartóztatták mert magyarul énekelt. Előadás alatt a rendőrség őrizetbe vette a Salome Bar énekesnőjét. *Bácsmegyei Napló*, 1923. december 19. 6.

⁴¹ Fordulat előtt a magyar színház ügye. Jugoszláv állampolgár kér színházi engedélyt. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 21. 2.

⁴² Vajudik a magyar színház ügye – Vegyes társulat szervezését kívánták Beogradban. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 28. 4.

⁴³ Ujból kéri a magyar színház engedélyezését. Egy szubotica-i vállalkozó terve – A kormánypártok nem ellenzik a magyar színjátszás engedélyezését. *Bácsmegyei Napló*, 1924. augusztus 21. 2. – A kormány hajlandó a magyar színház engedélyezésére. *Bácsmegyei Napló*, 1924. augusztus 26. 2.

A két – a mai napig ismeretlen – vállalkozó azonban nem adta fel. Szeptember első napjaiban újabb, immáron visszautasíthatatlannak tűnő ajánlatot tettek. Heltaihoz hasonlóan egy szerb–magyar vegyesszínház engedélyezését kérték, s cserébe magukra vállalták a szabadkai színház újjáépítésének teljes, több milliós költségét is.⁴⁴ Az állam és egyben a város számára is kedvező koncepciót a minisztérium végül azzal a nyakatekert indoklással utasította el, hogy a „szerb–magyar színtársulat működését egyelőre nem engedélyezheti, még pedig azért nem, mert a Vajdaságban igen sok állandó műkedvelő társulat működik és ezeknek az egzisztenciáját veszélyeztetné a színház engedélyezése”.⁴⁵

A városnak azonban ekkor továbbra sem volt meg a szükséges fedezete az épület teljes rendbetételére, ráadásul az időközben a felújítás megkezdésére átirányított pénzforrásokat is felélte. A Dragoslav Đorđević főispán kezdeményezésére 1925. február 26-án a szabadkai városházán a források előteremtéséről szóló indulatos vitában az is egyértelművé vált, hogy az épület teljes rendbetételéhez minimum 6-7 millió dinárra lesz szükség. Az is kiderült, hogy akárcsak a Népkör, úgy a színház esetében sem lesz járható út az adománygyűjtés, mivel ekkora összeget a helyi szláv elit, akit ráadásul amúgy sem érdekelt a kultúra, nem lesz hajlandó adakozni. Ivo Milić egyetemi tanár ezért azt javasolta, hogy a város vegyen fel kölcsönt a színház építésére, míg Vladislav Manojlović királyi közjegyző az agrárreform céljára lefoglalt városi földek feloldását szorgalmazta, hogy ezeknek az eladási árából lehessen elvégezni a színház újjáépítését. A jelenlévők közül többen pedig arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a Népkörhöz hasonlóan a város is bocsásson ki téglajegyeket színházépítés céljára, s a páholyok használatát és azok tulajdonjogát előre értékesítsék az azok iránt esetleg érdeklődőknek.⁴⁶

Újabb hosszú hónapok üresjárata következett, s a szabadkai kulturális térben lényegében semmilyen előrelépés nem történt, ráadásul 1925 májusa óta a magyar műkedvelő társaságok is be voltak tiltva.

A *Bácsmegeyi Napló* munkatársa, megtörve a csendet, október 22-én Branko Senoánál, a kultuszminisztérium művészeti osztályának a vezetőjénél abból az apropóból érdeklődött a szabadkai magyar színház és a műkedvelő előadások helyzetéről, hogy Senoa pár nappal korábban úgy nyilatkozott, hogy már csak azért sem lehet magyar előadásokat tartani, mert akkor példának okáért a Dalmáciában élő olaszok olasz nyelvű előadásokat követelnének maguknak. Az ekkor már évek óta alkalmazott, a valós problémákat elhárító, azok megoldását a bizonytalan jövőbe kitoló kétértelmű nyilatkozatnál többre azonban ekkor sem futotta:

⁴⁴ Szerb–magyar színház engedélyezését kérte egy szubotica vállalkozó – A kormány hajlandónak mutatkozik az engedély megadására. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. szeptember 7. 4.

⁴⁵ Bohózat – színház nélkül. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. október 4. 1 – A magyar műkedvelők félreállnak a magyar színészet utjából – Napirenden tartják a vajdasági magyar színészet kérdését. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. október 4. 4.

⁴⁶ Megalakult a színháztámogató bizottság – Ankét a városházán a színház felépítéséről. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. február 27. 5.

„[...] ami az idegen nyelvű, sőt idegen országbéli színészek itteni szereplését illeti, nem mondtam én azt, hogy a Vajdaságban nem lehet magyar színelőadást tartani, mert akkor Dalmáciában azt kívánnánk, hogy ott olaszul játszsassanak. Az az álláspontom, hogy idegen országbeli színtársulatok működését egyelőre és addig, amíg a színházi viszonyokat nem rendezzük, csak kivételesen szabad engedélyezni. Nálunk még a régi színházi törvények vannak érvényben, de már készül az új törvény, amely szabályozni fogja az állami színházak jogi viszonyát. Ha az a törvény meglesz, sor kerülhet idegennyelvű és így magyar színtársulatok vendégszereplésére is. Ami a magyar és másnyelvű műkedvelői előadásokat illeti, azokat a belügyminiszter jogosult engedélyezni. Mi csak művészeti szempontból gyakorlunk ellenőrzést. Az engedélyt – a politikai szempontok figyelembevételével – a belügyminiszter adja, vagy tagadja meg.”⁴⁷

Pleszkovich Lukács – aki az 1925-ös választásokon demokrata színekben nyert képviselői mandátumot, s ezzel a magyarság egyetlen parlamenti képviselője lett – Senoa fenti nyilatkozatára hivatkozva kért 1925 novemberében Milan Grol képviselő társaságában a szabadkai magyar műkedvelő előadások és a magyar színház engedélyezésének az ügyében kihallgatást Božidar Maksimović belügyminisztertől. A többórás, indulatos és személyeskedésektől sem mentes vita ellenére azonban itt sem történt érdemi előrelépés a magyar színház és a magyar műkedvelők ügyében. A belügyminiszter az egész vitát azzal rekesztette be, hogy a betiltást elrendelő határozatot nem hajlandó feloldani, mivel „olyan információi vannak, amelyek elkerülhetetlenné tették a szubotikai műkedvelő előadások betiltását”.⁴⁸

Szabadkán a hivatásos magyar színjátszás az első délszláv állam 1941-es összeomlásáig nem született újjá. A magyar színházi életet pótló színdarabok és előadások a korszakban mindvégig az amatőr szín- és műkedvelőtársulatok révén valósulhattak csak meg. A legtöbb a Népkörben, amelynek működését az elkövetkező bő másfél évtizedben a jugoszláv hatóságok a „húzd meg, erezd meg” elvét követve hol engedélyezték, hol pedig évekre betiltották.

Érzékeltte ezt az ellentmondást a város szláv közönségének egy része is, amely nem feledkezett meg az 1918 előtti világról, s emlékeiben még elevenen élt az 1867-es kiegyezés után fáziskéséssel bár és sok ellentmondással kísért, de azért mégiscsak a szárnyait bontogató szabadkai polgári kultúra fő letéteményesének számító, ekkor már távoli messzeségbe került magyar színjátszás – Blaha Lujza és Kabos Gyula szabadkai fellépéseinek egykori, az idő múlásával egyre inkább elhalványuló fénye.

⁴⁷ Amíg színházi törvény nincs, nem lehet magyar színház sem – A magyar színházról, a magyar műkedvelőkről nyilatkozott az oktatásügyi minisztérium művészeti osztályának főnöke. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. október 23. 5. – A kormány egyelőre nem engedélyezi a magyar színházat. Visszautasították egy szubotikai vállalkozó szerb–magyar színház engedélyezése iránti kérelmét. Megvédik a műkedvelőket a hivatásos színészekkel szemben. *Hírlap*, 1924. október 4. 2.

⁴⁸ A belügyminiszter nem engedélyezi a szubotikai magyar műkedvelő-előadásokat – A szubotikai demokrata képviselők intervenciója eredménytelen maradt. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. november 14. 2.

Nem minden előzmény nélkül írta 1925 áprilisában a szabadkai *Književni Sever* a következőket: „ami az előadásokat, a színházi bemutatókat és a művészi koncerteket illeti, nos, úgy látszik, azok átengedték a helyüket a báróknak, a kávéházi életnek és a hasonló mulatozásoknak. Minden a minimumra korlátozódott, ami a lelket emeli, de a maximumra, ami a testet elégíti ki.”⁴⁹

In: Somogy Kulturális Folyóirat 2020/4. 34–49.

---

⁴⁹ Subotički anali (1918–1925), *Književni sever*, 1. füzet. Subotica, 1925. április. 35.

VI.

Új magvetők

**Kisebbség- és közösségszervezés:
a Bácsmezei Napló helye
és szerepe a délvidéki
magyarság eszme-, politika- és
kultúrtörténetében (1918–1925)**

1. *Ájult csend és dermedtség (1918–1920)*

Az 1918 novemberében kezdődő impériumváltás szinte egyik napról a másikra alapjaiban alakította át a délvidéki magyarság korábbi életét. Az addig ismeretlen és elképzelhetetlen kisebbségi lét, az azzal járó kihívások, az új állam, a Szerb–Horvát–Szlovén (SZHSZ) Királyság a kisebbségeket, így a magyarokat is közvetlenül sújtó erőszakos és megszorító intézkedései nem sok jót ígértek a jövőre nézve.

Az utazás és a távolsági kommunikáció jóformán megszűnt, a magyar lapok 1918. november 17-én kezdődő betiltásával¹ az információáramlás is egyre jobban ellehetetlenült.

Bár az új határokat ekkor még nem húzták végérvényesen meg, s a békekonferencia is elhúzódott, az 1918 őszén és 1919-ben lejátszódó folyamatok – a szerb hadsereg bevonulását követő erőszakos cselekmények,² a magyar közigazgatás és oktatási rendszer felszámolása³ – minden reálisan gondolkodó ember számára egyértelművé tették, hogy az új állapot tartós lesz, s nincs esély az addigi élet- és létkörülmények folytatására.

Az 1918 novemberétől 1920 nyaráig tartó provizórium a kisebbségi sorsra nem felkészült magyarok számára a teljes kiszolgáltatottság, az *ájult csend és dermedtség*, s az ezzel járó sodródás bő másfél éve volt, ahol az egy-egy új hatalommal szembeni, már kitörésükkor bukásra ítélt spontán lázadások mellett⁴ lényegében a kivárási és a kényszerű teljes passzivitás lehetett az egyetlen, a pusztát túlélést biztosító stratégia.

A konszolidáció első jelei 1920 nyarán, a magyar sajtó újbóli megjelenetésének engedélyezésekor mutatkoztak. Az újrakezdést, a kisebbségi létrevaló berendezkedést és a beilleszkedést, ezek kereteinek a kiművelését és ki-

¹ Megszüntették az újvidéki magyar újságot – Újvidéken csak szerb lapok jelenhetnek meg. – Halálra keresett szerkesztő. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 17. 2.

² Bővebben lásd: III. Kék- és vörösteror. Nyers erőszak és intézményesített terror a délvidéken (1919–1925)

³ Bővebben lásd: ebben a kötetben: IV. Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918 – 1925).

⁴ A. SAJTI Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség, Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 22.

alakítását az impériumváltás okozta lelki sokkon túl azonban az 1918 előtti politikai, gazdasági és kulturális eliten belüli szembenállás és megosztottság is gátolta.

Az egyéni sérelmek és konfliktusok, a függetlenségek és a munkapártiak küzdelmeinek a nem is oly távoli emléke,⁵ a magyarországi politikai események – az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a fehérterror – eltérő megítélése ekkor még oly magas hőfokon izzottak, ami okkal és joggal kérdőjelezett meg minden lehetséges együttműködést. A délszláv állam ellenőrzése alatt álló területeken a végletekig megosztott magyar társadalomra ráadásul súlyosbítólag hatott az állampolgárság megoldatlanságának a kérdése, a nincstelen magyar tömegek egyre súlyosbodó nyomora, a magyar köztisztviselői kar tömeges elbocsátása és az ország területéről való kiutasítása, a megfélemlítés és a megfélemlítettség légköre, valamint ezzel párhuzamosan a magyar középréteg gazdasági, szellemi és természetesen politikai erodálódása.

Ilyen, a fájdalmas realitásokat józan ésszel felmérő helyzetben a „kik vagyunk, mit akarunk, merre tartunk?” öndefiniálást, majd a lehetséges kisebbségi stratégia kidolgozását meg kellett előznie annak kimondása és elfogadtatása, hogy az érzelmi averziókon túllépve a kisebbségbe került magyarság ügyében egy zászló alá kell tömöríteni a gondolkodásukban amúgy egymástól fényévnnyi távolságra lévők összességét.

A megváltozott körülmények között az ideológiai ellentétek áthidalására, a magyar politikai szervezkedés elméleti vitáinak a lebonyolítására, az ezzel kapcsolatos jogdogmatika kidolgozására, majd a kisebbségi magyar kultúra, irodalom határainak a kijelölésére és kitöltésére a magyar napilapok újbóli nyomtatásának engedélyezése⁶ után elsőként a szabadkai *Bácsmegeyi Napló* napilap vállalkozott.

2. Újrakezdések (1913–1920)

Az 1903. július 13-án bejegyzett napilap a kormánypárt megyei szócsove volt, egészen 1907. február 10-i első megszűnéséig. Egy évvel később, június 22-én Fenyves Ferenc felelős szerkesztésével újrainduló újság lényegében nem tért el ettől a politikai irányvonalától. A lényegi, s egyben a lap sikerét és példányszámának növekedését megalapozó újítás ekkor még csak annyi volt, hogy a *Bácsmegeyi Napló* esténként jelent meg az aznapi hírekkel.

⁵ LEBL, Arpad: *Gradanske partije u Vojvodini 1887–1918*. Novi Sad, 1979. 67–95. – Dr. ČEHAK, Kalman: *Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906–1909*. Novi Sad, 1987.

⁶ Az SZHSZ Királyság időszakában, vagyis az 1920-tól 1929-ig tartó periódusban a Délvidéken négy magyar nyelvű napilap jelent meg. Újvidéken a konzervatív *Délbácska*, Nagybecskerekén a Várady Imre köréhez köthető liberális *Torontál*, Szabadkán a polgári-liberális *Bácsmegeyi Napló*, illetve 1922-től a Magyar Párt szócsove, a *Hírlap*.

Két évvel később, 1910 februárjában a lap tulajdoni joga is Fenyveshez került, sőt nem kis felhördülést okozva sikeresen igazolta át a *Bácsmezei Napló*hoz a Függetlenségi Kör⁷ befolyásos gondolkodóját, annak szabadkai szellemi vezetőjét, Fischer Jákót is.

1913 januárjában Fenyves Ferenc Nagyváradra költözött, ahol a *Szabadság* című lap szerkesztését vállalta el, s így szabadkai visszatérése után gyökeres változás következett be az általa vezetett *Bácsmezei Naplónál* is: „jelentem az olvasónak, hogy engedtem a hívásnak és engedtem a lelkem parancsának, ismét itt vagyok. Itt vagyok és megpróbálok azt, ami talán másoknak teljesen lehetetlennek látszik – a Bácskát és Szabadkát modern, eleven újság révén kötni össze az országgal. Olyan újságot akarok csinálni, amely hangot adjon a haladás iránti vágyaknak, amely sürgesse és konstatalja a fejlődést. Olyan körülmények közt sikerült visszatérnem, hogy biztosíthattam a lapom minden irányba való függetlenségét. Pártok politikája s egyének szolgálata nem befolyásolja a Bácsmezei Naplót, amely az országos politikában a szabadelvűség nemes hagyományain épült radikális haladást, a városi politikában pedig a városi polgárság életigényeinek kielégítését vallja követendő programul. [...] Ez az újság szerény kereteit meghaladó erővel sújt le azokra is, akik a város vezetésében a polgári akarat érvényesülésének útjában állnak.”⁸

A polgári radikalizmus⁹ felé fordulás után a rövidesen bekövetkező világegyetem és annak végkifejlete következtében pár év múlva másodszer is a megszűnés szélére került a *Bácsmezei Napló*: kisebb-nagyobb megszakításokkal, a szerb cenzúra hatékony ellenőrzése mellett a megszálló szerb hadsereg először 1918. november 20-án, majd 1919. január 17-én tiltotta be.¹⁰ Hogy a betiltás egészen pontosan meddig maradt érvényben, nem tudni. A szakirodalom úgy tartja, hogy a lap majd csak 1920 júliusában indulhatott újra, ugyanakkor ezt árnyalja az a tény, hogy a Szabadkai Városi Könyvtárban fennmaradt a *Bácsmezei Napló* egy 1920. március 13-i példánya.

Bárhogyan is történt, az egészen bizonyos, hogy 1920. július 29-én Fenyves Ferenc, Vukov Lukáccsal társulva egy új céget hozott létre, s a hatóságok ismét bejegyezték a *Bácsmezei Naplót*.¹¹ Vukov főszerkesztősége a lap élén azonban

⁷ A szabadkai Függetlenségi kör a Függetlenségi és 48-as Párt helyi szervezete volt.

⁸ FENYVES Ferenc: Ezt akarom. In: Uő: *Még egyszer elmondom – Fenyves Ferenc írásai*. Szabadka, 1938. 28–29.

⁹ A polgári radikalizmus ideológiai alapjait a *Husadik Század* című folyóirat 1907. januári számában *Az új Magyarország felé* című cikkben Jászi Oszkár fektette le. Jászi egy olyan radikális függetlenségi politikát vázolt fel, amely síkra szállt a Monarchián belül Magyarország gazdasági önállósága mellett, közoktatási reformot, az egyházi birtokok szekularizációját, teljes gondolat-, sajtó-, gyülekezési és sztrájkzsabadságot és önkormányzatiságot követelt. A program a kisebbségek asszimilációjának bírálata mellett a polgárság megszervezését hirdette. A *Husadik Század* köré csoportosuló értelmiségiek 1914. június 6-án Nagyváradon alapították meg az Országos Polgári Radikális Pártot.

¹⁰ KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Szabadka, 1973. 315–316.

¹¹ KOLOZSI, 1973. 317.

csak rövid kitérő volt, helyét ugyanis 1920 szeptemberétől az oktobrista emigráns¹² Dettre János vette át, akinek a színre lépésével a *Bácsmegyei Napló* új korszaka is megkezdődött.

3. Politikai programadás (1921–1922)

1920-tól a Dettre János és Fenyves Ferenc közös szerkesztése alatt nagy, napi 15–18 ezres példányszámúvá¹³ váló, előbb nyolc, majd tizenkettő, végül tizenhat oldalon megjelenő,¹⁴ jelentős közvélemény-formáló napilap a háború előtti polgári radikális kapcsolatait is felhasználva látott hozzá a megmaradt, orientációját veszített magyar politikai és kulturális elit tömörítéséhez, a formálódó Magyar Párt első programjának kidolgozásához, a kisebbségi magyar érdekvédő és érdekvényesítő jogdogmatika megfogalmazásához, valamint a kisebbségi magyar irodalom alapjainak lerakásához.

A csendet és a passzivitást 1921. november 28-án Jászi Oszkár *A magyar kisebbségek helyzete az új államokban* című vezércikke törte meg. Jászi helyzetelemzését azzal a megállapítással indította, hogy a megváltozott helyzetben az elszakadt magyarság még nem találta meg erkölcsi és politikai eligazodását, sőt identitásválsága kiszélesedőben volt, mert az adott helyzetet átmenetinek tartotta, s magát érzelmi hangulatának átengedve nem volt hajlandó a közép-kelet-európai valódi erőviszonyokkal számolni. Ennek következtében pedig nem volt képes kiépíteni azokat a pozíciókat sem, amelyek kulturális erejénél és gazdasági fejlődési fokánál fogva megillették.¹⁵

Nem egészen egy hónappal később újabb vezércikkkel jelentkezett, amelyben már a lehetséges politikai fellépés útját vázolta fel.¹⁶ Jászi ekkor még úgy véle-

---

¹² Az oktobrista magyar politikai életben azoknak a demokrata-liberális pártállású politikusoknak a gyűjtőneve, akik az 1918 októberében kitört őszirózsás forradalom és a hatalomra került Károlyi-párt programja alapján álltak, s a köztársasági államformát képviselték. A magyarországi belpolitikai események következtében 1920-ban jelentős részük az SZHSZ Királyságba menekült, akiket a délszláv állam azért fogadott be, hogy később saját külpolitikai céljaira használhassa fel őket, elsősorban a Horthy-rendszerrel szemben. Az emigránsok körében azonban már 1921-ben egyértelmű törés következett be. A magyar lapoknál elhelyezkedő gondolkodók, Jászi Oszkár a *Bácsmegyei Napló*ban, *Kezreténység és szocializmus* címmel 1921. december 25-én közölt vezércikke után erőteljesen szembefordultak a belgrádi politikát kiszolgáló Károlyi Mihállyal, Linder Bélával és Lovász Mártonnal, s egy részük tevékeny szerepet vállalt a kisebbségi magyarság politikai szervezkedésében. Mindennek következtében a hivatalos szerb kormánykörök egyre ingerültebben szemlélték a magyar lapoknál tevékenykedő egykori oktobrista újságírók tevékenységét, és 1925 második felében megkezdték az országból való kiutasításukat.

¹³ KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Újvidék, 1979. 60.

¹⁴ FENYVES, 1938. 20.

¹⁵ JÁSZI Oszkár: *A magyar nemzeti kisebbségek helyzete az új államokban*. *Bácsmegyei Napló*, 1921. december 4. 1.

¹⁶ JÁSZI Oszkár: *Az elszakadt magyarság útja*. *Bácsmegyei Napló*, 1921. december 20. 1.

kedett, hogy a magyaroknak osztályhelyzetük szerint az államalkotó többségi pártokba kell tömörülniük, amelyekben azok autonóm csoportjaként tevékenykednének: „Úgy képezem ezt, hogy a magyar kiscgazdák az illető állam kiscgazdapártjának keretében, a munkások a szociáldemokrata-pártok, a polgárok a liberális pártok keretében helyezkednének el, mint eme országos pártok autonóm szövetséges csoportja. Ezzel kifelé is nyilvánvalóvá tennék, hogy nem vezeti őket semmiféle revansista vagy irredenta illúzió.”¹⁷

Elutasítva Jászi programadó cikkeinek téziseit, 1921. december 30-án Dettre János válaszolt a fenti fejtegetésekre: „Bátrak vagyunk e nagysúlyú, csorbíthatlanul tiszteletre méltó és kétségtelenül minden következményében végiggondolt véleménynek nem alaptézisében, hanem gyakorlati kivitelében ellentmondani. A helyi viszonyok ismerete alapján nem hisszük, hogy revansista, vagy irredentista törekvéseket nem fognak feltételezni a magyarságban, vagy a magyarság exponenseiben csak, mert a magyarság képviselői a meglévő politikai pártok tagjai lesznek, másrészt semmi kilátást, semmi ígéretet nem nyújtottak még arra nézve, hogy a pártok keretein belül a kisebbségek képviselői autonóm csoportot alkothassanak. [...] De ettől eltekintve, a magyarságnak szüksége van egységes szervezetre s az egységes szervezet föllépésének súlyára és tekintélyére. A faji tudatot, az összetartozandóság hitét, a nyelvi és kulturális közösséget csak az egységes szervezkedés teszi kifelé is látható, vonzó és presztízst termelő nemzetiséggé. Addig amíg egységes kulturális szervezkedés nincs, lemondani az egységes politikai szervezkedés lehetőségéről, annyi lenne, mintha a leghatalmasabb összetartó eszközt önként adnánk ki a kezünkéből.”¹⁸

Az események ezután kezdtek felgyorsulni, s vita vitát követett. 1922. február 19-én, amikor már egyértelműen megkezdődött a magyarság önálló politikai szervezkedése, illetve ezzel összefüggésben megtörténtek az első hivatalos lépések a Magyar Párt megalakítására,¹⁹ maga Jászi is üdvözölte a kulturális és politikai aktivitás irányába történő elmozdulás fejleményeit, illetve az egységes magyar párt megalakulásával kapcsolatos híreket.²⁰

Az 1922. szeptember 17-én Zentán hivatalosan is létrejött Magyar Párt megalakulásának körülményei és eseménytörténete napjainkra már közismertek, így annak ismertetésére nem térnénk ki. Arra azonban feltétlenül utalni szeretnénk, hogy a *Bácsmezei Napló* részletes tudósításaival a korban nagy feltűnést keltő Jászi-Dettre-vita, majd az azokat szervesen kiegészítő Fenyves és Gráber László által írt vezércikkek, továbbá a részben azok hatására szárba szökkenő

¹⁷ Uo.

¹⁸ DETTRE János: A magyar szervezkedés útja. *Bácsmezei Napló*, 1921. december 30. 1.

¹⁹ Megalakult a Jugoszláviai Magyar Párt – Szervezkedő gyűlés a subotocai Népkörben – A subotocai ideglenes szervezet megalakult – Száztagu szervezőbizottságot választottak, *Bácsmezei Napló*, 1922. január 30. 1. – Megalakult a Magyar Párt subotocai szervezete – A tisztikar megválasztása – Sántha György dr. a pártelnök, *Bácsmezei Napló*, 1922. február 13. 1.

²⁰ JÁSZI Oszkár: A magyar kisebbségek útja. *Bácsmezei Napló*, 1922. február 19. 1.

magyar szervezkedés első pillanatától tevékeny szerepet játszott a kisebbségi magyarságot érő jogfosztások, a magyar oktatáspolitikai felszámolását célzó intézkedések, magának a Magyar Párt szervezkedésének, az annak ellehetetlenítésére tett kísérleteknek, a magyarokat ért fizikai terrornak és a megfélemlítést célzó első kirakatpereknek,²¹ valamint a felgyorsuló kivándorlás²² fájdalmas bemutatásának széles tömegekkel való megismertetésében. Végezetül, 1922 első felében – elsősorban Gárber László és Dettre János szellemi tevékenysége folytán²³ – e lap hasábjain bontakozott ki az az útkereső vita is, amely révén megszűletett a Magyar Párt programja.²⁴

Ennél a kezdeti időszaknál kell megemlítenünk azt a polémiát is, amely a szabadkai zsidóság két világháború közötti útjára nézve volt determináló hatással. Az 1922 januárjában és februárjában lezajlott disputa lényegében a zsidóság megváltozott, új helyzetben követendő stratégiáját járta körül. A Fischer Jákó²⁵, Dohány Gyula²⁶ és Stern Lázár²⁷ által folytatott vita abban csúcspontodott ki, hogy az impériumváltás következtében az SZHSZ államba szakadt délvidéki magyar zsidóság a saját megmaradása érdekében a három lehetséges stratégia – kitartás a magyarság mellett, asszimiláció a többségi szláv nemzetekbe, vagy önálló zsidó nemzeti identitás, nemzettudat kiművelése – közül melyik irányba mozduljon el. Míg Dohány az izraelita vallásúak önálló nemzeti identitásának a felerősítése, a magyarságtól való elkülönülés és az önálló zsidó állam létrehozása mellett tört lándzsát, addig Fischer és Stern – mint egy évszázad távlatából az már tudható, a közösség túlnyomó többsége által végül is követett stratégia – a magyarság mellett való kitartást szorgalmazta: „A zsidót gyűlölni fogják, mint zsidót és mint nemzetiséget. A két plus közötti különbség csak az, hogyha a zsidóság nyíltan vallja magát annak, ami valóban, ti. magyar nemzetiségűnek, az uralkodó nemzetiség részéről mint magyar és mint zsidó less gyűlölve – ha pedig nemzetiségnek vallja magát, mint zsidó és mint nemzetiség lesz gyűlölve, de elveszíti azt a támaszt is, mit a magyar nemzetiséghez tartozandósága jelent. A plus gyűlölet mindenképpen kijár részére, csakhogy fokozottabban, ha külön nemzetiségnek vallja magát.”²⁸

²¹ Bővebben lásd: VII. „A lélekzétvételünknek is tiszta szándékúnak kellett lennie, hogy a gyanunak árnya se érhesen bennünket.” Egy délvidéki (konceptiós) kémperekonstrukciója (1922–1924).

²² A kivándorlásról lásd ebben a kötetben: VIII. „Elindult a birnami erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923 – 1925.

²³ Ezek közül csupán párat sorolunk fel a szemléltetés céljából: DETTRE János: A program. *Bács megyei Napló*, 1922. február 22. 1. – GRÁBER László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz. *Bács megyei Napló*, 1922. március 28. 1. – A magyar program (közreadta: a Magyar Párt szabadkai szervezete). *Bács megyei Napló*, 1922. április 9. 1.

²⁴ A Magyar Párt programját bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 139–145.

²⁵ FISCHER Jákó: Zsidó nemzetiség. *Bács megyei Napló*, 1922. január 10. 1.

²⁶ DOHÁNY Gyula: A zsidó nemzetiség. *Bács megyei Napló*, 1922. január 21. 1.

²⁷ STERN Lázár: A zsidókérdés. *Bács megyei Napló*, 1922. február 5. 1.

²⁸ STERN Lázár: A zsidókérdés. *Bács megyei Napló*, 1922. február 5. 1.

4. Kulturális mozgósítás (1922–1924)

A politikai szervezkedés sürgetésével párhuzamosan Dettre János azonban már 1922-ben egyre hangosabban követelte a kulturális mozgósítást, a kulturális élet megnyilvánulását is. Előbb arra szólít fel mindenkit, hogy rendezzenek előadásokat, tartsanak felolvasóesteket, hogy újra magyar szavalat, ének és zene töltse be a kulturális egyleteket, s [...] „aki írni tud, írjon, aki festeni tud, fessen, aki olvasni tud, olvasson – ha magyar teszi, a magyar kultúrát gazdagítja vele. A Népkör pedig adjon otthont minden kultúrtörekvésnek. Adjon kultúrát azoknak, akiket a táncmulatságokkal közönségül megnyert.”²⁹

Mondatai azonban nem értek célba, ezért pár héttel később már a kisebbségi magyar intézményrendszer kialakításáról írt: „magyar színházat kellene építeni, magyar könyvet kiadni, magyar folyóiratot megindítani, magyar kultúrszövetséget szervezni, magyar néplíceumot, magyar középiskolát fenntartani – hol az a vagyon, amelyik megmozdul, hol az a bőség, amelyik nem tanácsot ad, de aranyakat, telket és téglát? [...] Ki álmodozhatik teremtő áldozatkészségről, amikor annyi nem telik ki az itt élő és jólétben élő magyarságtól, hogy egy magyarsága miatt éhező család eljusson a már kinyújtott kenyérhez? Attól kell félni: a magyarságnak is az elnyomatás gettójában kell élni ezer évig, hogy kifejlődjön benne az összetartás, az áldozatkészség, a szavalni tudó száj helyett az adni tudó szív.”³⁰

Hiábavaló volt azonban a korabeli patetikus máz és esdeklés, az apátiát és a passzivitást még ez sem tudta megtörni, így két héttel később újra, ismét fájdalmasan jajdult fel: „A tíz ujjunkon meg lehet számolni azokat, akik itt magyar közcélra adnak munkát is, pénzt is, s nemcsak mások munkájának és törekvéseinek a lekicsinylésével vesznek részt a magyar közéletben. A magyar paraszt közömbös, a magyar úr szűkmarkú, ne is kérdezzük, kinek a pénzén fogjuk felállítani a magyar iskolákat, amikor még az is probléma, hogy kinek a pénzéből ragasszuk fel a bélyeget az iskolát kérő beadványnak. Mikor virrad föl már a napja a magyar áldozatkészségnek, mikor nyílnak már meg a szívek és a zsebek, ha a magyar ügy, magyar érdek esdekel meghallgatásért?”³¹

A korabeli aktív cselekvésre bátorító vezércikkek sorát hosszasan lehetne sorolni, ugyanakkor a fenti idézetekből is kitűnik, hogy a *Bácsmegyei Napló* a politikai kiütkeresés, a magyar kisebbség helyzetéről szóló tudósítások és beszámolók mellett már a kezdeti időszakban is arra törekedett, hogy megnyerje a kisebbségi sorba került széles tömegek szimpátiáját a magyar kultúra, iskola ügyének a támogatására, s nemcsak kizárólag Dettre, hanem a lap többi munkatársa révén is.

²⁹ Üzenet a Népkörnek. *Bácsmegyei Napló*, 1922. június 7. 1.

³⁰ Magyar áldozatkészség. *Bácsmegyei Napló*, 1922. június 28. 1.

³¹ Magyar áldozatkészség. *Bácsmegyei Napló*, 1923. július 11. 1.

Toncs Gusztáv tudományos problémákat tárgyaló cikkei, Milkó Izidor tárcái, Munk Arthúr, Szenteleky Kornél vagy Radó Imre a mai napig elfeledett korabeli rendszeres írásai, Mesterházy Ambrus a vidéket járó riportjai, a szociográfia műfaján belül úttörő, máig feldolgozatlan publikációi mellett Debreczeni József, Berényi János a lapban megjelentetett versei adták meg azt a keretet, amely révén a lap hasábjain formálódni kezdtek, és később szárba is szökkenek az elcsatoltak első nemzedékének kulturális, irodalmi ambíciói.

Az országos politikai szintéren végbemenő csatározások következtében, valamint a választói névjegyzékekkel való visszaélések miatt a Magyar Párt kénytelen volt az 1923-as országgyűlési választásokat bojkottálni.³² Ennek következtében újra eluralkodott az apátia és a teljes kilátástalanság érzése.

„De hogy nem tudjuk magunktól csak egyszer lerázni ennek a keserű letargiának ólomsúlyait, mely gyávaságot hazudik a léleknek, s erőtlenséget a karnak? Hogy nem tudjuk egyszer a törhetetlen hit tömjénjével elűzni a kétségek ördögait, melyek a kétségbeesés ravatalára akarják fektetni hitünket, reménységeinket, illúzióinkat, álmainkat, céljainkat és feladataink sokaságát, melyekért »jó mulattság, férfimunka« lenne még az élet. Nem történik semmi, nem készülődik semmi, az új borral nem forrnak új gondolatok, nem hajt rügyet a magyar fa, nem fakad fű a magyar mezőn, aratás, cséplés, szüret és betakarítás nélkül bukik télbe a magyar esztendő, s lesz-e utána még egy tavasz? A hitetlenség kórójával át tudjuk-e még fűteni ezt a telet, ha nincs semmi, ami belülről melegen tartaná a lelkiünket? Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? Hol vannak az új magvetők? Hol vannak azok, akik olyan ígéret tudnak hirdetni, melyekben még hinni tudunk? Hol vannak az el nem koptatott szavak, a fölfénylő igazságok, ki az, kikben nem foszlott még szét a hit, hol vannak az új utakat jelző gondolatok, az új perspektívákat föltáró eszmék, hol késnek a fölfrissítő bátorítások, hol nyílnak a tavaszt jövendölő virágok, hol a kéz, mely nem ereszti el a zászló rúdját, hol a torok, mely nem reked be a lelkesítő szavak áradatától? Vagy új emberek kellene, vagy új gondolatok! Öt évig halott remények ólomsúlyát cipeltük. Nem bírjuk már tovább a meddőség terheit.”³³

A politikai sikertelenségek és a kisebbségi önszerveződés ilyen egyértelmű, kézzel fogható kudarca után lett Fenyves és Dettre számára evidens, hogy a másfél évnyi, a sajtó hasábjain a kisebbségi magyar kultúra érdekében a közösség egészével vívott meddő perlekedés végeredményben hasztalan volt, és a dolgok akkori állása szerint az maradhat a jövőre nézve is. Az adott körülmények között nem volt és nem is mutatkozott hajlandóság az anyagi áldozatvállalásra, a kulturális szervezkedés kézbevételeire. A realitással való újabb fájdalmas szembenézést követően levonták a tanulságot: a politikai szervezkedés kézhezvétele mellett a kisebbségi kulturális élet első cölöpjeinek leverése, az anyagi áldozattal, idővel és energiával járó első konkrét lépések megtétele is az ő és a *Bácsmegyei Napló* feladata.

³² Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 147–181.

³³ Magyar temető. *Bácsmegyei Napló*, 1923. november 4. 1.

Ilyen előzmények után 1923 novemberének végén jelent meg,³⁴ és 1924-ben került a széles közönség elé³⁵ Dettre János és Radó Imre szerkesztésében a délvidéki magyar irodalomtörténet szempontjából mérföldkönek számító *Vajdasági Magyar Írók Almanachja*: „Késő lenne, ha most adnánk programot, vagy most jelölnénk ki céljainkat. Mindezen túl vagyunk már. Mi már könyvet adunk az olvasó kezébe s most már – habent sua fata libelli – nem a mi programunk, de a könyv programja lép a beteljesedés útjára. A könyv programja az olvasás örömén túl: demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. Demonstrálása, hogy van vajdasági irodalom, bizonyítéka az elszakadt magyarság kultúrképességének, mely történelmének folytatását követeli és küzdelem mindannak megvalósulásáért, amit egy életért és jövőjéért vívódó nép számára a kultúra ki tud követelni. Ezt adják ajándékba az itt élő magyarságnak s a vele sorsközösségben élőknek a vajdasági magyar írók.”³⁶

Ez volt az első és egyben az utolsó, a két világháború közötti időszakban a valóságban is realizálódó olyan kísérlet, amely ideológiai különbség nélkül hívta egy kötetbe huszonhét szellemi gondolkodó versét, novelláját, regényrészletét, műfordítását és politikai tanulmányát. Ez az almanach lett az a színtér is, amely a napilap hasábjain túl először fogalmazta meg az önálló kisebbségi intézményalapítás sürgető fontosságát.³⁷

Bár tanulmányunk szintetizáló jellege és terjedelme nem teszi lehetővé a részletes kifejtést, ennél a pontnál, 1924 novemberénél azért röviden arra utalnunk kell, hogy irodalomtörténetírásunk ma úgy tartja, hogy a regionalizmusra fókuszáló helyi színek, a „couleur locale” elméletét a húszas évek végén, a harmincas évek elején Szenteleky Kornél dolgozta ki, hogy az majd ennek nyomán a harmincas években a *Kalangya* folyóiratban öltön végső testet.³⁸ Ennek, a később irodalmi kánonná váló tézisnek mond ellent Szegedi Emil 1938-ban megjelent, mára sajnos teljesen elfeledett, Fenyves Ferenc életútjáról szóló méltatása, amelyben így írt: „Szenteleky Kornél még távoli világokról álmódzott, amikor Fenyves Ferenc a szerkesztőségi íróasztal mellől leveleket küldött szét íróknak, költőknek, s olyan írásokat sürgetett tőlük, amelyekben ennek a tájnak a lelke, színe és hangja él. Még senki sem gondolt sajtósági kisebbségi irodalom megteremtésére, amikor Fenyves Ferenc már ebben az irányban dolgozott.”³⁹

³⁴ A Vajdasági Magyar Írók Almanachja november végén jelenik meg. *Bácsmezei Napló*, 1923. november 4. 10.

³⁵ Az Almanach végül 1924. februárjában került szabad eladásba, amelyről humoros formában tizedik oldalán tudósított a *Bácsmezei Napló* 1925. február 10-i száma A vajdasági magyar írók alma-krachja címmel.

³⁶ DETTRE János – RADÓ Imre (szerk.): *Vajdasági Magyar Írók Almanachja I.* Szabadka, 1924. 3.

³⁷ A magyar intézmények alapításának, fenntartásának a kérdése a két világháború közötti éra egészében jelen volt. A hivatalos állampolitikai ellenállás miatt azonban lényegi előrelépést végül sosem sikerült elérni. Az előbb baloldali, majd végül kommunista orientációjú *Híd* folyóirat még az 1939 (!) áprilisa és júniusa között megjelent *Hozzászólás* című tanulmányokban is csupán az intézményalapítás szükségességének elméleti oldaláról értekezett.

³⁸ BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék, 1993. 114–117.

³⁹ SZEGEDY Emil: Fenyves Ferenc. In: *Még egyszer elmondom... Fenyves Ferenc írásai*. Szabadka, 1938. 22.

Ha figyelmesen lapozzuk a korabeli sajtó oldalait, 1924. november 16-án meg is találjuk a couleur locale-lal kapcsolatos első fejtegetéseket. Ekkor jelent meg ugyanis a *Bácsmegyei Napló*ban *A kisebbségi magyar irodalom* címet viselő vezércikk. Bár a szerzőt nem ismerjük, a cikk stílusából, mondatszerkezetekből és a lap belső struktúrájának ismeretéből gyaníthatjuk, hogy vagy Fenyves Ferencet vagy Dettre Jánost kell keresnünk mögötte.

Hogy megértsük a később teret nyerő helyi színek gondolatnak a kortársakra kifejtett hatását, érdemes pár gondolat erejéig elidőznünk ennél az írásnál. Szerzője abból az analógiából kiindulva építette fel a következtetéseit, hogy a Monarchia összeomlásával, a határok erőszakos meghúzásával járó életszerű helyzet következtében az utódállamokba szakadt magyarság az eseményeket immáron akaratlanul is más szemmel figyelte és értékelte. A megváltozott helyzetben ugyanis már mások lettek a célok, a megoldandó problémák, más-más feladatok és gazdasági kihívások foglalkoztatták őket. Az új helyzetben megváltozott a miliő, s ezzel együtt változott meg magának az életnek a tartalma is. Annak ellenére, hogy a nyelv és a kultúra tradíciójának közössége megmaradt, a lelki élet eszenciája merőben megváltozott. Mindez pedig idővel akaratlanul is új formákat fog keresni, s végül elhagyja a régi kifejezések kliséit. Ugyanakkor az impériumváltások következtében nemcsak a magyarországi magyarság útjai váltak el az elszakadt magyarságtól, hanem az új, idegen államokba került magyar közösségek is elszakadtak egymástól. A nyelv, a kultúra és a közös tradíciók fundamentuma ellenére tehát Trianontól kezdve immáron a gondolatok, az érzések és az eltérő élethelyzetek sorai választották el egymástól a székelyföldi és a komáromi magyart. A megváltozott helyzet indukálta, hogy azonos sorsközösségben ekkortól csak egy-egy adott utódállamban élő magyarok éltek, s ennek következtében „a kisebbségi magyar hangja egészen új hangot, egészen friss mentalitást és új lendületet fog hozni a magyar irodalomnak. A kisebbségi magyarság betöltetlen kívánságain, orvosolatlan sérelmein, új, szokatlan, sokszor fájdalmas elhelyezkedésén megsokasodott mondanivalók új tartalmat jelentenek majd a magyar irodalomban. Ez az új hang, az új tartalom meg fogja találni a kifejezés új formáit is [...] Erdélyben, a Vajdaságban, Szlovenszkóban a magyar kultúra új tengerszemei fakadtak, melyek fölé más-más ég borul s más-más képét tükrözi a föléje boruló arcnak. Ami különbség letagadhatatlan a svájci francia és a párizsi francia, az elzászi német és a berlini német között, az a különbség fogja szétválasztani a budapesti és székelyudvarhelyi, félegyházi és zentai magyar lelki életének anyagát, akármennyire is eleven marad is a közös nyelvhez és a közös kultúrához való szerelmes ragaszkodás.”⁴⁰

---

⁴⁰ A kisebbségi magyar irodalom. *Bácsmegyei Napló*, 1924. november 16. 1.

5. Leszámolás egy illúzióval: az egység mítoszának vége (1925)

Az oly hön áhított egység, a pártviszályok meghaladása és az ideológia szembenállás háttérbe szorítása azonban rövid ideig tartott. A politikai, és ezzel párhuzamosan a szellemi differenciálódásra, az ideológiai és politikai törésvonalak mentén történő szeparálódásra a lehető legrosszabbkor, 1924 végén, az országos választási kampány kellős közepén került sor. Ezek a konfliktusok azonban jóval túlmutattak, s átláthatatlanabbak voltak az 1918 előtti éra klasszikus politikai tömbösödéseinek és szembenállásainak. Az egyéni averziókon túl komoly szerepet játszottak az akkori Magyarország belpolitikai életének lecsapódásai, a kibontakozó politikai antiszemitizmus térnyerése, a szerb–horvát–szlovén állam kisebbségeket érintő megszorító intézkedései, amelyek következtében a mélyszegénységbe csúszó rétegeknél felgyorsult az asszimiláció, a tengeren túlra történő több tízezres kivándorlás, illetve az egyéni érdekérvényesülés céljából egyre több magyar a szláv pártokban kereste a boldogulását.

Az addig sem homogén, belső pártviszályoktól és ideológiai harcoktól gyötört Magyar Pártban az addig kisebb-nagyobb intenzitással lappangó feszültségek a novemberi országos jelöltállítások során törtek elemi erővel a felszínre. A belharcok következtében végül pártszakadásra is sor került: az egyéni ambíciót előnyben részesítők tömegével léptek ki a kisebbségi szervezetből, s csatlakoztak a regnáló Radikális Párthoz.⁴¹ Az így meggyengült Magyar Pártnak pedig átmenetileg megerősödött a magyarországi konzervatív köröktől is jobbra álló, Fáth Ferenc apátplébános köré tömörülő szárnya, amely az újvidéki *Délbácska* napilap köré tömörült. A belső leszámolások során a párt egyik főideológusának számító, zsidó gyökerekkel rendelkező Gráber Lászlót végül a Magyar Párt jobboldali szárnya azzal a váddal buktatta ki a jelöltségéből, hogy képviselőségének a biztosítása érdekében, a párt vezetőségének a tudta nélkül, a Magyar Párttal való együttműködést elutasító Pleszkovics Lukáccsal és a Radikális Párttal szövetkezve árulta el a délvidéki magyarság érdekeit.⁴²

Ezzel kezdetét vette a négy mérvadó magyar lap, a *Bácsmezei Napló*, a szabadkai *Hírlap*, a becskerekeli *Torontál* és a *Délbácska* hasábjain hónapokig tartó vita, amelyben a párton belüli belső erővonalak is jól kirajzolódtak. Az elemetáris indulattal zajló összecsapás a polgári centrista *Bácsmezei Napló* és a konzervatív *Délbácska* között csúcspontot ért el, míg a Magyar Párt hivatalos lapjában, a *Hírlapban*, illetve az elkeseredett belháborút inkább távolságtartóan követő, s abból önmagát kivonni akaró *Torontálban* alapvetően a két tábor között egyensúlyozó közéleti írók próbálták a szembenállókat kibékíteni. Hasztalan. Az államhatalomnak a magyar politikum ellen foganatosított erőszakos fellépései

⁴¹ Bővebben lásd: ebben a tanulmánykötetben: IX. Viharban.

⁴² Miért jelölik Gráber Lászlót Topolán? A szubotícai magyarság frakciókra szakad a jelölések miatt – Miért akarják jelölni Pleszkovics Lukácsot? *Délbácska*, 1924. november 26. 3.

és intézkedései, valamint a választási kampányt elborító totális erőszakhullám mellett az ideológiai belharcoktól legyengült Magyar Párt az 1925. február 8-i választásokon katasztrofális vereséget szenvedett, és nem jutott be az országgyűlésbe.

Két nappal a teljes kudarccal végződő választások után Fenyves hosszú vezércikkben támadta a Magyar Pártot, annak választási stratégiáját, és rámutatott: a Magyar Párt bukásában a legnagyobb szerepet nem az állam által generált terror játszotta, hanem a párton belüli áldatlan állapotok és az öncélú klikkek térnyerései. Minderre ráadásul súlyosbítólag hatott, hogy a formálódó kisebbségi magyar politikai elit energiáit lekötötte saját pozíciónak megőrzése, ennek következtében elmaradt tehát az alulról szerveződő pártépítés. Ez az elit a saját belső hatalmi harcai miatt teljesen figyelmen kívül hagyta a kulturális szervezkedés és az intézményépítés fontosságát. Ennek egyenes következményeként a párt elszakadt azoktól, akiket elvileg képviselt – a magyar tömegektől –, s éppen ezért üzeneteivel nem is tudta megszólítani azokat. Mindez a kampány hevében hatványozottan ütött vissza, ráadásul a Magyar Párt hibát hibára halmozott az alkalmatlan jelölések sorától kezdve egészen a propagandán át.

A nyers konklúzió erős mondatokat tartalmazott: „a magyar pártnak eddig csak a vezetősége volt megszervezve, de a magyar nép maga szervezetlen maradt. Csak a párt kerete volt meg, de együttérző fegyelmezett tömeg nem töltötte ki az összes kereteket A választás szerencsétlen balsikere most világít arra az igazságra, hogy nem elég a pártvezetőség, párt is kell. A magyarság politikai pártját még csak ezután kell megszervezni.”⁴³

Két nappal később a *Délbácska* dühödt vezércikkben ostromozta Fenyvest, sőt egyenesen őt tette a magyar egység megbontásának felelősévé: „Akkor, amikor két magyar lap, a *Délbácska* és a *Hírlap* idegölő küzdelmet vállalt a magyarság egységének megteremtéséért, akkor a »Gyászmezei Napló« »presztizsével«, »tekintélyével« és egyéb házi cókmojkjával megbontotta a magyarság sorait, kételkedést hintett, gyávaságot és megalkuvást prédikált és megbuktatta a maga »nyilvánosságának felmérhetetlen erejével« a választásokon a Magyar Pártot.”⁴⁴

A *Délbácska* támadására reagálva a *Bácsmezei Napló* a választóközrtek eredményeinek ismertetésével, majd azok elemzésével vágott vissza, hogy végetül megállapítsa: „a kormánypárt [Radikálisok – D. Z.] sikerében nagy része van annak, hogy a bácskai és vajdasági magyarok szavazatiból sokat tudott megszerezni. Az eszközök, amikkel megszerezte, lehetnek akármilyenek, a végeredmény azt mutatja, hogy a magyar tömegek ilyen eszközökkel szembeni ellenállására még a legtitkosabb szavazási rendszer mellett sem voltak megszervezve. És mutat ez a végeredmény többet is. Téves feltevés a magyar párti presztizs pusztá hitére építeni kisebbségi politikát. Jugoszláviában ez a kocka dőlt a szomorú ol-

⁴³ A magyarság gyásza. *Bácsmezei Napló*, 1925. február 10. 1.

⁴⁴ „A magyarság gyásza”. *Délbácska*, 1925. február 12. 1.

dalára. Az az építésnélküli tetőpolitika, mely azt mondja: mi vagyunk a magyar párt, mindenkit párttagnak tartunk, aki magyarnak vallja magát és mindenki helyett mi gondolkodunk, mindenkinek a magatartását mi szabjuk meg. Jugoszláviában kiadták a magatartásra az utasítást, kijelölték a szavazók számára a neveket és a szavazatokat mások szereztek meg.⁴⁵

Az elhúzódozó, személyeskedéssel terhelt vita további ismertetésétől eltekintünk, hiszen a fenti idézetekből is jól látható, hogy a személyi és ideológiai ellentéteken túl a konfliktus lényegi állítása mégiscsak abban csúcsosodott ki, hogy a Magyar Pártnak az összes nehezítő körülmény mellett kétévnyi működése alatt sem sikerült megszólítania a szavazótáborát. A választási kudarc okairól Deák Leó, a párt prominens politikusa a *Hírlap*ban közölt tényfeltáró publicisztikájában⁴⁶ így fogalmazott: „Maradjunk az igazságnál, valljuk be, hogy a jobb híján úgy – ahogy összekonglomerálódott vezetőség nem állott a választások előtti időben hivatása magaslatán. [...] Nem elegendő még manapság a mi népünknek az, hogy pártja van, mely elvekért javára küzdeni akar, annak még mindig bandérium, koszorúk, fehér lányok, bankettek, s az ezeken elhangozz frázisokkal, ígéretekkel telt szólamok kellenek, ehhez van szokva. [...] A választások előtti órákban a megfélemlített nép várta vezéreit, akarta azok hangját hallani, bátorságot akart látni, s abból magának meríteni. S a vezérek nem jöttek.”⁴⁷

Az egyéni konfliktusokkal és személyeskedésekkel terhelt, a párton belüli és a lapok közötti belharc is közrejátszott abban, hogy a kudarc megemésztése sok időbe telt. Lényegi elmozdulás, ocsúdás majd csak 1926-ban történik.

6. Egy korszak lezárulása – Dettre János kiutasítása (1925. október 23.)

Ahogy arra már fentebb is utaltunk, az idő múlásával Belgrád egyre ingerültebben figyelte a magyar lapokban tevékenykedő oktobrista emigránsok munkáját, különösen a Magyar Párt szervezésében, majd politikájának alakításában, illetve a magyar kulturális életben, szervezkedésben betöltött szerepüket. Végül, 1925. október 23-án, csütörtökön a jugoszláv hatóságok döntő lépésre szánták el magukat, és kiutasították az országból Dettre Jánost.

A kémfilmekbe illő jelenetek és események a korabeli lapokból részletesen rekonstruálhatók. Aznap este fél kilenckor a *Bácsmezei Napló* szerkesztőségében megjelent egy detektív, aki Dettre Jánót kereste. A főszerkesztő azonban ekkor már a lakásán volt, így Dušan Milošević rendőrfelügyelő vezetésével öt rendőr jelent meg az akkori Péter Király park⁴⁸ 9. szám alatt lévő Vermes palota laká-

⁴⁵ Magyar vereség – magyar tanulság. *Bácsmezei Napló*, 1925. február 18.

⁴⁶ DEÁK Leó: Hol a hiba I–III.? *Hírlap*, 1925. február 21., február 24., február 25. 1.

⁴⁷ DEÁK Leó: Hol a hiba II.? *Hírlap*, 1925. február 24. 1.

⁴⁸ A Péter Király park a mai Raichle Ferenc park Szabadka belvárosában.

sában, ahol közölték vele, hogy a főkapitány pár percre bizonyos információk megosztása céljából kéreti. Miközben Dettret a szabadkai rendőrségre kísérték, a környező utcák lezárása mellett detektívek hada szállta meg a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőségét, és hogy ellehetlenítsenek bármiféle esetleges intervenciót, átmenetileg megszakították Szabadka teljes telefon-összeköttetését. A szabadkai rendőrség központi épületében Cvetko Horvat szabadkai rendőrfőkapitány közölte Dettrel, hogy 15 percen belül kiutasítják az ország területéről, míg a feleségének 24 órán belül szintén el kellett hagynia az SZHSZ Királyságot. Ezt követően Dettret visszakisérték a lakására, ahol magához vette a legszükségesebbeket. Mindössze tíz percet kapott, és hét rendőr kíséretében egy lefüggönyözött fekete autóban a horgosi határátkelőhelyre szállították. A Dettret szállító konvoj este 10 órakor érkezett Horgosra, ahol a foglyot átmenetileg a vasútigazgatóság épületében helyezték el. Másnap hajnali 3 órakor Cvetko Horvat rendőrkapitány és Vasa Jovanović, a politikai osztály vezetőjének a jelenlétében Dettre Jánost átadták a magyar hatóságoknak.

Dettre János kiutasítása mögött Dragoslav Đorđević szabadkai főispán állt, aki ekkor már feljelentések sorával ostromolta a belügyminisztert, állítva, hogy Dettre cikkeiben sorozatosan beavatkozott az ország belügyeibe. Annak ellenére, hogy Dettre érdekében másnap Belgrádban több befolyásos személyiség is megpróbált interveniálni, és kiutasítása még a parlament épületében is téma volt, Božidar Maksimović belügyminiszter hajthatatlan maradt.⁴⁹

Bár kétségtelen, hogy Dettre kiutasítása mögött politikai okok álltak, az is tény, hogy az abban főszerepet játszó Cvetko Horvat rendőrfőkapitány és Dragoslav Đorđević szabadkai főispán egyéni bosszúja is jelentős szereppel bírt. A *Bácsmegyei Napló* ugyanis ekkor már hosszú idő óta magánháborút folytatott ellenük. A rendőrfőkapitány és a napilap között több sajtóper is lezajlott, s a főispán és a lap viszonya is ekkor jutott a mélypontra, mivel a *Bácsmegyei Napló* számos cikkében támadta őt személyében, elsősorban a funkciójához való ragaszkodása miatt.

Újból megkezdődött tehát „az üldözés egy magyar újság ellen, amely hivatását és feladatát igyekszik komolyan teljesíteni, s amelyet az üldözéssel szemben nem véd semmi és senki más, csak az igazság. Most dr. Dettre János eltávolításával próbálják megbénítani az újságot. Mi azonban fenyegetések, detektívek sorfala közt is teljesíteni akarjuk kötelességünket, s hitünk és reményünk, hogy az igazság diadalmaskodik a ránk törő ármányok fölött.”⁵⁰

A Magyar Párt kulminálódó belső válságával, erjedésével és Dettre kényszerű távozásával végérvényesen lezárult a délvidéki magyarság kisebbségi létének

⁴⁹ Hogyan történt dr. Dettre János kiutasítása? Öt perces megbeszélésre a rendőrségre kérték, letartóztatták és még az éj folyamán átadták a magyar hatóságoknak. *Bácsmegyei Napló*, 1925. október 24. 3. és: Dr. Dettre Jánost, a „Bácsmegyei Napló” főszerkesztőjét a szubotikai rendőrség titokzatos körülmények között áttette a határon – Dr. Horvát Cvetkó szubotikai főkapitány személyesen elkísérte Horgosig – A magyar határrendőrség csak „felsőbb utasításra” vette át Dettret – A kiutasított már Szegedre érkezett. *Délbácska*, 1925. október 24. 2.

⁵⁰ FENYVES Ferenc: Dettre János nélkül. *Bácsmegyei Napló*, 1925. október 24. 4.

első fejezete. Az elkövetkező hónapok útkeresései, vitái a kisebbségi magyar újságírás, politizálás és kulturális szervezkedés egy új, 1929-ig tartó szakaszát és korszakát vetítették előre.

7. Összegzés

Az 1918 és 1920 között végbement impériumváltás következtében a történelmi magyar Délvidék jelentős területei váltak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé. A kisebbségi sorba került magyarság az 1920-ig tartó provizórium időszakában a totális államhatalmi represszió és az állampolgári jogok ellehetetlenülése miatt is a teljes passzivitás sodrásában kísérte, s élte meg sorsának alakulását.

Az önszerveződésre, a kisebbségi magyar politika jogdogmatikájának, a magyar kulturális tér felélesztésére, a magyar lapok 1920-ban történt újbóli megjelentetésének engedélyezése után elsőként a szabadkai *Bácsmegyei Napló* napilap vállalkozott.

A Fenyves Ferenc tulajdonában lévő újság hasábjain láttak napvilágot a magyarság politikai szerveződésével kapcsolatos első vezércikkek, a leendő Magyar Párt követendő stratégiájának elképzelései. Itt vázolta fel a magyar kisebbséggel kapcsolatos meglátásait Jászi Oszkár, ennek az újságnak a hasábjain szállt vele szembe a lap főszerkesztőjévé váló egykori oktobrista emigráns, Dettre János, s itt jelentek meg Gráber Lászlónak az SZHSZ Királyság kisebbségi politikáját elemző és egyben bíráló, szakavatott írásai.

Az ájult tétlenség és a meddő cselekvésképtelenség kezdeti időszakában (de később is) a *Bácsmegyei Napló* – akárcsak a korszak többi magyar napilapja, a *Délbácska*, a *Torontál* és a *Hírlap* – színtere volt a magyarságot ért sérelmek rendszeres publikálásának és dokumentálásának, s egyben a kisebbségi magyar irodalom és kultúra szárnypróbálgatásainak fórumává is vált.

A *Bácsmegyei Napló* tehát több volt pusztán politikai napilapnál, itt kaptak helyet és érvényesülési lehetőséget a kisebbségi lét alapjait kiművelő első és egyben új magvetők. A hozzá tartozó Minerva nyomdában nyomtatták és jelentették meg a kisebbségbe szakadt délvidéki magyarság első önálló szellemi produktumát, irodalmi almanachját, e lap hasábjain fogalmazódtak meg a kisebbségi magyarság kulturális és oktatási intézményeivel kapcsolatos első koncepciók, itt látott 1924-ben először napvilágot a később egységes egészé formálódó helyi színek világának elmélete, a *couleur locale*.

Ha az 1920-ig tartó provizórium után a kisebbségi létre való átállás, berendezkedés kezdetét 1920-ban, a magyar lapok engedélyezésénél jelöljük meg, úgy e korszak határvonalát 1925-ben, Dettre János kiutasításának időpontjánál és a Magyar Párton belüli konfliktusok erjedésénél és kieleződésénél, az első választási kudarcnál kell meghúznunk.

A *Bácsmegyei Napló* tevékenységét mindvégig ellenszélben, az állami politika gyanakvása mellett, a közösség napról napra súlyosbodó sérelmei, elhúzódo sajtó- és koncepciós perek nehéz atmoszférájában, a magyar közösségen belüli erőteljes erjedés és megosztottság kulminálódásával párhuzamosan végezte. A magyar iskolahálózat leépült, a magyar nyelv sem az igazságszolgáltatásban, sem a közigazgatásban nem érvényesülhetett, a magyarok kihullottak a gazdasági életből, s nem volt magyar színház és kultúrintézmény, a magyar nyelv elhalkult, a kultúra pedig elsikkadt.

S mégis: ez alatt az öt év alatt program született, a programból párt és érdekvérvényesítés jött létre, a magyar kultúra új rügyeket fakasztott, a rügyekből irodalmi koncepciók terebélyesedtek, a tétova kezdeti botladozásokba pedig könyv lehelte életet.

E fél évtized alatt mindent összevetve mégiscsak sikerült hitet, reményt, vágyakat és kívánságokat megfogalmazni, azokból programot alkotni, az egymást kereső néma tétovázásokból lelkesítő gondolatokat és mondatokat kiművelni, a túlélés és az élni akarás akaratát elhinteni, kultúrát, irodalmat építeni, alapokat lerakni.

Az 1920 és 1925 közti öt év a délvidéki magyarság újakezdésének első állomása, az öndefiníció, a kik vagyunk, mit akarunk, merre tartunk nehéz kérdéseinek és válaszainak a megfogalmazása mellett a lehetséges határvonalak, a kisebbségi mozgástér és kényszerpálya kijelölésének az időszaka is volt egyben.

In: Metszéspont: Tanulmányok Trianon 100. évfordulójára. Szerk. Császtvay Tünde. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. 2021. 227–241.

VII.

*„A lélekzetvételünknek is tiszta
szándékunak kellett lennie, hogy
a gyanunak árnya se érhessen
bennünket”*

Egy délvidéki (konceptiós) kémper rekonstrukciója (1922–1924)

Az 1918–1920 között végbement impériumváltások, az új államok létrejötte, a legyőzöttek jelentős területvesztései a megnyugvás és a béke helyett az egykori ellenségek közötti bizalmatlanság további mélyülését hozták magukkal.

A vesztes államok – ha az adott időszakban a megváltozott erőviszonyok következtében a hivatalos kommunikációban nem is, de a kulisszák mögött – a számukra igazságtalannak tartott békediktátumok felülvizsgálatáért, azok esetleges megváltoztatásáért, revíziójáért szálltak síkra.

Ezzel ellentétben, a győztesek – a birtokba vett új területek megtartását tartották fő prioritásuknak. A tárgyalt korban a magyar kisebbséget az új délszláv állam, az SZHSZ Királyság politikai elitje elsősorban az irredentizmus és a revízió prizmáján keresztül szemlélte, ítélte meg.

A magyarság, de a többi nemzeti kisebbség elleni retorziós politika nem csak az iskolapolitikában, vagy az agrárreformban, hanem a korszakban bár nem ismeretlen, de ebben a régióban a hevesége és intenzitása vonatkozásában mégiscsak a felerősödő tendenciát mutató ún. kém- és hazaárulási perekben csúcspontot ért el.

Bár a közvetlen bizonyítékok száma csekély, a közvetett dokumentumok és iratok alapján azonban mégis arra lehet következtetni, hogy a korszakban egymást sűrűn váltó magyar kormányok valóban mérlegelték annak lehetőségét, hogy még a békeszerződések megkötése és életbe lépése előtt fegyveres felkelések kiirtásával változtassák meg a körvonalazódó új határokat.¹

A levéltári kutatások alapján rendelkezésünkre álló dokumentumok azt mutatják, hogy a vizsgált periódusban, tehát 1922-ben Szabadka területén államellenes bűncselekmény, hazaárulás, kémkedés, az alkotmányos berendezkedés megdöntésére tett kísérlet és egyéb politikai bűncselekmények elleni vádpontban összesen 40 letartóztatás történt.² A következő, 1923-as évre is nagyjából hasonló számokról vannak adataink.³

¹ Bővebben lásd: Kecíc, DANILO: *Forradalmi munkásmozgalom a Vajdaságban 1917–1921 között*. Újvidék, 1980. 120 – A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 38–40.

² IAS. F.47.1099.IX.9/1923. (IAS: Szabadkai Városi Levéltár, Fondjegyzék: F:047. Gradsko poglavarstvo – Subotica (1918–1941); (1901)1918–1942(1942), F047.1099 Vekiki Župan Grada Subotice, 47.1206–47.1213-ig Ured gradskog velikog beležnika)

³ IAS. F.47.1210.I.1/1923.

Jelezzük: kémperek az adott korszakban nem csak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság voltak. A szabadkai kémperrel szinte párhuzamosan zajlott az ún. temesvári *Levente-per*, amelynek főszereplőjét a 18 éves gimnazista, ifj. Niamesny Mihályt a román hatóságok – akárcsak jelenlegi tanulmányom fókuszában lévő szabadkai Varga-per résztvevőit – kémkedés vádjával tartóztatták le.⁴

A Varga György és társai elleni szabadkai kémper szervesen illeszkedett be a kisebbségi magyarság kollektív megfélemlítését célzó hatósági adminisztratív lépések és a kisebbségek elleni pszichológiai hadviselés sorába. A nagy nyilvánosságot kapott, komoly feszültségeket és érzelmi reakciókat kiváltott tárgyalás ugyanis a regnáló belgrádi kormányökröknek kiválóan megfelelt, sőt még kapóra is jött Vargáék letartóztatása, illetve az ellenük felhozott vádak sorozata a magyarok kollektív irredentizmus-vádjának a demonstrálására.

Ekkorra már ugyanis végérvényesen eldőlt, hogy a kisebbségi sorba került magyarság Belgrád minden ellenkezése és nyomásgyakorlása ellenére az önálló, nemzeti, s nem osztályhelyzet alapú – a szláv pártokba történő betagolódással járó – politikai szervezkedés útjára lép.

Mutatja ezt magának a pernek az időzítése is, amelynek elsőfokú szabadkai tárgyalása 1922. szeptember 15-e és 1922. szeptember 28-a között került sor,⁵ vagyis gyakorlatilag egybeesett az akkor már gőzerővel formálódó Magyar Párt 1922. szeptember 17-i hivatalos zentai megalakulásával.

A per iránti hatalmas érdeklődést, a közhangulat felkorbácsolódását érzékelteti, hogy az azzal kapcsolatos sajtótudósításokat Szabadka-szerte kiragasztották a nagyobb üzletek kirakataiba és a kávéházak ablakaiba, s ezek előtt késő estig nagy tömegek sorakoztak, hogy elolvashassák a legújabb, aznapi fejleményeket.⁶

Varga György életútjáról szinte semmit sem tudni. A vele kapcsolatos levéltári iratok az idők során kivétel nélkül megsemmisítésre kerültek.⁷

Az egyetlen kézzelfogható tény az, hogy az impériumváltáskor jó nevű, presztízzsel és komoly befolyással bíró ügyvédet – akiről a bírósági per révén tudjuk azt, hogy Apponyi Alberttel is jó barátságot ápolva még a világháború előtt ismerkedett meg az ügyben is szerepet játszó Huszár Károllyal – és tizennyolc társát a harminchárom oldalas vádiratban az 1920-as szabadkai vasu-

⁴ Lásd: BORSI KÁLMÁN Béla: *Ifj. Niamesny Mihály és a temesvári Levente-per (1919-1920)*. Budapest, 2010.

⁵ A Varga-perrel kapcsolatban lásd még: CSUKA János: *A délvidéki magyarság története 1918-1941*. Budapest, 1995. 40–47 – A. – MESAROS, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918-1929*. Novi Sad, 1981. 154–155. A. SAJTI Enikő: *Impériumváltás, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 44–45.

⁶ Ítélet a kémkedési perben – Varga Györgyöt 15, Ignác Gyulát 12, Hajdu Józsefet 10, Németh Ignáci 8, Demeter Aladárt, Veresbaranyi Mihályt és Völgyi Jánost 5-5 évi fegyházra ítélte a bíróság – Tizenkét vádlottat felmentettek. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 28. 1–2.

⁷ Erre a levéltári tárgymutatók alapján következtetünk, ahol több helyen is találkoztunk Varga nevével, ugyanakkor a vele kapcsolatos iratok egy esetben sem voltak fellelhetőek.

tas-lázadással⁸ összefüggésben felségsértéssel és kémkedéssel vádolták.⁹ A vádlottak többsége a MÁV egykori alkalmazottja volt, de perbe fogták az állapotos Sárai Szabó Krisztina háztartásbelit, s ugyancsak a letartóztatták Völgyi Jánost, a Bácskai Napló egykori szerkesztőjét, Szabadka későbbi, az 1941-es impériumváltást követő polgármesterét is.

Hogy Vargáék valóban végeztek-e Magyarország javára kémtevékenységet, azt ezidáig nem sikerült meggyőzően tisztázni. A rendelkezésünkre álló források inkább azt valószínűsítik, hogy a Varga-féle per alapvetően mégiscsak egy koncepciós per volt, amit az is alátámaszt, hogy a Vargával együtt perbe fogott szabadkai vasutasok terhére rótt vádak jogilag egészen egyszerűen nem is lehetett bizonyítani, mivel a kérdéses időszakban – 1919-1920-ban ők még közvetlenül a MÁV, vagyis a magyar állam alkalmazottjai voltak.¹⁰

A Stevan Pavlović bírósági elnöklete alatt megtartott tárgyalás vádirata, melyet Ilija Uskoković ügyész képviselt, azt állította, hogy a vádlottak 1919 végén, 1920 elején (tehát még a trianoni békeszerződés aláírása és ratifikálása előtt) titkos politikai szervezetet hoztak létre, közvetlen kapcsolatot tartottak fenn a magyar kormánnyal, személyesen Huszár Károly akkori magyar miniszterelnökkel, valamint az ún. Délvidéki Ligával¹¹ – az Ébredő Magyarok¹² által támogatott revizionista szervezettel, amelyet a magyar kormány végül majd csak 1921. július 5-én oszlatott fel.

A vád szerint a vádlottak rendszeresen küldtek beszámolókat a magyar hírszerzésnek a jugoszláv hadsereg erejéről, elhelyezkedéséről, annak személyi összetételéről, vasúti kocsipark-állományáról. Az a vád is megfogalmazódott, hogy a konspirációban részt vevők a jelentéseken kívül konkrét szervezkedésbe

---

⁸1920. április 18-án a szabadkai magyar vasutasok körében általános lázadás tört ki. A gépfegyverekkel felfegyverzett vasutasok több rendőrsőt is elfoglaltak és rövid időre ellenőrzésük alá vonták Szabadka belvárosának egy részeit. Az összecsapások során tíz szerb rendőrt megsebesítettek, hármat megöltek. A túlerőben lévő szerb karhatalom 1920. április 20-án verte le a lázadást. Ezt követően 88 ember tartóztattak le, hatot halálra ítélték. Az ítéleteket végül nem hajtották végre.

⁹A kémkedési per főtárgyalásának első napja – Varga György dr. vallomása – Nem tartja törvényesnek a vádat – Nem érzi magát bűnösnek – Összeköttetése Délvidéki Ligával és Huszár Károly miniszterelnökkel – A kommunisták ellen akarta megvédeni a várost – Hogyan érintkezett a magyar kémiroda vezetőjével? *Bács megyei Napló*, 1922. szeptember 15. 1–2–3.

¹⁰A szabadkai vasút-igazgatóság a fegyverszüneti egyezmény értelmében 1920 januárjáig corpus separatumot képezett, mivel az lényegében a magyar állam fennhatósága alatt állt, az ott dolgozók fizetésüket továbbra is Budapestről kapták, ezzel összefüggésben a vasút jövedelmeit is a magyar államkasszába fizették be, s a kinevezésekről és az előléptetésekről is a MÁV vezetői döntöttek Budapesten. Bővebben lásd: A. SAJTI, 2004. 20.

¹¹Délvidéki Liga: revizionista szervezet. Vezetője Eöttevényi Olivér nyugalmazott lugosi főispán volt. A magyar kormány 1921. július 5-én feloszlatta. Helyét a Szent Gellért társaság töltötte be.

¹²Az Ébredő Magyarok Egyesülete (ÉME) 1918 decemberében jött létre, tagságát a fajvédő katonatisztek alkották. Több terrorcselekmény hajtott végre a baloldali, liberális és zsidó szervezetek, illetve személyek ellen. A Horthy-rendszerben jelentős befolyással bírt a politikai elitben.

kezdték, s az új állam elleni felkelés kiobbantása céljából a Vajdaság területén számos sejt-szervezetet hoztak létre azzal a céllal, hogy a fegyveres összetűzéseket követően kieroszakolják a Bácskának és a Bánságnak Magyarországhoz való visszacsatolását.¹³

A számos óvással, ellentmondással tarkított per során viszont kiderült, hogy mindezt a hatóságok semmilyen konkrétummal, bizonyítékkal nem tudták alátámasztani, s az idő előrehaladásával számos más ellentmondás is felmerült.

A per első napjaiban a vádlottak a terhükre rótt vádak tagadása mellett részletesen beszámoltak letartóztatásuk körülményeiről, illetve arról, hogy a rendőrségi kihallgatások során milyen válogatott tortúrának, kínzásoknak vetették őket alá, amelyek során többek között az állapotos Sári Szabó Krisztina elvetélt.¹⁴

Varga György a vallatásokkal kapcsolatban például a következőket mondta: „(...) Franjo Vukić kapitány kezdte meg a kihallgatást és felszólított, hogy valljak. Én ismét csak arra az álláspontra helyezkedtem, hogy egyszer már vallottam, a törvény értelmében többé kihallgatható nem vagyok. Kértem, hogy kisértessenek át a törvényszékre. Erre egy percnyi gondolkodási időt adott. Miután ez eltelt, nem szólt semmit sem, hanem hirtelen odaugrott hozzám, hátulról arcul ütött, azután ököllel vert. Mikor ő abba hagyta a kézzel való verést, azt Slobodan Miladinović folytatta, mikor pedig ő abbahagyta, Vukić botot vett elő és azzal vert hátba. Én a verés következtén sem tettem vallomást. Ezután azt mondták, hogy ha nem vallok, az erősebb dolgok fognak következni. Hogy ki mondta ezt, nem tudom. E kijelentés után hozzám jött Gregoričević kapitány és megparancsolta, hogy üljek le a padlóra és vessem le a cipőmet. Teljesítettem ezt a parancsot. Erre kezemet csuklóban láncsal megkötözte Gregoričević kapitány. Ezután feltolták a kezem közé a térdeimet és a kéz és a térdek között botot nyomtak át, guzsba kötöttek. Erre Gregoričević hanyatt lökött, úgy, hogy lábaim felfelé az égnek álltak. Gregoričević ezután elővett egy erős, két és fél centiméteres somfabotot és ezzel a talpamat addig verte, míg a bot a legapróbb részletekre össze nem tört. Egy botütés a bal lábamat megvérezte, aminek nyomai még most is láthatók. Miután a bot eltörött, Miladinović odaszólt neki, hogy gumit vegyen elő és azzal verjen. Ez azonban nem történt meg. Gregoričević feloldotta lábamat, mire Miladinović arra kényszerített, hogy miután állni nem tudtam, egy székbe kapaszkodva csárdást ugráljak. Ugráltam is, mint a medve. Még ezután sem tettem vallomást. Ekkor elővezették Ignác Gyulát és azt mondták neki, hogy mondja szemembe, hogy én egy izben diktáltam neki levelet. Mikor Ignác feljött, reszke-

¹³ A suboticei kémkedési perben elkészült a vádirat – Egyik vádlott sem élt kifogással – A főtárgyalást szeptember első felében tartják meg – Szabady Imrét szabadlábra helyezték. *Bácsmegyei Napló*, 1922. augusztus 12. 3.

¹⁴ A kémkedési per főtárgyalásának második napja – Varga György elmondja megkínzását. *Bácsmegyei Napló*, 1922. szeptember 16. 1–2–3 – A kémkedési per hétfői tárgyalása. *Bácsmegyei Napló*, 1922. szeptember 18. 5. – Kihallgatták a kémkedési per nővédlottját – Sári Szabó Krisztina a bíróság előtt. *Bácsmegyei Napló*, 1922. szeptember 19. 2.

tett, sírt, nem tudott állni a lábain és maguk az őt felkísérő detektívek kértek részére széket, amelyre úgy esett le. Ezekután és miután láttam, hogy velem úriemberek így módon bánnak, félttem attól, hogy ezek az úriemberek ezt az embert nyomorékká teszi. Ekkor kezdtem el vallani. Képzelteti a Tekintetes Törvényszék, milyen vallomás lehetett ez. A kihallgatás körülbelül reggel 8 órakor ért véget.¹⁵

Tegyük hozzá: Varga a per során nem tagadta azt, hogy 1920 közepén Budapesten valóban találkozott Huszárral. Úgy vallott, hogy a találkozó során az akkor még formálódó béketervekkel összefüggésben arról beszéltek, hogy a terület esetleges szerb kiürítése után fennál a veszélye annak, hogy a Bácskában keletkezett hatalmi űrt esetleg a kommunista mozgalmak használnák ki. Ezzel összefüggésben pedig arról tárgyaltak, hogy egy ilyen forgatókönyv esetén hogyan lehetne elejét venni annak, hogy a „kommunisták ne izgathassanak ezen területen abban az időközben, amíg a megszálló csapatok eltávozása után a magyar hadsereg bevonul.”¹⁶

Az egyik, később fel is mentett vádlott, a pancsovai gyógygyerész, Pálffy Gyula a Délvidéki Ligával kapcsolatban pedig arra utalt, hogy azt a hatóságok a nyomozás során azt a Délmagyarországi Kultúregyesülettel (DMKE) mosták/tévesztették össze: „Ezt a D.M.K.E.-t tévesen a Délvidéki Ligával tévesztették össze a rendőrségen és ezen a néven szerepelt a vádiratban, holott a kettő semmi vonatkozásban sem állt egymással. A D.M.K.E. kizárólag kulturális jellegű egyesület és semmi köze a politikához.”¹⁷

Aztán az is kiderült, hogy a vizsgálóbíró előtti meghallgatások szabálytalanul történtek, mert a vádlottakkal nem közölték, hogy a vizsgálóbíró előtt tesznek vallomást, ráadásul ezek a kihallgatások szerb nyelven, tolmács biztosítása nélkül folytak, amiket a vádlottak nagy része nem is értett, s végül olyan mondatok, kijelentések és állítások is bekerültek a jegyzőkönyvekbe, amiket a vádlottak nem is mondtak. Vagyis: az összes vádat az erőszakkal kikényszerített, a vádlottak nagy része által a nyelvi nehézségek miatt még csak nem is értett beismerővallomásokra építették. Mindezt már csak tetőzte, hogy a per során a meghallgatott és kirendelt különböző szakértők sorra cáfolták a rendőrségi feljelentésbe foglaltak jó részét.

Az ítéleteket végül Gavran Karakašević főkapitány, Tillinger György főkapitány-helyettes, Borivolje Sretiljković őrnagy, Slobodan Milodanović, Franjo Vukić és Vaso Jovanović rendőrkapitányok szóbeli vallomásaira hivatkozva – jo-

¹⁵ A kémkedési per főtárgyalásának második napja – Varga György elmondja megkínzását – A fogásból kicsempészett levél – A bíróság befejezte Varga György kihallgatását. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 16. 2.

¹⁶ A kémkedési per főtárgyalásának első napja. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 15. 1–2–3.

¹⁷ A kémkedési perben befejezték a vádlottak kihallgatását – Az ügyész enyhítette a Völgyi János elleni vádat – Pénteken kezdődik meg a tanúk kihallgatása. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 21. 2–3.

gilag tarthatatlan módon – az 1920. decemberi államvédelemről szóló rendelet, az ún. OBZNANA alapján¹⁸ visszamenőleges hatállyal hozták meg.

Varga György első rendű vádlottat 15, Ignác Gyulát 12, Hajdú Józsefet 10, Németh Ignácot 8, Demeter Aladárt, Veresbaranyi Mihályt és Völgyi Jánost 5-5 évi fegyházra ítélte a bíróság.

A többi tizenkét vádlottat – Pospek Ferencet, Sári Szabó Krisztinát, Pálffy Gyulát, Pálffy Istvánt, Nagy Józsefet, Jakab Sámuel, Szedlár Józsefet, Heim Antalt, Tumbász Bélát, Deák Sándort, Varga Kaiser Imrét és Sebestyén Antalt a bíróság végül felmentette a vádak alól.¹⁹

Annak ellenére, hogy a bíróság elrendelte a felmentett vádlottak azonnali szabadlábra helyezését, az ügy számukra ezzel még koránt sem ért véget, ugyanis az ügyész élt fellebbezési jogával. Az elítéltek esetében súlyosbítást, míg a felmentetteknél a bűnösség kimondását kérte.

A per két fő vádlottja, Varga György és Ignác Gyula nemsokkal a tárgyalást követően a kihallgatások során elszenvedett bántalmazások okozta belső sérülések és a kegyetlen börtönviszonyok következtében elhunytak. Először, 1923. február 6-án Ignác Gyula halt meg.²⁰ Nem sokkal később – 1923. február 16-án a per fővádlottja, dr. Varga György is követte a sírba.²¹

Felesége minderről a következőket mondta: *„Hirtelen lett olyan nagybeteg. Február 10-ike körül, keddi nap volt, bementünk, kérdeztük, hogy van? Azt mondták, jól van, már semmi baja. Sokszor volt torokfájása, azt hittük, most se volt komolyabb baja. Azt megengedték, hogy Szántó és Török dr. urak megvizsgálhassák. Mind a ketten azt mondták nekem, hogy szegény Gyuri spanyolbeteg.²² Még aznap átszállították a kórházba. Ott meglátogattuk. Nem tudott beszélni és nem ismert meg bennünket. Pár nappal előbb láttam, de én is alig ismertem rá, annyira elváltozott, lesoványodott, a fogai úgy kiálltak, hogy ijesztő volt. Egy korty tej nem ment le a torkán. A kórházban az orvosok már meg sem tudták állapítani, hogy mi a betegsége. Ha spanyolbeteg lett volna, nem hiszem, hogy odaengedtek volna hozzá bennünket... Csak azt tudom, hogy amikor meghallotta, hogy szegény Ignác Gyula meghalt – tíz nappal előbb halt meg mint ő, magányos cellájában – akkor egyszerre odalett, s csak*

¹⁸ Az ún. OBZNANAT, vagyis az Állam védelméről szóló rendeletet a jugoszláv minisztertanács az országos bányásztrájkok leverése után, 1920. december 29-ről 30-ra virradó éjszakáján hozták meg. Ennek értelmében a kormány betiltotta a kommunista propagandát, betiltott minden kommunista kiadványt, s kilátásba helyezte a külföldi személyek kiutasítását. Az Obznanát eredetileg ideiglenes jeleggel hozták meg, azonban az egészen 1929-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig érvényben volt.

¹⁹ Ítélet a kémkedési perben. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 28. 1–2.

²⁰ A Varga-pör halottja – Ignác Gyula meghalt a fogságban. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. február 7. 4.

²¹ A kémkedési pör második halottja – Dr. Varga György meghalt a kórházban. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. február 17. 3.

²² A spanyolnátha („La Grippe”) vélhetőleg a madárinfluenza első változata, amely az első világháborút követő években több millió, a tudomány által ma sem teljesen számszerűsített áldozatot követelő járványa volt.

*annyit mondott: most már nekem is végem van, én is meghalok. Nagyon hatott rá szegény Ignác halála, s február 16-án anélkül, hogy beszélni tudott volna velünk utolsó napjaiban, meg is halt.*²³

Bár a különböző kém-ügyek, kémpercek az elkövetkező időszakban, ha nem is napi, de havi szinten vissza-vissza térő hírei, elemei voltak a kor amúgy is igen kiélezett és feszült légkörének, a monstre-perrel kapcsolatban hosszú hónapokra mély hallgatásba burkolódzott a sajtó. Különösen meglepő ez annak ismeretében, hogy az egyik elítélt, Völgyi János, aki a fellebbviteli tárgyalás várakozási idejét házi őrizetben töltötte, időközben megszökött, s sikeresen át is jutott az akkori Magyarország területére.²⁴

Nem Völgyi volt egyébként az egyetlen, aki nem várta meg a per folytatását. Az első fokon felmentett, így a szabad lábról védekező vádlottak közül többen is – Sári-Szabó Krisztina, Jakab Sámuel, Pálffy Gyula, Pálffy István, Szedlár József, Heim Antal, Tumbász Béla, Deák Sándor – is Magyarországra távoztak. A kémperben érintett összes személy közül a másodfokú tárgyaláson végül a letartóztatásban lévő Hajdú József, Vörösbaranyi Mátyás, Dömötör Aladár és Németh Imre mellett a szabad lábról védekező Pospek Ferenc, Nagy Gyula és Varga Kaiser Imre jelent meg. Sebestyén Antal bár nem szökött el a hatóságok elől, de a tárgyaláson a közigazgatás hanyagsága miatt nem vett részt, mivel nem kapta meg az idézést.²⁵

A hatalmas érdeklődés mellett megtartott másodfokú eljárást tizenegy hónappal az elsőfokú ítélet kimondását követően, 1923. augusztus 29-én Újvidéken tartották meg, amelyen a sajtó képviselői a korban szokatlan módon csak előzetes akkreditációval vehettek részt.²⁶

Az újvidéki tárgyaláson Boško Đurđev tanácselnök elnökölt, a bíró tanácsot Rafo Marić és Bogdan Đukić bírák alkották, míg a vádat Jovan Lamaić államügyész képviselte.²⁷

A másodfokú tárgyalás során Varga Kaiser Imre védője hivatalból Hadži Kosta ügyvéd volt, míg a többi vádlottat Zvonimir Piškulić szabadkai ügyvéd védte.

A pontban reggel kilenc órakor kezdődött tárgyalás kezdetén Lamaić főügyész hivatalból kérte a Magyarországra szökött vádlottak esetében a körözés kiadását.

²³ Varga György Özvegyénél. *Hírlap*, 1923. szeptember 1–2.

²⁴ A Varga-féle kémkedési per a novisadi tábla előtt – Szerdán kezdődik a fellebbezési tárgyalás. *Bácsmegyei Napló*, 1923. augusztus 29. 2.

²⁵ Felmentették a Varga-pör vádlottjait. *Bácsmegyei Napló*, 1923. augusztus 30, 1–2.

²⁶ A perről 1923. augusztus 31-én szeptember elsején az összes releváns magyar sajtó részletesen beszámolt. Lásd: A felebbviteli bíróság a szubotikai kémkedési pör összes vádlottját fölmentette. *Hírlap*, 1923. augusztus 31, 3. – Felmentették a Varga-pör vádlottjait. *Bácsmegyei Napló*, 1923. augusztus 31. 1–2. – Felmentették a Varga-féle kémkedési pör valamennyi vádlottját. *Torontál*, 1923. szeptember 1. 2.

²⁷ Felmentették a Varga-pör vádlottjait. *Bácsmegyei Napló*, 1923. augusztus 31. 1.

Miután ezt a védők sem ellenezték, Rafo Marić táblabíró ismertette az elsőfokú ítéletet, majd megkezdték a vádlottak kihallgatását. Németh Imre, Hajdú József, Vörösbaranyi Mátyás, Demeter Aladár, Pospek Ferenc és Varga-Keiser Imre, Nagy György ismételen tagadták a vádakot, s itt is részletesen beszámoltak a kihallgatások körüli visszásságokról és a bántalmazásokról, sőt Vörösbaranyi mindezt nyomatékosan alátámasztva egyenesen úgy fogalmazott, hogy még „*azt is beismertem volna, hogy az édesapámat gyilkoltam meg.*”²⁸

A kihallgatást követően Zvonimir Piškulović védőügyvéd előbb Miatov Milorad, a magyar éra egyik utolsó szabadkai rendőrfőnökének a kihallgatását kérte, amit a bíróság elutasított. Államtitokra hivatkozva a bíróság megtagadta Lamaic ügyésznek a kérését is, amely a hadügyminiszternek a kémkedéssel kapcsolatos jelentését foglalja össze.²⁹

Az elutasító határozatok után az államügyész vádbeszédében az ítéletek súlyosbítását, az első fokon felmentettek esetében pedig a bűnösség kimondását kérte. Lamaic a súlyosbító körülmények közé sorolta azt is, hogy a vádlottak többsége állami tisztviselőként követett el hazaárulást.³⁰

Zvonimir Piškulović védőbeszéde több mint egy órát tartott. Ebben arra mutatott rá, hogy „*feltevések alapján nem lehet senkit sem elítélni, olyan tények pedig nincsenek, amelyre a törvényszék ítéletét alapíthatta volna.*” Ugyancsak komoly visszaélésnek minősítette azt az akkorra már mindenki számára egyértelművé vált tényt, hogy a kihallgatások során a szabadkai rendőrség a beismerő vallomásokot a nyers erőszak alkalmazásával csikarta ki. A védő beszédében nem mulasztotta el azt is körbejárni, hogy a vizsgálóbíró a rendőrségen hallgatta ki a vádlottakat, magyarul nem tudott, a tolmács pedig nem tett esküt.³¹

Piškulović szerint emiatt a bíróság kizárólag a főtárgyalás során elmondottak alapján hozhatott ítéletet, márpedig ott az is kiderült, hogy a vádlottak olyan cselekmények elkövetését is magukra vállalták, amelyeket nem is követtek el. Az ügyésszel való rövid konfrontációt követően Piškulović a Délvidéki Ligával kapcsolatban pedig arra mutatott rá, hogy az ügyészség az adott időszakban annak létezéséről semmilyen kézzelfogható bizonyítékkal nem rendelkezett, s mindössze feltevésekre alapozva nem lehet ítéletet hozni. Ezt követően a bírói testület függetlenségére apellált, s végül arra szólította fel a bíróságot, hogy utasítsa el a bíróságra nehezedő utcai nyomásgyakorlást, s kizárólag a jog és az igazság

²⁸ Felmentették a Varga-pör vádlottjait – Vörösbaranyi azt is beismerte volna, hogy meggyilkolta az apját. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 30. 2.

²⁹ Számunkra mindez abból a szempontból is releváns információ, mivel arra utal, hogy a belgrádi archívumok mélyén nem kizárt, hogy az ügyvel kapcsolatban további iratokat lehet a későbbiekben találni.

³⁰ Mint arra már fentebb utaltunk, ez a vád jogilag nem állta meg a helyét, mert a perbe fogott vasutasok 1920 januárjáig a magyar állam, a MÁV alkalmazottjai voltak.

³¹ Felmentették a Varga-pör vádlottjait – Piškulović Zvonimir védőbeszéde. *Bácsmegeyi Napló*, 1923. augusztus 30. 2.

szempontjai alapján hozza meg a döntését. A tárgyaláson hasonló álláspontot képviselt a másik védő, Hadži Kosta is.

Boško Đurđev bíró végül délután fél hatkor folytatta a tárgyalást. Előbb szerbül olvasta fel az ítéletét, amelyet aztán magyarul tolmácsolatott a vádlottak irányába. Đurđev ebben kijelentette, hogy az újvidéki másodfokú szerv megsemmisítette az elsőfokú bírósági ítéletet és valamennyi vádlottat felmentette. Az indoklásban többek között az állt, hogy *„a bizonyítékok oly gyengék és hiányosak, hogy ezeknek alapján marasztaló ítéletet nem lehet hozni. Az ügyészség az indoklás szerint még azt sem tudta bizonyítani, hogy a Délvidéki Liga valóban létezik-e vagy sem. A bíróság nem tudja konstatálni, hogy a vádlottak ártatlanok, de bizonyítékok hiánya miatt kénytelen őket felmenteni és valamennyi vádlottat szabadlábra helyezni.”* A tárgyalást követően az addig fogságban lévő vádlottakat immáron bilincsek nélkül kísérték vissza Szabadkára.³²

A felmentő ítélet kapcsán a magyar sajtó dicshimnuszokat zengett. Hogy maga a per jóval túlmutatott az egyszerű bírósági pereken, hogy a felmentő ítéleteknek jóval nagyobb súlya volt a kor hasonló tárgyalásaitól, az kitetszik az ezzel kapcsolatos kommentárokból is. Érdemes ezekből szemezgetni és idézni, mert még több, mint kilenc évtized távlatából is plasztikusan érzékeltethető a kisebbségi létet átható korabeli életérzés, a tömegek pszichéjére nehezedő megfélemlítés súlya, de egyben a felmentő ítélettel együtt felszabaduló kollektív megnyugvás, no meg a – naiv – bizakodás elhamarkodott érzése.

A legolvasottabb napilap, a Bács megyei Napló így fogalmazott: *„(...) Amennyi gazdátlan vád, sanda gyanú, ártó rosszindulat nyugtalanította az itt élő magyarság lelki békéjét és testi biztonságát, az mind a Varga-féle kémkedési per adataiból táplálkozott. Hiába mondtuk azt, hogy nem tudunk hinni ezeknek az embereknek a bűnösségében, de ha a bűnügy azzal fog is végződni, hogy a bíróság megállapítja bűnösségüket, ez a megállapítás csak az ő felelőségüket fogja megállapítani, s nem a magyarságét, amelynek még a vád adatai szerint sincs semmi összefüggése azokkal a tényekkel, adatokkal és előzményekkel, melyek a vádlottakat a bíróság elé állították. Fölemelt homlokkal, büszke önérzettel mondjuk most: íme, még arra sincs szükségünk, hogy a felelőség elhárításához segítségül hívjuk az elfogatlanságot és a tisztánlátást. Íme, nem a tények, amelyek meglátásához még is kell szubjektivitás, maga a bírói ítélet veszi le a vádlottak válláról a keresztet, s a magyarság lehanyatló fejről a vádban rejlő ítélet súlyát.”*³³

A konkurens Hírlap, a Magyar Párt szócsöve vezércikkében a magyarság megfélemlítettségét helyezte a fókuszba: *„(...) Annál nyugtalanítóbb volt ránk nézve a Varga-féle kémkedési per, amely annak idején hamis felvetésekre adott alkalmat népünkkel szemben, tápot adott a nacionalista túlzók gyanúsításainak, ürügyet esetleges megtorló intézkedésekre. A magyarság minden érett tagja teljesen átérzi az*

³² Felmentették a Varga-pör vádlottjait – Felmentő ítélet. *Bács megyei Napló*, 1923. augusztus 30. 2.

³³ Felmentették a Varga-pör vádlottjait. *Bács megyei Napló*, 1923. augusztus 30. 1.

ilyen tünetek jelentőségét. Mindenki tudja azt, hogy a legcsekélyebb ballépés, amit egy magyar elkövet, kihatással van az egész itteni magyarság sorsára, s mindenesetre csökkenti a teljes egyenlőségért, kisebbségi jogaival elismeréért vívott küzdelem jogosságát, harci erejét és lendületét. (...) A novisadi ítélet kimondta a mi igazságunkat és ítélte dologgá tette az igazsághoz való jogunkat. Öt év egyetlen komolynak látszó vádjá összeomlott, tizenöt évi fegyházbüntetéssel terhelten ártatlanul halt meg Varga György és Ignác Gyula. A novisadi ítélet őket is felmentette és velük felmentette az egész magyarságot. Nem csinálunk mártírt a két halottból. Sajnálattal emlékeztünk az áldozataikra a világegésnek, amelynek egyik partján heroikus küzdelmet folytat a magyarság, hogy a tüzet eloltani segítsen és csak azt várja, hogy emberi jogaiban ne bántsák.”³⁴

A nagybecskereki Torontál vezércikkében egyenesen a tömeghisztéria kisebbségellenes lenyugodását várta a felmentő ítélettől: „(...) A magyarság tiszta lelkiismeretéről lepattant minden sanda gyanúsítás, de hányszor volt kénytelen a magyarság a pör során odakiáltani a vádaskodók felé, hogy ez a pör egyes egyének és nem a magyarság ügye, hogy emberek ülnek a vádlottak padján és nem az ártatlan magyar tömeg, s hogy ebben a pörben csak az arra hivatott független bíróság mondhat ítéletet, de az utca vak elfogultsága, alaptalan gyűlölködése a mi bíránk nem lehet. A novisadi ítélőtábla felmentő ítélete magyar nemzetiséghez tartozó embereknek adja vissza a szabadságot, életük nyugalma és szépségét. De azon túl rávilágít nem egy mesterségesen előidézett vádaskodásra is és ezért a felmentés felett érzett emberi örömről kívül jogos önérzettel is tölti el a magyarságot, amely ekként megerősödik abban a hitében, hogy ma-holnap el kell oszlania minden megértést gátló gyanúsításnak, el kell némulnia minden rikoltó rosszindulatnak és hogy el kell érkeznie annak az időnek, amikor a magyar lélek a maga makulátlan tisztaságában áll az egész közvélemény ítélőszéke előtt.”³⁵

A permanens belpolitikai válsággal küszködő, az egyik választásból a másikba csúszó első délszláv államban azonban a magyar kérdésnél a Varga-per ekkor már túl sokat nyomott a latba. Kilenc hónappal később, 1924. május 22-én az egész ügy újra visszakerült az újságok hasábjaira. Igaz, ezúttal a rivaldafény most már elmaradt, s egyben a közhangulat fásultságára is utaló rövid hír tudósított arról, hogy az újvidéki Semmitőszék az ügyesség fellebbezésének helyt adott.³⁶

Másnap aztán a Dimić Aleksandar elnöke alatt működő Semmitőszék megsemmisítette az ítélőtábla 1923. augusztus 30-i felmentő-ítéletét. Az előző tárgyalások tömegjelenetei, a nagyívű sajtótudósítások most elmaradtak. A testület gyorsan, néhány perc alatt döntött. A határozat indoklása szerint a fellebbezési bíróság elmulasztotta a tényállás megállapítását, amikor felmentő ítéletét arra hivatkozva hirdette ki, hogy a vádbeli cselekmények nincsenek bizonyítva. A Semmitőszék arra az álláspontra helyezkedett, hogy a vádlottak által kényszer alatt tett, majd visszavont beismerő vallomásokat mégis bizonyítéknak kell tekinteni, s értelmezése szerint az Ítélőtábla perrendellenesen járt el,

³⁴ A noviszádi ítélet. *Hírlap*, 1923. szeptember 1. 1.

³⁵ Felmentett magyarok. *Torontál*, 1923. szeptember 1. 1.

³⁶ A Varga-féle kémkedési pör a noviszádi Semmitőszéken. *Bácsmegyei Napló*, 1924. május 22. 4.

amikor ezeket a kényszer alatt tett vallomásokot az ítélethozatalánál mellőzte. A Semmitőszék végül azt is nehezményezte, hogy az Ítélető tábla a felmentő ítéletének a meghozatalakor nem mérlegelte azt, hogy a perrel összefüggésben vajon valóban létezett-e a Délvidéki Liga, ha igen, az milyen célból alakult, s annak sem járt utána, hogy a Liga az SzHSz Királyság területén folytatott-e bármilyen tevékenységet, kiket szervezett esetlegesen be. A Semmitőszék szerint ezeknek a kérdéseknek, valamint a vallomásoknak a figyelmen kívül hagyása szintén döntő körülménynek számítottak, s mindezt tömören és röviden összegezve végül megsemmisítette a felmentő-ítéletet.³⁷

*

Eddigi kutatásaink során nem talákoztunk a Varga-perrel kapcsolatos, azzal összefüggésben levő további tudósításokkal, iratokkal. Mindez az elkövetkező évekre vár még. Az általunk eddig hozzáfért és a vizsgált korabeli sajtó-, illetve levéltári források alapján azt láthatjuk, hogy az elsőfokú ítélet egy túlfűtött választási harc kellős közepén alapvetően a többségi szláv társadalom és politikai elit elvárásaihoz igazodva a fővádlottak esetében – jogilag tarthatatlan módon – súlyos büntetéseket szabott ki.

Az újvidéki másodfokú bírósági ítélet azonban arra is rámutat, hogy a kiélezett társadalmi és szociális feszültségek, a korszakban elharapódzó utcai politizálás, sőt a terror légköre ellenére az új állam igazságszolgáltatásának egyes tagjai, ha zökkenőkkel, kisebb-nagyobb kilengésekkel is, de bizonyos formában igyekeztek megőrizni a bírói függetlenséget és a jogi szakma presztízsét. Hogy mindez azonban végeredményben csupán látszatdemokrácia, egyéni, semmint intézményi lépés volt, hogy az állam nyers hatalmi érdekei és megfontolásai, a kisebbségellenes politikai légkör és hangulat determináltságában írták felül a jogi normákat, az hónapokkal később mindenki számára egyértelmű lett, akkor, amikor az újvidéki Semmitőszék minden szakmai norma mellőzésével alapvetően az elsőfokú ítéletet hagyta jóvá.

Varga György és társai akaratlanul is egy kor szimbólumává váltak, annak az első impériumváltást követő időszak korszakának, amelyben *„az államhatalom egész apparátusa minket figyel és ellenőriz. A lélekzetvételünknek is tiszta szándékunknak kellett lennie, hogy a gyanunak árnya se érhesen bennünket.”*³⁸

In: VERITAS Évkönyv 2017. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest. 2018. 189–201.

³⁷ Varga György dr. kémkedési bűnpörében a Semmitőszék megsemmisítette a táblai ítéletet. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. május 23. 3.

³⁸ A noviszádi ítélet. *Hírlap*, 1923. szeptember 1. 1.

VIII.

„Elindult a birnámi erdő...”

Kivándorlás a Délvidékről

1923 – 1925

1. Történeti áttekintés

A középkori magyar állam megsemmisülése előtt a Délvidék zömében magyarok által lakott vidéknek számított, s ezt a tényt támasszáik alá az 1522-es bácskai népesség összeírás fennmaradt adatai, amely szerint a Bácska lakosságának 2/3-át a magyarok tették ki, s ezzel egyben ellensúlyozni lehetett azt a tényt is, hogy a Szerémség, illetve a Bánság déli területeit már ekkor többségben szerbek lakták.¹

Az 1526-os mohácsi összeomlást követően, a Szerémség, a Bácska és a Bánság területe közvetlenül a török hódoltság része lett, magával hozva ezzel a középkori városok és falvak elnéptelenedését és az etnikai struktúra átalakulását.

A korabeli adatok azt mutatják, hogy közvetlenül Mohácsot követően mintegy 400 ezerre volt tehető a népességvesztés, s ennek következtében a 16. század közepére Bácska és a Bánság területe jóformán kiürült.²

Hogy a török korban a magyarság kárára milyen mértékű volt a terület etnikai átalakulása, azt a felszabadító háborúkat követő 1715-1720-as első lakossági összeírás is jól szemlélteti, amely mindössze 530 magyar nemzetiségű személyt, elsősorban határórt számolt össze. Tegyük hozzá: ez az összeírás Bácska, Bánság és a Szerémség vonatkozásában összesen 90 ezer főt regisztrált. Bácskában ekkor a lakosság 72 százalékát, míg a Bánságban 96 százalékát a szerbek tették ki.³

Az 1699-ben megkötött karlócai békét⁴ követően indult meg e vidék újranepestitése, első nagy történeti kolonizációja, amely egészen a 19. század végéig tartott.

1690-ben III. Arsenije Čarnojević ipeki szerb pátriárka vezetésével megkezdődött a szerbek tömeges betelepítése a Habsburg Birodalomba. A mai Koszovó, illetve a történeti szerb területekről – Niš és a Morava környéke – mintegy 40 ezer fős tömeg költözött a Magyar Királyság területére.⁵

¹ GYÖRE, Zoltán: *Skica promena etničkog sastava stanovništva na tlu današnje Vojvodine 1526–1910. godine*. Istraživanja 15, Novi Sad, 2004. 108.

² Uo. 109.

³ Uo. 111.

⁴ Az 1699. január 26-án a Habsburg Birodalom, a Velencei Köztársaság és Oroszország a Szent Liga részeként Karlócan kötött békét az Oszmán Birodalommal. Ennek értelmében az oszmánok lemondtak Magyarországnak nagy részéről, Erdélyről és Szlavóniáról, mely területek ezt követően a Habsburg Birodalomba tagolódtak be.

⁵ GYÖRE, 2004. 110.

Közvetlenül az 1718-as požarevaci béke⁶ után induló újabb telepítési hullámban a császári udvar katolikus és a Habsburgok szempontjából megbízható németeket irányított a Bácska nyugati, illetve a Bánság déli területeire. A magyarok (újra)telepítése csak ezt követően, tehát a szerbek és a németek tömeges bevándorlása után, 1742-1750 között indult meg a még üresen maradt területekre – a Bácska és a Bánság északi területeire.⁷

Az újratelepítések következtében az 1787-es összeírás a mai Vajdaság területén már 950 ezer főt regisztrált. Bánságban 565 ezret, a Bácskában 227 ezret, míg a Szerémségben 150 ezret.⁸

A következő nagy, 19. századi telepítési hullámban a németek, a magyarok és a szerbek mellett ruszinok, szlovákok és csehek is érkeztek erre a vidékre, ugyanakkor továbbra is jelentős maradt a szerbek spontán beszivárgása, letelepedése, de ugyanekkor erősödött fel a zsidóknak a térségben való megjelenése is.

Ettől függetlenül, ugrásszerű népesedésvölgység a 19. század első felében nem történt, mivel az 1827-ben elvégzett népesség összeírás 1 millió 90 ezer főt regisztrált. A lakosság vallási összetételét tekintve, annak 51 százaléka az ortodox keresztényekhez tartozott – tehát többségében szerb volt, 43 százaléka vallotta magát katolikusnak, 5% százaléka reformátusnak, míg a zsidó vallásúak aránya 1%-ot tett ki.⁹

Közvetlenül az 1848/49-es szabadságharc és forradalom előtti népszámlálás viszont jelentős változásokat mutatott ki, elsősorban a szerbek rovására és a németek előnyére. Az adatok ugyanis azt mutatták, hogy a szerb etnikumnak az össznépeségben belüli aránya 40 százalékra esett, míg a németeké 16,5 %-ról 21 %-ra nőtt.¹⁰

A számszerűsített adatok tekintetében érdemes áttekinteni a Ferenc József által 1849. november 18-i rendeletével temesvári székhellyel létrehozott, s 1860 decemberéig fennálló ún. Szerb Vajdaság és Temesi Bánság etnikai arányait is.

Az összesen 1 millió 447 ezer lakost számláló közigazgatási egységben a legnagyobb etnikumot a románok tették ki, nem egészen 405 ezer fővel, s ezzel a lakosság 28 %-át alkották. Őket követték a németek 354 ezer fővel, vagyis 24,5%-os aránnyal. Harmadik helyen a szerbek álltak, akik az összeírás szerint 296 ezren voltak, s a lakosság 20,4%-át tették ki. A magyarok 258 ezer fős tömege a lakosság 17,8%-át jelentette.¹¹

⁶ A pozsarevací békét 1718. július 21-én a Habsburg Birodalom, a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom kötötte meg. A szerződés értelmében a még török ellenőrzés alatt álló Temesi Bánság területe betagolódtott a Habsburg Birodalomba.

⁷ SEBŐK László: *Trianon hatása a jugoszláviai magyar kisebbség demográfiai alakulására*. In: *Történeti demográfiai évkönyv*, Budapest, 2001. 380.

<http://demografia.hu/kiadvanyokononline/index.php/tortenetidemografiaievkonyvek/article/view/943/0>

⁸ GYÖRE, 2004. 112-113.

⁹ GYÖRE, 2004. 113.

¹⁰ GYÖRE, 2004. 118.

¹¹ GYÖRE, 2004. 119.

A fentiekből láthatjuk, hogy a 19. század végére, a török hódoltság előtt még zömében magyarlakta terület soknemzetiségű vidékké vált: magyarok, németek, szlovákok, horvátok és szerbek ékelődtek be egymás közé, hol összefüggő, hol pedig szétszórt területiséget adva.

Az 1910-es utolsó magyar népszámlálás alapján a mai Vajdaság 1,5 milliós lakosságából az itt élők 2/5-e a délszláv, 1/4-e a magyar, 1/5-e német, illetve 1/6-a egyéb nemzetiségekhez tartozott.¹²

A számszerűsített százalékos arányok tekintetében viszont ez egyben azt is jelentette, hogy a szerbek aránya az 1848-as 40 százalékról 29%-ra esett. A magyarok száma ugyanakkor 21-ről 27 százalékra nőtt, míg a németeké 21-ről 23 százalékra növekedett.¹³

Érdemes ezeket a számokat a területi egységekre lebontva is áttekinteni. Bácska lakosságának 45%-a magyar, 23%-a német, 18%-a szerb, 9%-a bunyevác volt. A Bánság tekintetében 32% volt a szerbek, 28% a németek, 20% a magyarok, illetve 14% a románok aránya. Szerémségben 44%-al a szerbek számítottak a legnagyobb etnikumnak. A horvátok a népesség 26%-át, a németek 16%-ot, a magyarok 7%-ban, míg a szlovákok 3%-ban voltak jelen.¹⁴

A nagyobb városok tekintetében a magyarok Szabadkán és Újvidéken, a németek Versecen és Zimonyban, míg a szerbek Zomborban és Pancsován voltak relatív többségben.¹⁵

A fentiekből látható, hogy a nemszláv lakosság – a magyarok, németek, románok, zsidók tehát a századfordulóra 57-58 százalékos arányával abszolút többségbe kerültek a három déli megyében.

II. Az etnikai struktúra erőszakos átalakítása

Ezt a folyamatot szakította félbe az első világháború, hogy aztán az impériumváltás következtében számszerűleg is jóval nagyobb, hatásaiban pedig megszeméző változások következzenek be.

A magyar közigazgatás felszámolásával és az új hatalom berendezkedésével párhuzamosan hagyták el a területet az egykori magyar tisztviselők – 1918 és 1924 között összesen 44903 személy.¹⁶

Az elszlávosítás folyamatában fontos szerepet játszott az állampolgárság, vagyis az optálás kérdése, melyet a trianoni békeszerződés 44. cikkelyének a

¹² SEBŐK, 2001. 380.

¹³ GYÖRE, 2004. 120-121 – MIRNICS Károly: *Demográfiai jellemzők, társadalmi mutatók*. In: Vajdasági marasztaló, Szabadka, 2000. 27.

¹⁴ GYÖRE, 2004. 121.

¹⁵ MIRNICS, 2000. 28–29.

¹⁶ A: SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947*. Budapest, 2004, 49.

3-4 szakasza szabályozott. Ennek értelmében az új államokba azok a magyarok németek és a zsidók, akik 1910. január elsején a volt Osztrák-Magyar Monarchiának az új államhoz került területein éltek, jogosultak voltak arra, hogy egyénileg eldöntsék, hogy felveszik-e az SZHSZ állam állampolgárságát, vagy egy másik állam mellett döntenek. Az optálási rendeletet Svetozar Pribičević akkori belügyminiszter írta alá, s ennek értelmében 1922. július 26-ig megtiltották a magyarok politikai és kulturális szervezkedését, s a választójoguktól is megfosztották őket. Az optálási jog a döntés meghozatalával járó vívódás belső konfliktusán túl komoly szankciót is hordozott magában: a kettős állampolgárság lehetőségét teljesen kizárta.¹⁷

A magyarság kárára végbemenő oktatáspolitikai változások, illetve az ún. Pribičević-féle nyelvrendelet és „névvegyelemzés”¹⁸ következtében a délszláv hatóságok mintegy 32 ezer magyarrá asszimilálódott szerbet köteleztek a visszaasszimilálódásra.¹⁹ Hasonló folyamatok mentek végbe az asszimilálódott németek között is, azzal, hogy ők eredeti németységükbe tértek vissza.

Ezeknek az intézkedéseknek a következtében a magyarok száma az 1910-es 423431 főről 376176-ra, vagyis 47255 fővel csökkent.²⁰

Tegyük hozzá: az, hogy a magyar etnikum százalékos számaránya a vizsgált korszakban a kitelepítések, az amerikai kivándorlás ellenére mindent összevetve ettől kisebb mértékben csökkent, az alapvetően a magas natalitási hajlandóságnak tudható be.

Ezzel párhuzamosan kezdődtek meg a térség szláv jellegének előtérbe helyezése céljából fogantatosított telepítések, amelyek az új állam tisztviselői karán túl az ekkor alapított telepes falvakban öltöttek testet.

Az impériumváltás első évtizedében, vagyis 1931-ig mintegy 100 ezer szerb és montenegrói telepes érkezhettek a mai Vajdaság területére. Bácskába: 30 ezer, a Bánságba 55 ezer, míg a Szerémségbe 9 ezer.²¹

Az új állam földbirtokpolitikája, illetve a kisebbségeket erő permanens retorzió, az SZHSZ Királyság gazdasági nehézségeinek a következtében 1923-ban felerősödött az Európán túli területekre tartó kivándorlás.

---

¹⁷ Az optálás kérdéskörével bővebben lásd: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989, 94-98; A. SAJTI, 25-27; illetve: MESARŐS, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929*, Novi Sad, 1981, 149.

¹⁸ A „névvegyelemzést”, vagy névelemzési rendeletet 1920-ban Svetozar Pribičević dolgozta ki. Ennek értelmében a hatóságok döntötték el, hogy a gyermekek szülei neve alapján beírhatóak-e a magyar, vagy a német osztályokba. A szlávul hangzó nevek esetében akkor is megtagadták a kisebbségi tagozatokba történő beiratkozást, ha a gyermek más nyelven nem tudott. Bővebben lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Új Partok felé – Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a magyar Párt megalakulása (1918–1923)*, Zenta, 2014. 59.

¹⁹ SEBŐK, 2001. 381.

²⁰ MIRNICS, 2000. 28., 31.

²¹ SEBŐK, 2001. 382.

III. Kivándorlás 1923 és 1925 között

Bár erről a periódusról rendkívül kevés adattal rendelkezünk, a kutatások még csak az elején tartanak, a fő útirány kezdetben az Egyesült Államok, majd a Dél-Amerika, s ott is elsősorban Brazília és Argentína volt.

Az elcsatolt déli megyékben az amerikai kivándorlás ekkor már nem volt ismeretlen fogalom. A századfordulón ugyanis 1902 és 1910 között lezajlott egy ilyen hullám. Ebben a periódusban a három déli megyéből évente átlagban 11 ezren távoztak.²²

Nemzetiségileg azonban ez az arány igen eltérő képet mutatott a két évtizeddel későbbtől. Az 1900-1910 közötti időszakban a kivándorlók 54%-a valotta magának németnek, 21,6%-a szerbnek/horvátnak, 10%-a magyarnak, 6,8%-a románnak, 4,7%-a szlováknak, 1,5%-a ruszinnak, illetve 1,4%-ot tett ki a többi nemzetiség.²³ Annak ellenére, hogy nem rendelkezünk számszerű és hivatalos adatokkal, a közvetett bizonyítékok azt mutatják, hogy a húszas években a kivándorlók túlnyomó többsége – 70-80%-a magyar és a német etnikumból került ki.

A kivándorlások következtében a magyarság népességvesztesége minimum 15000 főt tett ki²⁴, de vannak olyan becslések is, miszerint 1918 és 1941 között 60 ezer magyar vándorolt ki a tengerentúlra.²⁵ Ezek az adatok egyben azt is mutatják, hogy a Jugoszláviából kivándorolt magyarok száma jelentősen meghaladta az összlakosságon belüli 3,9%-os arányukat.

A kisebbségi sorba került magyarság körében a legális kivándorlás 1923-ban kezdődött meg, s 1924–1925-ben érte el a tetőfokát. Ennek oka alapvetően az volt, hogy a vajdasági magyarság 1922. január 26-a után, tehát az optálási jog lezárulását követően lépett (elvileg) a teljes jogú szerb-horvát-szlovén állampolgárok kötelékébe, s ekkortól igényelhetette a kivándorláshoz szükséges útlevelet.²⁶

A korabeli újságokat fellapozva először csak a különböző hajózási társaságok hirdetéseivel találkozunk, amelyek az Egyesült Államokba, illetve Dél-Amerikába hirdették az ezzel kapcsolatos szolgáltatásaikat.

A *Torontál* egyik októberi vezércikkéből viszont azt is megtudhatjuk, az újsághirdetések mellett már az év első felében Vajdaság-szerte, a falvakban és a városokban is hatalmas plakátok jelentek meg, amelyek a hajózási társaságok a kivándorlásra biztatták a lakosságot: „*ingyen hajószállítással csábítják a kivándorlót, aki elé mesés kávé, banán és szőlőültetvények reklámképeit teszik a kirakatba...*”²⁷

²² GYÖRE Zoltán: *Kivándorlás Bács-Bodrog, Torontál és Szerém megyéből 1900 és 1910 között*. Hid folyóirat, 12-11 .1992. sz., 846.

²³ Uo. 849.

²⁴ SEBŐK, 2001. 375.

²⁵ MIRNICS, 2000. 31.

²⁶ DÉAVÁRI, 2014. 99.

²⁷ A kivándorlási láz. *Torontál*, 1923. október 29. 2.

Az első, konkrét cikksorozat, amely a korabeli bánási állapotokat, s az egyszerű, hétköznapi emberek gondolatait plasztikusan ábrázolva hívja fel a figyelmet a jelenség riasztó felgyorsulására, illetve annak tömegességére, 1923. május 23-án és 24-én jelent meg a Bácsmegeyi Naplóban.

„Elindult a Birnámi erdő... Batus emberrajok sűrű tömegekben tartanak nyugat felé, túl országokon, túl tengereken, a földről, ahol verejtékeztek, ahol a munka nem válik kenyérré, abból a hazából, amelynek dúsán termő talajából kiszakították a régi gyökeret, a föld elengedi az eltépetteket, a kavargó szelek pedig viszik, fújdogálják őket messze, ismeretlen emberek, más viszonyok, más erkölcsök felé. Száznál többen szorongtak a pályaudvar kormos csarnokában, bánási kivándorlók, pünkösöd ünnepén. Ládákban és összekötött tarka kendőkben viszik szegénységüket bánási magyarok, bánási németek, Becskerek, Versec, Újvidék környékéről. A vonatra várnak, amely viszi őket messze Hollandiába, onnan hajón tengerentúlra, Argentínába. Kivándorlók, akik szerencsét próbálnak, azt a szerencsét, amit itthon nem tudnak megtalálni, a boldogságot, amely elfutott előlük. Pár évvel ezelőtt elhatározták, hogy kivándorolnak. Pénzre tették – akinek volt – a házat, a kis földet, amelyhez nem lehetett többet szerezni – és instanciáztak számos fórumokon keresztül, hogy kijussanak az ígért földjére, a dollárok hazájába. (...) Az első harmincöt család ott szorong a váróteremben, – otthon pedig bánási falvak apró házaiban több száz család készül utánuk útra. Sokan már elszánták magukat, hogy elmennek ők is Argentínába, csak az ügynököt várják, hogy mikor indítja őket útnak. Még többen vannak, akik híradást kértek a messzi ismeretlen felé elindult barátoktól és ha jó hírt, biztatást hoz tőlük a posta, ők is elmennek. Földtelen magyarok, földtelen németek Argentínába. Itt pedig fogyunk, egyre fogyunk...”²⁸

*

Tegnapi számunkban harminc bánási magyar családról írtunk, akik elindultak a tengerentúlra, Argentínába asszonyal, gyerekekkel szerencsét próbálni. – és már délelőtt, délután látogatók adták egymás kezébe a kilincset, mások pedig szünet nélkül érdeklődtek, miképpen lehet Argentínába kijutni.

A legelső érdeklődő egyik szabadkai fúvószenekar trombitása, német ember volt.

– Nem lehet megélni – mondja, – a művészetből. Egyre kevesebben lesznek, akik mulatnak és ritkulnak a dinárok, féldinárok a tányérban.

– Ért a földműveléshez, erdőirtáshoz? – kérdezzük.

– Majd megtanulom. Jó tudóm van, – válaszolja büszkén [...] És ha nem sikerül – jelenti ki bizakodva – még mindig megmarad a művészetem. Ott is akadnak mulatozók, akik jó zenét akarnak. Szinte látni, ahogy képzletében már valamelyik argentinai farmon él, ahol ő muzsikál az új telepeseeknek. Elmondja egyébként, hogy a zenekarából többen vele akarnak menni – valamennyien szeretnének földhöz jutni. Még ha vérverítékes munka árán is.

Sokkal tragikusabb hatású azonban második látogatónk: egy mérnök, akit a nagy munkanélküliség kényszerít a kivándorlásra. Reggel olvasta a hírt, – és délre már elhatározta, hogy földet fog kérni Argentínában és családjával együtt kivándorol.

²⁸ Kivándorlók – A Bánáság lakói tömegesen mennek Argentínába – Ingyen utazás és ingyen föld. Bácsmegeyi Napló, 1923. május 23. 4.

A nap folyamán még számosan fordultak szerkesztőségünkhöz, információért, mérnökök, építészek, hivatalnokok, akik részben a nagy munkanélküliség miatt, részben azért, mert az államnyelvet nem ismerik és az állásukat elvesztették, kényszerűségből szánták rá magukat arra, hogy pályát változtassanak és a tengeren túl biztosítsák a megélhetésüket. [...]

*A mai nap alatt módunk adatott beletekintetni emberi sorsok annyira változatosan – és még is annyira azonosan pergő filmjébe: reményvesztettségébe és új remények támadásába. Fájdalmas érzések azok, amelyek régi otthonuk elhagyására kényszerítik az embereket [...]*²⁹

Ugyanebben a számban a vezércikk is a kivándorlásnak szentelte a fő teret, s annak okaival kapcsolatban a következőket írta:

*„[...] Megváltozott egészen azoknak a leveleknek a tartalma, amelyeket az olvasók a szerkesztőséghez intéznek. Azelőtt azt kérdezték minden második levélben, hogy fehérenműből hogyan lehet a rozsdafoltot kivenni, vagy szeplő ellen melyik a legbiztosabb kenőcs, ma azt kérdezzetik egyre aggasztóbb gyakorisággal, hogy hol van az argentinai konzulátus, milyenek ott a kereseti viszonyok. Nem hajósvállalatok propagálják ma a kivándorlást, hanem az elnyomorodott viszonyok.”*³⁰

A Bácsmegyei Napló a felerősödő tendencia okát elsősorban abban látta, hogy az agrárreform³¹ a kisebbségek tekintetében nem hogy nem hozott megoldást a földéhségre, hanem éppen ellenkezőleg: tovább súlyosbította a kisebbségé lett nincstelen tömegek már amúgy is katasztrofális megélhetési lehetőségeit, mivel a kisebbségek tagjai kimaradtak a földosztásból, s azok is elvesztették kenyérkereseti lehetőségüket, akik előtte a felparcellázott nagybirtokokon zsellérként, vagy napszámosként dolgoztak.³²

Hasonlóan látta mindezt a Hírlap is, s egy, a kivándorlással foglalkozó vezércikkében így összegezte annak okait:

„Mert kik azok, akiknek ez idő szerint politikai jogaik még mindig nincsenek? A magyarok. Kik azok, akiknek földjeit az agrárreform a legkíméletlenebbül darabolja? A magyar birtokosok. Következésképpen, kik azok, akik munkaalkalom híján maradnak? A magyar földmunkások. Kik azok, akiket az agrárreform áldásaiból kegyetlen következetességgel kirekesztenek? A magyar nincstelenek. Kik azok, akik ellen állami hivatalokban rendszeres hadjárat folyik, akiket újjongó örömmel löknek ki a hivatalokból? A magyar hivatalnokok. Kik azok, akiket az adóterhek agyony-

²⁹ Tizennyolc család útra készen – Akik reggeltől délig kivándorlásra határozzák el magukat. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 24. 2–3.

³⁰ Kivándorlás. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 24. 1.

³¹ Közvetlenül az első világháború után megindított agrárreform keretében megközelítőleg 715 149 hektár, zömében magyar nagybirtokot sajátítottak ki a mai Vajdaság területén. A földreform elsősorban a magyar földbirtokos osztály megsemmisítésére irányult, ugyanakkor abból a nincstelen magyar és a német kisebbség tagjai is kimaradtak. Ennek következtében a nagybirtokokon dolgozó magyar zsellérek, napszámosok és bérlők megélhetés nélkül maradtak.

³² Kivándorlás. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 24. 1.

nyomnak? A magyar polgárok. Kik azok, akiknek lehetetlenné teszik, hogy édes anyanyelvükön tanuljanak? A magyar gyermekek. Következésképpen kik vándorolnak ki? Magyarok és újra csak magyarok.”³³

Az általunk feldolgozott napilapokból arra lehet következtetni, hogy az első időszakban a sajtó igyekezett a mind akutabbá váló kérdést elhallgatni, s csak szükségszerűen foglalkozott a kivándorlással. Egy júliusi cikkből tudjuk azt, hogy az Egyesült Államok a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság számára az 1923-1924-es évre hatezer fős bevándorlási kvótát állapított meg, melyből a központilag végzett beosztás szerint 900 fő jutott a Vajdaságra.³⁴

A tudósítás azt is hozzátette, hogy „a kivándorolni szándékozók száma az országban mindenütt, de különösen a Vajdaságban lényegesen túlhaladja a megállapított kvótát. Főleg a szerencsétlenül végrehajtott agrárreform következtében föld nélkül maradt magyar és német földművesek ezrei akarnak kivándorolni a tengeren túlra.”³⁵

A Bács megyei Napló munkatársa a szociálpolitikai minisztérium kivándorlási osztályának a főnökénél érdeklődött a kivándorlással kapcsolatos tudnivalókról. Itt azt tudta meg, hogy 1923-1924-es évben azok kaphattak kivándorlási engedélyt, akik akkor már rendelkeztek útlevéllel, illetve azok, akik már kérvényezték annak kiadását. A minisztériumi tisztviselő azt is nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a kivándorlási kérelem elbírálásánál a nemzeti kisebbségek előnyben részesülnek, sőt kertelés nélkül ki is jelentette, hogy „[...] ennek természetesen politikai okai vannak. Egyébként a Vajdaságból amúgy is elsősorban a németek és a magyarok kérnek kivándorlási útlevelet.”³⁶

Hogy a háttérből az új hatalom is serkentette a kivándorlást, arra egy márciusi cikk utal. Miután az Egyesült Államokba gyakorlatilag ellehetetlenült a kivándorlási vízum megszerzésének a lehetősége, a hajótársaságok közvetlen levelekkel keresték meg az érintetteket, amelyekben arról tájékoztatták őket, hogy ezentúl Kanadán keresztül próbálkozzanak. Természetesen, a szállítást az érdekelt társaságok a módosított útirányon keresztül vállalták. A probléma ezzel egyrészt az volt – amire a Hírlap fel is hívta a figyelmet –, hogy Kanadán keresztül sem volt lehetőség az Egyesült Államok határait átlépni. Másrészt pedig a lap fel tette azt a konkrét kérdést, hogy a hajótársaságok még is honnét tudták meg az érintettek nevét és címét – „[...] Honnan értesülhetett a Cunard Line arról, hogy Kurnyák nem kapott útlevelet Amerikába? Az amerikai konzulátuson kívül erről csak a belügyminisztérium és a szubotikai városi hatóság tudhatott, a társaság beográdi fiókja valószínűleg Beogradban szerezte meg Kurnyák Béla szubotikai címét. Meddő munka a vajdasági falvakban szélhámoskodó kivándorlás hiénák ellen védekezni, amikor az ország fővárosában a kivándorlási társaságoknak ilyen kitűnő összeköttetések vannak.”³⁷

³³ A kivándorlásról. *Hírlap*, 1924. szeptember 6. 1.

³⁴ Kilenccsázan vándorolhatnak ki a Vajdaságból Északamerikába – Az engedélyek kiadásánál előnyben részesülnek a magyarok és a németek. *Bács megyei Napló*, 1923. július 6. 2.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ A Cunard Line titkoztos összeköttetései – hivatalos aktákból szerzik adataikat a kivándorlási ügynökök. *Hírlap*, 1924. március 16. 2.

A hatóságok a Vajdaság területére nézve azonban nem tartották be 900 fős keretet, mivel Blaško Rajić egyik parlamenti felszólalásában, amelyben a Vajdaság panaszairól ejtett szót, azt állította, hogy 1923 végéig összesen 3870 család indult el a Vajdaságból az Amerikai Egyesült államokba.³⁸

Az USA-ba kivándorlókra a legtöbb esetben a biztos anyagi csőd várt, mivel a gyanútlan, nem megfelelő ismeretekkel és tudással rendelkező, végtelenül naiv, új életre vágyókat sok esetben szervezett bűnbandák várták az Óceán túlsó partján.

A legtöbb esetben az ügynökök jól termő földek és olajforrások helyett teljesen használhatatlan és értéktelen földdarabokat adtak nekik el.

„Így alapították szegény magyarokkal Floridában a Balaton telepet. A telepítők megszöktek, a kifosztott magyarok pedig koldusszegényen széledtek szét, miután a floridai paradicsom narancserdői helyett kígyófészekbe ölték 10-20-30.000 dollárjukat: egy-egy élet árát. [...] Több száz magyar pénzt elcsalták olajkutakra. Sok dollárt loptak ki magyarok zsebéből azzal is, hogy Dél-Amerikába telepítik őket, ahol pár év alatt milliomosok lesznek.”³⁹

Az Amerikai Egyesült Államok kapui azonban gyorsan bezárultak. 1924 áprilisában ugyanis a szenátus jelentősen csökkentette az európai országok bevándorlási kontingensét. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság esetében ez azt jelentette, hogy az 1924-1925-ös évben az addigi 6425 fő helyett mindössze 835 fő számára adtak bevándorlási vízumot.⁴⁰

Bár az Egyesült Államok 1924-ben drasztikusan korlátozta a bevándorlási kvótákat, mindez a Vajdaságban nem igen sokat nyomott a latba. Dél-Amerikába; Argentínába és Brazíliába ezrével keltek továbbra is útra az emberek. Magyarokanizsáról 1923 márciusában például több, mint nyolcszázán távoztak. A Hírlap még külön lajtsromot is összeállított a távozók névsorából.⁴¹ De a Bácska más településein is hasonló volt a helyzet: Adorjánról és Oromhegyesről négy hónap alatt szintén nyolcszázán vágtak neki az Új Világnak.⁴²

A Torontál egyik cikkében a szociálpolitikai minisztérium kivándorlási ügyosztályának az 1924. május hónapra kiadott statisztikáját ismertette. Eszerint csak ebben a hónapban összesen 2116 személy költözött a tengerentúlra, s ebből 1352-en Vajdaság területéről származott. A májusi statisztikai adatok szerint a legtöbben Brazíliába (1401), Argentínába (352), Kanadába (279), és az Egyesült Államokba (156) távoztak. A Torontál számításai szerint ez azt jelentette, hogy egy év alatt a Vajdaság területéről nagyjából 17 ezer ember távozott.⁴³

³⁸ Lázító statisztika. *Bácsmezei Napló*, 1924. február 15. 1.

³⁹ Amerika árnyképei – A kivándorlók fosztogatói. *Bácsmezei Napló*, 1924. június 21. 4.

⁴⁰ Amerikának nem kellene bevándorlók – Csaknem a tizedére csökkentik az európai országok eddigi kontingensét. *Hírlap*, 1924. április 23. 2.

⁴¹ Kivándorló magyarok között Sztarakanizsán – Akiket Délamerikába sodor a munkanélküliség – Hogyan csábítják ki a vajdasági magyarokat a braziliai kávéültetvényekre. *Hírlap*, 1924. március 23. 3.

⁴² Két bácskai magyar falu pusztulása – Adorján és Oromhegyes községekből nyolcszázán vándoroltak ki négy hónap alatt. *Bácsmezei Napló*, 1924. április 6. 3.

⁴³ Vándorúton a Vajdaság népe – A legtöbb kivándorló Vojvodinából került ki. *Torontál*, 1924. július 23. 2.

A kivándorlók száma szinte kimeríthetetlennek tűnt. A Bács megyei Napló egyik statisztikai számítása szerint a Tisza-mentén – Horgostól Óbecséig mintegy negyvenhétezer munkanélküli magyar tengődött, akiket ráadásul a tuberkulózis is sújtott, s ezek többsége azonnal útra kelt volna a könnyebb és szebb élet reményében.⁴⁴

A Magyarokiszta melletti Martonosról az emberek azért döntöttek a távozás mellett, mert a részükre beígért földeket végül a telepesek között osztották ki:

„[...] ez az oka annak, hogy a martonosi magyarok között van a legkönnyebb dolguk a kivándorlási ügynököknek. Ez a szegény nép, amely eddig a szomszéd határba járt nehéz munkára, elkeseredett, elkedvetlenedett. Nem akar itt maradni, ahol még kenyérre való sem tudja megszerezni, ahol még a szentül megígért földhöz jussát is elúzi a dobrovoljac.”⁴⁵

Hasonlóan nyilatkozott indulása előtt a Hírlapnak nyilatkozó csókai Özevgy Ferenc is:

„A háború előtt a csókai uradalomban Lédereréknél dolgoztunk. Munka mindig volt és a keresetből el lehetett tengődni lassan. Félre is raktunk néha pár garast, s nem volt olyan zsellérember Csókán, akinek nem volt a maga háza... Igen ám, de vége lett a háborúnak.... A földeket dobrovoljacok kaparintották meg... Azóta a szomszédos falvakba jártunk kubikolni és odahaza még kenyérre sem tellett.... A gyerekek szaporodtak, a kereslet elmaradt... Uram, mit tudtunk volna mást csinálni... Bennünket belezavartak az ügynökök karjaiba. Hat esztendeje csak a szenvedés jár ki... Üldöznek és még a gyerekeinkre is más nyelvet akarnak kényszeríteni. Elmegyünk oda, ahol mégis csak megbecsülik a munkás kezét... Dologhoz vagyunk mi szokva... Nem félünk...”⁴⁶

De nem csak az agrárreform miatt kerültek nagyon sokan lehetetlen helyzetbe. A megmaradt magyar gazdák is kihasználták a teljes társadalmi zűllést. Kishegyesen például „nem is az agrárreform végrehajtóira, nem is a kormány rendeleteire, a rendeletek végrehajtóira panaszkodnak, hanem a magyar gazdákra, akik csak robotért adnak nekik munkaalkalmat.”⁴⁷

A kultúrájában, nyelvében a magyarsághoz tartozó zsidókat is megérintette a kivándorlás szele. Egy Zaloscer Hugó nevezetű személy egy zsidó kolonizációs társaság tagjaként járta a Vajdaság területét. Zaloscer több előadást is tartott a Közel-Kelet aktuális politikai helyzetéről, a zsidó-arab viszonyról, Jeruzsálem, Tel-Aviv, Haifa infrastruktúrájáról, az ottani lakhatási viszonyokról, a kulturális állapotokról és a művelődési lehetőségekről. Természetesen ezeknek a beszámolóknak a fókuszában a megélhetési lehetőségek voltak. Innét tudni, hogy egy

⁴⁴ Elnémult falvak – Negyvenkétezer munkanélküli van a tiszamenti magyarság között – Egyre nő a brazilai kivándorlás. *Bács megyei Napló*, 1925. október 16. 2.

⁴⁵ Miért menekül a magyar nép Braziliába – A dobrovoljacok elvették a magyaroknak ígért földet – Újabb huszonnyolc család indult útnak Martonosról. *Hírlap*, 1924. április 13. 3.

⁴⁶ Megint hat tiszamenti család indult Braziliába – A földéhség zavarja Amerikába a magyarokat. *Hírlap*, 1924. április 19. 2.

⁴⁷ Magyar egység. *Bács megyei Napló*, 1924. április 11. 1.

földműves napszáma tíz-tizenkét piaszter volt (ez harmincöt-negyven dinárnak felelt meg), egy városi munkás napi keresete 25-30 piaszter között ingadozott. Az ügynök állítása szerint egy család napi kiadása hét-nyolc piaszter volt, vagyis három napi munkabér elméletileg elegendő volt a heti anyagi szükségletek lefedésére.⁴⁸

Hogy a bánági és a bácskai zsidók közül hányan vágtak neki az új életnek, arról nem találtunk adatokat, ahogyan arra se, hogy az említettek mennyire fedték a valóságokat.

De nem csak az Új Világba és Palesztinába szőlítették az ügynökök a magyarokat. Olyan újságcikkkel is találkoztunk, amelyekben a mai Macedónia, vagy Koszovó területén ígértek nekik könnyebb boldogulást és jó termőföldeket.⁴⁹ Bár szintén nincsenek konkrét adatok, a korabeli újságcikkekből az is kiderül, hogy a fiatalabb férfiak közül sokan az idegenlégió szolgálatába állva próbálták biztosítani az egzisztenciájukat.⁵⁰

Ahogy nőtt a kivándorlás üteme, a magyar nyelvű sajtóban úgy sokasodtak meg a borzalmas amerikai életkörülményekről szóló tudósítások. Szinte nem múlt el hét, amikor a helyi lapok nem számoltak volna be a csalódott, megalázott és anyagilag teljesen tönkre ment családok sanyarú sorsáról. Az idő távlatából most már lehetetlen ezek igazságtartalmát ellenőrizni, ugyanakkor kétségtelen az is, hogy az ilyen írások rendszeres közlése a távozástól való elriasztás célját is szolgálták.

Ezekből az összefoglalókból nagyjából azt lehet megtudni, hogy a Brazíliába kivándorlók többsége Sao Paulo kávéültetvényein kapott szerződéses munkát. Az itt elszállásoltaknak többnyire ajtó és ablak nélküli rozszant kunyhókban voltak kénytelen meghúzni magukat. Az étellemezésük szegényes volt, a legtöbb esetben csak lencsét kaptak. A kávéültetvényeken dolgozók teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaadónak, a legtöbb esetben a rendes munkán kívül számos más, fizetetlen munkát is el kellett végezniük a nagybirtokosoknak.

„Az eddig San Paulóba kivándoroltak minden tapasztalata szerint a legtöbb kolonistára nyomor és pusztulás vár. A sárgaláz állandóan pusztít, s az éghajlat a mi égövünk és életkörülményeink között felnőtt emberre nézve éppen olyan tűrhetetlen, mint a munka, a bánásmód és az étellemezés. A kávéültetvényeken csak az állatok igényéig lezúllott ember boldogul” – írta például egyik összefoglalójában a Torontál.⁵¹

⁴⁸ Intervju egy palesztinai telepítőtársaság tagjával – A zsidóság helyzete Palesztinában – Az arab munkásság zsidóbarát – A megélhetés viszonyai – Előadás a palesztinai állapotokról. *Torontál*, 1924. április 4. 2.

⁴⁹ Macedóniába csábítják a magyar földnélkülieket – Ügynökök agítálnak a magyarok között, Most Koszovo-poljén ígérnek földet – Menekülnek a régi telepések. *Hírlap*, 1924. március 26. 2.

⁵⁰ Magyar fiúk az idegenlégióban – A legionisták élete éhség és szenvedés. *Bácsmegyei Napló*, 1924. április 26. 4.

⁵¹ Rabszolgaélet Délamerikában – Senki se vándoroljon ki. – A nyomor és az elpusztulás vár a kivándorlókra. *Torontál*, 1924. február 7. 3.

De nem csak a betegségek szedték az áldozataikat, hanem a kíméletlen ültetvényesek is.

„Egy osztrák jobbmódú munkás kivándorolt Sao Paoloba. Más munkaalkalom hiányában, beállt kávéültetvényesnek. Négy hónapra szerződött. Hat heti munka után kimerült. Szólt a felügyelőnek, hogy nem bírja tovább. A választ a felügyelő pár korbácsütéssel adta meg, így biztatta további munkára. A munkás felmondott. A felügyelő elfogadta a felmondást. Elővette irattáskáját, kikereste a szerződést és átadta a munkásnak mondván: „elmehetsz!” A munkás kérte a hatheti munkáért járó fizetést. A felügyelő a szerződésre mutatott: „Itt áll a kikötés, hogy csak akkor kap fizetést, ha kitöltötte a négy havi munkaidőt.” A munkás ellentmondott, mire a felügyelő ráuszította a kutyáit és elzavarta. Hat hétig ingyen végzett rabszolgamunkát.”⁵²

Az egyetlen konkrét statisztikai adat, amivel találkozunk, az 1924. decemberi kivándorlás összesített kimutatója. Eszerint abban a hónapban összesen 1321-en vándoroltak ki az országból. A kivándorlók foglalkoztatási kvalifikációja a következő volt: földműves: 768, kvalifikált: 66, nem kvalifikált: 165, szavad foglalkozást űző: 34, foglalkozás nélküli (gyermek, aggok): 288. Ez az egyetlen olyan híradás, amely nemzetiségileg lebontott statisztikai adatokat is közöl. Az újságcikk, azonban kiemelten megjegyzi, hogy „a nemzetiség szerinti csoportosítás adataiból kiderül, hogy a magyarok kivándorlása örvendetesen csökkent.”⁵³ Eszerint a kivándorlók 70%-a, vagyis 1321 fő tartozott a délszláv népekhez (szerb, horvát, szlovén), 22%-a, vagyis 290 fő volt a német, 7 százaléka, vagyis 96 fő a magyar, 1 százalékot, vagyis 16 főt tettek ki a más nemzetiségűek. A legtöbben ekkor Argentínába költöztek, összesen 407-en. Új úti célként megjelent Ausztrália, ahová 357-en távoztak. Brazíliába 259-en, az Egyesült Államokba 168-an, Chilébe 36-an, Kanadába 26-an, Új Zélandon pedig 11-en kerestek boldogulást.

Az elriasztó jelleggel is írt tudósításoknak azonban a valóságban csupán átmeneti foganatjuk volt. Bár nem rendelkezünk további konkrét statisztikai kimutatásokkal, a később megjelent a témával kapcsolatos tudósításokból és a Délbácska egyik vezércikkéből még is arra következtethetünk, hogy 1925-ben is erőteljesen folytatódott a kivándorlás.

„A magyarok mennek egymást kézen fogva, végeláthatatlan sorban, komor hallgatagsággal és mégis bizakodva. Beocsinból ötven család, aztán száz család, Moravicáról tíz család, aztán újabb negyven család. Bomlik mindenütt. Nincs föld, nincs munka, nincs kenyér. Nem lehet őket itt tartani. Szavakkal meg nem győzhető és hiába a sikoltó szó: Testvér ne menj! És hiába az elfacsarodó szív: mindennap kevesebben vagyunk. Ők mennek, rendületlen hittel, mert a reménység több, mint a nyomor, mely szállást vert békés otthonainkban. Hiába a kérlelő panaszkodó sírás: európai ember számára tűrhetetlen a brazíliai éghajlat, a munka elviselhetetlen és az életveszély minden pillanatban ezer új formában jelentkezik az „ingyenföldön”, amely a legjobb esetben őserdő, mocsár, vagy a poklok tüzében égő kávéplantázs. Mindig ugyanaz a válasz: Az éhség is tűrhetetlen.”⁵⁴

⁵² A brazíliai „paradicsom” – Korbáccsal gyógyítják a betegeket, kutyákat uszítanak a panaszkodókra. *Hírlap*, 1924. március 27. 2.

⁵³ Még mindig kísért a kivándorlás – Beszélő számok. *Torontál*, 1925. január 6. 1.

⁵⁴ Honkereső magyarok. *Délbácska*, 1925. október 30. 1.

IV. Összegzés

Az 1918-ban bekövetkezett impériumváltás alapjaiban változtatta meg a többségből kisebbséggé lett délvidéki magyarság helyzetét.

Az új délszláv állam különböző intézkedései, mint az állampolgári jogok kiterjesztésének a késleltetése, a magyar tisztviselők kitelepítése, a délszlávok betelepítése, a magyar intézményrendszer leépítése, valamint a földreform, alapvetően a magyar kisebbség gazdasági, politikai, sok esetben pedig számbeli súlyának, dominanciájának a megtörését, csökkentését és marginalizálását célozta.

A magyar kisebbségi tömegek életkörülményei a különböző adminisztrációs intézkedések, a földreform igazságtalanságai, a tisztviselői pályából való kizárás következtében a vizsgált korszakban folyamatosan és fokozatosan romlottak, aminek eredményeként sok esetben a magyar kisebbség tagjai már a biológiai túléléshez szükséges anyagi forrásokat sem tudták beszerezni.

Ebben a helyzetben sokak számára az egyetlen túlélési stratégiának a kivándorlás mutatkozott. A magyarok tömeges elvándorlása 1922 végén, az állampolgári jogok kiterjesztése után gyorsult fel. A korabeli sajtó az Egyesült Államokat, Argentínát és Braziliát jelölte meg a legtömegesebb kivándorlási úti célként.

A rendelkezésünkre álló források alapján valószínűsíthető, hogy az 1923-ban megindult kivándorlás a magyarok körében 1924-ben érte el a tetőfokát, az év végén némi csökkenést mutatott, hogy 1925 második felében ismételen gyorsuló tendenciát öltön.

A központi statisztikai kimutatások hiányában a kivándorlók pontos számát nem lehet megadni. Az egészen biztos, hogy az új országból távozóik között messze az etnikai arányokat meghaladó mértékben voltak a magyarok és a németek.

A közvetett bizonyítékok azt mutatják, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság politikai elitje a kisebbségek kivándorlását az etnikai arányok megváltoztatása céljából maga is támogatta, s a háttérből közvetve és közvetlenül serkentette is.

Az eddigi kutatások a magyaroknak kivándorlással kapcsolatos a népességveszteségét a két világháború közötti időszakra 15 és 60 ezer közöttire teszik. Vélhetőleg ez az utóbbi adat járhat közelebb a realitáshoz, mivel a korabeli sajtóban közölt adatok alapján azt lehet valószínűsíthető, hogy az 1924-es évben a kivándorlás következtében a Vajdaság egészére nézett népességveszteség 17 ezer fő lehetett, s ennek túlnyomó többsége a kisebbségek köréből került ki.

A gazdasági emigrációt választók mintegy 2/3-a a nincstelen agrárproletariátus rétegéhez tartozott, azonban szinte egyetlen egy olyan társadalmi réteg sem volt, amelyet ez ne érintett volna.

A korabeli sajtó híradásai szerint a kivándorlók nagy része az „új hazában” a legtöbb esetben a gátlástalan üzérkedők és szélhámosok áldozatává vált, nem egy esetben minden megtakarított vagyonukból kiforgatták őket, s számos esetben szinte rabszolgamunkát végeztek velük. Ezeknek a meglehetősen plasz-

tikus és realiztikus korabeli hírközléseknek azonban a távozni szándékozókra nézve nem volt nagy fogantja, mivel a távozással kapcsolatos végleges döntés meghozatalára az otthoni élet- és létkörülményeik teljesen beszűkültek, s nem egy esetben a napi éhezés lett mindennapjaik szerves része.

In: VERITAS Évkönyv 2016. VERITAS Történetkutató Intézet – Magyar Napló, Budapest. 2017. 147–167.

IX.

Viharban

**A Magyar Párt története a
Délvidéken 1923 – 1925.**

Tanulmányomban a korabeli magyar és szerb sajtó révén rekonstruálom a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba szakadt délvidéki magyarság politikai szerveződéseknek, a Magyar Pártnak az 1923-as választásokat követő történetét az 1925-ös második megmérettetésig.

Bár az 1923. február 18-i országos választások a kormányzó Radikális Párt sikerét hozták, a belgrádi kormánykörök mégsem lehettek elégedettek az eredményekkel, már csak azért sem, mert a Stjepan Radić vezette Horvát Köztársasági Parasztpárt hetven mandátumot szerzett, s ezzel jelentősen megerősödött. A helyzetet bonyolította az is, hogy a radikálisok választási siker ellenére, a maguk 108 parlamenti helyével, valamint a centralista politikát képviselő, időközben – elsősorban a radikálisokkal vívott küzdelmek miatt – meggyengült Demokrata Párt 51 mandátumával nem tudtak stabil, a további központosításhoz nélkülözhetetlenül szükséges elégséges képviselőt biztosítani a 312 fős parlamentben.¹

Ezek a fejlemények minden racionálisan gondolkodó politikus számára egyértelművé tették, hogy az adott helyzetben az erőviszonyok inkább a föderáció hívei, mintsem a centralizmust erőltető szerb pártok irányába tolódtak el. Olyannyira, hogy közvetlenül a voksolások után Belgrádban komolyan fel is merült az ország amputációjának a gondolata, az az elképzelés, hogy a Verőce (Virovitica) – Sziszek (Sisak) – Károlyváros (Karlovac) – Ogulin vonaltól nyugatra lévő területek „elengedésével” létrejöjjön egy új állam – Nagy Szerbia.²

Az 1923-as választások és az azt követő időszak a konszolidáció helyett tehát a politikai válság kiéleződését, az erőszak további eszkalálódását hozták magukkal. Itt és most eltekintünk a jugoszláv állam belpolitikai fejleményeinek a bemutatásától, a szerb-horvát viszonyrendszer taglalásától, csupán a központi témánk számára releváns, az 1923-1925 közötti időszakban egymást sűrűn váltó jugoszláv kormányok felállításának a rövid ismertetésére korlátozódunk.

Az 1923-as választásokon kialakult erőviszonyokat mérlegelve, maga Nikola Pašić is komolyan foglalkozott az amputáció – a renitens horvát területek egy részének az esetleges elengedésével, a háttérben azonban több szálon is igyekezett a saját hatalmát biztosítani. Küldöttei révén a felelősség megosztás elvére játszva először a kormányba igyekezett bevenni Radićékat. A tárgyalások az ál-

¹ A választási eredményeket lásd: ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata I.* Zagreb, 1961. 416.

² Az 1923-1925 közötti jugoszláv belpolitikát Čulinović monográfiája alapján foglaltam össze, annak konkrét alakulásáról bővebben lásd: ČULINOVIĆ, 1961. 412–447.

lamberendezkedés kérdése – a Vidovdáni alkotmány³ revíziója körül kialakult viták során azonban gyorsan zátonyra futottak. Más választása nem lévén, Pašić ezután kénytelen volt Svetozar Pribičevićtel, a Demokraták jobbszárnyának a vezetőjével keresni a kapcsolatot. Bár maga Pribičević hajlott is a megegyezésre, azonban a Demokrata Párton belüli – Pribičević és a mérsékelt, a horvátokkal kiegyezést kereső Ljubomir Davidović közötti – belharc, s párton belüli pozícióinak a megingása végül is megakadályozta a koalíciós szerződés megkötésben.

Az idő sürgetésében aztán a korban bevett és általános cserekereskedelem, a képviselő- vásárlás, a fenyegetések technikájával, valamint a Radić-párti parlamenterek mandátumának a nem hitelesítésével végül 1923. május 25-én 130 képviselő támogatásával kisebbségi Pašić kormány alakult.

1924 tavaszára a horvátkérdés körüli konfliktusok a Demokrata Párton belül végül pártszakadáshoz vezettek. 1924. március 27-én az erőteljes központosítáért síkra szálló Svetozar Pribičević, 14 képviselőtársával elhagyta azt, s Önálló Demokrata Párt néven új politikai alakulatot hozott létre, s belépett a Pašić vezette kisebbségi kormányba. Ennek mindekkor már nem volt lényegi tétje, mert időközben a parlament kényszerűségből hitelesítette a Radić-párti képviselők többségének a mandátumát, így szinte biztosra lehetett venni, hogy még Pribičević disszidens képviselőivel is megerősített kisebbségi kormány az első ügyszavazásánál el fog bukni. Ez 1924. április 12-én, amikor a parlament nem szavazta meg az ország költségvetését, be is következett.

Ezután bár Pašić a választások kiírását kérte az uralkodótól, az tartva a belpolitikai válság további kulminálódásától és a kontrollálhatatlan erőszak elhárapódzásától, végül azt elutasította, s ismét az agg szerb politikust bízta meg a kormányalakítással.

Így 1924. május 21-én gyakorlatilag a pár héttel előbb megbuktatott Pašić–Pribičević kormány állt az ország élére, amely viszont az elkövetkező hetekben sem tudta biztosítani a parlamenti többséget, s végül 1924. július 27-én a Demokrata Pártból, a Jugoszláv Muzulmán Szövetségből (JMO), a Szlovén Néppártból, a Bunyevác-Sokác Pártból és a Német Pártból álló Ellenzéki Blokk támogatásával a demokrata Ljubomir Davidović alakított kormányt.

Ez sem volt azonban hosszú életű: a heterogén pártokból álló alkalmi érdekszövetség belső ellentétei miatt az ország ismételten kormányozhatatlanná vált, s 1924. október 15-én Davidović beadta Sándor királynak a lemondását.

Az 1924. november 6-án alakított, eleve kisebbségben lévő harmadik Pašić–Pribičević kormány gyakorlatilag már csak ügyvezető testületként funkcionált, s össze sem hívta a parlamentet. Négy nappal később feloszlatta a képviselőházat, s 1925. február 8-ára kiírta az előrehozott országgyűlési választásokat.

³ 1921. július 28-án, Vid napján 223 igen, 35 nem, s 158 távolmaradás mellett fogadták el az SZHSZ Királyság alkotmányát. A centralizmus jegyében írt alaptörvény széles jogköröket biztosított a királynak, egységes törvényhozást és végrehajtói hatalmat irányzott elő, kizárta az etnikai autonómiát, s negligálta a történelmi jogokat is.

A horvát-szerb konfliktus 1924 végén érte el a tetőpontját. Az ügyvezető kormány 1925. január 1-jén betiltotta a Radić-párt működését, Horvátország területére kiterjesztette az OBZNANA-t⁴, majd nem sokkal később általános letartóztatási hullám söpört végig az országon.

A fentiekből látható: annak ellenére, hogy az 1923-as választásokat követően a korban élők a közhangulat lenyugodását, egy új, nyugodtabb és toleránsabb időszak kezdetét várták, a valóságban mégsem ez történt – éppen ellenkezőleg; a politikai élet még kiélezettebbé, feszültebbé és kiszámíthatatlanabbá vált, mint az azt megelőző 1920-1923 közötti időszakban.

Mindezek az események természetesen hatással voltak a kisebbségi sorban lévő magyarokra is. Annak ellenére, hogy az 1923-as választásokat követően, már csak annak bojkottálása miatt a magyar közösség semmilyen releváns érdekérvényesítő politikai erővel, súllyal nem bírt, s a magyarellenesség elsőszámú zászlóvivője, a Demokrata Párt Pribičević vezette szárnya is visszaszorult, mindez a belgrádi hatalmi köröknek a magyarkérdéshez való hozzáállásán nem sokat változtatott. Éppen ellenkezőleg – a magyarság politikai szerveződése elleni direkt nyers erők az 1923-1925 közötti időszakban kulminálódtak.

Ezt már előrevetítette az is, hogy alig pár héttel a választások és még az új kormány megalakulása előtt – a korszakban a magyar kisebbség terhére szinte havi rendszerességgel ismétlődő kémvádak és kémperek sorába illeszkedve –, 1923. április 26-án az esti órákban a hatóságok Kosta Marušić államügyész indítványára az Ébredő Magyarokkal⁵ való kapcsolattartás és kémkedés vádjával letartóztatták Nagy Ödönt, a Magyar Párt szabadkai vezetőjét.⁶

Másnapra aztán az is kiderült, hogy Nagy letartóztatásával párhuzamosan Belgrádban lefoglalták a Magyar Párt akkori egyik főideológusának számító Gráber Lászlót is. Nagyot és Grábert a hatóságok egy levélre alapozva azzal vádolták meg, hogy a Magyar Párt nevében levelezést folytattak az Ébredő Magyarok Egyesületével, s abban számos – meg nem nevezett és nem pontosított – adatot közöltek a délszláv államról.

Míg a magyar sajtó azonnal hamisítványról cikkezett,⁷ addig a belgrádi sajtónak Nagy és Gráber letartóztatása kitűnő táptalajt biztosított a magyarellenés in-

⁴ 1920. december 29-ről 30-ra virradó éjszaka a minisztertanács által meghozott ún. Obznana, az állam védelméről szóló rendeletet volt. Ezt eredetileg a kommunista mozgalmak ellen hozták meg, azonban annak rendelkezéseit elvileg mindazok ellen alkalmazhatták, akik megzavarták az állam rendjét, békéjét, diktatúrát, forradalmat, vagy az erők bármely formáját hirdették. Belgrád 1929-ig, a királyi diktatúra bevezetéséig meglehetősen rugalmasan, igen sok alkalommal élt az OBZNANA által biztosított hatáskörökkel a vélt-, vagy valós ellenfelekkel való leszámolás során

⁵ Közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után alakult magyar szélsőjobboldali, antiszemita szervezet volt. Még Teleki első miniszterelnöksége alatt, 1920-ban betiltották.

⁶ Letartóztatták dr. Nagy Ödönt – Az a vád ellene, hogy összeköttetése volt a budapesti ébredőkkel. *Hírlap*, 1923. április 27. 5.

⁷ Gyors tempóban folyik a vizsgálat Nagy Ödön és Gráber László ellen – Hamisított névalírás. *Hírlap*, 1923. április 28. 3.

dulatok ismételten magas hőfokra izzításában. A belgrádi Vreme hosszas címoldali tudósításában a Magyar Pártot egyenesen hazaárulással vádolta meg,⁸ akárcsak a Demokrata Párthoz közeli Beogradski Dnevnik, amely nyomatékosan hangsúlyozta azt is, hogy a szakértők a két magyar politikus aláírását eredetinek tartották.⁹

A Pašić miniszterelnökhöz közelálló Balkan, Gráber kémkedését kész tényként állította be: „ami eddig titok volt, az most véletlenül kiderült. Hatóságaink néhány nap előtt egy iratnak jutottak birtokába, amelyet Frank Ivo horvát emigráns küldött Gráber László dr. címére. Az ügyirat tartalma nagyon gyanús. Tisztán és világosan kiderül abból, hogy Gráber magyar kém. [...]”¹⁰

Tegyük hozzá: a mérvadó, kormánypárti Politika napilap rövid tudósításában került a szenzációkeltés, s jóval óvatosabban fogalmazott, s a letartóztatás tényszerű közlésén túl csak arról értesítette az olvasóit, hogy a Gráber és Nagy nevével aláírt levelek a Külügyminisztériumban találhatóak, s egyben az indulatok mérséklése céljából azt is hozzátette, hogy a későbbi nyomozásnak kell majd kiderítenie a vádak valóság tartalmát.¹¹

Hogy a magyar újságok mégiscsak közelebb jártak az igazsághoz, mintsem a szenzációhajhász, magyarellenes indulatokat gerjesztő belgrádi bulvársajtó, az nyilvánvalóvá vált már abból is, hogy az ügyben kirendelt írásszakértő, a jugoszláv belügyminisztérium közbiztonsági osztályának a vezetője – dr. Reiss, Gráber esetében még a nyomozati vizsgálat során kijelentette, majd a letartóztatása után újolag megerősítette, hogy hamisítványról van szó, s hasonló véleményen volt Nagy Ödön esetében is.¹²

A nyilvánosságot felkavaró, sőt a magyar közéletet egyenesen felzaklató ügyben aztán a következő nap a szabadkai törvényszék vádpancája a szakértői vizsgálatok alapján bizonyítékok hiányában elrendelte Nagy Ödön és Gráber László, valamint az időközben ugyancsak megvádolt – mint a tárgyalás során kiderült, abba véletlenszerűen belekeveredett, Nagyot és Grábert még csak hírből sem ismerő – zentai borbély, Nagy Benedek esetében az eljárás beszüntetését és szabadlábra helyezésüket.¹³

⁸ Veleizdajnička akcija Mađarske Stranke – Uhapšen je podpredsednik mađarske stranke – Veze mađarske stranke sa Probuđenim Mađarima u Pešti. *Vreme*, 1923. április 28. 1.

⁹ A Gráber-ügy a beográdi sajtóban. *Hírlap*, 1923. május 1. 2.

¹⁰ Uo.

¹¹ Iz Vojvodine – Hapšenje dr. Grabera. *Politika*, 1923. április 28. 1.

¹² Az aláírások szakértői vizsgálata hozza meg a döntést Gráber László és Nagy Ödön ügyében – Szerdán délben érkezik az írásszakértő Beográdból. *Hírlap*, 1923. május 3. 3. és: Ma dönt a vádpancás Nagy Ödön és Gráber László ügyében – Gráber aláírását hamisítványnak mondta az írásszakértő – Nagy aláírását tovább vizsgálja. *Hírlap*, 1923. május 4. 3., illetve: Primitív hamisítvány a bordero a hivatalos szakértők véleménye szerint – Dr. Gráber László aláírását esetleg ketten hamisították – Később döntenek dr. Nagy Ödön ügyében. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 3. 3; valamint: Afera dra Grabera. *Politika*, 1923. május 4. 4.

¹³ Szabadlábra helyezték Nagy Ödönt és Gráber Lászlót – Csütörtökön délben megszüntették a vizsgálati fogságot dr. Gráber László, dr. Nagy Ödön és Benedek Ernő ellen. *Bácsmegyei Napló*, 1923. május 4. 3. valamint: Ko je falsifikator? *Politika*, 1923. május 5. 3. illetve: Veleizdajnička afera u Subitici: Nađ i Graber pušten i su da se slobode brane. *Vreme*, 1923. május 4. 3.

A Bácsmezei Napló vezércikkében a hatóságok rosszhiszeműségét állította fókuszába:

„[...] Az európai hírű, államszolgálatban álló szakértő, aki ebben az ügyben szakvéleményt adott, kijelentette, hogy egyizben már megvizsgálta az inkriminált levelet s már akkor kijelentette a belügyminisztérium államvédelmi osztályának, hogy az durva hamisítvány. Az eljárás tehát olyan okirat alapján indult meg s a Magyar Párt két vezetőjét olyan okirat alapján tartóztatták le, amelyekről ez a nagytekintélyű szakértő az eljárás megindulása s a letartóztatások előtt kijelentette, hogy hamisítvány. (...) A magyarság mély keserűséggel, elmondhatatlan fájdalommal, alig enyhítő kinnal látja, hogy elfogultságból, könnyelműségből, vagy tájékozatlanságból rontják hírét, tépik becsületét és börtönre juttatják vezéreit.”¹⁴

A Magyar Párt szócsöve, a Hírlap pedig a Magyar Párt felszámolására tett kísérletekért, annak ellehetetlenítéseként értékelte a történeteket.

„[...] Ezuttal az ország magyar lakosságának diszkreditálásáról, jogos törekvéseinek, törvényes szervezkedésének meggyanusításáról van szó. A magyar párt vezérembereinek sikeres kompromittálása megteremtené a lélektani alapját egy olyan bizalmatlansági hadjáratnak, amely az egész magyar kisebbség akcióképességét megbénítaná. Azonban az ilyen tévutakon lopakodó reakció ilyen eszközökkel nem fogja elérni, hogy a magyarság sorai felbomoljanak. Ellenkezőleg: a Vajdaság magyar népe programja becsületeségének, céljai alkotmányosságának tudatában annál tömörebb falanxot fog alkot a támadások kivédésére és jogainak kiharcolására.”¹⁵

A választási kudarc, majd Gráber és Nagy letartóztatása azonban hónapokra lebénította a Magyar Pártot. Mindezt már a kortársak is érzékelték. A Bácsmezei Napló az ájult tétlenséget kárhoytatva egyenesen arról írt, hogy a Magyar Párt akkor vonult teljes tétlenségbe, amikor a középiskolákról és a tisztviselők-ről szóló törvény-tervezeteket, valamint az új agrártörvényt tárgyalták a parlamentben. A politikai életből való teljes kivonulással pedig a magyarság gyakorlatilag nem hangoztathatta és nem is fogalmazhatta meg az igényeit a szláv elit felé a magyar iskolákra, a magyar tisztviselők alkalmazása kapcsán, s ugyancsak tétlenül szemlélte, ahogyan a magyarokat kizárták a földigénylők sorából. A szabadkai napilap érzelmileg túlfűtött vezércikkét azzal zárta, hogy az a tény, hogy „a magyarságnak nincs parlamenti képviselote, az a munkát csak nehezebbé, a megmozdulást csak nehezkesebbé teszi, de nem ment fel a munkavégzés alól. Sőt!”¹⁶

Hasztalan. Bár 1923 őszén a korabeli sajtóban érkeztek szórványos hírek arról, hogy a Magyar Párt vezető politikusai tárgyalásokat folytattak a hatalmi Radikális Párttal, mindezt végül érdemben egyetlen egy releváns tényező sem erősítette meg.

¹⁴ Szabadlábbon! Bácsmezei Napló, 1923. május 4. 1.

¹⁵ Szabadlábbon. Hírlap, 1923. május 5. 1.

¹⁶ Hol a Magyar Párt? Bácsmezei Napló, 1923. július 20. 1.

A tétlenség hónapjai után, 1924. március 9-án a Magyar Párt elnöki tanácsa végre összeült Szabadkán, ahol még mindig csak a választói névjegyzékek körüli anomáliák voltak a terítéken. Ugyanakkor a pártvezetőség érzelve a párttal szemben erősödő csalódottságot, a magyar tömegek közhangulatát, arról is döntött, hogy május negyedikén a pártprogram esetleges módosítása mellett Nagybecskereken tisztújító nagygyűlést fog tartani.¹⁷

A Magyar Párt több hónapos passzivitása, a pártprogram módosításának a szükségessége, illetve a tisztújító közgyűlés sürgető összehívása azonban nemcsak a kedvezőtlen belpolitikai körülményeknek volt betudható, hanem annak is, hogy 1924 tavaszára már a párton belül is egyre komolyabb nézetellentétek, sőt konfliktusok voltak a hogyan tovább kérdésében. A belharcok hátterében az állt, hogy a sorozatos kudarcok miatt magában a párton belül is fel- és megerősödött azoknak a hangja, akik a függetlenség feladásával, a szláv pártokba történő integrálódásban látták az előre vivő utat. Ezt támasztja alá az elnöki tanács által kiadott kommuniké is, amely továbbra is a Magyar Párt függetlenségét tartotta fő prioritásának, elutasítva egyben a szláv pártokba való beolvadást.¹⁸

A kulisszák mögött azonban tovább folytatódott a Magyar Párt politikusaira nehezedő nyomásgyakorlás. Sántha György pártelnök is erre utalt, amikor kijelentette, hogy semmilyen kompromisszumot nem köthet a Magyar Párt addig, amíg nem biztosítsák a nemzeti kisebbségek számára a számarányuknak megfelelő parlamenti mandátumot.¹⁹

Sántha egyértelmű nyilatkozatára nem váratott sokáig a válasz. A kormány – mint az később kiderült, jogilag is megkérdőjelezhető módon – arra hivatkozva, hogy a Magyar Párt működése irredenta tendenciák felkeltésére alkalmas, az 1879. évi magyar egyesülési rendelet alapján, egy nappal annak megtartása előtt betiltotta a Magyar Párt nagygyűlését, a pártot magát pedig feloszlatta.²⁰

A névtelenségük megőrzését kérő, a magyar sajtónak nyilatkozó radikális képviselők a feloszlattal kapcsolatban nyíltan meg is mondták, hogy ennek oka elsősorban az, hogy a Magyar Párt nem volt hajlandó betagoledni a kormánypártba:

¹⁷ Becskereken tartja a Magyar Párt ezévi nagygyűlését – Huszezer magyar választó maradt ki a névjegyzékből – Az országos Magyar Párt elnöki tanácsának ülése. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. március 10. 1.

¹⁸ Május negyedikére hívják össze a Magyar Párt közgyűlését – Népgyűlést is tartanak Becskereken – A közgyűlést előkészítő elnöki tanácsülés dönt a program-módosítás kérdésében. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. március 15. 2.

¹⁹ Csak a magyarság parlamenti képviselője dönthet az országos pártokkal való együttműködésről – Sántha György dr. válasza a közeledést kereső pártoknak – A Magyar Párt elnökének nyilatkozata a becskereki közgyűlés előkészítéséről és a baranyai magyarság megszervezéséről. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. április 6. 2.

²⁰ Pred skorim rešenjem krize – Kombinacije opozicije o izlalu iz krize – Vladine naredbe protiv mađarski političkih organizacija – Očekuje se slične mere i protiv nemaca. *Vreme*, 1924. május 5. 1; valamint: Govori se o koncentracionoj vladi – Vlada protiv mađara. *Politika*, 1924. május 4. 2; illetve: Kriza se razvija na sastavu radne vlade – Juče je razvoj krize pokazao da Pašičev zahtev o izborima ispada iz svake kombinacije – Vlada je zabranila mađarski zbor u B. Bečkereku. *Pravda*, 1924. május 4. 1.

„[...] az elmúlt öt év alatt módjuk lett volna a nemzetiségeknek úgy a magyaroknak, mint a németeknek tettek bizonyítani, hogy a nekik biztosított szabadsággal teljesen lojálisan fognak élni és nem fogják azt az uralkodó nemzet elleni szervezkedésre felhasználni. Ehelyett az történt, hogy mihelyt erre megnyílt a lehetőség, külön nemzetiség pártokba szervezkedtek. Hogyha akadtak volna vezető egyéniségek, akárcsak egy is, a németek vagy a magyarok között, akik beléptek volna az államalkotó pártoknak előttük nyitott kapuin, ma kétségtelenül más lenne a helyzet.”²¹

A Magyar Párt betiltása Budapesten, az Országgyűlésben is szóba került, miután Ugron Gábor képviselő május 15-én interpellációt nyújtott be. Daruváry Géza külügyminiszter válaszában óvatosan fogalmazott. Arra mutatott rá, hogy elvileg ugyan a Magyar Párt feloszlátása Jugoszlávia belügye, ugyanakkor azzal a délszláv állam megsértette, sőt egyenesen megszegte a kisebbségi szerződés több szakaszát.²²

Hogy a Magyar Párt betiltása szembe ment a nemzetközi szerződésekkel, azal egyébként a szerb kormánypárti tisztviselők is tisztában voltak, de a név nélkül nyilatkozó magasrangú szerb politikusok továbbra is makacsul kitartottak amellett, hogy a nemzetiségek – elsősorban a magyarok és a németek politikai elitje integrálódjon a már meglévő szerb pártok valamelyikébe.

„Ami azt illeti, hogy a feloszlátott Magyar Párt helyett új párt alakuljon, az ellen semmi kifogás nem lehet. Ilyen új párt megalakításánál azonban az a fő elv, hogy a párt ne a nemzeti kisebbségek, hanem az állameszme jegyében működjék és – ha csupán elvben is – lehetővé tegye, hogy a pártba más nemzetiségűek is beléphessenek. A nemzeti kisebbségeknek is jogukban áll pártot alakítani, de azt ne nemzetiségi, hanem liberális, demokrata, radikális, vagy bármilyen más néven alakítsák meg. Az a fő, hogy az új párt elnevezése és keretei az állameszméhez igazodjanak. A nemzeti kisebbségek azonban csatlakozhatnak egy más fennálló másik párthoz is: tehát a politikai szervezkedésnek nincs akadálya a kisebbségek számára”²³

A feloszlátással egyértelművé vált a Magyar Párt súlyos belső válsága, amit már a közvélemény előtt sem lehetett tovább titkolni. Június első felében a Magyar Párt vezetői – Sántha György, Király Károly, Falcione Árpád, Streliczky Dénes, Szántó Gábor, Gálffy Görgy és Csettle János – megbeszéléseket folytattak Đorđević Dragoslav szabadkai főispánnal, valamint Marko Jurić és Jovan Radonić szabadkai radikális politikusokkal. Bár az ezzel kapcsolatos nyilatkozatok visszafogottak voltak, azokból mégis arra lehetett következtetni, hogy a megbeszélések fókuszában a Radikális Pártba történő esetleges beolvadás állt.²⁴

²¹ A nagygyűlés betiltása után – A Magyar párt az államtanácshoz fordul jogorvoslatért – A vajdasági radikálisok a kormány intézkedéséről – A kormány a magyar nemzetiségi törvényt lépteti életbe a Vajdaságban. *Bácsmezei Napló*, 1924. május 5. 1.

²² A jugoszláviai Magyar Párt betiltás a magyar nemzetgyűlésen – Daruváry külügyminiszter válasza Ugron interpellációjára. *Hírlap*, 1924. május 14. 4.

²³ Hivatalos nyilatkozat a kormány új nemzetiségi politikájáról – Miért tiltották be a Magyar Pártot. *Bácsmezei Napló*, 1924. május 7. 2.

²⁴ Tárgyalások indultak meg a magyarság új politikai szervezkedése érdekében – Konferencia az új subotcai főispánnal. *Bácsmezei Napló*, 1924. június 11. 2.

Mindez nemsokkal később egyértelművé is vált. A tárgyalásokba időközbe Sántha Deák Leót is bekapcsolta. Jó oka volt erre, mert a párton belül ekkorra már egyértelműen két frakció volt kibontakozóban. Szántó Gábor mellett Gálffy György és Csettle János voltak annak az áramlatnak a képviselői, amely a Radikális Pártba való feltétel nélküli beolvadást támogatta. Ezzel szemben Sántha György, Falcione Árpád, de Deák Leó is azon a véleményen voltak, hogy a radikálisokkal való minden további lehetőség együttműködés kialakításának a kiindulópontja a betiltott Magyar Párt újbóli engedélyezése. A tárgyalások ennél a pontnál megszakadtak, s mindez végül a Magyar Pártból való tömeges kilépésekhez vezetett. Gálffy és a köréje tömörülők rövidesen – arra hivatkozva, hogy a kisebbségi magyarság ügyében érdemi eredményeket csak a szerb tömegek által a legnagyobb bizalmat élvező, a döntéshozatalban kulcsszerepet játszó kormánypárt magyar frakciójaként lehet elérni²⁵ – el is hagyták a Magyar Pártot, s kollektíven beléptek a Radikálisokhoz.²⁶

Akárcsak az előző –1920-1923 közötti időszakban–, úgy a gyakran változó belgrádi kormányzatoknál a magyar kérdés egészen 1925 végéig a szerb pártok egymással szembeni konfrontációjában, egymás elleni harcában is szerepet kapott.

Hogy a Magyar Párt végül is elkerülte a végleges és teljes ellehetetlenítést, abban egészen biztosan közrejátszott az is, 1924. július 27-én megbukott a kisebbségi Pašić-kormány, illetve Pribičević útja végérvényesen elvált a Demokrata Párttól. Augusztus második felében az Ellenzéki Blokkból álló, a mérsékelt – a horvátokkal és a kisebbségekkel is a kompromisszumot kereső Ljubomir Davidović vezette kormánykoalíció a magyar kérdésben nyitottságot mutatott az önálló magyar politikai párttal kapcsolatos addigi merev elutasító álláspont felülbírlására.

Ennek tudható be, hogy a kormányváltást követően, Marko Čemović belügyi államtitkár meglebegtetve a Magyar Párt működésének újbóli engedélyezését, még azt is elismerte, hogy annak a betiltása alkotmányellenes volt.²⁷

Bármennyire is tűnt úgy, hogy a kisebbségi kérdésben kedvezőbb szelek kezdtek el Belgrádban fújni, magának a pártnak az engedélyezése azonban húzódott, s a belső ellentétek újólag kiéleződtek. Éppen csakhogy sikerült elkerülni a pártszakadást, a Magyar Párt munkájának újbóli engedélyezésének kérdése ürügyén ismételten két, egymással merőben ellentétes vélemény uralta el a pártvezetőséget.

---

²⁵ Megszakadtak a tárgyalások a suboticei főispán és a magyarság vezetői között – Magyar radikális-párt alakításáról folynak tanácskozások. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. június 25. 2.

²⁶ Erre utal a *Bácsmegeyi Napló* 1924. január 6-i számában, a *Magyar Párt* prominens képviselőinek a letartóztatásával kapcsolatos híradás, ahol Gálffy már mint a Radikális Párt képviselője nyilatkozott a lapnak. Lásd: Letartóztatták a magyar párt szuboticei vezetőit – A Hirlap egyik elbocsátott alkalmazottjának följelentése alapján indult meg az eljárás. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. január 6. 3.

²⁷ Szerdán döntenek a Magyar Párt működésének engedélyezéséről – A Magyar Párt beadványának referense nyilatkozott a Hirlapnak. *Hirlap*, 1924. augusztus 20. 3.

Ennek a vitának a vita lényege az volt, hogy a megváltozott politikai viszonyok közt, amikor a radikálisok és Pribičević is átmenetileg kiszorultak a kormányzásból, a magyar vezetők milyen lépéseket tegyenek meg a párt újbóli engedélyezésének az érdekében. Az egyik álláspont szerint a kisebbségi magyarság továbbra sem volt abban a helyzetben, hogy bármi érdemlegeset tehessen, ráadásul a belpolitikai állapotok is képlékenyek voltak, ezért a legcélszerűbbnek a kivárást, a passzivitás fenntartását vélte, egészen addig, amíg regnáló a hatalmi pártok nem keresik meg vele az együttműködést. A másik opció viszont éppen ellenkezőleg; az aktív fellépést sürgette, annál is inkább, mert azon a véleményen volt, hogy a kisebbségek, beleértve a magyarok ismételt sokasodó sérelmeinek – az iskolakérdés, az agrárreform, a felgyorsuló kivándorlás, a választói névjegyzékek anomáliája, a magyar tisztviselők tisztviselők elbocsátása – az orvoslása csak egy aktív politikával érhető el.

Mindezt végül az események előrehaladása magától oldotta meg. Szeptember 3-án a párt vezetői Szabadkán ismertették a közvéleménnyel, hogy Davidović miniszterelnök a következő napon fogadja a párt képviselőit.²⁸ A Sántha György, Várady Imre, Gráber László, Deák Leó, Törley Bálint és Csettle János összetételű küldöttség másnap Belgrádban először Marko Čemović államtitkárral, majd ezt követően a miniszterelnökkel találkozott. A rövid, ugyanakkor kellő távolságtartást felmutató megbeszélések a magyar kisebbség sérelmeinek ügyében lényegi előrelépést végül nem hoztak, de a magyar küldöttség az adott körülmények között mindent összevetve végül elégedetten távozhatótt. Davidović ugyanis ígéretet tett arra, hogy eljár a Magyar Párt újbóli működésének az ügyében.²⁹

Három nappal később, szeptember 8-án Čemović államtitkár ismét magához hívatta a Magyar Párt vezetőit, s közölte velük, hogy a Belügyminisztérium felfüggesztette a párt felosztatását elrendelő miniszteri határozatot.³⁰

A magyar sajtó lelkesedve, emelkedett, már-már patetikus hangnemben írt minderről. A párt elnökségi tagjai azonban visszafogottan és mértéktartóan nyilatkoztak a hogyan továbbról. Várady Imre első nyilvános megszólalásában arról beszélt, hogy az engedélyezés után majd új munkarendet fognak meghatározni, ezt követően megtartják a kényszerűségből elmaradt nagygyűlést, s itt fognak dönteni arról is, hogy szükséges-e esetleg revízió alá venni a párt eddi-

---

²⁸ A magyarság vezetői Beogradban tárgyalnak a Magyar Párt engedélyezése ügyében – Győzött az aktivitás követelése – Az iskolarendelet érdekében is el fognak járni. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. szeptember 4. 3.

²⁹ Visszaállítják a Magyar-Pártot – A magyarság kiküldöttei a miniszterelnöknél. *Torontál*, 1924. szeptember 6. 1.

³⁰ A kormány engedélyezte a Magyar Párt működését – A belügyminiszter felfüggesztette a felosztató rendelet végrehajtását – A BBB ügyosztály főnöke már elküldte a határozatot a Magyar Párt vezetőségének. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. szeptember 9. 1.

gi programját.³¹ Pár nappal később azt is bejelentette, hogy a kényszerűségből elmaradt tisztújító közgyűlést vélhetőleg október végén, vagy november elején fogják megtartani az eredeti helyszínén – Nagybecskerekén.³²

Éppen hogy csak engedélyezték a párt újbóli működését, ismét felszínre kerültek a belső súrlódások, törésvonalak, sőt az antiszemitizmus kérdésében látványosan ki is éleződtek. Mindez nem volt új keletű, ugyanis a Magyar Párt 1922-es alapítása óta menetrendszerűen visszatérő téma volt a zsidóknak a Magyar Párton belüli szerepe, helyzetük, befolyásuk, súlyuk, amit elsősorban a párton belüli újvidéki jobboldali értelmiség, a Délbácska napilap körül tömörülők tartottak terítéken.

Bár a zsidókérdésnek a kiújulását egy ideig a párt elnöksége igyekezett eltusolni, végül a vidéki szervezetekben felerősödő szélsőjobboldali megnyilvánulások hatására, amikor a párton belüli jobboldali frakciók a pártprogram esetleges módosítása kapcsán a vallási ellentétben alapuló küzdelem beemelését sürgették, az elnöki tanács tagja, Deák Leó kénytelen volt nyilvános mondatokat megfogalmazni. Deák szerint mindez egyenesen annak az elvnek a feladását jelentené, amely a Magyar Pártot, vallási, társadalmi helyzettől függetlenül minden, a délszláv államban élő magyar érdekérvényesítő pártjaként határozta meg. Deák azt is egyértelművé tette, hogy sem ő, sem az elnökség többi tagja nem fog engedni azoknak a nyomásoknak, amelyek a zsidóknak a pártból való kiszorítását szorgalmazták.

„Erőnk az egységben van, azért ezt minden áron meg is kell őriznünk – bárholnan jöjjön is a támadás. A Magyar Párt sem elvi, sem taktikai alapon nem volt és nem is lehet antiszemita. Amint a katolikus vagy protestáns magyarok közt nem tesz és nem tehet különbséget a Magyar Párt, úgy nem tehet megkülönböztetést a keresztény és zsidó magyarok között sem, mert bennünket a vallás vagy valamely vallási sérelem, ha nem azonos nemzetiségünk és népkisebbségi sorsunkból folyó sérelmeink hoztak össze, amelyeket egyképpen érez a zsidó vagy katolikus vallású jugoszláviai magyar. Mi minden magyarban a fajtájához ragaszkodó magyart látjuk és különbséget csak annyiban teszünk magyar és magyar között, hogy kulturánkért, gazdasági helyzetünk megerősítéséért és nyelvünk jogaiért folyó kemény, de lojális harcunkban vállal-e velünk közösséget vagy sem. Nem akarom itt most sorban előhozni azon zsidó vallású bajtársaink neveit, kikkel a Magyar Párt létrehozásán, megalakításán és megszilárdításán az első perctől kezdve válllvetve küzdöttünk... (..) Szüksége van pártunknak a jugoszláviai zsidóvallású magyarságra már csak a benne rejlő különös intellektuális és kulturális értéknél fogva is, de leginkább azért, mert a párt munkájában való akár közvetett, akár közvetlen munkájával magyar nemzetiségének adja tanujelét.”³³

³¹ Uo.

³² Október végén tartja meg a Magyar Párt becskerekai nagygyűlését – Dr. Várady Imre nyilatkozata. *Bácsmegyei Napló*, 1924. szeptember 12. 3.

³³ A Magyar Párt az antiszemitizmus ellen – Dr. Deák Leó nyilatkozata a Hírlapnak a zsidókérdésről. *Hírlap*, 1924. szeptember 19. 1.

1924. október 15-én azonban megbukott a Davidović vezette kormány, s a november 6-án alakított, eleve kisebbségben lévő, defacto ügyvezető-kormányként funkcionáló harmadik Pašić–Pribičević kabinet a magyar kérdésnél pedig ott folytatta, ahol abbahagyta: visszatért a furkósbot politikához.

Mikor végérvényesen eldőlt, hogy 1925. február 8-án választások lesznek, Belgrád a magyar kérdésben ismét az erő politikája mellett döntött. Ezt már előrevetítette az a hír, amely közvetlenül a Magyar Párt tisztújító kongresszusa előtt jelent meg, s amely szerint Božidar Maksimović belügyminiszter fontolgatta a Magyar Párt újbóli feloszlását.³⁴

Bár a párt betiltására és feloszlására végül nem került sor, a november 8-ára tervezett tisztújító közgyűlésének a megtartását néhány órával annak kezdése előtt formai okokra hivatkozva végül ismételtlen betiltotta a kormány.³⁵

A tisztújítás elmaradása egyben a belső konfliktusok elrendezését, a párt belső konszolidálását is meggátolta, s éppen ellenkező folyamatok indultak be: a választásokra történő jelöltállítás újabb alkalmat teremtett a különböző frakciók belharcának a kiéleződésére. A párt prominensei a belső konfliktusok feloldására a kompromisszum irányába kívántak elmozdulni. Abban állapodtak meg, hogy Szabadkán, Zomborban és Újvidéken a Magyar Párt önállóan fog fellépni. Az első gondolatok abba az irányba vezettek, hogy a szabadkai listát Várady Imre, a zomboriti Deák Leó, míg az újvidékit Szlezák Rezső vezetné. Grábert a topolyai járásban indították volna, míg Zentán a két erős, egyenként is komoly támogatottsággal bíró Csettle János és Keceli Mészáros Ferenc közötti dilemmát kellett áthidalni. A párt vezetése abban is gondolkodott, hogy azoknak a magyaroknak is megnyerje a támogatását, akik nem a kormányzó radikálisok irányába orientálódtak, de tartózkodó, vagy elutasító álláspontot képviseltek a Magyar Párttal szemben. Ezt a korántsem lebecsülendő szavazatot jelentő tábor a Magyar Párttal szemben addig következetesen elutasító távolságot tartó Pleszkovics Lukáccsal kívánták megszólítani, s felajánlották neki a magyarkanisai járás képviselő-jelölti helyét.³⁶

Pleszkovics azonban nem lelkesedett a felkérésért, sőt határozottan meg is üzent a Magyar Párt vezetőinek, hogy mit is gondol minderről. Elsősorban azt sérelmezte, hogy Vajdaság autonómiájával kapcsolatos elgondolásait a Magyar Párt vezetői hevesen támadták, s annak ellenére vádolták meg a magyar egység megbontásával, hogy a pártnak nem is volt a tagja. Pleszkovics megítélése szerint a Magyar Párt a választói névjegyzékek összeírása kapcsán sem tett meg

³⁴ Megkezdődik a választási harc – Hír szerint november 15-én ül össze a parlament – Február közepére várják a választások kiírását – Sürgősen kicserélik a főtisztviselőket – A blokk kiáltványa – A kormány revízió alá veszi a Magyar Párt működésének engedélyezését. *Bácsmegyei Napló*, 1924. november 8. 1–2.

³⁵ A kormány betiltotta a Magyar Párt közgyűlését. *Torontál*, november 11. 1.

³⁶ A magyar párt készülődései a jelölésekre – A párt valószínűleg csak a bácskai kerületekben állít önálló listát. *Bácsmegyei Napló*, 1924. november 20. 3.

minden tőle telhető, sőt éppen ellenkezőleg „[...] *Ha itt az én irodámban nem írják össze a választói névjegyzékből kimaradottakat, úgy senki se törődne ezzel, mert a magyar párt irodájába hiába mennek, ott nem találnak senkit.*”³⁷

A felkérést a személyes sérelmeinek a nyilvános felsorolása, valamint a Magyar Párt egyes, meg nem nevezett vezetőit önkényeskedőnek beállítva, végül azzal utasította el, hogy az őshonos szláv választókat csak egy teljes ellenzéki, tehát a szláv pártokkal közösen kialakított összefogással lehetne egy autonomista programmal megnyerni, s egy ilyen választási koalícióban a magyar kisebbségi kérdések hangoztatása csak szavazatokat vinne, semmint hozna.³⁸

Pleszkovicsot tehát nem sikerült megnyerni a Magyar Párt ügyének, s további problémák is adódtak a jelöléseknél. A zsidó származású Gráber indításával a párt jobbszárnyának voltak komoly fenntartásai, s végül sikerült is megbuktatni a jelölését. Mindez azzal kezdődött, hogy november 26-án a Délbácska, amely már évek óta averzióval tekintett a párt szabadkai vezetőire és a zsidóknak a Magyar Párton belüli erős befolyására, éles kirohanást indított Gráber László ellen, azzal vádolva őt, hogy képviselőségének a bebiztosítása érdekében, a párt vezetőségének a tudta nélkül, Pleszkovics Lukáccsal és a Radikális Párttal szövetkezve, gyakorlatilag elárulta a délvidéki magyarság érdekeit.³⁹

A Délbácska vádjaira Nagy Ödön, a Magyar Párt ügyvezető elnöke védte meg Grábert, aki habitusához híven, indulatosan reagált a Bács megyei Napló hasábjain. Az újvidéki lapot és a köré csoportosuló jobboldali értelmiséget azzal támadta, hogy a Gráber elleni támadás csupán a dél-bácskai magyar elit egymás közötti hatalmi harcának az egyik mozaikdarabja, amelynek a fő célja Gráber félreállítása mellett, az utolsó magyar polgármester, Profuma Béla közéleti kiiktatása volt.⁴⁰

Nagy Ödön válaszát követően megindult az a hetekig tartó sárdobálás, ami aztán teljessé tette a Magyar Párton belüli ideológiai törésvonalakat.

„A Délbácska a maga felfogásával nem tartja összeegyeztethetőnek, hogy vitát kezdjen azzal a lappal, amelynek a vajdasági magyarsághoz nyilvánvalóan semmi köze. Azt a durva hangot azonban, amelyben a B.N. impertenciája már önmagát mulja felül, egyszer s mindenkorra visszaautasítjuk úgy a magunk, mint mindazok nevében, akik a magyar sajtót még véletlenül sem tévesztik össze azzal a liberálisnak csufolt sajtótermékkel, amely a Vajdaság területén Bács megyei Napló elnevezés alatt egy vegyeskereskedés erkölcsi nivójára igyekszik lezülleszteni a magyar közvéleményt.

³⁷ Az első csete-paté a magyarság választási frontján – Mit mondott és mit tett Pleszkovics Lukács? Kavarodás egy elhangzott és egy megirt nyilatkozat körül. *Bács megyei Napló*, 1924. november 26. 2.

³⁸ Uo.

³⁹ Miért jelölik Gráber Lászlót Topolyán? A szubotocai magyarság frakciókra szakad a jelölések miatt – Miért akarják jelölni Pleszkovics Lukácsot? *Délbácska*, 1924. november 26. 3.

⁴⁰ Az első magyar vadlista – A Délbácska megalakított a „Lukácsok pártját” – Pleszkovics Lukácsról Vukov Lukácson keresztül Slezák Lukácsig. *Bács megyei Napló*, 1924. november 27. 2.

[...] *Ha mi különbséget teszünk Gráber László és Pleszkovics Lukács, Profuma Béla és Szlezák Rezső között, tudjuk, hogy miért tesszük. [...] A magyar tömegek hozzánk kétségtelenül közelebb állnak, mint azokhoz a nevekhez, amelyek „szimpatikusak” a prepotens szubotikai közlőny előtt. Végezetül még csak ennyit: A Délbácska nem tűr semmiféle terrort. Liberális terrort legkevésbé. [...] A Bácsmezei Naplóhoz semmi közünk, vele semmi dolgunk. Csak önvallomást teszünk, amikor ideírjuk: A novisadi magyarság a saját akarátának érvényesítésén és a maga meggyőződésének követésén túl elégtételt vesz akkor, amikor elveti a Bácsmezei Napló protezsáltjait.*⁴¹

A jelöltállítás örve alatt megindult ideológiai leszámolásba végül a Hírlap is beszállt – egyedül a nagybecskereki Torontál igyekezett abból kimaradni, s a választási kampány kellős közepén az amúgy is végletekig megosztott Magyar Párt immáron három jól beazonosítható – a jobboldali, a középutas/ liberális, valamint a radikálisokkal fúzióra, a párt önállóságát feladni kész – frakcióra szakadt. Az egymással való csatározás, a belső megosztottság kulminálódása és a választási kampány hevében pedig Belgrád a megfélemlítés jelzésértékű jeleként újlag erőt demonstrált.

December 12-én Baranyában minden előzmény nélkül letartóztatták a Magyar Párt főtítkárát, Csettle Jánost,⁴² majd 1925. január 5-én a szabadkai rendőrség kapva kapott a Hírlap egyik elbocsátott munkatársa – Fürth Lajos⁴³ – feljelentésén. Az állása nélkül újságíró azzal vádolta meg egykori munkaadóját, a Hírlapot, hogy azt a magyar hatóságok támogatják anyagilag. A rendőrség először Striczky Dénest fogta le. Rövidesen Sántha Györgyöt, Nagy Ödönt, Fischer Jákót, Székely Áront, Birkáss Gyulát, Csiszéri-Nagy Samut, Nojcsek Gézát, Ruby Gyulát és a Magyar Párt potenciális jelöltjeit, összesen mintegy 20 embert letartóztattak. A hatóságok házkutatásokat is tartottak, s lefoglalták a Hírlap üzleti könyveit, feljegyzésit.⁴⁴ A következő napon Deák Leót és Szántó Róbertet is letartóztatták. Đorđević Dragoslav szabadkai főispán pedig azzal vádolta meg a Magyar Pártot, hogy annak vezetői és a Hírlap szerkesztőségének egyes tagjai összeköttetésben álltak Budapesttel.⁴⁵

Ezzel teljessé vált a belharcoktól amúgy is legyengült Magyar Párt belső agóniája. Bár január 10-én bizonyítékok hiányában a bíróság elrendelte a letartóztatottak szabadlábra helyezését,⁴⁶ a Hírlap körüli bonyodalmak nem értek véget. A

⁴¹ „Kisorsolt” magyar jelöltek – Mit akar a novisadi magyarság? *Délbácska*, 1924. november 28, 1.

⁴² Három napig letartóztatásban a Magyar Párt főtítkára. *Torontál*, 1925. december 16. 2.

⁴³ Fürthöt a Torontál névvel említi meg 1925. január 10-i, a témával foglalkozó cikkében. Lásd: A „Hírlap” körüli bonyodalom. *Torontál* 1925. január 10. 3.

⁴⁴ Letartóztatták a magyar párt subotikai vezetőit – A Hírlap egyik elbocsátott alkalmazottjának följelentése alapján indult meg az eljárás. *Bácsmezei Napló*, 1925. január 6. 3.

⁴⁵ A magyar párt vezetői ellen a rendőrség befejezte a nyomozást – Tizenhárom gyanúsítottat már szabadlábra helyeztek – A magyar párt elnökségének letartóztatott tagjait szerdán kísérik át az ügyészséghez. *Bácsmezei Napló*, 1925. január 7. 1.

⁴⁶ Szabadlábon. *Bácsmezei Napló*, 1925. január 11. 1; illetve: Szabadlábra helyezték a Hírlap ügyében letartóztatott magyar vezetőférfiakat. *Torontál*, 1925. január 13. 1.

választási kampány finisében, egy nappal a választások előtt, február 7-én Albe Malagurski polgármester végül nemzetiségi, felekezeti és osztály elleni izgatás vádjával tiltotta be a lap szabadkai árusítását, s ezzel párhuzamosan a rendőrség a kinyomtatott példányokat is elkobozta.⁴⁷

Ilyen előzmények után, a súlyos belső konfliktusoktól terhelt, sőt egyenesen megrendült, hivatalos sajtója nélkül maradt, de a hatalom által is ellehetetlenített Magyar Párt a választásokon katasztrofális vereséget szenvedett – nem jutott be a parlamentbe, s ezzel a délvidéki magyarság 1923 után immáron másodszorra is politikai érdekérvényesítés nélkül maradt.

Az addig sosem látott erőszakkal kísért választások a Pribičevićyvel megerősített Radikálisok győzelmét hozták, de a belső válságtól, frakcióharcoktól szenvedő demokratáknak is sikerült megállniuk a lejtőn. Ennek ellenére, a Stjepan Radić által vezetett Horvát Köztársasági Paraszt Párt is jól szerepelt.

Az 1925-ös választások egyben arra is rámutattak, hogy bár a belgrádi centrista köröknek az erőszakkal ugyan sikerült többségi pozíciókat szerezniük a parlamentben, ennek ellenére az ország politikai élete immáron végérvényesen az etnikai pártokba tömörült nációk közötti nacionalista harc színterévé változott.

Mindez determináló következményekkel járt a magyarokra nézve. Az elkövetkező hetek, hónapok a Magyar Párton belüli erőteljes erjedés kulminálódását, s egy új, minden szempontból fájdalmas és nehéz útkeresés időszakát hozták magukkal. Messze volt még, s nagyon távolinak tűnt a vihar elcsendesedése.

*

A délvidéki magyarság számára az 1923-1925-ös, vagyis a két választások közt eltelt időszak a korabeli várakozások ellenére nem hozta, nem hozhatta el a megnyugvást, a többségi szerb pártokkal való konszolidált viszonyt, a politikai, de a kisebbségi érdekérvényesítés lehetőségét, a magyar kisebbséget sújtó állampolitikai intézkedések sorának a megállítását, azok esetleges visszafordítását.

Éppen ellenkezőleg: a magyar kisebbség, annak mindennapi élete és léte az országos politika, a szerb-horvát szembenállás kiéleződésében továbbra is a nacionalista kilengések céltáblája volt és maradt. Belgrád a nyílt magyarellenesség, a magyar elemnek, mint egésznek a potenciális ellenségként, az országba ékelődött „idegen organizmusként” való megélésének jegyében továbbra is elszántan arra törekedett, hogy felszámolja, gyengítse a magyarság gazdasági, kulturális erőforrásait és pozíciót, hogy az önálló magyar politikai formációt megtörje, ellehetetlenítse, s végezetül, hogy a magyar tömegeket – mint szavazókat – a regnáló szerb pártokba terelje.

Ez utóbbit nem feltétlenül csak averzióból, s magyarelles élből, hanem azért is, mert erre az időszakra egyértelművé vált, hogy a választási manipuláci-

⁴⁷ Elkobozták a Hirlapot – Szuboticán nem engedélyezik a Hirlap utcai árusítását. *Hirlap*, 1925. február 8. 3.

ókkal, a nyers erőszakkal a nagyon is heterogén, s véglegesen és végérvényesen etnikai pártokra elkülönült politikai palettán már csak az etnikumok számára miatt sem nincs és nem is lesz hosszútávon reális esély a többségi, szerb politikai dominancia biztosítására. Bár a korban a magyarok választójogának a megadása, felvételük a választói névjegyzékekre továbbra is húzódtott és akadózott, a belgrádi politika a megfélemlített magyar tömegekre, szavazataikra, mint a kormánypárt esetleges potenciális szavazótáborára, egyfajta tartalékként tekintett.

Idővel azonban Pašić és Pribičević számára is egyértelmű lett, hogy a megfélemlítések és az egyének korrumpálásával, az alsóbb rangú magyar politikai vezetők átcsábításával a magyar szervezkedés élén állókat nem lehet rábírnai a politikai önállóság feladására, s ezért egyértelműen a furkósbót politika és a nyers erőszak útjára léptek.

Nagy Ödön és Gráber letartóztatása, majd a Magyar Párt feloszlata annak a kurzusnak a valóságban történő realizálódását jelentette, amely a magyarság potenciális politikai szerveződésének a végleges felszámolását, vezetőinek a politikai közéletből való kiiktatását tűzte ki célul.

Egy ilyen, a végletekig kiélezett helyzetben a Magyar Párt prominensei bár fontolgatták a pártprogram módosítását, sőt még magának a párt kereteinek és struktúrájának a belső átalakítását is, arra a valóságban már nem volt reális és időbeli mozgásterük. A gyorsan és sűrűn váltakozó események sodrásában, amelyeknél nem egy esetben a saját fizikai létük és biztonságuk volt veszélyben, minderre nem volt lehetőség. Akárcsak arra sem, hogy a váltakozó intervallumú frontális attackok sora mentén érdemi lépéseket tegyenek mindazon égető problémák megoldására, amelyekkel az adott korban és társadalmi légkörben a magyar kisebbség szembesült.

Amikor elsősorban a kívülről irányított belső erjedés – a betiltás és a pártszakadás, a magyar tömegek ideológia és vallási megosztódásának a veszélye Damokles kardjaként napi realitása volt mindennapi életüknek, az egyetlen lehetséges stratégiának magának a pártnak, mint kisebbségi struktúrájának a megóvása, átmentése lehetett.

Hogy ez végül is, mindent összevetve sikerült, abban – paradox módon – jelentős szerepet játszott az ország instabil helyzete, az egymást sűrűn váltó kormányzatok sora, s nem utolsósorban az is, hogy 1924-ben egy rövid időre a központosítás és a kisebbségellenesség fő erői átmenetileg ellenzékbe kényszerültek.

A Magyar Párt az 1925-ös megmérettetésen totális ellenszélben, a párton belüli frakcióharcok és a hatalom nyers erőszakával volt kénytelen szembesülni. Egy ilyen helyzetben, amikor a hatalom az összes rendelkezésére álló hatalmi forrást, eszközt, sőt a nyers erőszakot bevetve igyekezett megtörni a Magyar Párt vezetőit, s ezáltal felszámolni és megsemmisíteni a magyarok politikai

szerveződését, pusztán az a tény, hogy a párt, mint szervezet – igaz megtépázva, szétszaggatva, politikai súlyát tekintve marginális erőként, de egyáltalán megmaradt, mindenképpen elismerésként értékelendő.

A Magyar Párt vezetői minden nehézség, nyomás, kudarc és csalódás ellenére jól felismerték azt a végletekig determinált szűk pályát, amelyben az ország instabil belpolitikai helyzetében egyáltalán némi mozgástér adódott. Ez pedig mindenképpen Várady Imre, Deák Leó, Gráber László, Streliczky Dénes, Nagy Ödön emberi, de egyben közösségi – ha úgy tetszik vezetői – államférfiúi tartásának az egyetlen, s lehetséges fokmérője.

Nem rajtuk múltott, hogy az adott viszonyok közt magának a pártnak, mint a magyar közösség politikai érdekérvényesítő szerveződésének a megőrzésén túl már nem volt, s nem jutott sem lehetősége, sem ideje a magyar tömegek ezreit sújtó olyan súlyos állampolitikai intézkedéseknek, mint az agrárreform, az iskolakérdés, a köztisztviselői elbocsátások, vagy a felgyorsuló közösségi szellemi leépülés, az elszegényedés és az elvándorlás – megállítására, megmásítására.

In: AETAS Történettudományi Folyóirat 2018/2. 40–55.

X.

**A jog erejével, az igazság
fegyverével**

**Kisebbség és közösségszervezés,
a délvidéki magyar jogászok
története (1918–1941)**

1.

Bármerre is tekintünk a két világháború közötti délvidéki kisebbségi magyar história számunka ismert és feltérképezett, ugyanakkor számos elemében még napjainkban is hiányos, ellentmondásosnak és zavarosnak tűnő terepén, az akkor kulcsszerepet játszó személyek életrajzában, egy dolgot egészen biztosan állíthatunk: a beilleszkedési kényszerpálya keretei között, a kisebbségi községe-szervezésben, legyen az akár politikai, vagy kulturális, kiemelkedő, sőt döntő szerepe volt az akkori magyar jogásztársadalomnak.

Ehhez, a korabeli társadalmi struktúra felépítése és a jogászoknak az akkori közéletben elfoglalt szerepvállalásán túl a megváltozott geopolitikai körülmények is hozzájárultak.

Az 1918-ban kezdődő birtokbavétel, majd az 1920-ban ki- és beteljesedő impériumváltás következtében a magyar államhoz tartozó déli területeket, a trianoni békeszerződés/békediktátum az SZHSZ Királyságnak ítélte oda. Az új uralom már a birtokbavétel során, hatalmának a kiépítésének, megszilárdításának az első fázisában radikális őrsegváltást hajtott végre az államigazgatás, a gazdaság, a társadalom és a kulturális élet egészében.

Az addigi államalkotó többséget jelentő magyarság így veszítette el politikai, gazdasági és kulturális pozícióit és súlyát, így lett az új szláv elit részéről a legjobb esetben is egy teljesen megbízhatatlannak és illojálisnak tartott, az új állam létét egyenesen veszélyeztető kisebbséggé, amellyel kapcsolatban a politikai magatartást döntően az aktuális hatalmi és biztonságpolitikai szempontok formálták.¹

Az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvenció² figyelmen kívül hagyásával az élet szinte egészére kiterjedő őrsegváltást az új hatalomtartók a magyar

---

¹ A. SAJTI Enikő: *Várady Imre és irathagyatéka*, in: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés*, Újvidék, 2016. 54.

² A belgrádi egyezményt 1918. november 13-án szerb részről Živojin Mišić szerb vezérkari főnök, magyar részről Linder Béla írta alá az antant megbízottai előtt. A 18. pontos fegyverszüneti egyezmény többek között azt írta elő, hogy Magyarország haderejét a Szamos–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalra rendelje vissza. Az egyezmény 17. pontja azonban a közigazgatást a békeszerződés megkötéséig magyar kézen hagyta. Az azt aláíró szerb fél ezt a rendelkezést viszont teljesen figyelmen kívül hagyta, s közvetlenül a birtokbavétel után megkezdte a magyar közigazgatás felszámolását.

közigazgatás felszámolásával, a magyar tisztviselői kar és az oktatási intézmények tanári gárdájának a tömeges leváltásával és menesztésével lényegében már a birtokbavétel első napjaiban megkezdték.

Mindennek következtében ez a számszerűleg is jelentős réteg, amelynek az egzisztenciája alapvetően a magyar állam szolgálatától függött, így maradt egyik napról a másikra addigi bevételi forrásai nélkül. A helyzetet az is súlyosbította, hogy közülük sokan a tömeges kiutasítások, valamint az állampolgársággal összefüggő optálási jog³ következtében kénytelenek voltak a Trianonban Magyarország birtokában megmaradt területekre távozni. Ezzel gyakorlatilag a délvidéki magyar középosztály tisztviselői és tanári rétege az 1920-as évek első felére felszámolódtott.

Az ezzel párhuzamosan zajló nacionalizáció a magyarság gazdasági pozícióinak az erodálását hozta magával: a magyar bankokat, takarékpénztárakat és hitelszövetkezeteket kivétel nélkül államosították,⁴ s lényegi változások következtek be a földbirtokstruktúra egészében is. Egy 1938-ban készülő jugoszláv felmérés szerint a Bácska–Bánát–Baranya és Szerémség területén az összes megművelhető földnek már csak 14,13%-a volt magyar kézen. A szlávok birtokolták a megművelhető földek 52%-át, míg a németek és a többi nemzeti közösség annak 33,4%-át.⁵

Bár az agrárreform⁶ eredetileg nem politikai, hanem gazdasági kérdés volt, azonban a Magyarországtól elcsatolt területeken a reform megvalósításánál elsősorban a politikai szempontok domináltak, így a földreform a kisebbségek tekintetében az addig is kétségtelenül jelenlévő földéhségre nemhogy megoldást nem hozott, hanem éppen ellenkezőleg; tovább súlyosbította a kisebbséggé lett nincstelen tömegek már amúgy is katasztrofális megélhetési lehetőségeit.

Az ekkor megvalósított radikális földbirtokpolitika következtében a magyarok és a németek végeredményben kimaradtak a földosztásból, s azok is elveszítették addigi kenyérkereseti lehetőségüket, akik előtte az időközben felparcellázott magyar és német nagybirtokokon zsellérlként, vagy napszámosként dolgoztak.⁷

³ Az optálás kérdéskörével bővebben lásd: GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, 1989. 94–98 – A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken. 1918–1947*. Budapest, 2004. 25–27. – Uő: *Büntudat és győztes fölény – Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, 2010. 54–55; illetve: MESAROS, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini 1918–1929*. Novi Sad, 1981. 149. DÉVAVÁRI Zoltán: *Új partok felé. Kisebbségi kiűtkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása (1923–1918)*. Zenta, 2014. 45–50; 99.

⁴ A. SAJTI, 2010. 55.

⁵ A. SAJTI 2010. 53.

⁶ Közvetlenül az első világháború után megindított agrárreform keretében a jugoszláv hatóságok megközelítőleg 715 149 hektár, zömében magyar nagybirtokot sajátítottak ki a mai Vajdaság területén. A földreform elsősorban a magyar földbirtokososztály megsemmisítésére irányult, ugyanakkor abból a nincstelen magyar és a német kisebbség tagjai is kimaradtak. Ennek következtében a nagybirtokokon dolgozó magyar zsellérek, napszámosok és bérlők megélhetés nélkül maradtak.

⁷ Kivándorlás. *Bácsmegevi Napló*, 1923. május 24, 1.

Mindennek következményeként a magyar közösség mezőgazdasági népessége a megújulásra képtelen tradicionális gazdálkodás keretei közé szorult. A túlnyomó többséget képező nincstelen magyar agrártömegek lényegében minden társadalmi felemelkedés lehetőségétől elvágattak, s ennek következményeként egy jelentős, több tízezres kivándorlási hullám vette kezdetét.⁸

Bár a délvidéki magyarság középosztálya jelentősen meggyengült, teljesen azért mégsem semmisült meg. Egyrészt az új államkeretek között már a húszas évek első felében formálódott egy olyan, idővel komoly tőkével rendelkező, első-sorban szabadkai magyar zsidó vállalkozói és gyáros réteg,⁹ amely a magyarság politikai, de kulturális életében is komoly befolyással és szereppel bírt, másrészt pedig az államhatalmi megszorítások ellenére továbbra is fennmaradt és létezett egy, az anyagi egzisztenciájában a mindenkori államtól kevésbé függő értelmiségi réteg. Ők többnyire az ügyvédek, a magánpraxist folytató orvosokból és a sok esetben jogot végzett újságírók szűk köréből kerültek ki.

Olyanok is akadtak azonban közöttük, mint Dettre János, aki a népszolgálat¹⁰ eszményétől átítatva, lemondva a biztos pénzszerzésről, az egyéni egzisztenciáról és az ügyvédi magánpraxissal járó anyagi előnyökről, tehetségét, műveltségét, tudását és minden energiáját a kisebbséggé lett magyarság szellemi szintjének az emelésére, látóterének a kibővítésére szentelve, tudatosan és hittel vállalta el az ügyvédkedéstől jelentősen nagyobb veszéllyel, ugyanakkor jóval kisebb anyagi előnnyel járó újságírói munkát – a Bács megyei Napló szerkesztését, vezércikkeinek írását.¹¹

Végeredményben tehát a történelmi események, a társadalmi átalakulások ilyen folyamatai vezettek ahhoz, hogy az elcsatoltak első nemzedékében úgy a politikai, mint a kulturális kezdeményezésnél a jogvégezetteknek jutott a döntő, s egyben a főszerep.

Az 1918 és 1941 közötti délvidéki kisebbségi magyar történelem így és ezért lett egyben a jogászok története, történelme is.

Ez a tanulmány a szakirodalmi feldolgozások mellett a Várady hagyaték mára már részben publikált, részben továbbra is ismeretlen irataira, valamint a korabeli sajtó dokumentumaira támaszkodva, rájuk emlékezve, az ebben kiemelkedő, kulcsfontosságú szerepet játszóknak állít most emléket.

⁸ A kivándorlásról lásd ebben a kötetben: VIII. „Elindult a birnami erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923 – 1925.

⁹ Részletesen lásd: MAČKOVIĆ, Stevan: *Industrija i industrijalci Subotice 1918–1941*. Subotica, 2004.

¹⁰ Bővebben lásd: BÁRDI Nándor – D. LŐRINC József – FILEP Tamás Gusztáv: *Népszolgálat – A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Budapest, 2015.

¹¹ A Bánsági Magyar Párt elnökségének levele Dettre Jánoshoz, 1923. október 3. In: A. SAJTI, 2016. 172–173.

Az 1918 novemberétől 1920 nyaráig tartó provizórium során az új hatalomtartó azonnal megkezdte a magyar állam hatalmi struktúráinak a felszámolását és annak gazdasági és kulturális hídfőállásainak leépítését. Az 1918 és 1920 között tartó szerb megszállás idejében a helyenkénti, már kitörésükkor bukásra ítélt spontán lázadások mellett,¹² a nemzeti ellenállásra és a kármentésre korlátozódó néhány elszórt kezdeményezésen túl, az adott helyzetben lényegében a kivárás és a kényszerű teljes passzivitás lehetett az egyetlen, a pusztta túlélést biztosító stratégia.

A nemzeti ellenállás első kézzelfogható dokumentuma Fenyves Ferencnek, a Bács megyei Napló 1918. november 19-i számában megjelent vezércikke, amelyben Szabadka későbbi hovatartozandósága szempontjából egyenesen kardinális kérdés tekintetében a jog eszköztét hívta segítségül. Fenyves ebben a cikkben abból indult ki, hogy mivel a magyar állam a fegyverszünetet magára érvényesnek ismerte el,¹³ így azt betartva, nem is akadályozta meg a szerbek szabadkai katonai bevonulását. Ezért – érvelt Fenyves – a várost a szerb erők tehát nem elfoglalták, vagyis nem meghódították, így azt birtokba sem vették, hanem ellenállás nélkül, kizárólag a rend fenntartása céljából szállták meg. Mindebből azt a jogi végkövetkeztetést vonta le, hogy ezért Szabadka területi hovatartozandósága, vagyis annak a magyar állam keretén belüli további megmaradása sem lehet kétséges.¹⁴

Az adott hatalmi viszonyok között természetesen az ilyen jogi érvelés lényegi változást maximum csak abban jelentett, jelenthetett, hogy november 21-én, amikor a szerb katonai hatóságok az általuk is aláírt belgrádi konvenciót figyelmen kívül hagyva, jogellenesen felszámolták a szabadkai magyar közigazgatást, egyben a Bács megyei Napló megjelentetését is felfüggesztették.¹⁵

A magyar közigazgatás felszámolására ezekben a napokban nemcsak Szabadkán, hanem a szerb hadsereg által megszállt délvidéki területek szinte egészén sor került. Pár nappal Fenyves cikkét követően, a becskerek Magyar Nemzeti Tanács nevében Várady Imre, a Nagybecskereket megszálló szerb csapatok parancsnokánál tiltakozott amiatt, hogy a megszálló erők lefegyverezték a magyar nemzetőrséget, s a helyi hatalmat a Szerb Nemzeti tanácsra ruházták rá. Várady levelében követelte az eltávolított magyar tisztviselők és a magyar zászló azonnali visszahelyezését is, valamint a „*a garázdálkodó szerb nemzetőrség*” feloszlatását és a sajtócenzúra eltörlését.¹⁶

¹² A. SAJTI, 2004. 22.

¹³ Ausztria–Magyarország 1918. november 3-án Padovában kötött fegyverszüneti megállapodást az antanttal.

¹⁴ Cenzúra és más egyebek. Szűnjenek meg a nemzetiségi uszítások. *Bács megyei Napló*, 1918. november 19. 2. (Az idézett részt követő bekezdést a szerb katonai cenzúra törölte.)

¹⁵ Egy stréber portréja. *Bács megyei Napló*, 1918. december 17. 3–4.

¹⁶ A nagybecskerek Magyar Nemzeti Tanács levele Dragutin Ristić ezredeshez, 1918. november 27. In: A. SAJTI, 2016. 114–117.

Egy hónappal később Várady már, mint a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Fenyveshez hasonlóan éppen a belgrádi katonai konvencióra hivatkozva közölte azt a szerb hatalom által kinevezett Slavko Županski főispánnal, hogy a város magyar lakossága nem ismeri el a város felett az újvidéki szerb kormány¹⁷ fennhatóságát, s ezzel összefüggésben pedig Županski főispáni kinevezését sem. Azt is nyomatékosította, hogy a jog betűinek az értelmében Nagybecskereken, de az egész vármegyében a kisebbségben lévő szerbség végeredményben illegitim úton szerezte meg azt a polgári hatalmat, amely minden joghatályos rendelkezés szerint a magyar kormányt illette meg.¹⁸

A nemzeti ellenállás ilyen jellegű megnyilvánulásai mellett a kármentéshez tartozott a jogellenesen leváltott, az egzisztenciájuktól teljesen megfosztott magyar köztisztviselők segélyezését ellátó bizottságok felállítására is. Hogy az ekkor még jogi értelemben Magyarország megszállt déli területein pontosan hol működtek ilyen bizottságok, azt nem tudjuk. Az egészen bizonyos, hogy 1919 novembere és 1920 májusa között Várady vezetésével az akkori bánági magyar társadalom szinte egésze megmozdult, s erre célra jelentős összegeket adományozott.¹⁹

A kármentés e korai szakaszához tartozott még a magyar oktatási rendszer felszámolásával összefüggésben lévő, 1920. június 18-án Svetozar Pribičević oktatási miniszterhez írt levél is. Ebben a nagybecskereki magyarok azt kérték, hogy az SZHSZ állam teljesítse a békeszerződésben vállalt kötelezettségét, s biztosítsa az iskolák sérthetetlenségét.²⁰ Mivel ekkor a Bánágban a lakosság 66%-a nem szerb anyanyelvű volt, ezért az állam továbbra is tartsa fenn a nagybecskereki katolikus főgimnáziumot, illetve tegye lehetővé az érettségik itteni letételét.²¹

A Trianoni Békeszerződés hatályba lépése után módosultak a szamba vehető érvelés keretei. A provizórium alatt még lehetséges volt területi hovatartozást vitatni. Miután a Délvidék nemzetközileg is elismerten az SZHSZ Királyság része lett, az érvelés központjába kisebbségi jogok érvényesítése került.

¹⁷ Az 1918. november 24-én a Délvidék etnikai struktúráját teljesen figyelmen kívül hagyó újvidéki Nagy Nemzetgyűlés kimondta Bánát, Bácska és Baranya elszakadását Magyarországtól és a Szerb Királysághoz való csatlakozását. Az itt megválasztott Nagy Nemzeti Tanács létrehozta a terület igazgatási feladatait ellátó Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatóságot, amely a régió kormányaként működött.

¹⁸ *Várady Imre levele Slavko Županskihoz, 1918. december 10.* In: A. SAJTI, 2016. 123–124.

¹⁹ A Várady-hagyatékban napjainkig számszámra fennmaradtak az ezzel kapcsolatos kérelmek és nyugták. A nagybecskereki bizottság 1918. november és 1920. májusa közötti számadását lásd: *A nagybecskereki Köztisztviselőket Segítő Bizottság számadása, 1919. november – 1920. május.* In: A. SAJTI, 2016. 127–128.

²⁰ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1919. december 5-én deklarálta, hogy fenntartások nélkül elfogadja az SZHSZ Királyság és a Szövetséges Főhatalmak között kötött kisebbségvédelmi szerződést. Ennek értelmében a délszláv államot arra kötelezték, hogy biztosítsa a kisebbségek anyanyelvi oktatását, valamint előírta, hogy az oktatási, vallási célokra részarányosan részesüljenek az állami költségvetésből.

²¹ *A nagybecskereki magyarok levele Svetozar Pribičević oktatási miniszterhez, 1920. június 18.* In: A. SAJTI, 2016. 135–137.

Egy évvel később, az 1921. évi július 14-i 9884. számú közoktatásügyi rendelet kapcsán írt újabb levelet Várady az oktatási miniszternek. Ez volt az a rendelet, amellyel kezdetét vette a nem állami tannyelvű közép- és szakiskolák fokozatos bezűntetése.²² A becskerekai ügyvéd levelében a délvidéki magyarság nevében ebben arra kérte a minisztert, hogy annak rendelkezéseit ne terjeszszék ki a magyar tagozatokra, azok fenntartását az állam továbbra is biztosítsa. Indoklásában Várady többek között a következőket írta: „Kérjük azonban kisebbségi jogaink védelmét és nemzeti kultúránk megtartását. Csak akkor érezhetjük magunkat jól s dolgozhatunk teljes erővel az állam közös érdekein, ha a gazdasági egyenlőségen kívül saját fajunk nemzeti kultúrájában szabadon élhetünk, tehet gyermekeinket anyanyelvünkön taníthatjuk.”²³

A kármentéssel kapcsolatban röviden térjünk még ki a szabadkai ügyvédi kamarának 1920 júniusában Marko Trifković igazságügy-miniszterhez írt levelére is, amelyben a szabadkai ügyvédek arra kérték a minisztert, hogy az SZHSZ Királysághoz csatolt Bácska–Bánát–Baranya területén a magyar nyelv az igazságszolgáltatás zavartalan biztosítása céljából az továbbra is maradjon intézményes használatban. Azt kérték, hogy a peres ügyeket magyarul is tárgyalhassák, a büntető ügyeknél az előkészítő eljárás, beleértve a nyomozást és a vizsgálatot is, magyarul folyjon le, illetve azt is megfogalmazták, hogy a peres beadványokat továbbra is magyarul adhassák be, sőt a magyarul beszélő igazságügyi személyzetet bővítését is kérték.²⁴

Mindennek a valóságban, ahogyan az oktatáspolitikában, úgy az igazságszolgáltatás terén sem volt semmilyen kézzelfogható fogamatja, sőt éppen ellenkezőleg: rövidesen megkezdődött a még állásban lévő magyar köztisztviselők tömeges leváltása. 1922. augusztusában az utolsó, még hivatalban lévő magyar bírákat – Léner Antalt, Kovács Lajost, Bakule Gézát, dr. Rottman törvényszéki bírót, Bodnár Sándor és Bisttyák járásbíróit is felmentették.²⁵

3.

Az 1918. december 20-án Stojan Protić miniszterelnökségével megalakult első közös kormány máris előrevetítette a szerb dominancia érvényesülését. Húsz miniszteréből 13 szerb, 4 horvát, 2 szlovén, egy bosnyák nemzetiségű volt.²⁶ A kormány első ülésére 1918. december 22-én került sor. Ekkor döntöttek

²² Bővebben lásd: ebben a kötetben: IV. Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918 – 1925).

²³ *Levél Svetozar Pribičevićnek*. Várady-hagyaték, 14. doboz.

²⁴ *A szabadkai ügyvédi kamara levele az igazságügy-miniszterhez, 1920. június*. A. SAJTI, 138–140.

²⁵ DÉVAVÁRI, 2014. 56.

²⁶ BÍRÓ László: *A jugoszláv állam 1918-1939*. Budapest, 2010. 101.

az állam zászlajáról és címeréről és határozatot hoztak arról, hogy az egész állam területére kiterjesztik a Szerb Királyság polgári és alkotmányos kereteit.²⁷

A szerbiai közigazgatási és kormányzati struktúra átültetésével együtt az ideiglenes alkotmányt 1919. január 30-án parlamenti jóváhagyás nélkül fogadták el.²⁸ Oktrojált volta miatt azonban nagy ellenállást váltott ki, s az végül nem is lépett hatályba.

1919 márciusában a belgrádi hatalmi körök felszámolták az országrészek különböző parlamentjeit,²⁹ majd a régens³⁰ vezetésével a közös kormány kinevezte az ideiglenes parlament eredetileg 296, végül 258 igazolt képviselőjét.³¹

A négy kormányt is elfogyasztó ideiglenes nemzetgyűlés a békeszerződés becikkelyezése mellett az állampolgársági törvény elfogadása nélkül szavazta meg a választási törvényt. Felosztatására 1920. október 28-án, az alkotmányozó nemzetgyűlési választások kiírását követően került sor.³²

Az ország 56 választókerületében 1920. november 28-án rendezték meg a választásokat, bár azon elvileg minden 21 év feletti férfi részt vehetett,³³ azonban mivel a kisebbségnek ekkor még rendezetlen volt az állampolgárságuk, így abból teljesen kizárattak. Az alkotmányozó nemzetgyűlésbe 419 főt választottak, s a 22 induló párt közül 16 került be a parlamentbe.³⁴

Már a parlament 1920. december 12-i felállásakor megjósolható volt, hogy akárcsak a provizórium időszaka alatt, úgy az alkotmányozó nemzetgyűlésben is erőteljes összecsapások lesznek az ország államjogi berendezésének a kérdése körül. A kommunistákat leszámítva, a valós erővel bíró politikai pártok ugyanis nem program-, hanem nemzeti pártok voltak. A szerb politikai erők – a demokraták és a radikálisok, az unitárius és centralizált államért, míg a horvát és szlovén pártok a decentralizációért és a föderalizmusért szálltak síkra.

A Radikális Párt a szerb elit és a középosztály politikai programját megjelenítve a délszláv állam egészének a kérdésében továbbra is és következetesen a nagy-szerb program mellett állt ki.³⁵ Az 1919-ben alakult Demokrata Párt pedig még a radikálisoktól is merevebb nézeteket fogalmazott meg: tagadta a történelmi, vallási, nemzeti különbségeket, a feltétlen unitarizmus híve volt, s éppen ezért ellenezte a tartományi különállóság fenntartását is.³⁶

²⁷ ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata*. I. Zagreb, 1961. 174–175. A dokumentum teljes szövegét lásd: A. SAJTI Enikő (szerk.): *Jugoszlávia 1918–1941*. Dokumentumok. Szeged. 85.

²⁸ BÍRÓ, 101.

²⁹ GLIGORIJEVIĆ, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919–1929*. Beograd, 1979. 24.

³⁰ I. Karadorđević Aleksandar.

³¹ GLIGORIJEVIĆ, 1979. 3642.

³² BÍRÓ, 2010. 104.

³³ ČULINOVIĆ, 1961. 308–311.

³⁴ ČULINOVIĆ, 1961. 309.

³⁵ RAKIĆ, Lazar: *Radikalna Stranka u Vojvodini 1902–1919*. Novi Sad, 1983. 7–15; 199–206.

³⁶ Gligorijević, Branislav: *Demokratska stranka i politički odnosi u kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca*. Beograd, 1970. 83–219.

A föderalizmusért síkraszálló erők viszont tagadták a december elsejei proklamáció ilyen értelmezését, sőt a Stjepan Radić vezette Horvát Köztársasági Pártsztpárt egyenesen elutasította az alkotmányozás és a december elsejei proklamáció között lévő jogi kontinuitást.³⁷

Radićék a horvátokat önálló nemzetnek tekintették, s a délszláv államközösségen belül kizárólag egyenrangú félként tudták elfogadni Horvátország közjogi státusát. A nemzetgyűlésbe bekerült horvát képviselők ezért elutasították a királyra leteendő esküt, magának az alkotmányozásnak a folyamatát pedig bojkottálták.³⁸

A Pašić által vezetett kabinet 1921. január 25-én végül a demokrata-radikális koncepciót képviselő alkotmányjavaslatot adta át, amely az 1918. december elsejei proklamáció jegyében monarchikus államformát látott elő.³⁹

A különböző pártok álláspontjai azonban továbbra sem kerültek egymáshoz közelebb, így a parlamenti vita egészen 1921 februárjáig elhúzódott. Az unitárius államot akaró Radikális és Demokrata Pártnak az alkotmány elfogadtatásához nem volt meg a többsége - a meglévő 183 képviselő mellé még 27 hiányzott. Ez a kényszerhelyzet vezetett a Jugoszláv Muzulmán Szervezettel (JMO) való kiegyezéshez. Az 1921. március 21-én kötött paktum biztosította Bosznia-Hercegovina területi épségét, a felekezeti egyenlőséget, a muzulmán földbirtokok sérthetetlenségét, a muzulmán vallási intézmények autonómiáját, s a szavazatokért cserében álláshelyeket ígértek a szarajevói tartományi kormányzatban is.⁴⁰

A szerb–bosnyák paktum megkötése és a további szükséges szavazatok megvásárlása után 1921. június 28-án, Vid napján 223 igen, 35 nem és 158 távolmaradás mellett fogadták el az alkotmányt.⁴¹

4.

A megváltozott impériumban a kisebbséggé vált magyarok újrakezdését, a kisebbségi létre való beilleszkedést és berendezkedést, annak kereteinek a kiművelését és kialakítását az impériumváltás okozta lelki sokkon túl az 1918 előtti megmaradt magyar politikai, gazdasági és kulturális elit közötti szembenállás és megosztottság is gátolta.

Az egyéni sérelmek és konfliktusok, a függetlenségek és a munkapártiak küzdelmeinek a nem is oly távoli emléke,⁴² a magyarországi politikai események

³⁷ ČULINOVIĆ, 1961. 148.

³⁸ ČULINOVIĆ, 1961. 327.

³⁹ ČULINOVIĆ, 1961. 322-323.

⁴⁰ ČULINOVIĆ, 1961. 351-352.

⁴¹ ČULINOVIĆ, 1961. 351.

⁴² Bővebben lásd: LEBL, Arpad: *Grđanske partije u Vojvodini 1887–1918*. Novi Sad, 1979. 67-95; Dr. ČEHAК Kalman: *Političke borbe u Bačkoj i Banatu u vreme vladavine koalicije 1906–1909*. Novi Sad, 1987.

– az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság, majd a vörös- és fehérterror
– eltérő megítélése ekkor még oly magas hőfokon izzott, ami okkal és joggal kérdőjelezett meg minden lehetséges együttműködést.

A délszláv állam ellenőrzése alatt álló területeken a végletekig megosztott magyar társadalomra súlyosbítólag hatott az állampolgárság megoldatlanságának a kérdése, a nincstelen magyar tömegek egyre elviselhetetlenebb nyomora, a magyar köztisztviselői kar tömeges elbocsátása és annak az ország területéről való kiutasítása, a megfélemlítés és a megfélemlítettség légköre, valamint ezzel párhuzamosan a magyar középréteg gazdasági, szellemi és természetesen politikai erodálódása is.

Ilyen fájdalmas, a realitásokat józan ésszel felmérő helyzetben a kik vagyunk, mit akarunk, merre tartunk öndefiniálás, majd a lehetséges kisebbségi stratégia kidolgozása előtt a kulcskérdés alapvetően tehát annak a gondolatnak a kimondása, elfogadása és a széles tömegekhez való eljuttatása volt, amely az érzelmi averziókon túllépve, a kisebbségbe került magyarság ügyében egy zászló alá próbálta hívni a gondolkodásukban egymástól megannyi fényévnnyi távolságra lévőket egészét.

A megváltozott körülmények között az ideológiai ellentétek áthidalására, a magyar politikai szervezkedés elméleti vitáinak a lebonyolítására, az ezzel kapcsolatos jogdogmatika kidolgozására, majd a kisebbségi magyar kultúra, irodalom határainak a kijelölésére és kitöltésére a magyar napilapok újbóli nyomtatásának az engedélyezése⁴³ után elsőként a szabadkai Bácsmezei Napló napilap vállalkozott.

1920-tól a Dettre János és Fenyves Ferenc közös szerkesztése alatt napi 15–18 ezres példányszámmá⁴⁴ váló, előbb nyolc, majd tizenkettő, végül tizenhat oldalon megjelenő,⁴⁵ jelentős közvéleményformáló napilap rövidesen hozzá is látott a megmaradt, orientációját veszített magyar politikai és kulturális elit tömörítéséhez, a formálódó Magyar Párt első programjának a kidolgozásához, a kisebbségi magyar érdekvédő és érdekvényesítő jogdogmatika megfogalmazásához, valamint a kisebbségi magyar irodalom alapjainak a lerakásához.

A szerveződő kisebbségi magyar politikai elit számára már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy a szűkre szabott mozgáspályán a kisebbségi ügyek érvényesítésének, annak, hogy a magyarok egyáltalán csak megtalálják a helyüket a pillanatnyi érdekek mentén sűrűn változó, nem egy esetben átláthatatlan jugoszláv belpolitika mocsaras világában, hogy elérjék a számarányuknak megfelelő parlamenti képviselőletet és a magyarság polgári jogainak a biztosítását, annak az

⁴³ Az SZHSZ Királyság időszakában, vagyis az 1920-tól 1929-ig tartó periódusban a Délvidéken négy magyar nyelvű napilap jelent meg. Újvidéken a konzervatív Délbácska, Nagybecskerekén a Várady Imre köréhez köthető liberális Torontál, Szabadkán a polgári-liberális Bácsmezei Napló, illetve a Magyar Párt szócsöve, a Hírlap.

⁴⁴ KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó (1919–1945)*. Újvidék, 1979. 60.

⁴⁵ FENYVES Ferenc: *Még egyszer elmondom – Fenyves Ferenc írásai*. Szabadka, 1938. 20.

egyik eszköze a közvetlen, személyes kapcsolatok felhasználásával történő kijárási rendszer lehetőleg minél hatékonyabb alkalmazása lehet.

Közülük egyeseknek, mint Váradynak már ekkor, az előző időkből magukkal hozott éra révén voltak is már tapasztalataik a tárgyalásos érdekegyeztetésről, a célszerű paktumok mibenlétéről. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az érdekegyezés egyetlen és kizárólagos eszköze a jog erejével és az igazság fegyverével megvívandó parlamenti küzdelem révén lesz majd lehetséges.⁴⁶

Hogy az első ilyen jellegű kapcsolatfelvételre mikor és kik között került először sor, azt nem tudjuk. A megmaradt iratok azt mutatják, hogy a kezdeti időszakban Fenyves Ferenc, Gárber László, Székely Áron és Várady Imre voltak azok, akik korábbi kapcsolataikat felhasználva először kezdtek el élni ezzel a lehetőséggel. Az is egészen bizonyos, hogy mindegyikük a Magyar Párt hivatalos megalakulása előtt sor került.

Gráber 1922. május 16-án arról értesítette Váradyt, hogy Székely közvetítésével fogadta őt Pavle Marinković befolyásos demokrata politikus, aki azt az üzenetet adta át neki, hogy az ekkor már jugoszláv emigrációban élő Linder Béla, aki egyébként a megbeszélésen a demokrata párti politikus kíséretéhez is tartozott, találkozni szeretne a formálódó Magyar Párt vezető politikusaival. Gráber, Marinković közlésére reflektálva kijelentette, hogy személy szerint ő is, de Várady is elzárkózik minden ilyen jellegű kapcsolatfelvételtől.⁴⁷

Azt is tudjuk, hogy a Nikola Pašić szerb miniszterelnökkel 1922. április 19-én lezajlott első személyes találkozó megszervezését Fenyves Ferenc járta ki. Magán a találkozón magyar részről Várady mellett Sántha György, Strelitzky Dénes és Gráber László vett részt. A miniszterelnöki audiencián lejátszódó, a magyar delegációra nézve végül megalázó deputáció lényegében semmilyen kézzelfogható eredménnyel nem járt, hacsak azzal nem, hogy világossá és egyértelművé tette, hogy az adott helyzetben a kisebbségi magyarság élet- és létkörülményeivel kapcsolatos kérdések tekintetében érdemi párbeszédre nincs, s a belátható közeljövőben nem is lesz esély.⁴⁸

A szerb politikai elittel való e korai szakaszban zajlott tárgyalásokkal kapcsolatban megmaradt egy olyan, 11 pontból álló feljegyzés, amely révén rekonstruálni tudjuk azokat a magyar követeléseket, amelyeket az ekkor még formálódó magyar párt a prioritásainak tartott. Első helyen a Magyar Párt megalapításának az engedélyezése állt. Második helyen az ingatlan vagyonokkal kapcsolatos rendelet felfüggesztése, vagy annak olyan irányú változtatása volt, amely a kisebbségek számára is lehetővé tette a földbirtokok tulajdonlását, illetve a lakóingatlanok adás-vételét. A harmadik pont azt kérte, hogy azokon a helyeken, ahol a magyarság etnikailag is jelen van, annak tagjai is vegyenek részt az adókvetítő bizottságok munkájában. A negyedik pont a földhozamok felülvizsgálatát és ezzel összefüggésben a földosztás felülbírálatát kérte. Az ötödik követelés a Magyar

⁴⁶ *A Magyar Párt elnökségi ülésének jegyzőkönyve, 1927. február 6.* In: A. SAJTI, 2016. 227–230.

⁴⁷ *Gráber László levele Várady Imréhez, 1922. május 16.* In: A. SAJTI, 2016. 156–157.

⁴⁸ DÉVAVÁRI, 2014. 120–121.

Kultúrszövetség létrehozásának az engedélyezése volt. Azt is kérték, hogy a magyar közösség olyan olvasóköroket is nyithasson, amelyek politikai tevékenységet is folytatnak.⁴⁹ Ennek a pontnak a sarkalatos kérése volt a magyar előadások előzetes cenzúrájának az eltörlése, illetve azoknak az államnyelvre való kötelező fordításának a felfüggesztése. A hatodik pont a magyar osztályok magyar anyanyelvű tanítókkal való feltöltését látta elő. A hetedik pont a névelmzés végleges felszámolásáért szállt síkra. A nyolcadik pont az egész ország területén joghatással rendelkező két magyar tanfelügyelő kinevezését követelte. A kilencedik pontban a városokban és a községekben részarányos tanácsnoki mandátumokat kért. A tizedik pont a magyar kulturális intézmények részarányos finanszírozásáért szállt síkra. Végezetül, az utolsó, tizenegyedik pont pedig a kisebbségek számára az útlevelek kiadásának a lehetővé tételét fogalmazta meg.⁵⁰

Az 1922. szeptember 17-én Zentán hivatalosan is létrejött Magyar Párt megalakulásának a körülményei és eseménytörténete napjainkra már közismertek, így annak ismertetésére nem térünk ki. Arra azonban feltétlenül utalni szeretnénk, hogy a korban nagy feltűnést keltő Jászi és Dettre viták,⁵¹ majd az azokat szervesen kiegészítő Fenyves és Gráber László által írt vezércikkek és a részben azok hatására szárba szökkenő magyar szervezkedés első pillanatától kezdve a Bács megyei Napló tevékeny, a széles tömegek számára elérhető főszerepet szerepet játszott a kisebbségi magyarságot érő jogfosztások, a magyar oktatáspolitikai felszámolását célzó intézkedések, magának a Magyar Párt szervezkedésének, annak ellehetetlenítésére tett kísérleteknek, a magyarokat ért fizikai terror⁵² és a megfélemlítést célzó első kirakat- és kémperekről⁵³ való részletes tudósítások, valamint a felgyorsuló kivándorlásnak a fájdalmas bemutatásában is.

1922 első felében – elsősorban Gráber László és Dettre János szellemi tevékenysége folytán⁵⁴ e lap hasábjain bontakozott ki az a vita, majd az az útkeresés, amely révén végül megszületett a Magyar Párt programja.⁵⁵

⁴⁹ Ez a követelés a német Kulturbund hasonló jellegű tevékenységével volt összefüggésben.

⁵⁰ *Zahtevi (követelések)*. Várady-hagyaték, 1. doboz.

⁵¹ Jászi Oszkár 1921 második felében kezdett el egy ideig rendszeresen publikálni a Bács megyei Naplóban. A több esetben a lap napi vezércikkét író Jászi előbb a magyar belpolitikai helyzetet vette nagyító alá, majd 1921. december 4-én jelentette meg *A magyar nemzeti kisebbségek helyzete* az új államban című publicisztikáját, amelyben elsőként fogalmazta meg a kisebbségi politikai szervezkedés szükségességét. A szerveződés mikéntje tekintetében azonban komoly véleménykülönbségek voltak, így az elkövetkező hetekben a kérdés körül élénk polémia bontakozott ki Jászi és Dettre János között.

⁵² DÉVAVÁRI, Zoltán: *Violence as the weapon of political parties. The operation of ORJUNA and SRNAO in Vojvodina (1922 – 1924)*. In: Istraživanja, Journal of Historical Researches, No. 28 (2017), Novi Sad, 147–170.

⁵³ Bővebben lásd: VII. „A lélekzetvételünknek is tiszta szándékúnak kellett lennie, hogy a gyanunak árnya se érhesen bennünket.” Egy délvidéki (konceptió) kémpere rekonstrukciója (1922–1924).

⁵⁴ Ezek közül csupán párat sorolunk fel a szemléltetés céljából: DETTRE János: A program. *Bács megyei Napló*, 1922. február 22. 1 – GRÁBER László: A magyar párt viszonya az országos pártokhoz. *Bács megyei Napló*, 1922. március 28. 1 – A magyar program (közreadta: a Magyar Párt szabadkai szervezete). *Bács megyei Napló*, 1922. április 9. 1.

⁵⁵ A Magyar Párt programját bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 139-145.

A 16 pontból álló pártprogram a Magyar Pártot osztály és felekezeti különbségek nélkül – ebbe a zsidókat is beleértve – minden, az SZHSZ Királyságban élő magyar pártjaként definiálta. Annak egyes közjogi elemei 1868-ig nyúltak vissza, alapjaiban azonban a békeszerződések által biztosított kisebbségi jogok követelését foglalta össze. Fókuszában a magyar közösséget leginkább sújtó kérdéseket vázolta fel, s azokra kívánt adekvát válaszokat adni. A program ebből az aspektusból a kisebbségi jogkövetelés maximális összefoglalója volt, s alapvetően az impériumváltás előtti status quo megőrzését, valamint a magyar közösség folyamatosan romló helyzetének a megállítását, annak orvoslását tűzte ki célul. Ugyanakkor számos tézise jelentősen túl is lépett az 1868-as közjogi felfogáson, illetve a békeszerződés által biztosított kisebbségi jogok lényegi pontjain is. Gazdasági elemei, azok, amelyek a földreformmal, a munkajoggal, a magyar kulturális, gazdasági és szociális intézményekkel foglalkoztak, s előlítették a magyar intézményeknek a központi költségvetésből történő részarányos finanszírozását, kétségtelenül olyan új elemei voltak a kisebbségi jogdogmatikának, amelyeknek egyes pontjaiban még mai is aktuálpolitikai jelentőséggel bírnak. Mindemellett a programnak a közigazgatással kapcsolatos, a decentralizáció jegyében írt tézisei a Vajdaság területén felállítandó önálló, autonóm közigazgatási kerületnek a követelése mellett is hitet tett.⁵⁶

5.

Bár a zentai zászlóbontás után a Magyar Párt elnöki székét Sántha György töltötte be, a fennmaradt korabeli iratok sokasága és a párton belüli történések arról tanúskodnak, hogy ez a tisztség alapvetően formális volt. Sántha a pártelnökség ellenére nem rendelkezett valódi döntéshozatali súllyal, valamint erős befolyással és hatalommal.

Már ebben a korai időszakban egyértelművé lett, hogy a magyarság ügyeiben a kulcsszerepet a sajtó terén Fenyves Ferenc, az ideológia tekintetében Dettre János és Gráber László, a politikai szintéren pedig Várady Imre, Strelitzky Dénes, Prokopy Imre és Deák Leó játszotta.

Annak, hogy a politikai döntéshozatalban lényegében már ekkor is, de a harmincas évekre aztán már egyértelműen a Várady-Deák-Strelitzky jogászármas vitte majd a főszerepet, abban a hasonló habitusuk, képzettségük, érdeklődési körük, személyes emberi szimpátiájuk mellett kétségtelenül lakhelyük eltérő földrajzi elhelyezkedése, azoknak a korabeli politikai centrumok sorában való kulcsfontossága is döntő szerepet játszott.

---

⁵⁶ Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 139–143 – *A Magyar Párt röplaja, 1922. Mit akar a Magyar-Párt (A pártprogram főbb elvei.)* In: A. SAJTI, 2016. 151–154.

A Várady-hagyatékban fennmaradt iratok azt mutatják, hogy ebben a kezdeti időszakban azonban még csak alakult, formálódott, s lényegében majd csak a királyi diktatúra bevezetése után szilárdult meg a Várady-Deák-Strelitzky féle triumvirátus.

Ennek több objektív oka is volt. Bár az impériumváltás előtt, már csak a földrajzi elhelyezkedés miatt is, a Bácska és a Bánság szomszédos megyék voltak, azonban politikai figyelmük fókusza, gazdasági, s ezzel összefüggésben érdekeik, érdekérvényesítési mechanizmusaik és centrumaik teljesen más irányúba húztak. Becskerek elsősorban Temesvár és Erdély, némileg Szeged, illetve Budapest felé, míg Szabadka és Zombor pedig Szeged mellett elsősorban Budapest felé gravitált, Újvidék pedig már ebben az időszakban is kívül esett a magyar politikai és gazdasági centrumok fősodratától.

Ebben az 1918-ig, 1920-ig gyökeresen más közigazgatási konstellációban a bácskai és a bánsági magyar politikai, gazdasági és szellemi elit közötti együttműködés, ismeret- és kapcsolatrendszer, az érdekek kijárásnak az útjai lényegében nemigen keresztezték egymást, azok gyakorlatilag nem különböztek a többi szomszédos magyar megyével kapcsolatos ilyen jellegű kapcsolattartástól. Elvileg ugyan volt rá esély, hogy a későbbi főszereplők a korabeli sajtó révén halljanak egymásról, arra is volt objektív lehetőség, hogy ilyen, vagy olyan üzleti, jogi, ügyvédi, bírósági, esetleg politikai kérdésekben együttműködjenek, vagy konfrontálódjanak. Mindazonáltal az eltérő érdekrendszerük, figyelmük és életterük más-más irányba történő fókuszálása, 1918 előtt lényegében teljesen más közegben történt. Ebben a közigazgatási konstellációban a politikailag és gazdaságilag is a főváros felé gravitáló Szabadkától Becskerek minden értelemben távolabbra feküdt, mint Budapest.

impériumváltásnak kellett ahhoz bekövetkeznie, hogy ezeket, a hosszú évtizedek alatt kiépült és bejárdott eredeti kapcsolatrendszereket és érdekszférákat a határhúzások szétzilálják, s a megváltozott körülmények között egy új politikai és gazdasági egységbe, közösségbe kerülőket összehozza.

Azt is tegyük hozzá, hogy az elcsatoltak első nemzedékénél is létezett már egy generációs törésvonal. Az első körbe azok tartoztak, akik az 1860–1880 közötti időszakban születtek. Közülük Várady volt a legidősebb, aki 1867-ben született. Őt követte Prokopy Imre, aki a Magyar Párt megalakításakor 49 éves volt. S, végezetül ide tartozott az 1878-as születésű Gráber László is.

A második kört a Kosztolányi Dezső és Csáth Géza legszűkebb baráti köréhez tartozó, egyébként, s ennek lesz még jelentősége, a Temes megyei Nagyszentmiklóson 1886-ban született Fenyves Ferenc és a vele egyidős Dettre János követte. Ebbe a generációba tartozott Strelitzky Dénes és Deák Leó is, akik két évvel voltak tőlük fiatalabbak.

Ha figyelmesen megnézzük az életrajzi adatokat, láthatjuk: bár az impériumváltás előtt földrajzilag más-más helyen tartózkodtak, a két generáció között azonban több közös érintkezési pont volt.

Egyrészt, jogi tanulmányaikat mindannyian Budapesten végezték. Bár az első kör tagjainál a köztük lévő aránylag nagy korkülönbség miatt kizárható, hogy évfolyamtársak lettek volna, a második kör tagjainál azonban a közeli születési dátumok miatt ennek a valószínűsége igen nagy.

Közös érintkezési pont volt az is, hogy az impériumváltás előtt Várady és Gráber is függetlenségpárti politikusként politizált. A megmaradt iratokból azt is tudjuk, hogy Várady 1914-ben szoros kapcsolatba került a Jászi Oszkár vezette Polgári Radikális Párttal. Az is bizonyos, hogy Fenyves és Dettre is kapcsolatban állt a polgári radikálisokkal. Az is tény, hogy 1918-ban, az őszirózsás forradalom, majd az összeomlás napjaiban közülük többen is fontos politikai szerepet vállaltak. Dettre Szeged főispánja volt, Fenyves a szabadkai Magyar Nemzeti Tanács vezető tagja, Várady a becskeréki Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Propkoy Imre pedig Zombor utolsó magyar főispánja volt.

Vagyis: ebben az átalakuló és gyorsan formálódó új világban, 1918 októberében és novemberében, lényegében a(z) (összeomló) központi magyar hatalom helyi letéteményeseinek, hordozóinak számítottak.

Mindezek után az a tény, hogy a Szegedet elhagyni kényszerülő Dettre miért éppen Szabadkára emigrált, s miért pont Fenyvesnél talált biztos menedéket, új hazát és új családot, lényegében már megválaszolásra is került.

Van azonban még egy olyan fontos körülmény, amit a személyes kapcsolatoknál és az 1920 után formálódó, majd kialakuló délvidéki magyar politikai elit személyes kapcsolatrendszerénél mérlegelni és figyelembe kell venni. Ez pedig az, hogy a mai Romániához tartozó Nagyszentmiklóson született Fenyves 1918 novemberében Temesváron vette feleségül a helyi születésű Baruch Erzsébetet.⁵⁷ Egy látszólag apró, magánjellegű családi epizódról van szó, azonban ez az információ arra is rámutat, hogy Fenyves azt megelőzően is számos alkalommal megfordult a Bánság fővárosában. Vagyis: Fenyves élete hosszú időn át, egy rövid nagyváradi kitérővel tarkítva, lényegében a Szabadka, Budapest és Temesvár között ingázással telt el. Ez pedig azért fontos részlet, mert alapvetően ez volt az a mozgástér, amit lényegében a Nagybecskerek-Temesvár-Budapest háromszögben mozgó Várady is bejárt. Bár nem ismerjük Várady és Fenyves személyes megismerkedésének a történetét, a logikai összefüggések ugyanakkor arra engednek következtetni, hogy már 1918-ban is ismerték egymást. A polgári radikális szál mellett erre enged következtetni a húszas évek első feléből fennmaradt levelezésük mondatszerkezetének a milyensége és a mélysége is, amelyekből egy régóta fennálló, időről-időre érzelmileg bár hullámzó, de mindent összevetve egy kölcsönös és mély tisztelettel átitatott régi barátság képe rajzolódik ki.

Mindennek azért van jelentősége, mert az 1918 végi betiltás után 1920-ban újrainduló, Fenyves tulajdonában lévő szabadkai Bács megyei Napló napilap volt lényegében az a közös pont, gyűjtőhely, amely a magánházaknál tartott megbeszélések mellett⁵⁸ végül intézményesített keretek között lehetővé tette az elcsatoltak első két nagy nemzedékének az egymásra találását.

⁵⁷ Házasság. *Bács megyei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁵⁸ CSUKA János: *A délvidéki magyarság története 1918-1941*. Budapest, 1995. 47–72. – A. SAJTI, 2014. 34–35.

Ez volt az oka annak is, hogy a kezdeti időkben alapvetően Várady és Gráber kapcsolata volt az az egyedüli biztos pont, amelyet nem a nulláról kellett felépíteni. Mindketten ugyanabban a megyében éltek, s Becskerekhez Pancsova földrajzilag is jóval közelebb is volt, mint Szabadka, s mint arra már utaltam, ők még a „régi, boldog békeidőkből” ismerték egymást, sőt függetlenségpárti politikusként szorosan együtt is működtek. Ez a személyes kapcsolati szál volt az oka annak is, hogy a becskerei és a pancsovai ügyvéd közötti együttműködés, levelezés, ügykijárási a Magyar Párt szervezésekor, 1922-ben és 1923-ban lényegesen meghaladta a Strelitzkyvel és Deákkal való levélváltást. Ehhez még az is hozzájárult, hogy a belgrádi információk, hírek, a szerb fővárossal való kapcsolatépítés a földrajzi objektivitás mellett Pancsováról voltak a legegyszerűbben hozzáférhetőek, illetve intézhetőek.

A hagyatékban fennmaradt levelezésekből azt is tudjuk, hogy a sorsdöntő, stratégiai kérdések tekintetében Várady Gráber mellett már ebben az időszakban is, igaz, ekkor még magázódva – ami jól mutatja a kettejük közötti kapcsolat frissességét is, elsősorban Deák Leóval konzultált. Hogy Várady és a tőle húsz évvel fiatalabb Deák mikor és hogyan ismerkedett meg, azt nem tudjuk. A fenti logikai síkon haladva azonban élhetünk azzal a feltételezéssel, hogy a kettejüket összekötő kapocsként a Bács megyei Napló mellett a Magyar Párt szervezésében is fontos szerepet játszó, azonban az első években inkább a háttérben, mint előtérben lévő Prokopy Imre, Zombor utolsó magyar főispánja játszotta a főszerepet.

6.

A Magyar Párt a korabeli államalkotó elit támadásai ellenére az önálló kisebbségi politizálás útjára lépett, s ezzel lényegében elutasította a szerb pártok részéről rá nehezedő olyan irányú nyomásgyakorlását is, amely a magyar tömegeket osztályhelyzetük alapján a regnáló szerb pártokba terelte volna. Ezért, no meg a magyarsággal szembeni totális bizalmatlanság légköre miatt, a Magyar Párt így már megalakulása előtt, de utána pedig különösen a szerb hatalmi körök kombattáns támadásával volt kénytelen szembesülni.

A helyzetet az is súlyosbította, hogy a jogsértések, valamint a magyar intézményrendszerek leépítési folyamatai nemhogy megálltak volna, hanem éppen ellenkezőleg; újult erőre kaptak.

Ilyen előzmények után, 1922 második fele, 1923 első hónapjai a pártépítés mellett elsősorban a magyarság oktatási intézményeivel kapcsolatos támadásokra való reflektálásokkal telt el.

Témánk terjedelmének szűkösége miatt kénytelenek leszünk a kulisszák mögött zajló eseményeket feltáró korabeli levelezések tételes felsorolásától és

ismertetésétől eltekinteni, ezért csak arra utalnánk, hogy Deák és Várady 1922 júniusában arról a magyarság sérelmeit felsoroló memorandumról⁵⁹ váltott levelet,⁶⁰ amelyet később Pašić miniszterelnöknek juttattak el.⁶¹

1922 második felében az is egyértelművé lett, hogy a következő évben általános parlamenti választásokra kerül majd sor. A Magyar Párt az ellene indított támadás mellett azzal is kénytelen volt szembesülni, hogy az elvileg a hátszágát jelentő magyar választók tömegeit egyszerűen nem vették a választási névjegyzékre.

Ebben a helyzetben pedig egyenes út vezetett el odáig, hogy a párt prominens politikusai a minimális jogérvényesítést lehetővé tevő, a hatalmat tartó Radikális Párttal keressék a megegyezést. A cél világos és egyértelmű volt: a magyar sérelmek orvoslása és a magyar tömegek választójogának a biztosítása mellett a magyar jogérvényesítést lehetővé tevő parlamenti képviselőt.

Egy 1922. november 18-án keltezett, Gráber által aláírt dokumentum arról tesz tanúbizonyságot, hogy a közelgő választások kapcsán a Radikális Párttal való háttértárgyalásokat, az ott követendő taktikai és stratégiai magatartást lényegében ő, illetve Várady dolgozta ki, majd folytatta le Milorad Vlaškalin torontáli főispán és Vasa Jovanović belgrádi ügyvéd, a Népszövetségi Liga főtitkára, majd későbbi közlekedésügyi miniszter kijárásos közvetítésével.⁶²

Ezek a titkos tárgyalások 1923. január 18-án fejeződtek be. Két nappal később azonban annak a tartalmát *Erkölcstelen paktum* címmel Vukov Lukács a Hírlap címoldalán nyilvánosságra hozta. Kitért a botrányt, majd vele párhuzamosan megtörtént a magyar sajtó, ebben az esetben a Hírlap⁶³ és a Bácsmezei Napló első egymásnak feszülése is, így végül a radikálisokkal való együttműködésből sem lett semmi.⁶⁴

A névjegyzéki anomáliák, a pártot és képviselőit a hatalom által ért intrikát és annak párthadseregei – az ORJUNA és a SRNAO⁶⁵ – által alkalmazott nyers fizikai terror következtében a Magyar Párt végül a választások bojkottja mellett döntött.

---

⁵⁹ A magyar közösség sérelmei és kívánságai című összeállítás magyar változata a Várady-hagyaték 11. dobozában található.

⁶⁰ Deák Leó levele Várady Imréhez, 1922. június 7. In: A. SAJTI, 2016. 158–159.

⁶¹ A memorandumot eredetileg egy Gráber által vezetett küldöttség kívánta 1922. június 27-én átadni a miniszterelnöknek, amire akkor nem került sor. Végül azt az újabb sérelmekkel kiegészítve 1922. szeptember 14-én postán küldték el. Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 124–125.

⁶² Gráber László bizalmas levele. 1922. november 18. Várady-hagyaték, 14. doboz.

⁶³ A Hírlap ekkor még a Magyar Párttól független napilap volt.

⁶⁴ Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 150–157.

⁶⁵ Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista (ORJUNA) a Svetozar Pribičević vezette, az integratív jugoszlavizmus ideológiái alapján álló Demokrata Párt a dalmáciai Splitben 1922-ben alapított félkatonai szervezete, párthadserege volt. A Srpska Nacionalna Omladina (SNAO) a Radikális Párt hasonló, 1923-ban Nikola Pašić miniszterelnök támogatásával létrehozott terrorszervezete volt. Az ORJUNA és a SRNAO számos támadást hajtott végre a magyar és a német etnikum tagjai ellen. 1929-ben feloszlatták őket.

Bár a választások utáni új a helyzetben a magyar közösség semmilyen releváns érdekérvényesítő politikai erővel, súllyal nem bírt, mindez a belgrádi hatalmi köröknek a magyarkérdéshez való hozzáállásán a kiélezett belpolitikai helyzet ellenére sem változtatott. Éppen ellenkezőleg – a magyar politikai szerveződés és annak a vezetői elleni nyers erőszak éppen az 1923-1925 közötti időszakban kulminálódott.

1923. április 26-án az Ébredő Magyarokkal⁶⁶ való kapcsolattartás és kémkedés vádjával letartóztatták Nagy Ödönt, a Magyar Párt szabadkai vezetőjét.⁶⁷ Hogy cinizmus, vagy csak pusztán tudatlanság volt-e, azt már vélhetőleg sosem fogjuk megtudni, mindenesetre az is tény, hogy Nagy letartóztatásával párhuzamosan Belgrádban lefoglalták a Magyar Párt főideológusának számító, egyébként izraelita vallású, Gráber Lászlót is. Grábert Naggyal együtt azzal vádolták meg, hogy közvetlen kapcsolatot tartott fenn az antiszemita magyar szervezettel.⁶⁸

Annak ellenére, hogy a korabeli magyar sajtó a bizonyítékként tálalt iratokról azonnal megállapította, hogy azok hamisítványok, s ezt később a hatóságok is kénytelenek voltak elismerni, a szenzációhajhász szerb bulvársajtóban sajtóban maximális fordulatra állították a Gráber elleni karaktergyilkosságot.⁶⁹

A hatalom nyers támadásai, majd a párt 1924. május 3-i betiltása után,⁷⁰ az év nyarára a Magyar Pártot súlyos belharcok kezdték megrázni. A kulminálódó feszültségek hátterében az állt, hogy a sorozatos kudarcok miatt az egyéni boldogulásukat keresők közül a pártot egyre többen elhagyták, s átigazoltak a hatalmi Szerb Radikális Pártba.

Ugyanakkor a párton belül is fel- és megerősödött azoknak a hangja, akik a függetlenség feladásában és a szláv pártokba történő integrálódásban látták az előre vivő utat. A belső helyzetet az is feszítette, hogy a Magyar Párt 1922-es alapítása óta menetrendszerűen visszatérő téma volt a szabadkai zsidóknak és a Bácsmegyei Naplónak a Magyar Párton belüli szerepe, helyzete, befolyása és súlya, amit első-sorban a párton belüli újvidéki jobboldali értelmiség, a Fátth Ferenc apátplébános és a Délbácska napilap⁷¹ körül tömörülők tartottak állandóan terítéken.

⁶⁶ Az Ébredő Magyarok közvetlenül a Tanácsköztársaság bukása után alakult magyar szélsőjobboldali, antiszemita szervezet volt. Még Teleki első miniszterelnöksége alatt, 1920-ban betiltották.

⁶⁷ Letartóztatták dr. Nagy Ödönt – Az a vád ellene, hogy összeköttetése volt a budapesti ébredőkkel. *Hírlap*, 1923. április 27. 5.

⁶⁸ Gyors tempóban folyik a vizsgálat Nagy Ödön és Gráber László ellen – Hamisított névalírás. *Hírlap*, 1923. április 28. 3.

⁶⁹ A Gráber-ügy a beográdi sajtóban. *Hírlap*, 1923. május 1. 2.

⁷⁰ A kormány feloszlatta a magyar Pártot. Felfüggesztették a magyarság valamennyi egyesületének a működését – Politikuskok a feloszlátás okairól – A Magyar Párt elnökének nyilatkozata. *Bácsmegyei Napló*, 1924. május 4. 1. – Az államtanácsához fellebbez a Magyar Párt a becskerekli gyűlésének betiltása miatt. *Hírlap*, 1924. május 6. 1. – Betiltották a Magyar Párt nagygyűlését. A pártvezetőség nyilatkozata – Mit mond a bántási párt elnöke – Az elmaradt a határozati javaslat. *Torontál*, 1924. május 6. 1.

⁷¹ A Délbácskát Fátth Ferenc apátplébános alapította 1920-ban Újvidéken. A Magyar Párt jobboldali szárnyának a sajtó orgánuma volt. Számos cikkében élesen támadta a Várady–Strelitzky–Deák vonalat, több cikkében kirohanást intézett a Bácsmegyei Napló liberalizmusával szemben. Betiltása után Reggeli Újság néven jelent meg.

1924 augusztus végén, szeptember elején a Délbácska általános támadást indított a Magyar Párt befolyásos szabadkai zsidó vezetői és Gráber László ellen. Az újjvidéki lap Grábert a radikálisokkal való újabb háttértárgyalásokkal vádolta meg, majd arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Magyar Pártban, de különösen annak vezetői között nincs helye a zsidóknak.

Az antiszemitizmus egyre feszültebb légkörében Sántha György⁷² és Deák Leó⁷³ is elítélték az ilyen jelenségeket. Ennek ellenére az indulatok az 1925-ös választásokkal kapcsolatos jelöltállítás során 1924 novemberében kulminálódtak, amikor is a Délbácska élesen kikelve Gráber jelöltállítása ellen, egyben a Bácsmegeyi Naplóra is rárontva egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy „(...) a magyar tömegek hozzánk kétségtelenül közelebb állnak, mint azokhoz a nevekhez, amelyek „szimpatikusak” a prepotens szubotikai közlöny előtt. Végezetül még csak ennyit: A Délbácska nem tűr semmiféle terrort. Liberális terrort legkevésbé. (...) A Bácsmegeyi Naplóhoz semmi közünk, vele semmi dolgunk. Csak önvallomást teszünk, amikor ideirjuk: A novisadi magyarság a saját akarátának érvényesítésén és a maga meggyőződésének követésén túl elégtételt vesz akkor, amikor elveti a Bácsmegeyi Napló protezsáltjait.”⁷⁴

Ezzel kezdetét is vette a két lap egymás elleni harca, mely rövidesen a Magyar Pártot is elérte, s a Radikális Pártba történő tömeges átlépések mellett a párt az ideológiai törésvonalak mentén több – nemzeti keresztény, polgári centrista és liberális – frakcióra szakadt.

Belgrád, kihasználva a magyar belviszályt, 1925. január 5-én államellenes cselekedetek vádjával letartóztatta a párt több prominens személyét, köztük Sántha Györgyöt, Strelitzky Dénest és Deák Leót is.⁷⁵ A vádakat végül majd csak 1925. április 6-án ejtették, s szüntették meg az eljárást.⁷⁶

Az ideológia és egyéni unszimpátiából kulminálódó belső konfliktusoknak azonban volt még egy, eddig teljesen ismeretlen mellékszála is. Nevesül az a tény, hogy 1924-ig a Magyar Párt központi sajtóorgánuma lényegében a Fenyves tulajdonában lévő Bácsmegeyi Napló volt. Bár a korszakban ekkor már több magyar napilap is megjelent – az említett Délbácska mellett a nagybecskereki Torontál és az 1921. december 16-tól a lapárusok standjára kerülő szabadkai Hírlap is –, ezeknek a lapoknak már csak a terjesztési sugaruk miatt is, a közvélemény egészének a formálásában és a médiapiac birtoklásában jóformán csak lokális jellegük volt. Az impériumváltás első négy évében így lényegében a Bácsmegeyi

⁷² Sántha György dr. az antiszemita jelszavak ellen. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. szeptember 2. 3.

⁷³ A Magyar Párt az antiszemitizmus ellen – Dr. Deák Leó nyilatkozata a Hírlapnak a zsidókérdésről. *Hírlap*, 1924. szeptember 19. 1.

⁷⁴ „Kisorsolt” magyar jelöltek – Mit akar a novisadi magyarság? *Délbácska*, 1924. november 28, 1.

⁷⁵ Letartóztatták a magyar párt subotikai vezetőit – A Hírlap egyik elbocsátott alkalmazottjának följelentése alapján indult meg az eljárás. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. január 6. 3 – A magyar párt vezetői ellen a rendőrség befejezte a nyomozást – Tizenhárom gyanúsítottat már szabadlábra helyeztek – A magyar párt elnökségének letartóztatott tagjait szerdán kísérik át az ügyészséghez, *Bácsmegeyi Napló*, 1925. január 7. 1.

⁷⁶ Jogerősen megszüntették az eljárást a Magyar Párt vezetői ellen. *Hírlap*, 1925. április 7. 5.

Napló volt az egyetlen egy olyan magyar sajtóorgánus, amely a délszláv térség egészében elérhető volt, s a befolyása nemcsak a magyar, hanem a szláv közvéleményre is jelentős volt.

Csakhogy, 1922. május 8-án a Hírlap Ingusz Sándor és Havas Emil tulajdonába került, s Szántó Róbert, majd Havas Károly főszerkesztése alatt rövidesen előbb a Magyar Párt félhivatalos lapjává vált, s miután azt Ingusz 1924. szeptember 16-án eladta a Magyar Párt elnökének, Sántha Györgynek, egyértelműen a párt vezető sajtóorgánuma lett.⁷⁷

Ez a fejlemény Fenyvest pedig nemcsak személyes hiúságában sértette meg, hanem az egyben a Magyar Párton belüli befolyásának a háttérbe szorulását is jelentette. Történt mindez akkor, amikor Fenyves önmagát már a háttérben meghúzódó szürke eminenciásként, mint a magyarság politikai vezéréként látta. Így aztán személyes sértettsége, egyéni hatalmi érdekei is döntően hozzájárultak ahhoz, hogy a Bács megyei Naplóban is egyre több, erősen eltúlzott, felnagyított, részleteket kiragadó, tendenciózus, a Magyar Pártot támadó írás jelent meg.

A konfliktus kiéleződése következtében Fenyves és a mellette mindvégig kitarító Dettre kapcsolata nemcsak a párt jobbszárnyával, hanem a hozzájuk ideológiailag közel állókkal is megromlott. Várady, Gráber, Strelitzky és Deák is elsősorban a vezéri ambíciókra törő Fenyvest és legfőbb szövetségését Dettrét⁷⁸ tartotta felelősnek a konfliktus eszkalálódásáért.⁷⁹

Ilyen előzmények után a súlyos beharcoktól terhelt, lényegében sajtója nélkül maradt, de a hatalom által is ellehetetlenített Magyar Párt az 1925. február 8-i választásokon katasztrofális vereséget szenvedett – nem jutott be a parlamentbe, s ezzel a délvidéki magyarság 1923 után immáron másodszorra is politikai érdekérvényesítés nélkül maradt. Mindez determináló következményekkel járt. Az elkövetkező hetek, hónapok a Magyar Párton belüli erőteljes erjedés kulminálódását, a lapok beharcának a fokozódását, s egy új, minden szempontból fájdalmas és nehéz útkeresés időszakát hozták magukkal.

1925. február 22-én a párt elnöki tanácsának az ülésén lemondott társelnöki tisztségéről Gráber László,⁸⁰ majd március 28-án ugyanezt tette a párt szabadkai helyi szervezetének teljes vezetősége.⁸¹

⁷⁷ A Hírlap történetét lásd: KOLOZSI Tibor: Szabadkai Sajtó (1919–1945). Szabadka, 1973. 95–108.

⁷⁸ Várady például 1925. szeptember 9-én Grábernek írt levelében arról írt, hogy végtelenül megdöbbenette, megbántotta és elkészerítette Dettrének a Bács megyei Naplóban írt *Hozzászólás* című, a Magyar Párt vezetőségét támadó vezércikke. (Várady Imre Gráber Lászlónak, 1925. szeptember 9. Várady-hagyaték, 11. doboz.)

⁷⁹ A konfliktussal kapcsolatban már megjelent levelek közül lásd: Fenyves Ferenc levele Gráber Lászlóhoz, 1924. július 16; Deák Leó levele Gráber Lászlóhoz, 1924. július 25 – Várady Imre levele Dettre Jánoshoz, 1925. szeptember 8. In: A SAJTI, 2016. 180–183 – 184–190; 214–215.

⁸⁰ A Magyar Párt elnöki tanácsa vasárnap tartott ülésén a magyarság további szervezkedése mellett döntött – Lemondott dr. Gráber László, a Magyar Párt országos alelnök. *Délbácska*, 1925. február 24. 1.

⁸¹ Lemond a Magyar Párt vezetősége Szuboticán. Kinek fogják átadni a párt vezetését? A „magyar” sajtó állásfoglalása kedvetlenítette el a párt vezetőit. *Délbácska*, 1925. március 29. 1. – A suboticei magyar Párt több vezető tagja lemondásra készül – Áprilisban lesz a suboticei Magyar Párt közgyűlése. *Hírlap*, 1925. március 29. 1.

Tegyük hozzá: a rendelkezésünkre álló az iratokból az derült ki, hogy Gráber lemondása nem volt összefüggésben az elsősorban a Bács megyei Napló és a Délbácska, majd az abba rövidesen bekapcsolódó Hírlap közötti sajtóháborúhoz.

A csatározások során a Gráber ügy az újvidéki napilap és a Bács megyei Napló háborújától mindvégig külön síkon zajlott. A két konfliktus közötti egyetlen közös szál, összekötő kapocs csak Gráber, Fenyves és Dettre zsidó származása volt. Mivel az újvidéki napilap ezt a fegyvert a Gráberrel való leszámolás során is bevetette, lényegében ez tette a két egymástól teljesen független konfliktust a kortársak számára is egy időre átláthatatlanná, összemosódottá, holott a valóságban ebben a konfliktusban a zsidókérdés – ellentétben a Bács megyei Naplóval zajló háborúval, itt csupán mellékszálként jelent meg.

A Grábert érő támadások fókuszában alapvetően és elsősorban a radikálisokkal folytatott tárgyalások álltak. Az a kérdés, amely már 1922 óta állandóan megosztotta a kisebbségi magyar politikai elitet. Ahogyan azt már fentebb, a Vukov affér kapcsán láthattuk, a párt radikális jobboldala már 1922-ben és 1923 elején is elutasította a kormánypárttal való tárgyalásokat, azokat egyenesen a magyarság és a magyar érdekek elárulásának tartotta. Ez az attitűd pedig továbbra is megmaradt.

Maga Gráber ezeknek a támadásoknak a fókuszába lényegében a széles tömegek előtt jól tematizálható zsidó származása miatt került, azonban azok egyezre irányultak a Magyar Párt mérsékelt, kompromisszumot kereső politikusai, így Várady, Deák, Strelitzky, sőt Prokopy ellen is. A megmaradt iratokból azt is meg lehet tudni, hogy a konfliktus kiéleződésekor ezt az összefüggést még az abban érintettek sem érzékelték, látták át, sőt ők maguk is hajlamosak voltak a két kérdést egybe mosni. Grábert, aki szintén komoly fenntartásokkal és ellenvetésekkel fogadta Fenyves vezéri ambícióit, így és ezért gyanúsították meg a legközelebbi barátai – Várady és Deák is olyan vezércikkek szerzésével, amit a valóságban, mint az rövidesen ki is derült, Dettre írt.

Amikor mindez a belső levelezések során rövidesen tisztázódott, akkor lett egyértelmű az is, hogy a Délbácska és a hozzá közel álló újvidéki magyar konzervatív körök lényegében két frontot nyitva lényegében kettős játékot játszottak, s végeredményben sikeresen szembe is fordították a „liberális zsidó Bács megyei Napló” szellemi holdudvarát, a kormányzó radikálisokkal megegyezést kereső mérsékelt politikusokkal.

Fordítva is hasonló mozgatórugók álltak: Fenyves harca a Délbácskával az ideológiai különbségek mellett kétségtelenül az antiszemizmussal függött össze, de alapvetően a Hírlap előtérbe kerülése és a mérsékelt, liberális köröknél történő elszigetelődése, illetve befolyásvesztése indukálta a Magyar Párt becskerekereki, zombori és szabadkai szárnyával való személyes konfliktusait. Hogy a korabeli történések ráadásul még kuszábbak legyenek, Fenyves is és Dettre is lényegében a radikálisokkal való megegyezés híve volt. Így aztán Fenyvesnek a

Várady-Grábe-Strelitzky-Deák-Prokopy vonallal kialakult nézeteltérése lényegében az egyéni sértettségből, sértődöttségéből és a Bácsmegyei Napló hatalmi befolyásának a féltéséből fakadt.

Mindez akkor lett nyilvánvaló, amikor a választási kudarc után Fáth egyenesen azt közölte a belgrádi magyar követtel, hogy a hazafiatlan magyaroknak tartott, a „megalkuvó liberálisokkal, a Gráberekkel” az együttműködés elképzelhetetlen, s ezért a Magyar Pártot egyszerűen fel kell oszlatni, s az új szervezetet a Délbácska köré tömörülő újvidékiekből kell megalakítani.⁸²

A fennmaradt, eddig még jórészt publikálatlan iratok szerint ez volt az a periódus, amikor Prokopy Imre szerepe a Magyar Pártban felértékelődött. A megmaradt levelek azt mutatják, hogy Prokopy is azoknak az egyike volt, akik igyekeztek az elszigetelődő, politikai karrierjét ekkor még teljesen feladni nem szándékozó Grábert védeni és megmenteni. Az is egyértelműen kirajzolódik a levelekből, hogy akárcsak Gráber és Várady, úgy Prokopy is azon a véleményen volt, hogy a kudarcok és a sikertelenségek ellenére a Magyar Párt mozgásterét továbbra is a hatalmi Radikális Párttal való ilyen, vagy olyan kompromisszumokon nyugvó megállapodás tudja kiszélesíteni.

Még javában tartottak a belharcok, amikor 1925. augusztus 12-én írt levelében arra sürgette Váradyt, hogy Gárberrel történt egyeztetése után ő is úgy látja, hogy a párt vezetőségének a passzivitását és tétlenségét minél hamarabb fel kell számolni, s változtatni kell az addig követett taktikán is. Prokopy azt is nyomatékosította, hogy megítélése szerint sürgősen fel kell venni a kapcsolatot a radikálisokkal, s amennyiben az lehetséges, egy olyan megállapodást kell velük megkötni, amely a párt önállóságának a fenntartásával végre valós politikai engedményeket biztosít a magyarság részére.⁸³

Ilyen előzmények után került sor 1925. szeptember 6-án a párt konszolidációja érdekében Szabadkára összehívott értekezletre, amelyre Grábert nem hívták meg.⁸⁴ Ezeken a tárgyalásokon végül egy olyan megállapodás is megszületett, amely körvonalazta azt, hogy a szláv pártokkal továbbra is keresni kell az együttműködés lehetőségét, s hogy ezeket az újabb tárgyalásokat Várady fogja majd vezetni.⁸⁵

Úgy tűnt ekkor, hogy a szeptemberi értekezleten a belső konfliktusok végére talán kezdtek nyugvóra térni. Gráber háttérbe vonult, de barátai nem engedték el a kezét, s a lényegében Várady főtanácsadója maradt. Miközben Prokopy pedig Dettrét és Fenyvest igyekezett megbékíteni, újabb lesújtó hír érkezett: a

⁸² A. SAJTI, 2004. 65.

⁸³ Prokopy Imre levele Várady Imréhez, 1925. augusztus 12. Várady hagyaték, 11. doboz.

⁸⁴ Prokopy Imre levele Várady Imréhez, 1925. augusztus 27. Várady hagyaték, 11. doboz.

⁸⁵ A magyar párt új orientációja – Szoros együttműködést kíván valamelyik országos párttal. Az elnöki tanács ülése. Bácsmegyei Napló, 1925. szeptember 7. 1 – A magyar párt új orientációját érdeklődéssel várják a vajdasági radikálisok. Együttműködés a kerületi választásokon és a Vajdaság egységfrontjának kiépítésében. U.o. 2; Prokopy Imre levele Várady Imréhez, 1925. szeptember 7. In: A. SAJTI, 2016. 212–213.

szerb hatóságok megelégtették Dettrének a Bácsmegeyi Napló élén kifejtett politikai szerepvállalását, vezércikkeit, s 1925. október 23-én a koholt vádak alapján kiutasították az országból.⁸⁶

Dettre kiutasítása súlyos csapás volt a magyar ügyre. Kényszerű távozásával a délvidéki magyar politikai és kulturális újságírás egyik legfelkészültebb és legnagyobb formátumú egyénisége hallgatott el. A belső konfliktusok ellenére ezzel mindenki, különösen Várady, aki egyébként pont a kiutasítása előtti hetekben veszett vele össze, szintén tisztában volt.⁸⁷ Ha volt, s lehetett a fejlemények ilyen negatív irányú fordulatának némi hozadéka, az talán az volt, hogy a veszély óráiban a régi harcostársak újra összezártak. Dettre és Várady kapcsolata a kiutasítás után rövidesen rendeződött, Fenyves is megbékélt az új helyzettel, s a háttérből ismételten a Várady-Deák-Strelitzky vonal fontos és erős szövetségese, kijáróembere lett.

Gráber lemondásával, majd háttárbevonulásával, Dettre kiutasításával és Fenyves átmeneti háttérbeszorulásával a Magyar Párt történetének egy új szakasza kezdődött meg, s ebben már a döntő szót Budapest vitte.

7.

Fáthék ekkor talán okkal és joggal érezhették úgy, hogy kezdett beérni a hosszas intrika gyümölcse, ráadásul az adott konstellációban a külső körülmények is nekik kedveztek a magyarságon belüli politikai befolyás megszerzésére.

Csakhogy, Budapesten ezt nem egészen így látták, s Bethlen miniszterelnök és köre végül nem az újvidékiek mellett kötelezte el magát, hanem lényegében a radikálisokkal kompromisszumot kereső mérsékelt irányzatot hozta azzal helyzetbe, hogy mint a délvidéki magyar potenciális új vezetőjét Prokopy Imrét kezdte el futtatni.⁸⁸ Az újvidéki szárny meggyengülésére, s Prokopy erősödésére a kortársak már 1926 januárjában is felfigyelhettek, amikor Deák Leó őt kérte fel, a kifejezetten a számára kreált pártirodai, illetve a párttitkári tisztség elvállalására.⁸⁹

A konszolidáció irányába mutatott az is, hogy közben a Radikális Párttal is folytak a tárgyalások, amelyek az 1927. január 23-i tartományi választásokra végre meg is hozták az első eredményeket. A radikálisokkal megkötött paktum,

⁸⁶ Hogyan történt dr. Dettre János kiutasítása? Öt perces megbeszélésre a rendőrségre kérték, letartóztatták és még az éj folyamán átadták a magyar hatóságoknak. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. október 24. 3 – Dr. Dettre Jánost, a „Bácsmegeyi Napló” főszerkesztőjét a szubotícai rendőrség titokzatos körülmények között áttette a határon – Dr. Horvát Cvetkó szubotícai főkapitány személyesen elkísérte Horgosig – A magyar határrendőrség csak „felsőbb utasításra” vette át Dettrét – A kiutasított már Szegedre érkezett. *Délbácska*, 1925. október 24. 2.

⁸⁷ Ezzel kapcsolatban lásd: *A Bánsági Magyar Párt levele Dettre Jánoshoz*, 1925. október 25. In: A. SAJTI, 2016. 218.

⁸⁸ A. SAJTI, 2004. 66–67.

⁸⁹ *Prokopy Imre levele Várady Imréhez*, 1926. január 22. In: A. SAJTI, 2016. 223.

amely a magyar sérelmek orvoslására ugyan nem tért ki, azonban biztosította azt, hogy a Bácskai és a Belgrádi tartományi gyűlésbe⁹⁰ a magyar képviselők bekerülését.⁹¹ Az újvidéki tartományi gyűlésbe ekkor hét magyar képviselő került be, s ugyanennyi foglalta el helyét a Belgrádi Tartományi Gyűlésben is.⁹²

A fennmaradt dokumentumok arra mutatnak, hogy a paktum megkötése elsősorban Várady és a magyar ügyekben később még majd fontos szerepet játszó, Váradyt még az 1918 előtti időkből ismerő Nikola Bešlić ügyvédnek volt köszönhető.⁹³ Ebben az a tény is közrejátszott, hogy Várady az első világháború éveiben ügyvédként több szerbet védett sikeresen és nem egy esetben az életüket is megmentette. Ez aztán, a fordulat után, egy olyan megbecsült tárgyaló pozíciót biztosított számára, amely révén a magyar ügy mellé néha szerbeket is sikerült a maga oldalára állítania.

Mutatja ezt az is, hogy Bešlić a radikálisok és a Magyar Párt közötti együttműködést a korabeli közvélemény előtt azzal indokolta, hogy „*ha volt annyi bátorsága és nyílt férfiassága Váradynek, hogy a magyar éra alatt a szerbekkel szövetkezve küzdjön az egyenlő jogokért, akkor miért ne haladjunk együtt most Váradyval, amikor uralkodó nemzet vagyunk ezen a területen.*”⁹⁴

Az elkövetkező hónapok a párt belső stabilizációja mellett a radikálisokkal folytatott további egyeztetésekkel teltek el, s ezeken Várady mellett Prokopy is részt vett.⁹⁵ 1927. június 10-én Strelitzky például arról tájékoztatta Váradyt, hogy a szabadkai főispán, Radonić azt közölte vele, hogy a miniszterelnök⁹⁶ június 14-én fogadja őt és Váradyt. A belgrádi útra Prokopy és Deák is elkísérte őket, Gráber pedig a helyszínen csatlakozott hozzájuk.⁹⁷ Ezeknek az alkudozásoknak az eredményeként az 1927. szeptember 11-ére kiírt parlamenti választásokra végül egy minimális program valósult meg. A paktum értelmében a Magyar Párt azzal a feltétellel tarthatta meg a szervezeti önállóságát, hogy a megválasztandó képviselői belépnek a radikális klubba.⁹⁸

⁹⁰ Az 1922-es rendelet értelmében az SZHSZ Királyságban ekkor 33 tartományi közigazgatási egység volt. A mai Vajdaság területe két tartomány között oszlott meg. Bácska, a Tisza-mente kivételével a Bácskai Tartományhoz, Bánát a Tisza-mentével a Belgrádi tartományhoz tartozott.

⁹¹ A. SAJTI, 2004. 68.

⁹² A Bánság magyarság hét magyar, a németység három német képviselőt választott – Bács megye tizenegy németet és hét magyar küldött a tartománygyűlésbe. *Torontál*, 1927. január 26. 1.

⁹³ A választások után Nikola Bešlićet választották meg a belgrádi tartományi gyűlés elnökévé, míg a magyar-radikális frakció alelnöke Várady lett. (A beográdi kerületi szkupstina elnökének jelölték Beslity Nikolát. A radikális–magyar klub alelnöke dr. Várady Imre lett. – A vajdaságiak óriási tulsulya a szkupstina tisztikarában. *Torontál*, 1927. február 23. 1.)

⁹⁴ A magyarság és a szerbség hitet tett a megértés politikája mellett. *Torontál*, 1927. január 17. 1.

⁹⁵ Prokopy Imre levele Várady Imréhez, 1926. március 31. Várady-hagyaték, 11. doboz.

⁹⁶ A miniszterelnök ekkor Velimir Vukićević volt.

⁹⁷ *Strelitzky Dénes Levele Gráber Lászlóhoz, 1917. június 10. Várady-hagyaték, 14. doboz; Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1927. június 17. Várady-hagyaték, 23. doboz.*

⁹⁸ A parlamenti klubok a mai frakcióknak feleltek meg.

Várady és Strelitzky így lett 1927 szeptemberében országgyűlési képviselő, akikhez 1928 tavaszán, miután az egyik szabadkai radikális párti képviselő helye megüresedett, az utána a legtöbb szavazatot kapó Nagy Ödön, miután hosszas huzavona után letette az államnyelvet igazoló nyelvvizsgát, csatlakozott hozzájuk.⁹⁹

Bár a magyar közösségre nehezedő nyomásgyakorlás ezt követően sem maradt abba, mindenestre érezhetően enyhült a már egy évtizede tartó nyomasztó légkör. 1927 decemberében a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület is megtarthatta közgyűlését, amelyen Strelitzky és Várady, immáron, mint országgyűlési képviselők voltak a díszvendégek.¹⁰⁰

Mindezekből a példákából is látható, hogy Belgrád, de elsősorban a Radikális Párt viszonyulása a magyar közösséggel 1927-re mozdult ki az addig többnyire teljes negligáció álláspontról. Ebben az ország konstans belpolitikai intsabilitásával járó állandó erőviszonyok átrendeződése mellett kétségtelenül kiemelkedő szerepe volt Nikola Bešlićnek is. Bár a magyarság sérelmei tekintetében nem született döntő áttörés, s az önálló magyar politizálás határait és kereteit is a radikálisokkal való kényszerű együttműködés jelölte ki, 1927-től bő két évre az addigiaktól eltérően a kisebbségi magyar kérdésben minden felemássága ellenére, mégiscsak egy nyugalmi periódus köszöntött be.

Az ekkor megnyílt kapukat azonban nem célszerű túlbecsülni. A mozgástér továbbra is rendkívül szűkreszabott volt, így az immáron a parlamenti képvisellettel is bíró Magyar Párt elsősorban a legégetőbb kérdésekre tudott csak fókuszálni: a választói névjegyzék kiigazítására, az iskolapolitikára, a magyar nyelv hivatali használatára és az agrárreform igazságtalanságaira.

A tartományi, képviselőtestületi és a parlamenti munka prioritásairól a Magyar Párt elnökségének 1927. február 6-án Szabadkán megtartott értekezletén született döntés. Ezen a találkozón Várady számolt be a radikálisokkal kötött paktum részleteiről, illetve a bánáti eredményekről. A szabadkai eredményeket Strelitzky, a zomboriakat Deák ismertette. Achs Izidor a délbácskai eredményekről, míg a Tisza-menti eredményeket Király Károly és Batta Péter értékelte.

A választási eredmények ismertetése után a tartományi és a leendő országos parlamenti politika követendő stratégiájával kapcsolatban Várady, Strelitzky, Gráber és Nagy Ödön szólalt fel, majd egyöntetűen az a határozat született, hogy a választói névjegyzék kiigazítása mellett *„a leendő magyar parlamenti képviselő kezét semmi irányban sem kívánja megkötni. Figyelmébe ajánlja azonban, hogy működésében a párt programjában lefektetett elvektől el nem térhet. Ebben a keretben önmaga választhatja meg azokat az utakat és taktikai eszközöket, amelyek pillanatnyilag a legalkalmasabbnak mutatkoznak annak a célnak az elérésére, hogy*

⁹⁹ A. SAJTI, 2004. 69–71.

¹⁰⁰ A Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület közgyűlése. – Strelitzky Dénes és Borsodi Lajos felolvasása – Három jelenet modern magyar színművekből. *Torontál*, 1927. december 5. 1.

*a párt célkitűzései közül a magyarság tényleges politikai egyenjogósítása, a magyar nincstelenek földhöz juttatása és az anyanyelvén való alsó és középfokú oktatás mielőbb valóra váljék.*¹⁰¹

A magyarsággal kapcsolatos belgrádi politika enyhülését mutatta az is, hogy ezen az elnökségi ülésen Prokopy indítványára arról is határozat született, hogy meg kell kezdeni az addig teljesen ellehetetlenített, sőt nem egy esetben egyenesen üldözött magyar közművelődési egyesületek, önképzőkörök, dal- és zeneegyletek szervezését, létesítését, illetve azok alapszabályainak a jóváhagyásának a kieszközölését.¹⁰²

Egy 1928. június 18-án keltezett irat ugyancsak megerősíti az 1927-ben elfogadott alapelveket. Ebben a levélben a párt magyarkanizsai szervezete arra kérte fel Váradyt, hogy az agrárreformmal kapcsolatban minden erejével hasson oda, hogy „a magyar nincstelen földmunkások igényei végre szintén elismertesenek s szülőhelyükön részesüljenek a helyi viszonyokhoz képest megfelelő ingyen földsegélyben.”¹⁰³

1928. október 24-én Váradyt, Strelitzkyt és Deák Leót Budapestre rendelték, ahol belgrádi magyar követ jelenlétében Bethlen István miniszterelnök fogadta őket. A megbeszélés egyik témája a követ és Strelitzky közötti feszült viszony volt. Ennek hátterében az állt, hogy Strelitzky a követet azzal vádolta, hogy a magyar kormány szándékait meghaladva támogatta Fáth Ferencet s a párt újvidéki radikális köreit, s azt is sérelmezte, hogy őt is, Váradyt is és Deákot is szabadkőművesnek és zsidóbarátnak tartja. A személyes sérelmek és konfliktusok tisztázása mellett a megbeszélés fókuszában azonban a magyar képviselők kövendő parlamenti magatartása és a Radikális Párttal való kapcsolata állt. Bethlen azt kérte tőlük, hogy lépjenek ki a radiális frakcióból, javítsák a kapcsolataikat a Német Párt képviselőivel, Strelitzkyt pedig egyenesen arra utasította a miniszterelnök, hogy az agrárkérdés következő parlamenti vitájában szólaljon fel.¹⁰⁴

Bár Strelitzky ezzel kapcsolatos parlamenti szereplésével kapcsolatban nem találtunk releváns dokumentumokat, vélhetőleg arra a felgyorsult események sodrásában már nem is került sor, ugyanakkor a magyar-német együttműködés pár héttel később a valóságban is megvalósult. 1928 novemberében, amikor a parlament elé került az elemi iskolai törvény, a Német- és a Magyar Párt 1928. december 18-án egy összesen húsz paragrafusból álló, olyan önálló törvényjavaslatot adott be a kisebbségi iskolák, osztályok törvényi működésére és szabályozásával kapcsolatban, amely elejét vette volna a kisebbségellenes oktatáspolitikai intézkedések törvényesítésének.¹⁰⁵

¹⁰¹ *Határozati javaslat és jegyzőkönyv az SHS országos magyar párt elnökségének 1927. február 6-án Sublicán összehívott értekezletéről.* Várady-hagyaték, 23. doboz.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ *Az Országos Magyar Párt magyarkanizsai helyi szervezetének levele Várady Imréhez, 1928. június 18.* Várady-hagyaték, 4. doboz.

¹⁰⁴ A. SAJTI, 2016. 53.

¹⁰⁵ *Odredbe narodnim manjinama do donošenja zakona, koji će jedinstveno regulisati celokupno školstvo narodnih manjina.* Beograd, 18.XII. 1928. g. Várady-hagyaték, 14. doboz.

Jelezzük azonban azt is, hogy az elemi oktatásról szóló törvény nem volt minden előzmény nélküli. Pribičević hivatalosan már 1925. május 20-án közzétette az elemi iskolákról való új törvénytervezetét, ami 12 fejezetből és 194 szakaszból állt.¹⁰⁶ Az első szakasz általános rendelkezéseket tartalmazott. Ezek szerint az elemi iskola az ifjúságot nemzeti szellemben, az állami egység szellemében nevelte. Nyolc éves kötelező, az állam terhére történő oktatást látott elő. A 35. paragrafus szabályozta a nemzetiségi iskolákat, melynek a szó szerinti szövege a következő volt: „az oktatás minden elemi iskolában az állami nyelven folyik. Azokon a vidékeken, ahol jelentős számban élnek más fajú és nyelvű állampolgáraink, a hivatalos nyelven való oktatás mellett ugyanabban az állami iskolában kérelmükre a közoktatási miniszter meg fogja engedni az anyanyelvükön történő oktatást az első négy évben, kivéve a nemzeti tárgyak csoportjának oktatását, amely az állam nyelvén fog folyni (állami nyelv, földrajz és történelem).”¹⁰⁷

Ez a tervezet elvileg ugyan biztosította a kisebbségek elemi iskolai oktatását, azonban alkotmányellenes módon a nyolc év kötelező oktatásnak csupán az első négy évében engedélyezte az anyanyelvi oktatást. Azt is csak elvileg, mivel annak megindítása kérelemhez volt kötve, s elbírálása kizárólag a miniszter diszkréciós hatáskörébe tartozott. Ráadásul a törvénytervezet nem határozta azt sem meg, hogy egy adott kisebbségnek milyen lakossági számarány mellett ad lehetőséget a kérelem benyújtásához. Magyar, de egyes területeken német vonatkozásban pedig külön problémát jelentett az a kitétel, miszerint a javaslat faji, s nem nyelvi kisebbségekről beszélt, vagyis a zsidóságot, amelyet a szerb törvények külön etnikumként kezeltek, véglegesen és végérvényesen leválasztotta a magyar és kisebb mértékben a német iskoláktól.

A törvényt végül a szerb-horvát ellentétek miatt akkor nem sikerült elfogadni, azonban a kisebbségekre vonatkozó részt Pribičević 1925. június 25-én rendelet formájában mégis bevezette.¹⁰⁸

Mivel Várady és Strelitzky ekkor már elsősorban a parlamenti munkával volt lefoglalva, így a háttérügyeket elsősorban Deák és Prokopy vitte. 1927 májusában ő készítette el a párt új szervezeti szabályzatát és ügyrendjét.¹⁰⁹ Az ügyrend foglalkozott a párttagok felvételével és a párttagság megszűnésével, a párttagok jogaival és kötelezettségeivel, a párt szerveivel, a kerületi választmány, a központi intézőbizottság, a központi végrehajtó bizottság, a közgyűlés, valamint az elnök a társelnök és az alelnökök hatásköreivel, végezetül pedig a képviselők feladataival és kötelezettségeivel.¹¹⁰

¹⁰⁶ Pribičević törvénytervezete az elemi iskolákról – A magániskolák működésének szabályozása – A nemzetiségi iskolákról nem emlékezik meg a tervezet. *Bács megyei Napló*, 1925. május 21. 1.

¹⁰⁷ Pribičević iskolatörvénytervezete – Nyolc éves lesz az oktatás – A nemzetiségi tanulókat az alsó osztályokban anyanyelvükön is taníthatják – ha a miniszter megengedi – Fakultativ vallásoktatás – Nemzetiségi vidékeken előkészítő tanfolyamokat szerveznek. *Bács megyei Napló*, 1925. május 23. 3.

¹⁰⁸ JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918 – 1941*. Beograd, 2005. 239.

¹⁰⁹ Prokopy Imre Várady Imréhez, 1927. május 8. Várady-hagyaték, 23. doboz.

¹¹⁰ A szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága Magyar Pártjának Ügyrendje. Várady-hagyaték, 22. doboz.

Ugyancsak Prokopyhoz fűződött az SZHSZ Királyság magyar népszövetségi ligájának a megszervezése is.¹¹¹ Mindez ekkor már nem volt előzmények nélküli. A Magyar Párt ugyanis a belgrádi magyar követség háttér munkájának az eredményeként 1925 októberében vett részt először Genfben a Népszövetségi Ligák¹¹² kongresszusán. A prominens délvidéki magyarok közül az adott politikai légkörben azonban kezdetben azonban senki sem vállalkozott az utazásra, s végül a belgrádi magyar követség nyomására Deák Leó utazott Genfbe. Egy évvel később Deák mellett már Strelitzky is részt vett a konferencián, s azon Deák a kisebbségek választójogával kapcsolatban már fel is szólalt. A Magyar Párt képviselői utójára 1928-ban tudtak Genfbe utazni, mivel a királyi diktatúra bevezetése után Belgrád már nem engedélyezte ezeket az utakat.¹¹³

Mindez egyébként a lehető legrosszabbkor jött, mivel, mint arra fentebb már utaltam, 1928 novemberében parlamenti eljárásba került az elemi iskolai törvény, amely már törvényes formában állandósította volna a kisebbségellenes oktatáspolitikai intézkedéseket, s ezért a Magyar Párt vezetői komolyan fontolgatták azt, hogy a nemzetközi közvélemény elé viszik mindezt.¹¹⁴

Prokopy a Miniszterelnökség kérésére 1927 december 20-án váratlanul Budapestre települt. Azt a feladatot kapta ugyanis, hogy a Népszövetség felé egyéni beadványaival ő mutassa be a jugoszláviai magyarok sérelmeit. 1929 novemberétől 1934 márciusáig összesen 20 petíciót és három pótbeadványt adott át. A petíciók és helyzetjelentések a hitelesség érdekében a vonatkozó jugoszláv miniszteri rendeletekre, törvényekre, saját jegyzeteire, a szerb, a horvát, a délvidéki magyar és német lapokra és folyóiratokra alapozva tárták fel zömében az iskolai, nyelvi, kulturális, valamint a köztisztviselői sérelmeket.

A Prokopy által betervezett panasziratok közül a Népszövetség főtítkári hivatalának a kisebbségi osztálya 17-et fogadott el, s hármat utasított vissza. Azonban a kisebbségvédelmi eljárások bevett gyakorlata az volt, hogy a bepanaszolt kormányoknak a petíciókban felhozott sérelmekre adott válaszait nem közölték a panaszosokkal, így arra sem volt lehetőség, hogy azok arra közvetlenül reagáljanak, így végeredményben az utolsó szó mindig a bepanaszolt kormányoké volt. Ennek következtében a panaszok még a kivizsgálás fázisáig sem jutottak el, ráadásul a sérelmek összegyűjtésében közreműködőket a jugoszláv hatóságok nemcsak zaklatták, hanem több esetben le is tartóztatták.¹¹⁵

¹¹¹ A Népszövetségi Ligák Szövetsége 1921. október 15-én alakította meg a Kisebbségi Bizottságot. Ez a fórum teremtett lehetőséget a kisebbségek számára, hogy a többségi nemzeteket reprezentáló szervezetektől független kisebbségi ligákat hozzanak létre. Ez testület volt hivatott a magyar kisebbség legitim képviselőjére.

¹¹² A Népszövetségi Ligák a kisebbségek kisebbségvédelmi szervezetei voltak, amelyek a Népszövetség keretein belül működtek.

¹¹³ A. SAJTI, 2004. 110–113.

¹¹⁴ A. SAJTI, 2004.109.

¹¹⁵ A Prokopynak a Népszövetségi Tanácshoz intézett irataival kapcsolatban lásd még: CSUKA Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék*. Budapest, 1941. 67-80 – EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió – Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson (1925–1939)*. Budapest, 2007. 49–50; 52; 155–161; 166; 181; 196–200; 211; 232–236.

Az a kegyelmi állapot, amely az 1927-es magyar választási sikereket követte, az ország konstans belpolitikai krízisében, amely lényegében már 1920-tól, az alkotmány meghozatalától a horvát kérdés és centralizáció, illetve a föderalizáció kérdésköre körül csúcsondott ki, rövidesen véget ért. 1928. februárjában Stjepan Radić már nemcsak az alkotmány revíziójának a szükségességét, hanem egyenesen a területi autonómia kérdését is felvetette. A belpolitikai feszültség végül 1928 júniusában kulminálódott, akkor, amikor Radić nyilvánosságra hozta konföderációs tervét. Pár nappal később, június 20-án a parlamenti vita hevében Sándor király utasítására egy radikális képviselő, Puniša Račić halálos lövéseket adott le a horvát vezetőre és négy párttársára.

Az országban eluralkodott a káosz, így a magyar párti képviselők munkája, a kisebbségi iskolákkal kapcsolatos törvénytervezetük is elakadt. 1929. január 6-án II. Sándor király felfüggesztette az alkotmányt, feloszlatta a parlamentet, a tartománygyűléseket és a városi képviselőtestületeket, betiltotta a pártok működését. Miniszterelnökké saját testőrparancsnokát, Petar Živkovićot nevezte ki. A parlament feloszlásával és az alkotmány hatályon kívül helyezésével le tartóztatási hullám söpört végig az országon.

1929. október 3-án az uralkodó az ország nevét Jugoszláviára nevezte át, s alapjában szervezte át a közigazgatást is. A királyság területét az addigi 33 adminisztratív körzet helyett, a történelmi múltat negligáló kilenc bánagra osztották fel. A bánágok határait úgy alakították ki, hogy azok többségében a szerb etnikai túlsúlyát biztosítsák. A bánágok a valóságban végrehajtó szervként működtek, azok semmilyen autonómiával nem bírtak, vezetőit, a bánokat, személyesen a király nevezte ki.

Mindezzel végbement a királyi hatalom totális centralizációja, a monarchodiktatúra kiépülése. Ettől kezdve Sándor kezébe összpontosult a végrehajtói, a törvényhozói és az igazságszolgáltatási hatalom. A minisztereket a király nevezte ki, azok neki tartoztak felelőséggel, külföldön kizárólag az uralkodó képviselhetette az országot, ő volt a legfőbb hadúr, s kizárólagos joga volt az Állami Bíróság tagjainak a kinevezésére. Személye sérthetetlen volt, tetteiért senkinek sem tartozott felelőséggel.

A súlyos gazdasági helyzet és az elhatalmasodó állami korrupció, a kiélezett etnikai feszültségek azonban ismét robbanással fenyegettek. A királyi udvar mozgásterét az is szűkítette, hogy a diktatúra az általa alkalmazott módszerek miatt külpolitikailag is kezdett elszigetelődni. Egyre inkább világossá vált, hogy az 1929-es politikai rendszer már csak rövid ideig tartható fenn, s eljött az ideje a nyílt diktatúráról a látszólagos alkotmányi keretek közé való visszatérésre.

1931. szeptember 3-án felállt a második Živković kormány, Sándor király pedig hivatalosan is bejelentette, hogy uralkodásának tizedik évfordulója alkalmából új alkotmányt „ajándékoz népének”, s november 9-ére választásokat írnak ki.

Az oktrojált alkotmány azonban továbbra is centralizált államként definiálta az országot, megtartotta az 1929-ben bevezetett bánági intézményt is, s bár visszaállította az Országgyűlést, ugyanakkor annak ellenőrzésére felsőházként létrehozta a Szenátus intézményrendszerét.¹¹⁶ Az alkotmány értelmében a nemzeti és az állami egységet továbbra is a király testesítette meg. A kormány tagjait saját bizalmi embereiből továbbra is a király nevezte ki.

A november 9-i választásokon végül teljesen ellehetetlenítették az ellenzék indulását, így azon egyetlen egy - kormánypárti lista vett részt. A helyzet fonák-ságát mutatja az is, hogy maga a kormánypárt is csak a választások után, 1931. december 15-én alakult meg Jugoszláv Radikális Paraszt Demokrácia néven (1933. június 20-án a nevét Jugoszláv Nemzeti Pártra változtatta).

Mindezek a folyamatok természetesen hatottak ki, s érintették a magyar közösséget is. Az 1927-ben annyi nehézséggel és fáradtsággal évek után megkezdett parlamenti építkezés így 1929 januárjában kényszerűségből félbeszakadt. A Magyar Pártot, akárcsak a többi pártot is feloszlatták, a genfi kiutazásokat ellehetetlenítették, az éppen csak szerveződő magyar kulturális intézmények felállítása pedig kényszerűségből elakadt.

Ha létezik a két világháború közötti délvidéki magyar históriának olyan szakasza, amelyet a legnehezebb rekonstruálni, az az 1919 és 1921 közötti periódus után kétségkívül az 1929 és 1933 közötti időszak volt. A diktatúra idejében a lapokat cenzúrázták, így azokból érdemi információkat a késői utókor nem nyerhetett, a Magyar Párt betiltása miatt az ezzel kapcsolatos iratok egyáltalán nem is keletkezhettek, a magánlevelezéseket felbontották, így az ott megfogalmazott mondatok összefüggéseire az évtizedek távlatából csak utalásszerűen lehet következtetni.

Ennek ellenére, a rendelkezésünkre álló forrásokból az azért jól kirajzolódik, hogy a magyar közélet normalizálódása, a diktatúra 1931-es konszolidációja után kezdődött meg. Ismételten a régi csatornákon, s akárcsak 1922-ben, úgy most is Fenyvesen keresztül indult meg a belgrádi elittel való első kapcsolatfelvétel.

1931 tavaszán a szabadkai rendőrkapitány magához rendelte Fenyvest, s közölte vele, hogy felsőbb utasításra azt az üzenetet adja át a volt magyarpárti vezetőknek, hogy a magyarság jogos igényeinek az előremozdítása céljából vegyék fel a kapcsolatot a rezsimmel.¹¹⁷

A Svetomir Matić bánnal való tárgyalásokon 1931 áprilisának első felében Strelitzky mellett Deák, Fenyves, Gráber, Achs és Várady vett részt,¹¹⁸ amelyek egy óbecsei szerb ügyvéd közvetítésével szeptemberben is folytatódtak. Strelitzkynek írt egyik leveléből az derül ki, hogy ekkor már megkezdték a miniszterelnöki audencia szervezését is.¹¹⁹

¹¹⁶ A szenátorok felét közvetlenül választották, a másik felét behívásos alapon, a király nevezte ki.

¹¹⁷ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1931. március 17. In: A. SAJTI, 2016. 247–249.

¹¹⁸ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1931. április 10. Várady-hagyaték, 14. doboz.

¹¹⁹ Miloš Vlahović levele Strelitzky Déneshez, 1931. szeptember 26. Várady-hagyaték, 14. doboz.

Arra, hogy a kormányfővel végül sor került-e a találkozóra, vagy sem, arról semmilyen adatot nem találtunk, s a tárgyalásokról sem kerültek eddig elő releváns iratok, ezért élünk azzal a gyanúval, hogy az nem történt meg. Az viszont egészen bizonyos, hogy már az első kapcsolatfelvételek során egyértelművé vált, hogy a megváltozott és adott új körülmények között a Magyar Párt újjászervezésére semmilyen esély nincs. Ehhez a belpolitikai fejlemények mellett az is hozzájárult, hogy a magyar-jugoszláv kapcsolatok ismét a mélypontra voltak: még el sem ült a frankhamisítással összefüggő bizalmatlansági légkör, amikor a dinárhamisítási botrány okozott újabb feszültségeket.¹²⁰

A megmaradt korabeli iratokból azonban egy olyan kép is kirajzolódik, miszerint a művelődési egyesületek, elsősorban a becskerekai Közművelődési Egyesület engedélyezésével azért mégiscsak sikerült kimozdulni a holtpontról, s úgy tűnt, hogy ha a politikai szerveződés nem is, de a kulturális intézményépítés előtt talán megnyílhatnak a kapuk.

Azt is tudjuk, hogy a cenzúra éber figyelmének a következtében a megritkuló levelezések ellenére Várady, Strelitzky és Deák továbbra is szorosan tartották egymással a kapcsolatot, s az aktuálpolitika ügyekben rendszeresen egyeztettek is egymással. Igaz, ezek a konzultációk, eltérően az előző periódustól, a kényszerítő körülmények miatt a legtöbb esetben feljegyzések készítése nélkül, a legtöbb esetben személyes találkozók során zajlottak. 1932 szeptember 18-án vagy Szabadkán, vagy Újvidéken találkozott is Strelitzky Váradyval és Deákkal, s azon a megbeszélésen Sántha György is jelen volt.¹²¹ Hogy ott és ekkor miről esett szó, azt nem tudjuk, azonban az adott helyzetben vélhetőleg kulcsfontosságú kérdések dőlhettek el. Pár nap múlva ugyanis Strelitzky arról értesítette Váradyt, hogy Sántha október 9-én ebéddel és szálással várta szabadkai otthonában.¹²²

Vélhetőleg ekkor konkretizálódott az egységes, országos magyar kulturális egyesület létrehozásának a terve. Várady 1932. december 29-én azért hívta össze 1933 januárjának első napjaira Becskerekre a korabeli magyar mérvadó értelmiséget, hogy az őket elválasztó politikai különbségek ellenére kezdjék meg annak az ernyőszervezetnek a megszervezését, amely kulturális központként fogná össze a magyar kulturális egyesületeket.¹²³

Erre az értekezletre, 1933. január 7-én került sor Becskereken, s azon jelen volt a délvidéki magyarság politikai és értelmiségi színe-java. A konferenciát Várady nyitotta meg, aki arra utalt, hogy a diktatúra bevezetése után a magyar kisebbség a vezetők és az irányítás hiányában lényegében széthullott, a magyar tömegek pedig teljesen tanácstalanok voltak ebben az új helyzetben. A tanács-

¹²⁰ A dinárhamisítási botrányról lásd: KÁNTÁS Balázs – SZERÉNYI Ildikó: Dinárhamisítás a Délvidéken. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/dinarhamisitas_a_delvideken

¹²¹ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1932. szeptember 15. Várady-hagyaték, 14. doboz.

¹²² Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1932. szeptember 30. Várady-hagyaték, 23. doboz.

¹²³ Dr. Várady Imre körlevele egy egységes, országos kulturális egyesület létrehozására, 1932. december 29. In: A. SAJTI, 2016. 258-259.

kozást pedig azért hívta össze, hogy ebből az apátiából való kiutat megtalálják, egységes munkatervet dolgozzanak ki, s meghatározzák az azok végrehajtásáért felelős személyeket.

A jelenlévők ott és akkor abban is egyetértettek, hogy az adott politikai viszonyok között az egyetlen lehetséges mozgáster a politika mellőzése melletti kulturális és gazdasági szervezkedés lehet. Abban is egyetértés volt, hogy a kulturális ernyőszervezet a Magyar Közművelődési Egyesület legyen, s annak szék-helyévé pedig Becskereket tegyék meg.¹²⁴

A szervezkedés felemásan; csalódásokkal, ugyanakkor biztató jelekkel indult meg. 1933. január 23-án a rendőrség még megakadályozta a zentai alapszervezet megalakulását.¹²⁵ A Dunai Bánság Báni Hivatala azonban 1933. február 12-én helyt adott a zombori Petrényi József panaszának, amelyben azt sérelmezte, hogy a helyi rendőrség még 1932-ban megakadályozta a Zombori Magyar Közművelődési Egylet rendkívüli közgyűlését. Ennek következtében 1933. március 4-én a zombori rendőrfőkapitányság is engedélyezte a városban a Közművelődési Szövetség zombori tagozatának a megnyitását.¹²⁶

A kedvező fordulat következtében 1918 óta nem látott kulturális kezdeményezések sorai indultak meg; ifjúsági tagozatok alakultak, művelődési rendezvények sorai tartattak meg, amatőr színtársulatok formálódtak, melyek aztán a Bácska és a Bánság egészét behálózták, s Becskerek mellett elsősorban az immáron Strelitzky vezetése alatt álló szabadkai Népkörben csúcsozódtak ki.¹²⁷ Új tervek születtek a magyar sajtóval kapcsolatban is,¹²⁸ ekkor látott napvilágot Kende Ferencnek, a magyar agrárnépességet, a kisiparosok tömegét és a polgárságot is lefedő népművelési tervezete.¹²⁹ Ez az a rövid felívelő periódus, amikor megjelent a Kalangya első száma,¹³⁰ majd 1934-ben Szabadkán Híd folyóirat is útjára indult.¹³¹

Úgy tűnt, hogy az oktatáspolitikai megszorítások ellenére ennél a kulcskérdésnél is sikerül kimozdulni a holtpontonról. Bár az elemi és a középiskolai kérdésben nem történt érdemi változás, a Várady-hagyatékban megmaradt iratok sorai tanúskodnak arról, hogy Várady és Deák intenzív munkájának köszönhetően megszerveződött a magyar egyetemistákat támogató segélyalap is.¹³²

¹²⁴ A becskerekai Magyar Közművelődési Egylet 1933. január 7-i értekezletének jegyzőkönyve. In: A. SAJTI, 2016. 270–276.

¹²⁵ *Prestojništvo gr. Policije, Sente. Predmet: Mađarsko kulturno udruženje iz Vel. Bečkereka, izveštaj o osnivanju Produžnice u Senti. Várady-hagyaték, 5. doboz.*

¹²⁶ *Prestojništvo Gradske Policije Sombor, rečenje kr. Banske Uprave Dunavske Banovine u Nsadu II. Br. 5526/933. Várady-hagyaték, 5. doboz.*

¹²⁷ GARAY Béla: *Magyar műkedvelő az őrhelyeken.* Szabadka, 2012. 43–65.

¹²⁸ *Kende Ferenc levele Várady Imréhez és Strelitzky Déneshez, 1933. május 16.* In: A. SAJTI, 2016. 293–294.

¹²⁹ *Kende Ferenc népművelési tervezete, 1933. szeptember 7.* In: A. SAJTI, 2016. 301–304.

¹³⁰ Kalangya történetét lásd: UTASI Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya.* Újvidék, 1984.

¹³¹ A Híd történetéről lásd: FARAGÓ Kornélia (szerk.): *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás – Tanulmányok a Híd történetéből.* Újvidék–Zenta, 2014.

¹³² Ezzel kapcsolatban lásd például: *Az 1933-ban támogatott magyar egyetemisták és tanítóképzős hallgatók névsora.* A. SAJTI, 2016. 289.

1933-ban így alakulhat meg a Belgrádban tanuló, zömében az iparosok, kis-kereskedők, és az anyagi egzisztenciájukat teljesen elvesztő és ezért mélyszegénységben tengődő értelmiségi szülők gyermekeit tömörítő Bolyai Farkas Magyar Diákegyesület.¹³³ Ennek elnöke, 1934-ben Csapo Sándor lett, s Strelitzky közbenjárására sikerült megszervezni a Bolyai menzáját is.¹³⁴

A biztató kezdeteket, majd az egyre erőteljesebb építkezés és kulturális felvirágzást, azonban váratlanul megtört. Belgrád 1934-ben visszatért a furkósbot politikára. 1934. április 14-én, tehát még a marseille-i királygyilkosság előtt, az Újvidéken székelő Dunabánság báni hivatala feloszlatta a Közművelődési Szövetséget,¹³⁵ majd 1934. június 9-én Aleksandar Preradović, szabadkai rendőrfőnök a szabadkai Népkör működését is betiltotta, és lefoglalta annak minden ingó és ingatlan vagyonát.

9.

Ismét jó egy éves kényszerszünet következett. Annak ellenére, hogy magyarság politikai érdekképviseléssel nem rendelkezett, a különböző ügyek kijárási az előző időszakhoz képest azért mégiscsak gördülékenyebben zajlottak. Bár a lényeges politikai kérdésekben továbbra sem történtek érdemi elmozdulások, az apróbb, zömében egyéni ügyekkel kapcsolatban azonban 1936-tól már sikerrel lehetett kopogtatni a belgrádi ajtókon.

A megmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy a harmincas évek első felében a fő prioritás a magyar művelődési intézmények újbóli engedélyezésének a kijárása volt. 1933 januárjában Strelitzky és Várady járt a bánnál az ügy érdekében.¹³⁶ Áprilisban pedig Ivković Ivandekicét kérték meg arra, hogy közvetítsen Stevan Čirić oktatási miniszternél a kultúregyesületek ügyében.¹³⁷ Bár a tárgyalások elhúzódtak, 1936 végére végül megtörtént az áttörés: 1936. december 6-án másfél évnyi kényszerű szünet után a betiltott Népkör, igaz, Magyar Olvasókör néven és új alapszabállyal újra megkezdhetette munkáját.¹³⁸

1936 júliusában Várady arról értesítette Strelitzkyt, hogy 110 hadirokkant nyugdíj jogosultságának az ügyében kell eljárniuk. A tárgyalásokra július 8-án

¹³³ LÉVAY Endre: *A kisebbségi Egyetemisták élete*. Kalangya, 1934. december. 913-914.

¹³⁴ DÉVAVÁRI Zoltán: *Árkádia útján (Indulás és útkeresés – a Híd eszme- és politikatörténete 1941–1934)*. In: FARAGÓ Kornélia (szerk.): *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás. Újvidék, 2014. 27–29.*

¹³⁵ Várady Imre panasza a Királyi Államtanácsnak a Közművelődési Szövetség feloszlásával kapcsolatban. Várady-hagyaték, 9. doboz.

¹³⁶ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1935. január 21. Várady-hagyaték, 9. doboz.

¹³⁷ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1935. április 16. Várady-hagyaték, 9. doboz.

¹³⁸ *Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör Választmányának 1936 évi december 6-án megtartott üléséről.*

került sor Stanković¹³⁹ miniszternél.¹⁴⁰ 1936 szeptemberében Deák ismét Genf-be utazott, s ezzel párhuzamosan Váradyval egy olyan memorandumot is szerkesztettek, amely a magyar tanítóképző megnyitását kérte a miniszterelnöktől. Ennek előzménye egyébként az volt, hogy a képző megnyitásának Deák már 1935-ben, majd 1936-ban újra kérelmezte a kultuszminisztériumtól.¹⁴¹ A kezdeményezés végül elbukott: 1936. október 16-án az oktatási miniszter arra hivatkozva utasította el azt, hogy az 1934/35-ös tanévre mindösszesen csak egy magyar anyanyelvű hallgató iratkozott be belgrádi tanítóképzőbe.¹⁴² Október utolsó napjaiban Deák és Strelitzky kért és végül kapott is időpontot Anton Korošec belügyminisztertől, azonban érdemi előrelépést ekkor sem sikerült elérni.¹⁴³

1937. április 28-án aztán Milan Stojadinović miniszterelnök is fogadta Váradyt, Strelitzkyt és Deákot. A megbeszélések a választási együttműködésről és az ezzel összefüggő kompromisszumokról szóltak. Váradyék elsősorban a Magyar Párt működésének az újbóli engedélyezését kívánták elérni, azonban erről a kormányfő hallani sem akart. Ugyanakkor ígéret született a névelmezés eltörlésére, a kulturális egyesületek engedélyezésére, a magyar tanítók visszahelyezésére és a belgrádi magyar tanítóképző ügyének a rendezésére.¹⁴⁴ Mindehhez az is hozzájárult, hogy Belgrád egyre nagyobb aggodalommal figyelte a Nagy Iván féle szervezkedés térnyerését, amely nyíltan együttműködött a kormány ellenzékével. Ráadásul jelentős változások történtek a nemzetközi politika színterén is. A jugoszláv külpolitika mozgásterét ugyanis egyre inkább az erősödő náci Németország politikai és gazdasági térnyerése határozta meg. Ennek egyenes következményeként az ország a harmincas évek második felében fokozatosan a német érdekszférában sodródott. Mindez az addigi franciabarát külpolitikai orientáció fokozatos feladását eredményezte. 1936-ban már recsegett-ropogott a Kis Antant szövetsége. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia képviselői 1938 augusztusában a szlovéniai Bledben találkoztak utójára. Rövidesen, 1939 márciusában Csehországot megszállták a német erők, s annak felbomlásával formálisan is megszűnt a Kisanant. 1938 tavaszán a náci Németország bekebelezte Ausztriát, szeptember 30-án a Münchener egyezmény értelmében a Szudéta-vidék is Németországhoz került.

Az események ilyen alakulása után Belgrád attól is tartott, hogy a Népkör körül kulminálódott konfliktusok ellenére a magyar politikai körök között végül az ellentétek is elsimulhatnak, mivel Deák és Nagy között 1938 nyarán ilyen jellegű tárgyalások folytak, s ennek esetleges sikere viszont egy magyar egységfront létrejöttének a veszélyét hordozta magában, amely horvát mintára esetleg egy maximális nemzetiségi autonómia igényével léphetne fel.¹⁴⁵

¹³⁹ Svetozar Stanković 1935. március 7-e és 1939. február 5-e között az agrárminiszteri tisztséget töltötte be.

¹⁴⁰ Várady Imre levele Strelitzky Dénesnek, 1936. június 1. Várady-hagyaték, 5. doboz.

¹⁴¹ Deák Leó levele Várady Imréhez, 1936. szeptember 11. Várady-hagyaték, 5. doboz.

¹⁴² Az oktatási miniszter levele Várady Imréhez, 1936. október 16. Várady-hagyaték, 5. doboz.

¹⁴³ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1936. október 30. Várady-hagyaték, 5. doboz.

¹⁴⁴ A. SAJTI, 2014. 85–86.

¹⁴⁵ A. SAJTI, 2014. 88 – A. SAJTI, 2016. 58–59.

Az 1938. december 11-i választásokra aztán Belgrádban megszületett a döntés, hogy az egykori Magyar Párt prominenseit, de Nagy Ivánékat is irritáló Szántó-féle hűségmozgalom ejtéséről. A választások után a magyar kisebbségi kérdésben közvetlen párbeszéd kezdődött meg a magyar és a jugoszláv kormánykörök között. Budapest a belgrádi magyar követségen keresztül kezdetben három képviselői helyet kért a következő választások után, illetve egy szenátori helyet. Ilyen előzmények után, 1939 januárjában Várady Imrét kinevezték szenátorrá.¹⁴⁶

1939. március 21-én Várady nagy beszédet tartott a szenátus pénzügyi bizottságában, ahol az alkotmány szellemében és a törvényes rendelkezések alapján követelte a magyar sérelmek és panaszok méltányos orvoslását. Beszédében hangsúlyozta, hogy elsősorban a gazdaság-, az adó-, a kultúr- és iskolapolitika kérdéseinek a megoldását várja, ugyanakkor hitet tett a szabad mozgás és utazás jogának a biztosítása, a közigazgatási határok átszervezése mellett is. Várady az elmúlt évtizedek magyar-szerb kapcsolatrendszerének az alakulását történelmi távlatokban áttekintve arra is emlékeztette szenátortársait, hogy az első világháború idején Tisza István magyar miniszter egyik parlamenti beszédében elismerte a szerb hadsereg helytállását, fegyelmét, de utalt Horthy Mohácsi beszédére, s mindazokra a gesztusokra, amelyeket az elmúlt évtizedekben a magyar politika elsősorban a szerbek irányába tett meg.¹⁴⁷

1939. április 19-én értekezletet tartott a volt Magyar Párt vezetősége. Itt lényegében Várady előbbi beszédének a szellemében összesen 11 pontban pontosították a magyarság sérelmeit és kívánságait. Ez nem sokban tért el az 1922 első felében összeírt, a fentiekben már ismertetésre került kívánságoktól. Az értekezlet kimondta a Magyar Párt újraszervezésének az engedélyezésének a kívánalmát, a számarányos parlamenti és szenátusi helyeket, a kisebbségi kulturális egyesületek szabad létesítését, azok arányos állami támogatását, a közmunkáknál a magyarság alkalmazását, az adókvetítő bizottságokban a számarányos magyar képviselőt, a magyar iskolajog külön törvényben való biztosítását, a magyarság számarányának megfelelő magyar középiskolák létrehozását, a magyar tanítók utánpótlásának a biztosítását, s „*kifejezetten kéri annak a jognak a biztosítását, hogy a magát magyarnak valló szülők gyermekei csupán magyar iskolába járhatnak és semmiféle névelemzéssel és egyéb erőszakos cselekményekkel nem kényszeríthetők más tannyelvű iskolába.*” Az értekezlet a tizedik pontban a magyar alkalmazottak felvételét kérte az állami intézményekbe, hivatalokba, törvényhatóságokba és a községi szervezetekbe, s végezetül kérték az útlevel kiadásával kapcsolatos korlátozások felülbírálatát.¹⁴⁸

¹⁴⁶ A. SAJTI, 2014. 88–89.

¹⁴⁷ Várady Imre beszéde a Jugoszláv Királyság szenátusában, 1939. március 21. IN A. SAJTI, 2016. 580–585.

¹⁴⁸ A volt magyar párti képviselők értekezletének jegyzőkönyve, 1939. április 19. IN: A. SAJTI, 2016. 590–592.

Várady a magyar sérelmek orvoslására 1939. február elsején állította fel a Népirodát. A Tóth Ferenc vezetése alatt álló irodához 1940 áprilisáig összesen 200 panasz, illetve tanácsadási kérelem futott be. Harminchét esetben hadirokkant ügyben fordultak az irodához, húsz esetben állás és munkakereséssel, tizennyolc esetben iskolaügyben keresték azt fel, tizenöt esetben ingatlanátruházási, tíz esetben munkásbiztosító elleni panasszal fordultak az irodához. Számos panasz és kérelem érkezett be a közművelődési, gazdaköri alapításokkal, földigényléssel, trafikengedélyezéssel, iparigazolvány megszerzéssel, jegyző visszahelyezéssel, katonai behívásokkal kapcsolatban is.¹⁴⁹

Ezeket a panaszokat többnyire az akkor már bejáródott kijárásos ügyintézővel próbálták meg orvosolni. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy innentől kezdve nem csak a magyarság politikai kérdésével kapcsolatos nagy, stratégiai kérdések ügyében zajlottak rendszeres találkozók, amelyekben a fentiekben már említett Nikola Bešlić volt a fő kapcsolattartó,¹⁵⁰ hanem az egyszerű, hétköznapi emberek fenti ügyeinek a kijárása, azok megoldása is előtérbe került. Ebben a munkában az ügyvédként Belgrádban élő Lengyel Ferenc mellett Várady Imre fia, József vitte a főszerepet.¹⁵¹

Deák ebben az időszakban a magyar iskolákkal kapcsolatos kérdéseknek szentelte az idejét. 1940 márciusában állította össze az elemi iskolák és a gimnáziumok magyar tagozataira jelentkező tanerő névsorát. Az ezzel kapcsolatos ügykijárást Bešlić és Lengyel közvetítésével Deák és Várady intézte.¹⁵²

10.

Az elsősorban a külpolitikai események következtében bekövetkezett belpolitikai mozgáster kiszélesedésével úgy tűnt, hogy a magyarság ügye végre kimozdult a holtpontról. Csakhogy, a harmincas évek második felében újabb belharc bontakozott ki, amely az 1924-1925-ös konfliktusoktól jóval tágabb horizontot ölelt fel.

A húszas-harmincas évek fordulójára az „öregék” nemzedékének egymás közötti harca mellett ugyanis megjelent és helyet követelt magának az időközben felnövekedett új kisebbségi magyar generáció is, s frontális támadást intézett

¹⁴⁹ Tóth Ferenc titkár beszámolója a Népiroda 1939 óta végzett munkájáról, 1940. április 19. In: In: A. SAJTI, 2016. 645–646.

¹⁵⁰ Lásd például: Várady Imre válasza Deák Leónak és Király Károlynak, 1940. február 3. In: A. SAJTI, 2016. 620.

¹⁵¹ Lengyel Ferenc levele Várady Imréhez, 1939. szeptember 19. In: A. SAJTI, 2016. 606 – Lengyel Ferenc belgrádi ügyvéd levele Várady Imréhez, 1940. november 1. In: A. SAJTI, 2016. 683. – Lengyel Ferenc belgrádi ügyvéd levele Várady Józsefhez, 1940. november 7. In: A. SAJTI, 2016. 685–686.

¹⁵² Deák Leó levele Várady Imréhez, 1940. március 6. A. SAJTI 2016. 631-632; Deák Leó levele Várady Imréhez, 1940. március 11. In: A. SAJTI, 2016. 633–634.

nem csak az előző periódus konvencionális gondolatvilágával és felfogásával szemben, hanem egymással is komoly ideológiai, sokszor már-már szellemi háborús összetűzéseket is kreált.

Ennek előzménye az, hogy a megmaradt középosztály és a birtokosok gyermekei a húszas évek közepétől többnyire a Zágrábi Egyetemre iratkoztak be, s 1924-ben elsőként itt is alakult meg Vilt Vilmos újvidéki orvos támogatásával a Vojvodina nevű katolikus diákegyesület, amely a kezdettől fogva a keresztény világnézet szellemiségében fejtette ki tevékenységét. 1932-ben jött létre a Boldog Krizinről elnevezett diákkonviktus, 1936-ban pedig létrehozták a zágrábi magyar diákotthont. Az egyesület erejét, befolyását mutatta az is, hogy 1934-re a költségvetése már elérte az évi 50 ezer dinárt.¹⁵³ Ebben az évben mintegy 150 magyar egyetemi hallgató tanult Zágrábban, többségük az orvosi, az állatorvosi, a gyógyszerészeti, illetve a jogi karon. Közülük mintegy százan voltak tagjai az 1932-ben alapított Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének. A tagság zöme a középosztálybeli, jómódú, vagy vagyonos családok gyermekeiből került ki, hivatalos világnézetük pedig a keresztény-szocializmus volt. Azonban a tagok jó része a nemzetiszocializmus irányába tolódott el, s magának az egyesületnek a szervezeti felépítése is a vezérelvet követte.¹⁵⁴

Ebből a szellemi körből nőtt ki aztán Nagy Iván mozgalma, akiről a zágrábi magyar konzul egyébként már 1926 folyamán értesítette Budapestet.¹⁵⁵ Nagyra zágrábi tartózkodása során nagy hatással volt a horvát politikai mozgalom, eszmeképe a retorikájában republikanizmust hirdető, a valóságban azonban nagy-horvát ambíciókat dédelgető Stjepan Radić Horvát Parasztpártja volt, amely Nagy szemében a Belgrád elleni sikeres politikai küzdelmet testesítette meg. Ennek hatására fogalmazta meg téziseiben a magyar ellenállást, a népi gyökerekből való szervezkedést és a zágrábi politikai orientációt.

Míg a Magyar Párt fennállása során mindvégig sikertelenül próbált meg el- és leérni a nincstelen magyar falusi tömegekhez, addig Nagy Iván a Horvát Parasztpárt politikájának lényegi elemeit és kommunikációs technikáját átvéve a földkérdést jobboldali radikális eszközökkel kívánta megoldani.

1935. december 8-án a Nép című hetilap megalapításával,¹⁵⁶ az újvidéki Reggeli újság napilap támogatásának a megszerzésével, valamint 1940 november 1-én a Jugoszláviai Magyar Élet, 1941-től Magyar Élet kéthetente megjelenő folyóirattal olyan médiatérre és kommunikációs eszközökre tett szert, amelyek

¹⁵³ CSUKA, 1995. 488–489.

¹⁵⁴ A zagrebi főiskolai hallgatók. *Híd*, 1937. jan-feb. 21–22 – LÉVAY Endre: A kisebbségi Egyetemisták élete, *Kalangya*, 1934. december. 913.

¹⁵⁵ A. SAJTI, 2004. 87.

¹⁵⁶ Csuka János idézett munkájának 494. oldalán a *Nép* megjelenési dátumát tévesen 1936. december 8-ára tette. Ezzel szemben a Létmányi István által szerkesztett *Nép* 1. évfolyamának 1. száma 1935. december 8-án jelent meg. Utolsó megjelent példánya a 7. évfolyam 47. száma volt 1941. december 25-én. Ezt követően Radicevich Sándor szerkesztésében *Új Nép* címen jelent meg 1942 és 1944 között.

révén sikerült megtörnie a délvidéki magyar médiatérben a Bácsmegeyi Napló — ekkor már csak Napló addigi kétségtelen dominanciáját, s sikeresen tudott eljutni és hatni a magyar társadalom szinte minden társadalmi rétegére. Ennek a többsikű politikai kommunikációnak, no meg az állandó terepi munkának és a konspiráción alapuló sejtszervezetek megalakításának köszönhetően, Nagy Iván elsősorban a Tisza-mentén és a Dél-Bácskában – Óbecsén és Újvidéken nagy hatást tudott gyakorolni a Magyar Párt által a húszas években gyakorlatilag megszólításra képtelen magyar nincstelenek tömegeire, amelyek személyében nem a karrier-, hanem elsősorban a munkáspolitikust látták.¹⁵⁷

Időközben Belgrádi Egyetemen is fontos változások történtek. A szerb főváros Egyetemére a földrajzi közelség, az olcsóbb megélhetés miatt elsősorban az iparosok, a kiskereskedők, vagy az anyagi egzisztenciájukat teljesen elvesztő és ezért mélyszegénységben tengődő értelmiségi szülők gyermekei iratkoztak be.¹⁵⁸

A Belgrádi Egyetem kihelyezett tagozatán, a szabadkai jogi fakultáson lévő magyar hallgatók pedig akik aktívan bekapcsolódtak a Népkör, később a Magyar Olvasókör munkájába: a nevükhöz volt köthető az Ifjúsági Kultúrosztály létrehozása, s emellett színházi és ismeretterjesztő előadásokat tartottak, valamint az analfabetizmus felszámolásának a céljával rendíthetetlenül járták a Szabadka környéki falvakat.¹⁵⁹

Ebből a belgrádi, szabadkai és a Zágrábban perifériára sodródott közegekből formálódott aztán ki Mayer Ottmár vezetésével az az egyértelműen baloldali, sőt kommunista irányzat, amely 1936-ban a Híd folyóirat átvételével megjelenhetett a délvidéki magyar médiapiacra is, s ezáltal kitört az addigi közéleti elszigeteltségből.

Mayer, aki Nagyhoz hasonlóan – igaz, teljesen más politikai ideológia és koncepció mellett – ugyancsak vezéri ambíciókat dédelgetett, s az már talán csak a sors és a kor paradoxona lehetett, hogy mindketten a „régit végleg eltörölni”, vagyis a húszas évek kisebbségi liberális polgári politikájának a meghaladásában látták politikai ambícióik valóságban történő realizálásának az esélyét.

A két hasonló habitusú, de ideológiailag homlokegyenest eltérő koncepciót képviselő Mayer és Nagy közötti összecsapás, amelybe a Magyar Párt prominens politikusai is belesodródtak, sorsszerűen be is következett.

A Magyar Párt egykori prominensei, de különösen Várady, Strelitzky és Marton Andor már a kezdetektől ingerülten figyelték Nagy Iván mozgalmának a térnyerését, de bizalmatlansággal és tanácstalansággal reagáltak a kommunista Hidasok mind erőteljesebb kibontakozására is.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Nagy Iván két világháború közötti politikai tevékenységét és a Magyar Párt viszonyát bővebben lásd: A. SAJTI, 2004. 88–94 – CSUKA, 1995. 494–499.

¹⁵⁸ LÉVAY Endre: *A kisebbségi Egyetemisták élete*. Kalangya, 1934. december. 913–914.

¹⁵⁹ CSUKA, 1995. 494.

¹⁶⁰ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1936. május 9. In: A. SAJTI, 2016. 280.

Bár a Híd Szabadkán jelent meg, a szabadkai magyar politikai erőterben a Mayer köré tömörülő Hidasok az agrárproletariátus soraiban egyre nagyobb népszerűségük ellenére sem tudtak valós politikai befolyásra szert tenni. Ugyanezzel a problémával, igaz, teljesen más előjellel Nagy Iván is kénytelen volt szembesülni.

Ráadásul ez volt az az időszak is, amikor a magyar politikai szintéren megjelent Szántó Gábor, akire Belgrád kreálmányaként az 1929-es királyi diktatúra bevezetése után azt a feladatot szabták, hogy az ő személyével is demonstrálják a hazai ellenzék és a külföld felé az új politikai rendszernek azt a széles társadalmi bázisát, amelyet a kisebbségek is támogatnak.

1930-ban ő alapította meg a belgrádi kormánypárt, a Jugoszláv Egységmozgalom magyar szervezetét, s karrierje üstökösként kezdett felívelni: 1931-ben előbb szabadkai önkormányzati, majd országgyűlési képviselő lett. Bár képviselővé választása után számos alkalommal szót emelt a magyarok sérelmei és gazdasági hátrányai miatt, zsidó származása és felszólalásainak a gusztustalanság határát súroló hűségnyilatkozatai miatt számos támadás érte, s a magyar tömegek végeredményben sosem fogadták el vezetőjüknek.

Hogy ellensúlyozza Prokopy Imrének, a délvidéki magyarság helyzetével a genfi Népszövetséghez beadott beadványait, ő alapította meg a kormányhoz lojális Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Ligát.¹⁶¹

Ezek a küzdelmek fő színtere a Nép és a Híd hasábjain zajló kölcsönös támadások frontja mellett, a szabadkai magyarság kulturális bástyájának számító Népkör, 1934-es újraindulásától Magyar Olvasókör lett, s a Népkör ellenőrzése feletti hatalmi harc aztán aránylag rövid idő alatt túllépett a klasszikus ideológiai csatározásokon. Abban egyre inkább kitapinthatóbb lett úgy Mayerék, mint Nagy Ivánék részéről az egykori Magyar Párti politikusokkal szembeni generációs averzió, másrészt pedig, mivel az Olvasókör a vezetőségében és a tagságának a soraiban is jelentős volt a helyi izraeliták száma, így a küzdelem fókuszába az ideológiai és generációs párharcok mellett a zsidókérdés került.

Az antiszemita kilengések ellen tiltakozva, 1938. január 2-án Strelitzky Dénes lemondott az Olvasókör ügyvezetői tisztségéről. Döntésének a súlyával jómaga is tisztában volt: „*Úgy érzem, hogy én voltam az utolsó, aki még úgy, ahogy össze tudtam fogni itt minden számot-tevő tényezőt, s legalább presztízs erőt tudtam az itteni magyar szervezkedésnek szerezni. Most ez végveszély fenyegeti. Attól lehet tartani, hogy vagy egy ádáz testvérharc keletkezik, vagy pedig a vezetőség, nem vonva le semmi konzekvenciát, helyén maradva Szántó mellé áll, elvbarátainkat téve felelőssé a Kör bekövetkezett válságáért. Mindkettő kétségbeejtő perspektíva, amit még növel az is, hogy Szántó emberei úgyszólván kizárólag az ellencsoporttal mentek s így most esetleg két lóra ülhet.*”¹⁶²

¹⁶¹ Szántó Gábor politikai szerepét bővebben lásd: HORNYÁK Árpád: *Találkozások-ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből.* Pécs, 2010. 74–86.

¹⁶² *Jegyzőkönyv a szubotocai Magyar Olvasókör 1938. január 2-án megtartott rendes választmányi üléséről – Strelitzky Dénes Levele Várady Imréhez, 1938. január 3.* In: A. SAJTI, 2016. 493–494.

Strelitzky aggodalma rövidesen a valóságban is realizálódott: az elnyúló csatározások során mindkét fél a másik szembenálló tábor kizárását követelte, s a felállított különböző bizottságok sem tudták a szembenállókat egymással kibékíteni, így végül a törés végül balról is és jobbról is megtörtént.

1939. január 15-én a fokozódó külső és belső nyomásgyakorlás következtében a Hidat végül kitiltották, Mayer Ottmárt pedig kizárták az Olvasókörből, s leváltották az Ifjúsági Alcsoportnak a kommunista szimpatizáns tagjait is.¹⁶³

Miután a tárgyalások 1939 áprilisában végérvényesen zátonyra futottak, a Nagy Iván féle szárny is kilépett a Népkörből, majd megalapították a szabadkai püspökség alatt működő Katolikus Kör magyar tagozatát. Megkezdték a Népkör előadásainak a bojkottját, a diáksegélyezésre szánt adományok befizetését pedig felfüggesztették.

Rádásul az olvasókörre immáron Belgrád is egyre nagyobb nyomást gyakorolt: a hatóságok az Olvasókör ismételt bezárásával, illetve annak feloszlatásával fenyegették meg annak vezetőségét, amennyiben az Ifjúsági Alosztály Mayer Ottmárhoz hű 11 tagját nem zárják ki a tagságból, és nem számolják fel végérvényesen a Hidnak a Magyar Olvasókörre gyakorolt befolyását.

A kizárások után, 1939 szeptemberének első napjaiban abból a célból, hogy tárgyalásokkal próbálják meg helyreállítani a magyarság megbomlott egységét, Deák Leó és Reök Andor Zomborban találkozott Nagy Ivánnal, Koráni Elemérrel és Pummer Sándorral. Deák kompromisszumos javaslatait Nagy végül elutasította, s lényegében a Várady-Deák-Strelitzky vonalnak adott ultimátumot olyan ultimátumot, amely az ő közéleti kivonulásuk kéréseként is értelmezhető volt.¹⁶⁴

A Nagyékkal való kudarc után, szeptember harmadikán Reök Andor horgosi birtokán Deák és Várady a másik féllel, az Olvasókör Ifjúsági Alcsoportjával találkozott. Ezen a megbeszélésen szinte azonnal elszabadultak az indulatok, s a jelenlévők személyeskedve, hevesen és alaptalanul azzal támadták és vádolták Váradyt, illetve Deákot, hogy Nagy Ivánnal konspiráltak.¹⁶⁵

Deák a történetek után azonban még mindig úgy gondolta, hogy a magyarság egységének a helyreállítása még ebben, az indulatoktól túlfűtött helyzetben is minden prioritás felett állt, azonban ekkor már már azzal is tisztában volt, hogy az augusztusi történések után a további szétforgácsolódás megállítására minimálisak az esélyek:

„nekem az az álláspontom és ebből nem engedek: az egységet létre kell hozni, ha megvan a lehetőség. Nem úgy azonban, hogy ezzel az egységgel újabb csoportokat létesítünk. Nem úgy, hogy az egység következtében éppen azok a mi régi és megbízható politikai barátaink veszítsék el a kedvüket és alakítsanak külön csoportot, akikkel

¹⁶³ Jegyzőkönyv a szubotcai Magyar Olvasókör 1939. január 15-én megtartott választmányi üléséről.

¹⁶⁴ Deák Leó levele Várady Imréhez 1939. szeptember 5. In: A. SAJTI, 2016. 596–603.

¹⁶⁵ Uo.

20 esztendőn keresztül ettük a keserű kenyeret és vállaltuk önzetlenül a jugoszláviai magyarságnak a sorsát és annak intézését. Igen: van szelekciónak helye. Sőt annak is van helye, hogy a megbízhatatlanok ne élhessenek vissza a népek a bizalmával. Ez azonban nem jelenti azt, hogy új helyzet előtt állván elutasítsuk a jóhiszemű munkára jelentkezőket. Munkásokra szükségünk van, a népek a képviselői és az ügyek intézői pedig kerüljenek ki azokból, akik megbízhatóságuknak tanújelét adták és akiket, mint megbízhatókat a nép maga elismer.¹⁶⁶

Ilyen előzmények után indult meg a Magyar Kultúrszövetség megalakítása, amelynek az alakuló ülésére 1940. november 24-én került sor. Az egyre erősödő jobboldali előretörés következtében a szövetség élére Krámer Gyula, újvidéki gyáros, a helyi Polgári Kaszinó elnöke került. Várady és Deák a volt magyar párti vezetőkkel együtt csak a választmányba került be, ugyanakkor abból kihagyták a szabadkai Magyar Olvasókört, s annak ifjúsági kultúrosztályát is.¹⁶⁷ Mindez újabb belső konfliktusokat eredményezett.¹⁶⁸

A különböző politikai frakciók egységének a megőrzése céljából a szembenálló felek tömörítésével 1941. március 24-én létrehozták a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ötös tanácsát. Ennek tagjai Várady, Deák, Nagy Iván, Pummer Sándor topolyai ügyvéd, valamint Bissingen Ernő temesvajkóci földbirtokos voltak. Elvileg a kéthetente ülésező ötös csoport feladata volt a jugoszláviai magyar népcsoport politikai, közművelődési, gazdasági és közösségi irányítása.¹⁶⁹

Mindezt azonban a felgyorsuló események sodrása már meghaladta: 1941. áprilisában egy új világ jött el, s ezzel a délvidéki magyar jogászok történetének is egy új korszaka vette kezdetét.

---

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ A. SAJTI, 2016. 61–63.

¹⁶⁸ Havas Károly levele Várady Imréhez, 1940. november 25. In: A. SAJTI, 2016. 692–694 – Kongó Tivadar és Kun Szabó György levele Várady Imréhez, 1940. november 29. In: A. SAJTI, 2016. 695–697 – A szabadkai Magyar Olvasókör vezetőinek levele a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség elnökségéhez, 1941. január 16. In: A. SAJTI, 2016. 708–709.

¹⁶⁹ A Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség politikai ötös tanácsa ülésének jegyzőkönyve, 1941. március 24. In: A. SAJTI, 2016. 724–725 – A Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ötös tanácsa ülésének jegyzőkönyve, 1941. április 3. In: A. SAJTI, 2016. 726–727.

Összegzés

Az 1918-ban kezdődő, majd 1920-ban jogilag is végbement impériumváltás során a délvidéki magyar jogászok egy teljesen megváltozott helyzetben és körülményben kezdtek hozzá az új élethelyzethez való adaptációhoz.

1918 novemberétől előbb a nemzeti ellenállás békés jogi útját és eszközeit választva tiltakoztak a megszálló szerb hadsereg túlkapásai, a magyar közigazgatás törvénytelen és jogellenes felszámolása, az ezzel összefüggő elbocsájtások ellen.

Az impériumváltás jogi megtörténeése után pedig már a kezdetektől a jog erejére és az igazság fegyverére támaszkodva elsőként próbáltak meg tenni a magyar nyelv és a magyar iskolák elleni frontális támadások ellen.

A fojtogató légszomjban és a hatósági üldöztetések türelmetlen légkörében lényegében a semmiből szervezték meg az addigi többségi nemzetből kiszolgáltatott és számos esetben üldözött kisebbséggé vált, ugyanakkor egymással is rivalizáló magyarság kulturális és politikai életét.

Az első közt kezdtek neki a magyar önszerveződés, a kisebbségi magyar politika jogdogmatikájának és a követendő kisebbségi stratégia kidolgozásának, hittel, tudással és anyagilag is támogatták a magyar szó, a magyar szellem és a magyar kultúra újjászületését. A néma és az esendő tétlenségből utat mutattak, a vágyakból és álmokból terveket alkottak, a politikai és a számos esetben tettelegességig fajuló, őket is elérő nyílt erőszak ellenére az öntudatos, a többségi politikai elitbe nem beolvadó, nyelvét, kultúráját, múltját féltő, őrző, s védő kisebbségi szervezetet hoztak létre.

Felismerve a kényszerpálya mozgásterét, a bizalmat egyirányban megelőlegezve keresték a megegyezést a mindenkori belgrádi hatalommal. Nem gyávaságból, s még csak nem is egyéni számításból és előnyök miatt, hanem azért, mert tisztában voltak a realitással, azzal, hogy az adott bel- és külpolitikai erőviszonyok között bármilyen jogérvényesítés kizárólag a mindenkori szerb uralkodó támogatását bíró kormánypárttal, a Radikális Párttal való megegyezéssel lehetséges.

Nem rajtuk múlt, hogy ezek a tárgyalások, majd az első megmérettetések nem úgy sikerültek, ahogyan azt egy demokratikus jogállamtól elvárhatták volna: a Magyar Pártot naponta támadták, vezetői a karaktergyilkosság áldozataivá váltak, a hátszínigot jelentő magyar tömegek választási névjegyzékre való felvételét évekig elszabotálták, a magyar kulturális intézményeket felszámolták, az iskolákban a magyar tagozatokat bezárták, s a magyarokat a földreformból is kirekesztették.

Minderre nehezítőleg hatott az is, hogy ebben a rendkívül kiélezett és összetett helyzetben olyanok is voltak, s nem is kevesen, akik az egyéni érvényesülésüket, anyagi előnszerzésüket előtérbe helyezve már a kezdetekkor elfordultak

a magyar ügytől, s vagy a teljes politikai és kulturális apátiába süllyedtek, vagy az államalkotó pártokban keresték önnön boldogulásukat.

Nem tett jót a magyar ügynek a húszas évek közepén, elsősorban ideológiai okokból kicsúcsosodó első belső konfliktus sem. A modern antiszemitizmus megjelenése, a kisebbségi létben követendő stratégiai és taktikai kérdések eltérő értelmezése komoly kihívás elé állították a belső szakadással fenyegető helyzetben mindazokat, akik ugyanakkor azt is helyesen és jól látták, hogy a szorongató kisebbségi léthelyzetben az egyetlen és helyes alternatíva a megannyi fáradtsággal és energiával kialakított, az ideológiai és vallási sokszínűség tolerálásával nagy nehezen megvalósított egység megőrzése volt.

Az 1925 második felében, 1926 elején végbement konszolidáció, valamint az ország belpolitikai erőviszonyaiban bekövetkezett módosulások vezettek el végül oda, hogy a kisebbségi magyar politikai érdekérvényesítés végre megjelenhetett az országos, egyben a nemzetközi politikai porondon is: képviselőket delegálhatott a városi és a helyi közösségek tanácsába, a Bácskai- és a Belgrádi tartományi gyűlésbe, s Várady Imre és Strelitzky Dénes személyében a magyarság legitim képviselői az országgyűlésben is megkezdheték a munkát.

Ekkor úgy tűnt, beérhetett a fél évtizedes politikai építkezés és a nyomásgyakorlás ellenére mindvégig kitaró meg nem alkuvás gyümölcse: a belső párharcok elhalkultak, a magyarság kollektív zaklatásának az intenzitása is alább hagyott, s a kompromisszumos kijárási taktikával, ha nem is lehetett megállítani a magyar közösség intézményi és gazdasági erodálását, az állam által felülről irányított leépítést és felszámolását, legalább lassítani lehetett mindazokat a folyamatokat, amelyeket a délszláv állam az impériumárváltás óta következetesen hajtott végre.

Ennek a másfél éves építkezésnek a királyi diktatúra 1929-ben történt bevezetése vetett véget: a Magyar Pártot, akárcsak az összes politikai pártot feloszlatták, így a politikai mellett a kulturális alapozás is kényszerűségből félbe szakadt.

A konszolidációra majd csak 1931-ben került sor. A megváltozott belpolitikai helyzetben ugyanakkor az is egyértelművé vált, hogy az önálló politikai érdekérvényesítésre az adott körülmények között nem volt, s reálisan nem is lesz lehetőség. Ennek ellenére az 1931 és az 1934 közötti időszak volt mégis a két világháború közötti periódusban a kisebbségi magyar kultúra leprospirálóbbról időszerűsége: az erősen cenzúrázott napilapok mellett ekkor alakult meg az első, folyamatosan megjelenő folyóiratok, a Kalangya és a Híd, ekkor jött létre nagybecskereki székhellyel a magyar kulturális intézmények ernyőszerkezete, a Magyar Közművelődési Szövetség, s 1918 óta nem látott kulturális kezdeményezések sorai indultak meg szerte a Bácskában és a Bánságban; ifjúsági tagozatok alakultak, művelődési rendezvények sorai tartattak meg, amatőr szintársulatok formálódtak, s mindebben, akárcsak az 1920-as évek eseményeinél a sorsdöntő szerepet a jogászok vállalták fel.

A délszláv állam számára bekövetkező kedvezőtlené váló külpolitikai mozgástér és Magyarország geopolitikai helyzetének a felértékelődése vezetett el végül oda, hogy a harmincas évek végére Várady immáron szenátorként képviselhette a kisebbségi magyarság ügyeit és sérelmeit a jugoszláv országos politikában.

A kedvező előjeleket és fejleményeket azonban most is megtörték a magyarság hatáskörén kívül álló, tőle független, ugyanakkor élet- és léthelyzetére nagyon is hatással bíró bel- és külpolitikai fejlemények. Ráadásul mindezt a húszas évek belső konfliktusainál is jóval súlyosabb közösségi válság is tetézte: a harmincas évek fordulójára nőtt fel, s kért helyet magának a nap alatt az az új nemzedék, amely szakítva az előző periódus konvencionális gondolatvilágával és felfogásával, egymással is komoly ideológiai, sokszor egyenesen szellemi háborús összetűzéseket is kreált. A radikális bal- és jobboldal megjelenése, majd közéleti térnyerése, az antiszemitizmus kérdésének immáron faji alapon történő előtérbe helyeződése alapjaiban írta át és felül a húszas években kialakult belső erőviszonyokat.

Miközben a külső kényszerítő hatások következtében Belgrád a magyar kérdésben fokozatosan defenzívába kerülve egyre mérsékeltebb, a húszas évek egészéhez és az 1935-ig tartó periódushoz képest már egyenesen liberális álláspontot képviselt, a magyar–magyar belháború konfliktusai idővel lényegében kiléptek az ellenőrizhető és irányítható folyamatok keretéből. Ebben a helyzetben a magyarság ideológiai törésvonalak mentén történő szakadása az idő előrehaladtával elkerülhetetlenné vált. Hogy az nem történt meg, annak oka elsősorban a felgyorsuló eseményeknek tudható be: 1941 tavaszáig hatalmas belső konfliktusok, erőfeszítések révén a végleges szakítást még is csak sikerült elkerülni, s a látszólagos egységet fentartani. Ilyen előzmények között került megalapításra a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, amely 1941 elejére a kulturális építkezés mellett lényegében a délvidéki magyarság politikai szerveződésének az alapját is jelentette.

Mindezeket a folyamatokat 1941 áprilisa, az akkori események, az újabb impériumváltások és az eszkalálódó második világháború végérvényesen ketőbe törte. S, bár az ekkor teljesen más hatalmi konstellációban megkezdődött periódus eseményeinek egy jó része napjainkban már közismert, s bár számos részletkérdés még mindig feldolgozásra és kutatásra vár, a végkifejlet, mindaz, ami 1944 nyarán, majd őszén előbb a holokauszt, majd az újabb uralom- és hatalomváltással bekövetkező tömeggyilkosságokba torkollott, s mindaz, amely a két világháború között élt és működő délvidéki jogászok életére is döntő hatással volt, alapjaiban determinálta az újból kisebbséggé vált délvidéki magyarság további sorsát is. Mindennek következtében 1944 őszén nemcsak egy időszak, hanem a bácskai és a bánási magyarság 1918-ban indult fejezetének a története is végérvényesen lezárult.

Így, egy korszak szintetizálásának a lezárásakor a most elhallgató történész mindehhez már csak egyetlen egy dolgot tehet hozzá: Fenyves Ferenc, Dettre János, Prokopy Imre, Gráber László, Strelitz Dániel, Várady Imre és Deák Leó, akiket a közös jogász végzettségük révén is egymás mellé sodort a történelem kiszámíthatatlan, fordulatokban gazdag kereke, s tette őket akaratlanul is a két világháború közötti délvidéki magyar történet szellemi és politikai vezetőivé, főszereplőivé, kisebbség- és közösség-szervező munkájukkal kitörölhetetlenül beírták a nevüket nemcsak a kisebbségi, hanem az egyetemes magyar történetírás lapjaira is.

In: Délvidéki (vajdasági) magyar jogászok a Monarchiától a Tito-korszak végéig. Szerk. Várady Tibor. Vajdasági Magyar Jogász Egylet, Újvidék. 2020. 61–113.

XI.

*„Kik leszakadtunk a magyar
impérium törzséről”.*

**A szabadkai zsidóság 1918 és
1941 között**

I. „A mi véleményünk szerint nem elfoglalták, hanem megszállták a várost.”

– Az összeomlás

„Házasság. Dr. Fenyves Ferenc, a *Bácsmezei Napló* felelős szerkesztője vasárnap házasságot kötött Baruch Erzsike úrleánnyal Temesvárott.”¹ Ugyanaznap, amikor ez, az évtizedekkel később majd fájdalmasan tragikus véget érő új közös élet kötöttett Temesvárott, 1918. november 10-én, Szabadkán, Bíró Károly polgármester a délelőtti órákban a városi tanács, a törvényhatósági bizottság és a városi tisztviselői kar számára értekezletet hívott össze. A feszült légkörben Bíró nem húzta sokáig az időt, s bejelentette, hogy miután bekövetkezett a végső összeomlás, „úgy vélem, hogy nagyobb szolgálatot teszek tehát most a hazámnak és a város közönségének, ha félreállok és átadom a helyemet egy olyan embernek, aki egyesíti az erőket”, s tizenhat évnyi polgármesterség után eleget tett a már régóta érlelődő szándékának, és azonnali hatállyal lemondott a polgármesteri tisztségről.²

Még tarthatott a drámai értekezlet, amikor berobogott a szabadkai pályaudvarra az a különvonat, amely Pleszkovich Lukácsot, Szabadka utolsó magyar kormánybiztosát hozta,³ s másnap, miközben a compiegne-i erdőben egy vasúti kocsiban aláírták az antanthatalmak és a Német Császárság képviselői a fegyverszüneti egyezményt, a szabadkai közgyűlés tömött padsorai előtt megtartotta székfoglaló beszédét, melyben hitet tett a Károlyi párt, az októberi forradalom, a majd csak november 16-án proklamált Magyar Népköztársaság, valamint az általános, titkos, egyenlő választójog mellett. „Hiszem, hogy a béketárgyalásokon a győztes ellenség belátó lesz szegény hazánkhoz és nem fog elmúlni az erős Magyarország, amelyre Európának van szüksége. Kérem támogatásukat munkámhoz, hogy ez a város erős legyen az erős új Magyarországbán.”⁴

Egy nappal később, november 13-án, miközben a Belgrádban tárgyaló magyar delegáció a fegyverszünetet konkretizáló tárgyaláson még kétségbeesetten azt akarta elérni, hogy Szabadkát antant csapatok szállják meg, a várost a következő hirdetmény árasztotta el:

¹ Házasság. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

² A polgármester csak értekezleten búcsúzott a törvényhatóságtól. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

³ A kormánybiztos fogadtatása a pályaudvaron. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 3.

⁴ Szabadka nagy közgyűlése. Pleszkovics Lukács bemutatkozása. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 12. 2.

„Felhívás Szabadka város polgárságához! Idegen megszálló csapatoknak városunkba érkezése küszöbén figyelmeztetek mindenkit, hogy a megszálló csapatokkal szemben előzékeny, barátságos magatartást tanúsítsanak, mindennemű tüntetést mellőzzenek s összetűzést és ellenállást kerüljenek, mert minden ellenkező magatartás a városunk nyugalma s a békés elemek biztonságát a legkomolyabban veszélyeztetné. Miután a háború megszűnt, az ideérkező csapatok nem ellenségként, hanem mint szabad és demokratikus állam kiküldöttei rendfenntartás céljából érkeznek. Szabadka, 1918. november 13.án. Dr. Brestyánszky Miklós⁵ rendőrkapitány.”⁶

Miközben még Belgrádban javában folytak a tárgyalások, s a város az antant egységek bevonulását várta, este 19 órakor a szabadkai vasútállomásra ért, és lényegében fegyveres ellenállás nélkül bevonult a szerb hadsereg első kontingense.⁷ Este tíz órára minden reálsan gondolkodó számára tehát végeredményben egyértelművé vált, hogy a nyugati erők helyett a várost a szerb hadsereg vette birtokba, és így a Párizs környéki béketárgyalásokon Szabadka immáron elfoglalt, s nem megszállt városnak minősül, s ezzel a sorsa lényegében meg is pecsételődött.⁸

Másnap délután 14 óra 30 perckor újabb vonat állt meg a szabadkai állomáson. Linder Béla hadügyminiszter fáradtan és csüggedten merengett ki a vasúti kocsik ablakán, a kupét el sem hagyva, csak a *Bácsmezei Napló* munkatársának adott egy rövid interjút, melyben kijelentette, hogy a belgrádi katonai konvenciót aláírta, s azok értelmében lényegesen kedvezőbb feltételeket sikerült elérni, mint amit egészen addig remélt, azonban – s itt vélhetőleg Szabadkára utalt – a megszállás már nem volt elkerülhető.⁹

Alighogy leszállt a vonatról a *Bácsmezei Napló* újságírója, a Lindert szállító mozdony fűtőt adott, és sebesen Budapestre robogott, annak ellenére, hogy ekkor még a bevonuló szerb különítménytől jóval erősebb és jelentősebb magyar haderő tartózkodott a városban. Itt volt még a 86-os, a 8-as, a 6-os honvéd és a 4-es honvédhuszár parancsnokság, a 86-os és a 6-os honvédkiegészítő parancsnokság, a Bannhoff-kommandó (vasúti parancsnokság) szinte teljes állománya. A kivonulás majd csak a következő reggel, egy nappal a magyar népköztársaság kikiáltása előtt, november 15-én kezdődött meg, amikor is a 86-os ezred Kiskőrösre, a 6-osok Kiskunfélegyházára, a 8-ok Kecskemétre, a 4-es honvédhuszárok pedig Ceglédre vonultak vissza.¹⁰

⁵ Brestyánszky Miklós (? – ?) 1916. október 28-án Krizse Józsefet váltotta a rendőrkapitányi tisztségen.

⁶ Felhívás Szabadka város polgárságához. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 15. 3.

⁷ A szerbek megszállták Szabadkát. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 15. 2.

⁸ MISKOLCZI Miklós: *Szabadka elvesztése. 90 éve történt: 1918. november 13., este 7 óra*. Forrás, 40. (2008) 11. sz. 41–49., 45.

⁹ Linder Béla hadügyminiszter Szabadkán. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 15. 1.

¹⁰ Elköltöznek az ezredek. Kifosztották a nagy katonai felszerelési raktárat. *Bácsmezei Napló*, 1918. november 16. 2.

A magyar ezredek szabadkai kivonulása után Vladislav Krupežić tüzérezredes a megszálló szerb hadsereg katonai városparancsnoka kiadta hadparancsát.¹¹ Ennek értelmében kötelezte a város lakosságát, hogy november 19-ig minden fegyvert szolgáltatson be, felszólította a városban tartózkodó osztrák–magyar tiszteket, hogy haladéktalanul jelentkezzenek, cenzúrát és este 11 órától kijárási tilalmat vezetett be. Ezzel párhuzamosan a szerb nyelvű sajtóban megkezdődtek a magyarság elleni első erőteljes támadások, s a Délvidéken berendezkedő szerb katonai hatalom november 17-én Újvidéken betiltotta az *Újvidéki Hírlap* napilapot.¹² Szabadkán pedig megszakították a Budapesttel való telefonösszeköttetést, s ezzel lényegében ellehetetlenítették Pleszkovich kormánybiztos cselekvési lehetőségét.¹³

Fenyves Ferenc, Temesvárról hazatérve, a szabadkai események sűrűjébe csöppenve, a szabadkai Magyar Nemzeti Tanács tagjaként az elharapódzó agresszivitástól és erőszaktól megdöbbenve írta a következőket:

„A szerb csapat, amely Szabadkára jött abban a tudatban, s azzal a katonai parancsokkal jött, hogy Szabadkát foglalja el. A mi véleményünk szerint nem elfoglalták, hanem megszállták a várost. Mi már a fegyverszünet állapotában élünk, a szerbek azonban abban a tudatban jöttek, hogy a fegyverszünet még nincs aláírva, tehát nincs is meg. Ők tehát elfoglaló csapat. Hogy melyik álláspont a helyes, arról kár vitatkozni. Hiszen világos, hogy ha a magyar állam megakarja akadályozni Szabadka elfoglalását, ennél mi sem könnyebb. Csupán Verbásznál fel kellett volna szedni a síneket, s akkor a szerb csapat nem gyorsvonaton, hanem gyalogszerrel érkezett volna ide feltétlenül a fegyverszünet formális létrejötté után. E kérdést is másutt döntik és intézik el. [...] Az igazi veszedelem a rendnek s az életbiztonságnak a felborulása. Érthetetlen, hogy emberek, akik évek óta egymás mellett és együtt élnek bizalmatlansággal viseltessenek egymás ellen, mert egyik magyarul, a másik bunyevácul beszél. A cél magyarnál, szerbnél, ugyanaz, a rendnek és a nyugalomnak a fenntartása.”¹⁴

Az eddig feltárt források egyébként azt mutatják, hogy Fenyves fenti írása volt az első konkrét megnyilvánulása annak a kibontakozó magyar nemzeti ellenállásnak, amely 1920 júniusáig, vagyis a trianoni békeszerződésig, amely jogilag is az SZHSZ Királysághoz rendelte a történelmi Magyarország déli területeit, a jog erejével és az igazság fegyverével emelt szót a szerb megszállók túlkapásaival szemben.

A következő nap, november 20-án miután a városba megérkezett a szerb hadsereg újabb kontingense, Krupežić ezredes és Atanacković alezredes vezeté-

¹¹ Szabadka lakosságához. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 19. 2.

¹² Megszüntették az újvidéki magyar újságot. Újvidéken csak szerb lapok jelennek meg. – Halálra keresett szerkesztő. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 17.

¹³ Budapest és Szabadka között megszakadt a telefonösszeköttetés. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 17. 1.

¹⁴ Cenzúra és más egyebek. Szűnjenek meg a nemzetiségi uszítások. *Bácsmegyei Napló*, 1918. november 19. 2. (Az idézett részt követő bekezdést a szerb katonai cenzúra törölte.)

sével hermetikusan lezárták, majd megszállták a városháza épületét, s közölték az ott tartózkodó magyar hivatalnokokkal, hogy azonnali hatállyal leváltották őket. Ezzel a pár napja még nagy ambíciókat dédelgető Pleszkovich megbízása is megszűnt. Annak ellenére, hogy a belgrádi katonai konvenció az addigi szervek kezében hagyta volna a közigazgatást, a menesztett magyar tisztviselők helyett Stipan Matijevićet nevezték ki polgármesternek.¹⁵

Még egy fontos dolog történt ezen a napon. Egészen bizonyos, hogy Fenyves november 19-i, fentebb idézett cikke a stresszoldás céljából elővetette a rejtett pálinkás üvegeket a szerb katonai parancsnokságon, s vélhetőleg ezzel volt összefüggésben az is, hogy a magyar közigazgatás felszámolásával együtt a *Bácsmegyei Napló* megjelentetését is harminc napra felfüggesztették.¹⁶

Hogy az elkövetkező napokban pontosan mi történt, azt nem tudni. Azt tudni lehet, hogy december 17-én újra megjelent a lap, melyből az kiderült ugyan, hogy Fenyves a főszerkesztői tisztséget Dugovich Imrének adta át, az indokot azonban kicenzúrázták, így a búcsú szövege alatt csak az újság üres hasábjá jelent meg.¹⁷

A Dugovich Imre szerkesztése alatt álló napilap az 1919. január 17-ig megjelenő számok tanúsága szerint nem feltétlenül volt hajlamos az öncenzúrára, üres hasábk sorai hirdették a beavatkozást, hogy végül 1919. január 17-én az eddigi felfüggesztés helyett a katonai hatóság a lapot betiltta.¹⁸ Hogy ez a betiltás egészen pontosan meddig maradt érvényben, nem tudni. A szakirodalom úgy tartja, hogy a lap majd csak 1920 júliusában indulhatott útra, ugyanakkor ezt árnyalja az a tény, hogy a Szabadkai Városi Könyvtárban fennmaradt a *Bácsmegyei Napló* egy 1920. március 13-i példánya.

Bárhogyan is történt, az események ilyen alakulása után Szabadka, de az egész Bácska és Bánság tekintetében lényegében készhelyzet teremtdött. A kullisszák mögött zajló szerb–horvát és szerb–szerb hatalmi játszmák¹⁹ közepette november 24-én Bácska-Bánát-Baranya egyesülését Zágórában először a Szlovén-Horvát-Szerb Állammal²⁰ mondták ki a Zágórábi Nemzeti Tanács nevében,

¹⁵ Ma megszűnt Szabadkán a magyar közigazgatás. *Szabadkai Újság*, 1918. november 21. 1.

¹⁶ Egy stréber portréja. *Bácsmegyei Napló*, 1918. december 17. 3–4.

¹⁷ A nap eseményei. Búcsúzás. *Bácsmegyei Napló*, 1918. december 17. 4.

¹⁸ KOLOZSI Tibor: *Szabadkai sajtó. (1848–1919)*. Szabadka, 1973. 315–316.

¹⁹ A szerb politikusok, illetve a szerb-horvát politikai elit elképzelései vonatkozásában nem csak a kisebbségi kérdés, hanem az egykori Délvidék – a Vajdaság közjogi státusa tekintetében is komoly ellentétek feszültek. Bővebben lásd: MILUTINOVIĆ, Kosta: *Vojvodina između Beograda i Zagreba*. In: Starine, knj. 53. Zagreb, 1966.; ČULINOVIĆ, Ferdo: *Jugoslavija između dva rata*. I. Zagreb 1961. 119–129.; LALOŠEVIĆ, Jovan: *Naše oslobođenje i ujedinjenje*. Subotica, 1929.

²⁰ A Szlovén–Horvát–Szerb Állam 1918. október 29-én jött létre Zágórában, a Monarchia délszláv területeiből. Szlovéniát, Horvátországot, Bosznia-Hercegovinát, a Muraközt és a Murántúlt, Baranyát, Bácskát, a Bánságot és a Szerémséget foglalta magába. 1918. december 1-én Sándor szerb régens proklamálta a Szlovén–Horvát–Szerb Állam és Szerbia egyesülését, s ezzel létrejött a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság.

másnap 25-én pedig Újvidéken a régió etnikai struktúráját teljesen figyelmen kívül hagyó Nagy Nemzetgyűlés jóformán csak szlávokból álló testülete (a 755 képviselőből 578 volt szerb, 89 horvát, 62 szlovák, 21 ruszin, 6 német és 1 magyar) ugyanennek a területnek a Szerb Királysághoz való csatlakozást kiáltotta ki.²¹

Ne mélyedjünk itt és most el ennek a mai napig történelmi és egyben jogi anomáliának a kérdésében, miszerint 1918 és 1921 között volt olyan időszak, amikor Szabadka elvileg három államhoz is tartozott. Történt, ahogyan történt, s a további részletkérdések mélyreható ismertetése helyett ennél a pontnál elégedjünk meg pusztán annak a ténynek a konstataálásával, hogy a szerb hadsereg által 1918 novemberében birtokba vett Szabadka a trianoni békeszerződés ratifikálásával végül 1921. július 31-vel az új Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett, s ezzel nemcsak a város, hanem az ott élő magyarság, németiség és zsidóság számára is végérvényesen egy új korszak kezdődött.

II. A számok tükrében: 3539, 3293, 3883, 6600, 5040, 3739, 3549?

Az egykori Magyarország egyik legnagyobb városa az 1910-es utolsó magyar népszámlálás során 94 610 lakosából 85 445 katolikust, 152 görögkatolikust, 1420 reformátust, 511 evangélikust, 3486 ortodoxot, 6 unitáriust, 3539 izraelita és 10 egyéb vallású személyt írt össze.²² Az anyanyelvi megoszlás szerint 55 587 magyart, 1913 németet, 100 szlovákot, 60 ruszint, 7 rutént, 39 horvátot, 3514 szerbet és 33 390 egyebet mutatott ki.²³

Az 1919-es szerb megszállás alatt elvégzett helyi népszámláláskor, azzal a céllal, hogy a béketárgyalásokon a város szláv dominanciáját kimutató érveket erősítsék, a valós adatokat jelentősen eltorzították, sőt azokat egyenesen meghamisították. Összesen 101 286 lakost feltüntetve 65 135 bunyevácot, 19 870 magyart, 8737 szerbet, 4251 németet és 3293 zsidót adott meg. Vallásilag 87 655 katolikus, 122 görögkatolikus, 8582 ortodox, 1267 evangélikus és 3293 izraelita vallású személyről tett említést.²⁴

Az 1921-es, immáron hivatalos állami népszámlálás már nem tartalmazott az etnikumra és a vallásra vonatkozó részt, kizárólag az anyanyelvet vette figyelembe, így a zsidók számát ebből nem tudjuk rekonstruálni. Eszerint 27 561 magyar, 2349 német és 71 085 szerb-horvát anyanyelvű személy élt a városban.

²¹ ČULINOVIĆ, 1961. 123–124.; PETRANOVIĆ, Branko: *Istorija Jugoslavije, 1918–1988*. Prva Knjiga. Beograd, 1988. 21.; MATKOVIĆ, *Hrvoje*: *Povijest Jugoslavije*. Zagreb, 1998. 59.

²² A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, települések szerint. (Magyar Statisztikai Közlemények 42.) Budapest, 1912. 8. tábla. 43*. (Az „egyéb” nagy száma ebben az esetben a városban élő bunyevácokat takarja.)

²³ Uo. 6. tábla, 35*.

²⁴ Istorijski Arhiv Subotica (a továbbiakban: IAS), F:47.I 22/1919, illetve: F:47.I 27/1919.

Egy 1930. április 8-án, a városi hatóságok a Duna Báni Hivatalnak írt belső levelezésben az 1921-es népszámlálással kapcsolatban a következő adatokat tüntették fel: 89 107 katolikus, 6835 ortodox, 3883 izraelita, 1047 evangélikus, 233 muzulmán, 235 görögkatolikus, 357 egyéb, 18 vallás nélküli.²⁵

A tíz évvel későbbi, 1931-es állami népszámlálás, amikor már egyértelműen továtűntek a Párizs környéki béketárgyalások, s azzal kapcsolatos stratégiai megfontolásból született, 1919-ben meghamisított statisztikai adatokkal való érdemi manipuláció napi szükségletei, már 41 404 magyart, illetve 39 108 magyar anyanyelvű személyt írt össze. Az itteni adatok szerint 10 054 szerb, 44 892 bunyevác, 900 horvát, 2865 német, 3739 zsidó élt a városban. Az összesített adatok szerint a 100 058 lakosú városban a szerb-horvát nyelv 53 835 polgár anyanyelve volt.²⁶

Ugyanakkor ezeknek az adatoknak ellentmond egyrészt az, hogy a Zsidó Hitközség 1926/1927. évi *Almanachja* a fentiekől jóval nagyobb számokat közölt, mivel az 6000 neológ és 600 ortodox hívőről tett említést.²⁷ Egy másik 1927-ből származó adat szerint a hitközségnek 5040 tagja volt,²⁸ míg az 1929-ben megjelent *Magyar Zsidó Lexikon*ban 950 családról és 5 ezer főről olvashatunk.²⁹

A visszacsatolás utáni, 1941-es magyar népszámlálás a 102 736 lakos vallási megoszlásával kapcsolatban 91 176 katolikusról, 378 görögkatolikusról, 1638 reformátusról, 626 evangélikusról, 5249 görögkeletiről, 10 unitáriusról, 27 baptistáról, 3549 izraelitáról és 63 egyébről ad számot.³⁰

Bár vélhetőleg már sosem lehet precíz adatot adni a szabadkai zsidók pontos számáról, a közvetett adatok alapján azonban úgy tűnik, hogy a vizsgált korszakban négyezer és hatezer fő között lehettek.

A hivatalos adatok szerint nagyjából a város lakosságának a 4-5%-át kitevő szabadkai izraelitákat az impériumváltás az előrehaladott elmagyarosodás stációjában érte. Nyelvükben, kultúrájukban, sőt identitásukban is erőteljesen kötődtek az addigi államalkotó többséget adó magyarokhoz. A kiegyezést követő, majd az 1870–80-as években meginduló és a világháború kitöréséig tartó erőteljes városiasodás és polgárosodás időszakában lényegében a város politikai, közigazgatási és gazdasági elitjéhez tartoztak, annak szerves részét alkották.

²⁵ IAS F:47 1240.II.25/1930.

²⁶ Subotica, stanovništvo (1918–1941). Online: historysubotica.wordpress.com – 2019. május 7.

²⁷ JELIĆ, Dušan: *Prilog za izučavanje subotičkih jevreja*. Beograd, 1985. (Kézirat.) Lelöhely: Szabadkai Városi Könyvtár. 442.

²⁸ DR. KLAJN (KLEIN) Adolf. In: *Subotica nekada. O istoriji i prošlosti moga grada*. Online: suistorija.wordpress.com – 2019. május 9.

²⁹ ÚJVÁRI Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest, 1929. 816.

³⁰ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947. 6. tábla, 20*.

Társadalmi rétegződésük is ezt mutatja, amely nagyjából a következő lehetett: 3-10% bankár és gyáros, 30-35% értelmiségi és közhivatalnok, 50-55% kereskedő és kisiparos, 15% gyári munkás.³¹

Ugyanakkor, alapvetően ennek a történelmi fejlődési síknak tudható be az is, hogy a szabadkai zsidók száma a bankszektorban, a gyárakban és a nagykereskedelemben elérte a 80-90 százalékot, de még a kiskereskedelem is 60-70 százalék volt az arányuk.³²

A cégek vezetésében betöltött számarányukat a részvényesi nyilvántartások révén lehet kikövetkeztetni, mivel a korabeli hatalom a nemzetiségi rovat kitöltésénél anyanyelvüktől függetlenül megkövetelte a zsidóktól külön etnikumként történő bejegyzésüket. Így egészen bizonyos, hogy a város legnagyobb és legjelentősebb gyárjai közül a Hartmann és Conen húsárugyár, a Ruff cukorkagyár, a Ferrum géparugyár és öntöde zsidó tulajdonban volt,³³ de ugyancsak zsidó származású volt a két világháború között nem csak gazdaságtörténeti, hanem közéleti szempontból is fontos szerepet betöltő a Minerva nyomda, de az olyan gyárak, mint a Fakó harisnyagyár Rt., a Merkur kötőszövetgyár, a Vasbútor és Fémipar RT, Rottman Imre Vas- és Fémöntödéje, a Lénárd Testvérek Fém-Vasbútor és Faárugyára, a Jupiter elem és andókészítő üzem, a Viktória műmalom, a Berla cipőüzem, az Első Szabadkai Keményítő és Csirizgyár, Schlesinger József és fiai cége, a Margit gőzmalom RT, Sebestyén Jenő Mérleggyára és a Keta Ágytollüzem, a Goldner jég szekrénygyár, a Mútrágyagyár, a Roth-kalapgyár, a Zephir kályhagyár, a Fischer nyomda és kartongyár, s a sort még hosszasan sorolhatnánk tovább.³⁴

III. „*Perditio tua ex te Izrael.*” – A Neven támadása

A fenti okok miatt, az impériumváltáskor a szabadkai zsidóság szinte egésze; az értelmiség, a hivatalnokok, a kis- és a középkereskedők, gyárosok és a földbirtochosok, kultúrájában, nyelvében és mentalitásában a magyarsághoz kötődött. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy már 1918 végén érezni lehetett a levegőben, 1919-ben pedig egyértelművé is vált, hogy a szabadkai bunyevácok elérkezettnek látták az időt arra, hogy előbb megtörjék, majd átvegyék a zsidók, s egyben a magyarok társadalmi és gazdasági pozícióit, s egyben a közéletet is megtisztítják az általuk szabadgondolkodásúnak tartott „zsidó ideológiától”.³⁵

³¹ JELIĆ, Dušan: *Kratak pregled istorije Subotičkih jevreja i njihovog doprinosa razvoju grada*. In: Zbornik S. Jevrejski istorijski muzej. Beograd, 1987. 1–183., 137.

³² Uo.

³³ MAČKOVIĆ, Stevan: *Industrija i industrijalci Subotice. (1918–1941) Subotica, 2004. 194.*

³⁴ Szabadka két világháború közötti gazdasági életére lásd Mačković előző jegyzetben hivatkozott monográfiáját.

³⁵ JELIĆ, 1985. 86.

A zsidók elleni közhangulat felszításában a kulcsszerepet a Mijo Mandić által szerkesztett *Neven*³⁶ politikai napilap játszotta.

A lap hasábjain 1919. augusztus 17-én jelent meg az az írás, amelyben többek között a következő sorok voltak olvashatók:³⁷

„[...] Perditio tua ex te Izrael.³⁸ Destruktív elem: ahová csak beteszik a lábukat, mindent sáska módra megsemmisítenek. Itt van a Spanyol Birodalom esete, ahol sosem nyugodott le a nap, s a zsidók miatt az utolsó lett. Magyarország addig létezett, míg a zsidók nem kaparintották meg a sajtót és a tőkét. A mi nagy szláv védelmezőnket, Oroszországot, a zsidók abban a percben keresztre feszítették, amint »politikailag felszabadították«. Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy nem *átallották* megtámadni az egyik legtekintélyesebb tagunkat, s ez az eset legyen figyelmeztetés mindazok számára, akik eddig nem tudták, hogy hol is rejlik a népünkre és államunkra veszélyes méreg.”

A támadások az elkövetkező napokban sorozatosan folytatódtak: előbb augusztus 19-én, majd 1919. szeptember 3-án, amikor a lap egyik konfúz írásában a zsidóknak a Tanácsköztársaságban játszott szerepével foglalkozott, majd ezzel összefüggésben azt ecsetelte, hogy a (zsidó!) kommunisták hogyan államosították (a zsidó!) Weiss Manfréd vagyonát. Az írás végkövetkeztetését és üzenetét alighanem a szabadkai zsidók sem érthették félre:

„A zsidók most természetesen nyivákolnak és ordítóznak, de semmi sem segít. Nem is szabad nekik segíteni, megérdemelték a saját undorító sorsukat. Elvégre, jó sokat loptak, most csak nyivákoljanak, vegyék észre, hogy milyen az. Próbáljanak meg ők is becsületesen dolgozni és élni. Nagyon gyorsan rá fognak eszmélni arra, hogy nem lehet egy éjszaka alatt milliókat keresni.”³⁹

Azok számára, akik esetleg nem értették meg a szabadkai zsidókra való célzást, a következő cikkből már egyértelműen rájöhetnek az előző kirohanás valódi célpontjaira:

„A körzeti és a vasúti pénztárnál az orvosok kizárólag csifutok. Az ember azt is mondhatná, hogy a csifutok monopóliumot kaptak, csak azt nem tudjuk, hogy kitől. A szabadkai közegészségügyi állapotok általánosan ismertek. Erősen elhagyottak. Úgy véljük, hogy nem tévedünk, hogy ez az elmúlt rezsimek bűne, amelyek nem gátolták meg és időben nem számolták fel ezeket a monopóliumokat.”⁴⁰

³⁶ A *Neven* kezdetben havonta megjelenő lap volt, amely 1887-től Szabadkán jelent meg. 1912-től a fókuszába a bunyevácok politikai jogai kerültek. 1918 és 1921 között napilap, egy időben a Bunyevác–Sokác Párt orgánuma is volt, később pedig a Horvát Parasztpárt szerémségi és vajdasági lapja. 1940-ben szűnt meg.

³⁷ A teljes szöveget lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete. (1918–1939)* In: *Élettől az életig, a holokauszton át.* Szerk.: ÓZER Ágnes. Újvidék, 2015., 54–83., 56–57.

³⁸ „Romlásodnak te vagy oka, Izrael!” (Latin)

³⁹ Kako su htili da spase Jevrjeji svoj imetak za vrime komunizma? [Hogyan akarták a zsidók megmenteni a vagyonukat a kommunizmus alatt?] *Neven*, 1919. szeptember 3. 3.

⁴⁰ Čifutski monopol. [A csifut monopóliumok.] *Neven*, 1919. szeptember 3. 3. (A čifut a zsidókra alkalmazott horvát/bunyevác gúnyos jelző.)

Másnap Klein Adolf, a hitközség elnöke erőteljesen tiltakozott a *Nevenben* megjelent uszító cikkek ellen:⁴¹

„A szabadkai izraelita vallású polgárok mindig a legnagyobb egyetértésben éltek a város többi polgárával. Ezt bizonyítottuk a rossz, de a jó időkben is, s éppen ezért csodálkozunk azon, hogy vallástól függetlenül a felelőtlen elemeknek még mindig nem volt elég ez eddigi szenvedés és pusztulás. Tisztában lévén a jogainkkal, nem kérünk semmi mást, csak az, hogy minden megtámadottnak joga legyen méltósággal védekeznie a méltánytalanságokkal szemben. A zsidóság, azt a vádat, amellyel az elvesztett háborúért és annak következményeiért őt teszik felelőssé, elutasítja; állítjuk és bizonyítani tudjuk, hogy a zsidó polgárok a háborúból derekasán kivették a részüket, erre a tanúink a temetőink, a hadirokkantjaink, az özvegyeink és gyermekeik, akik apa és gondozó nélkül maradtak. Kötelességünk ugyanakkor azt is elismerni, hogy azok között, akik kihasználták a háborús konjunktúrát, zsidók is voltak, de kérdezzük! Mely nemzet és vallás tagjai kerültek el ezt a bünt? A zsidóság mindig eltaszította magától az ilyen elemeket, s a jövőben is megtagad minden közösséget az olyanokkal, akiket megingatott a háborús konjunktúra, s ezért kijelentjük, hogy nem méltó egy kultúrnemzethez, hogy az egyéni bűnöket egy egész vallási közösségre kivejtse, s annak minden tagját üldözze.”

Klein és a hitközség reakciójára a *Neven* a következőkkel válaszolt:

„A Szabadkai Zsidó Hitközség közléseire most csak annyit szeretnénk reagálni, hogy a *Neven* sosem támadta magukat, hanem a zsidók nemzeti erőszakát, amely már minden határt túllépett. Csodálkozunk is azon, hogy a Hitközség védelmébe veszi a zsidó nacionalizmust és sarlatantizmust. A jövőben majd még visszatérünk ennek a kérdésnek a tolmácsolására.”⁴²

Itt és most abba is hagyjuk a *Neven* korabeli számaiból az idézéseket, elvégre, a fenti cikkek is jól érzékeltetik azt a légkört, amely 1919 őszére a szabadkai zsidók körül kulminálódni kezdett.

Az indulatok ilyen felkorbácsolása vezetett végül oda, hogy 1920. május 13-án a városban magyar- és zsidóellenes zavargásokra került sor, amelyek során pogromszerűen felgyújtották az ekkor még a Fenyves család tulajdonában levő Korzó mozit.⁴³

A történetekre maga Fenyves *Coignard abbé elmékedései* című tárcájának egyik részében így emlékezett vissza:

„Felelőtlen elemek

Siheder suhancok járták be az utcákat, bezúzták az ablakokat, s leverték a békés kalmárok, pecsenyesütők, gyertyamártók, mézesbábúsok, kocsmárosok,

⁴¹ Uredništvo „Nevena“ Subotica. [A szabadkai *Neven* szerkesztőségének.] *Neven*, 1919. szeptember 4. 3.

⁴² Jevrejska crkvena opština i jevrejsko pitanje. [A Zsidó Hitközség és a zsidókérdés.] *Neven*, 1919. szeptember 7. 3.

⁴³ IAS, F: 47:XX.574/1920.

csipkeverők és tímárok boltjai felett azokat a táblákat, amelyek ott mesterségüket hirdették. Ezek a suhancok nem kímélték azokat sem, akik a Kilenc Híd sértányán beszélgettek és ha nyelvük nem tetszett nekik, ezeket is elnászpágoták és súlyosan megsértették azokat a színjátszókat is, akik nekik nem tetsző darabokban játszottak. A jó polgárok elkeseredetten panaszkodtak, mert a városi csatlósok, akiket a polgárok adójából fizettek, bántatlanul hagyták garázdálkodni a rendbontókat. Amikor a Kötélverő utcáján és a Sent-Jacues utcában leverték az összes cégtáblákat, nem kímélve Gilles asszonynak a Három Szűzhöz címzett rőfösüzletét és Bleizot uramnak, a Szent Katalin kép cégérét viselő könyvesboltját sem, a Kis Bachusban összegyűlt néhány polgár, köztük atyám és Ménetricz Leonard sütő is, s arról beszélgettek, hogy elnászpágotják a csavargókat, akik ellen a király poroszói sem védelmezik meg a tisztas polgárokat.”⁴⁴

A szabadkai zsidók megdöbbenéssel szembesültek az események ilyen alakulásával. Hogy az ekkor még csak formálódó új állam is egyre nagyobb averzióval tekintett a szabadkai zsidók magyar azonosságtudatára, az a rövidesen sokasodó, a legfelsőbb belgrádi körök által sugallott rendeletekből lett nyilvánvaló.

IV. „A gyűlölet tengerén fog úszni és maga is gyűlölni fog” – A dilemma

Féltetve a mandíci szófordulatok retorikáját, azért annál az általa felvetett kérdésnél, miszerint létezett-e, volt-e Szabadkán zsidó nacionalizmus, vagy ha úgy tetszik; mégis milyen mértékben nyerhetett teret az impériumváltáskor a cionizmus, mindenképpen meg kell állnunk. Már csak azért is, mert ez a kérdés hatványozottan foglalkoztatta az abban leginkább érintetteket; magukat a zsidókat is.

Igaz, az ezzel kapcsolatban kirobbanó vita az események sodrásában majd csak jóval később – 1922 januárjában bontakozott ki, annak súlya és a fenti időszerűsége miatt is, eltekintünk most az események időrendi síkon való rekonstruálásától, s néhány évet előre ugorva a történelemben, azt a diskurzust mutatjuk be, amely kétséggkívül a szabadkai, de egyben a bácskai zsidóság egyik legnagyobb dilemmája és kérdése volt. Mégpedig az, hogy ők maguk a megváltozott helyzetben, s az adott korban hogyan látták a saját jelenüket, jövőjüket, illetve arra nézve mit tartottak a helyes stratégiának.

Fischer Jákó 1922. január 10-én publikálta a *Bácsmegeyi Napló* hasábjain *Zsidó nemzetiség*⁴⁵ című cikkét, amelyet a lap azzal a felvezetővel adott közre, hogy bár szívesen adott teret Fischer gondolatainak, azok azonban nem fejezik ki a *Bácsmegeyi Napló* véleményét a zsidóság politikai szervezkedésének sokat vitatott kérdésében, melyben egyébként a lap a teljes érdektelenség álláspontjára helyezkedett.

⁴⁴ Coignard abbé újabb elmékedései III. A felelőtlen elemek. In: *Még egyszer elmondom. Fenyves Ferenc írásai*. Subotica, 1938. 56.

⁴⁵ Zsidó nemzetiség. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. január 10. 1.

Fischer azzal a megállapítással indított, hogy a magyar zsidó kétségtelenül magyar érzésű. Nem is csinált ebből titkot, nem is volt rá oka, nem is kellett emiatt szégyenkeznie. A népszámlálási ívek kitöltésénél sem tagadta meg ezt a jellegét. Magyar nevelést kapott, magyar gondolatvilágban, magyar hazaszeretetben nőtt fel, mint akármelyik magyar. Ha a keresztény magyaroknál nem lehetett az impériumváltás után rossz néven venni azt, hogy megőrizték magyar jellegüket, úgy a zsidókat sem lett volna szabad ezért kevesebbre becsülni. A megváltozott helyzetben azonban az kétségtelen volt, hogy el fog jönni majd az idő, amikor a szabadkai zsidóság is az többségi szláv nemzetekbe való asszimilálódás útjára fog lépni, azonban ez a beolvadás nem lehet sem erőszakos, sem kíméletlen, s azzal minden józanul gondolkodónak tisztában kell lennie, hogy mindez nem lesz egy generáció alatt megvalósítható.

Fischer ebből az analógiából jutott arra a következtetésre, hogy amennyiben a szerb, a horvát, a cseh, a német, a francia, az angol zsidó büszkén vallhatta, szerb, horvát, cseh, német, francia vagy angol mivoltját, akkor a magyarsághoz kötődő érzést sem lehet és nem is szabad megtagadni a magyar zsidóktól. Fischer ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a szabadkai, de a bácskai magyar zsidóknak is a politikai érdekérvényesítésüket az akkor már gőzerővel szerveződő magyar párton belül kell megkezdeniük. Annál is inkább, mert „a mi államunk zsidóságát sem lehet a nemzeti kisebbségek törvénye szerint kezelni. Az ilyen eljárás ellen elsőnek tiltakoznának a szerb és a horvát zsidók, akik magukat szerbnek és horvátnak vallják. A Magyarországtól elszakadt területeken lakó zsidók is magyar, osztrák, olasz, vagy bolgár zsidóknak vallják magukat mindaddig, míg egy új nevelés, egy új közösségi érzés nem teszi őket is szerbökké, horvátokká, vagy szlovénekké.”

Fischer fejtegetéseire bő két hét múlva Dohány Gyula reagált.⁴⁶ A *Bácsmegyei Napló* a felsezetőben ismételten hangsúlyozta, hogy a lap ebben a kérdésben nem foglal el semmilyen álláspontot.

Dohány a válaszát indulatosan kezdte:

„abban a légkörben, amelyért mi a nemzetiségi kérdés körül küzdünk, egy végleges zsidó nemzetiségi szervezkedés, a nyílt fellépés nemzetiségi érdekeinkért szerbvel, magyarral, némettel szemben és amikor a nemzetiségi szabadságok védelméről és képviseléről van szó, a többi nemzetiségi kisebbséggel karöltve: – ez az az út, amely gyenge jellemű zsidóknak szolgálalkú csúszás-mászása, a másik oldalon pedig a magyarságnál csak visszatetszést keltő tüntető magyarság-reprezentálás helyébe egy magyarral, szerbvel szemben tiszta és becsületes viszonyt teremt. [...] Egyetlen pont van, ahol a cikkíróval egyetértünk. Ez az ő szubjektív vallomása. Erről vitatkozni nem lehet. Ez az a megállapítás, hogy magyar szón, magyar kultúrán nevelkedtünk, annak szeretetét belőlünk kiölni nem fogják. De igenis ki kell gyógyulnunk már egyszer abból a tévhitből, hogy

⁴⁶ A zsidó nemzetiség. *Bácsmegyei Napló*, 1922. január 21. 1.

a magyarság reprezentánsai mi egyáltalában lehetünk még valaha, hogy szerb, német, román, francia, angol minket bármikor annak tekintene.”

Miután jól elverte a port Fischeren, az önálló zsidó politikai szervezkedés racionalitásával kapcsolatos véleményét próbálta érvekkel alátámasztani. Dohány azon az állásponton volt, hogy a magyar politikai szervezkedésbe a zsidóság külön érdekei, már csak annak magyar nemzeti karaktere miatt sem kerülhetnek be, mert bár az impériumváltás óta „mi azonfelül, hogy magyarokként voltak sérelmeink, ezen felül, mint zsidóknak külön elszenvedett igazságtalanságaink is voltak. A magyar nemzeti szervezkedésbe ez a plusz nem fér bele és nem lehet programpont, mert a magyar párt nem lesz zsidó párt.”

Február 5-én Stern Lázár is bekapcsolódott a vitába:

„Ne teremtsünk mesterségesen újabb elválasztó jelszavakat, ne állítsunk fel újabb gyűlöletközpontot, – ne alkossunk újabb nemzetiséget. Akik a zsidóságot nemzetiségnek deklarálják és ezzel vélik a zsidókérdést megoldani itt és Palesztina u. n. zsidó államiságával ott – csodálatos illúzióban ringatják magukat. Lehet, hogy a zsidóság évezredek szenvedéseinek megszüntetésére próbálni kell valamit, lehet, hogy a legjobb zsidó szíveket eltöltő kétségbeesés túl szenzibilis és rajongó emlékekben minden eszközt jónak láttat erre a célra és parancsolóan követeli a mozgás, a kísérletezés, a man muss etwass tun Spencer által mesterien megrajzolt eszközét, a külön zsidó nemzetiség és a külön zsidó állam eszközét is. De bármennyire szeretnénk is velük együtt hinni és dolgozni, sajnos nem vagyunk erre képesek, nevezze ezt Dr. Dohány úr bár kishitűségnek – mi azt illúziómentességnek és a cionizmus végzetes következményeinek előre látásának tudjuk be. A zsidóság, mint nemzetiség önkéntelenül is részese lesz mindannak, ami együtt jár a nemzetiséggel. Támadva lesz és támadni fog, a gyűlölet tengerén fog úszni és maga is gyűlölni fog.”⁴⁷

Stern szerint Dohány koncepciójában a fatális tévedés abban volt, hogy az önálló zsidó szervezkedés akaratlanul is még jobban felfogja erősíteni az antiszemitizmust, mert annak realizálódása esetén a zsidót gyűlölni fogják mint zsidót és mint nemzetiséget is.

„A két plus közötti különbség csak az, hogyha a zsidóság nyíltan vallja magát annak, ami valóban, t. i. magyar nemzetiségűnek, az uralkodó nemzetiség részéről, mint magyar és mint zsidó lesz gyűlölve – ha pedig nemzetiségnek vallja magát, mint zsidó és mint nemzetiség lesz gyűlölve, de elveszíti azt a támaszt is, mit a magyar nemzetiséghez tartozandósága jelent. A plus gyűlölet mindenképpen kijár részére, csakhogy fokozottabban, ha külön nemzetiségnek vallja magát.”

Stern mérlegelve az erőviszonyokat, a számszerű súlyt, az ország többi részén élő zsidóságtól elválasztó nyelvi barikádokat, az adott helyzetben a közeljövő stratégiájával kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy az egyetlen reális lehetőség az, hogy a délvidéki zsidóság politikai, kulturális és gazdasági szer-

⁴⁷ STERN Lázár: A zsidókérdés. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. február 5. 1.

vezekedését a kisebbségbe került magyarsággal közösen próbálja meg a megváltozott új körülmények és új impérium fennhatósága felett, mert ellenkező esetben, amennyiben a zsidóság többsége a Dohány által vázolt önálló zsidó szervezkedés útját választja, úgy a „külön nemzetiség okozta gyűlölet valósággal a zsidó erők gyöngülését és nem erősödését jelenti”. Azt ugyan Stern sem vonta kétségbe, hogy az idő előrehaladtával, amennyiben nem történik radikális változás az impérium tekintetében, néhány nemzedék múlva a szabadkai zsidóknál is, de végül eredményben a kisebbségi magyarságnál is elkerülhetetlen lesz a beolvadás, mert „el fog majd halványulni a magyar kultúra emléke és pedig nem csak a zsidóknál, amint, hogy francia lett a Breton, a normann, németté a vend, a porosz és annyi más szláv néptörzs. Minden a kultúra mennyiségétől és minőségétől függ. De ez be fog következni Palesztinára és a külön nemzetiségre való tekintet nélkül, sőt az új bajok és új gyűlölet – melyek kísérői a cionista mozgalmak – csak siettetni fogják az asszimilációt, s gyöngíteni fogják a zsidóság ellenállási képességét.”

Stern hosszútávon tehát a zsidóság, ugyanakkor a magyarság beolvadásával, eltűnésével számolt, az akkori jelen tekintetében azonban kijelölte egyben azt a mozgáspályát is, amellyel felsorakoztatta a mérvadó szabadkai zsidó értelmiséget a formálódó Magyar Párt mögé.

Hogy ez végül így is történt, ahhoz tevélegesen hozzájárultak a mindenkori jugoszláv kormányok magyarellenes politikájukkal is, amely sorsközösséget és stratégiai egymásrautaltságot alakított ki a délvidéki magyarok és a magyar identitással bíró zsidóság között.

V. „Kik leszakadtunk a magyar impérium törzséről”
– A Bácsmezei Napló és az októbrista emigráció

Mint arra fentebb már utaltunk, kisebb-nagyobb megszakításokkal, a szerb cenzúra hatékony ellenőrzése mellett, a megszálló szerb hadsereg a *Bácsmezei Naplót* először 1918. november 20-án, majd végül 1919. január 17-én tiltotta be.⁴⁸ Hogy a betiltás egészen pontosan meddig maradt érvényben, nem tudni. Bárhogyan is történt, az egészen bizonyos, hogy 1920. július 29-én Fenyves Ferenc, Vukov Lukáccsal társulva, egy új céget hozott létre, s a hatóságok ismét bejegyeztették a *Bácsmezei Naplót*.⁴⁹ Vukov főszerkesztősége a lap élén azonban csak rövid kitérő volt, helyét ugyanis 1920 szeptemberétől az októbrista emigráns, zsidó származású Dettre János vette át, akinek a színrelépésével a *Bácsmezei Napló* új korszaka is megkezdődött.

A magyar politikai életben az októbristák azoknak a demokrata-liberális pártállású politikusoknak volt a gyűjtőneve, akik az 1918 októberében kitört őszi-

⁴⁸ KOLOZSI, 1973. 315–316.

⁴⁹ KOLOZSI, 1973. 317.

rózsás forradalom és a hatalomra került a Függetlenségi és 48-as Párt programja alapján álltak, a köztársasági államformát képviselték, s az 1918 utáni időszak gyorsan változó eseményei, de különösen a Tanácsköztársaság, majd az ellenforradalom után az emigránsok nagy része a szerb megszállás alatt lévő Pécsre menekült. Mivel ekkor még nem dőlt el a területnek a hovatartozandósága, így a Pécsre megszállás alatt tartó szerb hadsereg a városba menekült októbri emigránsokat is igyekezett felhasználni a szénben gazdag terület megtartására.

Ilyen megfontolásból 1920 nyarára-őszére Linder Béla polgármesterségével a jugoszláv megszállást nem elvető, sőt annak fenntartásában érdekelt garnitúra került Pécs élére, amely – Károlyi Mihály egyetértésével – tárgyalásokba kezdett a belgrádi kormánnyal egy esetleges magyar ellenkormány felállításáról is.⁵⁰

Miután egyértelmű lett, hogy Pécs és környéke Bajával együtt Magyarország része marad, az októbri emigránsok nagy része az SZHSZ Királyságba menekült. A délszláv államot a menekültek befogadásával természetesen nem a felebaráti szeretet vezette, hanem az a jól felfogott érdeke, amely az emigránsokban saját külpolitikai céljaira alkalmas eszközt látott, elsősorban a Horthy-rendszerrel szembeni propaganda tekintetében. Az emigránsoknak az a csoportja, amely Belgrádban talált menedéket – mint például Károlyi Mihály, Linder Béla vagy Lovászy Márton – ezt a szerepet vállalták is.

Mindent összegezve, a belgrádi politika végeredményben csak azokat tudta a maga javára felhasználni, akik az 1918–1921 közötti időszakban vagy egyéni meggyőződésük, vagy kompromittáltságuk – mint például Doktor Sándor – miatt vállalták a jugoszláv politikával való együttműködést, s nem akartak, vagy nem tudtak tudomást venni a kisebbségbe került délvidéki magyarság helyzetéről, sorsáról.

Az SZHSZ hadseregnek a baranyai kivonulása a politikusok mellett az egykori, zömében zsidó származású lapírókat, újságírókat is erre a tájra vetette, s Dettre János vezetésével sokan kapcsolódtak be a *Bácsmegyei Napló* szerkesztőségi életébe is.

Az októbri emigráció fogadtatása és beilleszkedése azonban nem nélkülözte a feszültségeket. Érvényesülésüket súlyosbította az is, hogy a különböző emigráns csoportok helyi kapcsolatrendszere, politikai felfogása, jövővel kapcsolatos meglátása is igen eltérő, heterogén volt, s ebben vélhetőleg jelentős szerepet játszott Jászi Oszkár is, aki az idő előrehaladtával egyre ingerültebben figyelte Károlyiék szélsőbalra tolódását.

Ez a törés 1921 karácsonyára egyértelművé is vált, amikor Jászi Oszkár a *Bácsmegyei Naplóban* *Kereszténység és szocializmus* című vezércikkében élesen kirohant a Tanácsköztársaság ellen.⁵¹

⁵⁰ Baranya szerb megszállásáról bővebben lásd: HORNYÁK Árpád: *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*. Pécs, 2010. 8–20.

⁵¹ JÁSZI Oszkár: *Kereszténység és szocializmus. Bácsmegyei Napló*, 1921. december 25. 9.

Fenyves ugyanakkor felismerve a megváltozott körülmények között a *Bács-megyei Napló*ban rejlő lehetőségeket, az őt ért szerb és magyar támadások ellenére, kiváló érzékkel adott utat és támogatta annak a szellemi körnek a kiépülését, amelyik az impériumváltást követő időben nemcsak egy nagy tömegekhez elérő, széles nyilvánosságot biztosító lapra, hanem egyéni és anyagi biztonságra – új hazára – is lett.

Az emigránsok belső konfliktusai ellenére Dettre és Fenyves közös szerkesztése alatt a *Bács-megyei Napló* nagy, napi 15-18 ezres példányszámú,⁵² előbb nyolc, majd tizenkettő, végül tizenhat oldalon megjelenő,⁵³ jelentős közvéleményformáló napilappá vált. Egykori polgári radikális kapcsolatait felhasználva⁵⁴ 1921 végén hozzá is látott a megmaradt, orientációját veszített magyarság ideológiai különbségeken átívelő politikai és kulturális elit tömörítéséhez, a formálódó Magyar Párt első programjának a kidolgozásához, a kisebbségi magyar érdekvédő és érdekvényesítő jogdogmatika megfogalmazásához, valamint a kisebbségi magyar irodalom alapjainak a lerakásához.⁵⁵

VI. „A Magyar Pártot a zsidók csinálták, a rossz zsidók”
– A Bács-megyei Napló, a Magyar Párt és a zsidók

Az impériumváltást hozó erőszak letargiájának ájult csendjét és passzivitását 1921. no-vember 28-án Jászi Oszkár *A magyar kisebbségek helyzete az új államokban* című vezércikke törte meg, hogy egy hónappal később újabb vezércikkében már a lehetséges kisebbségi magyar politikai szerepvállalás útját vázolja fel.⁵⁶ Jászi fejtegetéseire aztán 1921. december 30-án Dettre János válaszolt,⁵⁷ hogy az így kibontakozó vitából 1922. január 30-án egyértelműen megkezdődjön a magyarság önálló politikai szervezkedése.⁵⁸

Az ideológiailag és politikailag egyébként igen heterogén szervezőbizottság névsorában a szabadkai zsidók prominens személyeinek a nevei is olvashatók:

⁵² KOLOZSI Tibor: Szabadkai sajtó. (1919–1945) Újvidék, 1979. 60.

⁵³ FENYVES, 1938. 20.

⁵⁴ Fenyves 1908-tól 1913-ig szerkesztette először a *Bács-megyei Naplót*, amely ebben az időben lényegében a kormány megyei szöcsöve volt. 1913 januárjában Nagyváradra költözött, ahol rövid időre elvállalta a *Szabadság* című lap szerkesztését, majd Szabadkára visszatérve a *Bács-megyei Napló* szerkesztés-politikájában polgári radikális fordulatot hajtott végre.

⁵⁵ A Bács-megyei Napló irodalomtörténeti jelentőségéről lásd: SZELI István: *Utak egymás felé*. Újvidék, 1969. 205. – BORI Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története, 1918–1945*. Újvidék, 1998. 88–85, illetve a Dettre Jánossal kapcsolatos irodalmi összefoglaló: Uo., 74.

⁵⁶ JÁSZI Oszkár: Az elszakadt magyarság útja. *Bács-megyei Napló*, 1921. december 20. 1.

⁵⁷ DETTRE János: A magyar szervezkedés útja. *Bács-megyei Napló*, 1921. december 30. 1.

⁵⁸ A Dettre–Jászi vitáról bővebben lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Új partok felé. Kisebbségi kiútkeresés, szellemi és politikai irányzatok a Délvidéken és a Magyar Párt megalakulása. (1923–1918)* Zenta, 2014. 90–99.

Dette János, Havas Emil, Fischer Jákó, Milkó Izidor, Székely Áron, Székely Zoltán, Schossberger József, Singer Béla.

Bár a délszláv állam egészére kiterjedő Országos Magyar Párt majd csak 1922. szeptember 17-én alakult meg, az alulról szervezkedés jegyében a szabadkai szervezet már 1922. február 12-én létrejött.⁵⁹

Érdemes elmerengeni az akkor megválasztott, a későbbiekben még szerepet játszó pártvezetőség névsorán is,⁶⁰ ahol a három társelnök közül az egyik például a holokauszt áldozatául esett Székely Zoltán lett, a párt főtitkára Székely Áron, a három titkár egyike Singer Béla, míg az intézőbizottságban a szabadkai zsidók közül Fischer Jákó és a holokausztban életét veszítő Havas Emil vállalt szerepet. Az 1922. szeptember 17-én Zentán hivatalosan is létrejött Magyar Párt megalakulásának körülményei és eseménytörténete napjainkra már közismertek,⁶¹ így annak részletezésére nem térnénk ki. Egy, a közelmúltban előkerült irat alapján azonban immáron teljes bizonyossággal lehet rekonstruálni azokat a belső, illetve háttérben álló megfontolásokat, amelyeket az alapítás napján mérlegeltek:

„Tekintetes Gráber László

Ügyvéd úrnak

Pančevo

Szubotica, 1922. szeptember hó 7.

Kedves Barátom!

Tegnap volt intézőbizottsági ülés. A sentaiak másképp nem cselekedhettek. Az engedélyt a polgármester kiadta volna, azonban kérte, hogy halasszák el. Verekedések, koncert megakadályozása stb. napirenden, vagy 50 alak tartózkodik a városban, Beograd, Novisad és Suboticáról, kik lesik, lesz-e nagygyűlés, hogy idején értesítsék társaikat és a dobrovoljásokat.⁶² A rendőrség megbízhatlan, a polgármester kormánybiztosként akarja magát kirendeltetni, hogy a katonaságot vehesse igénybe.

⁵⁹ Megalakult a Magyar Párt szubotica-i szervezete. A tisztikar megválasztása – Sántha György dr. a pártelnök. *Bács megyei Napló*, 1922. február 13. 1.

⁶⁰ Az idézett cikkben a vezetők teljes névsora megtalálható. Elnök: Sántha György. Társelnökök: Bir-kás Gyula, Lelbach Gyula, Székely Zoltán. Főtitkár: Székely Áron. Titkárok: Stericzky Dénes, Singer Béla, Ruby Gyula. Pénztáros: Csiszéri Nagy Samu. Ellenőr: Vass Kálmán. IB tagok: Békeffy György, Mamuzsich Pál, Ifj. Szitberleittner Ferencz, Fischer Jákó, Vécsei Emil, Märweiller Antal, Szántó Róbert, Bán Lajos, Rieger Mihály, Paukovich Andor, Sívári Zoltán, Pecze Ferencz, Rabstein Mátyás, Pauk János, Törley Bálint, Vécsey Samu, Macskovics Benedek, Kunetz Béla, Hegedüs Benjamin, Havas Emil, Veréb Gyula, Koncz András, Andrassy György, Nojcssek Géza, Szántó Gábor.

⁶¹ Bővebben lásd: A. SAJTI Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Budapest, 2004. – CSUKA János: *A délvidéki magyarság története, 1918–1941*. Budapest, 1995. – DÉVAVÁRI, 2014 – MESAROS, Šandor: *Položaj mađara u Vojvodini, 1918–1929*. Novi Sad, 1981.

⁶² A többnyire szerb nemzetiségű dobrovoljacok (önkéntesek) eredetileg az osztrák–magyar hadseregben szolgáltak. Többségük az orosz fogságba esés után állt át az antant oldalára. Az 1919. február 25-én kihirdetett délszláv földreform igénylőinek a többsége közülük került ki. Az etnikai arányok megváltoztatásának a céljából a két világháború között a Délvidéken megközelítőleg 53 ezer hold területen 62 zárt dobrovoljac telepet hoztak létre. Az 1941-es impériumváltás után a magyar hatóságok szerb adatok szerint 24 921 főt telepítettek ki, további 13 ezret internáltak. Az 1944–1945-es magyarelles vérengzésekben a visszatérő kitelepített dobrovoljacok is részt vettek.

Ha ez megtörtént, és mint kormánybiztos garantálja a rendet, miről 3 nap múlva értesítést kapunk – akkor publikáljuk a terminust és pedig 17-re. 24 és 1 zsidó ünnep⁶³ és az intézőbizottságnak az volt a véleménye, hogy akkor előbb tartsuk meg. A nyilvánossággal azonban nem közöljük a 17 terminus okát, mert káros volna a magyarságra és a zsidókra.

Az előértekezletet Sentán tartjuk meg aznap délelőtt.

Ha úgy látjuk, hogy a gyűlést nyilvánosan nem tarthatjuk meg, úgy a szervezetek és községek képviselői jelenlétében privát helyen, zárt ajtók mögött fogjuk megtartani és jogilag az országos pártot megalakítani.

Dr. Mészáros referált, hogy veled érintkezésben vannak.

Üdvözöl szeretettel hű barátod

Székely Áron.⁶⁴

Nem kívánunk itt és most a politikatörténet részletes rekonstrukciójában elmerülni, ezért csak utalunk arra, hogy a hatósági zaklatások ellenére nagy elánnal induló magyar szervezkedés végül 1922. szeptember 17-én bontott zászlót, s annak első társelnökévé Gráber Lászlót, a párt legfontosabb ideológusát, programjának egyik kidolgozóját választották meg.

Az ideológiailag és politikailag igen heterogén magyar közösségben, ahol a köztudatban még elevenen élt az 1918 előtti világ terhes öröksége, az őszirózsás forradalom, majd a Tanácsköztársaság emléke, másrészt a magyar–magyar viszonyt közvetlenül is terhelte az októbrista emigránsok egyre aktívabb bekapcsolódása a magyar közéletbe, s a zsidók ilyen jelentős méretű szerepvállalása a Magyar Párt elitjében, már 1923 elején felszínre hozták az addig még csak suttozó, modern politikai antiszemitizmust is. A szabadkai *Bácskai Napló* január 2-án egyenesen úgy fogalmazott, hogy

„a Magyar Pártot a zsidók csinálták, mégpedig a rossz zsidók, az igazi, jó zsidók, cionista zsidók azért nem tárgyalhattak a Magyar Párttal, mert az zsidó ugyan, de mégsem eléggé, mert nem áll cionista alapon. A Magyar Párt nem magyar párt, mert zsidók vezetése alatt áll, a zsidók ennél fogva sétáljanak ki a Magyar Párt vezetőségéből, vagy a magyarok ne közeledjenek a Magyar Párthoz, ne tekintsek azt a magyarság politikai szervezetének, mert az nem egyéb, mint azoknak a zsidóknak a gyülekezete, akik nem akarnak még ez idő szerint cionisták lenni, s mert valahová csak tartoznia kell az embernek, illetve a zsidó embernek, hát átmenetileg, ideiglenesen, de már előre megváltott átszállójegygyel csendesen várakoznak az alkalmas vonatra a Magyar Párt peronján.”⁶⁵

⁶³ Szeptember 24-től október elsejéig tart szukkót, a sátrak ünnepe és hósáná rábá, a nagy segítség kérés napjának az ünnepe, míg október elseje smíni acaret (a sátrak ünnepe utáni nap, az őszi ünnepek zárónapja).

⁶⁴ Az iratot közli: A. SAJTI Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikai iratai*. Újvidék, 2016. 160–161.

⁶⁵ A Magyar Pártról. *Bácskai Napló*, 1923. január 2. 1.

Az 1923. február 18-i választásokat a Magyar Párt, de az attól távolságot tartó, Klein Adolf hitközségi elnök befolyása alatt álló zsidók is a választói névjegyzékekkel való visszaélések és az oktatáspolitikai megszorítások⁶⁶ miatt bojkottálták, így a németekkel ellentétben a magyarok nem kerültek be a parlamentbe.

Annak ellenére, hogy az 1923-as választásokat követően, már csak annak bojkottálása miatt is a magyar, de a zsidó közösség sem rendelkezett releváns érdekérvényesítő politikai erővel és súllyal, a belgrádi hatalmi köröknek a magyar kérdéshez való hozzáállásán a kielezett belpolitikai helyzet ellenére ez nem sokat változtatott. Éppen ellenkezőleg – a magyarság politikai szerveződése elleni kombattáns nyers erőszak éppen az 1923–1925 közötti időszakban kulminálódott.

1923. április 26-án az esti órákban a hatóságok Kosta Marušić államügyész indítványára az ébredő magyarokkal⁶⁷ való kapcsolattartás és kémkedés vádjával letartóztatták Nagy Ödönt, a Magyar Párt szabadkai vezetőjét.⁶⁸ Hogy cinizmus, vagy csak pusztán tudatlanság volt-e, azt már vélhetőleg sosem fogjuk megtudni, mindenesetre az tény, hogy másnapra az is kiderült, hogy Nagy letartóztatásával párhuzamosan Belgrádban lefoglalták a Magyar Párt akkori egyik főideológusának számító, egyébként zsidó Gráber Lászlót is, akit Naggyal együtt azzal vádoltak meg, hogy közvetlen kapcsolatot tartott fenn az antiszemita magyar szervezettel.⁶⁹

Bár a korabeli magyar sajtó a bizonyítékként tárlt iratokról megállapította, hogy azok hamisítványok, s ezt később a hatóságok is kénytelenek voltak elismerni, a szenzációhajhász szerb bulvársajtóban maximális fordulatra állították a Gráber elleni karaktergyilkosságot, akit egyenesen magyar kémnek állítottak be.⁷⁰

A hatalom nyers támadásai, majd a párt 1924. május 3-i betiltása után,⁷¹ az év nyarára a Magyar Párton belül súlyos belharcok bontakoztak ki. A kulmináló feszültségek hátterében az állt, hogy a sorozatos kudarcok miatt az egyéni boldogulásukat keresők közül a pártot egyre többen elhagyták, s átigazoltak a

⁶⁶ DÉVAVÁRI, 2014. 175.

⁶⁷ Az Ébredő Magyarok Egyesülete 1918-ban alakult, majd a Tanácsköztársaság bukása után jelentősé vált magyar szélsőjobboldali, antiszemita szervezet. Teleki Pál első miniszterelnöksége alatt, 1920-ban felfüggesztették a működését, az egyesület tevékenysége a bethleni konszolidáció alatt háttérbe szorult.

⁶⁸ Letartóztatták dr. Nagy Ödönt – Az a vád ellene, hogy összeköttetése volt a budapesti ébredőkkel. *Hírlap*, 1923. április 27. 5.

⁶⁹ Gyors tempóban folyik a vizsgálat Nagy Ödön és Gráber László ellen – Hamisított névalírás. *Hírlap*, 1923. április 28. 3.

⁷⁰ A Gráber-ügy a beográdi sajtóban. *Hírlap*, 1923. május 1. 2.

⁷¹ A kormány feloszlatta a magyar Pártot. Felfüggesztették a magyarság valamennyi egyesületének a működését – Politikusok a feloszlátás okairól – A Magyar Párt elnökének nyilatkozata. *Bácsmegyei Napló*, 1924. május 4. 1.; Az államtanácsához fellebbez a Magyar Párt a becskerekai gyűlésének betiltása miatt. *Hírlap*, 1924. május 6. 1.; Betiltották a Magyar Párt nagygyűlését. A pártvezetőség nyilatkozata – Mit mond a bánási párt elnöke – Az elmaradt a határozati javaslat. *Torontál*, 1924. május 6. 1.

kormányzó Szerb Radikális Pártba, ugyanakkor a párton belül is fel- és megerősödött azoknak a hangja, akik a függetlenség feladásával és a szláv pártokba történő integrálódásban látták az előre vivő utat.

Ezek a belső konfliktusok a következő hónapokban sem tértek nyugvópont-ra, sőt szeptemberben új frontvonal is nyílt, amikor a belső nézeteltérések a modern politikai antiszemitizmus kérdésében látványosan kiéleződtek.

Ahogy arra már fentebb utaltunk, a Magyar Párt 1922-es alapítása óta metrendszerűen visszatérő téma volt a szabadkai zsidóknak és a *Bácsmegyei Naplónak* a Magyar Párton belüli szerepe, helyzete, befolyása, súlya, amit elsősorban a párton belüli újvidéki jobboldali értelmiség, a Fáth Ferenc apátplébános és a *Délbácska* napilap⁷² körül tömörülők tartottak állandóan napirenden.

1924. augusztus végén, szeptember elején a *Délbácska* általános támadást indítva a Magyar Párt befolyásos szabadkai zsidó vezetői és Gráber László ellen, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Magyar Pártban, de különösen annak vezetői között nincs szükség zsidókra, akik fajilag sem tartoznak a magyarsághoz.

Egy évvel korábban azt még agyon lehetett hallgatni, s át is lehetett siklani felette, amikor a párthoz nem köthető, végeredményben a partvonalról kívülről, a *Bácskai Napló* részéről érkezett támadás a zsidóság ellen. A *Délbácska* esete azért volt más, alapjaiban eltérő az elsőtől, mert ez a lap végeredményben a párt belső holdudvarához tartozott. Ráadásul maga a kijelentés egyenesen a Magyar Párt egyik addigi legfőbb alaptézisét, a párt önmeghatározását kérdőjelezte meg, miszerint a Magyar Párt felekezeti és osztálykülönbség nélkül minden magyar, tehát egyben a magyar zsidók pártja is. Mindez sokkolóan hatott, s ki is tört a botrány.

Sántha György, a Magyar Párt elnöke 1924. szeptember 4-én a *Bácsmegyei Naplónak* nyilatkozva így reagált minderről:

„A Magyar Párt kezdettől, megalakulásának pillanatától fogva demokrati-
kus és liberális eszmékkel volt telve. A párt mindenkor sokkal fontosabbnak tar-
totta, hogy a magyarság érdekeit tartsa szem előtt, semhogy osztály- és felekeze-
ti kérdéseket bolygasson. Kétségbeesve vettem tudomást azokról az antiszemita
heccekről, amiket most egyes nagy lapok kezdenek. Súlyos hibát követnek el
azok, akik az antiszemita kérdést felvetik. Mi nem vagyunk se antiszemiták, se
semiták, nem vagyunk se agráriusok, se kiscgazdák, mi magyarok vagyunk és ez
az egyetlen szempont, amire tekintettel vagyunk. [...] Az osztály- és felekezeti
szempontok felvetése nagyon rossz szolgálatot tesz a magyar ügynek, amelynek
csak egy érdeke lehet: felekezeti és osztálykülönbség nélkül minden magyart tö-
möríteni a Magyar Pártban. Addig, amíg én és Várady Imre állunk a magyarság
élén, biztosíthatok mindenkit, hogy nem lehet szó felekezeti, vagy osztályérde-
kek felvetéséről.”⁷³

⁷² A *Délbácskát* Fáth Ferenc apátplébános alapította 1920-ban Újvidéken. A Magyar Párt jobboldali szárnyának sajtóorgánuma volt. Számos cikkében élesen támadta a Várady–Strelitzky–Deák vonalat, több alkalommal kirohanást intézett a *Bácsmegyei Napló* liberálisnak tartott szerkesztés-politikája el-
len. Betiltása után *Reggeli Újság* néven jelent meg.

⁷³ Sántha György dr. az antiszemita jelszavak ellen. *Bácsmegyei Napló*, 1924. szeptember 2. 3.

Bár ezt követően a párt elnöksége is igyekezett elejét venni a zsidókérdés kiújulásának, a helyzet csitításának, s abban, hogy az mégsem sikerült, Fenyves Ferencnek volt a legnagyobb a felelőssége – a vidéki szervezetekben felerősödő antiszemitizmus mellett. Fenyves önmagát ekkor már a magyarság háttérben meghúzódó politikai vezéréként látta, s személyes sértettsége vezetett végeredményben oda, hogy a *Bácsmegyei Napló* is egyre több, erősen eltúlzott, felnagyított, részleteket kiragadó, tendenciózus, a Magyar Pártot támadó írást közölt. Mindennek következtében végül már olyan hangok is megszólaltak, amelyek egyenesen a párt vezetőit vádolták meg antiszemitizmussal.

„Amit írok, az az én egyéni véleményem és nem is annyira neked szól, sőt szeretném, hogy erről tudomást vegyenek mások is és ez az, hogy a magyar pártot a Bácsmegyei Napló szülte meg, a pártnak semmiféle olyan ténykedése nem volt, amelyhez nem a Bácsmegyei Napló adta volna az impulzust és amelyeknek nem a Bácsmegyei Napló lett volna a leghívebb segítője. Példátlan eset és az úgynevezett sombori és sentai érdekeltség bornírtóságán túlmenő perfidéria az, hogy folytonosan a mi magyarságunkat vonják kétségbe. Ez ellen egyszer és mindenkor tiltakozunk, senkinek nem ad jogcímet az, hogy megbízással, vagy megbízás nélkül a magyarság vezetőjének tartja magát, arra, hogy a Bácsmegyei Napló magyar voltát kritizálja. Lehet, hogy egyszer-egyszer a mi politikai koncepciónk nem helyes, de a magyarságunk kétségbevonhatatlan és azt is meg kell érteni végre, hogy mi vagyunk a magyar párt, mert a Bácsmegyei Napló az összekötő kapocs, amelyik nyelv és gondolatok közösségében együtt tartja a magyarságot. Magyar érdeknek tartottuk, hogy a magyar párt sok politikailag iskolázatlan, szellemileg éretlen alvezéreinek botlásait nem hoztuk nyilvánosságra. Te, Várady, Sántha jobban tudjátok, mint én, hogy kik azok, akik e meghatározás alá esnek és most a magyar érdeknek tartja azt is, hogy újságíróilag regisztráljuk, hogy milyen tárgyalások vannak mondjuk nem a magyar párttal, hanem egyes magyarokkal. [...] Erdélyben és Csehszlovákiában is több magyar lap van, azonban arra sehol nem gondol senki, hogy bármelyik magyar lap ellen azok csináljanak akciót, akiket a véletlen felvetett, mint a magyarság vezéreit. A legmélyebb tisztelettel vagyunk és vagyok hármótok, négyetek személye és politikája iránt, azonban le kell szögezmem, hogy titeket is erélytelenség és nemtörődomség terhel, hogy apró epigonokra sokkal nagyobb tekintettel vagytok, mint egy komoly szolgálatot tevő nagy lapra és engeditek, hogy ezek egy olyan lapban, amely ugyanezzel a szerkesztővel, ugyanezekkel a munkatársakkal és ugyanez alatt a cím alatt kvalifikálatlanul támadta már a magyar pártot, most a mi magyarságunk ellen intézzen támadásokat.”⁷⁴

Az egyre feszültebb helyzet oldása miatt a párt prominens vezetője, a tragikus sorsú későbbi főispán, az elnöki tanács tagja, Deák Leó is kénytelen volt megszólalni, aki egyébként, mint az a fenti levél további részleteiből kiderül, ekkor már kifejezetten rossz viszonyban volt Fenyvessel.

⁷⁴ Fenyves Ferenc levele Gráber Lászlóhoz, 1924. július 10-én. Várady-hagyaték, 11. doboz.

„Az antiszemitizmus vádja akár a Magyar Párttal, akár annak egyes vezető személyiségeivel szemben közönséges kortesfogás, amellyel pártunknak azok akarnak ártani az antiszemitizmus vádjának leple alatt, akik azt saját önző céljaiknak és speciális érdekeiknek útjában találják. A Magyar Párt nem tűrne és nem is tűrhetne tagjai között egyet is, aki speciális nemzeti kisebbségi küzdelmünket vallási ellentétek felidézésével akarná gyengíteni, vagy elgáncsolni. A vallási ellentétben alapuló küzdelem azon elveknek feladását jelentené, amelyek a Magyar Pártot az összes itt élő magyarok pártjává hozta létre. A Magyar Párt egységét annak vezetősége nem fogja megbontani engedni a felekezetek szerinti tagozódással. Erőnk az egységben van, azért ezt minden áron meg is kell őriznünk – bárhonnan jöjjön is a támadás. A Magyar Párt sem elvi, sem taktikai alapon nem volt és nem is lehet antiszemita. Amint a katolikus vagy protestáns magyarok közt nem tesz és nem tehet különbséget a Magyar Párt, úgy nem tehet megkülönböztetést a keresztény és zsidó magyarok között sem, mert bennünket a vallás vagy valamely vallási sérelem, ha nem azonos nemzetiségünk és népkisebbségi sorsunkból folyó sérelmeink hoztak össze, amelyeket egyképpen érez a zsidó vagy katolikus vallású jugoszláviai magyar. Mi minden magyarban a fajtajához ragaszkodó magyart látjuk és különbséget csak annyiban teszünk magyar és magyar között, hogy kulturánkért, gazdasági helyzetünk megerősítéséért és nyelvünk jogaiért folyó kemény de lojális harcunkban vállal-e velünk közösséget vagy sem. Nem akarom itt most sorban előhozni azon zsidó vallású bajtársaink neveit, kikkel a Magyar Párt létrehozásán, megalakításán és megszilárdításán az első perctől kezdve vállvetve küzdöttünk, csak azon kemény munkát említem, melyet a párt éppen a híres Pribicsevics féle rendelettel szemben kifejtett, mely rendelet a zsidó vallású tanulókat eltiltotta a magyar anyanyelvükön való tanulhatóságuktól. Ez a munka még ma is folyamatban van és tudom, hogy pártunk különös nagy súlyt fektet arra, hogy eredményt is produkáljon. A legnagyobb energiát éppen azért fejtjük ki, hogy a névvegyelemzés hírhedt rendelete megdöntessék és a tanulók és szülők szabad iskolaválasztási joga elismertessék. Ha már az iskolakérdésnél tartunk, úgy mint annak ismerője, be kell vallanom, miszerint a középiskolák magyar tagozatainak fölállítása érdekében szükségünk is van a zsidó vallású tanulókra, mert ezek nélkül a létszám teljes hiánya miatt a mai viszonyok mellett több helyen nem is lennének képesek egyes magyar anyanyelvű osztályokat törvényes alapon követelni és fenntartani. Szüksége van pártunknak a jugoszláviai zsidó vallású magyarságra már csak a benne rejlő különös intellektuális és kulturális értéknél fogva is, de leginkább azért, mert a párt munkájában való akár közvetett, akár közvetlen munkájával magyar nemzetiiségének adja tanújelét. Nem is tudom elképzelni azt, hogy egy a viszonyokkal ismerős zsidó vallású polgártársunk magáévá tenné a Magyar Párttal szemben az antiszemitizmus vádját, amikor napról napra maga is meggyőződhet ennek ellenkezőjéről. Higgye el: kár az ilyen vádakot egyáltalán felhozni és a párt vezetőinek liberalizmusát kétségbe vonni, mert ezek utóbbiaknak tevékenységére

bénító hatással vannak. Csak jöjjenek zsidó vallású elvtársaink a Magyar Párt vezetőségébe, szükség van ott tehetségükre, munkakedvükre és energiájukra. Nem fognak tevékenységük terén egy zavaró momentumra sem akadni, sőt ellenkezőleg, munkatársakat találnak, akiket akár speciális vallási céljaik elérésében is felhasználhatnak.”⁷⁵

A párt különböző frakciói közötti nekifeszülések az 1925-ös választásokkal kapcsolatos jelöltállítás következtében november végén újra erőt vettek. November 26-án a *Délbácska* azt a szenzációs hírt közölte, hogy a Magyar Párt szabadkai listáját Pleszkovich Lukács fogja vezetni, majd éles kirohanást indított Gráber Lászlónak, a lap megfogalmazása szerint: a Magyar Párt spiritus rectorának a jelölése ellen, azzal vádolva őt, hogy egyéni érdekektől vezéreltetve, a szerb pártokkal szövetkezve gyakorlatilag elárulta a délvidéki magyarság érdekeit.⁷⁶ Két nappal később pedig a *Bácsmezei Napló*ra és annak (zsidó) holdudvarára rontott rá:

„A magyar tömegek hozzánk kétségtelenül közelebb állnak, mint azokhoz a nevekhez, amelyek »szimpatikusak« a prepotens szuboticiai közlöny előtt. Végezetül még csak ennyit: A Délbácska nem tűr semmiféle terrort. Liberális terrort legkevésbé. [...] A Bácsmezei Naplóhoz semmi közünk, vele semmi dolgunk. Csak önvallomást teszünk, amikor ideírjuk: A novisadi magyarság a saját akaratának érvényesítésén és a maga meggyőződésének követésén túl elégtételt vesz akkor, amikor elveti a Bácsmezei Napló protezsáltjait.”⁷⁷

Arról azonban a *Délbácska* sem tudott, hogy Gráber, Székely, Strelitzky, Várady és Deák kapcsolata Fenyvessel és Dettrel, de egymás között is, a *Délbácska* és a *Bácsmezei Napló* közötti konfliktusok kiéleződésével végzetesen megromlott. Gráber, Székely, Strelitzky és Deák is elsősorban a vezéri ambíciókra törő Fenyvest tartotta felelősnek a konfliktus eszkalálódásáért. Hogy a helyzet ráadásul még konfúzabb legyen, Deák az ekkor már Fenyvessel is haragban lévő Grábert menetközben azzal vádolta meg, hogy a *Bácsmezei Napló*ban megjelent, a Magyar Pártot támadó egyik cikket ő írta. (Időközben kiderült, hogy a szerző Dettre volt.) Vagyis a konfliktus kiéleződésekor az összefüggéseket még az abban érintettek sem érzékelték, nem látták át, sőt ők maguk is hajlamosak voltak a két lap harcát, valamint a *Bácsmezei Napló*nak a Magyar Párt elleni támadásait egybemosni. Ahhoz, hogy megértsük Fenyvesnek a Magyar Párt elleni 1924–1925-ös „hadjáratának” a mozgatórugóit még egy adalékkal kell szolgálnunk. 1924-ig a Magyar Párt központi sajtóorgánuma lényegében a Fenyves tulajdonában lévő *Bácsmezei Napló* volt. Bár a korszakban ekkor már több magyar napilap is megjelent – az említett *Délbácska* mellett a nagybecskereki *Torontál* és

⁷⁵ A Magyar Párt az antiszemitizmus ellen – Dr. Deák Leó nyilatkozata a Hirlapnak a zsidókérdésről. *Hirlap*, 1924. szeptember 19. 1.

⁷⁶ Miért jelölik Gráber Lászlót Topolyán? A szuboticiai magyarság frakciókra szakad a jelölések miatt – Miért akarják jelölni Pleszkovics Lukácsot? *Délbácska*, 1924. november 26. 3.

⁷⁷ „Kisorsolt” magyar jelöltek – Mit akar a novisadi magyarság? *Délbácska*, 1924. november 28. 1.

az 1921. december 16-tól a lapárosok standjára kerülő szabadkai *Hírlap* –, ezeknek a lapoknak a terjesztési sugaruk miatt a közvélemény egészének a formálásában, továbbá a médiapiac birtoklásában jóformán csak lokális jellegük volt. Az impériumváltás első négy évében így lényegében a *Bácsmegyei Napló* volt az egyetlen egy olyan magyar sajtóorgánium, amely a délszláv térség egészében elérhető volt, s a befolyása nemcsak a magyar, hanem a szláv közvéleményre is jelentősnek mondható.

Csakhowy 1922. május 8-án a *Hírlap* Ingusz Sándor és Havas Emil tulajdonába került, Szántó Róbert, majd Havas Károly főszerkesztése alatt rövidesen előbb a Magyar Párt félhivatalos lapjává vált, s miután azt Ingusz 1924. szeptember 16-án eladta a Magyar Párt elnökének, Sántha Györgynek, az egyértelműen a párt vezető sajtóorgánuma lett.⁷⁸

Ez a fejlemény Fenyvest pedig nemcsak személyes hiúságában sértette meg, hanem egyben a Magyar Párton belüli befolyásának a háttérbe szorulását és piaci részesedésének a csökkenését is jelentette. Így aztán személyes sértettsége mellett, egyéni hatalmi érdekei is döntően hozzájárultak ahhoz, hogy a *Bácsmegyei Napló*ban is egyre több, erősen eltúlzott, felnagyított, részleteket kiragadó, tendenciózus, a Magyar Pártot támadó írás jelent meg.

Az egyébként már csak a kor paradoxona volt, hogy úgy a *Bácsmegyei Napló*, mind a *Hírlap* működéséhez és megjelenéséhez szükséges pénzeszközöket a magyar kormány által a legnagyobb titokban működtetett Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központján (TESZK) keresztül, a Szent Gellért Társaság biztosította. E titkos magyarországi támogatásnak köszönhetően láthattak napvilágot a *Hírlap* mellett a Minerva Nyomda kiadványai, valamint a harmincas években a *Kalangya* folyóirat is.⁷⁹

Hosszasan lehetne az 1924-es konfliktussal kapcsolatban a Várady-hagyatékban fellelhető Várady, Gráber, Deák, Székely, Strelitzky, Fenyves levelekből, vagy az 1944. június 19-én az auschwitzi bevonulózáskor öngyilkosságot elkövető Havas Károlynak a Fenyvest támadó, a *Hírlap* 1925. február 28-án *A helyes sajtópolitika címmel* megjelent vezércikkéből idézni, helyhiány miatt azonban kénytelenek vagyunk ettől eltekinteni, s csupán arra utalhatunk, hogy az 1924-ben kibontakozó sajtókonfliktus és hatalmi harc a zsidóságon belül is komoly törésvonalakat okozott.⁸⁰

December harmadikán a *Délbácska* újabb támadást indított, ami immáron a párt vezetősége számára volt egyértelmű figyelmeztetés:

„A B.N tudhatná, hogy a Délbácska nem a Magyar Párt hivatalos lapja. A Délbácska keresztény magyar lap, a Magyar Pártról nem lehet azt állítani, hogy

⁷⁸ A *Hírlap* történetét lásd: KOLOZSI, 1979. 95–108.

⁷⁹ DÉVAVÁRI, 2014. 81–82.

⁸⁰ Ezzel kapcsolatban lásd még: *Fenyves Ferenc levele Gráber Lászlóhoz, 1924. július 16.* In: A. SAJTI, 2016. *Deák Leó levele Gráber Lászlóhoz, 1924. július 25.* In: A. SAJTI, 2016. 184–190.

keresztény alapokon áll. A novisadi Magyar Párt százas bizottságának legutóbbi ülésén dr. Vilt Vilmos határozottan ki is jelentette, hogy a Délbácska továbbra is keresztény és magyar irányban fog haladni és abból egy jottányit sem enged.”⁸¹

A kezdetben egyéni unszimpatiából és üzleti konfliktusokból fakadó nézeteltérésekből így vette végül kezdetét a magyar lapok ideológiai bel-, hatalmi harcává fajuló konfliktusa, amelyben az antiszemitizmust végeredményben mint eszközt használták fel, s mely Gráber jelöltségének a megtorpedózása mellett egyben a Magyar Párt immáron jól beazonosítható három frakciója (liberális, polgári centrista, nemzeti keresztény) közötti lankadatlan harcot és az egymással való leszámolás hosszú és súlyos hónapjait hozta magával.

Belgrád, kihasználva a magyar belvizsályt, 1925. január 5-én államellenes cselekedetek vádjával letartóztatta a párt szabadkai prominenseit: Strelitzky Dénest, Sántha Györgyöt, Nagy Ödönt, Fischer Jákót, Székely Áront, Birkáss Gyulát, Csiszéri-Nagy Samut, Nojcsék Gézá, Ruby Gyulát és a Magyar Párt potenciális jelöltjeit, összesen mintegy 20 embert.⁸² Az akció másnap is folytatódott. Bár többeket szabadlábra helyeztek, időközben fogságba vetették Deák Leót és Szántó Róbertet is.⁸³ A vádatok végül majd csak 1925. április 6-án ejtették, s szüntették meg az eljárást Nagy Ödön, Strelitzky Dénes, Szántó Róbert, Havas Károly, a *Hírlap* szerkesztője, Szilágyi Nándor és Hollósi József, a *Hírlap* kiadó tisztviselői ellen.⁸⁴

Ilyen előzmények után a súlyos belharcoktól terhelte, sajtója nélkül maradt, de a hatalom által is ellehetetlenített Magyar Párt az 1925. február 8-i választásokon katasztrofális vereséget szenvedett – nem jutott be a parlamentbe, s ezzel a délvidéki magyarság 1923 után immáron másodsorra is politikai érdekérvényesítés nélkül maradt. Mindez súlyos következményekkel járt. Az elkövetkező hetek, hónapok a Magyar Párton belüli erőteljes erjedés kulminálódását, a lapok belharcának a felerősödését, s egy új, minden szempontból fájdalmas és nehéz útkeresés időszakát hozták magukkal.

1925. február 22-én a párt elnöki tanácsának az ülésén lemondott társelnöki tisztségéről Gráber László,⁸⁵ majd március 28-án ugyanezt tette a párt szabadkai helyi szervezetének teljes vezetősége.⁸⁶

⁸¹ A Délbácska és a Magyar Párt. *Délbácska*, 1924. december 3. 1.

⁸² Letartóztatták a magyar párt suboticei vezetőit – A *Hírlap* egyik elbocsátott alkalmazottjának följelentése alapján indult meg az eljárás. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. január 6. 3.

⁸³ A Magyar Párt vezetői ellen a rendőrség befejezte a nyomozást. Tizenhárom gyanúsítottat már szabadlábra helyeztek. A Magyar Párt elnökségének letartóztatott tagjait szerdán kísérik át az ügyészséghez. *Bácsmegeyi Napló*, 1925. január 7. 1.

⁸⁴ Jogerősen megszüntették az eljárást a Magyar Párt vezetői ellen. *Hírlap*, 1925. április 7. 5.

⁸⁵ A Magyar Párt elnöki tanácsa vasárnap tartott ülésén a magyarság további szervezkedése mellett döntött – Lemondott dr. Gráber László, a Magyar Párt országos alelnök. *Délbácska*, 1925. február 24. 1.

⁸⁶ Lemond a Magyar Párt vezetősége Szuboticán. Kinek fogják átadni a párt vezetését? A „magyar” sajtó állásfoglalása kedvetlenítette el a párt vezetőit. *Délbácska*, 1925. március 29. 1. – A suboticei magyar Párt több vezető tagja lemondásra készül – Áprilisban lesz a suboticei Magyar Párt közgyűlése. *Hírlap*, 1925. március 29. 1.

Nem sokkal később, Fenyves hűséges harcostársának, Dettre Jánosnak a szabadkai tartózkodása is véget ért. A szerb hatóságok megelégtették a *Bácsmegyei Napló* élén kifejtett politikai szerepvállalását, vezércikkeit, s 1925. október 23-én a koholt vádak alapján kiutasították az országból.⁸⁷

Dettre kiutasítása súlyos csapás volt a magyar ügyre, s ezzel a belharcok ellérére tisztában volt mindenki:

„Méltóságos Dr. Dettre János Úrnak, Szeged.

A Bánsági Magyar Párt elnöksége őszinte, mély sajnálattal értesült körünkből történt kényszerű eltávozásáról. Pártelnökségünk kedves kötelességének tartja hálás köszönetének ez után is kifejezését adni, azon önzetlen és sikeres működésért, amelyet magyar kisebbségünk harcában kifejtett. Körünkben töltött egész idő alatt nagy tudásával és tehetségével mindenkor híven küzdött nemcsak, mint a Bácsmegyei Napló főszerkesztője felelőseteljes és kockázatos publicisztikai hatáskörében, de magán és társadalmi életében is: a jugoszláviai magyarság politikai, kulturális és gazdasági érdekeiért.

Fogadja, kérjük köszönetünk ismételt kifejezését.

Mara Jenő, a BMP titákra,

Várady Imre, a BMP elnöke.”

Gráber és a szabadkai zsidók háttérbe szorulásával⁸⁸ a Magyar Párton belüli antiszemita felhangok is átmenetileg elcsitultak, s ezzel egy új szakasza kezdődött a pártnak, melynek működésében ettől kezdve a döntő szava Budapestnek volt.⁸⁹

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a szabadkai zsidóság prominens képviselői végleg hátat fordítottak volna a Magyar Pártnak, és megtagadták volna magyarságukat. Jól mutatja ezt Milkó Izidornak Várady Imréhez írt azon levele is, amelyet Váradynek a belgrádi tartománygyűlés első ülésén elmondott beszéde után küldött, melyben a kisebbségek anyanyelvének a használatát kö-

⁸⁷ Hogyan történt dr. Dettre János kiutasítása? Öt perces megbeszélésre a rendőrségre kérték, letartóztatták és még az éj folyamán átadták a magyar hatóságoknak. *Bácsmegyei Napló*, 1925. október 24. 3. – Dr. Dettre Jánost, a „Bácsmegyei Napló” főszerkesztőjét a szubotícai rendőrség titokzatos körülmények között áttette a határon – Dr. Horvát Cvetkó szubotícai főkapitány személyesen elkísérte Horgosig – A magyar határrendőrség csak „felsőbb utasításra” vette át Dettrét – A kiutasított már Szegedre érkezett. *Délbácska*, 1925. október 24. 2. – A Dettrével kapcsolatos jugoszláv titkosszolgálati iratok: Arhiv Jugoslavije, DTP za BBB. Br. Fonda 14, br. fascikle 114-400. Pov. Ob. Br. 968. 1925. X. 31. Pov. Ob. Br. 1040. 1925. XI. 30, Pov. Br. 1194. 1924. X. 21. Dettre János életét, délvidéki tevékenységét lásd: DÉR Zoltán: *A kezdeményező. In: Dettre János: Új partok felé.* Szabadka, 1979. 181–248.; RUSZOLY József: *Dettre János és kora.* (Szegedi arcélek 3.) Szeged, 1994.

⁸⁸ Ezt is pontosítani kell, ugyanis Dettre kiutasítása után Fenyves és a polgári centristák viszonya rövidesen rendeződött. A Várady-hagyaték iratai azt mutatják, hogy Fenyves, akárcsak Gráber, a háttérben továbbra is fontos tanácsokkal látta el a Várady–Deák–Strelitzky hármast, sőt 1931-ben, akárcsak 1922-ben, rajta keresztül történt meg újra a belgrádi kormánykörökkel való kapcsolatfelvétel. Lásd: *Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1931. március 17.* In: A. SAJTI, 2016. 247–249.

⁸⁹ Bővebben lásd: A. SAJTI, 2016. 64–78. – CSUKA. 1995. 265–363.

vetelte az önkormányzati területeken. Érdeemes ezt a levelet teljes egészében közölni, már csak azért is, mert híven tükrözi és mutatja azt a belső identitást, ahogyan az egykori szabadkai főrabbi önmagát megélte és definiálta.

„Subotica, 1927. márc. 14.

Nagyon tisztelt Kedves Barátom,

sokezedmagammal kísérem rokonszenves figyelemmel a közéleti működésedet a magyar párt megalakulása óta, s nem egyszer lett volna rá alkalom, hogy e tevékenységedhez baráti szívvel gratuláljak. Már a toll is kezemben volt akárhányszor, hogy megírjam Neked szeretettel és hálával, mily nagy erősségünk vagy te nekünk, jugoszláviai magyaroknak, mennyivel tartozunk Neked a Te mindig önzetlen, mindig lelkes és mindig tapintatos működésedért, amely nemcsak Neked hoz dicsőséget, de fényt áraszt fajunknak itt élő egész egyetemére, és vigasztalással, egy szebb jövő reményével kecsgeteti a kisebbségi sorsban vergődő magyarokat. Nem írtam ezt meg eddig, mert attól félttem, hogy csak udvariassági aktusnak, az illetendő ember kötelességből megnyilatkozó elismerésének fogod tekinteni a szerencsekívánatomat, de legutóbbi államférfiúi nivójú szereplésed elhallgattatta ezt a skrupulusomat, s ki kívánczik belőlem a megállapítás, hogy a jugoszláviai magyarság büszke lehet Rád. Gratuláció helyett egy kívánsággal fejezem be a levelemet: engedje meg a gondviselés, hogy sokáig maradhass a magyarság vezére, s hogy késő öregségig értékesíthesd annak javára jellemednek és szellemednek a kincsét, amelyek a jugoszláviai magyarság legnagyobb értékei.

Fogadd, kérlek, legőszintébb nagyrabecsülésemnek a jelentését, amellyel maradtam régi tisztelőd, igaz híved

Milkó Izidor⁹⁰

Végezetül azt is tegyük hozzá, hogy a Magyar Párt jobbra tolódása nem vonta automatikusan maga után a szélsőjobb irányába történő elmozdulást. A párt tagságában, struktúrájában lényegi változásra nem került sor – továbbra is jelentős, sőt döntő erőt és tényezőt képviseltek benne a polgári radikális, liberális, demokrata és polgári centrista elveket valló személyek. Egyértelműen mutatja ezt, hogy 1927-ben a radikális listán Strelitzky Dénes és Várady Imre jutott be első magyar képviselőként a belgrádi parlamentbe.

Hogy a Magyar Párt struktúrájában és tagságában nem következett be lényegi változás, s igaz, ekkortól kezdve a háttérből bár, de a zsidó értelmiség befolyása továbbra is jelentős maradt, abban a *Bácsmegyei Naplón* kívül, a vele nem egyszer a nyilvánosság előtt ádáz harcokat vívó másik szabadkai lapnak, a *Hírlapnak* is fontos szerepe volt. Bár a nyilvános antiszemita kilengések a korszakban időről időre elhalkultak, hogy aztán újra és ismét magas hőfokon égjenek, amit a *Bácsmegyei Napló* mellett a zsidóknak a *Hírlapban* betöltött vezető szerepe is hevített. Így aztán időről időre újra és újra felröppentek azok a felhangok is, amelyek a Magyar Pártot végeredményben továbbra is a „zsidók pártjának” tartották.

⁹⁰ Milkó Izidor levele Várady Imréhez, 1927. március 14. In: A. SAJTI, 2016. 231.

VII. „Én azt hiszem, hogy az ilyen gyanús statisztikát békén kellene hagyni”
– A jugoszláv állam és a szabadkai zsidók viszonya

Az új délszláv állam, az SZHSZ, majd a Jugoszláv Királyság az 1941. évi összeomlás küszöbéig nem fogantatosított a magyarországi zsidótörvényekhez hasonló intézkedéseket. A szerb emlékezetpolitika a két világháború közötti időszakban kapcsolatban napjainkban is lényegében azon az állásponton van, hogy a délszláv állam politikai életében a zsidóság nem játszott politikai szerepet, ahogyan az állami szolgálattól is távol tartották magukat.⁹¹ Bár az valóban tény, hogy az akkori ország egész területére kiterjedő, elsősorban a zsidóknak a közép- és felsőoktatásban való részvételét korlátozó jugoszláv rendeletek majd csak 1940. október 5-én jelentek meg,⁹² azonban az országban élő, nyelvében, kultúrájában, sőt szokásaiban is eltérő zsidósággal kapcsolatos állampolitikai megnyilvánulások régióként változtak. Míg a történelmi szerb területeken a szerb többség és a zsidó kisebbség együttélése már csak ez utóbbi csekély száma és gazdasági súlyának minimuma miatt lényegében harmonikusnak volt mondható, addig Horvátországban a katolikus egyház támogatásával erős antiszemita érzület uralkodott.

1925 áprilisában, miután a Zágrábi Egyetem zsidó hallgatói az egyetem rektorával a jeruzsálemi héber egyetem megalapítását ünnepelték, a horvát fővárosban a Demokrata Párt párhadserege, az Orjuna⁹³ antiszemita tömegtüntetést szervezett, melyen követelte a numerus clausus bevezetését. Az esti órákban az Orjuna tagjai több, zsidónak tartott békés járókelőt a következő szidalmakkal támadott meg: „zsidók menjetek Palesztinába. Kiverünk benneteket a Zágrábi Egyetemről, Jeruzsálemben a helyetek!”⁹⁴

A Magyarországtól birtokba vett területeken a zsidóság helyzetét tovább neheztette a közösségnek a magyarsághoz való erőteljes nyelvi és kulturális kötődése.⁹⁵

A délszláv államnak a szabadkai, de a bácskai zsidókkal kapcsolatos politikájában, miután egyértelművé vált, hogy a zsidók tömegei az impériumváltás elle-

⁹¹ Lásd a szerb emlékezetpolitikára áttekintő jelleggel: SZERBHORVÁTH György: *A jugoszláviai holokauszt emlékezete Szerbiában – irodalmi és tudományos igényű könyvek tükrében*. Regio, 23. (2015) 1. sz. 152–166.

⁹² A rendeletek teljes szövegét lásd: TODOROVIC, Vladimir: *Poslednja stanica Aušvic – Batschka 1944. Judenrein*. Novi Sad – Subotica, 2015. 234–236.

⁹³ Organizacija Jugoslavenskih Nacionalista (ORJUNA) a Svetozar Pribičević vezette, az integratív jugoszlavizmus ideológiai alapján álló Demokrata Párt 1922-ben a dalmáciai Splitben alakult félkatonai szervezete, párhadserege volt. Az ORJUNA számos támadást indított a magyar és a német etnikum tagjai ellen. 1929-ben feloszlatták.

⁹⁴ Antiszemita tüntetés Zágrebben. Az Orjuna numerus clausust követel. *Bácsmegyei Napló*, 1925. április 6.; Antiszemita tüntetések Zágrebben. Numerus clausus bevezetését követelik a jugoszláv egyetemeken. *Hírlap*, 1925. április 7. 1.

⁹⁵ A délszláv királyság antiszemitizmusával kapcsolatban lásd: SEKELJ, Laslo: *Antisemitizam u Jugoslaviji*. (1918–1945) *Revija za Sociologiju*, 11. (1981) Nr. 3–4. 179–189. – POPOVIĆ, Nebojša: *Jevreji u Srbiji, 1918–1941*. Beograd, 1997. – Pavle Šosberger: *Jevreji u Vojvodini: kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*. Novi Sad, 1998.; B. KOLJANIN, Milan: *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji. (1918–1941)* Beograd, 2008.

nére a magyarság mellett maradnak, elsősorban azok a megfontolások domináltak, amelyek a zsidó közösségeknek a magyaroktól való leválasztásával a vesztes, teljesen megbízhatatlan, sőt az új állam szempontjából annak létét egyenesen veszélyeztető magyarság számbeli, társadalmi, gazdasági és szellemi pozícióinak gyengítését, leépítését kívánták elérni. A joghatályát kizárólag az erre a régióra, vagyis a Bácska–Baranya–Bánát területére érvényesítő rendeletek, lényegében semmivel sem maradtak el, sőt az élet számos területét felölelő komplexitásuk miatt, jóval túlmutattak és drasztikusabbak voltak, mint a magyarországi, numerus claususról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk. Ráadásul, mindez az állami szervek által – elsősorban a húszas évek első felében – alkalmazott permanens agressziójával kombinálva jelentősen megnehezítette, sőt számos esetben ellehetlenítette a bácskai, de különösen a szabadkai zsidók oktatási, gazdasági és kulturális életét.

S bár már 1921 áprilisában is készültek a Belügyminisztérium rendelete alapján olyan írógéppel összeállított listák, amelyeken a Szabadkáról kiutasítandó, zömében magyar, kisebb számban zsidó személyek, és vagyonuk zár alá helyezése szerepelt,⁹⁶ a zsidók elleni első erélyes hatósági fellépésre lényegében azután került sor, hogy a formálódó Magyar Párt 1922. február 12-én létrejött szabadkai szervezetében feltűnően sok vezetőségi helyet töltöttek be a prominens helyi zsidók.

1922. március 3-án a szabadkai rendőrség bekerítette a Zsinagóga környékét, majd a razzia során mintegy 50-60 hívót tartóztattak le azzal az indokkal, hogy nem tudták igazolni a személyazonosságukat. A letartóztatottakat, köztük a hitközség két prominens személyét, Glied Vilmost és Deutsch Herman Mózeset,⁹⁷ ezt követően a szabadkai börtönben köztörvényes bűnökkel fogva tartott rabok közé zárták be, s csak este fél kilenc után engedték őket szabadon.⁹⁸

Nem sokkal később, 1922. június 22-én Bácsmegeye főispánja, Lazar Bugarski figyelmeztette is a helyi zsidókat, hogy tartsák távol magukat a Magyar Párttól: „A németek vagy a zsidók, mint mindenki más, beléphetnek akár melyik politikai pártba, de nem ajánlatos, hogy egy más nemzetiségi párt ezeknek a nemzetiségűeknek kihasználásával oly számbeli fölényt tüntessen fel, ami a valóságban nincs meg. Én azt hiszem, hogy az ilyen gyanús statisztikát békén kellene hagyni, miután senkinek sem használnak azok.”⁹⁹

1922. június 25-én a Belügyminisztérium Bácska–Bánát–Baranya (BBB) ügyosztálya bizalmas rendeletet küldött Vajdaság valamennyi főispánjának, amelyben a közigazgatási hatóságokat utasította a zsidókkal szemben követendő

⁹⁶ Jegyzék azokról személyekről, akiket a Belügyminisztérium rendelete alapján és Szabadka Város Főkapitányságának II3/V.Z. bizalmas számú határozata értelmében ki kell az országunkból utasítani, s akiknek ingatlanvagyonát zár alá kell helyezni. IAS: F:60: P-8542/1941.

⁹⁷ Deutsch Mózes 1923 és 1944 között Szabadka főrabja volt.

⁹⁸ IAS, F:47:1137:539/grnč.1922.

⁹⁹ Bácsmegeye főispánja a zsidóknak a Magyar Pártban vállalt szerepéről. *Bácsmegeyei Napló*, 1922. június 22. 3.

különleges eljárásra. Ennek értelmében a zsidókat minden településen összeírták, kötelezték őket a lakhatási engedély kérelmezésére, végezetül pedig nemzeti érdekből a zsidókkal szembeni fokozottabb rendőri felügyeletet és hatósági ellenőrzést rendeltek el.¹⁰⁰

Két héttel később, 1922. július 8-án a szerb hatóságok Bácska-szerte tömeges kiutasításokat hajtottak végre. Versecről 35, Újviékről 30, Zomborból 10, Nagyikindáról és Becséről több, Topolyáról 1, míg Szabadkáról 35 családot utasítottak ki.¹⁰¹

A másnap megjelenő szám pontosította a szabadkai kiutasítottak számát, azt 25-re mérsékelte, ugyanakkor a tudósításból kiderült, hogy a kiutasítottak kivétel nélkül zsidók voltak: orvosok, ügyvédek, gyógyszerészek, kereskedők, földbirtokosok és tisztviselők. A kiutasítottakat még aznap átdozták a magyar határon.¹⁰²

Az elkövetkező hetekben a kiutasításokkal kapcsolatos hírek szinte naponta ismétlődtek meg, s miközben a hatalom már javában készült a Varga György elleni kirakat kémperre,¹⁰³ ezzel párhuzamosan megkezdte előbb az optálás előtt álló orvosok praxisának felfüggesztését,¹⁰⁴ illetve a magyar és a zsidó ügyvédek B-listázását is, ami a kamarában lévő aktív és passzív választójoguktól való megfosztással járt.¹⁰⁵

A kiutasítások kvázi jogalapját a trianoni békediktátum 44. cikkének 3–4. szakasza által szabályozott optálási jog adta. Ennek értelmében az új államokba került közösségek közül a magyarok, a németek és a zsidók közül azok, akik 1910. január elsején a volt Osztrák–Magyar Monarchiának az új államhoz került területein éltek, jogosultak voltak arra, hogy egyénileg eldöntsék, hogy felveszik-e az SZHSZ állam állampolgárságát, vagy egy másik állam mellett döntenek.¹⁰⁶ Az optálás a kettős állampolgárság lehetőségét kizárta. A rendelet részletesen szabályozta a magyarországi délszlávok optálásának módját is.¹⁰⁷ Az optálási rendeletet Svetozar Pribičević akkori belügyminiszter írta alá, s ennek értelmében

---

¹⁰⁰ Bizalmas belügyminiszteri rendelet a zsidók ellen – Kisért a zsidók kiutasítása – Másodrendű állampolgárokra deklarálják a zsidókat. *Bácsmezei Napló*, 1922. június 26. – GÁRBER László: A zsidókról szóló kormányrendelet az alkotmány megvilágításában. *Bácsmezei Napló*, 1922. július 1. 1.

¹⁰¹ A magyar állampolgárokat kiutasították az SHS Királyság területéről. *Bácsmezei Napló*, 1922. július 9. 1.

¹⁰² Kiket utasítottak ki Subotícáról? *Bácsmezei Napló*, 1922. július 11. 1.

¹⁰³ Lásd: VII. „A lélekzetvételünknek is tiszta szándékunk kellett lennie, hogy a gyanunak az árnya se érhessen bennünket.” Egy délvidéki (konceptiós) kémper rekonstrukciója (1922–1924).

¹⁰⁴ A vajdasági magyar orvosok megrendszabályozása. Felfüggesztik azoknak az orvosoknak a gyakorlatát, akik nem S.H.S állampolgárok. *Bácsmezei Napló*, 1922. július 12. 3.

¹⁰⁵ A Magyar Párt memoranduma. A jugoszláviai magyarság sérelme, s a sérelmek orvoslásának a módja – A magyarság a kormány és az országos közvélemény elé tárja panaszait. *Bácsmezei Napló*, 1922. július 23. 1.

¹⁰⁶ A második világháború után ezt a jogot nem biztosították.

¹⁰⁷ MALOVIĆ, Gojko: *Seoba u maticu*. Knjig 1. Optiranje Srba u Madarskoj, 1920–1931. Novi Sad, 2010.

1922. július 26-ig megtiltották a magyarok politikai és kulturális szervezkedését, valamint a választójoguktól is megfosztották őket. Az opciós jog és a két állam megegyezése értelmében, ha az azzal élő nem az SZHSZ állampolgárság mellett döntött, úgy az állam területét legkésőbb 1926. július 26-ig végleg el kellett hagynia. Az optánsok kiköltözésének határidejét a két ország többszöri módosítás után végül 1930. november 1-ig hosszabbította meg. A szerb hatóságok azonban az optálásnak a békeszerződésben foglalt rendelkezéseit különböző rendeletekkel sértették meg. A Belügyminisztérium BBB ügyosztálya által 1922. június 23-án kiadott rendelet jelentősen szűkítette a délszláv állam javára történő optánsok körét. Mindazok, akik 1918. november 13-át követően nem tudták hivatalos dokumentumokkal igazolni az SZHSZ állam területén való tartózkodásuk jogszerűségét, automatikusan kizárattak az állampolgárságot igénylők köréből. A rendelet második pontja azokat zárta ki az állampolgárság felvételétől, akik 1918. november 13-a után a magyar állam-, hadsereg, illetve a különböző katonai alakulatok szolgálatában álltak, bérezésüket Budapestről kapták. Mindez lényegében az 1918–1921 között munkáját végző egykori magyar tisztviselői kar tagjainak az állampolgárságtól való megfosztását jelentette. A rendelet azokat a nagykorúságukat elért férfiakat is megfosztotta az állampolgárság igénylésének lehetőségétől, akik a határváltozás, vagy a politikai instabilitás miatt képtelenek voltak eleget tenni az SZHSZ hadseregbe történő behívónak.¹⁰⁸

A szerb hatóságok az optálásnak kiemelt figyelmet szenteltek. Szabadkán három külön nyilvántartást is vezettek a nem SZHSZ állam javára optáltakról. Megkülönböztetett figyelemmel kísérték a Magyarország javára optálókat. Róluk két nyilvántartást is vezettek. Egy harmadik nyilvántartás a többi külföldi állam javára optáltak névsorát tartalmazta.¹⁰⁹

Az optálás a szabadkai zsidókra is ólomsúlyként nehezedett. Kemény Hermanra, Szabadka utolsó magyar főállatorvosára is érvényes volt a fentebbi megszorító intézkedés. 1922. január 23-án adta be állampolgársági kérelmét. 1922. július 25-én újabb kérelmet írt. Válasz továbbra sem érkezett, ezért 1924. június 15-én ismét állampolgársági kérelmet fogalmazott meg. Végül 1924. augusztus 9-én kapta meg az első szűkszavú elutasító levelet, melyben a hatóságok arra hivatkoznak, hogy nem teljesítette az állampolgársági feltételeket. Kemény ezért 1925. április 27-én újabb kérelmet adott be, kérve az elutasítás részletes írásbeli indoklását és állampolgársági kérelmének a pozitív elbírálását.¹¹⁰ Választ sosem kapott, 1930-ban hontalanként halt meg Szabadkán.

Az 1893-ban Szabadkán született Dörflinger György 1922. június 9-én Szabadkán kérte az SZHSZ állampolgárságot. Keményhez hasonlóan 1926-ig ő sem kapott semmilyen választ. Az időközben Óbecsére költözött Dörflingert 1926.

¹⁰⁸ IAS F.47:1207.I.178/1922.

¹⁰⁹ IAS F.47:1220.I.45/1926.

¹¹⁰ IAS F.47: 1207.I.413/1922.

szeptember 17-én azért akarták az országból kiutasítani, mert az óbecsei járásbíró szerint nem talált magának munkát, állampolgársággal nem rendelkezett, így az a veszély fenyegetett, hogy a községnek kell eltartania. Egy hónappal később, 1926. november 17-én Dörflinger ügye már a Bács megyei alispánánál volt. Az óbecsei hatóságok szerint Dörflingert ekkor már azért kellett kiutasítani, mert nem volt bizonyítva, hogy az elmúlt években valóban az országban élt. A kiutasításról szóló döntés azonban tovább húzódott. 1927. január 6-án Dörflingerrel már az Államvédelmi Hatóság foglalkozott. Az utolsó fennmaradt, 1927. január 10-én kelt dokumentumban a vallatások sokaságán túlevő Dörflinger ügyében az Államvédelmi Hatóság belgrádi részlege a szabadkai illetékesektől bekérte Dörflinger 1922-ben beadott állampolgársági kérelmét.¹¹¹ Dörflinger sorsa ettől a ponttól ismeretlen.

Az egykori főrabbi, Kutna Mór fia, Sámuel Natan az optálás miatt hagyta el Szabadkát. Az 1863. március 25-én született Natan 1925-ben arról tájékoztatta a hatóságokat, hogy 1890 óta mint orvos Przemysl-ben élt, nem szándékozott hazatérni, s ezért töröljék az SZHSZ állampolgárok listájáról, hogy felvehesse a lengyelt.¹¹²

Az 1905-ben Szabadkán izraelita családban született Hauzer Ernő egyetemi tanulmányait az összeomlás után Bécsben kezdte meg, s menetközben osztrák állampolgárságot szerzett. 1926. július 3-án, osztrák útlevéllel, benne magyar átutazó- és az SZHSZ királyságba belépésre feljogosító vízummal utazott szülővárosába. Amikor visszatért Szabadkára, a rendőrfőkapitányság az útlevelét elkobozta, majd 1926. július 6-án átadta az ügyészeknek: „Megtiszteltetés számomra, hogy átadhatom Önnek Hauzer Ernő¹¹³ szabadkai lakos kihallgatási jegyzőkönyvét és osztrák útlevelét, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a nevezett személy szimulálta az osztrák állampolgárságot, hogy így kerülje ki hadseregünkben a szolgálatot. Kérem, hogy az ezzel kapcsolatos törvényeket a legszigorúbban alkalmazzák vele szemben, hogy ezzel statuáljunk példát a hozzá hasonlóknak.”¹¹⁴

Az optáláson túl voltak olyan esetek is, amikor a zsidókérdésben a központi hatalom és a szabadkai városvezetés között alakult ki konfliktus. Egy 1922. október 12-én keltezett belügyminiszteri körlevélben például arról olvashatunk, hogy a Szerbiából érkezett, frissen kinevezett állami tisztviselők – akiknek a pénzügyi rendszer átláthatóvá tétele volt a feladata a helyi hatóságok, de elsősorban a helyi rendőrség és a helyi bíróságok hozzáállása miatt kerültek nehéz helyzetbe, mivel azok ignorálták a Szerbiából érkezett tisztviselők lakás- és házrekvirálási igényeit. A Szabadkára küldött körlevél kemény hangot megüt-

¹¹¹ IAS F.47: 1207.I.151/1922.

¹¹² IAS F.47:1220.IV.679/1925.

¹¹³ Hauzer Ernő az iratban Ernst Hauserként szerepel.

¹¹⁴ IAS F.47:1220.I.185/1926.

ve egyenesen úgy fogalmazott, hogy „megengedhetetlen a helyi hatóságok ilyen hozzáállása, de különösen az a tény, hogy nem hajlandók eleget tenni a szerbiai hivatalnokok kérésének, s nem rekvirálják számukra a gazdag magyarok és zsidók házáit”.¹¹⁵

VIII. „A zsidók nélkül képtelenek lennénk a magyar osztályokat megnyitni és fenntartani” – Harc az iskolákért

Amint arra már fentebb utaltunk, a szabadkai zsidók elleni hatósági fellépések a kulturális, nyelvi összefonódás miatt szoros párhuzamban álltak a magyar tisztviselői kar felszámolásával, a magyar intézményrendszer(ek) ellehetetlenítésével és a földbirtokpolitikai rendelkezésekkel. A zsidóknak a magyaroktól történő leválasztását szolgálta az is, hogy a zsidóságot külön, önálló nemzetiségnek deklarálták, és nem ismerték el a magyarsághoz való kötődését sem, de egyes elemeiben ezzel volt összefüggésben a magyar tannyelvű oktatási rendszer ellen indított frontális támadás is.

A szerb hatóságok ugyanis a legnagyobb hatékonyságot az oktatáspolitikai megszorítások terén érték el, s nem véletlenül hivatkozott fentebb cikkében Deák is éppen erre, mint egy olyan tényezőre, amelynek jelentős szerepe volt a délvidéki magyarok és a magyar identitással bíró zsidók egymásrautaltsági és sorsközösségi érzetének, együttműködésének a kialakulásában.

A korszak kétségkívül leghírhedtebb intézkedése a még 1920 júniusában Pribičević által kidolgozott névelemzési rendelet volt. Ennek értelmében a hatóságok döntöttek el, hogy a gyerekek a szüleik neve alapján beírathatók-e a magyar, illetve a német osztályokba, vagy sem.¹¹⁶

Egy 1921. július 14-én meghozott kormányrendelet az 1922/1923-as tanévtől megtiltotta a zsidóknak a magyar oktatási rendszerben való részvételt.¹¹⁷ Az új iskolaügyi rendelet értelmében szeptembertől a magyar tannyelvű középiskolák első osztályába nem vettek fel német és zsidó nevű diákokat. A rendelet értelmében a zsidók, annak ellenére, hogy önálló oktatási intézménnyel nem rendelkeztek, kizárólag csak zsidó (!) iskolákba iratkozhattak be.¹¹⁸

Ezzel egyidejűleg a szabadkai gimnáziumban megkezdték a magyar tanulók vallási szegregációját, s külön magyar–magyar, illetve zsidó–magyar osztályokat állítottak fel.¹¹⁹ Erre a célra felhasználták a Svetozar Pribičević oktatási mi-

¹¹⁵ IAS F:47:1140.1411/1922.

¹¹⁶ Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014. 50–51.

¹¹⁷ DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918–1941*. 3. köt. Beograd, 1997. 64.

¹¹⁸ A magyar osztályok sorsa – Zsidó és német tanulók nem iratkozhatnak be a magyar középiskolák első osztályaiba – Felsőbb osztályokra nem vonatkozik a tilalom – A magyar tanárok vizsgálja. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. augusztus 25. 3.

¹¹⁹ A szuboticei főgimnáziumban a zsidó tanulókat vegyileg kivonták a magyarok közül. Meglehetően új találmány – A magyar tagozatokban kétféle magyar osztály van: magyar magyar és zsidó magyar. *Bácsmegeyi Napló*, 1922. szeptember 19. 3.

niszter által elrendelt névelemzést, amely a korabeli források szerint a magyar anyanyelvű tanulók kétharmadát kitiltotta a magyar iskolákból.¹²⁰

A Pribicević-féle iskolatörvénynek esett áldozatul a szabadkai zsidó elemi iskola is, ahol arra kötelezték az ott tanítókat, hogy szerb nyelven tartsák meg az órákat, annak ellenére, hogy ők kivétel nélkül csak magyarul beszéltek. A rendelet kétszáz gyereket érintett. A hatóságok azt is elrendelték, hogy a Biblia héber szövegét szerbre fordítva adják elő, amit nem értett sem a tanuló, sem a diák. Nem volt jobb a helyzet a földrajzzal, a történelemmel, az írással és az olvasással sem. A szülők hiába tiltakoztak és hiába próbálták meg végső elkeseredettségükben a gyerekeket a megmaradt magyar osztályokba átíratni, a hatóságok ezt a vallásukra hivatkozva megtagadták.¹²¹ Végül egy 1923 márciusában az oktatási minisztériumban keltezett körlevél teljesen eltiltotta a zsidókat a magyar alsó tagozatokon való tanulástól.¹²²

1923. augusztus 22-én egy rendelettel bezárták a zombori gimnázium magyar tagozatait. A magyar osztályok felszámolása 140 tanulót és 22 tanárt érintett.¹²³ Ugyanez a rendelet a zsidó vallású gyerekeket kitiltotta a nagybecskereki és a szabadkai gimnáziumok magyar tagozatairól – egyedül a zentai gimnáziumban engedélyezte számukra a továbbtanulás lehetőségét.¹²⁴

A rendelkezés nem titkolt célja az volt, hogy a zsidó vallásúak kitiltása után a maradék, keresztény magyar osztályokat is felszámolják:

„A közoktatási miniszter kifejezetten a zombori gimnázium magyar osztályait szünteti meg, de a rendeletének a végrehajtása, attól félünk, meg fogja szüntetni a suboticei és a becskereki magyar osztályok egy részét is. Ezek a magyar osztályok tudvalevőleg csak akkor nyithatók meg, ha a jelentkező tanulók száma egy bizonyos kontingenst kitesz. A magyar ajkú tanulók ezt a kontingenst a legtöbb osztályban a zsidó vallású, magyar ajkú tanulókkal együtt érték el. Ha most a magyar anyanyelvű zsidó vallású tanulókat a zentai gimnáziumba vezénylik, olyan kevés tanulója marad a gimnáziumok egyes magyar osztályainak, hogy megszüntetendő rendelet nélkül is meg fogják őket szüntetni.”¹²⁵

Pár nappal később aztán ki is derült, hogy ez a félelem nem volt alaptalan. Augusztus 28-án az oktatási minisztérium olyan rendeletet adott ki, amely a

---

¹²⁰ Új fémjelző eljárás a magyar nemzetiség megállapítására – Az iskolaigazgatók jogfosztásában túllicitálnak a miniszteren. *Bácsmezei Napló*, 1922. szeptember 7. 2.

¹²¹ Pribicevics iskolapolitikája a gyakorlatban. *Bácsmezei Napló*, 1923. január 14. 1.

¹²² JANJEVIĆ, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva – Nacionalne manjine u Jugoslaviji, 1918–1941. Beograd, 2005. 238.

¹²³ Kultúrkép gyászszegélyben – A sombri gimnázium pedagógiai anarchiája – A tanároknak elkelesztett iskolai alkalmazottak – Nyílt levél a közoktatási miniszter úrhoz. *Bácsmezei Napló*, 1923. december 4. 2.

¹²⁴ Iskolastatárium. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 23. 1.; illetve: Újabb roham a magyar osztályok ellen – A közoktatási miniszter kitiltotta a szuboticei magyar osztályokból a zsidó tanulókat. *Hírlap*, 1923. augusztus 23. 4.

¹²⁵ Iskolastatárium. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 23. 1.

szabadkai gimnázium alsó négy osztályában a létszám megléte miatt ugyan engedélyezte a tanítás megkezdését, de a négy felsőbb tagozaton a zsidók kényszerű távoása miatt csupán a beiratkozást hagyta jóvá, az oktatás megkezdését viszont nem.¹²⁶

A szabadkai gimnáziumban ekkor 201 zsidó vallású tanuló volt, ezek közül 15 fejezte be a tanulmányait az 1922/1923-as tanévben. A 186 tanulót a miniszteri rendelet a zentai gimnáziumba vagy a szerb tagozatokba szorította. A rendelkezéssel a magyar tagozatokon az ötödik osztályban 22, a hatodikban 12, a hetedikben 21, a nyolcadikban 16 tanuló maradt, ami nem érte el a törvényi minimumot. A magyar anyanyelvű zsidók azonban szerbül nem tudtak, s nagy részüknél a szülők a zentai átiratkozást, az ottani diáklétet sem engedhették meg maguknak. Mindez azzal a következménnyel járt, hogy 1923 szeptemberében összesen 256 magyar tanulót (186 zsidó és 70 keresztény) rekesztettek ki a szabadkai gimnáziumból.¹²⁷

Azok a zsidó vallású diákok, akiknek a szüleik mégis megengedhették maguknak a zentai tanítást költségeit, a következő napon újabb (nem várt) akadállyal voltak kénytelenek szembesülni. A zentai gimnázium igazgatója – a törvényi előírásokra hivatkozva – megtagadta a gimnázium első és ötödik osztályába a zsidó vallásúak beiratását, a többi tagozatba való felvételüket pedig olyan hatósági igazoláshoz kötötte, amely a tanuló magyar anyanyelvét volt hivatott igazolni. Az ilyen igazolások kiadása azonban jogilag nem volt rendezve, másrészt pedig azokat a szűkre szabott, egyhetes határidő miatt lehetetlen volt beszerezni.¹²⁸

Augusztus 31-én a szabadkai zsidó hitközség az érintett családokkal együtt vitatta meg a kialakult helyzetet. A megbeszéléseken végül olyan döntés született, hogy a rendelet visszavonása céljából a szülők a hitközség elöljáróival egy küldöttséget menesztenek az oktatási minisztériumba.¹²⁹

A szabadkai zsidók egyértelmű és egységes kiállása a gimnázium magyar tagozatai mellett, és a város egyes utcáin emiatt lejátszódott tömegjelenetek váratlanul érték a hatóságokat, sőt mindez átmeneti zavarokat is okozott. Ezzel összefüggésben, szeptember hatodikán arról értesült a közvélemény, hogy az épület tatarozására hivatkozva a tanév megnyitását meghatározatlan időre elhalasztották.¹³⁰ Bár az épület a háború viszontagságai miatt valóban rossz állapot-

¹²⁶ Iskolák a siralomházban – Mi lesz a szuboticei iskolákkal? A gimnázium felsőbb osztályaiban csak beiratkozások lesznek, de előadások nem. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 28. 2.

¹²⁷ Nem nyílnak meg a felsőosztályok a szuboticei magyar gimnáziumban – Iskola nélkül maradt kétszázötven tanuló – Akcióra készülnek a szülők. *Hírlap*, 1923. augusztus 24. 3.

¹²⁸ A szentai gimnázium megnehezíti a magyar diákok felvételét – A tanfelügyelő tankönyvmonopóliumot alapít. *Hírlap*, 1923. augusztus 26. 3.

¹²⁹ A szuboticei szülők mozgalma az iskolarendelet megváltoztatásáért. *Hírlap*, 1923. augusztus 31. 2.; Szülői értekezlet a gimnázium magyar osztályaiért – A szuboticei zsidó szülők az iskolarendelet megváltoztatását kérik. *Hírlap*, 1923. szeptember 4. 2.

¹³⁰ Elhalasztották a tanév megnyitását a szuboticei gimnáziumban – Tanítás helyett tatarozás. *Hírlap*, 1923. szeptember 6. 5.

ban volt, a felújítási munkálatok azonban mégsem kezdődtek meg – hivatalosan azért, mert jogilag nem volt rendezett az épület tulajdonjoga. Azt a város is, de az állam is a sajátjának tartotta.¹³¹

Persze, mindez a valóságban időnyerés céljából kreált kifogás volt. A kuliszszak mögött már javában folyt a hatóságok mérlegelése. A szabadkai zsidóság összefogása és a hitközség erőteljes belgrádi fellépése a magyar osztályok mellett végül eredményes volt. Az oktatási minisztérium szeptember 10-én, a korban példátlan módon először és utoljára végül is meghátrált, s az 15484-es rendeletével felülbírálta a zsidókat eltiltó határozatát, és engedélyezte a zsidó vallású diákoknak a magyar tagozatokba történő beiratkozását és azok megnyitását.¹³² Ennek köszönhetően, ha késéssel bár, de szeptember második felében megindulhatott a tanítás a szabadkai gimnázium magyar tagozataiban.

A minisztérium visszakozása azonban csak átmeneti volt. Továbbra sem álltak el attól a szándéktól, hogy a magyar tagozatokat a tanulók elégtelen létszámára hivatkozva számolják fel. Ezzel összefüggésben 1924 februárjában egy olyan elképzelés látott napvilágot, miszerint a diákokat majd nemileg választják szét, s külön fiú-, illetve leánygimnáziumot hoznak létre. Mindez végül az infrastruktúra elégtelen volta miatt mégsem valósult meg.¹³³

Realizálódott viszont az az elbocsátási hullám, amely 1924 februárjában söpört végig a még megmaradt magyar iskolák tanári állományán. Mindez súlyos tanárhiányt idézett elő, és a gimnáziumokat hatványozottan sújtotta. A tanárhiány miatt a még dolgozó munkaerőnek a heti 18–20 órás norma helyett 25–30 órát kellett megtartania.¹³⁴

Az elbocsátások és a pszichológiai nyomást el nem viselő önkéntes felmondások miatt a következő, 1924/1925-ös tanévben a gimnáziumban mindössze 8 magyar tanár maradt, míg a magyar hallgatók létszáma 342 volt. Tegyük hozzá: 1924 szeptemberétől a hatóságok ismételten visszatértek a „zsidókérdés megoldásához”, s csak a kimenő – hetedik és a nyolcadik évfolyamon engedélyezték a zsidóknak a magyar osztályokban való tanulását, az alsóbb tagozatokba ekkor már végérvényesen megtiltották a beiratkozásukat.¹³⁵

A tanárhiány következtében az 1924/1925-ös tanévben több magyar osztályban csak napi két órát tudtak megtartani. Egyáltalán nem volt biztosítva

---

¹³¹ A város és az állam harca a gimnázium épülete miatt – Tíz év óta nem tatarozták az iskolát. *Hírlap*, 1923. szeptember 9. 3.

¹³² Megérkezett Szuboticára az iskolarendelet módosítása – Zsidó tanulókat is felvesznek a magyar tagozat felsőbb osztályaiba – Szülői értekezlet a gimnázium épületének tatarozásáról. *Hírlap*, 1923. szeptember 11. 2.

¹³³ Nem szüntetik meg a suboticei gimnáziumot – A leány-gimnázium független lesz a régi intézettől – Borovnyák igazgató nyilatkozata. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 13. 2.

¹³⁴ Elbocsátásokkal orvosolják a tanárhiányt – Az újabb redukció veszélyezteti az oktatást – Sorra elbocsátják a régi magyar tanerőket. *Bácsmegyei Napló*, 1924. február 15. 2.

¹³⁵ Nincs elég tanár a szuboticei gimnáziumban – A szuboticei gimnáziumnál nem tudnak még a legújabb Korosec-rendeletéről. *Hírlap*, 1924. szeptember 18. 2.

olyan, szigorúan kötelező, év végi vizsgát maga után vonó tárgyak oktatása, mint az államnyelv és a történelem. A tanárhiány egyébként nemcsak a magyar osztályokat sújtotta. Az intézmény 1200 tanulóját – elvileg – egyetlenegy tornanárnak kellett oktatnia.¹³⁶

1925. május 20-án Pribičević közzétette az elemi iskolákról szóló új törvénytervezetét, amely 12 fejezetből és 194 szakaszból állt.¹³⁷ A tervezet elvileg ugyan biztosította a kisebbségek elemi oktatását, azonban alkotmányellenes módon csak az első négy évében engedélyezte az anyanyelvi oktatást. Azt is csak elvileg, mivel annak megindítása kérelemhez volt kötve, s elbírálása kizárólag a miniszter diszkréciós hatáskörébe tartozott. Ráadásul a törvénytervezet nem határozta azt sem meg, hogy egy adott kisebbségnek milyen lakossági számarány mellett ad lehetőséget a kérelem benyújtásához. Magyar, de német vonatkozásban is külön problémát jelentett az a kitétel is, miszerint a javaslat faji, s nem nyelvi kisebbségekről beszélt, vagyis a zsidóságot, amelyet a szerb törvények külön etnikumként kezeltek, véglegesen és végérvényesen leválasztotta a magyar és kisebb mértékben a német iskolákról.

Bár a törvényt a szerb–horvát ellentétek miatt nem sikerült elfogadni, a kisebbségekre vonatkozó részt Pribičević 1925. június 25-én rendelet formájában mégis bevezette.¹³⁸ A törvénytervezetet végül a királyi diktatúra idejében, 1929 decemberében rendelet formájában tették a jogrendszer részévé. Az lényegi pontjaiban gyakorlatilag teljesen átvette a pribičevići elképzeléseket, ennek következtében az elemi felsőbb tagozataiban nem volt lehetőség a magyar és német nyelven való tanulásra, a középfokú magyar és német osztályokat pedig végérvényesen felszámolták.

IX. Egy álom valósággá válik – A Singer Bernát szeretetkórház

A rosszabbnál rosszabb, elkésérítő és letaglózó hírek tengerében üdítő színpontként hatott a hír, hogy 1923. augusztus 15-én, szerdán, ünnepélyes keretek között nyitották meg az SZHSZ Királyság első zsidókórházát, a Singer Bernát volt szabadkai főrabbiról elnevezett szeretetkórházat. Az egésznapos rendezvény megmozgatta az akkori társadalom színe-javát. Az ünnepségen jelen volt Alkalay Izsák belgrádi főrabbi mellett a daruvári, a zimonyi, az újvidéki, a zentai főrabbi, ott volt Deutsch Mózes szabadkai ortodox főrabbi és Gerson József szabadkai főrabbi is. Az ünnepségen az SZHSZ Királyság is magasszinten képviselte magát.

¹³⁶ Katasztrófális tanárhiány a suboticei gimnáziumban – Egyes osztályokban csak napi két órát tanítanak. *Bácsmezei Napló*, 1924. szeptember 20. 2.

¹³⁷ Pribičević törvénytervezete az elemi iskolákról – A magániskolák működésének szabályozása – A nemzetiségi iskolákról nem emlékezik meg a tervezet. *Bácsmezei Napló*, 1925. május 21. 1.

¹³⁸ JANJETOVIĆ, 2005. 239.

Az esemény jelentőségét mutatta az is, hogy talán csak a zsinagóga 1902-es felszentelésekor látott tömegek hömpölyögtek az impozáns épület előtt. A tömött padsorok mellé pótszékeket kellett állítani, míg a karzaton zsúfolt sorokban ültek az elegáns öltözetű nők.

A templomi ünnepet Basser József szabadkai főkantort vezetésével az énekkar nyitotta meg. Ezt követően Alkalay Izsák belgrádi főrabbi szerb nyelven méltatta a megépült kórház fontosságát, majd Gerson József szabadkai főrabbi, nem törődve a belgrádi hatalmasságokkal, a szószékről magyarul mondott beszédet, melyben az embertársi szeretetet, a nemes ádozatkésztséget hangoztatta, s meleg szavakkal emlékezett meg a néhai Singer Bernát főrabbról.

Az ünnepség ezt követően a városházán díszgyűléssel folytatódott, amelyen a katolikus, a görögkeleti, az evangélikus és a református egyház képviselői is megjelentek. A városháza dísztermében az egybegyűlteket Löwy Simon köszöntötte, majd Kellert Benő ügyvéd előbb szerbül, majd magyarul ismertette a szeretetház történetét. Ezután Klein Adolf, a szabadkai hitközség elnöke szólt az egybegyűltekhöz, aki arról beszélt, hogy a sors rendelése folytán új életkörülmények közé került vajdasági zsidóság a háborús vérzivatar után abban a reményben, hogy elhallgatnak a gyűlölködők, megáll a széthullás és az újra kezdődő munkában pedig az évezredek tradíciók szellemében akar majd dolgozni.

A szeretetház megnyitására 18 órakor került sor. Az utca bejáratánál templomi baldachin alatt állt Alkalay belgrádi és Gerson szabadkai főrabbi. Körülöttük nyolc főrabbi foglalt állást. Ezt követően Székely Áron és Deutsch Zsigmond átadták a két főrabbinak a tórákat. Az ünnepi beszédek elhangzása után a zimonyi főrabbi szerb, míg az újvidéki magyar nyelvű avatóbeszédet tartott. Ezt követően Török Béla, a kórház igazgató főorvosa hivatalosan átvette a kórházat.¹³⁹

A kórház két részből állt. A belgyógyászaton és a sebészetben 32 beteg nyervehetett elhelyezést. A szülészeti osztály és a műtőszoba a kor legfelszereltebb intézményének számított. Üvegfalak és üvegtető gondoskodott az operációhoz szükséges nappali fényről. A parkosított udvaron külön pavilonban egy tízágyas közös kórterem volt, amelyben öt külön szobát is berendeztek. Ezek közül három kétágyas, kettő pedig egyágyas volt. A belgyógyászatot Török Béla, a sebészetet az 1930-ban bekövetkezett váratlan haláláig Wilhelm Imre vezette. A belgyógyászat ügyeletesen Klein Izsó volt, míg a betegekre Vogl Ibolya ügyelt. A szülészeti osztály vezetője Székely Imre, a néhai Singer Bernát főrabbi fia volt. Ekkor még csak tervben volt, később realizálódott is két új osztály megnyitása: a gyermek és a szemészeti osztály.¹⁴⁰

¹³⁹ A zsidókórház felavató ünnepének programja – Augusztus 15-én adják át a kórházat rendeltetésének. *Hírlap*, 1923. augusztus 10. 3. – Singer Bernát szeretetház megnyitása – A megnyitás ünnepségei – A vajdasági zsidóság ünnepe. *Bácsmegyei Napló*, 1923. augusztus 16. 2. – Kórházavatás. *Hírlap*, 1923. augusztus 17. 1. – Megnyitották az új szuboticei kórházat – A dr. Singer Bernát szeretetház országos ünnepe. *Hírlap*, 1923. augusztus 17. 3.

¹⁴⁰ A szuboticei zsidó-kórház egy éves működése – A Dr. Singer Bernát Zsidó Szeretetház-Egyesület első közgyűlése – Tovább fejlesztik a kórházat – Megvalósításra váró tervek és feladatok. *Bácsmegyei Napló*, 1924. augusztus 21. 2–3.

Az impozáns megnyitó még el tudta takarni a kórházalapítással kapcsolatos belső feszültségeket. Alig nyílt meg az intézmény, amikor a belső ellentétek nyilvánosságra kerültek. Ezek háttérében lényegében az állt, hogy Pollák Lajos, a kórház szellemi atyja az építkezés és az előkészítő munkálatok során gyakorlatilag teljesen önhatalmúlag járt el, s figyelmen kívül hagyta a kórház felügyelőbizottságának az aggályait. Az ellenőrző bizottság ugyanis nem nyерhetett tekintést az elszámolásokba, s egy szűk kör a tudtuk nélkül intézte a kórház építését. Ezek a konfliktusok vezettek végül oda, hogy az ünnepélyes megnyitóról tüntetőleg távol maradtak a kórház orvosai. Ezzel párhuzamosan az adakozók közül is egyre többen kezdték el követelni az Alap átláthatóvá tételét, kifogásolva azt, hogy az építkezési költségek a közgyűlés határozata és felhatalmazása nélkül teljesen önkényesen történtek, de azt is sérelmezték, hogy a kórház végül nem is a megszavazott tervek szerint épült fel, aminek következtében többletköltségeket kellett előteremteni, hogy az épület megfeleljen a kórházi céloknak.

Hogy a botrány még nagyobb legyen, a kórházat élesen támadta a szerb sajtó is, azt sérelmezve, hogy az állam képviselői a városházán tartott ünnepség során nem kapták meg a nekik kijáró tiszteletet, akik ezért sértődötteen ott is hagyták a rendezvényt.¹⁴¹

A kórház ügye egyre nagyobb hullámokat vert. Augusztus 21-én a kórház orvosai bejelentették, hogy kifogásaikat a Szeretetkórház közgyűlése elé viszik.¹⁴²

A belső feszültségek végül 1924 nyaráig elhúzódtak. A közgyűlésre ugyanis csak 1924. augusztus 17-én került sor a Lifka mozi helyiségeiben. Azon Fenyves Ferenc elnökölt, s elsősorban neki volt köszönhető, hogy a közgyűlés mindent összevetve nyugodt légkörben zajlott le.

Pollák beszéde után Schwimmer Béla titkár terjesztette elő az elnöki jelentést. Ebből lehet tudni azt, hogy az alapító tagok száma 358 volt, akik 926.032.25 dinárt adományoztak a kórház felépítéséhez. A legnagyobb adományozók a zentai Pillischer Ferenc 25 ezer, Hartmann Rafaelné 15 ezer, Hartmann József 15 ezer, Halbrohr Imre 15 ezer, özv. Halbrohr Adolfné 15 ezer, az adai Guiten Dávid 15 ezer, Hubert Dávid, és özv. Engelmann Adolfné ugyancsak Adáról 15-15 ezer és a Ferrum öntöde tisztviselői és munkásai voltak 15 ezer dinárral.

Az egyesület összesen 2224 tagot számlált, ők összesen 245.578.80 dinárral járultak hozzá az intézmény fenntartásához. A felépített kórház összértéke 1 millió 75 ezer dinár volt. A kórház felszereléseit és tárgyait a helyi gyárakból és vállalatoktól önköltségi áron szerezték be. E téren a legnagyobb áldozatot Rottman Imre, a Goldner testvérek, Stern Zsigmond, Eisler Zsigmond, Sólýom

¹⁴¹ A suboticei orvosok bojkottálták az új zsidó-kórházat. – Tizenhat orvos törölte magát a Singer Bernát szeretetház egyesület választmányából. *Bácsmezei Napló*, 1923. augusztus 18. 2. – Az új kórház vezetőségének harca az orvosokkal – Az orvosok diktatúrának mondják az eddigi vezetést. Mozgalom az ellenőrzés fokozására. *Hírlap*, 1923. augusztus 19. 3.

¹⁴² Nyilatkozatháború az új kórház körül. A suboticei zsidó orvosok a Szeretetház közgyűlése elé viszik kifogásaikat. *Hírlap*, 1923. augusztus 21. 2.

Ernő, a Leipnik testvérek és Medák Lipót hozták, akik nemcsak a haszonról mondtak le, hanem az épülő kórházban elvégzendő belső munkálatokat is ingyen végezték el. Szintén díjtalanul készítették el az épület terveit Vadász Pál és Strassburger Izidor mérnökök.

A kórház 1923. augusztus 15-i megnyitása óta összesen 308 beteget kezelt és 140 műtétet hajtott végre. A betegek háromnegyed része ingyenes ellátásban és kezelésben részesült. Schwimmer Béla betérjesztette a zárszámadást is. Hogy ezt követően pontosan mi történt, azt nem lehet rekonstruálni, az viszont egészen bizonyos, hogy végül a közgyűlés elfogadta a beszámolókat, ugyanakkor módosításokat kért az alapszabályokban. Ezt követően megválasztották a kórház ideiglenes vezetőségét, amelynek egy bizottsága volt. Elnökké Pollák Lajost választották meg, míg a vezetőségbe Allein Jakab, Balázs J. Jenő, Bán Lajos, Bocshán Samu, Eisler Zsigmond, Fenyves Ferenc, Frank Ferenc, Gerson József, Glied Bernát, Glied Vilmos, Grossberger Ignác, Havas Emil, Hermann Vilmos, Halbrohr Miklós, Heuduska Benő, Kellert Benő, Kornhauser Ignác, Kalmár Jenő, Kainer Vilmos, László Géza, Löwenthál Henrik, Milkó Izidor, Radó Imre, Reményi Frigyes, Róth Mátyás, Schwimmer Béla, Strassburger Izidor, Spitzer Mór, Török Béla, Vass Lipót és Vadász Pál került.¹⁴³

A kórház az elkövetkező években Szabadka nélkülözhetetlen egészségügyi intézménye lett. 1930-ban elhunyt Wilhelm Imre sebészfőorvos, a kórházi alapítvány elnöke ekkor már Fenyves Ferenc volt, míg a titkára Révész Albin. A felügyelőbizottság elnök Löwenthál Henrik, alelnöke Kertész Samu, míg a bizottsági tagságot Stiglitz Elek, Hesser László és Gombos Lajos gyakorolta.

A Singer Bernát Kórház 1929-ben már 571 beteget ápolt, ebből 298 volt izraelita, míg 273 más vallású. 1930-ban 461 páciense volt, amelyből 266 volt zsidó, míg 195 egyéb vallású volt. A fennmaradt kimutatásokból az látszik, hogy maga a kórház nagyjából a betegek felét ingyen látta el. A beszedett díjakból és adományokból azonban nem tudott nyereséget kimutatni, s 1931-ben veszteséges volt.¹⁴⁴

X. „Erre a szerepre a szabadkai zsidó hitközség elnökét szemelték ki”

– A hitközség és a cionizmus

Az izraelita hitközség életében szintén jelentős események játszódtak le. A hitközségnek elviékben még 1918. november 1-én kellett volna megtartania a tisztújító közgyűlését, amelyre a politikai helyzet instabilitása miatt végül nem került sor. 1918 utolsó napján olyan határozat született, hogy majd 1919. január

¹⁴³ A szubotcai zsidó-kórház egy éves működése – A Dr. Singer Bernát Zsidó Szeretetház-Egyesület első közgyűlése – Tovább fejlesztik a kórházat – Megvalósításra váró tervek és feladatok. *Bácsmegeyi Napló*, 1924. augusztus 21. 2–3.

¹⁴⁴ IAS F:47.1231:II:44/1928.

5-én tartják meg a tisztújítást. Az abban ellenérdekeltek azzal az indokkal kérték a rendőrkapitányságtól a tisztújítás megtartásának a betiltását, hogy az impériumváltással összefüggésben meghozott új hitközségi alapszabály módosításait, amelyek alapján a tisztújítást meghirdették, sokan nem ismerték.¹⁴⁵ A hitközségi tisztújításra végül 1924. február 3-án került sor, amelyet ismét Klein Adolf nyert meg.¹⁴⁶

A választásokon megerősödött Klein a vezetése alatt álló hitközség élén erőteljes lépéseket tett a szerb politikai elittel történő kiegyezésre és a cionizmus megerősítésére. A cionizmus elfogadása a királyi Jugoszláviában ugyanis a hatalommal történő együttműködés lehetőségét kínálta fel, ami egyet jelentett (volna) a kisebb-nagyobb engedmények megszerzésével és a zsidóknak a magyaroktól független etnikai csoporttá válásukhoz. Ebben pedig Klein elsőszámú szabadkai szövetségese Dohány Gyula volt.

Az 1923. évi országgyűlési választásokat egyébként a Magyar Párttól távoltságot tartó, a cionizmus talaján álló szabadkai zsidók is bojkottálták. Az erről szóló döntést a Vajdasági Zsidó Népszövetség hozta meg 1922. február 20-án és 21-én Újvidéken. Az ülésen a fentiekben már említett Dohány Gyula elnökölt, aki ekkorra már a szabadkai cionista szerveződés egyik vezéralakjává lett.¹⁴⁷ Újvidéken arra hivatkozva döntöttek a március 18-ai választások mellőzéséről, hogy a törvény nem tette lehetővé a zsidók számára a részarányos parlamenti képviselőket.¹⁴⁸ Klein Adolf, a szabadkai zsidó hitközség elnöke pedig egy kormánypárti banketten szót kérve, azt közölte a jelenlévőkkel, hogy a zsidóság bojkottálni fogja a választásokat, mert a zsidóság – de általában a nemzetiségi kisebbségek kivétel nélkül – súlyosan sérelmezték a Pribičević-féle iskolarendeléseket és követelték, hogy ezeket a rendeleteket vonják vissza.¹⁴⁹

A cionizmus szabadkai térnyerésének első nyilvánvaló jele az Ahdut Haolim ifjúsági szervezet 1925. évi megalakulása volt. Ugyancsak erre utalt az is, hogy 1925. július 26-án, Vidor Imrének, a hitközség titkáranak a szerkesztésével megindult a magyar nyelvű *Szombat* – fejléce alapján: *Zsidó társadalmi, irodalmi és művészeti hetilap*. Az újság mindössze húsz számot élt meg. Utolsó száma, a hitközség százötvenedik évfordulója alkalmából megjelent ünnepi kiadvány, 1925. december 8-án látott napvilágot. Maga a *Szombat* alapjában a cionizmust népszerűsítő orgánus volt, rövid fennállása alatt elsősorban a cionizmus milyenségéről, annak intenzitásáról közölt publicisztikai írásokat.

A cionista mozgalom a Délvidéken viszont csak ott tudott jelentősebben megerősödni, ahol a közösség nyelvi identitásában és kommunikációjában is a szerb nyelv irányába mozdult el, vagyis Újvidéken és környékén, ott, ahol ellen-

¹⁴⁵ Bonyodalmak a szabadkai izr. hitközségi választások körül. *Bácsmezei Napló*, 1919. január 4. 2.

¹⁴⁶ IAS, F:47:1213.II.30/1924.

¹⁴⁷ A szabadkai cionista szervezetekkel kapcsolatban lásd: JELIĆ, Dušan: *Prilog za izučavanje subotičkih jevreja*. Beograd, 1985. (Kézirat.) 92–98.

¹⁴⁸ JELIĆ, 1985. 90–99.

¹⁴⁹ Magyar panasz, magyar bánat a fehér asztalnál. *Bácsmezei Napló*, 1923. március 9. 3.

tétben Szabadkával és a Tisza-mentével, a zsidók már az első világháború előtt is elsősorban a szerb és a német kultúra felé orientálódtak.¹⁵⁰

Újvidéknek a cionizmus délvidéki megerősödésében a korszakban mindvégig fontos szerepe volt, s ehhez az is hozzájárult, hogy a két világháború között a városban izraelita lakosság száma a bácskai belső bevándorlásnak köszönhetően 1921 és 1931 között 2663 főről 3148 főre nőtt.¹⁵¹

A cionizmus eltérő megítélésével kapcsolatban a generációs törésvonalak is szerepet játszottak. A történelmi Magyarország viszonyai közt felnőtt idősebb korosztályok számára a magyar kötődés természetes volt, közülük sokan az impériumváltást is lényegében szerb megszállásként élték meg, és sokan az új államnyelvet sem voltak hajlandók elsajátítani, vagy ha igen, akkor azt is csak a hivatalos kommunikációban használták.¹⁵²

A fiatalabb, az új állam keretei között felnőtt generációknál, különösen azoknál, akiknél a magyar kötődés már nem dominált olyan erőteljesen, mint a szülőknél, ugyanakkor az integratív jugoszlavizmus agresszív és kizárólagos ideológiájával sem tudtak azonosulni, a cionizmus, mint a zsidó etnikai tudat és nemzeti törekvés egyfajta harmadik utas, menekülő útvonal alternatívájaként jelent meg.¹⁵³

Létezett azonban egy olyan szűk számú csoport is, amelynek a szocializációja már szintén az új rend keretei között ment végbe, s ezek a személyek végül az asszimiláció útjára is léptek. Ennek sikerében jelentős szerepe volt a magyar oktatási rendszer szétvetésének is, amelynek következtében a zsidók is kiszorultak a magyar iskolákból, s így középiskolai, majd egyetemi tanulmányaikat, elvágva a magyar anyanyelvi közegtől, immáron szláv közegben folytatták, s végezték. Ezeknél a felnövő, elsősorban dél-bácskai generációknál jelent meg az a réteg, amely magyar háttere ellenére tudatosan vállalta az asszimilációt, és meggyőződéses jugoszlávvá vált.¹⁵⁴

Belgrád a cionista mozgalmat természetesen a saját érdekeinek az érvényesítésére kívánta felhasználni, s ezért látványos és erőteljes támogatást is biztosított annak. Ezek a kormányzati megfontolások elsősorban abból származtak, hogy a zsidóság önálló nemzeti identitásának az erősítésével könnyebben megvalósíthatják a zsidóknak elsősorban a magyarokról, kisebb mértékben a németekről való leválasztását, ezzel párhuzamosan pedig elérhetik a magyar és a német etnikai közösségek számbeli, ugyanakkor intellektuális és gazdasági súlyának, befolyásának az erőzóját is.

¹⁵⁰ CSUKA, 1995. 399.

¹⁵¹ MARGITTAI Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken, 1941–1944. Szeged 2019. (Kézirat. PhD-értekezés: Szegedi Tudományegyetem BTK) 47.

¹⁵² Ezzel kapcsolatban lásd pl. Lungulov és Nikić támadásait alább.

¹⁵³ MARGITTAI, 2019. 27–28.

¹⁵⁴ Uo.

Belgrádnak azonban volt még egy nyomós oka a cionizmus támogatására, mégpedig az, hogy a délszláv államban tevékenykedő cionista mozgalmak ekkor már aktívan részt vettek és támogatták a délvidéki zsidóknak Palesztinába történő kivándorlását. A cionista szervezetek telepítési ügynökei abból a célból, hogy minél több zsidót győzzenek meg az Ígéret Földjére költözés előnyeiről, az elcsatolt Délvidék településeit is sorra járták, s előadások tucatjait tartották az egykori és a leendő Izrael területének politikai és gazdasági helyzetéről, illetve az ottani megélhetési viszonyokról.¹⁵⁵

Ilyen előzmények után, 1924. augusztus 18-án mintegy kétezer fő részvételével és a kormányzat hathatós támogatásával tartották meg Újvidéken a Cionista Ifjúsági Kongresszust.

Annak megnyitása előtt Klein Ármin újvidéki rabbi tartott ünnepi istentiszteletet, és volt Irinej Čirić volt újvidéki pravoszláv püspök mellett, Milan Slepčević főispán, a Szokol Egyesület,¹⁵⁶ a szerb Matica, valamint az újvidéki kulturális egyesületek képviselői is megjelentek. Magát a konferenciát a Szloboda szálló nagytermében Reiberger Samu berlini delegátus ünnepi beszéde nyitotta meg, ezt követően Čirić püspök, Žarko Stefanović polgármester, Neuman Oszkár, a Cionista Szövetség, illetve Wendel Ottó az újvidéki zsidó fiatalok nevében üdvözölték a kongresszust.¹⁵⁷

Három évvel később, 1927. december 4-én és 5-én a helyi hatalom aktív támogatásával már a szabadkai városháza dísztermében rendezték meg a Jugoszláv Cionista Szövetség első ülését. A rendezvényt száz küldött és háromszáz vendég jelenlétében tartották meg. Akárcsak három évvel előbb Újvidéken, úgy ezúttal Szabadkán is erőteljes kormányzati jelenlét mellett zajlottak le az események. Az ünnepélyes megnyitón jelen volt Predrag Lukić akkori bácskai főispán, Milan Radosavljević tábornok, Dragutin Stipić szabadkai polgármester.

Az ülést Alkalay Dávid, az Országos Cionista szervezet elnöke nyitotta meg, aki felszólalásában a cionizmus történeti fejlődését vázolta fel. Utána Predrag Lukić főispán a kormány nevében üdvözölte a megjelenteket, majd Klein Adolf a hitközség elnöke, Lówy Salamon jeruzsálemi delegátus, Wolf Gyula szabadkai orvos, Pops Frigyes a Jugoszláviai Zsidó Hitközségek ügyvezető elnöke, végül Lówy Mór szarajevói főrabbi köszöntötte az egybegyűlteket.

Ezt követően Aleksandar Licht zágrábi ügyvéd a pelesztinai zsidó telepítés helyzetéről tartott előadást, majd Dohány Gyula, Lazar Avramović belgrádi nagykereskedő, Oskar Spiegler zágrábi ügyvéd, Salamon Freiberger és Drago Steiner zágrábi delegátusok értekezései következtek. A kongresszussal párhuz-

¹⁵⁵ Interjú egy palesztinai telepítőtársaság tagjával. A zsidóság helyzete Palesztinában. Az arab munkás-ság zsidóbarát. A megélhetési viszonyok. Előadás a palesztinai állapotokról. *Torontál*, 1924. április 4. 2.

¹⁵⁶ A Sokol kimondottan szláv, militáns ifjúsági egyesület volt. A húszas években a Vajdaságban 25 kerületben volt jelen. 1921-ben 361, 1934-ben 2023 egyesület volt. Az 1930-as években a felnőtt tagsága elérte a 170 ezer főt, míg az ifjúsági alosztály létszáma a 284 719-et.

¹⁵⁷ Cionista kongresszus Noviszádon. *Hírlap*, 1924. augusztus 20. 2.

zamosan folyt a szabadkai zsidó nők értekezlete is, amelyen egy bizonyos Julia Weiner zágrábi tanárnő elnökölt, s ahol lényegében arról döntöttek, hogy megalakítják a szabadkai zsidó cionista nőegyletet.¹⁵⁸

A fentiekből is láthattuk, az impozáns, államnyelven zajlott rendezvényen, amelynek fókuszában a zsidók kivándorlása és izraeli letelepítése állt, mindenki ott volt, aki a korban számított, csak éppen a szabadkai zsidók nem. A nagy elánnal indult 1927-es kezdeményezés végül az erőteljes magyar nyelvi dominancia miatt nem is tudott jelentősebb eredményt elérni.

A királyi diktatúra 1929-es bevezetése után újabb erőteljes nyomás nehezedett a város zsidóságára, hogy szakítson a magyarokkal. Ebben Alkalay Izsák belgrádi országos főrabbi játszott a kulcsszerepet.¹⁵⁹

Mindennek közvetlen előzménye a zsidó vallási közösségről szóló törvény volt, melyet 1929. december 13-án hoztak meg. Ennek értelmében az állam lehetővé tette a zsidók szabad vallásgyakorlását, egyszersmind a zsidó hitközségeket felülről, az állam által ellenőrizhető Zsidó Hitközségek Szövetségébe (Savez jevrejskih veroispovednih opština) rendelték, s szétválasztották egymástól az ortodox és a neológ közösségeket.¹⁶⁰

Az 1924. évi hitközségi választásokkal, valamint Klein Adolf politikájával szemben a szabadkai zsidó közösségben komoly ellenérzések, törésvonalak keletkeztek. Kalmár Elemér és Klein Mátyás már 1924. március 11-én a választási eredmények meghamisítása miatt a hitközségi választások megsemmisítését követelte. A vallásügyi miniszter ezt a beadványt 1924. április 30-án az 5979. számú végzésével elutasította.¹⁶¹

Az ügy viszont ezzel nem zárult le, s évekig tartó perlekedésre került sor a minisztérium és a hitközség belső ellenzéke között. Kalmár és Klein ugyanis a miniszteri döntést megfellebbezték, de az államtanács (Državni Savet Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) mint a legfőbb államigazgatási szerv, évekkel később, 1929. május 22-én helyben hagyta az 1924-es miniszteri végzést.¹⁶²

A hitközségben az egymásnak feszülések továbbra sem értek véget. Az 1930. évi belső választásokat végül újra Klein Adolf nyerte meg. Csakhogy, Tordai Imre, Bröder Lipót és Weiss Leó az 1924-es választások legitimitásának a kétségbevonása mellett a Hitközség vezetőjét 1 millió 56 ezer 995 dinár nem rendeltetésszerű felhasználásával vádolta meg.¹⁶³

Belgrádnak jól jött Klein Adolf szorongatott helyzete, különösen azután, hogy 1931 elején a magyar országgyűlésben Gömbös Gyula, majd Sándor Pál

¹⁵⁸ A cionisták országos kongresszusa. Száz cionista delegátus érkezett Szuboticára. *Hírlap*, 1927. december 6. 1.

¹⁵⁹ CSUKA, 1995. 398–401.

¹⁶⁰ JELIĆ, 1985. 101.

¹⁶¹ IAS F:47/213:II:30/1924.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ IAS F:47/213:II:30/1924.

képviselő is az elszakított területeken élő zsidóknak a magyarhűségéről beszélt. Mindez természetesen Belgrádban is kiverte a biztosítékot, s a korrupcióba keveredett Klein Adolfnak utasításba adták, hogy a tervezett nagygyűlésen a Jugoszláviában élő magyar zsidóság ez ellen is manifesztáljon.¹⁶⁴

Klein Adolf hatalma megtartása céljából végül engedett a kormánykörök nyomásának, az előre menekülés és az erődemonstráció útját választotta. Ilyen előzmények között került ugyanis sor 1931. március 25-én, szerdán a vajdasági zsidóság szabadkai nagygyűlésére.

Az eseményről mind a magyar, mind a helyi szerb sajtó részletesen beszámolt. Hogy a magyar és a szerb média korántsem azonos súllyal és legfőképpen nem azonos hangsúllyal tekintett a rendezvényre, az kitűnik a korabeli napilapok számainak az összehasonlításából is.

Míg a magyar nyelvű *Napló* 1931. március 26-án csupán a harmadik oldalon, a tények objektív közlésére szorítkozott, addig szerb konkurense, a *Jugoslovenski Dnevnik* ugyanaznap a címdoldalon kezdődő, több oldalas tudósításában teljes egészében közölte a felszólalók beszédeit is. Tegyük hozzá: a hatóságok részéről Fenyvesre ekkor hatalmas nyomás nehezedett, egyenesen azzal zsarolták meg, hogy amennyiben nem közli lapja első oldalán Alkalay beszédét, úgy a lapot el lehetetlenítik. Az önérzetes Fenyves ezt az ultimátumot elutasította.¹⁶⁵

A rendezvény díszvendége Alkalay Izsák országos főrabbi volt, akit Gerson József szabadkai főrabbi, Klein Adolf hitközségi elnök, Guttman Simon zombori, Niedermann Mór becskerekai és Steiner nagyikikindai főrabbi fogadott. A korábbi forgatókönyvekhez hasonlóan most is megjelent a rendezvényen a szabadkai polgármester – ezúttal Selimir Ostojić, ott volt Stanoje Mihaldžić rendőrfőnök, s végül a Szabadkán állomásozó jugoszláv tábornoki és tiszti kar tagjai is. Megjelent a manifesztáción Deutsch Mózes szabadkai ortodox főrabbi és Deutsch Hermann, az ortodox hitközség elnöke is. Az egész napos rendezvény a szabadkai zsinagógában ünnepi istentisztelettel kezdődött, ezt követően a városháza dísztermében fogadták el azt az öt pontból álló határozati javaslatot, amelynek lényege a vajdasági zsidóknak a jugoszláv gondolathoz való hűségét és a szerbséghez való tartozását mondta ki.

A szerb sajtó propagandája ellenére a külső ráhatásra született, gyakorlatilag oktrojált határozati javaslatot azonban a városban élő zsidók nem fogadták kitörő lelkesedéssel, sőt az egész rendezvényt lényegében bojkottálták.

¹⁶⁴ IAS F:60/P-2971/1941., Kalmár Elemér vallomása III.

¹⁶⁵ CSUKA, 400.

XI. „A Judeomagyarok eszeveszett vitézeinek!” – A szerb sajtó hadjárata

A korrupcióba keveredett Klein Adolf elnöki székét a szabadkai nagygyűlés végül már nem tudta megmenteni. Hogy ebben mennyire játszott közre magának a manifesztációnak a szabadkai bukása, s hogy a hatóságok miért csak annak a kudarca után döntöttek Klein kezének az elengedéséről, ami egyben közéleti szerepvállalásának a végét is jelentette, azt már sosem fogjuk megtudni. Mindenesetre, az egészen bizonyos, hogy a Pénzügyminisztérium vallásügyi osztálya 1931. április 20-án a 37447/31-XV. keltezésű végzésével helyben hagyta a Báni Hivatal 1931. január 13-i döntését, amelyben elrendelte a Hitközség feloszlását és az új választások kiírását.¹⁶⁶

Klein eleget is tett a minisztériumi rendeletnek, s 1931. július 5-én lemondott a hitközség elnöki székéről, majd a távozásával megkezdődött a hitközség ellenőrzése feletti harc.

Végül Kalmár Elemér, a Magyar Párt egykori alapító tagja, 1925-ben a Magyar Párt letartóztatott vezetőinek a védőügyvédje, Bartha Antal Szabadka utolsó magyar városi főorvosának a sugallatára vállalkozott a hitközség vezetésére.

Kalmár elnökségének szinte első napjaiban szembe került a hivatalos jugoszláv közegekkel, mert bár a jugoszláv törvények és a hitközség 1926-ban kiadott alapszabálya értelmében is a zsidó közösség hivatalos nyelve a szerb volt, Kalmár úgy a gyűlések, mind az ülések, a jegyzőkönyvek és a templomi prédikáció nyelvén újra a magyart tette meg, s a nyomásgyakorlás ellenére később sem volt hajlandó ezen változtatni, ahogyan a zsinagóga eredeti magyar feliratait sem távolította el. Mindennek következtében támadások sorait kellett elszenvednie: többször is életveszélyesen megfenyegették, az ablakait beverték, adóalapját pedig megkétszerezték.¹⁶⁷

Ennek ellenére a hitközségben Kalmár és a magyar vonal pozíciói megszilárdultak, s miután egyértelművé vált, hogy az 1931-es szabadkai nagygyűlés is teljes kudarcot vallott, a szerb sajtóban Radivoje Lungulov, a Narodna Odbrana¹⁶⁸ helyi vezetője és a *Narodna Reč* hetilap főszerkesztője¹⁶⁹ és Fedor Nikić, a *Jugoslovenski Dnevnik* napilap¹⁷⁰ tulajdonosa kemény támadást indított Kalmár és a „judeo-magyarok”, illetve a „judeo-magyar sajtó” ellen.

¹⁶⁶ IAS, F:47:1213:II:30/1924.

¹⁶⁷ IAS, F:60:P-2971/1941.

¹⁶⁸ A Narodna odbrana – Népvédelem egy 1926-ban alakult jugoszláv nacionalista szervezet volt. Programjának fő pontja az államnak a „külső és belső államellenes, defetista, bomlasztó elemektől” való megvédése volt. Szoros kapcsolatban állt a Haza Becsületének és Szabadságának Csetnik Egyesületéből kivált Régi Csetnikek Társaságával, melynek egyik vezetője, Ilija Trifunović Birčanin egyúttal a Narodna odbrana vezetője is volt. Birčanin részt vett a Dušan Simović tábornok vezette 1941. március 27-ei tengelyellenes puccsban is.

¹⁶⁹ Bővebben lásd: KOLOZSI, 1979. 207–210.

¹⁷⁰ Bővebben lásd: KOLOZSI, 1979. 190–197.

A szabadkai zsidókat ért szerb sajtótámadások ugyanolyan, sőt, mint azt az alábbiakban kiragadott néhány példa is jól mutatja, még hevesebbek voltak, mint egy évtizeddel előbb a Magyar Párt elleniek.

Ezeknek a támadásoknak az egyik visszatérő célpontja volt a Fenyves tulajdonában lévő *Bácsmegyei Napló*, ekkor már csak *Napló*. 1933. április 2-án például a következőket olvashatjuk:

„Ez az író egy jugoszláv zsidó, szóval egy olyan állampolgár, aki minden egyenlő állampolgári jogot élvez, egy állampolgár, aki a Jugoszláv Királyságban sohasem volt kitéve gyalázkodásnak és támadásoknak, azért, mert zsidó és végül egy állampolgár, aki ezzel a cikkével veszi magának a jogot, hogy a Jugoszláv Királyság összes zsidójának a nevében beszéljen, abban a tudatban, hogy a jugoszláv szaglászérés a magyar és a hitleri „faj” kultúrájától eltérően még nem annyira kifejtett, hogy a zsidók különleges szagára reagáljon.”¹⁷¹

1933. május 11-én Lungulov a zsidóságot támadó vezércikke mellett¹⁷² címdalolon hozta nyilvánosságra a Népkör zsidó tagjainak a névsorát is,¹⁷³ azzal vádolva meg őket, hogy

„[...] amikor a pesti és a bécsi egyetemeken (a zsidó)ifjúság »kulturális« megveretésén megy keresztül; amikor doktor Kuza Vasgárdája ütéseitől a síránkozásukat láthatjuk és amikor néhány fej ismét szétrobban Hitler szadista horogkeszteseitől: akkor itt – különböző magyar és német »faji« és nemzetközi egyesületeket alapítanak, amelyekben az első mondatokat pont Dávid törzsének tagjai fogják vinni. Újságokat adnak ki, kulturális rendezvényeket, koncerteket szerveznek a Népkörben és frenetikusán tapsolnak a pesti vendégeknek, s mindent megtesznek azért, hogy a Pest és Bécs iránt érzett szerelemük kiteljesedjék.”¹⁷⁴

Alig egy hónappal később Lungulov címdalivali vezércikkében újra támadott:

„[...] Amikor ti a más országokban üldözött zsidókért álltok ki, akkor a napnál is világosabb, hogy az egész világ előtt zsidó nemzetiségűnek valljátok magatokat. Akkor pedig hogyan lehetséges az, hogy itt Jugoszláviában pedig nagy magyarok vagytok? Vagy az egyik, vagy a másik. Válasszátok bármelyiket, de akkor annak összes következményét is viseljétek. Ezért ebben a mi esetünkben sem tisztességes az, hogy az én támadásaim elől az általános zsidó menedékbe

¹⁷¹ Rasrdi se Moric! [Dühös a Móric!] *Narodna reč*, 1933. április 2. 2.

¹⁷² Omladinski reč „našim” jevrejima. [Ifjúsági mondatok a „mi” zsidóinknak] *Narodna reč*, 1933. május 11. 1.

¹⁷³ Jevreji kao časnici i članovi mađarskog „Nepkera”. [A zsidók, mint a Népkör vezetői és tagjai] *Narodna reč*, 1933. május 11. 1. A több száz nevet tartalmazó listából lehet egyébként megtudni azt, hogy a Népkör vezetőségének izraelita vallású tagjai a következő személyek voltak: Szinger Béla, Löwy József, Székely Áron, Tisza András, Vasvári József, Strasser Béla, Fenyves Ferenc, Havas Emil, Havas Károly, Kende Ferenc, Milkó Aurél, Munk Arthúr, Ney László, Radó Imre, Schulmann Imre, Török Béla, Hirth Aladár.

¹⁷⁴ Uo.

vonultok vissza, holott, amikor én titeket támadlak, akkor azt nem zsidó mivoltok miatt teszem, hanem azért mert magyar sovíniszták, az »ezeréves kultúra« és megalománia zászlóvivői vagytok.¹⁷⁵

A *Dnevník* 1934. február 18-án azért támadta Kalmár Elemért, mert a hitközsgben továbbra is a magyar nyelvet használta:

„[...] Ha Dr. Kalmár úr olyan jól tudja, hogy a zsidó hitköztség községi intézmény és ő, mint annak az elnöke közhivatalt tölt be, akkor tudnia kell azt is, hogy az államnyelv tisztelete és alkalmazása tekintetében milyen kötelességeket állapítanak meg a pozitív törvényes rendelkezések. És ha már nyilvános vitába bocsátkozott, meg vagyunk róla győződve, hogy a közvéleményünk hálás lesz, ha közli vele: 1.) a zsidó hitköztség mai vezetőségének minden tagja tudja-e és milyen mértékben államunk nyelvét, 2.) a vezetőségi testület üléseit államnyelven vezetik-e és ezeken az üléseken ő és a többi tag államnyelven beszélnek-e vagy magyarul, 3.) magából a zsinagógából el vannak-e távolítva a magyar felírások és mikor, s bizonyos imákat, amelyeket nem óhéberül mondanak, a mi nyelvünkön mondják-e, vagy magyarul.”¹⁷⁶

A *Narodna reč* 1934. március 4-ei számában *Elég! A Judeomagyarok eszeveszett vitézeinek* címmel közölt publicisztikát:

„Az a vakmerőség, amely ebben a meggyökerezett judeo-magyarban megtestesül és az egész határtalan szemtelenség, amellyel ő tolakodóan affirmálja magát a mai ernyedt világban, azokban a napokban triumfált, amikor a jugoszláv zsidók összeölelkeztek és tömörültek. Megkísérelték, hogy ezt a konstruktív mozgalmat lekicsinyeljék, ironizálják, azokat az embereket pedig, akik elhatározták, hogy otthon és az utcán a mi jugoszláv nyelvünkön beszéljenek nyilvánosan kinevessék, – ezek bennünket egyenesen megaláztak. Hihetetlen, de tény, hogy ők ezt Szabadka városában tették, amely a jugoszláv királysághoz tartozik.”¹⁷⁷

Pár nappal később, 1934. március 13-án a *Dnevník* nem kis kárörömmel nagy terjedelmű cikket közölt a hitközsgeen belüli csatározásokról,¹⁷⁸ hogy a következő nap a „tájékozatlan” olvasóknak elmagyarazza, hogy mit is kell a judeo-magyar fogalmon érteni.

„Ezek azok, akik a szabad Jugoszláviában, amely kenyeret, megélhetést és annak lehetőségét adja nekik, hogy felépítsék a palotáikat, 15 évnyi együttélés után arra vetemednek, s azzal dicsekednek, hogy az anyanyelvük a magyar, s akiknek

¹⁷⁵ Odgovor na prvi de pirgovora velikom-madarskim jevrejima. [Válasz az észrevételek első részére a nagymagyar zsidóknak] *Narodna reč*, 1933. június 22. 1.

¹⁷⁶ *Dnevník*, 1934. február 18. (Korabeli szám kigévelt oldala: IAS, F:60/P-2971/1941.)

¹⁷⁷ Dosta! Izbezuimljenim vitezovima judeo-madarskog fronta! [Elég! A Judeomagyarok eszeveszett vitézeinek] *Narodna reč*, 1934. március 4. 1.

¹⁷⁸ Nezapamćena bura na redovnoj godišnjoj skupštini jevrejske veroispovedne opštine u Subotici. [Sosem látott botrány a Szabadkai Zsidó Hitközség évi közgyűlésén] *Jugoslovenski dnevník*, 1934. március 13. 2.

a nyilvános és magán jellegű összejöveteleik tisztán magyar jelleget viselnek. Csak akkor fognak államnyelven beszélni, ha nagyon muszáj, vagy ha ez szolgálja az érdeküket. Lelkükben és érzésvilágukban, neveltetésük és szocializációjuk által ők továbbra is magyarok maradtak. [...] A kisujjukat sem mozdították azért, hogy bebizonyítsák, hogy semmi közük nincs már a »régii hazájukhoz« – ahogy legutóbb fogalmaztak a gyűlésükön, s éppen ellenkezőleg, a viselkedésük miatt lett kénytelen a nemzeti sajtó, s hittestvéreik egy része fellázadni, hogy letérítse őket erről az útról.¹⁷⁹

A hittársak lázadása, ahogyan a *Dnevník* fogalmazott, 1934. július 15-én Belgrádban székelő Jugoszláv Hitközségek Szövetsége által megfogalmazott határozatban csúcsozott ki, amely azt javasolta, hogy a hitközségek kezdjék meg azt az akciót, amely a Vajdaság egész területén teljesen kiszorítja a magyar nyelvet a magán- és a társadalmi életből.¹⁸⁰

Mindez a valóságban azonban nem vezetett, nem is vezethetett eredményre, s a zsidóknál már csak az idő rövidege miatt sem sikerült a magyar nyelvet elnémitani, így a „judeo-magyarok” elleni támadások a következő időszakban is bő muníciót szolgáltattak a helyi szláv sajtónak. Ennek csúcsát a *Narodna reč* 1935. június 9-én megjelent vezércikke jelentette, amelyben Lungulov Fenyvest, a *Naplót* és a „judeo-magyarokat” en block a magyar irredentizmus zászlóvivőiként vádolta meg.¹⁸¹

XII. „Attól tartok, ádáiz testvérhárc fog most kezdődni” – Hárc a Magyar Olvasókörért

A húszas-harmincas évek fordulójára az „öregék” nemzedékének egymás közötti hárca mellett megjelent és helyet követelt magának az időközben felnövekedett új kisebbségi magyar generáció is, amelyik frontális támadást intézett nem csak az előző periódus konvencionális gondolatvilágával és felfogásával szemben, hanem egymással is komoly ideológiai, sokszor már-már szellemi háborús összetűzéseket is kreált.

A megmaradt középosztály és a birtokosok gyermekei elsősorban a Zágrábi Egyetemre iratkoztak be, s 1924-ben elsőként itt is alakult meg Vilt Vilmos újvidéki orvos támogatásával a Vojvodina nevű katolikus diákegyesület, amely a kezdettől fogva a keresztény világnézet szellemiségében fejtette ki tevékenységét. 1932-ben jött létre a Boldog Krizinről elnevezett diákkonviktus, 1936-ban pedig létrehozták a zágrábi magyar diákokthont. Az egyesület erejét, befolyását

¹⁷⁹ Na prekretnici – Ko su judeo-madari. [Válaszúton. Kik a judeo-magyarok?] *Jugoslovenski dnevník*, 1934. március 14. 2.

¹⁸⁰ Više svetla u problem Judeo-madara. [Több fényt a judeo-magyar problémának!] *Narodna reč*, 1934. augusztus 19. 1.

¹⁸¹ „Баратшар” [Barátság] *Narodna reč*, 1935. június 9. 1.

mutatja az is, hogy 1934-re a költségvetése már elérte az évi 50 ezer dinárt.¹⁸² Ebben az évben mintegy 150 magyar egyetemi hallgató tanult Zágrábban, többségük az orvosi, az állatorvosi, a gyógyszerészeti, illetve a jogi karon. Közülük mintegy százan voltak tagjai az 1932-ben alapított Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületének. A tagság zöme a középosztálybeli, jómódú vagy vagyonos családok gyermekeiből került ki, s hivatalos világnézetük a keresztény-szocializmus volt. Azonban a tagok jó része, de magának az egyesületnek a szervezeti felépítése is a Führer-prinzip elvet követte.¹⁸³

„Hitler horogkeresztesei új áramlatokat sodortak a zagrebi kis magyar sziget harcias lelkébe. Határozott világnézet alakult ki az egyesületben és részben annak keretein kívül is. A nemzeti keresztényszocialista világnézetet vallják és evvel párhuzamosan – »Heil Hitler« – kimondottan antiszemita. Ez a leszögeztet álláspont bizonyos tekintetekben holtpontra juttatta az egyesületi életet. Szembehelyezkedésük nemcsak a zsidósággal szemben történik, hanem mindazon kisebbségi keresztényekkel szemben is, akik a határozottan kimondott (hasznos vagy káros?) világnézetükkel nem azonosítják magukat. Egyöntetűleg nem vesznek részt semmiféle más irányú kultúrmunkában. (Pl. teljesen passzív álláspontot foglalnak el a Híd fiataljainak kultúrmunkájával szemben.)”¹⁸⁴

A zágrábi egyetemisták világgképét mutatja az is, hogy az 1938/39-es tanévben többek között *A zsidóság szerepe a magyar közgazdaságban*, illetve *Keresztény nemzeti eszme* címmel rendeztek előadásokat.¹⁸⁵

Ebből a szellemi körből nőtt ki aztán Nagy Iván mozgalma, akiről a zágrábi magyar konzul már 1926 folyamán értesítette Budapestet.. Nagyra zágrábi tartózkodása során nagy hatással volt a horvát politikai mozgalom, eszmeképe a retorikájában republikanizmust hirdető, a valóságban azonban nagy-horvát ambíciókat dédelgető Stjepan Radić Horvát Parasztpártja volt, amely Nagy szemében a Belgrád elleni sikeres politikai küzdelmet testesítette meg. Ennek hatására fogalmazta meg téziseiben a magyar ellenállást, a népi gyökerekből való szervezkedést és a zágrábi politikai orientációt. Míg a Magyar Párt fennállása során mindvégig sikertelenül próbált meg el- és leérni a nincstelen magyar falusi tömegekhez, addig Nagy Iván a Horvát Parasztpárt politikájának lényegi elemeit és kommunikációs technikáját átvéve, valamint a szerb politikai elittel és a magyar birtokos réteggel való konfrontációjának köszönhetően sikeresen gyökeret tudott verni ebben a közegben. A köréje formálódó politikai opció a földkérdést jobboldali radikális eszközökkel kívánta megoldani, s politikai programjába Pleszkovich Lukács után – igaz majd egy évtizeddel később és teljesen más okokból – másodikként beemelte a Vajdaság autonómiájának a kérdését

¹⁸² CSUKA, 1995. 488–489.

¹⁸³ A zagrebi főiskolai hallgatók. *Híd*, 1937. január–február, 22–21.

¹⁸⁴ LÉVAY Endre: A kisebbségi Egyetemisták élete. *Kalanyia*, 1934. december. 913.

¹⁸⁵ CSUKA, 1995. 490.

is, amellyel szemben taktikai megfontolásokból a Magyar Párt fennállása alatt mindvégig elutasító volt. 1935. december 8-án a *Nép* című hetilap megalapításával, az újvidéki *Reggeli Újság* napilap támogatásának a megszerzésével, valamint 1940. november 1-én a *Jugoszláviai Magyar Élet*, 1941-től *Magyar Élet* kéthetente megjelenő folyóirattal olyan médiatérre és kommunikációs eszközökre tett szert, amelyek révén egyrészt sikerült megtörnie a délvidéki magyar médiatérben a *Bácsmezei Napló* (ekkor már csak *Napló*) addigi kétségtelen dominanciáját, s sikeresen tudott eljutni és hatni a magyar társadalom szinte minden társadalmi rétegére.

Ennek a többsíkú politikai kommunikációnak, no meg az állandó terepi munkának és a konspiráció alapuló sejtszervezetek megalakításának köszönhetően, Nagy Iván elsősorban a Tisza-mentén és a Dél-Bácskában – Óbecsén és Újvidéken – nagy hatást tudott gyakorolni a Magyar Párt által a húszas években gyakorlatilag megszólításra képtelen magyar nincstelenek tömegeire, amelyek személyében nem a karrier-, hanem elsősorban a munkáspolitikust látták.¹⁸⁶

Teljesen más utat járt be a Belgrádban tanuló magyar fiatalok története. A földrajzi közelség, az olcsóbb megélhetés miatt a szerb fővárost elsősorban a szegény családi sorból kikerült diákok látogatták. Tagjai szinte kivétel nélkül az iparosok, a kiskereskedők, vagy az anyagi egzisztenciájukat teljesen elvesztő és ezért mélyszegénységben tengődő értelmiségi szülők gyermekei közül kerültek ki. Zágrábbal ellentétben a nyomor itt leírhatatlan volt. A diákszállításokon sokszor 8-10 magyar gyerek zsúfolódott össze egyetlen szobában, s tengette nehéz életét. Közülük sokan esténként pincérmunkát vállaltak, vagy hajnali tejkijordók voltak, a lányok pedig kávémérésekben voltak kénytelenek a tanulás mellett dolgozni, hogy úgy-ahogy biztosítsák a megélhetésüket.

„Szegény sorsú kisebbségi szülők gyermekei tanulnak itt, akik elvonják szájuktól a falatot, csak hogy tovább tanulhassanak. Ezek a fiúk élvezik a legkevesebb segílyt. Ha fölutazik Beogradba, kibérel egy szobát, tandíjat fizet, és valamelyik szegényes pinceéteremben abonálja magát. Nem marad egy garasa sem: de otthon a szülőknek sem. Egypáran még három-négyszáz dináros keresetükből felét hazaadják, hogy munka nélküli szüleiknek legyen mit enni. Nagyon körülményes az életük és nagyon szomorú. Szinte csodálatos, hogy a nehéz anyagi gondok mellett türelmesen küzdenek az éhséggel, maró hideggel, és mégis aránylag nagyobb munkát fejtenek ki a kultúra minden terén, mint az előbbiek. Egyik tejeskannákkal rohan reggel végig a ködös utcákon, a másik pincéreskedik egy pinceéteremben, a harmadik zenész egy bárban, és az örökös kéjtelmes zúg a fejében, a negyedik könyvekkel ügynökösködik, szenvednek, sokat szenvednek, hogy egykor lediplomálhassanak, és nyugodt életet élhessenek, melyben majd kipihenik ifjúkori nehéz fáradalmaikat. Nappal robotolnak, mint

¹⁸⁶ Nagy Iván politikai tevékenységét és a Magyar Párt viszonyát bővebben lásd: XII. Egy ellentmondásos délvidéki magyar politikus életútja. Dr. Nagy Iván (1904–1972) életrajza.

a sóhordó munkások, éjjel a rideg lámpafénynél, amikor a sötétség leple alatt mindenki piheni fáradalmait, ők magolják fáradhatatlanul, elnyűtt, kölcsönként, szerzett jegyzeteiket. Dülledt, álmatlan szemek merednek a jegyzetekre: nem érzik ezek a gyomorkorgást vagy a hidegtől meggebedt kezek remegését. Az akarás, a tanulni akarás és élni akarás önkívületi állapot a ez.”¹⁸⁷

Ilyen előzmények után nem meglepő, hogy a belgrádi magyar diákok egyesülete csak 1933-ban alakulhatott meg, melynek megalapításában tevékeny szerepet játszott Szántó Gábor, az aktuális belgrádi kormányzattal együttműködő, a Magyar Pártból 1927-ben kilépett szabadkai politikus.

A Bolyai Farkas Magyar Diákegyesületre ezért rögtön megalakulásától nagy nyomás nehezedett úgy Szántó és a belgrádi kormánykörök, mind Nagy Iván politikai formációja révén, de megkörnyékezték az egyesületet a volt Magyar Párt befolyásos politikusai is. 1934-ben az egyesület elnöke Csapo Sándor lett, s ekkor Strelitzky közbenjárására sikerült megszervezni a Bolyai menzáját is. Ennek következtében Nagy Iván teljesen eltávolodott a belgrádi diákoktól. Nem csak a menza létrehozása miatt, hanem azért is, mert a belgrádi diákok zöme következetesen elutasította a keresztény nemzeti szellemiséget, s tagjai közé minden magyar anyanyelvű – tehát zsidó – diákot is befogadtak. 1936-ban az egyesületnek mintegy hatvan tagja volt.¹⁸⁸

„Politikai állásfoglalásukra nézve a beográdi egyetemisták ismertek, mint demokraták és antifasiszták. Talán nincsen egyetlen egyeteme sem Európának, ahol annyira szívükön viselnék a hallgatók a dolgozó nép érdekeit: a demokráciát, a szabadságot és a békét. A beogradi főiskolai hallgatók 95 százaléka antifasiszta és törekvéseikkel, harcaikkal és munkájukkal számtalanszor megmutatták milyen odaadó munkásai a békének és az előrehaladásnak és milyen határozottan küzdenek a fasiszmus és a háború ellen. [...] A dolgozó nép gyermekei ők, nehéz jelennel, sívár kilátásokkal. De egységesek és demokraták, helyzetük és feladatuk teljes tudatában őszinte védelmezői a dolgozók érdekeinek és a békének, megfélemlíthetetlen harcosok a reakció, a fasiszmus és a háború elleni küzdelemnek. Ők az egész dolgozó ifjúság egységének előharcosai.”¹⁸⁹

A harmadik egyetemi város, bár ezt a meghatározást talán célszerűbb lenne idézőjelbe tenni, ahol nagy(obb) számban tartózkodtak magyar diákok, Szabadka volt, ahol a Belgrádi Egyetem kihelyezett tagozatán, a jogi fakultáson végezték tanulmányaikat. Az itt tanulók aktívan részt vettek a Népkör, később a Magyar Olvasókör munkájában. Ők alapították, hozták létre ennek keretén belül az Ifjúsági Kultúrosztályt. Emellett színházi és ismeretterjesztő előadásokat tartottak, s az analfabetizmus felszámolásának a céljával rendíthetetlenül járták a Szabadka környéki falvakat.

¹⁸⁷ LÉVAY Endre: *A kisebbségi Egyetemisták élete. Kalangya*, 1934. december. 913–914.

¹⁸⁸ CSUKA, 1995. 488., 491–492.

¹⁸⁹ A beogradi főiskolai hallgatók helyzete. *Híd*, 1936. november–december. 3.

„A suboticei magyar fiatalok (szándékosan írom, hogy fiatalok, mert nagy részük anyagi szegénység miatt nem élvezheti az egyetemista jelzőt. Itt legfeljebb 25 magyar egyetemista van, beleszámítva a sentaiakat, horgosiakat, kanizsaiakat) élete elég sivár és eseménytelen; ám annál több eredményt tudnak fölmutatni. Működésüket a huszonnyolcas és huszonkilences években kezdték mint jogászok a zagrebi Vojvodina korporáció fiókjaként Theresianum név alatt. Ez az egyesület azonban rövid életű munkálkodás után megszűnt. 1931-ben a suboticei Népkör kultúrosztályaként indultak újra a felső-vajdasági magyar fiatalok, és fáradtságot nem ismerő erővel dolgoztak három éven keresztül. Az egyesület tagjául vett minden magyar kisebbségi fiatalt, tekintet nélkül annak foglalkozására, vallására vagy nemére.”¹⁹⁰

Ezt a csoportot állandó támadások érték baloldali kötődéseik miatt.¹⁹¹

Ebből a belgrádi, szabadkai és a Zágrábban perifériára sodródott közegekből formálódott aztán ki Mayer Ottmár vezetésével az az egyértelműen baloldali, sőt kommunista irányzat, amely 1936-ban a *Híd* folyóirat átvételével megjelenhetett a délvidéki magyar médiapiacra is, s ezáltal kitört az addigi közéleti elszigeteltségből. Az egyre inkább a szélsőbal kommunista irányzat felé tolódó *Híd* szerkesztőségének a legszűkebb köréből Mayer¹⁹² mellett Singer Adolf, Steinfeld Sándor, Löbl Árpád, Atlasz János, Stern Emil, Papp Pál, Schwalb Miklós, Steinitz Tibor, Gál László, Löbl Iván, György Mátyás, Wohl Lola és Sher Kata Minderović is zsidó gyökerekkel bírt.

Mayer, aki Nagyhoz hasonlóan – igaz, teljesen más politikai ideológia és koncepció mellett – ugyancsak vezéri ambíciókat dédelgetett, s az már talán csak a sors és a kor paradoxona lehetett, hogy mindketten a „régit végleg eltörölni”, vagyis a húszas évek kisebbségi liberális polgári politikájának a meghaladásában látták politikai ambícióik valóságban történő realizálásának az esélyét.

Így aztán a két hasonló habitusú, de ideológiailag homlokegyenest eltérő koncepciót képviselő Mayer és Nagy közötti összecsapás sorsszerűen be is következett.

A Magyar Párt egykori prominensei, de különösen Várady, Strelitzky és Marton Andor már a kezdetektől ingerülten figyelték Nagy Iván mozgalmának a térnyerését, de hasonló averzióval és ingerültséggel, sőt tanácsalansággal reagáltak a kommunista Hidasok mind erőteljesebb kibontakozására is. Miután Marton Andor 1936. május 5-én Strelitzky Dénesnek írt levelében élesen kikelt a *Híd* egyre balra tolódó irányzata ellen, Strelitzky Váradynek írt levelében osztotta meg az események ilyen irányba történő elmozdulásával kapcsolatos dilemmáit.

¹⁹⁰ LÉVAY Endre: A kisebbségi Egyetemisták élete. *Kalangya*, 1934. december. 914.

¹⁹¹ CSUKA, 1995. 494.

¹⁹² Mayer családja eredetileg izraelita volt, ő maga viszont már kikeresztelkedett.

„Az én levelemhez csak azt szeretném még hozzátenni, hogy én a legnagyobb aggodalommal látom a dolgok fejlődését. Andor úgy látszik nincsen tisztában az ifjúságban erjedő mozgalmak jelentőségével és az egyes csoportok súlyával. Attól félek, hogy nagy és értékes rétegeket fordítana el tőlünk, ha a Hídnak frontálisan neki mennének.”¹⁹³

Bár a *Híd* Szabadkán jelent meg, a szabadkai magyar politikai erőterben a Mayer köré tömörülő Hidasok az agrárproletariátus soraiban egyre nagyobb népszerűségük ellenére sem tudtak valós politikai befolyásra szert tenni. Ugyanezzel a problémával, igaz, teljesen más előjellel Nagy Iván is kénytelen volt szembesülni.

Hogy a helyzet még ettől is komplikáltabb volt, és az a zsidóság megítélésére szintén negatív hatással legyen, annak a fentebb már említett, kikeresztelkedett, zsidó származású Szántó Gábor politika színrelépése is az egyik oka volt. A szabadkai orvosra Belgrád kreálmányaként az 1929-es királyi diktatúra bevezetése után azt a feladatot szabták, hogy az ő személyével is demonstrálják a hazai ellenzék és a külföld felé az új politikai rendszernek azt a széles társadalmi bázisát, amelyet a kisebbségek is támogatnak.

Szántó ezt a szerepet vállalva a mindenkori jugoszláv kormányhoz hű Jugoszláviai Magyar Hűségmozgalom vezetőjeként abból a politikai koncepcióból indult ki, hogy a magyar kisebbség csak úgy tudja elérni azt, hogy a regnáló rendszer a magyarokat egyenjogú állampolgárként kezelje, ha a közösségnek sikerült eloszlatnia az irányába megnyilvánuló bizalmatlanságot és egyértelműen be tudja bizonyítani a rendszer és az állam iránti hűségét. Ebből kiindulva alapította meg 1930-ban a belgrádi kormánypárt, a Jugoszláv Egységmozgalom magyar szervezetét, amelyben elsősorban arra a Fedor Nikićre támaszkodott, akinek a szabadkai lapja, a *Dnevnik* – mint azt fentebb már láthattuk – éles kirohanásokat intézett a szabadkai magyar zsidók ellen.

Szántó 1931-ben előbb szabadkai önkormányzati, majd országgyűlési képviselő lett. Bár képviselővé választása után számos alkalommal szót emelt a magyarok sérelmei és gazdasági hátrányai miatt, zsidó származása és felszólalásainak a gusztustalanság határát súroló hűségnyilatkozatai miatt számos támadás érte, s a magyar tömegek végeredményben sosem fogadták el vezetőjüknek. Szántó, s közvetve a zsidóság megítélését ráadásul az is rontotta, hogy a nevéhez volt köthető a kormányhoz lojális Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Liga létrehozása is, amelynek az volt a feladata, hogy ellensúlyozza Prokopy Imrének a délvidéki magyarság helyzetével a genfi Népszövetséghez beadott beadványait.¹⁹⁴ Szántó végeredményben, akárcsak Nagy Iván és Mayer Ottmár, Szabadkán szintén legitimációs problémákkal volt kénytelen szembesülni.

¹⁹³ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1936. május 9. In: A. SAJTI, 2016. 399–400.

¹⁹⁴ Bővebben lásd: *A visszatért Délvidék*. Szerk.: CSUKA Zoltán. Budapest, 1941. 67–80. – EILER Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió – Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson*. (1925–1939) Budapest, 2007. 49–50., 52., 155–161., 166., 181., 196–200., 211., 232–236.

Bár, 1931 decemberében Szántó találkozott az egykori Magyar Párt prominens vezetőivel, a Belgrád támogatását élvező politikus és a Budapestről insturált egykori Magyar Párt tagjai között nem jött létre érdemi együttműködés. 1935-ben ismét parlamenti képviselővé választották, 1938-ra azonban már Belgrádban is elszigetelődött, amikor is a helyét Fodor Gellért horgosi vállalkozó vette át. Szántót az országos politikából való kiszorulásért 1939-ben a szabadkai városi tanácsi tagsággal kárpótolták, s ilyen minőségben mint a kormány embere, a belharcban a „divide et impera” logikáját követve hol az egyik, hol a másik oldalra állva, jelentős szerepet játszott a Népkörön belüli belharcok kulminálásában, s Belgrád akaratának az érvényre juttatásában.

Alapvetően ezek az okok vezettek oda, hogy Nagy Iván és Mayer Ottmár ideológiai párharcának, hatalmi harcának és összecsapásának – amelybe Szántó Gábor a kormány embereként harmadik félként kapcsolódott be, míg a Magyar Párt középutas politikusai pedig egyszerűen csak belesodrótak – egyik fő színtere a *Nép* és a *Híd* hasábjain zajló kölcsönös támadások frontja mellett a korban a szabadkai magyarság kulturális bástyájának számító Népkör, 1934-es újraindulásától Magyar Olvasókör lett.

Ez a szembenállás és a Népkör ellenőrzése feletti hatalmi harc aztán aránylag rövid idő alatt túllépett a klasszikus ideológiai csatározásokon. Abban egyre inkább kitapinthatóbb lett úgy Mayerék, mint Nagy Ivánék részéről az egykori Magyar Párti politikusokkal szembeni generációs averzió, másrészt pedig, mivel az Olvasókör a vezetőségében és a tagságának a soraiban is jelentős volt a helyi izraeliták száma, így a küzdelem fókuszába a generációs párharcok mellett a zsidókérdés került.

Mindez 1937 februárjában lett nyilvánvaló, amikor a közelgő választmányi tisztújításra készülve az Olvasókör feletti ellenőrzés megszerzése céljából az abban érintett érdekcsoportok megkezdték a szervezetbe való tömeges belépésüket.¹⁹⁵

Ezzel volt összefüggésben az a február 20-án megtartott teltházás Ady-est is, mely után a nagy sikerű rendezvény apropójából összehívott választmányi ülés botrányba fulladt, mivel Macskovics Benedek mérnök, a néhai Magyar Párt egyik kezdeményezője és alapítója hevesen tiltakozott az est koncepciója és ideológiai mondanivalója ellen, s „Márpedig itt vörös est többé nem lesz!” felkiáltással elhagyta az ülést.¹⁹⁶

Macskovics kirohanását követő első összecsapások kezdetben még csak az erősen baloldali Ifjúsági Osztály megrendszabályozására irányultak. A viták elmérgesedése következtében a kultúr szervezetben nem sokkal később már teljes törésre, sőt szakadásra került sor.

¹⁹⁵ Jegyzőkönyv a szubotícai Magyar Olvasókör Választmányának 1937. február 7-én megtartott üléséről. (A Magyar Olvasókör jegyzőkönyveit a Népkör vezetése bocsátotta a rendelkezésemre.)

¹⁹⁶ LÉVAY Endre: *Egy nemzedék elindul*. Szabadka, 1974. 29.

Macskovics Benedek 1937. április 4-én lemondott az Olvasókörben betöltött főtitkári posztjáról.¹⁹⁷ Az október 10-én megtartott tisztújító választásokat végül Nojcsék Géza vezetésével az egykori Magyar Párt liberális és közeputas konzervatív politikusai nyerték meg.

A választásokon alulmaradt Nagy Iván-féle frakció, Macskovics Benedek és Veréb Gyula ügyvéd vezetésével előbb belülről próbálta megbuktatni az új vezetőséget, majd – mivel tervük kudarcba fulladt – a horvát/bunyevác Katolikus Kör alosztályaként létrehozták saját szervezetüket, a Katolikus Kör magyar tagozatát, de az Olvasókörből továbbra sem léptek ki.¹⁹⁸

A két fél közötti csatározások éleződésével az ideológiai ellentéteken kívül egyre nagyobb szerepet kapott a zsidókérdés. Újra kísértett a közelmúlt s a jelen: Fedor Niki és Radivoje Lungulov heves kirohanásai után az Olvasókört immáron a szabadkai magyarok jobboldali szárnya is hevesen támadni kezdte. Mindez oda vezetett, hogy az antiszemita kilengések ellen tiltakozva, 1938. január 2-án Strelitzky Dénes lemondott az Olvasókör ügyvezetői tisztségéről.¹⁹⁹

„Subotica 1938 jan. 3.

Kedves Barátom!

Nagyon köszönöm újévi szíves megemlékezésedet. A jókívánásokat szívből viszonzom, s kérek, hogy légy szíves azokat feleséged öngyászta és az egész család előtt tolmácsolni. Megemlékezésednek a mai, kétségtelenül nehéz helyzetben kétszeres értéke van.

A Köri ügyvezető elnöki tisztségemről lemondásom benyújtotta, s mint a mai lapokból olvashattad, igyekeztem valami elfogadható formában megindokolni. Más kérdés azonban az, hogy az indokokat elhiszik és elfogadják-e? A dolog minden esetre nem megy olyan simán, mint gondoltam. Attól tartok, hogy ennek a visszavonulásnak nemcsak a Körre, hanem az egész mozgalomra kedvezőtlen hatása lesz. Minden esetre mindent meg kell tenni, hogy megakadályoztassék, hogy olyan mérvű félreállások, sőt Veletek szemben szembehelyezkedések támadjanak, amelyek az amúgy is – én tudom a legjobban – rendkívüli nehéz helyzeteket kilátástalanná tennék.

Sajnos, nekem ma is az a nézetem, hogy nekem van igazam. A mi helyzetünk nem hasonlítható sem a csehszlovákiai, sem pedig a romániai magyar kisebbség helyzetéhez már csak azért sem, mert számunk túl kicsi és nem élünk kompakt tömegekben, úgy, hogy politikai erő szempontjából csak az esetben jelenthetünk valamit, ha világnézeti szempontból nem tagozódunk szét. Ez most a mi városunkban megkezdődik és kérdés, hogy hol áll meg. Úgy érzem, hogy én voltam az utolsó, aki még úgy, ahogy össze tudtam fogni itt minden számot-tevő tényezőt,

¹⁹⁷ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör április 4-én megtartott rendes választmányi üléséről.

¹⁹⁸ CSUKA, 1995. 451.

¹⁹⁹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1938. január 2-án megtartott rendes választmányi üléséről.

s legalább presztízs erőt tudtam az itteni magyar szervezkedésnek szerezni. Most ez végveszély fenyegeti. Attól lehet tartani, hogy vagy egy ádáz testvérharc keletkezik, vagy pedig a vezetőség, nem vonva le semmi konzekvenciát, helyén maradva Szántó mellé áll, elvbarátainkat téve felelőssé a Kör bekövetkezett válságáért. Mindkettő kétségbeejtő perspektíva, amit még növel az is, hogy Szántó emberei úgyszólván kizárólag az ellencsoporttal mentek s így most esetleg két lóra ülhet.

Azért tartottam szükségesnek lemondó leveletem a sajtóban egész terjedelmében közölni, hogy egyrészt elejét vegyem minden képtelen mende-mondának, másrészt a lemondás ódiúmat egyéni indokaim közlésével az itteni közvélemény jelentékeny részének szemében Rólatok levegyem. Még így is nehezen megy a dolog.

Úgy tudom, hogy Leó Reök kérésére, aki tegnap itt volt, s látta a nehéz atmoszférát, holnap jön, s igyekezni fog valamilyen [...] megoldás létrehozásán közreműködni. A megoldás módját azonban elképzelni sem tudom a szembenálló táborok intrazigens álláspontja miatt.

Én a magam részéről mindent meg fogok tenni, hogy egyrészt a bomlást megakadályozzam, másrészt, hogy a talajt számotokra itt, ebben a legnagyobb magyar emporiumban, mennyire lehet, biztosítsam.

Nagyon sajnálatos, hogy a dolgok ide fejlődtek. Meg vagyok róla győződve, hogy ha módom lett volna elvbarátainkat a való helyzetről és a részletekről felvilágosítani, sok mindent másként láttak volna. Sajnos lekötözve erre lehetőség nem volt. Minden esetre végtelenül szomorú volna, ha ez a legnagyobb kulturális intézményünk paralizálódnék vagy pláne elpusztulna.”²⁰⁰

Strelitzky távozása azonban nem tudta feloldani a feszültségeket, sőt a zsidók elleni támadások csak tovább fokozódtak. Macskovicsék Szántó Gáborral együtt most már azzal a követeléssel álltak elő, hogy az Olvasókör összes termében helyezék ki a feszületet, amit végül a Kör vezetősége végül azzal az indokkal utasított el, hogy ez a szimbólum profanizálását jelentené, és a „kereszt védelmében tiltakoztak a kereszt kihelyezése ellen”.²⁰¹ Erre válaszul, Macskovicsék a városban több helyen is aláírásgyűjtést indítottak az Olvasókörben lévő zsidók eltávolításáért.²⁰²

Az események ilyen alakulása végül azt eredményezte, hogy az Olvasókör ifjúsági alosztálya a június 3-án megtartott nagygyűlésén a Nagy Iván-féle szárny kizárását követelte, arra hivatkozva, hogy amennyiben ez nem történik meg, úgy „a magyarság egyik értékes elemét, a zsidóságot építőmunkánkban elveszítjük és minden erőnkkel odahatunk, hogy az ilyen és hasonló alattomos munkát a jövőben lehetetlenné tegyük. Nem vagyunk hajlandók politikai kalandokba bocsátkozni, legkevésbé pedig fajiságtól elfogult politikai kalandorokkal és karriervadászokkal együttműködni.”²⁰³

²⁰⁰ Strelitzky Dénes levele Várady Imréhez, 1938. január 3. In: A. SAJTI, 2016. 493–494.

²⁰¹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1938. május 8-án megtartott választmányi üléséről.

²⁰² Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1938. június 8-án megtartott rendes választmányi üléséről.

²⁰³ A magyar ifjúság döntése. *Híd*, 1938. június. 195.

Az Ifjúsági Alosztály proklamációja természetesen tovább mélyítette a Körön belüli szakadékat, s a vezetőségre is egyre nagyobb külső nyomás nehezedett.²⁰⁴

1938. június 26-án végül Strelitzky ügyvezető elnöksége alatt került sor az éves közgyűlésre, amelyen a szembenálló frakciók egésze felvonult. Az évi jelentés felolvasása után elsőként Veréb Gyula, a Nagy Iván-féle szárny tagja szólalt fel, aki mondandóját azzal kezdte, hogy a beszámoló összes pontjában talált kifogásolnivalót. Majd a lényegre térve azt hangsúlyozta, hogy ő és a frakciója az Olvasókörön belül elsősorban keresztény és magyar nemzeti kultúrmunkát kíván folytatni, ugyanakkor erőteljesen tiltakozott az ellen, hogy őt bárki is antiszemitizmussal vádolja. Veréb felszólalása közben kitörték az indulatok, és azt csak számos bekiabálás után tudta befejezni. Ezt követően maga Nagy Iván kért szót, aki rövid beszédében az indulatok csitítására kért fel mindenkit, a Kör tagjait pedig testvéri megértésre, egyetértésre és egy barátságosabb hangulat megteremtésére szólította fel. Macskovics Benedek is szót kért, aki elsősorban a Kör színházi előadásait kritizálta, majd erélyesen kikérte magának, hogy őt és frakcióját az antiszemitizmus vádjával illessék.

Ez után Veréb Gyula és Macskovics Benedek a jelentésről névszerinti szavazást kért. Ennek eredményeként a tagság többségi határozattal elfogadta az éves beszámolót, majd a már hónapok óta lemondásban lévő Strelitzky helyett Prokesch Mihályt választották meg ügyvezető elnöknek.²⁰⁵

Bár az Olvasókör feletti ellenőrzést látszólag továbbra is az egykori Magyar Párt középutas politikusainak a kezében maradt, Strelitzky aggodalommal tekintett a jövőre:

„Mind inkább növekszik az aggodalmam, hogy komoly mozgalmak támadnak, amelyekkel a régi magyar párt vezetői organikus kapcsolatot nem tartanak. Az események azt mutatják, hogy az itteni kisebbségi mozgalmak mégis csak Szuboticáról indulnak el. [...] Annyi bizonyos, hogy az új idők új mozgásokat hoznak létre, s a felfogásom szerint minden meg volna teendő, hogy a magyar párt vezetői ezektől ne legyenek távol, annál is inkább, mert Nagy Ivánék a mozgalommal szemben nem lesznek közönyösek és az október 16-i értekezleten bizonyára meg fognak jelenni.”²⁰⁶

Az elkövetkező bő egy évben a felállított különböző bizottságok végül nem tudták a szembenálló táborokat kibékíteni, s 1939 áprilisában a tárgyalások zátonyra futottak. Amitől Strelitzky már 1938 szeptemberében egyre jobban tartott, az bekövetkezett. Ekkorra Szántó Gábornak az Olvasókörön belüli befolyása is már számottevővé vált, a Nagy Iván-féle szárny pedig embereinek egy részét belső, rövidesen robbanó aknaként az Olvasókörben hagyva, kilépett a Népkör-

²⁰⁴ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1938. július 24-én megtartott rendes választmányi üléséről.

²⁰⁵ A szuboticei Magyar Olvasókör Közgyűlése a mai vezetőség mellett. Az ellenzéki csoport vezetői tiltakoztak az antiszemitizmus vádja ellen – Mindössze negyvennyolcan szavaztak a vezetőség ellen. *Napló*, 1938. június 27. 2.

²⁰⁶ *Strelitzky Dénes Levele Várady Imréhez*, 1938. szeptember 16. In: A. SAJTI, 2016. 525–526.

ből, és hivatalosan is létrehozta az addig a püspökség alatt működő Katolikus Kört. Lapjukban, a *Keresztben* pedig egyértelművé tették, hogy az új szervezetet kizárólag a Magyar Olvasókör ellen alapították meg, s azonnal megkezdték a Népkör előadásainak a bojkottját, a diáksegélyezésre szánt adományok befizetését pedig felfüggesztették.

1939. január 15-én a fokozódó külső és belső nyomásyakorlás következtében a *Híd*at végül kitiltották, Mayer Ottmárt pedig kizárták az Olvasókörből, s leváltották az Ifjúsági Alcsoportnak a kommunista szimpatizáns tagjait is.²⁰⁷

A *Híd* betiltása, Mayer Ottmár kizárása és az Ifjúsági alcsoport addigi vezetőségének a leváltása miatt az Ifjúsági Alosztály február harmadikán este nagygyűlést tartott,²⁰⁸ melyen a Prokesch Mihály vezette ún. ötösbizottság azonnali megszüntetését követelték, erélyesen tiltakoztak Mayer Ottmár kizárása ellen, illetve kérték az Ifjúsági Alosztály anyagi eszközei feletti szabad rendelkezést.

Az Olvasókör február 5-i választmányi ülésén aztán elszabadultak az indulatok, és ekkor már mindenki vádolt mindenkit. Jól mutatja ezt az az epizód is, amely az ekkor már órák óta tartó vita végén, amikor az Ifjúsági Alosztály lázadása miatti konfliktus már kezdett holtpontra jutni, tört ki. Székely Áron egy teljesen más témában kért s kapott szót, majd a jovialis öregúr az Olvasókörön belül maradt Nagy Iván frakció tagjához, Kovács Sztrikó Imréhez fordult:

„Igaz-e az, hogy az ellenzéki üléseken olyan javaslatot tett, amelyben a zsidók kizárását kérte? Harminchárom éve vagyok tagja a körnek, 18 éve a választmánynak, de ha ez a javaslat megtörtént, úgy kénytelen vagyok levonni a konzekvenciát és a Kört elhagyni.”

Kovács, akárcsak az eddigiek során, amikor az üléseken egyértelműen az antiszemitizmus kérdése került napirendre, válaszában tagadta, hogy a zsidók kizárására tett volna javaslatot, azonban hevesen támadta Havas Károlynak az Olvasókörben kifejtett tevékenységét. Kovács mondatai után megfagyott a levegő. Ezzel a drámai kijelentéssel végül hajnali háromnegyed kettőkor a választmányi ülése minden határozat nélkül feloszlott.²⁰⁹

Pár nappal később aztán meg is kezdődött Havas Károly lejárata. Lendvay Lajos 89/1939 számú beadványában Havas zsidó származását támadta, amire Havas a Választmány márciusi ülésén részletesen cáfolta a személyét ért vádakot, s arra mutatott rá, hogy addigi közszereplése mindvégig magyar szellemiségű volt. Havas védelmére kelt Szegedi Emil is, aki Havas Károlynak és a *Naplónak* a jugoszláviai magyar kisebbség életében betöltött szerepét ecsetelte.²¹⁰

Tíz nappal később, 1939. március 15-én, a *Kereszt* tagjainak a magjából Méray Béla volt ezredorvos vezetésével megalapította az 1941-ben, közvetlenül az

²⁰⁷ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1939. január 15-én megtartott választmányi üléséről.

²⁰⁸ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1939. február 5-én megtartott választmányi üléséről.

²⁰⁹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1939. február 5-én megtartott választmányi üléséről.

²¹⁰ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1939. március 5-én megtartott választmányi üléséről.

impériumváltás után majd még fontos szerepet játszó Bocskay Szövetség titkos szervezetet. A konspiratív módon működő társaság bár látszólag hagyományápolással foglalkozott, azonban tagjai katonai kiképzést is kaptak. Fő célja a magyarságnak a szláv, illetve a baloldali, kommunista eszméktől való távoltartása volt.²¹¹

Annak ellenére, hogy Mayer Ottmár ekkor már nem volt az Olvasókör tagja, a kommunizmus elleni harc örve alatt a Népkörön belüli hatalmi konfliktus fókuszába a zsidókérdés került. Most Prokesch Mihályt támadták meg, akit arra szólítottak fel, hogy a Magyar Olvasókört „mint a szabadkőművesek, a zsidók és a kommunisták egyesületét hagyja el, lépjen ki és iratkozzon be a Katolikus Kör magyar alosztályába”.²¹²

Júliusra már nem csak a *Kereszt*, hanem az újdíéki *Reggeli Újság* és különösen a *Testvériség* című folyóirat valóságos rágalomhadjáratot folytatott a Magyar Olvasókör ellen. De nem csak a sajtóban, hanem Szabadka város közgyűlésén is heves kirohanásokat intéztek az Olvasókör ellen, ahol a szervezetet végül Božidar Ristić városi közigygyzó vette védelmébe. Több hónap után Strelitzky Dénes is visszatért a Választmányba. Hosszú felszólalásában elemezte azokat az okokat, amelyek a magyarságnak két táborra szakadását kiváltották, egyben arra tett javaslatot, hogy az Olvasókör próbáljon meg új lapot nyitni eddigi történetében.²¹³ Hasztalan. A Népkörön belüli csatározások 1939 nyarára már végérvényesen messze túlléptek annak falain, s teljessé vált a különböző frakciók közötti harc, amiben pár nappal később, újabb csavarként a Magyar Olvasókör ellen addig elképzelhetetlen szövetség jött létre Nagy Iván, Szántó Gábor és a belgrádi kormánykörök között.

A hatóságok az Olvasókör ismételt bezárásával, illetve annak feloszlásával fenyegették meg annak vezetőségét, amennyiben az Ifjúsági Alosztály Mayer Ottmárhoz köthető 11 tagját nem zárják ki a tagságból, és nem számolják fel végérvényesen a *Hídnak* a Magyar Olvasókörre gyakorolt befolyását.

A szigorú feltételeket Kovács Károly főtitkár ismertette a Választmánnyal, majd Szántó Gábor közölte, hogy mindezt az Ifjúsági Alosztály tagjainak a tudomására hozta. Kongó Tivadar, Nagy Ödön, Ledvay József, Pataky Antal és Szántó Gábor ismételt felszólalása után Nojcsek Géza tíz perces szünetet rendelt el. Az egykori Magyar Párt középutas politikusi olyan harapófogóba kerültek, ahonnet már nem volt visszaút. A kármentés már csak arra korlátozódhatott, hogy rábeszéljék a kizárásra ítélt tagokat, hogy önmaguktól lépjenek ki az Olvasókörből. Nem sokkal később, miután ez megtörtént, Kovács Károly felolvasta a tizenegy ifjúsági tag kilépési nyilatkozatát.²¹⁴

A kizárások után, 1939 szeptemberének első napjaiban Deák Leó és Reök Andor Zomborban azért találkozott Nagy Ivánnal, Koráni Elemérrrel és Pummer Sándorral, hogy személyes közvetítéssel próbálja meg helyreállítani a ma-

²¹¹ A Bocskay Szövetségről bővebben lásd: PETKOVICS Kálmán: *Áprilistól novemberig. Dokumentumriport*. Szabadka, 1973. 94–100.

²¹² Jegyzőkönyv a szubotici Magyar Olvasókör 1939. május 21-én megtartott választmányi üléséről.

²¹³ Jegyzőkönyv a szubotici Magyar Olvasókör 1939. július 27-én megtartott választmányi üléséről.

²¹⁴ Jegyzőkönyv a szubotici Magyar Olvasókör 1939. augusztus 28-i választmányi üléséről.

gyarság megbomlott egységét. Deák a találkozón arra tett javaslatot, hogy a közös munkából senkit se zárjanak ki. Deák javaslatait azonban Nagy Ivánék arra hivatkozva, hogy a magyar ügy képviseletéből mindazok kizárták magukat, akik az elmúlt két évtizedben a magyar ügy védelmét nem a megfelelő módon tették magukévá, ezt a leghatározottabban elutasították. Deák viszont Nagy ilyen ultimátumjellegű indítványát már csak annak a tágan értelmezhetősége miatt sem fogadhatta el. Nagy ugyanis burkoltan bár, de lényegében Deák, Strelitzky és Várady közéleti távozását fogalmazta ekkor meg.²¹⁵

Szeptember harmadikán Reök Andor horgosi birtokán Deák és Várady az Olvasóköri Ifjúsági Alcsoportjával találkozott. A megbeszélésen szinte azonnal elszabadultak az indulatok, a jelenlévők személyeskedve, hevesen és alaptalanul azzal támadták és vádolták Váradyt, illetve Deákot, hogy Nagy Ivánnal konspiráltak.²¹⁶

Deák a történetek után még mindig úgy gondolta, hogy a magyarság egységének a helyreállítása még ebben, az indulatoktól túlfűtött helyzetben is minden prioritás felett áll, azonban ekkor már azzal is tisztában volt, hogy az augusztusi történések után a további szétforgácsolódás megállítására minimálisak az esélyek:

„nekem az az álláspontom és ebből nem engedek: az egységet létre kell hozni, ha megvan a lehetőség. Nem úgy azonban, hogy ezzel az egységgel újabb csoportokat létesítünk. Nem úgy, hogy az egység következtében éppen azok a mi régi és megbízható politikai barátaink veszítsék el a kedvüket és alakítsanak külön csoportot, akikkel 20 esztendőn keresztül ettük a keserű kenyeret és vállaltuk önzetlenül a jugoszláviai magyarságnak a sorsát és annak intézését. Igen: van szelekciónak helye. Sőt annak is van helye, hogy a megbízhatatlanok ne élhessenek vissza a népnek a bizalmával. Ez azonban nem jelenti azt, hogy új helyzet előtt állván elutasítsuk a jóhiszemű munkára jelentkezőket. Munkásokra szükségünk van, a népnek a képviselői és az ügyek intézői pedig kerüljenek ki azokból, akik megbízhatóságuknak tanújelét adták és akiket, mint megbízhatókat a nép maga elismer.”²¹⁷

Ekkor már öt napja tartott a második világháború, végérvényesen megpecsételve egyben a szabadkai zsidóság sorsát is.

In: Dévavári Zoltám: Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció. A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918 – 1945). Budapest, 2020. 13–88

---

²¹⁵ Deák Leó levele Várady Imréhez 1939. szeptember 5. In: A. SAJTI, 2016. 596–603.

²¹⁶ Uo.

²¹⁷ Uo.

XII.

*„A lány elém dobta Somerset
Maugham könyvét, az Örök
szolgaságot”*

**Számok, statisztikai adatok,
tények a szabadkai gettóról
(1944. április 27. – 1944. június 16.)**

1.

Szabadkán, a történelmi Magyarország egyik legnagyobb városában az 1910-es utolsó magyar népszámlálás az összeírt 94 610 lakosból 85 445 katolikust, 152 görögkatolikust, 1420 reformátust, 511 evangélikust, 3486 ortodoxot, 6 unitáriust, 3539 izraelita és 10 egyéb vallású személyt mutatott ki.¹ Az anyanyelvi megoszlás 55 587 magyart, 1913 németet, 100 szlovákot, 60 ruszint, 7 rutént, 39 horvátot, 3514 szerbet és 33 390 jegyzett fel.²

Az 1919-es szerb megszállás alatt elvégzett helyi népszámláláskor, azzal a céllal, hogy a béketárgyalásokon a város szláv dominanciáját kimutató érveket erősítsék, a valós adatokat jelentősen eltorzították, sőt azokat egyenesen meghamisították. Összesen 101 286 lakost feltüntetve 65 135 bunyevácot, 19 870 magyart, 8737 szerbet, 4251 németet és 3293 zsidót adott meg. Vallásilag 87 655 katolikus, 122 görögkatolikus, 8582 ortodox, 1267 evangélikus és 3293 izraelita vallású személyről tett említést.³

Az 1921-es, immáron hivatalos állami népszámlálás már nem tartalmazott az etnikumra és a vallásra vonatkozó részt, kizárólag az anyanyelvet vette figyelembe, így a zsidók számát ebből nem tudjuk rekonstruálni. Eszerint 27 561 magyar, 2349 német és 71 085 szerb-horvát anyanyelvű személy élt a városban. Egy 1930. április 8-án, a városi hatóságok a Duna Báni Hivatálnak írt belső levelezésben az 1921-es népszámlálással kapcsolatban a következő adatokat tüntették fel: 89 107 katolikus, 6835 ortodox, 3883 izraelita, 1047 evangélikus, 233 muzulmán, 235 görögkatolikus, 357 egyéb, 18 vallás nélküli.⁴

A tíz évvel későbbi, 1931-es állami népszámlálás, amikor már egyértelműen tovatűntek a Párizs környéki béketárgyalások, s azzal kapcsolatos stratégiai megfontolásból született, 1919-ben meghamisított statisztikai adatokkal való érdemi manipuláció napi szükségletei, már 41 404 magyart, illetve 39 108 magyar anyanyelvű személyt írt össze. Az itteni adatok szerint 10 054 szerb, 44 892

¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, települések szerint. (Magyar Statisztikai Közlemények 42.) Budapest, 1912. 8. tábla. 43*. (Az „egyéb” nagy száma ebben az esetben a városban élő bunyevácokat takarja.)

² Uo. 6. tábla, 35*.

³ Istorijski Arhiv Subotica (a továbbiakban: IAS), F:47.I 22/1919, illetve: F:47.I 27/1919.

⁴ IAS F:47 1240.II.25/1930.

bunyevac, 900 horvát, 2865 német, 3739 zsidó élt a városban. Az összesített adatok szerint a 100 058 lakosú városban a szerb-horvát nyelv 53 835 polgár anyanyelve volt.⁵

A visszacsatolás utáni, 1941-es magyar népszámlálás a 102 736 lakos vallási megoszlásával kapcsolatban 91 176 katolikusról, 378 görögkatolikusról, 1638 reformátusról, 626 evangélikusról, 5249 görögkeletiről, 10 unitáriusról, 27 baptistáról, 3549 izraelitáról és 63 egyébéről ad számot.⁶

Ugyanakkor ezeknek az adatoknak ellentmond egyrészt az, hogy a Zsidó Hitközség 1926/1927. évi *Almanachja* a fentiekől jóval nagyobb számokat közölt, mivel az 6000 neológ és 600 ortodox hívőről tett említést.⁷ Egy másik 1927-ből származó adat szerint a hitközségnek 5040 tagja volt,⁸ míg az 1929-ben megjelent *Magyar Zsidó Lexikonban* 950 családról és 5 ezer főről olvashatunk.⁹

Bár vélhetőleg már sosem lehet precíz adatot adni a szabadkai zsidók pontos számáról, a közvetett adatok alapján azonban úgy tűnik, hogy a vizsgált korszakban négyezer és hatezer fő között lehettek.

A hivatalos adatok szerint nagyjából a város lakosságának a 4-5%-át kitevő szabadkai izraelitákat az impériumváltás az előrehaladott elmagyarosodás stációjában érte. Nyelvükben, kultúrájukban, sőt identitásukban is erőteljesen kötődtek az addigi államalkotó többséget adó magyarokhoz. A kiegyezést követő, majd az 1870–80-as években meginduló és a világháború kitöréséig tartó erőteljes városiasodás és polgárosodás időszakában lényegében a város politikai, közigazgatási és gazdasági elitjéhez tartoztak, annak szerves részét alkották.

Társadalmi rétegződésük is ezt mutatja, amely nagyjából a következő lehetett: 3-10% bankár és gyáros, 30-35% értelmiségi és közhivatalnok, 50-55% kereskedő és kisiparos, 15% gyári munkás.¹⁰ Alapvetően ennek a történelmi fejlődési síknak tudható be az is, hogy a szabadkai zsidók száma a bankszektorban, a gyárakban és a nagykereskedelemben elérte a 80-90 százalékot, de még a kiskereskedelem is 60-70 százalék volt az arányuk.¹¹

Dolgozatunk fókuszában az 1944. április 27-e és 1944. június 16-a között felállított szabadkai gettóval kapcsolatos számok, statisztikai adatok rekonstrukciója áll. Ezért eltekintünk abban a szabadkai zsidóság két világháború közötti történetéről, a város és a kisebbséggé lett magyarság történetében játszott

⁵ Subotica, stanovništvo (1918–1941). Online: historysubotica.wordpress.com – 2019. május 7.

⁶ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Budapest, 1947. 6. tábla, 20*.

⁷ JELIĆ, Dušan: *Prilog za izučavanje subotičkih jevreja*. Beograd, 1985. (Kézirat.) Lelőhely: Szabadkai Városi Könyvtár. 442.

⁸ Dr. Klajn (Klein) Adolf. In: *Subotica nekada. O istoriji i prošlosti moga grada*. Online: suistorija.wordpress.com – 2019. május 9.

⁹ *Magyar Zsidó Lexikon*. Szerk.: Újvári Péter. Budapest, 1929. 816.

¹⁰ JELIĆ, Dušan: *Kratak pregled istorije Subotičkih jevreja i njihovog doprinosu razvoju grada*. In: *Zbornik 5. Jevrejski istorijski muzej*. Beograd, 1987. 1–183., 137.

¹¹ Uo.

kiemelkedő szerepének a tárgyalásától, s arra sem vállalkozunk, hogy a Bácska Magyarországhoz történt visszatérése utáni szegregációs intézkedéseket feltérképezzük. Mindezzel kapcsolatban röviden csak arra szeretnénk utalni, hogy az impériumváltáskor a szabadkai zsidóság szinte egésze; az értelmiség, a hivatalnokok, a kis- és a középkereskedők, a gyárosok és a földbirtokosok, kultúrájában, nyelvében és mentalitásában a magyarsághoz kötődött.

Alapvetően ez volt az oka annak, hogy az első délszláv állam időszakában, az 1918 és 1941 között döntő szerepet játszottak a kisebbségi magyarság politikai és kulturális életének a megszervezésében, a magyar kultúra és a magyar önazonosság megtartásában. A szabadkai zsidók a magyarsághoz való erőteljes kötődésük miatt lényegében ezért osztoztak az 1918/20-ban végbement impériumváltás után a magyar tömegek sorsában és kiszolgáltatottságában, s mivel az új állam a megnyilvánulásait állandó gyanakvással nézte, fő célkitűzése pedig lényegében a zsidóknak a magyaroktól való erőszakos leválasztása és elkülönítése volt, hogy ezzel is gyengítse a városban a magyarság szellemi és gazdasági erejét, számbeli arányát.

A retorziós intézkedések következtében sokan közülük sem kerülhették el a kiutasítást, s az irredenta és kémkedési perek nehéz atmoszférájában¹² az általános bizalmatlanság ólomsúly-léggöre rájuk is kivetült. A szláv nyelvű sajtó sokukat személyesen is meghurcolta, a belgrádi hatalom az iskolai továbbképzésüket jelentősen hátráltatta,¹³ gazdasági érvényesülésüket sokszor megnehezítette, nemegyetben ellehetetlenítette.

1941 áprilisában, közvetlenül a Bácska visszatérése után így a szabadkai zsidók többsége, akik a két világháború között számos alkalommal voltak kénytelenek ugyanúgy szembesülni az elnyomó szerb hatalmi állampolitikával, akárcsak a magyarok, az impériumváltás óráiban lelkesedéssel, nagy várakozással, egyenesen elégtételként fogadták a magyar honvédek bevonulását. Sokan közülük még magyar trikolórral is fellobogózták a házukat.¹⁴

Azonban a várost 23 év után újra birtokba vevő magyar hatalom a szabadkai zsidókban már a bevonulás első percétől kezdve nem egy, csak a vallásában eltérő magyar közösséget látott, hanem egyenesen egy idegen, ellenséges faj képviselőit, akik ellen azonnal meg is kezdte a hatósági fellépések foganatosításának egész sorát.

Az első órák naiv illúziója után, a magyarsághoz való kötődésétől függetlenül, a szabadkai, de a bácskai zsidóság egészének szembesülnie kellett azzal a nagyon is fájdalmas realitással, hogy a magyar uralom újbóli kiteljesedése addigi

¹² Lásd: VII. „A lélekzetvételünknek is tiszta szándékunknak kellett lennie, hogy a gyanunak az árnya se érhesen bennünket.” Egy délvidéki (konceptiós) kémper rekonstrukciója (1922–1924).

¹³ Lásd ebben a kötetben: IV. Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918 – 1925).

¹⁴ IAS F:60/P-2971/1941.

sorsukban nemhogy lényegi javulást nem fog hozni, hanem éppen ellenkezőleg: az addigiaktól is nehezebb és tragikusabb idők köszöntöttek be a már az első napokban kiteljesedő üldöztetéssel, kirekesztéssel, megalázással és jogfosztással. Ennek a totális kiteljesedése a szabadkai gettó 1944. április 27-i felállítására, majd a városban élő zsidók 1944. június 16-i deportálása volt.

2.

Magyarország német megszállásának a napján, 1944. március 19-én érkezett Szabadkára Csataj Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszternek a megszálló német haderő elhelyezésével kapcsolatos rendelete. Ennek értelmében a katonai elszállásolást a városi helyőrségekben a helyi parancsnokoknak és a polgári közigazgatási hatóságoknak a német igényeknek megfelelően kellett biztosítaniuk. A rendelet a honvéd alakulatok elhelyezését nem érintette, annál nagyobb terhet rótt a közigazgatásra, mivel a megszálló német erők rendelkezésére át kellett adni az arra kijelölt iskolákat, kultúrotthonokat és előadótermeket. A rendelet nyomtatékosan felhívta a figyelmet arra is, hogy az elszállásoláskor minden sűrűlődséget kerülni kell a németekkel. Ugyancsak a helyi közigazgatás feladata volt a megszálló erők irodáinak a felállítására, azok berendezésének a biztosítása.¹⁵

Az ország megszállásával és a német egységek szabadkai berendezkedésével párhuzamosan érkeztek Budapestre a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt – RSHA) képviselői, majd Adolf Eichmann Obersturmbannführer a IV. B/4 oszdtály vezetője, illetve Ernst Kaltenbrunner, az RSHA főnöke, hogy a végső megoldást, az Endlösungot Magyarországon is végrehajtsák.

Ilyen előzmények után a minisztertanács már március végén megkezdte a zsidórendeletek tárgyalását.¹⁶ 1944. március 31-én jelent meg a Budapesti Közlönyben az 1240/1944. M. E. számú rendelet, amelynek értelmében április ötödikétől a zsidóknak megkülönböztető jelzést, sárga csillagot kellett viselniük.¹⁷ Ugyanazonnap a helyi sajtó részletesen ismertette az ezzel összefüggő zsidórendeletek tartalmát.¹⁸ Április 12-én a Belügyminisztérium olyan utasítást küldött a törvényhatóságoknak, valamint a rendőrség vezetőinek, hogy haladéktalanul kezdjék meg annak ellenőrzését, hogy a sárga csillag viselésére kötelezettek eleget tettek-e a rendeletnek. Egyben arra is parancsot adott, hogy mindazokat, akik nem voltak hajlandók a megkülönböztető jelzést viselni, azonnal internálják!¹⁹

¹⁵ IAS F:60/IV.13195/1944.

¹⁶ MOLNÁR Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi) csendőrkerületben*. Budapest, 1995. 34–35., 58–59.

¹⁷ A zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában készült 1.240/1944. M. E. sz. rendelet. *Budapesti Közlöny*, 1944. március 31. 3.

¹⁸ Megjelentek a zsidó-rendeletek. Április 5-ikétől minden zsidónak sárga csillagot kell viselni – Zsidó nem lehet sajtókamarai, színművészeti és filmművészeti kamarai tag – Törlik a zsidókat az ügyvédi kamarából – Zsidó háztartás nem tarthat keresztény cselédet. *Délvidéki Magyarság*, 1944. március 31. 7.

¹⁹ IAS F:60.563/XX/16477/1944.

1944. április 7-én Baky László elnöklete alatt Endre László, két SS tiszt, valamint csendőr- és rendőrtisztek értekezletet tartottak a magyar zsidókérdés megoldásának ügyében. Ezen az értekezleten került közlésre és ismertetésre a 6163/1944. B. M VII. Res rendelet, amely elrendelte, hogy a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül gyűjtőtáborokba kell szállítani. Ezt a feladatot a területileg illetékes rendőrség és csendőrség hajtotta végre. Az összeszedési sorrend a következő volt: kassai (VIII.), marosvásárhelyi (X.), kolozsvári (IX.), miskolci (VII.), debreceni (VI.), szegedi (V.), pécsi (IV.), szombathelyi (III.), székesfehérvári (II.) és budapesti (I.) csendőrkerületek, végül pedig Budapest székesfőváros. Az elszállítás vonatokban vagy a községi előljárásságok által kirendelt előfogatokon történt. Az elszállítandó zsidóknak szigorúan tilos volt pénzt, ékszereket, aranyat és más értéktárgyat magukkal vinniük, csak a rajtuk lévő ruházatot, két váltás fehéreneműt és fejenként legalább 14 napi élelmet vihettek magukkal.²⁰

Április 19-én táviratilag a Belügyminisztériumba rendelték a szegedi, a pécsi és a szombathelyi csendőrkerületek parancsnokait, a nyomozó alosztályparancsnokokat és a rendőrség vezetőit. A Baky elnöksége alatt megtartott értekezleten elhangzott, hogy az ország északi és északkeleti részeiben már folyamatban volt a gettósítás, s ezzel párhuzamosan a Bácskának a Ferenc csatornáig terjedő alsó területén és Tisza mentén egészen Martonosig is meg kell kezdeni a kiürítést.

Esbe a területbe beletartozott Újvidék, Zombor, Zenta és Magyarkanizsa is. Az innét kitelepített zsidókat Szabadkán, Baján és Szegeden kellett elhelyezni. A kiürítést április 26-án reggel 5 órakor kellett elkezdni, s lehetőleg 4-5 nap alatt kellett befejezni.²¹ A levéltári adatok szerint a bácskai kiürítés a németeket is meglepő, kizárólagos magyar döntés volt, amelyet az egyre növekvő partizánveszéllyel magyaráztak.²²

3.

Bajára az első 309 fős zombori szállítmány április 27-én érkezett meg, akik közül másnap 80 főt átírányítottak a topolyai internálótáborba.²³ A vidéki zsidók internálására szolgáló szabadkai tábort a Zimonyi út 120. alatt lévő Bácska (eredetileg: Margit), a közsargonban Nagymalomban²⁴ április második felében

²⁰ MOLNÁR, 1995. 58–59.

²¹ MOLNÁR, 1995. 60–61.

²² GERLACH, Christina – ALY, Götz: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása*. Budapest, 2005. 124–125.

²³ MOLNÁR, 1995. 66.

²⁴ A Margit Malmot 1885-ben Stantity Lajos és Joó Gusztáv alapította. Az épület 1907-ben leégett, 1909-ben a Szabadkai Egyesült Malmok RT. Tulajdonába került. 1924-ben Budapesten jött létre a Margit Malom működéséért részvénytársaság, amelyet a következő évben Szabadkán is bejegyeztek. 1929-ben legnagyobb részvényesei Radivoj Milodanović és Stiglitz Elek voltak. 1939-ben 29 alkalmazottja volt. 1941 augusztusában Vay András budapesti lakos vásárolta meg. A háború alatt összesen

kezdtek el megszervezni.²⁵ Április utolsó napjaiban Újvidékről, illetve a Bácska középső részeiről; a kúlai, az óbecsei járásokból, valamint Ó- és Újverbászról Szabadkára szállították az ottani zsidókat, közülük a kúlaiakat és újverbásziakat a Sándor-telepen koncentrálták.²⁶ Április 26-án és 27-én az újvidéki zsidókat előbb a helyi zsinagógába, a környező épületekbe, valamint a Szabadság szállodába terelték, majd április 28-án a Szabadkára szállították.²⁷

Bár Dušan Jelić monográfiájában négyezer újvidéki személyről írt,²⁸ azonban ez az adat erősen eltúlzott volt. Molnár Judit tanulmányában 1900 főt említ,²⁹ s az ezzel kapcsolatos első hírek is arról szóltak, hogy ide mintegy kétezer főt hoztak.³⁰ A levéltári iratok is ezt támasztják alá. A Zsidó Tanács május ötödikén a Nagymalomba 2 ezer tízfusz elleni védőoltás kiutalását kérte.³¹ A közelítési Minisztériumnak május 8-án megküldött jelentés szerint 1475 személy tartózkodott ott.³² Négy nappal később a tábor létszáma 1800 főre nőtt, ezt pedig abból az iratból tudjuk meg, amelyet a budapesti Gabonaközpont küldött a szabadkai hatóságoknak, melyben arra utasította a város vezetőségét, hogy a táborok élelmiszerszükségletét június végéig fedezzék.³³ Mindebből arra is következtethetünk, hogy a közép- és dél-bácskai zsidók nem egy, hanem minimum kettő vagy három transzporttal érkeztek Szabadkára és távoztak onnan.

A malom túlzásúfóltsága mellett az ott uralkodó állapotokról érzékletes képet festenek azok az adatok, amelyekből azt tudhatjuk meg, hogy az internálótáborként funkcionáló épület vízellátását két fúrott kút biztosította. A férfiak a malom udvarában deszkavályúból mosakodhattak, a nők részére pedig egy ugyanilyen berendezés a malom ülepítőjével szembe fordított zárt helyiségben volt. A tetűvel fertőzötteket hetente egyszer, szombatonként szállították át tetvenítésre a Halasi úti³⁴ fertőtlenítőbe, míg az elhalálozottakat a zsidótemetőben földelték el. Az épületben világítást csak a zárt helyiségekben biztosítottak 15 wattos izzókkal. Az elsötétítés miatt az udvari világításra kizárólag zseblámpákat lehetett használni.³⁵

2245 vagon búzát őröltek meg. Stiglic Elek a deportálásig a malom könyvelője volt. 1944 áprilisától júniusáig itt tartották fogva a vidékről Szabadkára deportált zsidókat. A háború után a malmot államosították, berendezését a Boszniában lévő Jajca városába szállították.

²⁵ IAS F:60/XX/20283/1944.

²⁶ RANDOLPH L., Braham: *A népiirtás politikája. A holokauszt Magyarországon. I–II. köt.* Budapest, 2015. II. köt. 819–820.

²⁷ MOLNÁR, 1995. 366.

²⁸ JELIĆ, 1985. 658.

²⁹ MOLNÁR, 1995. 66.

³⁰ Újvidékről is Szabadkára költöztetik a zsidókat. *Délvidéki Magyarország*, 1944. április 29. 4.

³¹ IAS F:60/XX/20967/1944.

³² IAS F:60/XX/20971/1944.

³³ IAS: F:60/XV/22534/1944.

³⁴ A Halasi út a mai Karadorde út, amely Szabadkát összeköti a mai Kelebi(j)a–Tomba határátkelővel.

³⁵ IAS F:60/XX/20283/1944.

Hogy napra pontosan mikor, azt nem lehet tudni, de az egészen bizonyos, hogy a vidéki zsidókat május 17-ig elszállították a városból.³⁶ Ezt erősíti meg a Felsőbácskai Egyesült Gőzmalmi RT. május 23-i levele is, amelyben „a zsidók múlt héten történt elszállítása után” kérte az épület kitisztítását.³⁷

4.

A szabadkai gettó első határát Székely Jenő polgármester, Datky Lajos rendőrtanácsos és Bácskay Árpád a katonai ügyosztály megbízottja, a város aljegyzője április 27-én jelölték ki. A gettó a várost keresztülszelő vasúti csomópont két oldalán helyezkedett el. Egyik része közvetlenül a belvárosban, a vasútállomás központi épülete melletti területen a Horthy Miklós út, Erzsébet utca, Stomm sor és a Baross (a mai Đure Đaković – Vasa Stajić – Reichl tér – Bosa Miličević utca) utca által határolt épülettömb volt. Másik része az ezzel átellenes területen, a Kertvárosban a Gyóni Géza utca vasút felőli részét, a Gárdonyi Géza utca vasút felőli oldalát, a Fejedelem és a Vámház utcát³⁸ jelentette.³⁹ A gettó első lakói már aznap megkezdték a beköltözést:

„A kapuban két sárgacsillagos, a kapu alatt egy keresztény bejárónó ágyne-műt vonszol. Az udvaron bútorok, nagy összevisszaságban, zsidókat jellemző rendetlenségben. Úgy néz ki az egész ház, mint egy óceánjáró gőzös fedélköze, amely annak idején a magyar faj legizgalmasabb, legegészségesebb hajtásait vitte tengerentúlra. Árvíz sújtotta magyarokat lehetett így látni falvaink kálváriahegyein, amint az Istent könyörögték. [...] Az egyik szobában idős zsidó asszony és egy fiatal lány. Az ágy alatt szétszórva könyvek. Érdekel, hogy mit olvasnak. Forgatom a könyveket. Közben a lány elém dobta Somerset Maugham könyvét, az Örök szolgágot. [...] Nehéz lehet annak, aki négy-öt, sőt több szobás lakáshoz szokott, most negyedmagával egy szobában. A magyar népi tömegek szélesebb rétege számára ez apáról fiúra megszokott dolog.”⁴⁰

A szabadkai Zsidó Tanácsot április 29-én alakították meg. Tagjai Fischer Ernő, Halbrohr Dezső,⁴¹ dr. Havas Emil, Guttman Jenő, Rippner Jakab, Weiss

³⁶ IAS: F:60/XV/22534/1944. A vidéki zsidókat Szabadkáról Bajára szállították, s május 27–28-án deportálták őket. Az újvidéki zsidók deportálásának dátumaként május 13-át adja meg.

³⁷ IAS F:60/XX/24004/1944.

³⁸ A Gyóni Géza a mai Jovan Mikić út, a Gárdonyi Géza a mai Vladimir Majakovski utca, a Fejedelem a mai Gavriilo Princip utca. A Vámház utcanév a korabeli cikkben elírás, helyesen a korabeli Vámpalota, a mai Papp Pál utcáról van szó.

³⁹ Ahol Szabadka 4300 zsidója új fészket rak. *Délvidéki Magyarság*, 1944. április 29. 4.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Az eredeti szövegben Halbrohr Ernő szerepelt. Halbrohr Tamás 2019. július 30-i közlése szerint ezt vélhetőleg elírás. Ilyen személy nem létezett. A valóságban Halbrohr Dezső volt a zsidótanács tagja, aki Auschwitzban vesztette az életét.

László és Zopf Hermann volt.⁴² Ez a testület a polgármester rendelete értelmében minden nap reggel nyolc órától este nyolcig teljesített ügyeletes szolgálatot. A zsidók kizárólag rajta keresztül kommunikálhattak a hatóságokkal. Ugyancsak tilos volt számukra a katonai ügyosztályon való megjelenés is, ezért ottani ügyeiket szintén csak a tanács közbeiktatásával, írásban intézhették. Ennek a testületnek volt a feladata volt az internáltakról, munkaszolgálatra vagy gyűjtőtáborba vitt személyekről szóló jelentések, valamint az ingósági leltárok elkészítése azoknál, akik a hozzátartozók hiányában nem tudták kimutatni a tulajdonukban lévő lakásokban hagyott ingóságukat.⁴³

Május elsején Endre László belügyi államtitkár Szegedről Szabadkára utazott, ahol Székely Jenő polgármesterrel és Simon István rendőrkapitány-helyettesel megsejmelte a Margit Malomban lévő internálótábor és a gettó részére kijelölt városrészt. Endre látogatása mindössze fél órát tartott, s meglepedéssel nyugtázta, hogy a városban a zsidórendelkezéseket „sürgösen és pontosan végrehajtották”.⁴⁴

Másnap a polgármester elrendelte, hogy mindazok, akik ekkor még nem költöztek be a gettóba, 24 órán belül jelentsék be lakásuk címét, az ingatlan pontos adatait, az ott lakók névsorát és korát. Ugyancsak elrendelte, hogy mindazok, akik ekkor már a gettóban éltek, haladéktalanul jelentsék be előző lakcímüket.⁴⁵

Május 3-án a gettó területét tovább bővítették. Ezzel egy harmadik városrészt is a gettóhoz került. Az új részt a Zentai út 9. számú házától a mellékutcákkal együtt a gázgyárig bővítették. A Kertvárosban pedig a Kupeczky utca lett az új határ.⁴⁶ Pár nappal később, május 10-ében véglegesítették a gettóba való beköltözés határidejét, illetve újra bővítették annak területét.

Az így kialakított gettóba a következő utcák és házak tartoztak: Baross utca 5., 7., 23., 25., 27., 29., 31.; Erzsébet utca 12., 16., 18.; Horthy Miklós út 13.; Láng utca 3., 4., 5., 7., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16.; Jókai utca 11.; Gyóni utca 6., 8., 10., 12., 14., 23., 30., 32., 34., 44., 46., 48., 50., 56., 58., 60., 62., 64., 66., 68., 70., 72.; Szegedi út 5., 7/a, 7/b, 9., 16.; Fejedelem utca 5., 7., 9., 11., 27., 29., 37.; Semmelweis utca 1., 3., 7., 9., 11., 18.; Gárdonyi utca 1., 3., 5., 7., 9., 9/a, 11., 13., 52., 54., 56., 58., 60., 62., 65., 67., 68., 69., 72., 74., 76., 78., 80., 82.; Kiskőrösi út 1., 3.; Botond utca 2., 4., 6., 8., 10., 12., 14.; Kemény Zsigmond utca 2. számú háza, továbbá a Biermann telep és a Szkriborit telep. A kikeresztelkedett zsidó és a vegyesházasságban élő zsidók részére a két Vámpalotát jelölték ki.⁴⁷

⁴² Újvidékről is Szabadkára költöztetik a zsidókat. *Délvidéki Magyarország*, 1944. április 29. 4.

⁴³ A szabadkai gettó élete. *Délvidéki Magyarország*, 1944. június 13. 2.

⁴⁴ Vitéz Endre László belügyi államtitkár Szabadkán. *Délvidéki Magyarország*, 1944. május 2. 3.

⁴⁵ IAS F:60/XX/20282/1944.

⁴⁶ Kibővítették Szabadkán a gettó céljaira szolgáló területet. *Délvidéki Magyarország*, 1944. május 4. 4. A Kupetzky utca a mai Pavlovačka utca.

⁴⁷ Kijelölték a szabadkai gettó területét. Május 10-ikén déli 12 óráig kell elhagyni a zsidóknak a város többi részét. *Délvidéki Magyarország*, 1944. május 6. 3. A Baross utca a mai Bosa Miličević utca, az Erzsé-

Azonban az ekkor kijelölt, összesen 101 ház kevésnek bizonyult. Május 18-án ezért újabb házakat is a gettó alá vontak, s ekkor már véglegesítették is annak a határát, amikor ahhoz csatolták a belvárosi Jókai, a mai Zmaj Jovan utca 39., 41.-es számú házait, a Gyóni út 28.-as házát és az annak a végén lévő Primarius telepet, a Szegeci út 3.-as házát, a Csáky, ma Bolmani utca 1., 3., 5., 7., 9., 11. számú házait, a Botond utca 13.-as házát, a Zentai út 9., 11., 15., 17., 21.-es számú házait, illetve a Kemény Zsigmond utcában a 3. számú házát is bevonták. A Kertváros végén lévő szűk, Szőlő, mai Líkai utca egésze pedig egyfajta corpus separatumként, az egybefüggő gettótól elkülönített, önálló területként jött létre. Ez volt így az ötödik, a zsidók elkülönítésére szolgáló városrész.⁴⁸

Az így kialakított gettó a város eredetileg négy, majd végül öt részét és három – Szkrivorit, Biermann, Primarius – ipartelepét foglalta magába. Egy része közvetlenül a belvárosban helyezkedett el a központi vasúti pályaudvar mellett. A gettó legnagyobb részét az ezzel átellenes kertvárosi rész, illetve újvárosi terület egy szűk sávja adta. A gettó negyedik része a Zentai utat ölelte fel, míg ezektől teljesen elkülönítve állították fel a mai Líkai utcai különgettót. Hogy ennek pontosan mi volt a szerepe, azt miért ott állították fel, arra nem találtunk adatokat. A különgettőt leszámítva, ezen a területen összesen 118 ház, illetve a kikeresztelkedett zsidók kényszerlakhelyeül kijelölt Vámpalota két épülete helyezkedett el. Ha megnézzük a város mai térképét, láthatjuk, hogy a gettó a szabadkai vasúti csomópont nyomtávját követve, lényegében kelet–nyugat irányban szelte ketté a várost.

Május első napjaiban egy felbolydult méhkasra hasonlított Szabadka. A kiköltöző zsidók ingóságait addigi ingatlanjaik egy elkülönített helyiségébe voltak kötelesek elraktározni, s arról négy példányban leltárt készíteni,⁴⁹ majd ezzel párhuzamosan lovaskocsik tucatjai özönlöttek el az utcákat és szállították be a gettóba költözők legszükségesebb lakberendezési tárgyait, eszközeit, illetve vitték onnét el a kényszerből kiköltöztetett keresztények bútorait. Szabadkán, akárcsak az ország akkori területén, ekkor szintén megjelentek a szorult helyzetben lévőket kihasználók, így május 9-én eleget téve a közellátási miniszter utasításának maximalizálták a költöztetések árát, amelyet egy kétlovas fogatnál egész napra 37,50, félnapra 22,50, egylovas fogatnál napi 28,5, félnapnál 17,25 pengőben határoztak meg.⁵⁰

---

bet utca a mai Vasa Stajić utca, a Horthy Miklós út a mai Đure Đaković utca, a Láng utca a mai Boško Vujić utca, a Jókai utca a mai Zmaj Jovina utca, a Gyóni utca/út, vagy Párhuzamos út a mai Jovan Mikić út, a Szegeci út napjainkban is ezt a nevet viseli, a Fejedelem utca a mai Gavriilo Princip utca, a Semmelweis a mai Bistrička utca, Gárdonyi utca a mai Majakovski utca, a kiskőrösi út a mai Kőrösi út, a Botond utca a mai Singer utca, a Kemény Zsigmond utca a mai Teslina út. A Vámpalota épületei a mai Papp Pál utcában vannak, lakóingatlanként funkcionálnak.

⁴⁸ Újabb házakat jelöltek ki Szabadkán a zsidók részére. A polgármester legújabb rendelete. *Délvidéki Magyarság*, 1944. május 18. 4.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Mennyi fuvardíj számítható fel Szabadkán a költözködésnél? Hivatalos magyarázat a közellátási miniszter által jóváhagyott fuvardíjakhoz. *Délvidéki Magyarság*, 1944. május 9. 4.

A gettóba költözés anyagi terhei mellett a kényszerlakhelyül kijelölt ingatlanokért az ott elszállásoltaknak lakbért kellett fizetniük. Ezt Czigler Gyula 1944. szeptember 4-én a polgármesternek írt leveléből tudjuk. Ebből a levélből az derült ki, hogy Czigler a gettóba sorolt lakásai után egyrészt 939 pengő értékben követelte az ott keletkezett károk megtérítését, másrészt pedig az átmenetileg oda költöztetett zsidóktól beszedett összegben túl további hat hónapnyi lakbér címén még 1532 pengőt kért a várostól. Ugyanakkor a városi hatóságok által a gettóba telepített személyektől bevételezett 45 500 pengőből saját jutalékként további 503 pengős igényt is megfogalmazott.⁵¹

A fennmaradt iratok azt mutatják, hogy a gettó területéről a kiköltöztetett keresztényeket a volt zsidó lakásokban, házakban helyezték el.⁵² A szabadkai központi gettó létszámáról a közelmúltig csak közvetett bizonyítékok voltak. A *Délvidéki Magyarság* napilap 1944. április 29-i cikkében 4300 főről írt,⁵³ Dušan Jelić 3000-3500 főre tette annak lakosságát.⁵⁴

A levéltári adatok ezzel szemben más számokról tudósítanak. Egy 1944. május 8-án, a polgármesternek keltezett dokumentum, amely a zsidók élelemmel való ellátásával volt kapcsolatos, 2686, az 1941. XV. t. c. alapján zsidónak tekintendő személyről tett bejelentést. Ebből 58 személyre az élelmiszerkorlátozások nem vonatkoztak.⁵⁵ Egy június 5-i jelentés 2800 főről írt.⁵⁶

Nemrégiben került elő az a 133 oldalas, írógéppel készített névsor, amelyen összesen 2740 név mellett tartalmazza az azon szereplők anyjának nevét, vallását, születési helyét, idejét, foglalkozását, gettóbeli pontos lakhelyét, illetve nemét.⁵⁷

A névsort 1944. június 1-én a belügyminiszter, ugyanakkor Baky aláírásával ellátott, április 4-i 6136/1944. VIII. res szám alatti bizalmas rendeletére⁵⁸ állították össze, amelyet május 24-én küldtek meg Szabadkára. Ugyanebben az iratcsomóban található meg egy június 7-én keltezett kimutatás is, amely az 1944. március 22-i és a június 6-i adatokat hasonlítja össze. Eszerint március 22-én a város területén összesen 2778 zsidó személy tartózkodott. Június 6-ig közülük 544 személyt vagy munkaszolgálatra hívtak be, vagy internáltak. A gettó létszáma ekkor 2234 fő volt. Ez a kimutatás a nemenkénti és korosztályonkénti statisztikai adatokat is tartalmazza. Március 22-én 1189 férfit és 1589 nőt mutatott ki. Június 6-án a gettóban 645 férfi és 1589 nő tartózkodott.

⁵¹ IAS F:60/XX: 40250/1944.

⁵² IAS F:60/XX:35845/1944.

⁵³ Ahol Szabadka 4300 zsidója új fészket rak. *Délvidéki Magyarság*, 1944. április 29. 4.

⁵⁴ JELIĆ, 1985. 657.

⁵⁵ IAS F:60/XV/24822/1944.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ IAS F:60 /XX/252000/1944.

⁵⁸ A rendelet kiadási napját április 7-ére datálja: MOLNÁR, 1995. 58. A szabadkai hatóságokhoz Bosnyák Zoltán által 1944. május 24-én keltezett irat ugyanakkor annak keltezését április 4-ében adta meg. IAS F:60/XX/25200/1944.

Ekkor a 70 év felettiek száma 99 férfi és 128 nő volt. A 61–70-es korosztályban 132 férfit és 199 nőt tüntetett fel. Az 51 és 60 évesek száma 224 férfi és 286 nő volt. A 17–50 éves korosztályból egyetlen egy férfi sem volt, míg 773 volt a nők száma. A 12–16 éves korosztályban 76 férfi és 81 nő, míg a 12 éven aluliaknál ez a szám 114 férfi és 122 nő volt. A számok megegyeznek az 1944. március 22-i táblázattal is, azzal, hogy itt a 17–50-es korosztálynál még fel volt tüntetve az időközben internált, vagy munkaszolgálatra behívott 544 férfi.⁵⁹

Érdeemes a június 1-én készült névsort is tüzetesen megvizsgálni, mivel abból számos pontos információt kaphatunk a gettóban élőkéről, illetve társadalmi, szociális helyzetükről. Az azon szereplő 2740 személy közül 2576 volt az izraelita vallásúak száma. Rajtuk kívül 134 római katolikus, 15 református, 4 görögkatolikus, 3 ortodox keresztény, 2 evangélikus is tartózkodott. 1, a gettóban élő személy áttérés alatt volt (ebben azt esetben a vallás nincs feltüntetve), míg 5 főnél ismeretlen volt a felekezeti tartozás. A 2740 főből 2540-hez volt lakcím is hozzárendelve, 200 főnél ez nem történt meg.

A szabadkai gettóba tömörítettek 94%-a tartozott az izraelita felekezethez, míg 6% a zsidótörvények értelmében zsidónak számító személy keresztény (véltetőleg eredetileg izraelita vallású, de időközben kikeresztelkedett) felekezet tagja volt – közülük a legtöbben a római katolikus vallást (a gettó lakosságának a 4,9%-a) követték.

A 133 oldalas listára a következő utcák, illetve ingatlanok kerültek bevezetésre: Baross utca 31/Láng utca 12. (összesen 1 izraelita személy). 86. Gyalogezred utca 78. (összesen 1 izraelita személy). Baross utca 5, 5/1, 7, 27, 29, 31. (összesen 191 fő, ebből 183 izraelita, 7 katolikus). Batthány utca 8 (2 izraelita személy). Birman-telep (1 izraelita személy). Botond utca 3, 3/a, 6, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 43 (összesen 184 fő, ebből 180 izraelita, 2 katolikus, 2 református). Csáky utca 1, 2, 4, 5. (összesen 82 fő, ebből 38 izraelita, 34 katolikus, 6 református, 1 evangélikus, 1 fő áttérés alatt, 2 ortodox keresztény). Damjanich utca 7 (1 izraelita). Erdő utca 4 (1 izraelita). Erzsébet utca 18 (49 fő, ebből 42 izraelita, 3 katolikus, 4 református). Fejedelem utca 32, 5, 7, 9 (összesen 70 izraelita vallású személy). Fűzfás utca (1 izraelita). Gárdonyi utca 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 38, 50, 54, 56, 58, 60, 62, 67, 74, 75, 78, 80, 82 (271 fő, ebből 260 izraelita, 8 katolikus, 3 görögkatolikus). Gáspár utca 2 (1 izraelita). Gyóni utca 6, 8, 10, 14, 28, 30, 32, 34, 44, 48, 50, 58, 60, 62, 66, 72, 82, 98 (összesen 407 fő, ebből 397 izraelita, 10 katolikus). Hajdújárás 367 (2 izraelita). Horthy Miklós út 13 (165 fő, ebből 162 izraelita, 3 katolikus). Horthy Miklós út 30 (1 izraelita fő). Ismeretlen cím (1 izraelita személy). István utca 8 (2 fő). Jókai utca 4, 14, 39, 40, 41 (összesen 104 fő, ebből 103 izraelita, 1 katolikus). Kemény Zsigmond utca 2, 3 (összesen 26 fő, ebből 21 izraelita, 4 katolikus, 1 ortodox keresztény). Kőrösi út 1, 3, 3/a. (összesen 41 izraelita személy). Kovács utca 9 (1 izraelita). Láng utca 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11,

⁵⁹ IAS F:60/XX/25200/1944.

12, 13, 16 (összesen 372 fő, ebből 358 izraelita, 14 katolikus személy). Petőfi utca 2 (2 izraelita személy). Rudics utca 1 (1 izraelita személy). Semmelweis utca 1, 3, 7, 9, 11, 13 (összesen 70 izraelita személy). Strom sor 4 (1 izraelita személy). Széchenyi tér (1 izraelita személy). Szegeci út 5, 7/a, 7/b, 9, 16 (összesen 106 fő, ebből 102 izraelita, 4 katolikus). Szemere út (1 katolikus személy). Szőlő utca 4, 5, 6, 7, 8 (összesen 44 izraelita személy). D716-os tábor (1 izraelita személy). Vámpalota két épülete a Csáky utcában, illetve a Vámpalota utca 5, 7, 11, 37 (összesen 97 fő, ebből 60 izraelita, 33 katolikus, 3 református, 1 görögkatolikus személy). Virág utca 22 (1 izraelita személy). Zentai út 9, 11, 13, 15, 17, 21 (összesen 141 fő, ebből 138 izraelita, 2 katolikus, 1 evangélikus személy). Zürich, Svájc (1 izraelita fő).

Pár gondolat erejéig itt is érdemes elidőzni, mivel az adatok elég beszédesek. Egyrészt rögtön feltűnik, hogy egyes személyekhez olyan címet rendeltek hozzá, amely kívül esett a gettó területén. Ilyen a 86. gyalogezred utca 78, a Battányi utca 2, a Damjanich utca 7, az Erdő utca 4, a Gáspár utca 2, Hajdújárás, mint önálló település, az István utca 8, a Rudics utca 1, valamint a Szemere út 1. Igaz, az itt bejegyzettek száma a teljes populációhoz képest elhanyagolható, mindössze 11 fő, ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy ezek a személyek hogyan és miért úszták meg a gettósítást? Az ingatlanokkal kapcsolatban más anomáliával is találkozhatunk. A Botond utcánál ugyanis olyan házszám is található a listán, amely más források szerint viszont nem képezte a gettó területét (3, 3/a, 15, 43), de olyan házak hiányoznak róla, amelyek más források szerint viszont a gettó részét képezte (2, 4.) Erre az anomáliára vélhetőleg az a válasz, hogy a gettó területe, illetve a hozzá tartozó ingatlanok folyamatosan változtak.

Az adatok tüzetes vizsgálata azt is kimutatta, hogy olyan személyekhez is rendeltek gettóbeli címet, akik az adott időpontban már elhunytak, külföldön (Svájcban!) éltek, németországi kényszermunkán tartózkodtak, vagy hadifogságban, esetleg letartóztatásban voltak. A listán szereplők közül ugyanis 132 személy internálva volt. A fronton eltűntek száma 21 főt tett ki. Orosz hadifogságban 19-en, német hadifogságban (1941 óta!) 7 fő volt. 11 főnél a hadifogság helye nem beazonosítható. Az eltűntek száma 11 fő volt. Rendőri őrizetben, letartóztatásban és vizsgálati fogságban 11 fő tartózkodott. A munkaszolgálatosok száma 90 személyt tett ki, míg németországi (kényszer) hadimunkán 15 fő tartózkodott.

Ha tovább vizsgáljuk a listát, akkor a nemek lebontását a következőképpen határozhatjuk meg: 1213 fő volt a férfiak száma, míg 1527 a nőké. A listán szereplő legidősebb személy az 1850-ben született Weismann Izsákné Schlüschi Piroška, míg a legfiatalabb Engler Pál, Goldberger Judit és Halbrohr Györgyi – mindhárman 1944-ben láttak napvilágot.

Foglalkozás, illetve megélhetés szerint a következő a kimutatás: 133 fő esetében semmilyen adat nem került feltüntetésre.⁶⁰ A nyugdíjasok teljes száma: 72, azonban a nyugdíjjogosultság alapját nem minden esetben lehet beazonosítani.

⁶⁰ Az alábbiakban csak azokat soroljuk fel, illetve rendszereztük, ahol a nevek mellett egyértelműen beazonosítható foglalkozások szerepelnek.

Ez az adat egészen biztosan nem felel meg korosztályi lebontásnak, mivel a gettóban a 61 év felettieknek a száma 558 főt tett ki.⁶¹

A foglalkozások szerinti megoszlást elemezve a következőket láthatjuk: alkalmi munka: 2 fő. Állatorvos: 4 fő. Ápolónő: 10 fő. Aranyműves: 6 fő. Aranyművessegéd: 2 fő. Artista: 1 fő. Asztalos: 3 fő. Asztalossegéd: 1 fő. Autószerelő, autómechanikus: 5 fő. Bádogos: 4 fő. Banktisztviselő: 1 fő. Biztosítási ügynök: 2 fő. Borbély: 2 fő. Bőrkereskedő: 2 fő. Bőröndös: 6 fő. Cipész: 6 fő. Cukrász, cukorkakészítő: 5 fő. Darálós: 1. Diák/tanuló: 270 fő. Divatárkereskedő: 1 fő. Dobozkészítő: 2 fő. Pipere és illatszerkereskedő: 2 fő. Szabó, szabómester, szabósegéd: 24 fő. Egyetemi hallgató: 17 fő. Ékszerész: 1 fő. Előimádkozó: 1 fő. Eltartott: 5 fő. Építézmérnök: 1 fő. Építkezési vállalkozó: 1 fő. Erdőmunkás: 3 fő. Ezüstműves: 1 fő. Fakereskedő, faipari alkalmazott: 13 fő. Favágó: 3 fő. Varró, varrónő: 48 fő. Fémöntő: 4 fő. Fényképész, fényképészsegéd: 17 fő. Férfi szabó: 3 fő. Festőművész: 2 fő. Fodrász, fodrásztanonc: 6 fő. Fogász, fogorvos: 4 fő. Fogtechnikus: 12 fő. Foglalkozás nélküli: 1 fő. Főkántor: 1 fő. Földműves: 1 fő. Főrabbi: 1 fő. Fuvaros: 3 fő. Fűzőkészítő: 8 fő. Gabonakereskedő: 1 fő. Gazdálkodó: 18 fő. Gazdasági alkalmazott: 1 fő. Gazdasági mérnök, gazdasztisz: 2 fő. Gépész, gépézmérnök: 5 fő. Gépésztechnikus: 1 fő. Gépi kötő: 2 fő. Gépkereskedő: 1 fő. Géplakatos: 9 fő. Gyakornok: 1 fő. Gyári, üzemi munkás: 52 fő. Gyáros: 11 fő. Gyári tisztviselő: 1 fő. Gyógyszerész: 5 fő. Halkereskedő: 1 fő. Házmester: 2 fő. Harisnya szemfelszedő: 1 fő. Háztartásbeli: 983 fő. Hírlapíró: 1 fő. Hitközségi alkalmazott, hitoktató, hitszolga: 10 fő. Hivatalnok: 9 fő. Illatszerkereskedő: 2 fő. Inas: 2 fő. Iparos: 9 fő. Iparművész: 1 fő. Iparos tanonc: 1 fő. Író: 1 fő. Jogász: 2 fő. Kalapos, kalapossegéd, kalaposinas: 7 fő. Kántor: 3 fő. Kárpitos: 5 fő. Kefeiparos: 1 fő. Kelmefestő: 2 fő. Kereskedelmi alkalmazott: 18 fő. Kereskedelmi ügynök, kereskedelmi utazó: 31 fő. Kereskedő: 167 fő. Kisziparos: 1 fő. Kirakatrendező: 1 fő. Kocsis: 1 fő. Konyhalány: 1 fő. Kőfaragó: 2 fő. Költő: 1 fő. Könyvelő: 8 fő. Könyvkötő: 3 fő. Korrepetitor: 1 fő. Köszörűs: 1 fő. Kórházi szakácsnő: 1 fő. Kórházi ápoló: 1 fő. Kötőgépjavító: 1 fő. Kosmetikus: 8 fő. Lakatos: 6 fő. Lakberendező: 1 fő. Látszerész: 4 fő. Magyar állami hivatalnok, tisztviselő: 34 fő. Magánzó, magántisztviselő: 84 fő. Malomtulajdonos: 1 fő. Malomigazgató: 1 fő. MÁV főtanácsos: 1 fő. Mázoló: 1 fő. Mechanikus: 4 fő. Mérlegkészítő: 3 fő. Mérnök: 11 fő. Mészáros és hentes: 2 fő. Motorszerelő: 1 fő. Muzigépész: 1 fő. Műszerész: 3 fő. Napszámos: 11 fő. Nevelő: 2 fő. Női kalapos: 4 fő. Női szabó: 8 fő. Női fodrász: 1 fő. Nyelvtanár: 3 fő. Nyomdász: 5

⁶¹ Amit ezzel kapcsolatban biztosan tudunk, az a következő: állami nyugdíjasok száma, ahol nem tüntették fel a nyugdíjjogosultság alapját: 17 fő. Nyugalmozott OTI tisztviselő: 1 fő. Nyugalmozott állami mérnök: 1 fő. Nyugalmozott állami tanítónő: 1 fő. Nyugalmozott állami tanár: 1 fő. Nyugalmozott gépész: 1 fő. Nyugalmozott banktisztviselő: 1 fő. Nyugalmozott magánzó: 1 fő. Nyugalmozott MÁV tisztviselő: 19 fő. Nyugalmozott orvos: 1 fő. Nyugalmozott tisztviselő: 1 fő. Nyugalmozott zeneiskolai tanár: 1 fő. Nyugalmozott városi tisztviselő: 1 fő. Nyugalmozott banktisztviselő: 1 fő. Nyugalmozott bankigazgató: 2 fő. Nyugalmozott községi orvos: 1 fő. Nyugalmozott gimnáziumi tanár: 2 fő.

fő. Okleveles mérnök: 1 fő. Optikus, órásmester: 16 fő. Orvos: 41 fő. Orvos-hallgató: 7 fő, Szigorló orvos: 4 fő. Paplankereskedő: 5 fő. Pénzbeszedő: 1 fő. Pénztárosnő: 1 fő. Pék: 2 fő. Piaci árus: 1 fő. Rabbi: 1 fő. Pincér: 3 fő. Raktárnok: 1 fő. Rendőrségi fogalmazó: 1 fő. Ronggyűjtő: 2 fő. Szabómester, szabósegéd: 23 fő. Szállító: 5 fő. Szerelő: 1 fő. Szobafestő-mázoló: 1 fő. Papírárukészítő: 1 fő. Szobalány: 1 fő. Szőlőtermesztő: 2 fő. Szövőmester és szövősegéd: 3 fő. Szűcs-mester és tanonc: 10 fő. Tanító: 2 fő. Textil kereskedő és textiltechnikus: 5 fő. Tímár: 1 fő. Tisztviselő: 61 fő. Tollkereskedő: 3 fő. Ügynök: 12 fő. Ügyvéd: 29 fő. Ügyvédjelölt: 7 fő. Újságíró: 1 fő. Utazó: 5 fő. Üveges: 6 fő. Üzemtulajdonos: 4 fő. Vasestergályos, vaskereskedő: 5 fő. Vegyész-mérnök: 3 fő. Vendéglős: 1 fő. Vésnök: 3 fő. Villanszerelő: 4 fő. Virágkereskedő: 1 fő. Volt földbirtokos: 1 fő. Volt gyáros: 2 fő. Volt író: 2 fő. Vulkanizáló: 1 fő. Zenetanár: 1 fő. Zeneiskolai tanórnrő: 1 fő. Zománcmester: 1 fő. Izraelita Hitközségi alkalmazott: 2 fő.

A gettósított szabadkai zsidók társadalmi struktúrájával kapcsolatban a következı megállapításokat tehetjük: a gettóban számszerőleg a legnagyobb tömeget a háztartásbeliek adták, az ő számuk 913 főt tett ki, így a gettósított populáció 33,4%-át adták. Számszerőleg őket követték a diákok, tanulók, akik 270-en voltak, vagyis a gettó lakosságának a 9,9%-a. Az összesített adatok alapján a (véltőleg kis) kereskedők képezték a harmadik legnagyobb csoportot, akik 167-en voltak, ez a gettó lakosságának a 6,1%-a. A magánzók, magántisztviselők 84 fővel voltak jelen, ami a gettósított személyek 3,1%-a. A nyugdíjasok csak az ötödik legnagyobb csoportot jelentették a 72-es létszámukkal, ez a gettó populációjának a 2,65%-a. A tisztviselők 61-en (azonban ennél a populációnál nem derül ki, hogy állami, vagy magánalkalmazásban álltak-e) voltak – ez a gettó lakosságának a 2,2%-a, míg az állami tisztviselők száma 34 fő volt, ami a gettó lakosságának a 1,25%-a. Ez a két csoport összesített száma 95 fő, a gettó lakosságának a 3,5%-a. A gyári, üzemi munkások száma 52 fő volt így ez a társadalmi csoport a gettó 1,9%-át adta, míg a varrónők, akik 48-an voltak, annak lakosságának az 1,75%-át. Az orvosok száma 41 volt, így a gettó teljes lakosságának az 1,5%-át adta ez a foglalkoztatási populáció, míg a 29 ügyvéd annak 1,1%-át. A 10 főnél nagyobb foglalkoztatási ágazatot a szabómes-terek köre adta 23 fővel, ez a teljes gettó lakosságának a 0,8%-a.

A fenti adatok alapján feltűnő, hogy egyrészt olyan, tradicionálisan a zsidókhoz köthető foglalkoztatási ágazatok, mint az újságírás, hírlapkiadás és a nyomdászat, jóformán kimutathatatlan a névsorban. Ugyancsak feltűnő a gyár- és üzemtulajdonosok minimális, a valóságtól jóval kisebb száma, illetve a bankárok, a banktisztviselők szinte teljes hiánya. A megmaradt adatokból különösen kirívó a tanítói, tanári kar szinte egészének a totális hiánya is.

Ha az 1941-es hivatalos magyar népszámlálás 3549 fős adatából indulunk ki, egyértelmű, hogy a június elsején összeállított 2740 fős névsor nem tartalmazott minden adatot. Csupán ennek a kettőnek az összevetése 809 fős hiányt mutat. Magunk is meggyőződhetünk erről, amikor véletlenszerűen közismert szabadkai zsidók neveire keresünk rá a névsoron. Nincs a listán rajta például Gonda Alfréd, ugyanakkor azon szerepel rajta a Fenyves család.

Nyomatékosítja az ezzel kapcsolatos meglátásunkat az is, hogy egy másik, augusztus 5-i aktában, mely a lezárt zsidó üzletek vállalati kinevezésével kapcsolatos iratokat tartalmazza, egy oda nem illő kétoldalas névsort találtunk. Az irat eredeti iktatási sorszáma 21956 volt. A címezetlen és számozatlan, hiányos irat-ketegben összesen 62 név szerepel különböző – 5351 és 574 – sorszámok alatt. Ezen a névsoron kizárólag olyan személyek találhatók, akiknél az utolsó sorban zömében a „Budapest” megjelölés szerepel. Csakhogy, olyan ismert nevek is olvashatók rajta, mint például Radó Imréné⁶², Kalmár Elemér, Ingusz Sándor, Holländer Lázár.⁶³ A rendelkezésre álló adatok alapján nem tudjuk rekonstruálni ennek a névsornak sem a keletkezését, sem a valós eredetét, már csak azért sem, mert legjobb tudomásunk szerint Ingusz Sándor ekkor már nem élt, az viszont kizárható, hogy a teljes listán csak azok a szabadkai zsidók szerepeltek, akik a gettósítás vagy a deportálás időszakában a város területén tartózkodtak, mivel közülük többen a 2740 főt felsoroló névjegyzéken is szerepelnek, ugyanakkor olyanok is rajta vannak, akik az említett névsoron nincsenek rajta.⁶⁴

Összegezve a fentieket, bár az 1944. június 1-én összeállított névsor alapján, elsősorban annak hiányosságai miatt nem lehet rekonstruálni a szabadkai zsidók valós társadalmi struktúráját, arra azonban mindenképpen jó, hogy rálátást kapjunk a gettóban élők vagyoni helyzetéről. A fenti adatok alapján bizonyosnak tűnik, hogy a szabadkai gettóban élők mintegy 90%-a társadalmi alsó középosztályban helyezkedett el, s túlnyomó többségük kisiparból, kereskedelemről, illetve hivatalnokként tartotta el önmagát és családját.

Visszatérve a gettósítás során készült listákra, névjegyzékekre, a fennmaradt dokumentumok alapján azt is tudjuk, hogy június első felében a szabadkai Zsidó Tanács utasítást kapott a gettóba költözött családok névsorának az összeállítására is. Ezt a névjegyzékeket házanként és házcsoportonként összegyűjtve vette át a városi katonai ügyosztály. A névjegyzék hátlapján feltüntették az egyes zsidó családok által lakott lakószobák méreteit, valamint a mellékhelyiségeket. Ugyanekkor leltár készült a gettóba vitt bútorokról, ruházati cikkekről, háztartási felszerelésekről, élelemről és egyéb ingóságokról. Kimutatást kellett készíteni a gettóba készült zsidóknak előző lakásukról is. A bevallott adatoknak tartalmaznia kellett a lakás tulajdonosának és bérlőjének nevét, a háztulajdonos nevét, továbbá azt, hogy kiköltözése után tudomása szerint ki került a lakásba. A lakás részletezése után fel kellett tüntetni a lakás bérét is.⁶⁵

⁶² Férje, Radó Imre (Pécel, 1885. július 31. – Auschwitz, 1944.) próza és drámaíró volt.

⁶³ Holländer Lázár és Salamon 1915-ben alapították meg a Holländer Testvérek céget, amely 1927-ben részvénytársasággá alakult, ekkor a cég ügyvitelébe a fiaikat, Dávidot és Pált is bekapcsolták. A Holländer család mellett a tulajdonosok között volt Fellner Alfréd és Goldner Ede is. 1938-ban modern tollfeldolgozó gépet helyeztek üzembe. A második világháború után az üzemet államosították. A Holländer család többsége a holokauszt áldozata lett, egyedül Holländer Arthúr élte túl a borzalmat, aki a háború után Izraelbe emigrált.

⁶⁴ IAS F:60/XX/36174/1944.

⁶⁵ A szabadkai gettó élete. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 13. 2.

Május 16-án, mivel a gettóba rendkívül sok keresztény vitt be élelmiszert és közszükségleti cikkeket, a hatóság elrendelte a gettó területének az elkerítését, ablakainak a befalazását, vagy befestését, s kijelölték a gettóban felállítandó konyhákat, amelyek 30 személyt szolgáltak ki.⁶⁶ A szabadkai gettó őrzetével 20 órsem és 2 járőr volt megbízva, 8 pengő napi illetmény ellenében. A karhatalom napidíja 1944. július 8-ig 11.112 pengőt tett ki.⁶⁷

Több iratból tudjuk azt, hogy a gettó házaiban általános túlszűfoaltság uralkodott. Gutwein László szeptemberi kártérítési kérelmében például arról írt, hogy a házába 23 személyt költöztettek be.⁶⁸ A beazonosított 118 házban így nagyjából 2700 főt zsúfolhattak össze, ami viszont megegyezik a június 1-i létszámmal. Csakhogy, ebben a számban nincs benne a három ipartelep, valamint a fentebb említett, corpus separatumként működő különgettó. Tegyük hozzá: a június 1-i névsor feldolgozása, azt mutatja, hogy a legtöbben, összesen 165-en, a belvárosi Horthy Miklós út, a mai Đure Đaković utca 13. szám alatt zsúfolódtak össze.

Az is bizonyos, hogy a gettó létszáma nemcsak az elhúzódo beköltözések miatt változott állandóan – a befolyásos szabadkai zsidók oda csak május utolsó napjaiban költöztek be⁶⁹ –, hanem azért is, mert május második felétől munkaszolgálatra behívásra kerültek és az időközben internáltak miatt is. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy már 1944 előtt jelentős volt azoknak a zsidóknak a száma, akiket munkaszolgálatra hívtak be vagy internáltak. A ránk maradt visszaemlékezésekből azt is rekonstruálni lehet, hogy a gettóban élők munkaszolgálatra való behívása május második felében erősödött fel. Halbrohr József a gettóban, a Botond utca 2. számú házban, mindössze tíz napot töltött el, amikor május 23-án SAS behívóval Hódmezővásárhelyre a 105/302 munkaszázadba kellett bevonulnia. A 240 délvidéki zsidóból összeállított munkaszázadot egy hét múlva marhavagonokban Szabadkán át Újvidékre irányították az ott építendő repülőtér munkálataira: „a szabadkai gettóban is elterjedt a hír érkezésünkről és a teherpályaudvar léces rácskerítésén keresztül ismét összecsókoltam Alicét, ki nagy csomag étellel jelent meg, mert valóban fél évre való ételmet halmoztam fel a gettóba kerüléskor”.⁷⁰

Számos olyan személyről is tudunk, akik még a júniusi deportáció előtt életüket veszítették az auschwitzi koncentrációs táborban. Azt is tudjuk, hogy a horvátországi jasenovaci táborban 26 szabadkai zsidó veszítette életét.⁷¹

A gettó létszámával kapcsolatos dilemmát pedig fokozza, hogy a *Délvidéki Magyarság* már április 29-én 4300 szabadkai zsidóról írt, miközben, az alább is-

---

⁶⁶ „Zsidót nem szolgálók ki”. A zsidótanács felhívása a vagyontárgyak bejelentésével kapcsolatban. *Délvidéki Magyarság*, 1944. május 17. 3.

⁶⁷ IAS F:60/XX/31320/1944.

⁶⁸ IAS F:60/XX/42655/1944.

⁶⁹ IAS F:60/XX/34386/1944. IAS F:60/XX/34575/1944. IAS F:60/XX/35789/1944.

⁷⁰ HALBROHR József: *Élettörténetem*. Szabadka, 2015. 74–75.

⁷¹ A horvátországi koncentrációs táborban életüket veszített szabadkai zsidók teljes névsorát lásd: Jasenovac. Spomen područje / Memorial Site. Online: www.jusp-jasenovac.hr – 2019. szeptember 7.

mertetésre kerülő június 10-i szegedi értekezlet a szabadkai–bácsalmási gyűjtőtábor teljes létszámát jelölte ki ennyiben, amiben a szabadkaiakon túl a bajaiai és a bácstopolyaiak is benne voltak.

Ilyen anomáliák közt a szabadkai gettót megjártak és a deportáltak teljes létszámát illetően 2778 főt teljes névvel, születési és foglalkozási adatokkal egészen biztosan be tudunk azonosítani, a többiek és a pontos létszám tekintetében pedig kénytelenek vagyunk hagyatkozni a Délvidéki Magyarország fentebb már említett 4300 fős közlésére, illetve Dušan Jelić 3000-3500 fős becslésére, valamint az áldozatoknévsorát 1948-ban összegző kimutatásra, amely 2006 személyt sorolt fel.⁷²

5.

Június 10-én, Endre és Baký látogatást tettek a szegedi gettóban, majd a szegedi városházán értekezletet tartottak a környékbeli törvényhatóságok vezetőivel, melyen a főispánok, az alispánok, a polgármester és a rendészeti vezetők vettek részt. A jelenlévőket arról értesítették, hogy a szegedi 5. és a debreceni 6. honvédhadtest területén június 16-án reggel 5 órakor megkezdik a zsidók gyűjtőtáborokba való szállítását, amelynek június 20-án 21 óráig be kell fejeződnie. Ekkor határozták meg a gyűjtőtáborok helyét, illetve az ott összpontosítandó létszámot is: Szeged, Kecskemét, Szabadka (Bácsalmás?), Debrecen, Berettyóújfalú, Szolnok, Békéscsaba.

A létszám tekintetében a szabadkai (bácsalmási) gyűjtőtábor létszámát 4300 főben jelölték ki, s ide sorolták Baját, valamint Topolyát is. A táborba szállítandók fejenként 50 kg súlyú csomagot vihettek magukkal: ágyneműt, matracot, ruhákat, tisztító- és mosdószeret, edényeket, egy rend munkaruhát, egy váltás fehérneműt, egy felsőkabátot és egy pár cipőt. Ugyancsak engedélyezték 14 napra elegendő szárazélelmet, ugyanakkor szigorúan megtiltották az értéktárgyak elvitelét. Ezügyben elrendelték azok elkobzását, illetve három példányban a „bűnjeljegyzék” elkészítését. Az értekezleten az is elhangzott, hogy a táborokba szállítandó személyekről nem volt készíthető névjegyzék, ugyanakkor a bevagonírozáskor számszerinti nyugta-ellennyugtát kellett készíteni az átkísérő őrszemélyzetnek. A szegedi értekezleten elrendelték, hogy a gyűjtőtáborokat 50 méter távolságból tilos volt megközelíteni, megtiltották a tábor, a beszállítás fényképezését, illetve a sajtót eltiltották a zsidóügyekkel való foglalkozástól. Az értekezleten az is elhangzott, hogy az elszállítás kizárólag vonaton történhet. Egy-egy szerelvény 47 G. kocsiból állt. A szerelvény 23. és utolsó kocsiját az őrség számára jelölték ki. Egy-egy őrség 1 parancsnokból, 19 fő csendőrből állt, egy szerelvény pedig körülbelül 3500 főt szállított, 1 kocsiban 70-80 főt helyeztek el.⁷³

⁷² Imenik Subotičkih jevreja: žrtava fašističke okupacije, 1941–1945. Subotica, 1948.

⁷³ MOLNÁR, 1995. 133–137.

A rendelkezésünkre álló források ugyanakkor azt mutatják, hogy a szabadkai zsidók elszállítására több szakaszban került sor. Ehhez vélhetőleg az is hozzájárult, hogy május 17-én Szeged és Szabadka kiürítési táborait Bajára helyezték át.⁷⁴ Az egyik korabeli újságcikkből arról tájékozódhatunk, hogy 1944. június 13-ig a szabadkai gettóból 720 főt szállítottak el.⁷⁵ Az átfogó és totális deportációra végül június 16-án került sor, amikor annak lakóit a Szabadkától 40 kilométerre lévő bácsalmási összpontosított gettóba szállították át.⁷⁶

A helyi sajtó – mely előtte szinte naponta foglalkozott a „zsidókérdéssel”, s egyre erőteljesebb, személyeskedő retorikát is alkalmazott a zsidósággal szemben, sőt még helyszíni riportot is közölt a gettó életéről – magáról a deportálásról, a szabadkai zsidóság elhurcolásáról a június 10-i szegedi értekezlet értelmében csupán közvetett, mellékhírek révén, utalásszerűen tájékoztatott a történetekről. Úgy tűnik azonban, hogy más vidéki sajtóval ellentétben azért itt mégiscsak több cikk jelent meg.⁷⁷

A fennmaradt iratok alapján az is nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a június 16-i szabadkai deportálásban a rendőrséggel és a pénzügyőrséggel együttműködő polgári közigazgatást közvetlenül a város aljegyzője Bácskai Árpád irányította, akinek az aláírása a zsidókérdéssel összefüggésben addigra már iratok százain szerepelt. A polgári közigazgatás feladata volt, hogy a gettóban a karhatalmi egységek által kiürített ingatlanokat és az ott található ingóságokat leltározza, illetve megvédje azokat fosztogatástól és addig őrizze az épületeket, amíg a pénzügyőrség tagjai azokat le nem pecsételték. Minderre Seftics Gergely bűnügyéből tudunk visszakövetkeztetni. Seftics Gergely 47 éves városi levéltáros június 16-án, a deportálás napján az egyik kirendelt házparancsnok volt, s az volt a szerepe, hogy közreműködjön a kiürítés során ott hagyott, illetve a deportálandóktól elvett ingóságok átvételében és azok leltározásában. Seftics az egyik házból egy bőrröndnyi ruhát lopott el, mintegy 2000 pengő értékben. Hogy pontosan ki jelentette fel, azt nem tudni, annyi mindenesetre bizonyos, hogy a rendőrség egy telefonon érkezett hívás után tartóztatta le, s a házkutatás alkalmával megtalálta a koffert.⁷⁸

A polgármester június 20-án az ügyészségnek Seftics bűnügyével kapcsolatban megerősítette a napilap közléseit, azzal, hogy abban a deportálás közvetlen

⁷⁴ MOLNÁR, 1995. 65.

⁷⁵ A szabadkai gettó élete. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 13. 2.

⁷⁶ A délvidéki gettósítás és deportálás történetével kapcsolatban lásd még: MOLNÁR Judit: *Zsidótlanítás a déli határsávban 1944-ben*. In: Tanulmányok a holokausztról, VIII. Szerk.: Randolph L. Braham. Budapest, 2017. 31–64. – BRAHAM, 2015. II. köt. 815–820.

⁷⁷ Letartóztatták Seftics Gergely szabadkai városi tisztviselőt, mert megpakolt zsidó bőrröndöt találtak a lakásán. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 17. 4. és: Mi történjék a zsidó által visszahagyott állatokkal? *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 20. 2.

⁷⁸ Letartóztatták Seftics Gergely szabadkai városi tisztviselőt, mert megpakolt zsidó bőrröndöt találtak a lakásán. *Délvidéki Magyarság*, 1944. június 17. 4.

végrehajtóját is megnevezte: „nevezettnek kirendelése szóbeli intézkedés alapján történt és azt az ezen ügyek végrehajtásával megbízott dr. Bácskay Árpád II. o. aljegyző, lakik Mátyás u. 10. sz. alatt,⁷⁹ aki ez ügyben a szükséges utasításokat szóban adta ki.”⁸⁰

Egy június 22-i cikk cáfolta a rendőrség tagjainak a deportálás során elkövetett visszaéléseit, ugyanakkor abból az is kiderül, hogy a bevonított embereket útjuk előtt utoljára még egyszer teljesen kifosztották. A korabeli tudósításban arról lehet olvasni, hogy a deportálás során a rendőrség feladata elsősorban az volt, hogy összeszedje a bevonítottakra váró emberektől a pénzüket és az el nem vihető értéktárgyaikat. Az értékek átvételéről minden esetben jegyzőkönyv készült. Az ingóságok átvételét és jegyzékbe foglalását mindenütt legalább két személy végezte. Az összegyűjtött tárgyakat ezután a tételes elszámolással együtt a rendőrkapitányságra vitték be. A deportálást nézők sok esetben még azelőtt feljelentést tettek a rendőrök ellen, mielőtt azok a bevonítottakkal végeztek volna. A cikkből azt is megtudjuk, hogy a fent említett Seftics eseten kívül a vagyonelevétel során „más szabálytalanság nem történt”, s 21-én már őt is szabadlábra helyezték.⁸¹

Közvetlen bizonyítékok utalnak Jánoska Tibor rendőrfőtanácsosnak a deportálásban játszott szerepére is. Minderre a Városi Árvaszéknek küldött egyik levélből következtethetünk, amelyből arról szerzünk tudomást, hogy a deportálásokkal kapcsolatos kimutatások utólagos összeállítása és kiadása úgy a magánszemélyek, mint a hatóságok számára tilos volt, ezért az ezzel kapcsolatos iratoknak és a névjegyzékeknek a kiadását a városi közigazgatás elutasította.⁸²

Az V. csendőrkörülethez tartozó bácsalmási tábor létszámával kapcsolatban megint csak ellentmondásos adatok állnak a rendelkezésünkre, azt sem tudjuk, hogy Szabadka helyett végül miért ott került sor az összpontosításra, ráadásul ez a fejlemény a szabadkai zsidók számával kapcsolatban tovább erősíti a fenti dilemmákat. Bácsalmáson egyes adatok szerint 2793 személyt,⁸³ más források szerint június közepére 5-10 ezer főt zsúfoltak ott össze.⁸⁴

Az eddigi források alapján a legtömegesebb mentőakcióra a szabadkai gettó felszámolását követően került sor. 1944. június 22-én 126 szabadkai tartóztattak le, akik a bácsalmási összpontosított gettó lakói részére vittek élelmiszercsomagot. A csomagokat, „amelyekben rengeteg füstölthús, szalonna, sőt az egyikben békebeli csokoládé is volt, Bácsalmás község előljárósága a hadbavonultak hozzátartozói között osztotta szét”.⁸⁵

⁷⁹ A Mátyás utca a mai Dinko Zlatarić utca.

⁸⁰ IAS F:60/II/27722/1944.

⁸¹ Nem történt szabálytalanság a zsidóértékek átvételénél – A szabadkai rendőrkapitányság a rosszinulátut rágalmazókról. *Délvidéki Magyarország*, 1944. június 22. 4.

⁸² IAS F:60/kg.1829/1944.

⁸³ BRAHAM, 2015. II. köt. 821.

⁸⁴ POLGÁR Ernő: *Holocaust. Gettó a Délvidéken*. Budapest, 2014. 31.

⁸⁵ Bácsalmási tömegjelentek. *Délvidéki Magyarország*, 1944. június 23. 4.

Négy nappal később, június 26-án előbb Szegedre irányították a bácsalmási táborból induló vonatot, amelyet hozzácsaptak a szegedi vagonokhoz. A mintegy hatezer embert szállító szerelvény ezután Auschwitznak indult. Felsőzsolcánál máig ismeretlen körülmények között azonban a szegedi szerelvény egészét, a bácsalmási egy részét lekapcsolták, és Strashofnak irányították, a többi vagon 2737 személlyel előbb Kassára, majd Auschwitzba ment.⁸⁶

A deportálás megtörténtéről szóló első jelentéssel június 20-i dátummal találkoztunk. Incze belügyi kormánybiztos az ügyben táviratozott Szabadkára, hogy a zsidók elkülönítése, vagy gyűjtőtáborba szállítása után igénybe veszi az utánuk maradt gyógyászati eszközöket. A polgármester válaszában azt írta, hogy a zsidók elszállítása után a Szabadkán maradt a zsidó orvosi rendelők leltározása folyamatban volt.⁸⁷

Bár a gettóba költözés, majd a deportálás után a szabadkai zsidók házeit és lakásait a hatóságok lepecsételték és lezárták, sőt a gettó utcáin a rendőrség tagjain kívül segédrendőröket is alkalmaztak a fosztogatások megakadályozására, a bevagonírozás után napi esetté váltak a rablások és a fosztogatások. A betörők szőnyeget, evőeszközöket, festményeket, ágyneműket vittek el. Július 10-én nagyszabású betöréssorozat történt a gettóban. A tettesek az elsötétítés során behatoltak a vámpalotai lakásokba, a Láng, a Csáky, a Gyóni utcák házaiba, s kifosztották a különálló Szőlő utcai gettót is. A betörést a reggeli órákban az ingatlanok kiürítésével megbízott tisztviselők vették észre. Mócsy István polgármester-helyettes még a délelőtti órákban bejárta a betörés színhelyeit, a rendőrség pedig átfogó nyomozást indított, s több tettest elfogtak, akik statáriális bíróság elé kerültek. A további fosztogatásokat megakadályozandó, megerősítették a gettó területének az őrzését, illetve intézkedés történt a kiürítés felgyorsítására.⁸⁸

Két nappal később a városi hatóságok arra utasították a szabadkai rendőrkapitányságot, hogy a zsidó üzleteket lehetőleg állandóan figyeljék, s azokba hatósági engedély nélkül senkit sem engedjenek be. A levél külön listát nem küldött, arra hivatkozva, hogy „a zsidó üzletek felirattal el vannak látva, így azok a többi üzletektől könnyen megkülönböztethetők”.⁸⁹

A front közeledtével szeptember végére azonban már összeomlóban volt a magyar közigazgatás, s egyre többen fogták menekülőre azok közül is, akik nem is olyan rég még személyes kapcsolatrendszerüket is kihasználva sürgették a zsidó üzletek, üzemek élére való kinevezésüket.⁹⁰

⁸⁶ MOLNÁR, 1995. 148–149.; MARGITAI Linda: *Zsidókérdés” a Délvidéken, 1941–1944.* Szeged 2019. (Kézirat. PhD-értekezés: Szegedi Tudományegyetem BTK) 213.

⁸⁷ IAS F:60/XX/27555/1944.

⁸⁸ Betörők fosztogatták a szabadkai gettó lezárt zsidó lakásait. A polgármesterhelyettes személyesen győződött meg a károkról és megtett minden intézkedést a gettó gyors kiürítésére. *Délvidéki Magyarország*, 1944. július 10. 3.

⁸⁹ IAS F:60/kig.1621/1944.

⁹⁰ Délvidéki számonkérés! *Délvidéki Magyarország*, 1944. szeptember 28. 5.

1944. október 10-én rövid harcok után, Szabadkán megtörtént az újabb impériumváltás. 1944. október 18-án megalakult a Zsidó Vagyon Bizottsága (Odbor za jevrejsku imovinu), amely még aznap szabadkezet kért a várost ellenőrzése alatt tartó új hatóságoktól a raktárakban lévő zsidó vagyonok, illetve a zsidó tulajdonban lévő közingatlanok kezelésére. A bizottság tagjai azt is kérték, hogy delegálhassák saját képviselőjüket az új hatalmi szervekbe. Két nappal később a szabadkai Népfelzabádító Bizottság megadta a kért felhatalmazást.⁹¹ A zsidó vagyon számbavétele azonban már az első napokban anomáliák sorait szülte, s hamarosan felszínre úszott mindaz, ami a felerősödő fosztogatásokkal együtt járt.⁹²

November 21-én Ivan Ribar aláírásával született meg a *Határozat az ellenséges vagyon állami kézbe való átmenetéről* című rendelet, amely állami tulajdonná nyilvánította az ellenséges, ugyanakkor az ország területén található teljes zsidó vagyont is. A rendelet második szakasza értelmében az ellenség által kényszer munkára vitt vagy elmenekült személyek vagyona az állami népvagyonkezelő tulajdonába került át, míg az időközben harmadik személyek részére kiosztott vagyon állami szekvesztum alá került. A rendelet negyedik szakasza úgy rendelkezett, hogy azok a vagyontárgyak, amelyekkel kapcsolatban időközben a polgári és a katonai bíróságok ítéletet hoztak, az állami népvagyonkezelő kereskedelmi és ipari népbiztosságának a tulajdonába kerültek át. A hetedik szakasz értelmében a rendeletet érintő vagyonoknak az állami tulajdonba való átmenetével együtt megszűnt az addigi tulajdonosok minden tulajdoni és használati joga.⁹³

A holokauszt poklát túlélő mintegy ezer szabadkai zsidóra így újabb megpróbáltatások vártak. A sztálini mintára kiépülő titói diktatúra 1946-ban pedig végérvényesen kijelölte az új kereteket: 1944. november 21-i rendelet értelmében nacionalizálta a szabadkai zsidó vállalatokat, gyárat, s ezzel is kényszerítve a túlélők többségét szülőföldjük végleges elhagyására.

1944/1945 fordulóján így ért véget az a polgári világ, amely 1918-ban, a Monarchia összeomlásával és feldarabolásával, egy rövid időre talán még úgy tűnt, úgy tűnhetett, hogy csak átmenetileg, kényszerűségből szakadt félbe.

In: AETAS Történettudományi Folyóirat 2020/4.

⁹¹ IAS F:166.27.18/GNOO Subotica, Odbor za Jevrejsku imovinu 19.X.1944 do 2.II.1945 predsedništvu. (Rendezetlen anyag.)

⁹² IAS F:166.27.18/GNOO Subotica, Odbor za Jevrejsku imovinu 19.X.1944 do 2.II.1945 predsedništvu.

⁹³ IAS F:166/ Komandna mesta, rendezetlen anyag: Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine (Határozat az ellenséges vagyon állami kézbe való átmenetéről) A határozat teljes szövege elérhető: Odluka o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine. Radio Gornji Grad, 2016. március 7. Online: radiogornjigrad.wordpress.com – 2019. szeptember 6.

XIII.

**Egy ellentmondásos délvidéki
magyar politikus életútja
Dr. Nagy Iván (1904–1972)
életrajza**

A néptribunus. Harc a délvidéki magyarság feletti primátusért (1935–1941)

Nagy Iván családi hátteréről rendkívül keveset tudunk. Az egészen bizonyos, hogy 1904-ben Bácsón született, édesapja magyar, édesanyja horvát nemzeti-ségű volt. A gimnáziumot Kalocsán a jezsuitáknál, majd Pécssett a cisztercieknél végezte. Édesapja az első világháborúban veszítette életét.

Politikai pályafutása a húszas évek közepén akkor vette kezdetét, amikor a Várady Imre, Deák Leó és Strelitzky Dénes nevével fémjelzett jugoszláviai Magyar Párt a belgrádi hatalom nyers támadásai, majd 1924. május 3-i betiltása, valamint a pártban kirobbant hatalmi harc miatt válságba került.¹ Történt mindez akkor, amikor az impériumváltással és a jugoszláv agrárreformmal összefüggésben a magyarság tömegeit kitevő agrárnépesség egyre inkább a megújulásra képtelen hagyományos keretek köze szorult, gazdasági és kulturális értelemben leszakadt, s a széles tömegek előtt gyakorlatilag a társadalmi felemelkedés minden bevett útja lezárult. A helyzetet súlyosbította az is, hogy a térbeli mobilitásra, a városba költözésre sem nyílt lehetőség. Az életfeltételek ilyen radikális ellehetetlenülése vezetett oda, hogy egyre égetőbb gondot jelentett a nincstelen magyar zsellértömegeknek a tengeren túlra, elsősorban Argentínába és Brazíliába történő tömeges kivándorlása, ami magával hozta a határhúzásokkal összefüggő kiutasítások miatt már így is jelentős vérvesztéséget szenvedett, kisebbségbe került magyarság további erőteljes erodálódását.² A Magyar Párt a belső konfliktusok, a hatalmi harcok, de elsősorban a központi hatalom teljes közönye következtében ezekre az egyre fajsúlyosabbá váló, égető és megoldásért kiállító kérdésekre nem tudott konkrét, kézzel fogható válaszokat és eredményeket felmutatni.

Lényegében ennek hatására szökkentek szárba 1926-tól jobbról és balról is azok az erők, amelyek a polgári politizálást feladva a jugoszláviai magyarság legégetőbb kérdéseit az ideológiai és vallási különbségeket elfedő korábbi gyűjtőpárt keretein kívül próbálták megválaszolni. Ezeket az új áramlatokat az 1918 előtti világ szellemiségétől, annak terhes örökségétől, valamint az abból fakadó ideológiai, személyes rivalizálásától mentes, lényegében már az új államban fel-

¹ Bővebben lásd: ebben a tanulmánykötetben: IX. Viharban. – X. A jog erejével, az igazság fegyverével.

² A kivándorlásról lásd ebben a kötetben: VIII. „Elindult a birnámi erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923 – 1925.

nőtt és ott is szocializálódott nemzedék indította útjára. Ennek eredményeként a húszas–harmincas évek fordulójára az „öregék” egymás közötti harca mellett megjelent és helyet követelt magának az időközben felnövekedett új generáció, az a nemzedék, amely szinte azonnal frontális támadást intézett nem csak az előző periódus konvencionális gondolatvilágával és felfogásával szemben, majd saját sorain belül is komoly eszmei belharcokba bonyolódott.

Ez volt az a légszomjjal telített légkör, amelyben a Zágrábi Egyetemen jogot hallgató és ott doktoráló³ Nagy Iván a Vojvodina (Vajdaság) katolikus diákegyesület vezetője lett. A keresztényszocialista alapokon álló, a megmaradt magyar középosztályt és a birtokosok gyermekeit tömörítő zágrábi diákegyesület 1924-ben Wilt Vilmos újvidéki orvos támogatásával alakult meg. Nagy Iván politikai gondolkodásmódjának formálódására nagy benyomást tett a Belgráddal komoly harcokat vívó horvát függetlenségi politikai mozgalom, eszményképe pedig a Stjepan Radić vezetése alatt álló, a republikanizmust hirdető Horvát Parasztpárt volt, amely számára a Belgrád elleni sikeres politikai küzdelmet testesítette meg.

Ennek hatására fogalmazta meg a szerb politikai ellittel szembeni kompromisszumkeresés elutasítását, a magyar nemzeti ellenállást, a népi gyökerekből való szervezkedést, valamint a zágrábi politikai orientációt, és programjába beemelte a Magyar Párt által taktikai okokból mindvégig elutasított vajdasági autonómia kérdését.⁴ A keresztényszocialista tanokat a horvát nacionalizmus mintájára – konkrétan végül nem körvonalazott, de – a német faji, völkisch ideológia irányába elmozduló⁵ gondolatokkal kombinálta, s hitet tett a földkérdésnek a jobboldali, radikális eszközökkel történő megoldása mellett.

Nagy Iván 1932–1933 fordulóján a Horvát Parasztpárt tagjaként lépett ki a nagypolitika színpadára.⁶ Egy évvel később, 1934. december 4-én felvételt nyert az Újvidéki Ügyvédi Kamarába is.⁷ Programjával sikerült is aránylag gyorsan megnyernie a magyar tömegekre nagy befolyással rendelkező katolikus magyar papok – köztük a később majd évtizedekig legszűkebb baráti köréhez tartozó Korányi Elemér támogatását. Korányi is ahhoz az újvidéki *Délbácska*, majd a *Reggeli Újság* napilap szellemi holdudvarához tartozott, amely az ideológiai szembenállás mezején komolyan támadta a Magyar Párt közéleti vezetését. Ennek a délbácskai befolyásos, s egyben erős anyagi háttérrel rendelkező, mar-

³ Meghalt dr. Nádý Iván. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1972. december 3. 6.

⁴ Nagy Iván mozgalmával kapcsolatban lásd még: CSUKA János: *A délvédeki magyarság története 1918–1941*. Budapest, 1995. 494–499.

⁵ A. SAJTI Enikő: *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés. Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai*, Újvidék, 2016. 56.

⁶ Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Osztály (OZNA) újvidéki kihallgatásán 1945. május 4-én. KASAŠ, Aleksandar: *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine*, Novi Sad, 2008. 55. Meghalt dr. Nádý Iván. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1972. december 3. 6

⁷ Józsa László: *Az Újvidéki Ügyvédi kamara a két világháború közötti időszakban*, In: *Délvédeki (Vajdasági) magyar jogászok*, szerk. Várady Tibor, Újvidék, 2020. 216.

kánsan jobboldali magyar politikai és gazdasági elitnek a támogatásával alapította meg Nagy Iván 1935. december 8-án előbb a *Nép* című hetilapot,⁸ majd 1940. november 1-jén a kéthetente megjelenő *Jugoszláviai Magyar Élet*⁹ (1941-től *Magyar Élet* címmel) folyóiratot. Ezekkel a lapokkal pedig olyan kommunikációs eszközökre tett szert, amelyek révén sikerrel tört be a polgári centrista alapokon álló, de lényegében liberális *Bácsmezei Napló*¹⁰ (ekkor már csak *Napló*) által uralt délvidéki magyar médiatérbe, s egyben komoly kihívást intézett az 1932-ben indult polgári *Kalangya* folyóirat, valamint az 1936-tól egyértelműen a kommunizmus népfronti irányzata felé eltolódott *Híd* folyóirat ellen is.

A Radicevich Sándor szerkesztésében előbb Újvidéken, később Péterváradon, majd a hatósági üldöztetések miatt Eszéken, végül pedig Zágrábban megjelenő *Nép* hetilap sikere elsősorban annak volt köszönhető, hogy elhagyta a *Napló* mélyen intellektuális, a széles néptömegek számára nehezen érthető, elsősorban a csúcstémák számára íródott, sok esetben egyenesen szépirodalmi hangvételét, illetve annak polgári centrista és liberális értékrendet közvetítő stílusát, s tudatosan nagy hangsúlyt fektetett a széles tömegek számára könnyen érthető magyar népi kultúra felkarolására, az ezzel összefüggő tömegrendezvények és ünnepek támogatására. A lapban rendszeresen jelentek meg – a korszakban a Kárpát-medence magyarul lakta területein egyébként nagy divatnak számító, elsősorban a baloldalihoz köthető – a mélyszegénységben élő magyarság mindennapi életét feltáró és bemutató falukutató írások, szociográfiai tudósítások. A *Nép* szakított az impériumváltás után a Délvidéken meghonosodott polgári újságírás etikettjével, annak írott és íratlan morális szabályaival, s elhagyta a fentebb már említett szépirodalmi és tudományos, sok esetben ezért egyenesen modoros közlésmódot, politikai mondanóját tömören, a széles néptömegek számára könnyen érthető, sok esetben egyenesen nyers és támadó hangvételben közölte.

---

⁸ A *Nép* megjelenési dátumát tévesen 1936. december 8-ára tette CSUKA, 1995, 494. Ezzel szemben a Létmányi István által szerkesztett *Nép* 1. évfolyamának 1. száma 1935. december 8-án jelent meg. Utolsó megjelent példánya a 7. évfolyam 47. száma volt 1941. december 25-én. Ezt követően Radicevich Sándor szerkesztésében *Új Nép* címmel jelent meg 1942 és 1944 között. (A hetilap számai megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtárban.)

⁹ A Jugoszláviai Magyar Életről bővebben lásd: WEISSENBECK József: *A Magyar Élet indulása és hatyúdala*, In: *Híd*, 64. (2000) 5. sz. 311–320.

¹⁰ Az 1903. július 13-án bejegyzett *Bácsmezei Napló* napilap a kormánypárt megyei szócsove volt, egészen 1907. február 10-i első megszűnéséig. Egy évvel később, a június 22-én Fenyves Ferenc felelős szerkesztésével újra induló újság lényegében nem tért el ettől a politikai irányvonalától. 1913-ban a napilap erőteljesen a polgári radikális irányzat felé tolódt el. A szerb hadsereg a *Bácsmezei Naplót* először 1918. november 20-án, majd végül 1919. január 17-én tiltotta be. Az 1920-ban újraindult napilap a délvidéki magyarság politikai, kulturális és szellemi szervezkedésének centrumává vált. A lap egyik háttérkezdeményezője és fő támogatója volt az Országos Magyar Párt megalapításának, Fenyves Ferenc és Dettre János irányításával a délvidéki magyar kisebbségi irodalom megteremtője és a magyar kulturális élet egyik első számú patrónusa volt. 1929-ben a nevét kényszerűségből *Naplóra* változtatta. 1941 áprilisában, az újabb impériumváltás után történt betiltáskor szűnt meg végérvényesen.

Ez a médiaháttér, illetve a Vladimir Maček vezette Horvát Parasztpárttal való közvetlen együttműködés és a bácskai szerb értelmiséghez köthető, ellenzéki Vajdasági Mozgalommal való szövetség pedig politikai értelemben is olyan jelentős mozgásteret nyitott meg Nagy Iván részére, amelynek köszönhetően gyorsan, s addig példátlan sikerrel tudott eljutni a magyar társadalom szinte minden társadalmi rétegéhez.

Nagy Iván miután a harmincas évek első felére ellenőrzése alá vonta a zömében az orvosi, az állatorvosi, gyógyszerészeti, illetve a jogi karon tanuló zágrábi magyar egyetemista hallgatókat tömörítő diákegyesületet, kísérletet tett a Belgrádban tanuló magyar hallgatók megnyerésére is. A földrajzi közelség, az olcsóbb megélhetés miatt a szerb fővárost elsősorban a szegény családi sorból kikerült diákok látogatták. Tagjai szinte kivétel nélkül az iparosok, a kiskereskedők vagy az anyagi egzisztenciájukat teljesen elvesztő és ezért mélyszegénységben tengődő értelmiségi szülők gyermekei közül kerültek ki. Elsősorban az anyagi források hiányának következtében a belgrádi magyar diákok egyesülete csak 1933-ban alakulhatott meg, de akkor is csak úgy, hogy abban tevékeny szerepet játszott Szántó Gábor,¹¹ az aktuális belgrádi kormányzattal együttműködő, a Magyar Pártból 1927-ben kilépett szabadkai politikus. A Bolyai Farkas Magyar Diákegyesületre ezért rögtön megalakulásától nagy nyomás nehezedett mind Szántó és a belgrádi kormánykörök, mind Nagy Iván politikai formációja révén, de megkörnyékezték az egyesületet a volt Magyar Párt befolyásos politikusai is. Az erősen baloldali, sőt kommunista szimpatizáns belgrádi diákok következetesen elutasították a keresztény nemzeti szellemiséget, s tagságukba minden magyar anyanyelvű – tehát zsidó – diákot is befogadtak.¹² 1936-ban az egyesületnek mintegy hatvan tagja volt. Ennek következtében Nagy Iván teljesen eltávolodott a belgrádi diákoktól.¹³

Nagy Iván és köre még a belgrádi hallgatókkal való szakítás előtt – a húszas évek végén felismerte Szabadka politikai jelentőségét, s az ott tanuló magyar egyetemistáknál sikeresen ki is építette hídfőállásait. Szervezete az 1928/1929-es tanévben a zágrábi Vojvodina diákegyesület fiókjaként Theresianum név alatt kezdte meg működését. 1931-ben a szabadkai Népkörben ők szervezeték meg annak Ifjúsági Alosztályát.¹⁴

„A subotikai Népkör ifjúsága az 1931. év november hó 21-kén tartotta megalakuló közgyűlését. A subotikai magyar ifjúság már rég óta hiányát érezte egy olyan magyar egyesületnek, amelyben összetömöríthetné az itteni magyar fiatalokat és az

¹¹ Szántó Gábor politikai szerepét bővebben lásd: HORNYÁK Árpád: *Találkozások–ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok történetéből*, Pécs, 2010. 74–86.

¹² Bővebben lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Árkádia útján. Indulás és útkeresés. A Híd eszme- és politikatörténete (1941–1934)*, In: *Mozgalom, kultúraformálás, irodalmi gondolkodás*, szerk. FARAGÓ Kornélia, Újvidék–Zenta. 2014. 27–29.

¹³ CSUKA, 1995, 491–492.

¹⁴ LÉVAY Endre: A kisebbségi Egyetemisták élete. *Kalangya*, 1934. december, 914.

egyesület körein belül összetartásra és munkára serkentené őket. Ezért itt, a Népkör kebelében megalakítottuk a magyar ifjak egyesületét, amely egyelőre nem ragaszkodik semmiféle szabályokhoz sem pedig formaságokhoz. Egyelőre csak módozatait és ténylegebbé célját a következő ülésre kidolgozandó dolgozatok alapján döntjük el.¹⁵

A szerveződő fiatal szervezet decemberi ülésének második felében Kiss József kapott szót, aki röviden beszámolt az *Őrtűz* ifjúsági folyóirat indulásáról.¹⁶ Az *Őrtűz*, mint a *Jugoszláviai Magyar Ifjúság lapja* az irodalmi és társadalmi vonatkozású cikkek mellett több rovattal is rendelkezett, s állandó forráshiánnyal küszködött.¹⁷ Ahogyan az a programadó írásban is olvasható volt, szerkesztője elsősorban a széles tömegek felvilágosítását, látókörének bővítését tartotta fő feladatának.¹⁸ Ilyen előzmények után az *Őrtűz* köré csoportosuló fiatalok lényegében a Nagy Iván vezetésével működő zágrábi egyesület befolyása alatt álltak.¹⁹

Az *Őrtűz* bár kezdetben minden ideológiai oldalt beengedett hasábjaira, hamarosan azonban egyértelműen a keresztény-szocializmus irányába mozdult el: „Európát jelenlegi széttagoltságában 1. új világháború, 2. általános nyomor, 3. bolsevizmus fenyegeti. Ez a hármás veszedelem szorosan összefügg. A háború következménye nyomor és bolsevizmus. A nyomor következménye bolsevizmus és háború; a bolsevista forradalommal háború és nyomor jár. Szörnyű labirintus, amelyből csak együttes munkával lehet kijutni. Mert csakis együttes erőfeszítéssel lehet megakadályozni, hogy a három veszedelemből akármelyik az emberiségre ne szakadjon, s ezt az egyet szükségképpen ne kövesse aztán a másik kettő. Ezt a hármás veszélyt csak együttesen lehet legyőzni, mégpedig olyan módszerrel, amelyik az európai békét és az európai kultúrát biztosítani tudja, és egyúttal emelni tudja az európai népek életének színvonalát. Ez a módszer: Páneurópa.”²⁰

1934-ben az *Őrtűz* anyagi okokból történt kényszerű megszűnése után Kiss a Népkör segítségével újabb lapot szeretett volna kiadni. 1934. március 7-én a hatvanöt fő részvételével megtartott összejövetelen mutatta be az induló új kiadvány koncepcióját, annak céljait.²¹ 1934 májusában így jelent meg ötszáz példányban²² *Híd* címmel az új folyóirat első száma. Impresszuma szerint a felelős kiadó Lévy Endre volt. Az új lap több számban közölte Kiss József (Meditator) Hitler 25 pontjának összefoglalóját, de olvashatjuk a második számban annak a

¹⁵ A Subotikai Népkör Ifjúságának jegyzőkönyve az 1931 és 1932 évről – Jegyzőkönyv az első ülésről, Subotica, 1931. XI. 21.

¹⁶ A Subotikai Népkör Ifjúságának jegyzőkönyve az 1931 és 1932 évről – Jegyzőkönyv a harmadik ülésről, Subotica, 1931. XII. 19.

¹⁷ Kiss József 1932 novemberében körlevélben kért támogatást a lap anyagi fedezetének biztosítására. Lásd: A. SAJTI, 2016, 260–269.

¹⁸ Az „*Őrtűz*” rendeltetése, célja és szerepe. *Őrtűz*, 1932. május 10, 3.

¹⁹ Az erők összefogása. *Őrtűz*, 1932. augusztus 10.

²⁰ Páneurópa. *Őrtűz*, 1934. január. 2.

²¹ Jegyzőkönyv a subotikai N. I. K. 1934. március 7-én megtartott összejöveteléről.

²² A Híd hírei. *Híd*, 1934. december. 33.

Bencz Boldizsárnak a versét is, aki később, 1940 novemberétől a Nagy Iván közvetlen befolyása alatt álló Jugoszláviai Magyar Élet főszerkesztője volt.²³

1934. június 9-én Aleksandar Preradović szabadkai rendőrfőnök arra hivatkozva tiltotta be a szabadkai Népkör működését, s foglalta le annak minden ingó és ingatlan vagyonát, hogy az a már felosztatott Nagybecskerekai Közművelődési Egyesület kihelyezett fiókszervezete volt.²⁴ A *Híd* folyóirat kiadó jogai ekkor Lévay Endréhez kerültek. Nem tudjuk rekonstruálni, hogy miért, de ez egyben Kiss József és Dudás Kálmán, majd Bencz Boldizsár távozását és Nagy Iván befolyásának kiszorulását jelentette a laptól.

Ezzel összefüggésben Nagy Iván és köre meg is indította első támadásait a *Híd*, illetve szerzői ellen. Először csak az általa szervezett esteken és összejöveteleken, később a nagyobb nyilvánosság bevonásával az újdéki *Reggeli Újság* hasábjain is.²⁵

Nagy Iván mellett azonban a bácskai magyar kommunisták is figyelemmel követték a *Híd* körüli fejleményeket, akik Mayer Ottmár révén meg is környékeztek a lap kiadása miatt forráshiánnyal küszködő Lévayt, aki végül igent is mondott, s így a lapban gyakorlatilag egy kettős szerkesztés jött létre.²⁶ Lévay és a kommunisták közötti együttműködés azonban nem volt tartós. 1936 elején Kek Zsigmond református lelkész lakásán Mayer Ottmár vezetésével a szabadkai magyar kommunisták a *Híd* átvétele ügyében tartottak megbeszélést. A találkozáson a döntő szót Mayer Ottmár mondta ki, aki Nagy Ivánra utalva egyenesen úgy foglalt állást, hogy „a baloldali mozgalomnak feltétlenül szüksége van egy lapra, amelyben határozottan kifejezheti álláspontjait, és amellyel formailag is rendelkezhet, ami kizárná a lap esetleges jobbratolódásának a lehetőségét.”²⁷

Ilyen felvezetés után született döntés a köztudottan polgári kötődésű Lévay megpuccsolásáról, és arról, hogy a lap élére a kommunista csoport a saját bizalmi emberét teszi. Simokovich Rókusra azért esett a választás, mert mindenképpen olyan személyt akartak a lap élére állítani, aki a hatóságok éber szemében sem kellett nagyobb feltűnést.²⁸ A valós ok vélhetőleg az volt, hogy Simokovich nem ellenkezett az ellen, hogy a folyóirat valódi szerkesztői feladatait a nála sokkal felkészültebb és műveltebb Kek Zsigmond lássa el. A *Híd* átvétele 1936 májusában aztán minden nagyobb hírverés nélkül meg is történt. A lap küllemében lényegi változás nem történt, s csak egy rövid szerkesztőségi hír számolt be az utolsó oldalon arról, hogy „Lévay Endre, folyóiratunk eddigi szerkesztője és kiadója a „HID” további szerkesztéséről és kiadásáról lemondott és folyóiratunkból kilépett.”²⁹

²³ Bencz Boldizsár, a *Jugoszláviai Magyar Élet* 1940. december elsején megjelent számának *Szebb jövő felé* című vezércikkében már élesen támadta a Hidat.

²⁴ CSUKA, 1995, 428; GARAY, 2012, 65.

²⁵ LÉVAY Endre: *Egy nemzedék elindul*, Szabadka, 1974. 20-22.

²⁶ Bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014, 41-45.

²⁷ DÉVAVÁRI, 2014, 42.

²⁸ PATÓ Imre: *Az osztályharcos*, Szabadka, Életjel miniatűrök, 1976. 31.

²⁹ Szerkesztőségi hír. *Híd*, 1936. május. 24.

Mayer, aki Nagyhoz hasonlóan – igaz, teljesen más politikai ideológia és koncepció mellett – ugyancsak vezéri ambíciókat dédelgetett, s az már talán csak a sors és a kor paradoxona lehetett, hogy mindketten a „régit végleg eltörölni”, vagyis a húszas évek kisebbségi liberális polgári politikájának meghaladásában látták politikai ambícióik valóságban történő realizálásának esélyét,³⁰ a *Híd* átvétele után Kalmár István álnéven írt levelében nyíltan meg is üzenté Nagynak és a tulajdonában lévő *Népnek*, hogy „nem engedhetjük, hogy egy magyar nyelven megjelenő lap kisebbségünket bárgyú, sekélyes idealizmusával megfertőzze és továbbra is tehetetlenségének rabságában tartsa, hogy már-már látni kezdő szemeiket újra bekösse és ezért mindig készek leszünk síkra szállni az ilyen irányú munka ellen. [...] Az itteni materialisták azok, akik – ha a „vádak” szerint le is becsülik a szellem jelentőségét – a jugoszláviai magyar szellemiségtől a legtöbbet várják. Először is elvárják, hogy tanuljon; mert a „Nép” cikkírójának kijelentései után még jobban igazoltnak látszik e lap által is képviselt álláspont, hogy a fiatalságot tartalomnélküli, sekélyes gondolkodásmódjából fel kell rázni.”³¹

A *Híd* folyóirat elvesztése ellenére a kompakt magyar tömegek által lakott Tisza-mentén, de különösen Óbecsén és Újvidéken Nagy Iván térnyerése azonban megállíthatatlannak tűnt. Ebben az is közrejátszott, hogy szervezetét a konspiráció jegyében sejtyszerűen építette fel, és állandóan járta a vidéket, így naprakész információkkal rendelkezett a sokakat érintő aktuális problémákról. A gondokat nyilvánosan szóvá tette, és ennek során akár a helyi szerb hatalmi elittel való konfrontációt is felvállalta. Nagy népszerűséget szerzett a magyarság zömét kitevő, mélyszegénységben tengődő magyar agrár- és ipari proletár tömegek sorában, akik Nagyban így nemcsak a kisebbségi-, hanem a munkáspolitikust, sőt egyenesen a modern, 20. századi néptribunust látták.

Nagy Iván mozgalmának sikeréhez döntő mértékben járult hozzá az általa ellenőrzött sajtó expanziója, valamint szervezetének a fentiekben már tárgyalt taktikai magatartása, ugyanakkor a széles tömegeknél elért átütőerőhöz, befolyásának és súlyának folyamatos erősödéséhez a katolikus egyház erőteljes támogatása is hozzájárult, ahogyan a Belgráddal ádáz politikai harcokat folytató zágrábi elittel való kapcsolatai mellett elsősorban az újvidéki és a becskerek-i, tősgyökeres, zömében liberális eszméket valló szerbek által létrehozott ún. Vajdasági Mozgalommal való együttműködése is. Ahhoz hogy ez utóbbinak az ok-okozati hátterét megértsük, néhány gondolat erejéig 1918-ba kell visszatekin-tenünk.

A délszláv államhoz való csatlakozás kérdésében az őshonos délmagyarországi szerb elit kezdetektől fogva megosztott volt. 1918-ban a Vasa Stajic nevével fémjelzett áramlat a föderális berendezkedést alapul véve a Zágrábban ekkor

³⁰ Bővebben lásd ebben a tanulmánykötetben: X. A jog erejével, az igazság fegyverével. Kisebbség és közösségszervezés, a délvidéki magyar jogászok története (1918–1941).

³¹ KALMÁR István: Jobb és bal – Válasz a „Nép”-nek. *Híd*, 1936. május. 5.

már kikiáltott Szlovén–Horvát–Szerb Állammal való egyesülésre törekedett, ezért elutasította a Szerb Királysággal való egyesülést. Belgrád, hogy elejét vegye a Délvidéknek a Zágrábban megalakult Szlovén–Horvát–Szerb Államhoz való csatlakozását, ezért Jaša Tomićot tolta előtérbe, s rajta keresztül érte el a Szerbiával történő egyesülés kimondását.

Így aztán az 1918. december 1-jén kikiáltott, a történelmi szerb területek dominanciáját és centralizációját magával hozó Szerb–Horvát–Szlovén Királyság berendezkedésének az első időszakában a Monarchiában felnőtt és ott szocializálódott délvidéki szerb értelmiség egyre nagyobb elégedetlenséggel, sőt egyenesen ellenszenvvel figyelte a délszerbiai korrupció térnyerését, a bácskai és a bánási közigazgatás erőltetett elszlávosítását, amely a legtöbb esetben képzetlen, felülről kinevezett tisztviselők állásba helyezésével járt. Mindez már a húszas évek első éveiben magával hozta politikai súlyuk, befolyásuk és gazdasági érdekeltségeik gyors erodálódását is.

Ilyen előzmények után ennél a mérvadó szerb körnél – amely ráadásul erős anyagi háttérrel is rendelkezett – hamarosan meg is érett a gondolat Belgrád erőteljes centralizációs törekvéseinek elutasításra. Amikor Svetozar Pribičević – aki addig az integratív jugoszlavizmus legharcosabb zászlóvivőjeként személyesen is számos rendelettel, törvénnyel lehetetlenítette el a délvidéki magyarság mindennapi életét – 1924-ben szembefordult a központi kormánnyal és annak centralizációs politikájával, majd a Demokrata Pártból kilépve Független Demokrata Párt névvel létrehozta a horvátországi és a vajdasági szerbek gyűjtőpártját, lényegében ez a csoport adta az új párt vajdasági gerincét és háttérét. A Magyarországtól elcsatolt délvidéki területek – a Vajdaság kérdése 1925-ben lényegében ennek az elégedetlen bácskai szerb csoportnak a fellépése a következtében került terítékre a belgrádi parlamentben. Dušan Bošković-Duda pancsovai ügyvéd, a Független Demokrata Párt képviselője a szószekről akkor egyenesen úgy fogalmazott, hogy az őshonos vajdasági szerbség helyzete 1918 előtt lényegében kedvezőbb volt Magyarországon, mint az SZHSZ Királyságban. Két évvel később, 1927-ben, amikor a Független Demokrata Párt koalícióra lépett a Stjepan Radić vezetése alatt álló Horvát Parasztpárttal, a vajdasági szerb értelmiség és a hivatalos Belgrád közötti konfrontáció tovább súlyosbodott. 1932-ben a délvidéki szerb értelmiségiek egy csoportja Aleksandar Moč – a Matice Srpska elnöke – újvidéki lakásán elfogadta az ún. Vajdasági Pontokat (Vojvođanske punktacije), majd csatlakozott a Horvát Parasztpárt azon követeléséhez, hogy az országot föderatív jelleggel szervezzék át. Az újvidéki tanácskozás résztvevői a zágrábi szellem jegyében Vajdaság számára ekkor már autonómiát követeltek, majd Dušan Bošković, Žarko Jakšić, illetve Eugen Jocić vezetésével elsősorban a betiltott Független Demokrata Párt politikusaiból megalakították az ún. Vajdasági Mozgalmat. 1934. február 14-én a Vajdasági Mozgalom nagybecskerei nagygyűlésén az újvidéki programot gazdasági vonatkozású pontokkal szélesítették ki, majd elutasították a királyi diktatúra intézményrendszerét,

illetve az ország akkori közigazgatási berendezkedését, sőt még azt a lehetőséget is felvetették, hogy a Vajdaság esetleg kiválik a Jugoszláv Királyságból. Belgrád a becskerekre eseményekre nyers erővel reagált: Jocićot, Boškovićot és Jakšićot letartóztatták, majd internálótáborokba zárták.

Ez volt lényegében az az eseménysorozat, amikor Nagy Iván kapcsolatba került a Vajdasági Mozgalommal. Miután Jocićot, Boškovićot és Jakšićot pár hónap múlva szabadlábra helyezték, tárgyalásokat kezdtek a Vajdaságban élő három nagy népcsoport – a szerb, a magyar és a német – politikai reprezentánsaival. Ezeknek a megkereséseknek az volt a céljuk, hogy a Becskereken meghirdetett szellemiség jegyében egy egységes politikai tömböt hozzanak létre.³² Nincsenek információink arról, hogy az újvidéki szerb politikusok ekkor egyáltalán keresték-e a kapcsolatot a Várady–Deák–Strelitzky vezetése alatt álló volt Magyar Párttal. Élünk a gyanúval, hogy már csak a Vajdaság státusa miatt is radikálisan eltérő koncepciók és álláspontok miatt, ha ilyen tárgyalások esetleg voltak is, azok érdemi eredményekhez nem vezettek. Az viszont egészen bizonyos, hogy Nagy Iván lényegében azonnal a Vajdasági Mozgalommal való együttműködés és a közös fellépés mellett kötelezte el magát, ahogyan az is, hogy a különböző német frakciók Berlin utasítására ettől mereven elzárkóztak.

A királyi diktatúra 1929-es bevezetése, a pártok feloszlátása végeredményben nem tudta megoldani az ország 1918 óta tartó konstans belpolitikai válságát, sőt I. Sándor jugoszláv király 1934. évi marseille-i meggyilkolása azt is egyértelművé tette, hogy a horvát és macedón elszakadási törekvések nemhogy csillapodtak volna, hanem egyenesen erősödtek, így a társadalom egészét újra a nyers erőszak és a terror légtömege itatta át.

Végeredményben a fokozódó erőszak vezetett el oda, hogy Belgrád a belpolitikai stabilitás helyreállítása céljából 1935. május 5-re újabb választást írt ki, s ezen pedig lehetővé tették az ellenzék indulását is. Mivel a Magyar Párt újbóli működését a hatóságok továbbra sem tették lehetővé – a választásokkal összefüggésben –, 1935. február 25-én Várady Imre a követendő magyar stratégia összehangolása céljából Újvidékre hívta a magyar közélet képviselőit.³³ Megnyitó beszédében Várady arra helyezte a hangsúlyt, hogy a magyarságnak, függetlenül

³² A Vajdasági Mozgalom történetét a hagyatékban található iratok, levelek és tanulmányok alapján állítottuk össze. HOMONNAY Elemér: A Vajdasági népek politika programja. In: *Nyugati Magyarság*, április. (1950), 21–25; Uő: A Vajdasági Mozgalom az emigrációban. In: *Nyugati Magyarság*, dec.–jan. (1950–1951.) 11–17 – JOCITCH Jenő (Eugen Jocić): A délszláv állameszme bukása – a vajdasági mozgalom kialakulása. *Nyugati Magyarság*, nov.–dec. (1951.) 42–48.

³³ A jegyzőkönyv felsorolja az azon résztvevők teljes névsorát. Az ülésen a következő személyek voltak jelen: Sántha György, Deák Leó, Paláshy Ede, Spitzer István, Strelitzky Dénes, Marton Andor, Juhász Ferenc, Achs Izidor, Wilt Vilmos, Korányi Elemér, Kovács Bodog, Nagy Iván, Sáfány István, Basch Andor, Király Károly, Bárza Ferenc, Gräber János, Fodor Gellért, Vass Jenő, Batta Péter, Balassa Pál, Zelenay Miklós, Galambos Ferenc, Berec Kálmán, Herczeg Kálmán, Berényi Antal, Vámos János, Kende Ferenc, Stuhlic János, Hegyi Pál. Az ülés jegyzőkönyvét lásd: A. SAJTI, 2016. 361–366.

attól, hogy bár Belgrád bábjaként Szántó Gábor a skupština tagja volt, a valóságban évek óta nem volt legitim parlamenti képviselője. Az értekezlettel kapcsolatban pedig elmondta, annak összehívását azzal a céllal tette, hogy a jelenlévők döntést hozzanak arról, hogy a megváltozott körülmények után a magyarság milyen formában vegyen részt a politikai küzdelemben. Az azon jelenlévők többsége végül egy olyan felterjesztést fogadott el, hogy a jugoszláviai magyarságnak vallási felekezetre, foglalkozásra és társadalmi helyzetétől függetlenül az egységben kell gondolkodnia, s az adott politikai viszonyok figyelembevételével, a magyarság politikai, kulturális és gazdasági érdekeinek a biztosítására és megóvására az aktuális kormány támogatása látszott a legcélravezetőbbnek. Bár a Magyar Párt újbóli működését a kormányzat továbbra sem engedélyezte, a résztvevők többsége végül biztosította is a kormányt a magyarság lojalitásáról, kérve, hogy a kormány a magyarság kulturális és gazdasági érdekeit ismerje el és támogassa azokat.

Ezen az értekezleten jelen volt Nagy Iván is, aki a határozat ellen szólalt fel. Arra hivatkozott, hogy mivel a jelenlévők soraiban nem látta a magyar munkások, kisiparosok és parasztok küldötteit, így lényegében a megbeszélésen a magyarság zömét kitevő rétegek sérelmeit akkor és ott senki sem tette szóvá, vagyis azok érdekeit senki sem képviselte, majd kijelentette, hogy csak úgy tudja elképzelni a kormányt támogató stratégiát, ha előtte szilárd garanciákat kap a fentiekkel összefüggő sérelmek azonnali orvoslására.³⁴

Mivel Belgrád továbbra sem engedélyezte a Magyar Párt újbóli működését, ez a tény helyzetelőnybe juttatta Nagy Ivánt, aki végül a Vajdasági Mozgalommal közösen a Maček vezette Egyesült Ellenzék listáján el is indult az 1935-ös megmérettetésén. Az Újvidéken és Óbecsén induló Nagy a választást a körzeteiben lényegében megnyerte, azonban a hatalom manipulációi – a szavazatok számának meghamisítása – és a voksolást kísérő erőszak következtében végül nem jutott mandátumhoz. Belgrád az erősödő Vajdasági Mozgalommal szemben ekkor már ugyanis kemény kézzel lépett fel: üléseit betiltották, több vezetőjét az államvédelmi törvény alapján letartóztatták. Eugen Jocićot másfél évre az albán határ melletti egyik internálótáborba zárták, Nagy Ivánt pedig még a választások előtt őrizetbe vették, majd a következő évben merényletet követtek ellene el: újvidéki lakására bombát dobtak, amelyek az ereje kidöntötte az épület egyik falát.³⁵

Milan Stojadinović miniszterelnök a külpolitikában végbemenő változások, másrészt pedig Nagy Iván mozgalmának térnyerésével összefüggésben 1937. április 28-án fogadta Váradyt, Strelitzkyt és Deákot. A megbeszélések fókuszában a kormány és a volt Magyar Párt választási együttműködése és az ezzel összefüggő kompromisszumok kerültek terítékre. Váradyék azonban elsősorban a Ma-

³⁴ A. SAJTI, 2016. 361–366.

³⁵ CSUKA, 1995, 438.

gyar Párt működésének újbóli engedélyezését kívánták kijárni, amiről viszont a kormányfő hallani sem akart.³⁶ Bár a kulcskérdésben, a Magyar Párt újbóli működésében nem sikerült áttörést elérni, s Stojadinović ekkor még a Várady–Strelitzky–Deák triumvirátus mellett Nagy Ivánt is irritáló, bábként rángatott Szántó Gábor nevével fémjelzett Hűségmozgalom kezét sem volt hajlandó elengedni, ettől függetlenül a tárgyalásokon több, a magyarság számára fontos kérdésben kedvező ígérlet is elhangzott: a magyar tanulókat akkor már több mint másfél évtizede sújtó névelemzés eltörlése, a magyar kulturális egyesületek működésének új engedélyezése, a magyar tanítók visszahelyezése magyar nyelvterületre, s végül már az impériumváltás óta húzódnó magyar tanítóképző ügyének rendezése egy, a kényszerű kompromisszum nyomán Belgrádban megnyitandó intézménnyel. A kedvező széljárás, majd a valóságban is realizálódó ígéretek alapvetően a nagyhatalmi politikában ebben az időben végbemenő közismert geopolitikai változásoknak, az azokkal összefüggő magyar–jugoszláv közeledésnek, s végül, de nem utolsósorban annak is köszönhető volt, hogy Belgrád ilyen módon is igyekezett a Zágrábra és a szerb politikai spektrum ekkor már nem elhanyagolható részére – a Vajdasági Mozgalomra – is támaszkodó Nagy Iván egyre inkább felértékelődő, a centrista magyar politikusokétól ugyanakkor jóval radikálisabb követeléseit elensúlyozni, illetve mozgalmának politikai súlyát csökkenteni.

Számos oka volt annak, hogy a szabadkai Népkörben addig hol tompább, hol nagyobb hófokkal égő belmagyar összecsapások és hatalmi harcok lényegében ekkor érték el csúcspontjukat.³⁷

Fentebb már láthattuk, hogy Nagy Iván már a harmincas évek első felében kísérletet tett a közvetlenül Várady ellenőrzése alatt álló Nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület mellett a korban a legnagyobb magyar kulturális intézménynek számító, Várady hű szövetségének, Strelitzky Dénesnek az elnökségével működtetett szabadkai Népkör/Magyar Olvasókör feletti befolyás megszerzésére.

A nagy tömegeket mozgató, azokra tehát befolyásoló hatással is bíró Népkör feletti kontroll az egész délvidéki magyarság, de különösen Szabadka szemszögéből kulcsfontosságú politikai kérdésnek számított. Nagy Iván számára azért is, mert a legnagyobb délvidéki magyar városban a mozgalma egyrészt a település gazdasági életében kulcsszerepet játszó magyar zsidók és a *Napló* napilap befolyása, a külvárosokban és a környező tanyavilágban pedig Mayer Ottmár vezetése alatt álló kommunista mozgalom térnyerése miatt legitimációs problémákkal is küszködött.³⁸ Nagy azt is világosan látta, hogy a szabadkai Népkör/Magyar

³⁶ A. SAJTI, 2004. 85.

³⁷ A Népkörben zajlott küzdelmek történetét, Nagy Iván és Mayer Ottmár küzdelmét bővebben lásd: DÉVAVÁRI, 2014, 13–77.

³⁸ Jelezzük azt is, hogy Mayer Ottmár viszont Szabadka urbánus közegeiben elsősorban a magyar zsidók erős gazdasági és szellemi, másrészt pedig a magyar jobboldal felívelése miatt volt kénytelen a legitimációhiánnyal szembesülni.

Olvasókör – amely a korban jogilag és formailag egyébként a Nagybecskereki Közművelődési Egyesület kihelyezett fiókszervezete volt – feletti ellenőrzés megszerzésével megtörheti a magyar párti politikusoknak a kulturális térben gyakorolt dominanciáját. Az így kibontakozó hatalmi harcok végül a délvidéki magyarság egészének ideológiai és politikai szétforgácsolódását eredményezték.

A Népkör/Magyar Olvasókör jelentőségét a Mayer vezetése alatt álló kommunisták is felismerték, s akárcsak Nagy Iván, úgy Mayer is kísérletet tett annak ellenőrzésére. Mayer célja abban is egyezett Nagy Ivánéval, hogy az Olvasókör irányításának átvétele után, annak kapcsolatrendszerét és erejét felhasználva a Vajdaságban működő többi magyar kultúregyesületben is befolyást szerezzen. 1937. január 17-én a kommunista szimpatizáns magyar joghallgatók – köztük Mayer Ottmár mint magánhivatalnok – kollektíven kérvényezték a Népkörbe történő felvételüket.³⁹ Három héttel később, 1937. február 7-én újabb tagfelvételre került sor: ekkor lépett be a Magyar Olvasókör tagságába Nagy Iván.⁴⁰ Mindez pedig már egyértelmű jele volt annak is, hogy rövidesen nem csak az Ifjúsági Csoportban, hanem magában az Olvasókör Választmányban is megkezdődik majd a Magyar Olvasókör feletti ellenőrzésért a harc.

Az adok-kapok üzeneteként a *Nép* és a *Híd* tüzébe került Strelitzky Dénes 1938. január 2-án lemondott az Olvasókör ügyvezetői tisztségéről.⁴¹ Strelitzky távozása azonban nem tudta feloldani a feszültségeket, sőt az csak olaj volt a tűzre, mivel ekkor a bal és jobb újra egymásnak feszült, majd az Olvasókör az akkor már az illegalitásban működő Jugoszláv Kommunista Párt színeiben politizáló Mayer Ottmár befolyása alatt álló ifjúsági alosztálya 1938. június 3-án megtartott nagygyűlésén az Olvasókörön belül működő Nagy Iván-féle szárny kizárását követelte, aminek esetleges bekövetkezése a kommunisták térnyerésével járt volna, ezt pedig a magyar párti politikusok sem akarták

A Népkörön belül dúló belharcban érdekelt, azt ráadásul Szántó Gábor révén még tovább is élező belgrádi kormányzat 1938 kora nyarán azonban számára aggasztó hírekről értesült. Stojadinović miniszterelnököt a dunai bán és személyesen a jugoszláv vezérkari főnök értesítette arról, hogy Nagy Iván és Deák Leó között közvetlen tárgyalások kezdődtek az ellentétek elsimítása és az egységes Magyar Párt újszervezése érdekében.⁴² Ilyen előzmények után került sor 1938. június 26-án Strelitzky ügyvezető elnökségével a Népkör éves közgyűlésére, amelyen Nagy Iván személyesen is megjelent, sőt azon fel is szólalt, s rövid beszédében az indulatok csitítására kérte a jelenlévőket, a Kör tagjait pedig testvéri megértésre, egyetértésre és egy barátságosabb hangulat megteremtésére szólította fel. A Deák–Nagy-paktumnak betudható fordulat záróakkordjaként az ak-

³⁹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör Választmányának 1937. január 17-én megtartott üléséről.

⁴⁰ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör Választmányának 1937. február 7-én megtartott üléséről.

⁴¹ Jegyzőkönyv a szuboticei Magyar Olvasókör 1938. január 2-án megtartott rendes választmányi üléséről; A. SAJTI, 2016, 493–494

⁴² A. SAJTI, 2004. 88.

kor már hónapok óta lemondásban lévő Strelitzky helyett többségi szavazattal a centrista politikusok holdudvarába tartozó Prokesch Mihályt választották meg ügyvezető elnöknek.⁴³ Belgrád érzelve a magyar párti politikusok és a Nagy Iván mozgalma közötti közeledést, a megfélemlítés céljából és egyben az erődemonstrálás szándékával 1938. szeptember 14-én államellenes bűncselekmények vádjával letartóztatta, majd hónapokra fogságba vetette az egykori magyar párti politikusot, akkor már Nagy Iván egyik legközelebbi munkatársát, Pummer Sándort.⁴⁴

1938 decemberében újabb választásokat tartottak az országban. A Magyar Párt volt vezetői egyrészt amiatt, hogy a kormány továbbra sem engedélyezte a párt működését, másrészt pedig arra hivatkozva, hogy a kormány nem teljesítette az oktatás, a szabad földvásárlás és az egyesületi munkával kapcsolatos ígéreteit, bojkottra szólították fel a magyarságot. Nagy Iván viszont ezt nem támogatta, s az Egyesült Ellenzék mellett agítálva annak listáján meg is mérte magát.⁴⁵

Az 1938. december 11-i választások után a jugoszláv kormányban végül döntés született a Szántó-féle Hűségmozgalom ejtéséről, majd a magyar kormány jóváhagyásával 1939 januárjában a belgrádi orientációt követő Várady Imrét szenátorra nevezték ki.⁴⁶ Várady kinevezése egyben Nagy Iván háttérbe szorulásával és elszigetelődésével járt,⁴⁷ így az addig is törekény magyar egyezség megbomlását eredményezte. Ismét elemi erővel újultak fel a Népkörön belüli hatalmi harcok.

A kül- és belpolitikai kényszer hatására 1939. augusztus 26-án megkötött szerb–horvát kiegyezéssel létrehozott Horvát Bánság törvényhozói, közigazgatási és igazságszolgáltatási autonómiát kapott, így Zágráb valós hatalmi centrummá vált. Mindez pedig a délvidéki magyar hatalmi térre is jelentős kihatással volt. Zágráb ugyanis saját hatalmi játszmáiban – elsősorban Belgrád gyengítése céljából hamarosan fel is használta Nagy Ivánt és mozgalmát. Ez a fejlemény pedig döntően írta át az 1939 januárjában felállított magyar politikai erőtér viszonyait, s Nagy Ivánt helyzetelőnyhöz, a magyar párti politikusokat pedig lépéshátrányba hozta. Zágráb a bácskai horvát politikusok mellett Nagyot tolta előtérbe, hogy elérje a Bácska északi területeinek, Zombornak és Szabadka környékének a Horvát Bánsághoz való csatolását, másrészt pedig azért is, hogy a jugoszláviai magyarságot a Belgráddal együttműködő magyarpárti politiku-

---

⁴³ A szubotícai Magyar Olvasókör Közgyűlése a mai vezetőség mellett. Az ellenzéki csoport vezetői tiltakoztak az antiszemitizmus vádja ellen – Mindössze negyvennyolcan szavaztak a vezetőség ellen. Napló, 1938. június 27. 2.

⁴⁴ CSUKA, 1995. 456–457.

⁴⁵ A. SAJTI, 2016. 530.

⁴⁶ A. SAJTI, 2016. 59.

⁴⁷ Nagy gratulált ugyan Váradynak a kinevezéséhez, de levelében világossá tette azt is, hogy a jelenlegi politikai rendszerrel szembeni álláspontján semmit nem változtat. Lásd: A. SAJTI, 2016. 565.

sok ellen fordítva részben destabilizálja a szerb hatalmi centrumot.⁴⁸ Mindez természetszerűleg újabb konfliktusokat gerjesztett Nagy Iván mozgalma és a magyarpárti politikusok között. Észak-Bácska elcsatolása ugyanis azzal a következménnyel járt volna, hogy a bácskai magyarság egy része közigazgatásilag és kulturálisan Zágráb és Nagy Iván, míg másik fele Újvidék fennhatósága és befolyása alá került volna.

Az erőviszonyokban bekövetkezett eltolódásokkal összefüggésben időközben a Népkörben újult erővel csaptak fel a hatalmi harcok lángjai, s a feszültségek kezelésére felállított – egy idő után már teljesen átláthatatlanná váló – különböző bizottságok végül nem is tudták a szembenálló táborokat kibékíteni, így 1939 áprilisában a tárgyalások zátonyra futottak. Nagy Iván, kihasználva újbóli megerősödését, a Népkörön belüli leszámolások újabb hullámából végül győztesen került ki: 1939 augusztusára az Olvasókörben betiltották a Híd folyóirat terjesztését, Mayer Ottmárt és követőit pedig kizárták annak tagságából.⁴⁹

A Népkörben zajlott tisztogatások után pár nappal, 1939. szeptember első napjaiban Deák Leó és Nagy Zomborban találkoztak, ahol a megbékélésről és a magyar egység kialakításáról tárgyaltak.⁵⁰ Az álláspontok azonban nem közeledtek. Deák a találkozáson arra tett javaslatot, hogy a közös munkából senkit se zárjanak ki. Deák javaslatait azonban Nagy Iván arra hivatkozva, hogy a magyar ügy képviselőiből lényegében mindazok kizárták magukat, akik az elmúlt két évtizedben a magyar ügy védelmét nem a megfelelő módon tették magukévá, ezt a leghatározottabban elutasította. Deák Nagy ilyen ultimátum jellegű indítványát már csak annak a tágan értelmezhetősége miatt sem fogadhatta el. Nagy ugyanis burkoltan bár, de lényegében Deák, Strelitzky és Várady közéletből történő távozását kérte.⁵¹ Két nappal később, szeptember harmadikán Reök Andor horgosi birtokán Deák és Várady már az Olvasókör Ifjúsági Alcsoportjával találkozott. A pár nappal előbbi kizárások miatt a megbeszélésen szinte azonnal elszabadultak az indulatok, a jelenlévők személyeskedve, hevesen és alaptalanul azzal támadták és vádolták Váradyt, illetve Deákot, hogy Nagy Ivánnal konspiráltak.⁵²

A zombori tárgyalások kudarca után a *Nép* 1939 őszén heves támadást indított Várady és Deák ellen, akiket eredménytelenséggel, tehetetlenséggel, a néptől történő elszakadással vádolt meg.⁵³ Ebben Nagynak az is kapóra jött, hogy Zombor és Szabadka Horvátországhoz csatolása mellett Zágráb a fennhatósága alatt álló területeken a fentiekben már kifejtett megfontolásból Belgrád ellenében a kisebb-

⁴⁸ CSUKA, 1995. 467–468, 472–473.

⁴⁹ DÉVAVÁRI, 2014. 61, 65.

⁵⁰ Erről a tárgyalásról Váradyék is tudtak. Azon ott voltak Nagy hívei – Pummer Sándor, Kornyi Elemér és Reök Andor is.

⁵¹ A. SAJTI, 2016. 596–603.

⁵² Uo; DÉVAVÁRI Zoltán: *A jog erejével, az igazság fegyverével – Jogászok a délvidéki magyar kisebbségi közösség megszervezésében (1918–1941)*, In: *Délvidéki (Vajdasági) magyar jogászok*, szerk. VÁRADY Tibor, Újvidék, Vajdasági Magyar Jogász Egylet, 2020. 107-109. (A továbbiakban: Dévavári 2020a.)

⁵³ A. SAJTI, 2016. 61.

ségpolitikában is új utakat nyitott meg. Nagy Iván 1940 januárjában Vladimir Mačekkel, a jugoszláv kormány alelnökével és Ivan Šubašić horvát bánnal folytatott megbeszéléseket a horvátországi magyar kisebbség ügyében.⁵⁴ A tárgyalások eredményeként a Horvát Bánság területén hamarosan – 1940. március 3-án – engedélyezték is a Horvátországi Magyar Közművelődési Szövetség működését.⁵⁵

Míg Nagy Iván Zágrábban, addig Várady és Deák Belgrádban Dragiša Cvetković miniszterelnökkel tárgyalt. Bár a miniszterelnök egyértelművé tette, hogy a kormány továbbra sem engedélyezi a Magyar Párt újbóli működését, azonban a közeljövőben lehetőséget biztosítanak majd Váradyék számára a magyar képviselőjelöltek megnevezésére. A tárgyalásokon elsősorban a javuló magyar–jugoszláv kapcsolatok, másrészt pedig Zágráb és Nagy semlegesítése céljából az is elhangzott, hogy Cvetković nem zárkózik el egy egységes magyar kultúrszövetség létrehozása előtt, ahogyan az önálló magyar tanítóképző és gimnázium létrehozásától sem. Azt is nyomatékosította, hogy Belgrád a magyar párti képviselőket tekinti politikai partnerének, s nem támogatja Nagy Ivánt és mozgalmát.⁵⁶

A fentiekből is érzékelhető, hogy Maček és Nagy taktikai húzása lényegében elébe ment a magyar párti politikások belgrádi érdekérvényesítésének, s ezzel nemcsak Nagy Iván súlyát értékelte fel Budapesten, hanem lépéskényszerbe hozta a magyar párti politikusokat, de egyben Belgrádot is. Ezzel összefüggésben 1940. április 1-jén engedélyezték a Magyar Közművelődési Egyesület belgrádi megalakulását, majd 1940 őszén a Dunai-bánságban is megalakulhatott a Magyar Közművelődési Szövetség.⁵⁷

Várady és Nagy 1940 tavaszán Újvidéken személyesen is találkoztak, s akkor abban állapodtak meg, hogy a Magyar Közművelődési Egyesület alapszabályát a Horvát Bánságban elfogadott Magyar Közművelődési Szövetség mintájára készítik el. Nagy ígéretet tett arra is, hogy az alapszabályt Váradynak is megküldi. 1940. május 10-i levelében pedig arról tájékoztatta Váradyt, hogy továbbra is támogatja a Magyar Közművelődési Szövetség létrehozását, majd kijelentette, hogy szerinte elejét kell venni annak, hogy a szervezet a politikai harcok és ellenének színterévé váljon, ezért annak vezetőségébe, megítélése szerint, kizárólag pártsemleges személyeket kell beválasztani.⁵⁸ Csakhogy Nagy végül nem tartotta be ígéretét, az alapszabályt pedig nem küldte meg Váradynak, sőt a Közművelődési Szövetség alakításával kapcsolatban egyenesen szószegéssel vádolta meg, ezért Várady 1940. május 23-án keltezett levelében mély megbántottságának adott hangot.⁵⁹

⁵⁴ *A magyar kisebbség joga a horvát bánságban.* Újság, 1940. január 8. 6.

⁵⁵ CSUKA, 1995. 476.

⁵⁶ A. SAJTI, 2016. 618.

⁵⁷ CSUKA, 1995. 476.

⁵⁸ A. SAJTI, 2016. 654.

⁵⁹ A. SAJTI, 2016. 659–660.

Ilyen előzmények után a Magyar Kultúrszövetség alakuló ülésére 1940. november 24-én került sor. Annak élére Krámer Gyula újvidéki gyáros, a helyi Polgári Kaszinó elnöke került. Váradyt és Deákot a volt magyar párti vezetőkkel együtt csak a választmányba választották be. A Kultúrszövetség vezetőségéből viszont kihagyták a szabadkai Magyar Olvasókör vezetőit és annak ifjúsági kultúrosztályát is,⁶⁰ ami a belső konfliktusok újabb melegágyává vált.⁶¹

Hogy Nagy Iván súlya a zágrábi kapcsolatainak köszönhetően azonban ekkor már valóban nem volt elhanyagolható, azzal nemcsak a magyar párti politikusoknak, hanem Belgrádnak is szembesülnie kellett. 1941. február 16-án ezért két legnagyobb politikai riválisával – Várady Imrével és Deák Leóval – Nagy Iván is tagja volt annak a küldöttségnek, amely a magyar kisebbség helyzetéről tárgyalt Belgrádban Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnökkel.⁶²

Nem sokkal később, Nagy tovább emelte a tétet. 1941 márciusának elején ismét a horvát báni palotában tárgyalt. Az Ivan Šubašić bánnal és a Horvát Pártszövetség csúcseteivel folytatott tárgyalásokon a Zágrábi Egyetemen létrehozandó magyar nyelvi és irodalmi tanszék, valamint a Horvát Bánság területén létesítendő magyar tanítóképző kérdése volt napirenden.⁶³

A különböző magyar politikai frakciók egy platformra állítása céljából, a szembenálló felek tömörítésével 1941. március 24-én hozták létre a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ötös tanácsát. Ennek tagjai Várady, Deák, Nagy, Pummer Sándor, valamint Bissingen Ernő temesvajkóci földbirtokos voltak. Elvileg a kéthetente ülésező ötös csoport feladata lett volna a jugoszláviai magyar népcsoport politikai, közművelődési, gazdasági és közösségi irányítása.⁶⁴

Érdemi munkára azonban már nem került sor. 1941 áprilisában, a Délvidék visszafoglalásával egy új világ jött el, s ezzel a délvidéki magyarok és Nagy Iván történetének is egy új korszaka vette kezdetét.

II. A hatalom csúcán. Az országgyűléstől a Törvényhozók Nemzeti Szövetségéig (1941–1945)

Az 1941. március 27-i belgrádi katonai puccs után⁶⁵ személyes biztonsága miatt Nagy Iván elhagyta Újvidéket és Zágrábba ment. Itt érte az első jugoszláv

⁶⁰ A. SAJTI, 2016, 61–63.

⁶¹ A. SAJTI, 2016. 692–694; 695–697; 708–709.

⁶² CSUKA, 1995. 482.

⁶³ *Mozgalom a horvátbánsági magyar kulturális élet kifejlesztésére. Nagy Iván kedvező látogatása Subasićnál, Kosuticsnál és Kranjovicsnál.* Magyarorság, 1941. március 9. 5.

⁶⁴ A. SAJTI, 2016. 724–725; 726–727.

⁶⁵ A Jugoszláv Királyság 1941. március 25-én csatlakozott a Háromhatalmi Egyezményhez, két nappal később a brit titkosszolgálat hathatós támogatásával Dušan Simović tábornok katonai puccsot hajtott végre, és átvette a hatalmat.

állam összeomlása.⁶⁶ 1941. április 17-én már mint a Magyar Királyság hivatalos képviselője Bartók László zágrábi konzullal együtt Zágrábban találkozott Ante Pavelićtel, az immár Független Horvát Állam vezetőjével.⁶⁷ Bartók és Nagy a magyar fél nevében közölték, hogy a Magyar Királyság diplomáciai kapcsolatokat létesít az új állammal.⁶⁸

A magyar hadsereg 1941. április 13-án az esti órákban vonult be Újvidékre. A város birtokbavétele során mintegy 300 szerb vesztette életét. Nagy Iván ekkor még Zágrábban tartózkodott, csak a harcok elülte után, április utolsó napjaiban tért vissza Újvidékre.⁶⁹ Bár az első jugoszláv állam 1941. április 10-i összeomlását követően Nagy Iván is aspirált a visszacsatolt Bácska főispáni tisztségére, azt végül a legnagyobb politikai ellenfelének számító, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter bizalmát élvező Deák Leó nyerte el.⁷⁰ A Nagy Ivánnal évek óta komoly harcokat vívó Deák kapcsolatrendszere révén ekkor végeredményben lépéselőnybe is került, s már 1941. augusztus 14-én le is tette az esküjét. Súlyát az is növelte, hogy Bács-Bodrog vármegye központja – Deák szülővárosa – Zombor lett, annak ellenére, hogy erre a címre a jóval népesebb és infrastrukturálisan is fejlettebb Újvidék és Szabadka is aspirált.⁷¹

Ekkor úgy tűnt, hogy kettejük párviadalából a centrista irányzathoz tartozó Deák került ki győztesen. Csakhogy a valóságban az egymással rivalizáló két férfi között inkább egy kényes, az adott erőviszonyokat átmenetileg figyelembe vevő hatalmi egyensúly jött létre, amelyben viszont az idő előrehaladtával Deák befolyása folyamatosan erodálódott, míg Nagyé nőtt.

Az 1945-ös nagy népbírósi per anyagából tudjuk, hogy Deák Leó és Krámer Gyula mellett Nagy Iván is tagja volt az ún. Hármás Bizottságnak, amely a Bácskában és Baranyában a Honvéd Vezérkar tanácsadó szerveként működött. Nagy fontos szerepet játszott az impériumváltás első napjaiban felállított ún. nemzethűségi igazolásokat kiállító Tízest Bizottságban is.⁷² Mivel a Délvidék sajátos belső körülményei miatt – lévén, hogy a Bethlen István volt

⁶⁶ Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán. Bővebben: KASAŠ, 2008. 55.

⁶⁷ A magyar–horvát háttértárgyalásokról bővebben lásd: A. SAJTI Enikő: *A magyar–horvát határtárgyalások és lakosságcsere kudarca (1941–1944)*, In: *Acta Historica*, 81. (1985) 3. sz. 3–18.

⁶⁸ Bartók László zágrábi magyar konzul Pavelicsnél. *Újság*, 1940. április 18. 2.

⁶⁹ Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán. Bővebben: KASAŠ, 2008. 56–57.

⁷⁰ A. SAJTI, 2004. 239.

⁷¹ A. SAJTI, 2009. 66.

⁷² Az ún. Tízest Bizottságot 1941. április 18-án állították fel. Nagy Iván csak később lett tagja. A Bizottság a katonai közigazgatás megszüntetése után, 1941. augusztus 30-án megszűnt. Lásd: Nagy Győző vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. április 7-i kihallgatásán; Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán, KASAŠ, 2008. 33, 57 – Tízezrek kínzásáért, kivégzéséért, kifosztásáért felelnek dr. Deák Leó, Popovics L. Milán, Krámer Gyula és társaik. *Magyar Szó*, 1945. október 26. 2–3; Krámer Gyula a noviszádi hadbírósg elött. *Magyar Szó*, 1945. október 28. 3.

miniszterelnök bizalmi körébe tartozó volt magyar párti politikusok, és az ekkor már ereje teljében lévő Nagy Iván-szárny közötti ellentéteket továbbra sem sikerült áthidalni, ezért Erdéllyel és a Felvidékkel ellentétben – nem került sor külön délvidéki magyar politikai formáció megszervezésére, így a Magyar Párt esetleges újjáalakítása sem volt napirenden. Ennek következtében a két világháború prominens magyar politikusai Nagy Ivánnal az élen kollektíve beléptek a kormányzó Magyar Élet Pártba.⁷³ A belépést követően Nagy Iván Fernbach Péter újvidéki főispán mellett a MÉP helyi vezetője lett.⁷⁴ Mindez egyben azt is jelentette, hogy a párhierarchiában Nagy Iván Deák Leó fölé került.

1941. július 17-én a minisztertanács hatályon kívül helyezte a jugoszláv agrárreform egy jelentős részét, így 192 ezer katasztrális hold szabadult fel birtokpolitikai célokra.⁷⁵ Ezzel összefüggésben 1941 augusztusában Bárdossy László miniszterelnök Nagy Ivánt nevezte ki az Újvidéken székelő Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács⁷⁶ elnökévé.⁷⁷

Július 27-én született döntés a visszafoglalt Délvidéken Újvidék székhellyel felállítandó ügyvédi kamaráról, amely a szabadkai, az újvidéki és a zombori királyi törvényszékek területét foglalta magába.⁷⁸ Az Igazságügyi Minisztérium 1941. július 31-én adta ki az ügyvédi szervezetekre való rendelkezését, amelynek értelmében az Újvidéki Ügyvédi Kamara volt jogosult az ügyvédjelöltek névjegyzékébe való felvételi kérelmek elbírálására, illetve a kamarai névjegyzék felülbírálására.⁷⁹ 1941. augusztus 29-én az igazságügyi miniszter kinevezte az Újvidéki Ügyvédi Kamara ideiglenes testületét, amelyben Nagy Iván is helyet kapott.⁸⁰ Az igazi áttörést számára viszont az jelentette, hogy botrányos körülmények között bár, de végül elnyerte az állandó testület elnöki székét, a választmányban pedig bizalmi emberei közül helyet kapott Sultész Ferenc, Vukovich Gerő, valamint Wágner Péter is.⁸¹ Az ügyvédi kamara alakuló ülésén két ellentétes érdekcsoport

⁷³ A. SAJTI, 2009. 76.

⁷⁴ A. SAJTI, 2004. 251–252.

⁷⁵ A. SAJTI, 2009. 74.

⁷⁶ A Délvidéki Földbirtokrendezési Tanácsot 1941-ben a 6140 M.E. sz. m. rendelettel hozták létre a jugoszláv földbirtokpolitikai jogszabályok során beállott egyenlőtlenségek és méltánytalanságok kiküszöbölésére, valamint a földbirtokpolitikai célok megvalósítása érdekében. A véleményező, javaslattevő szervezet központja Újvidéken volt.

⁷⁷ Budapesti Közlöny, Budapest, 1941. augusztus 22. 1. A magyar földbirtok- és telepítéspolitikáról lásd: VALASTYÁN BALÁZS: *Magyar földbirtok- és telepítéspolitika a visszacsatolt Bácskában (1941–1944)*, PhD-értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, 2019.

⁷⁸ Budapesti Közlöny, 1941. július 27. 169. szám. 5. A jogrend alakulását 1941 és 1944 között a Bácskában lásd: SZAKÁLLAS Zsolt: *A jogrend alakulása Bácskában 1941 és 1944 között*, In: *Délvidéki (Vajdasági) magyar jogászok*, szerk. VÁRADY Tibor, Újvidék, 2020. 222–261.

⁷⁹ Igazságügyi Közlöny, 1941 (50. évfolyam), 1941. július 31. 7. szám. 269.

⁸⁰ Budapesti Közlöny, 1941. augusztus 30. 173–197. szám. 1.

⁸¹ *Újvidéki Ügyvédi Kamara*. Magyarország tisztai cím- és névtára 49. évfolyam, 1942. Tördelés után érkezett adatok.

indított választási listát. Az egyik Nagy Ivánt jelölte elnöknek, míg a másik listát Deák Leó közeli rokona, Deák Imre állította, aki Nagy Iván másik régi riválisát, Strelitzky Dénest javasolta a kamara elnökének. A botrányba fulladt ülésen, amelyen jelen voltak a bácskai szerb és német ügyvédek is, Nagy Ivánt végül 60-70 magyar ügyvéd puccsszerűen választotta meg elnökké. Bár Deák Leó, hogy Nagyot az Ügyvédi Kamara éléről kiszorítsa, ezután azt javasolta, hogy a Kamara székhelyét helyezték Szabadkára, nem járt sikerrel, erre végül nem került sor.⁸²

Ennél a pontnál időzzünk el Deák Leó, Deák Imre és Nagy Iván egy másik párviadalánál is, melynek közvetlen előzménye az volt, 1941. április 15-én a magyar hatóságok Szabadkán betiltották a Délvidék legbefolyásosabb napilapját, az izraelita felekezethez tartozó Fenyves család tulajdonában lévő *Napló*t. Három nappal később Csuka János engedélyt kért a *Hírlap* című újság megjelentetésére, amit meg is kapott. A *Hírlap*ot a Fenyvesék tulajdonában lévő Minerva Nyomda és Lapkiadó vállalatban állítottak elő, és munkatársainak jelentős része is a volt *Napló* oszlopos gárdájának tagja volt. A Szabadkai Városi Katonai Parancsnokság azonban nem volt megelégedve a Csuka által képviselt szerkesztéspolitikával, s ezért – vélhetőleg felsőbb utasításra – Deák Leóval tárgyalt a *Hírlap* esetleges megszüntetéséről és egy új lap indításáról. A tárgyalások azonban megrekedtek. Deák ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogy a *Hírlap*ot ne szüntessék meg, s ahhoz is, hogy annak szerkesztéspolitikáját közvetlenül az ő személye alá rendeljék. Mindez végeredményben azt eredményezte volna, hogy a *Hírlap* feletti ellenőrzés a volt Magyar Párt középutas, a kisebbségi és a zsidó kérdésben, már csak a közelmúlt személyes összefonódásai miatt is, a mérsékelt és toleráns álláspontot képviselő politikusaihoz, az egykori Várady–Deák–Strelitzky vonalhoz kerül, és ez egyben Fenyvesék számára is védelemet jelentett volna. Mindezzel a *Hírlap* átszervezésével megbízott kinevezett hatósági biztos is tisztában volt, ezért azt megpróbálta Nagy Ivánnak átjátszani. Nem járt sikerrel. 1941 nyarán ugyanis a kiadási jogot Deák Leó szerezte meg. Így jelent meg 1941. augusztus 4-én a *Napló* majd a *Hírlap* romjain Deák Leó rokonának – a későbbi országgyűlési képviselőnek, Deák Imrének szerkesztésében a *Délvidéki Magyarság* napilap első száma. Csakhogy, a győzelem átmeneti volt, s a szabadkai médiatér ellenőrzéséért ekkor újabb hatalmi harc kezdődött. A konspirációkban pedig, ahogyan annak számos példáját a jugoszláv éra alatt már láthattuk, Nagy Iván tehetsége messze meghaladta Deák ilyen képességeit. A Magyar Sajtókamarában 1941 novemberében megtartott választmányi ülésén Nagy Ivánt mint a *Nép* hetilap tulajdonosát felvették a kamarába.⁸³ Mivel Deák Imre nem volt a sajtókamara tagja, így 1942 márciusában a Deák-vonal kiszorult a lap vezetőségéből. A felelős szerkesztő előbb Tiller Ferenc, majd május 11-én Bogner József lett.⁸⁴

⁸² MARGITTAI Linda: „Zsidókérdés” a Délvidéken 1941–1944, PhD-értekezés, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Doktori Iskola, 2019. 87.

⁸³ Tagfelvétel és kilátásbahelyezés a Sajtókamarában a novemberi választmányi üléseken. *Magyar Sajtó*, 1941. november 15. 4. illetve: *Budapesti Közlöny*, 1941. november 16. 22.

⁸⁴ DÉVAVÁRI Zoltán: *Egy elmesélhetetlen történet. Impériumváltások, holokauszt, emigráció – A szabadkai zsidóság eszme- és politikatörténete (1918–1945)*, Budapest, 2020. 106–114. (továbbiakban: DÉVAVÁRI, 2020b)

1941 végére Nagy Iván megkérdőjelezhetetlenül a bácskai magyar média-tér egészének első számú tényezőjévé vált: az Újvidéken megjelenő *Új Nép* és *Magyar élet* hetilapok mellett a *Délvidéki Magyarország* napilappal immáron az észak-bácskai, szabadkai sajtó is Nagy Iván befolyása alatt állt. Ekkortól kezdve a bácskai magyar sajtóban egyre erőteljesebbé váltak az antiszemita publikációk, s az ilyen jellegű írások szerzőjeként még 1944 júliusában, tehát a német megszállás után is találkozhatunk Nagy Iván nevével.

Szintén Nagy befolyásának és mozgásterének kiszélesedését eredményezte az is, hogy az 1941 januárjában engedélyezett Jugoszláviai Közművelődési Szövetség utódszervezete Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (DMKSZ) néven folytatta tevékenységét. A Bácska mellett a vissza nem csatolt, német megszállás alatt álló, de szerb felségterületnek számító Bánságban is működő DMKSZ valódi tömegszervezet volt. Régi-új elnöke a Nagy Iván legszűkebb bizalmi körébe tartozó Krámer Gyula volt. Az általa készített statisztikai adatok szerint a DMKSZ 150 ezres tagsággal létezett. Más források azt mutatják, hogy idővel a 245 tagszervezetre bővült teljes létszáma elérte a 300 ezer főt. A DMKSZ vonzerejét elsősorban az adta, hogy a Bácskában lényegében minden állás, iparendély, kereskedelmi tevékenység, egyedárúsítási engedély (dohány, cukor, benzin stb.), sőt szellemi tevékenység engedélyezéséhez a Szövetséghez tartozó ún. Ötös és Tízés Bizottságok által kiállított nemzethűségi igazolásra volt szükség.⁸⁵ Akárcsak az Ügyvédi Kamara, úgy a DMKSZ vezető tisztségviselői – Krámer Gyula, Korányi Elemér, Blazsek Ferenc – szintén Nagy Iván legszűkebb bizalmi köréből kerültek ki. A DMKSZ-ben ráadásul Nagy Iván személyesen is szerepet vállalt, s nemcsak, mint az ún. Tízés Bizottság tagja, hanem úgy is, mint az újvidéki fiók elnöke.⁸⁶

A fentiekből látható, hogy 1941 nyarára a délvidéki sajtóban is kulcspozíciókkal bíró Nagy Iván a valóságban a Bácskában berendezkedő magyar államhatalom egyik kulcsfontosságú, nagy hatalmat és befolyást egy kézben összpontosító szereplőjévé vált. Az Igazoló Bizottság és a DMKSZ vezetőségi tagjaként közvetlen ráhatása volt a gazdasági és kulturális élet egészére. A Hármas Bizottság tagjaként befolyásoló tényezőnek számított a karhatalom és a rendvédelem területén. Az Ügyvédi Kamara elnökeként egyértelmű és döntő befolyással bírt az ügyvédi testület⁸⁷ egészére, míg Sultész Ferenc Újvidék főügyésze révén az újvidéki igazságszolgáltatásra, a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács elnökeként pedig a bácskai agráriumra. Az 1941. április 17-i, Ante Pavelić horvát „vezérrel” Zágrábban folytatott személyes tárgyalása arra is utal, hogy szabad bejá-

⁸⁵ A. SAJTI, 2009. 75.

⁸⁶ Felavatták Újvidéken a Revíziós Liga ajándék zászlaját. *Függetlenség*, 1941. november 5. 5.

⁸⁷ Az ügyvédi kamarák esetében az első zsidótörvény (1938) megtiltotta a zsidók felvételét addig, amíg a zsidók aránya a tagságon belül 20% alá nem csökken, majd a második zsidótörvény (1939) ezt a kvótát 6%-ra redukálta. A kamarák feladata elviekben tehát a zsidó vallásúak kirotálása is volt. Az adatok alapján az Újvidéki Ügyvédi Kamarában ezzel ellentétes folyamatok játszódtak le, mivel az izraelita vallásúak száma folyamatosan emelkedett. 1941-ben az Újvidéki Ügyvédi Kamarába összesen 13 zsidó került be. 1943-ban a 268 ügyvéd és ügyvédjelölt közül 18 volt a zsidó, 1944 tavaszán pedig 31. MARGITAI, 2019. 85.

rása volt a magyar külügyminisztérium döntéshozó köreibbe, míg a kormánypárt helyi elnökeként – ezt pedig már az emigrációs levelezéseiből tudjuk – közvetlen kapcsolatban állt a magyar államhatalom budapesti kulcsszereplőivel.

A baljós előszelek azonban – jelezve a vihar közeledtét – már a Bácska Magyarországhoz történt visszacsatolása óta állandóan fújtak. A bevonulás emberáldozatokkal járt, sokan ok nélkül kerültek az ekkor felállított internálótáborokba, s kezdetét vették a bácskai, zömében magyar zsidók ellen foganatosított intézkedések sorai is.⁸⁸ 1942 januárjában az eredetileg a bel- és közbiztonság helyreállítása mellett elsősorban külpolitikai megfontolásokból, a Bácska déli területein indult razzia végül túlkapasokba torkollva, ártatlan polgári áldozatok életét követelve, 1942. január 20-án Újvidéken kezdődött, s 23-án kulminálódott. Bár az áldozatok zöme, 2578 fő, a szerb etnikumból került ki, az öldöklések során életét vesztett 1068 zsidó miatt annak egyben kifejezetten antiszemita éle is volt.⁸⁹

Nagy Ivánnak a razziában játszott szerepe az 1945-ös első nagy népbírósi perben – amelyben Deák Leót, Krámer Gyulát is halálra ítélték, majd kivégezték – többször is felmerült.⁹⁰ Itt és most – már csak a behatárolt területi korlátok miatt sem vállalkozunk a razzia jól feldolgozott menetének és az azzal összefüggő perek részletes rekonstruálására,⁹¹ sem annak a behatóbb elemzésére. Nagy

⁸⁸ Bővebben lásd: MARGITAI, 2019; DÉVAVÁRI, 2020b.

⁸⁹ A dél-bácskai razziában egyes falvak, például Sajkásgyörgye, Zsablya, Temerin zsidó lakosságát teljesen vagy csaknem teljesen kiirtották. Újvidéken az áldozatok kétharmada (879 főből 556 fő) zsidó volt, ezért a korabeli köznyelv is időnként „zsidó razziaként” utalt az újvidéki eseményekre. MARGITAI, 2019, 6.

⁹⁰ Az 1942. januári vérengzések hóhérai a bíróság előtt. Dr. Deák Leó, Krámer Gyula, Popovics L. Milán és társaik felelnek több mint huszezer embebréletért... *Magyar Szó*, 1945. október 11. 3; Szerdán kezdődik dr. Deák Leó, Krámer Gyula, Popovics L. Milán és társaiknak főtárgyalása. A tárgyalást a kultúrotthon nagytermében tartják meg. *Magyar Szó*, 1945. október 16. 2; Megkezdődött a bácskai fasiszta tömegvérengzési bűnper tárgyalása. Tízezrek kínzásáért, kivégzéséért, kifosztásáért felelnek dr. Deák Ló, Popovics L. Milán, Krámer Gyula és társaik. A bácskai főispán azt állítja, hogy előzetes tudomása volt a razziákról, de a kivégzésekről nem. *Magyar Szó*, 1945. október 26. 2–3; Popovics L. Milán a nemzetközi reakció ügynöke. Mihajlovics Drázsáért agitált és a bácskai tömeggyilkosokat leplezte Svájcban az antikomintern ülésén. A vérengzések idején tárgyalta Czeidner tábornokkal és átvizsgálta a kivégzendők névjegyzékét. Dr. Deák Leó fenyegető nyilatkozatai a razzia után. *Magyar Szó*, 1945. október 27. 2. A kihallgatási jegyzőkönyveket és a periratokat l.: KASAŠ, 2008.

⁹¹ Az újvidéki razziáról, az azzal összefüggő perekről és a magyar–szerb kapcsolatokról lásd: CSERES Tibor: *Hideg napok*, Budapest, 1973. – A. SAJTI Enikő–MARKÓ György: *Ismeretlen dokumentum az 1942. januári délvidéki razzia résztvevőinek peréről. 1943. december 14.–1944. január 14.*, In: *Hadtörténeti Közlemények*, 32. (1985) 2. sz. 426–456. – A. SAJTI Enikő: *Délvidék, 1941–1944*, Budapest, 1987. 152–168. – KASAŠ, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini, 1941–1946*, Novi Sad, 1996. 80–100. – GOLUBOVIĆ, Zvonimir: *Racija u Južnoj Bačkoj 1942 godine*, Novi Sad, Istorijiski Muzej Vojvodine, 1992. – *Idegen bírák előtt. Szombathelyi Ferenc újvidéki pere és kivégzése*, Budapest, 2002. – DOMBRÁDY Lóránd: *Szombathelyi Ferenc a népbírósg előtt*, Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007. – KASAŠ, Aleksandar: *Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj 1942. godine*, Novi Sad, 2008. – VELJIĆ, Aleksandar: *Istina o Novosadskoj raciji*, Sremska Kamenica, 2010. – PIHURIK Judit: *Magyarok és szerbek a Délvidéken, 1941–1944*, In: *Limes*, 22. (2009) 2. sz. 83–102. – PIHURIK Judit: *Perben és haragban világháborús önmagunkkal. Tanulmányok*, Pécs, 2015. – ZÉTÉNYI Zsolt: *A Képrő-ügy. Tanulmány és dokumentumközlés*, Budapest, 2013. – MATUSKA Márton: *Újvidéki nagy perek*, In: *Az elhallgatott razzia. Vérengzés Újvidéken (1944–1945)*, Budapest, Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–1945 Alapítvány, 2015. 141–168.

Iván szerepét kizárólag abból a szempontból járjuk körül, amit ezzel kapcsolatban a periratokban, a korabeli tudósításokban és a hagyatékában lévő iratokban találtunk. A vádirat szerint 1941 novemberében, majd 1942. január 12-én Budapesten Deák Leó, Fernbach Péter és Nagy Iván Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel a bácskai állapotokról tárgyalt, majd egy, a periratban nem részletezett – vélhetőleg a tervezett razzia menetét tartalmazó – határozati javaslatot terjesztettek elő Bárdossy László miniszterelnöknek. A razzia Újvidék területére történő kiterjesztéséről 1942. január 19-én az Újvidéken megtartott újabb ülésen született döntés, amelyen Deák Leó, Fernbach Péter, Feketehalmy-Czeydner Ferenc és Grassy Józsefvett részt.⁹² Krámer Gyula a Népvédelmi Hatóság (OZNA) előtti kihallgatásán,⁹³ majd az 1945-ös népbírósi perben tett vallomásában tagadta azt, hogy tudomása lett volna a tisztogatásokról. Azt vallotta, hogy a razzia idején nem is tartózkodott Újvidéken, arról öt január 24-én Budapesten Nagy tájékoztatta, amikor arról beszélt neki, hogy a városban letartóztatások történtek.⁹⁴ A kihallgatás során azt is elmondta, hogy Nagy Iván 1942. január 25-én 15 órakor telefonon felhívta⁹⁵ az újvidéki irodáját, hogy újabb információkhoz jusson az újvidéki történeésekről.⁹⁶ Az 1945. augusztus 15-i második kihallgatásán Krámer a következőket mondta: „1942. január 22-én Budapestre érkezett Nagy Iván, aki azt mondta nekem, hogy Újvidéken a hadsereg, a csendőrség és a rendőrség razzsiát tart; házkutatások vannak, letartóztatják a gyanús személyeket és elviszik őket az emlékházba. Gyilkosságokról nem beszélt.”⁹⁷

A népbírósi tárgyaláson Krámer határozottan azt állította, hogy az ún. Hármass Bizottság ülésein nem merült egy potenciális vérengzés forgatókönyve, majd kijelentette, hogy egyáltalán nem emlékszik arra, hogy bármilyen formában kezdeményezték volna a razzsiát, vagy hogy politikai szükségszerű megoldásként bármikor szóba került volna a tisztogatás terve. Azt is állította azonban, hogy amennyiben ilyesmi egyáltalán szóba is került, akkor azt vélhetőleg Nagy Ivánhoz kellene kötni.⁹⁸ Ugyanakkor határozottan kijelentette, hogy január

⁹² A korabeli tárgyalás léggörét jól tükrözi, hogy a vádiratban Feketehalmy-Czeydner István és Grassy István nevek szerepeltek. (Tízezrek kínzásáért, kivégzéséért, kifosztásáért felelnek dr. Deák Leó, Popovics L. Milán, Krámer Gyula és társaik. *Magyar Szó*, 1945. október 26. 2–3.)

⁹³ Bővebben lásd: KASAŠ, 2008. 54–62.

⁹⁴ KASAŠ, 2008. 58.

⁹⁵ Krámer két vallomása között ellentmondások is vannak. 1945. május 4-i vallomásában Nagy Iván Budapestre érkezését 1942. január 24-ben határozta meg, az ominózus telefonhívást pedig 25-ben, míg az augusztus 15-i jegyzőkönyvben Nagy Budapestre érkezésénél 1942. január 22-e, míg a telefonhívásnál január 24-e szerepel.

⁹⁶ KASAŠ, 2008. 58.

⁹⁷ Krámer Gyula kihallgatási jegyzőkönyve. Újvidék, 1945. augusztus 15. KASAŠ, 2008. 111.

⁹⁸ Ezt az állítást csak a *Magyar Szó* korabeli tudósításában olvashattuk. A kihallgatási jegyzőkönyvekben ilyen mondat nem hangzott el. Krámer Gyula a noviszádi hadbíróság előtt. *Magyar Szó*, 1945. október 28. 3.

26-án magától Fernbachtól tudta meg, hogy az újvidéki főispán személyesen kérte a razzia Újvidékre történő kiterjesztését.⁹⁹ Knézi Péter 1945. március 17-én a Népvédelmi Hatóság (OZNA) második osztályán tett vallomásában arról beszélt, hogy semmilyen tudomása sem volt arról, hogy az ún. Tízes Bizottság¹⁰⁰ tagjainak bármilyen köze is lett volna a razzia előkészítéséhez, annál is inkább, mert amikor az megtörtént, ez a bizottság már beszüntette működését.¹⁰¹ 1945. augusztus 28-i vallomásában pedig azt mondta, hogy nem volt tudomása arról, hogy a Katolikus Körben – amelynek Nagy Iván és Korányi Elemér volt a vezetője – bármikor, bármilyen formában is felmerült volna egyáltalán az a kérdés, hogy razziára van szükség Újvidéken.¹⁰²

Krámer májusi kihallgatása során elmondta, hogy Fernbach arról számolt neki be, hogy a razzia első két napjában nem történtek véres események, a pokol a harmadik napon, vagyis január 23-án szabadult el, miután Feketehalmy-Czeydner előző este elégedetlenségét fejezte ki az újvidéki átfésülések eredményeivel kapcsolatban. Fernbach – Krámer előtti állítása szerint – miután az újvidéki utcákon személyesen is szembesült az öldöklés mértékével, Grassy Józsefhez hajtatott, s követelte, hogy azonnal biztosítsanak neki telefonösszeköttetést. Ezt Grassy megtagadta. Fernbach ezután elhagyta Újvidéket és egy közeli faluból felhívta Szombathelyi Ferenc vezérkari főnököt, aki ezután leállította a razziát.¹⁰³

Krámer is és Nagy Győző is vallomásukban felsorolták annak a razzia alatt felállított Tízes Bizottságnak¹⁰⁴ a tagjait, amelyik a letartóztatott személyek igazolását végezte. Nagy Iván nevét nem találtuk ebben a névsorban.¹⁰⁵ Zombori Gyula újvidéki rendőr 1945. április 12-i kihallgatásán részletesen leírta az újvidéki razzia eseményeit, az abban szerepet vállalókat. Nagy Iván nevével ebben a vallomásban sem találkozunk.¹⁰⁶

Végigolvastuk az újvidéki razziával összefüggő, 1946. októberi tábornoki – Szombathelyi, Czeydner, Grassy – perről írt korabeli tudósításokat is, ott Nagy Ivánnal kapcsolatban lényegi információkat nem találtunk.

Nagy Iván 1954-ben Teleki Bélának és Bonczos Miklósnak írt az újvidéki eseményekről, illetve akkori szerepéről (lásd: 23-as és 24-es levelek). Vissza-

⁹⁹ Krámer Gyula a noviszádi hadbíróóság előtt. *Magyar Szó*, 1945. október 28. 3; KASAŠ, 2008. 58.

¹⁰⁰ Knézi a vallomásban tévedésből Kilences Bizottságról beszél.

¹⁰¹ Knézi Péter vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) második osztályán 1945. március 17-én. KASAŠ, 2008. 27.

¹⁰² Knézi Péter kihallgatási jegyzőkönyve. Újvidék, 1945. augusztus 28. KASAŠ, 2008. 122.

¹⁰³ Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán. KASAŠ, 2008. 58.

¹⁰⁴ Ez a Bizottság csak nevében egyezett meg az 1941 áprilisában felállított, a Nemzethűségi Igazolások kiadó Bizottsággal.

¹⁰⁵ Nagy Győző vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. április 7-i kihallgatásán; Krámer Gyula vallomása a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán. KASAŠ, 2008. 34, 58.

¹⁰⁶ Zombori Gyula kihallgatási jegyzőkönyve. KASAŠ, 2008. 46–47.

emlékezése szerint, amikor értesült a zsablyai körzetben a razzia végrehajtási módjáról és az ottani kegyetlenségekről, Budapestre utazott, a razzia leállítása ügyében kihallgatást kért Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternél. Keresztes-Fischer elfoglaltsága miatt akkor végül Bonczos Miklós fogadta, majd az igazságügyi minisztériumban előbb Antal István és Vladár Gábor államtitkárokkal, majd Radocsay László igazságügyi miniszterrel tárgyalt. Radocsay ekkor telefonon felhívta Bárdossyt, aki három nappal később – egy szombati napon – kétszer is találkozott Naggyal. A miniszterelnök a találkozón kétségét fejezte ki Nagy értesüléseivel kapcsolatban, de ígéretet tett arra, hogy azonnal kapcsolatba lép Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel, majd arra kérte Naggyot, hogy a délután folyamán ismét keresse őt fel. A délutáni meghallgatáson Bárdossy úgy nyilatkozott, hogy a Délvidéken a nyugalom helyreállt, minden csendes, Nagy Ivánnak a magyar karhatalmi szervek jogtiprásáról és kegyetlenkedéseiről szóló beszámolóját pedig erősen túlzónak minősítette. Hogy ezt követően pontosan mi is történt, azt nem tudjuk, ahogyan a hagyatékban sem találtuk meg Bonczos Miklós választát. Bár semmilyen bizonyítékunk nincs arra nézve, hogy Nagy Iván 1954-es állításai a valóságban is úgy történtek, ahogyan leírta, azonban Krámer két vallomása és az abban foglaltak összevetése Nagy 1954-ben írt visszaemlékezéseivel arra utalnak, hogy Nagy Iván a razzia időpontjában valóban Budapesten tartózkodott. Bárdossyval vélhetőleg 1942. január 24-én, szombaton találkozhatott.

A razziát követő kormányzati kármentő lépések hátteréről is szó esik Nagy leveleiben. Azokból tudjuk, hogy az 1942. július 15-i parlamenti ülés előtt Lukács Béla, a MÉP elnöke megtiltotta a délvidéki képviselőknek az újvidéki eseményekkel kapcsolatos felszólalást. A kormánypárt nevében a razzia kérdését napirend előtti felszólalásban Milan L. Popović vezette fel,¹⁰⁷ majd az interpellációra Kállay Miklós miniszterelnök reagált. Popović beszédét azzal kezdte, hogy 1942. január első napjaiban Zsablyán megbomlott a köznyugalom. Két zsablyai községi rendőrt ismeretlen tettesek lelőttek. A csendőrség kivonult a tanyákra és üldözőbe vette a rendzavarókat. A csendőröket puskatűz fogadta, öt csendőr elesett, kettő megsebesült. Katonai karhatalom igénybevételét kérték Szegedről és január 5-én páncélos katonai, csapatok vonultak ki Zsablyára és az egész, zsablyai járást körülfogva, vonultak a gyanús Tisza-parti tanyák felé. A zsablyai menekülők felvették a harcot a honvédséggel, sokan közülük elesetek,

¹⁰⁷ Slavko Kuzmanović Vajdaság Államügyésze által 1945. október 20-án kiadott vádirat Popović 1942-es parlamenti felszólalását külön vádpontként határozta meg. A vádirat 4. pontja szerint „[...] a vádlott Kállay Miklós parancsára és a vele történt megbeszélés értelmében 1942. július 15-én a dél-bácskai razziaról tartott beszédet Horthy-parlamentjében, azzal az áruól szándékkal, hogy a mérsárlás felelősségét a Horthy-magyar kormányról elhárítsa, s amely [beszédre] Kállay miniszterelnök válaszolt. Ezzel a beszédével [Popović] segítséget nyújtott a magyar kormánynak, hogy a razzia felelősségét az ártatlan szerb és zsidó népre hárítsa és különös perverzítással, hamis tényekkel meggyőzze a világ közvéleményét saját fellépéseinek a helyességéről, illetve valamennyire javítson azon a megítélésen, amelyet a véres razzia okozott és ezáltal javítson Horthy-Magyarország nemzetközi megítélésén.” Bővebben lásd: KASAŠ, 2008. 134.

egy kis részük elmenekült, másik részük fogságba került és néhány nap múlva katonai rögtönítélő bíróság által halálra ítélték és a helyszínen kivégezték őket. A megtorló lépéseket a maga részéről helyesnek és szükségesnek tartotta. Ezen túlmenően azonban olyan lépések is történtek, amelyek már túllépték a jogos és szükséges mértéket. Kállay válaszában úgy reagált, hogy az Újvidéken végrehajtott műveletek alatt január 21-én és 22-én nem történtek túlkapások.¹⁰⁸ Az ezt követő napon, vagyis 23-án, viszont a városba beszivárgott partizánok a belvárosba szorultak és a magyar karhatalmi egységeket kézigránátokkal, valamint fegyverekkel támadták meg. Ezt követően elismerte, hogy a feszült helyzetben a karhatalmi közegek túlzásokra ragadtatták magukat, túlkapásokat követtek el és ennek folytán egyes ártatlan személyek is áldozatul estek. Az áldozatok számát 2550 főben adta meg, majd a következőket mondta: „én és ez a nemzet rendelkezünk azzal a bátorsággal, hogy amit tettünk, arról be is számoljunk, mert azt nincs okunk senki előtt eltitkolni. Én a felelősségvállalással egyetemben azt a kötelezettséget is vállaltam, hogy mivel bizonyos jogsérelmek és túlkapások az irányítás és vezetés bizonyos mérvű mulasztására is visszavezethetők, a tettesek és mulasztók büntetőjogi felelősségre vonása iránt a törvényes intézkedéseket megtegyem, amelyek különben már folyamatban is vannak.”¹⁰⁹

Nagy Iván levelében arról is ír, hogy 1943-ban olyan felkérést kapott, hogy vállalja el a razzia kulcsszereplői – Feketehalmy-Czeydner Ferenc vagy Grassy József – védelmét, amit ő visszautasított. Ezután arra kérték, hogy érdekében interpelláljon a parlamentben. Ezt is elutasította. Végül arra kérték, hogy a vádlottakat látogassa meg. Ezt pedig arra hivatkozva utasította el, hogy közülük senkit sem ismert. Ezzel összefüggésben tegyük hozzá, hogy az 1943. december 14-én kezdődő, 1944. január 14-én megszakadt hadbíróági tárgyalás dokumentumaiban valóban nem találkoztunk Nagy nevével. Az is bizonyos, hogy Feketehalmy-Czeydner védője Tanos Dezső volt.¹¹⁰

Teleki Béla Nagy Ivánnak írt leveléből néhány gondolat erejéig rálátást kapunk Kállay Miklós közléseire is. A miniszterelnök Naggyal kapcsolatban azt sérelmezte, hogy az újvidéki események közismertté válása után Nagy őt a parlamentben elhangzott, sokak által túlzónak tartott beszédével összefüggésben megidézte a Kettős Kereszt Vérszövetség¹¹¹ ülésére, hogy azon igazolja maga-

¹⁰⁸ Ez a kiejelntés egybeesik Krámer 1945. májusi kihallgatásán elhangzottakkal.

¹⁰⁹ A délbácskai eseményekkel összefüggő parlamenti felszólalásokra 1942. július 15-én, szerdán került sor. Milan L. Popović és Kállay Miklós ezzel kapcsolatos felszólalása a *Képviselőházi napló XIV.* kötetében az 524–528. oldalakon olvashatók. A felszólalásoknak a korabeli sajtóban is nagy visszhangja volt. Az erről szóló tudósításokat címloldalán közölte többek között a *Népszava*, a *Reggeli Újság*, a *Magyar Élet* és a *Nemzeti Újság* is.

¹¹⁰ A. SAJTI-MARKÓ, 1985. 426–456.

¹¹¹ A Kettős Kereszt Vérszövetség (KKVSZ) 1919 júliusában az Etelközi Szövetség közvetlen alárendeltségébe tartozó titkos hírszerzési szervezet volt. Álcázott orgyilkosságokkal, a környező országok magyarlakta területein diverziós akciókat végrehajtó szabadcsapatok szervezésével és hírszerző

tartását az újvidéki atrocitások bűnöseivel szemben követelt felelősségre vonás ügyében. Nagy ezt tagadta, majd az újvidéki eseményekkel összefüggő 1942. július 15-i parlamenti beszéd után összehívott pártértekezletet elevenítette fel. Ezen az összejevetelen Kállay részletesen beszámolt az újvidéki történekekről, majd áttekintette az azzal összefüggő nemzetközi körülményeket. Nagy állítása szerint ezen az ülésen a pártelnök Lukács Béla utasítására harmadikként vagy negyedikként szólalt fel. Hogy ott mit is mondott, azt a levél alapján nem lehet pontosan rekonstruálni. Nagy Iván levelében arról ír, hogy az ülés előtt Lukács azon a véleményen volt, hogy parlamenti beszédével Kállay túllőtt a célon, ezért arra kérte Nagyt, hogy olyan szellemben szólaljon fel, miszerint a tragikus események ügyében állást kell foglalni, a tettesek ellen bírósági eljárást kell lefolytatni, azonban a sajtóban az ügyet ennél a pontnál le kell zárni. Egyrészt azért, hogy a Magyar Élet Pártján belül kulminálódott feszültségeket – amelyek már egyenesen pártszakadással fenyegettek – tompítsák, másrészt pedig azért is, hogy a németekkel való kapcsolatok esetleges kiéleződésének elejét vegyék.¹¹² A levélben említett pártgyűlésről nem találtunk feljegyzést, viszont amikor hónapokkal később, 1942. november 27-én az újvidéki események az országgyűlésben Bajcsy-Zsilinszky Endre egyik felszólalásában újra szóba kerültek, Nagy és Bajcsy között heves szóváltásra került sor. Nagy ekkor mereven és nyilvánosan tagadta a razzia megtörténtét.¹¹³

Az újvidéki tragikus események után, 1942. február 9-én került sor a Délvidékről behívott képviselők ünnepélyes bevonulására, akik nevében az ünnepi beszédet Nagy Iván mondta. Nagy ekkor hosszasan méltatta Horthy Miklós személyét, aki *„megjelölte további nemzeti fejlődésünk alapját is: a nemzeti keresztény irányzatot”*, majd hitet tett a német–olasz szövetség és a bolsevizmus elleni háború mellett. Beszédében külön hangsúlyozta, hogy a Délvidék visszacsatolása politikai téren Bárdossy László érdeme volt. Az újvidéki történekekről nem ejtett szót, a nemzetiségi kérdésre utalva viszont a következő figyelmeztető mondatokat mondta: *„[...] mi magyarok tudjuk azt, hogy a szentistváni gondolat teszi lehetővé azt, hogy a Duna medencéjében, a Kárpátok völgyében, e hazában a*

---

tevékenységgel támogatta a magyar vezetés irredenta és fajvédő politikáját. Tagjai 1938-ban részt vettek a Rongyosgárda kárpátaljai akcióiban. Az egyenként titokban felesküdt tagok egy része a belügyminisztérium állományában Főtartalék fedőnévvel, külön titkos katonai egységet képeztek. A szervezet vezetése sohasem volt egységes. A második világháború alatt annak legitimista csoportja a Magyar Frontba tömörült pártokhoz, míg egy másik csoportja a nyilasokhoz csatlakozott. A Bethlen István és Kállay Miklós nevével fémjelzett, erőteljesen németellenes szárnya a kormányzót támogatta a sikertelen kiugrási kísérlet során. KÁNTÁS Balázs (szerk.): *Levéltári iratok a Kettős kereszt Vérszövetség Katonai Titkos Társaság szórványosan dokumentált történetéhez*, Budapest, Magyar Elektronikus Könyvtár, 2020. 13.

¹¹² Krámer Gyula a Népvédelmi Hatóság (OZNA) 1945. május 4-i kihallgatásán is szót ejtett egy 1943 őszén megtartott értekezletről, amelyen többen is élesen támadták Kállayt.

¹¹³ Az országgyűlés képviselőházának 316. ülése 1942. november 27-én, pénteken. *Képviselőházi napló*, 1939. XVI. kötet. 347.

különböző népek egymás mellett testvéri együttműködésben élhetnek és fejlődhetnek, tudjuk azonban és hirdetjük azt is mi, akik kétévtizedes idegen rabság tapasztalatain okultunk, hogy a szentistváni gondolat jogokat és kötelességeket jelent; tudjuk azt, hogy az egyenlőségre, nemzeti nyelvének, kultúrájának megőrzésére csak az tarthat igényt, aki a magyar hazához hű, Magyarország törvényeit tiszteletben tartja és megbecsüli, aki a magyar nemzetet tiszteli és szereti, mert a magyar nemzet részéről csak az tarthat megbecsülésre, tiszteletre és szeretetre igényt, aki hasonló érzelmekkel viseltetik iránta.”¹¹⁴

Nagy Iván ekkor ért hatalmának és befolyásának csúcsára: országgyűlési képviselőként megnyitlakt előtte az országos ügyek kapui is. 1942. február 11-én Nagy Iván az Imrédy Béla vezetése alatt álló Országos Földhitelezési igazgatóbizottságába került be,¹¹⁵ 1942 márciusában pedig az Országgyűlési külügyi bizottságának tagja lett.¹¹⁶ Csakhogy, az impériumváltással nem következett be az azonnali világmegváltás sem. A szociális problémák nem oldódtak meg, a munkanélküliség nem csökkent, a lakásínség nagyobb lett mint valaha, a biztos anyagi egzisztenciát jelentő állami állásokat a Délvidéken az anyaországból származó „ejtőernyősök” foglalták el, s mindezt súlyosbítóan hatott az is, hogy a földkérdés tekintetében sem történt érdemi elmozdulás a nincstelen tömegek számára. 1941 őszétől előbb szűk önkörben, rövidesen már kiöntött és megduzzadt folyóként hömpölyögve a közbeszédet is elérték és tematizálták az ezzel kapcsolatos elégedetlen felhangok és csalódások.¹¹⁷ A kormánykörök már 1941 őszétől egyre nagyobb aggodalommal szemlélték a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt lendületes bácskai térnyerését a Nagy Iván által is megszólított, mélyszegénységben tengődő agrárproletár magyarok között. A nyilasok megerősödése pedig reális veszélyt jelentett Nagy politikai befolyására is, mivel népszerűségük és támogatottságuk elsősorban azokon a területeken lett egyre mérvadóbb – a Tisza-mentén, s éppen azokban a körzetekben, amelyek a két világháború között lényegében Nagy Iván hátszágát jelentették. A nyilasok súlyát jól érzékelteti, hogy a Bajáról származó Mészáros Sándor, újvidéki ügyvédbojtár Jancsuko Gábor és a zentai mezőgazdasági munkás Rehák Gyula által szervezett Nyilaskeresztes Pártnak Újvidéken 2500, Zentán 1803, Szabadkán 1147, Magyarakanizsán 403, Óbecsén 168, Bácsföldváron 170 tagja volt. A nyilasok radikális délvidéki jelszava – *akie a föld, azé a haza* – pedig egyre nagyobb tömegeket nyert meg magának a Tisza-menti és a Bácska déli területein élő nincstelen magyar

¹¹⁴ Az országgyűlési képviselőházának 214. ülése 1942. február 9-én, hétfőn. *Képviselőházi napló*, XIII. kötet. 30–32.

¹¹⁵ Az Országos Földhitelezési bizottság közgyűlése. *Új Magyarországi*, 1942. február 12. 9.

¹¹⁶ A miniszterelnök ma mutatkozik be a kormánypártban. Újjáalakították a Ház bizottságait. 8 órai *Ujság*, 1942. március 12. 6.

¹¹⁷ Ilyen cikk volt például az 1942. január 9-én *Egy aggodó magyar* címmel megjelent írás is, mely a két világháború közötti sérelmek felsorolása mellett arról szólt, hogy a helyi magyarok életminőségében a várakozások ellenére nem került sor lényeges javulásra. *Délvidéki Magyarországi*, 1942. január 9. 9.

földművesek köreiben. Szálasi 1942 őszén körutat is tett a Bácskában, s nem maradt hatástalan az a Sajkás-vidéki agitációja sem, ahol a razzia következtében gazdátlanul maradt szerb birtokoknak a helyi magyarok közötti kiosztását követelte.¹¹⁸

A feszült magyar–szerb viszony mellett a bácskai németek és a magyarok közötti kapcsolatokat is komoly súrlódások, érdekellentétek terhelték. A bácskai németek egy jelentős része – elsősorban a Volksbund körül tömörülők – egyértelműen a nemzetiszocializmus hatása alatt álltak, s jövőjüket egy, a III. Birodalomhoz tartozó, corpus separatumként működő – a Bácskából, a Bánátból és a Szerémségből álló Duna menti autonóm német államban képzelték el. A magyar–német viszonyt a nációkkal szimpatizáló helyi politikusok magyarellenes megnyilvánulásai mellett a népi németeknek a Waffen SS-be történő bevonulása, a frontokról hazalátogató SS katonáknak a magyarokkal szembeni erőszakoskodásai is terhelték. A szerbkérdés mellett 1942-re a bácskai magyar–német viszonyok lényegében mélypontra jutottak, amit a földkérdés megoldatlansága csak tovább rontott.¹¹⁹

1942. június 5-én Nagy Iván a kormánypárt részéről szólalt fel a Zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanjairól szóló törvényjavaslat tárgyalásán. Felszólalását azzal kezdte, hogy „*az előttünk levő törvényjavaslat a magyar törvényhozás ténykedésének egy láncszeme abban az irányban, hogy a magyar életben visszaszorítsuk, s abból most már teljesen kiszorítsuk a zsidóságot*”. Az egyre feszültebbé váló szociális helyzettel, a társadalmi elégedetlenség térnyerésével, valamint a nyilasok bácskai előretörésével összefüggésben a megoldatlan délvidéki földkérdésre helyezte a hangsúlyt. Azt hangoztatta, hogy a Bácskában az adott körülmények között nem volt lehetséges a jugoszláv agrártörvény által a magyar birtokosoktól elvett földek oly módon történő újbóli szétosztása, hogy azok ne érintenék a zsidóbirtokokat. Ezért azt kérte a kormánytól, „*[...] hogy az agrárintézkedések végrehajtása során egyidőben és ugyanakkor a Délvidéken lévő zsidóbirtokokat is vonják be a tervezetbe, s juttassák azok kezére, akik érdemesek rá, elsősorban pedig azoknak, akiknek a történelem folyamán nem jutott föld, a magyar nemzet fiainak, akikkel a történelem éppen a Délvidéken a legmostohábban bántak [!] [...]*” Beszédében Nagy egyben éles támadást indított Habsburg Albrecht főherceg ellen is. Ennek apropóján itt kell utalunk arra, hogy a Jugoszláv Királyság összeomlását követően Albrecht a Habsburg család tulajdonában lévő bellyei uradalmat a magyarországi földjeihez csatolta, s mindez komoly tulajdonvitát okozott a magyar állam és a főherceg között. A bellyei uradalommal összefüggő tulajdonvita – amikor azt végül a vitézi telepések között osztották szét – Alb-

¹¹⁸ A. SAJTI, 2004. 252 – A. SAJTI, 2009. 76.

¹¹⁹ DÉVAVÁRI Zoltán: *Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Jelentések, emlékiratok – Magyarok, németek és bunyevácok a Bácskában (1942–1943)*, In: *Lymbus 2018 Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 16. (2018) 593–660.

recht és Horthy személyes konfliktusába is torkollott. Albrecht ezután folyamatosan a nyilasok irányába tolódott, majd 1944 januárjában közvetlen segítséget nyújtott az újvidéki vérengzés főbűnöseinek Németországba szökéséhez. Ezt az akkor már erősen érzékeny és egyben kényes kérdést emelte be ekkor Nagy Iván, aki a parlamenti baloldal hangos helyeslése mellett következőket mondta: [...] „Az összes magyar földbirtokosoktól elvett földeket a magyar államkincstár kezelésébe vette. A legtöbb földbirtokos nemzetpolitikai okok miatt és magasabb nemzeti célokra való tekintettel belenyugodott ebbe, csak egyetlenegyet kér: tegyék lehetővé a kártalanítást akár birtokban, akár természetben. Ugyanakkor azonban nem tudják felfogni, hogy miért hagyták meg – legalább is látszólag – Albrecht főherceg birtokát, a bélyei uradalmát, ezt a 86.000 holdas területet akkor, amikor 500, 400 vagy 200 holdas birtokok nem kerültek vissza tulajdonosuk kezébe; miért maradt akkor – legalább is látszólag – tulajdonosa kezében ez a hatalmas birtok. Állítom, hogy a Délvidéken erkölcsileg nem lehet fenntartani a mai intézkedéseket abban az esetben, ha a rendezésbe nem vonjuk be kivétel nélkül az összes birtokokat, és ha a bélyei uradalmat, illetve annak birtokosát nem kezeljük éppen olyan alapon, mint a többi magyar földbirtokost, tekintet nélkül arra, hogy az egyiknek 100.000 holdja van, a másiknak 300 vagy 40 holdja.”¹²⁰

Nagy Iván leghosszabb és egyben utolsó parlamenti felszólalását 1942. december 1-jén az 1943. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat vitája során mondta el. Ebben a felszólalásában egyetemi előadásnak is beillő tudományossággal tekintette át a honfoglalástól a 20. századig a Délvidék politikai- és szociális történetének alakulását, s ezzel összefüggésben részleteiben mutatta be azokat az okokat, amelyek az évszázadok folyamán a délvidéki magyarság szellemi, de elsősorban egzisztenciális leszakadásához, hatványozott agrárproletár jellegének kialakulásához vezettek. Ezután rátért beszédének egyik fő témakörére, az agrárkérdésre. Azt hangoztatta, hogy a Bácskában az agrárkérdés ügyét mihamarabb dűlőre kell vinni, az agrárreformot a múlt tapasztalatai alapján a magyar államérdekeknek és a szociális szempontok döntő súlyú befolyása alapján pedig a lehető leghamarabb végre kell hajtani. Ezt követően ismét visszatért a bélyei uradalomhoz: „[...] A jelen körülmények között ez a birtok Albrecht főherceg kezelésében van. Én úgy érzem, hogy az összes délvidéki magyar képviselő véleményének adok kifejezést akkor, amidőn azt kérem, hogy ha már a nemzetiségek és magyarok közötti vonatkozásban az egyenlőséget keresztül akarjuk vinni, akkor magyar és magyar közt vigyük keresztül legalább a Délvidéken az egyenlőséget is. Ha magasabb nemzeti érdekből jóváhagyjuk azokat az intézkedéseket, amelyek révén a 300 holdas, 500 holdas vagy 1000 holdas magyar birtokosoktól elvették a földjüket, mert – úgy véljük – magasabb állami és nemzeti érdekből szükséges ezeknek igénybevétele birtokpolitikai célokra, nem tudom, miért kellene meghagyni a 84.000 katasztrális holdat kitevő Albrecht-uradalmat éppen Baranyában, ahol az ottani

¹²⁰ Az országgyűlés képviselőházának 262. ülése 1942. június 5-én, pénteken. *Képviselőházi napló*, 1939. XIII. kötet. 402–403.

magyar tömegek felerősítése számbelileg és fajilag is elsőrendű nemzetpolitikai kérdéseink közé tartozik. Kérem a magyar kormányt és a földművelésügyi miniszter urat, hogy birtokpolitikai kirendeltsége révén tegye meg mindazokat a lépéseket, amelyek lehetővé teszik, hogy ha nem is az egész terület, amely részben nádas, legelő és erdő, de legalább a szántóföld, amely körülbelül 20.000 holdat tesz ki, azaz ennek, maximumon felüli része igénybevévessék magyar birtokpolitikai célokra.”

Nagy Iván beszédének a második felében a nemzeti kérdést a bácskai magyar–német viszonyrendszernek a fentebb már tárgyalt aspektusából jelenítette meg, amikor úgy fogalmazott, hogy „[...] a délvidéki magyarság értékelni tudja a németiség munkásságában, szervező erejében, rátermettségében rejlő értéket, értékelni tudja ennek az építőkőnek a szerepét a jövő Magyarország épületében is. A délvidéki magyarság hinni akar azoknak a szavaknak, hogy az országépítés, a jövő Nagymagyarország kiépítése tekintetében a németiség és a magyarság közt különbség nincs, ami a vágyakat és a kívánságokat illeti. [...] Hinni akarja azt, hogy ebben a küzdelemben a németiség minden erejével és képességével a magyarsággal együtt részt akar venni.”¹²¹ Nagy beszédének ezt a részét hevesen támadta Bajcsy Zsilinszky Endre, s mindez végül szócsatába is torkollott kettejük között. Bajcsy ebben az esetben – ellentétben a nyári csörtéjükkel – azonban vélhetőleg félreértette Nagy valós motivációit. Emigrációs hagyatékából tudjuk, hogy Nagy Iván politikai koncepciójában a Délvidék etnikai arányaiból származó tényekkel számolva – a visszacsatolt 11 475 km²-nyi terület 1 millió lakosából – magyar számítások szerint – 39% volt a magyar, 19% a német, 16% pedig a szerb¹²² – következetesen a magyarok és a németek politikai kooperációjában gondolkodott. Úgy látta, hogy csak így lehet a régió stabilitását biztosítani. Tegyük hozzá, gondolkodásmódjában a németkérdés egésze is teljesen más kontextusban jelent meg, mint Bajcsy Zsilinszkyé, aki ekkor már a németek visszaszorítása érdekében a Duna-menti kis népek összefogását hirdette. Nagy Iván emigrációban keletkezett leveleiből azt láthatjuk, hogy a Duna-menti térség egészének jövőjét lényegileg a magyar–német együttműködésre alapozta, mivel meggyőződése volt, hogy csak ez az együttműködés tudja biztosítani a szláv tengerben a primátust és a „pánszláv bolsevizmus” sikeres feltartóztatását. Ezekből az iratokból tudjuk azt is, hogy Nagy Ivánt mélyen megrendítette a délvidéki németek 1944 második felében bekövetkezett tragédiája – koncentrációs táborokba zárása, majd kitelepítése, amely végül a német etnikum végérvényes eltűnését eredményezte a Bácskában és a Bánságban. A magyarelles atrocitások mellett már 1947-től rendületlenül gyűjtötte a délvidéki németek kálváriájával kapcsolatos korabeli híradásokat, tanúvallomásokat, s lényegében az 1944–1948 közötti bácskai véres események súlya és azoknak a nyugati közvélemény előtti kommunikációjának az eltérő értelmezése lesz majd az egyik döntő oka a Magyar Nemzeti Bizottmány vezetőivel való konfliktusoknak.

¹²¹ Az országgyűlés képviselőházának 317. ülése 1942. december 1-jén, kedden. *Képviselőházi napló*, 1939. XVI. kötet. 389–394.

¹²² A. SAJTI, 2004. 161.

Ennél a pontnál arra is ki kell térnünk, hogy Nagy Iván életrajzának megírását nagyban megnehezíti az a tény, hogy a korszakban egymással és párhuzamosan két dr. Nagy Iván is tevékenykedett a magyar közéletben. A trianoni Magyarországon született névrokon, egyes adatok szerint 1893-ban, más adatok alapján 1898-ban (egyek források alapján Mezőcsáton, míg más adatok alapján Kecskeméten vagy Celldömökön) született és 1977-ben Budapesten hunyt el.¹²³ Az adott korszakban a két személy pontos azonosítását nehezíti az is, hogy érdeklődési körük, politikai tevékenységük számos ponton kísérteties hasonlóságot és egybeesést mutat. Akárcsak jelen munkánk főszereplője, a „másik” Nagy Iván is jogot végzett, tanulmányai alatt jelentős szerepet játszott az egyetemi ifjúsági mozgalmi életben, majd hasonlóan nagy zurnalisztikai és publicisztikai tevékenységet fejtett ki, mint délvidéki névrokona; többek között a Budapesten megjelenő, a délvidéki Nagy Iván lapjával azonos nevet viselő Nép című lapban. Ráadásul számos írása, tanulmánya sokszor éppen a kisebbségi, sőt a délvidéki kérdéskör témájában – többek között a Külügyi Szemle és a Magyar Külpolitika folyóiratokban jelent meg.¹²⁴ Az azonosítást az is nehezíti, hogy mindketten a kormánypárt tagjai voltak. A trianoni Magyarország területén született Nagy Iván 1935-től magyar országgyűlési képviselő és a vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsosa, 1943-tól ezzel párhuzamosan a külügyminisztérium kulturális osztályának vezetője,¹²⁵ majd 1941-től 1944-ig a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának magántanára volt. A nyilas hatalomátvétel után 1944 novemberétől a külügyminisztérium sajtófőnöke és a kulturális osztály vezetője volt.

A két Nagy Iván személyesen is ismerte egymást. A korabeli cikkek tudósításai szerint 1941 után a visszacsatolt Bácskában több alkalommal közösen vettek részt protokolláris rendezvényeken, különböző előadásokon, de számos olyan esetről is tudunk, amikor egy adott bácskai rendezvényen hol az egyik, hol a másik Nagy Iván volt jelen. Mindezt négy példán kívánjuk szemléltetni. 1942. március 12-én a Parlamenti Múzeum előadótermében Gömör Laiml László nyugalmazott rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Nagy Iván miniszteri osztálytanácsos elnökletével tartott egy felolvasó-ülést Magyarországon és a Balkán geopolitikai szemmel, illetve a Horvát irodalom címmel.¹²⁶ Az 1942 novemberében az Újvidéken megnyitott Keleti Kereskedelmi Főiskola alapítása ugyancsak Nagy Iván miniszteri osztálytanácsoshoz volt köthető, aki annak ünnepélyes megnyitóján meg is jelent és díszbeszédet is

¹²³ Nagy Iván miniszteri osztálytanácsos 1977. február 19-én Budapesten hunyt el. *Halálozás*, Magyar Nemzet, 1977. 27. 4. Életrajzi adatait lásd: HAEFFLER 1935, 322; a Pécsi Egyetemi Almanach internetes oldalán: <https://almanach.pt.e.hu>, a Magyar életrajzi lexikonban: <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Utolsó letöltés: 2021. április 7.)

¹²⁴ Ezt talán a legjobban azzal lehet szemléltetni, hogy a trianoni Magyarország területén született Nagy Iván a délvidéki iskolakérdésről is írt nagy tanulmányt. Lásd: Dr. Vitéz NAGY Iván: *A Délvidék iskolái*, Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél 1941. évi november és 1942. évi január havi számaiból.

¹²⁵ Olasz kitüntetések az olasz kultúra magyarországi terjesztéséért. *Esti Újság*, 1943. április 20. 4.

¹²⁶ A Balkán-Bizottság előadásai. *Magyar Nemzet*, 1942. március 14. 10.

mondott.¹²⁷ Ezen a rendezvényen a bácsi születésű Nagy Iván nem volt jelen. Egy hónappal később, 1942. december 13-án a főiskola Balkán-Intézetének megalakulása alkalmával az újvidéki Városháza dísztermében rendezett ülésen Fernbach Péter főispán, Nagy Miklós polgármester mellett megjelent Korányi Elemér és a bácsi születésű Nagy Iván is. Ezen a rendezvényen viszont a „másik” Nagy Iván a bolgár–magyar kapcsolatokról tartott előadást.¹²⁸ Végezetül arra szeretnénk ezzel kapcsolatban utalni, hogy 1943 márciusában jelent meg Nagy Iván miniszteri osztálytanácsosnak az Újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola és hivatása című tanulmánya, amelyben a Balkán-kérdéssel összefüggésben fejtette ki az újvidéki főiskola szerepét.¹²⁹

*A névrokonság, a hasonló életpálya és sok esetben a kibogozhatatlan egybeesések következtében a két személy életútja 1941-től számos ponton összesomosódik. Mindennek következtében a két Nagy Iván szétválasztása, életútjaik precíz rekonstruálása, az 1941 és 1944/45 közötti időszakban játszott szerepük bemutatása a tévedések és a hibalehetőségek nagy számát hordozza magával. Ezért az alábbiakban magunk is kiegészítésekre és pontosításokra kényszerülünk Nagy Iván 1944–1945-ös szerepének tavalyi évben tett megállapításainkkal kapcsolatban.*¹³⁰

A front közeledésének, Magyarország esetleges német megszállásának¹³¹ baljós légkörében 1944. február végén 34 kormánypárti képviselő – többek között Falcione Árpád, Kalmár Tihamér, Korányi Elemér – mellett Nagy Iván is aláírta azt a tizenkét oldalas bizalmas emlékiratot, amelyet annak megfogalmazói Lukács Béla pártelnök közvetítésével Kállay Miklós miniszterelnöknek és Horthy Miklósnak címeztek. Az emlékiratban a magyar kiugrási tárgyalásokkal összefüggésben követelték az ország bel- és külpolitikájának a „Szegedi Gondolaton alapuló kemény, az egész nemzeti társadalmat átható, fegyelmezett egységbe foglalo, katonás szellemű politikához” való visszatérését, mert ellenkező esetben „[...] minél közelebb jön a háború, annál inkább nő a veszélye annak, hogy a német haderő a bizalom hiánya miatt nem mint fegyvertárs, hanem mint megszálló jelenik meg a felvonulási területté vált Magyarországon. Ugyanakkor az angol szimpátiával beoltott és németellenes jelszavakkal megdolgozott magyar társadalomban tragikus szakadás következhetnék be. [...]”¹³²

¹²⁷ Az újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola tanévnyitó ünnepélye. *Magyar Nemzet*, 1942. november 11. 7.

¹²⁸ A Balkán-Bizottság előadásai Kolozsváron és Újvidéken. *Külügyi Szemle*, 1943. január 1. 96.

¹²⁹ Az Újvidéki Keleti Kereskedelmi Főiskola és hivatása. *Népszava*, 1941. március 31. 8.

¹³⁰ DÉVAVÁRI Zoltán: *Nagy Iván (1904–1972) magyar országgyűlési képviselő, emigráns magyar politikai iratai (1948–1948)*, In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 18. (2020). 832–835, 840–841. (továbbiakban: DÉVAVÁRI, 2020c)

¹³¹ A memorandum keltezésének időpontja arra utal, hogy 1944 februárjában az ország megszállásának lehetősége a döntéshozó körökben lényegében már nyílt titoknak számított.

¹³² Dr. Rátkay R. Kálmán: *A magyar politikai közvélemény 1943/44-ben két emlékirat tükrében. Nyugati Magyarság*, 1951. június–július, 11–18.

Közvetlenül a német megszállás előtt, 1944. március 15-én Nagy Iván az 1848/49-es forradalom és szabadságharc egyik központi ünnepségén, az Ereklés Országzászló Nemzeti Bizottság szervezésében több ezer fős közönség előtt mondott beszédet a Szabadság téren.¹³³ A március 19-i megszállás és Deák Leó főispáni tisztségről leváltása után Franz Ham, a helyi Volksbund vezetője a német külügyminisztériumban őt is javasolta a megüresedett tisztség betöltésére. Erre végül nem került sor, mivel a Sztójay-kormány német nyomásra a Magyar Megújulás Pártjának¹³⁴ híveit állította a megyei és a községi közigazgatás vezető posztjaira, így Bács-Bodrog vármegye főispánja Piukovich József lett, akinek főispánsági tevékenysége idején a német többségű bácskai községekben leváltották a magyar tisztikart, s helyükre a Volksbund képviselőit nevezték ki.¹³⁵ Mindez azonban nem jelentette Nagy Iván háttérbe szorulását, sőt éppen ellenkezőleg – ebben a periódusban, a német megszállást követő időszakban politikai befolyása tovább nőtt. Amikor 1944 májusában a Magyar Élet Párt vezetői lemondtak tisztségükről, Nagy Iván is tagja lett annak a hatos bizottságnak, amely „a magasabb erkölcsi szempontoknak az érvényesítése céljából” létrehozandó új, a jobboldalt egyesítő kormánypárt tagjainak erkölcsi és anyagi összeférhetetlenségét vizsgálta.¹³⁶ 1944 májusának utolsó napjaiban ott látjuk az újvidéki főispáni tisztségébe a razziában is szerepet játszó, ezért a Kállay-kormányzat alatt leváltott Fernbach Péter újbóli beiktatásának az ünnepségén, ahol a kormány nevében felszólaló Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter után Nagy Iván köszöntötte hivatalában a régi-új főispánt.¹³⁷

1944. június 28-án Sztójay Döme miniszterelnök jelenlétében választották meg a MÉP új vezetőségét. A tisztújításon a kormány tagjai közül jelen volt Bonczos Miklós belügyminiszter, Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter, Antal István igazságügy-, vallás és közoktatásügyi miniszter, Jurcsek Béla földművelésügyi és közellátásügyi tárcanélküli miniszter, valamint Teleki Béla vezetésével az Erdélyi Párt számos képviselője. A kormánypárt országos elnökévé Teleki Mihály grófit, alelnökeivé Bocsáry Kálmánt és Hunyadi-Buzás Endrét választották meg. A legszűkebb pártvezetésbe – az elnökségbe – Falcione Árpád és Nagy Iván is bekerült.¹³⁸

¹³³ Március tizenötödike. *Nemzeti Újság*, 1944. március 15. 4.

¹³⁴ A Magyar Megújulás Pártját, miután kilépett a kormánypártból, 1940 októberében Imrédy Béla alapította meg. A Berlin támogatását élvező párt a Sztójay és a Szálasi-kormányban is részt vett.

¹³⁵ A. SAJTI, 2004. 313.

¹³⁶ Vitéz Marton Béla: Boldogan térünk vissza a Gömbös Gyula által kijelölt útra. A miniszterelnök elfogadta a MÉP vezetőinek lemondását. Jobboldali egység van kialakulóban. – Háromtagú bizottság vette át a párt szerveinek jogkörét. *Magyar Élet*, 1944. május 5. 1. – Lemondott a MÉP elnöksége. A MÉP értekezletének előzményei és következményei. *Pesti Hírlap*, 1944. május 5. 3.

¹³⁷ Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter a nemzetiségi kérdéscről beszélt az újvidéki főispán beiktatásán. *Pesti Hírlap*, 1944. június 2. 3. – A nemzet példátlan erőfeszítéseiről beszélt Reményi-Schneller pénzügyminiszter Újvidéken. A német és a szerb lakosság képviselői is részt vettek Fernbach főispán beiktatásán. *Függetlenség*, 1944. június 2. 3.

¹³⁸ A leghatározottabb jobboldali politikát hirdette Sztójay miniszterelnök a MÉP értekezletén. Új vezetőséget választott a párt. *Magyarország*, 1944. június 3. 3–4. – Sztójay Döme miniszterelnök: Nekem és a kormánynak a leghőbb vágya, hogy a kívánatos egység mielőbb létrejöjjön. Új vezetőséget

A front közeledtével a délszláv térségben a partizántevékenység a magyar ellenőrzés alatt álló területeken is felerősödött. A baljós jövőt vetítette előre az 1944. augusztus 31-én a Csáktornyan élő Lajkó Rózsának az az 1944. augusztus 7-én keltezett levele, amelyben az asszony arról számolt be, hogy 1944. július 23-án éjjel Csáktornyára betörték a partizánok, ahonnét 68 embert a település határába hajtottak, majd ott az idősebbeket agyonlőtték. Ez a levelet a miniszterelnökség II. kisebbségi osztályára Nagy Iván juttatta el.¹³⁹

Egy nappal a sikertelen kiugrási kísérlet és a nyilas hatalomátvétel előtt, 1944. október 14-én – amikor a Délvidék nagy része már szovjet és a jugoszláv partizánok ellenőrzése alatt állt – Nagy Ivánt beválasztották a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének¹⁴⁰ választmányába.¹⁴¹ Nagy Iván követte Sopronba a nyilas kormányt. Már december 5-én, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének második ülésén felszólalt. Ekkor arról érdeklődött, hogy született-e megállapodás a kormány és a németek között a menekülők ezreinek az ország határai átlépése ügyében. December 19-én aggodalmának adott hangot a közigazgatás teljes centralizációja miatt, illetve azt javasolta, hogy a megüresedett képviselői helyeket a kisebbségi létben már bizonyított személyekkel töltsék fel. Nagy Iván utolsó felszólalására 1945. március 9-én került sor. A Bácska és Baranya esetleges visszaszerzése ürügyén arra hívta fel a figyelmet, hogy azokon a területeken sem vetőmag, sem igavonó állat nem volt, ezért annak a véleményének adott hangot, hogy a menekült gazdák átmentett loállományát a katonaság ne vegye igénybe.¹⁴²

III. Emigrációban (1945–1972)

Még tartott a második világháború végjátzmája, amikor 1945 február első felében a jugoszláv kommunista államhatalom által felállított, a háborús bűncselekményeket kivizsgáló bizottság a hadviselésről szóló, 1907. október 18-án aláírt hágai nemzetközi egyezmény 45., 46, 47., 50. és 52. szakaszainak meg-

---

választott a MÉP. *Új Nemzedék*, 1944. június 30. 3. – Új vezetőséget választott a MÉP. Vitéz Sztójay miniszterelnök beszéde. *Magyar Élet*, 1944. július 1. 3. – Vitéz Sztójay Döme miniszterelnök az egységes nemzeti szempontok szolgálatáról beszél a MÉP értekezletén. *Pesti Hírlap*, 1944. július 1. 3.

¹³⁹ A. SAJTI Enikő: *A magyarok elleni partizán megtorlás a Délvidéken: A történetírás eredményei és kérdőjele*, In: *Impériumváltás a Vajdaságban (1944) / Promena Imperije u Vojvodini 1944 godine*, szerk. BERTA Tibor–BIERNACKI Karol–FODOR István, Szeged–Zenta, 2010, 11–12.

¹⁴⁰ A Törvényhozók Nemzeti Szövetségét 1944. október 9-én 120-130 jobb- és szélsőjobboldali képviselőházi tag hozta létre. Elnöke Szász Lajos, társelnöke Jaross Andor, alelnöke Szöllösi Jenő, ügyvezető alelnöke Rajniss Ferenc volt. 1944. október 30-án József főherceg vezetésével alakult meg testvérszervezete, a Felsőházi Tagok Nemzeti Szövetsége. A háború utolsó szakaszában Sopronba telepített csonka-országgyűlésen e két szervezet tagjai vettek részt.

¹⁴¹ A törvényhozók nemzeti szövetségének felhívása a nemzeti társadalomhoz. *Új Magyarország*, 1944. október 15. 3.

¹⁴² Lásd: *A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége Sopronban tartott üléseinek jegyzőkönyve*: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1944_1_TNSZ (Utolsó letöltés: 2021. április 17.)

sértésével összefüggésben 21.000 bácskai és baranyai szerb, valamint több ezer zsidó megölése, vagyonfosztása, anyagi javaik elkobzásának vádjával háborús bűnössé és népellenségé nyilvánította Horthy Miklóst, Bárdossy Lászlót, Imrédy Bélát, a magyar katonai és csendőri vezetés számos tagját, a bácskai magyar politikusok egész sorát – köztük Deák Leó, Fernbach Péter, Reök Andor főispánokat, Korányi Elemért és Nagy Ivánt.¹⁴³ Mint arra fentebb már utaltunk, az 1945 októberi első nagy népbíróvási perben, amelyben – akárcsak a későbbi nagy perekben – a bizonyítékok döntő többségét a szóbeli vallomások adták, a Deák Leó, Krámer Gyula, Popovics L. Milán ellen lefolytatott eljárásban Nagy Iván neve is több alkalommal felmerült.¹⁴⁴

1946 augusztusában Topolyán tartották meg a golyó általi halálra ítélt Pummer Sándor népbíróvási perét. A per minden tárgyalási napján kulcsszerepet kapott Nagy Iván politikai tevékenysége.¹⁴⁵ Nevét az 1946. októberében Bajsay Bauer Ernő, Nagy Miklós, Bajor Ferenc és Perpatics Pál elleni népbíróvási perben is megtaláljuk.¹⁴⁶ A jugoszláv hatóságok 1947 márciusában Horthy Miklós, Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Lakatos Géza, Csatai Lajos mellett Nagy Iván kiadatását is kérték Magyarországtól.¹⁴⁷ Nagy Iván a szokásos koreográfiai és stigmatizáló elemeket felvonultató népbíróvási perekben utoljára 1947 decemberében Siflis Imre ügyvédnek, egyik korábbi munkatársának Óbecsén tartott háromnapos népbíróvási perében kapott főszerepet. Ez a tárgyalás az eddigi népbíróvási perekből abban különbözött, hogy a vád képviselői és a sajtó tudósítói a hangsúlyt Nagy Iván ekkor és először „nyilas múltjára” fektették, majd a per vádlottjait – Szanka-Horvát Ferencet kötél általi halálra, dr. Siflis Imre óbecsei ügyvédet, Tiszavölgyi-Szomár Lászlót, Pucsai Kálmánt, Kiss Vincét, Terék Mártont golyó általi halálra, Csányi Sándort tizenöt évi kényszermunkára, Pap Ferencet tizenkét évi kényszermunkára ítélték. A halálos ítéleteket 1948. január 14-én hajtották végre.¹⁴⁸

¹⁴³ Horthy Miklós és a magyar vezetőréteg bűnei. A megszállás gonosztetteit vizsgáló Állami Bizottság megállapításai. *Szabad Vajdaság*, 1945. február 13. 2. A háborús bűnössé nyilvánított Nagy Iván nevét még ugyanabban az évben törölték az újvidéki Ügyvédi Kamarából is. *Józsa*, 2020, 216.

¹⁴⁴ A korabeli jugoszláv rendeletek, törvények lehetővé tették, hogy bárkit háborús bűnössé, a nép ellenségévé lehetett nyilvánítani szóbeli feljelentés alapján, az ezzel kapcsolatos bizonyítékok felmutatását pedig különösen 1944/1945 elején mellőzni lehetett. A jugoszláv hatóságok összesen 899 magyart nyilvánítottak háborús bűnösnek, köztük Nagy Ivánt. A bírósági eljárások és a halálra ítélték pontos számát ma még nem lehet tudni. *A. SAJTI*, 2010. 19.

¹⁴⁵ Pummer Sándor bűnyüvének tárgyalása Topolyán. *Magyar Szó*, 1946. augusztus 22. 3 – A topolyai nagy per. *Magyar Szó*, 1946. augusztus 23. 2 – Pummer és társai élet-halál urai voltak Topolyán. *Magyar Szó*, 1946. augusztus 24. 4 – Elhangzottak a perbeszédék a topolyai perben. *Magyar Szó*, 1946. augusztus 25. 2 – Golyó általi halálra ítélték Pummer Sándort. *Magyar Szó*, 1946. augusztus 26. 3.

¹⁴⁶ Népgyilkosok a népbíróvási előtt. *Magyar Szó*, 1946. október 21. 3.

¹⁴⁷ 343 háborús bűnöst kért ki Jugoszlávia Magyarországtól. Horthy, Kállay Miklós, Keresztes-Fischer Ferenc, Lakatos Géza, Csatai Lajos, Dálnoki Veress, Dövényi Nagy Lajos és Bonczos Miklós a névsorban. *Szabadság*, 1947. március 21. 30–32.

¹⁴⁸ Nagy Iván becsei és tiszavidéki pribékjei a bíróság előtt. *Magyar Szó*, 1947. december 11. 3. – A fasiszta megszálló becsei szálláscsinálói, bérencei és gyilkosai a népbíróvási előtt. *Magyar Szó*, 1947. december 12. 2. – Súlyosan terhelő vallomások uszításáról, verésről, fosztogatásról, Tiszára kísérésről.

A másik, tehát a trianoni Magyarország területén született Nagy Ivánt a szövetséges hatalmak Salzburgban tartóztatták le és 1945. november 2-án Rajniss Ferencsel és Edmund Weesenmayerrel együtt Budapestre szállították.¹⁴⁹ Büntetőpere alatt a Markó utcai fogházban többek között Baky Lászlóval és Rajniss Ferencsel volt egy cellába zárva.¹⁵⁰ Pere 1946. január első napjaiban kezdődött meg,¹⁵¹ az ítélethirdetés 1946 áprilisában történt, amikor is a nyilas hatalomban való részvételéért két év börtönbüntetést kapott.¹⁵²

A bácskai Nagy Iván a háborús összeomlást, munkatársainak és politikai riválisának, Deák Leónak a kivégzését már Ausztriában, Rum városában élte meg. Lánya minderről 2021 nyarán a következőt írta nekünk: „*a háború utolsó szakaszában előbb Hévízre mentünk, majd onnét vonattal tovább. A szerelvényt állandóan támadták az amerikai bombázók és a vadászgépek.*”¹⁵³

1947 decemberében írt levelében emigrációs éveinek első szakaszával kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „*[...]utolsó találkozásunk óta voltam parasztnál szolgáló, kőbányában segéderő, elsősztályú pályamunkás, munkavezető az angol javítóműhelyben, portás, most pedig hivatalnok (úr) a megszálló haderőnél,*¹⁵⁴ *családomban velem van, – és a délvidéki értelmiségnek néhány tagja [...]*”¹⁵⁵

Arról nem találtunk egyértelmű adatokat, hogy az 1947. augusztus 20-án a bajorországi Altöttingben megtartott, jobboldali radikális politikusokat és volt vezérkari tiszteket tömörítő súlytalan „országgyűlésen”¹⁵⁶ jelen volt-e. Egy közvetett bizonyíték viszont arra utal, hogy ezt nem lehet teljesen kizárni. Balla Pál,

---

A becsei bünper harmadik napja. *Magyar Szó*, 1947. december 14. 3. – A becsei per. *Magyar Szó*, 1947. december 15. 3. – Tiszavidék népe ítélte a megszállók véreskezű bérencei felett. *Magyar Szó*, 1947. december 16. 2. – Szélgjegyzetek a becsei perhez. *Magyar Szó*, 1947. december 16. 2. – Kivégezték a becsei háborús bűnösöket. *Magyar Szó*, 1948. január 17. 3.

¹⁴⁹ Rajniss és Weesenmayert Budapestre hozták. *Kossuth Népe*, 1945. november 3. 4 – Kik érkeztek meg a legújabb háborús főbűnös csoporttal? *Kossuth Népe*, 1945. november 4. 3.

¹⁵⁰ Helyszíni riport a háborús főbűnösök celláiból. *Kossuth Népe*, 1945. december 11. 1–2.

¹⁵¹ A népbíróság szerdán kezdte tárgyalni... *Kossuth Népe*, 1946. január 3. 4.

¹⁵² Kétévi börtönbüntetésre ítélte a népbíróság dr. Nagy Iván kultuszminiszteri tanácsost. *Kossuth Népe*, 1946. április 6. 4. – Kétévi börtönbüntetésre ítélték dr. Nagy Ivánt. *Világosság*, 1946. április 6. 2.

¹⁵³ Elizabet N. Moore írásban adott visszaemlékezése 2021. június 5-én.

¹⁵⁴ Nagy Iván a megszálló francia haderő tolmácsaként dolgozott Rumban.

¹⁵⁵ Nagy Iván levele Bertinek [A Berti nevű személyt nem sikerült azonosítani], 1947. december 31.

¹⁵⁶ 1947. augusztus 20-án a bajorországi Altöttingben az 1939-es Képviselőház és a Felsőház 56 törvényhozója által megtartott országgyűlés alkotmányellenesnek minősítette a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlést, és önmagát a magyar állameszme egyetlen képviselőjévé nyilvánította. Az országgyűlés Farkas Ferencet választotta miniszterelnökké, aki még aznap bemutatta kormánya tagjait. Az altöttingi kormány tevékenységét sem a győztes nagyhatalmak, sem a politikai emigráció jelentős része nem ismerte el, ezért Farkas 1949. május 29-én Münchenben lemondott. Bővebben lásd: Vitéz Kisbarnaki FARKAS Ferenc: *Az altöttingi országgyűlés története*, München, 1969. – BORBÁNDI Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*, München, 1985. – GECSÉNYI Lajos: *Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes, volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció viszonyához (1949–1950)*, In: *Lymbus Magyarisztudományi Forrásközlemények*, 19. (2019) 745–769.

a Miniszterelnökség II. Osztályának volt délszláv referense 1949. november 20-án Nagy Ivánnak írt levelében a következő mondatot olvashatjuk: [...] „*nagyon sajnálom, hogy rajtam kívül álló okokból Altötting óta nem találkozhattunk.*”¹⁵⁷

A rendelkezésünkre álló források azonban azt már egyértelműsítik, hogy az emigrációs beilleszkedés kezdeti időszakában, az első években Nagy még nem folytatott levelezést. Politikai aktivizálódására és levélváltásainak felfutására 1948 elején került sor. Természetszerűleg először a bácskai emigráns politikusokkal, személyes régi jó ismerőseivel és barátaival – Falcione Árpáddal, Korányi Elemérrel, Lengyel Ferencsel, Sultész Ferencsel és Kalmár Tihamérral vette fel a kapcsolatot. Már ebben az időszakban kifejezetten kiterjedt és intenzív levelezést folytatott Teleki Bélával, Trischler Józseffel, vagy a horvát emigráció olyan prominens személyiségeivel, mint Branko Jelić, de levelet váltott Andrija Karčićyal és a vajdasági szerb emigráció vezetőjével, Eugen Jocićyal is. A több ezer levélből azt is látni lehet, hogy a levelezők névsora folyamatosan bővült, de ennek ellenére a legmélyebb kapcsolata Falcione Árpáddal, Korányi Elemérrel és Teleki Bélával volt.

1948 szeptemberében Nagy Iván, Barankovics István, Falcione Árpád, Stitz János, Vértessy Károly, Kalmár Tihamér, Teleki Béla és Fáy István közösen írták alá azt a nyilatkozatot, amelyben támogatásukról biztosították a Varga Béla katolikus pap vezetése alatt álló emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány megalakítását. Ez a támogatói nyilatkozat azt is nyomatékosította, hogy „[...] megszűnik a Magyar Nemzeti Bizottmányi tagsága mindazoknak, akiket a Nemzeti Bizottmány által az erre a célra külön megválasztott igazoló bizottság olyanoknak minősít, mint akik akár a náci, akár a kommunisták eszközeiként Magyarországot idegen kézre juttatták.”¹⁵⁸

Nagy Iván a délvidéki törvényhozók nevében a Nyilatkozat aláírása után szinte azonnal kérte Varga Bélától annak a pontosítását, hogy a Nemzeti Bizottmány működése közjogi értelemben mely területeket fedte le, majd levelét azzal zárta, hogy „[...] amennyiben akár az Általad képviselt Magyarország területe a Délvidéket is magába foglalja, akár pedig a magyar nemzet Általad képviselt meghatározása a délvidéki lakosság teljes egészét, vagy annak egyes csoportjait felölelné, légy szíves arról tájékoztatni, hogy miképpen jut ez a tény a Nemzeti Bizottmány személyi összetételében kifejezésre.”¹⁵⁹

Varga 1949. január 14-i válaszában – lényegében kitérve a konkrét válasz elől – arról írt, hogy ezt és a hasonló kérdéseket elsősorban Eckhardt Tibor, az Egyesült Államokban élő volt kisgazdapárti politikus 1948 novemberére tervezett európai körútja során szeretnék volna tisztázni, amire végül különböző okok miatt nem került sor. Ugyanakkor Varga azt is egyértelművé tette, hogy az általa

¹⁵⁷ Balla Pál levele Nagy Ivánnak 1949. november 20.

¹⁵⁸ DÉVAVÁRI, 2020c. 843–844.

¹⁵⁹ DÉVAVÁRI, 2020c. 856–857.

vezetett Nemzeti Bizottmány a magyarság egyetemes képviselét szeretné biztosítani, s „[...] összefogni mindazon magyarokat, akik a nyugati hatalmak szempontjából is elfogadhatók, tehát nem a diktatúrák híveit s felkészülve várni az időt, amikor cselekednünk lehet.”¹⁶⁰

A Magyar Nemzeti Bizottmányt 1949-ben végül az emigránsok összefogása mellett alapvetően azzal a céllal alapították meg, hogy demokrata ellenpólust jelentsen a Magyarországon regnáló kommunista hatalommal szemben. A Magyar Nemzeti Bizottmány hivatalosan az amerikai magánalapítású, ám az Amerikai Központi Hírszerzés, a CIA által támogatott és pénzelt Szabad Európa Bizottmány (*Committee for a Free Europe*) osztályaként jött létre. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya azonban a nagyjából száz tagú Bizottmányt viszont nem tekintette emigráns parlamentnek, s a 11–13 tagú Végrehajtó Bizottságot sem menekült kormánynak. Elsősorban azért nem, mert ehhez meg kellett volna vonniuk a bizalmat a fennálló budapesti kormánytól, azaz meg kellett volna szakítani vele a diplomáciai kapcsolatot. A Magyar Nemzeti Bizottmány az emigráns irányzatok egészét úgy akarta egységes szervezetként képviselni, hogy annak összetételéből kihagyta a szélsőjobboldali és a szélsőbaloldali személyeket. A közel száz tagot számláló Magyar Nemzeti Bizottmány lényegében tanácskozó testület volt, tényleges működést a Végrehajtó Bizottság, a kvázi emigráns kormány fejtett ki.¹⁶¹

A Nemzeti Bizottmány szervezése a magyar emigráción belüli törésvonalak, a 45-ösök és a 47-esek közötti ideológiai ellentétek miatt azonban vontatottan haladt előre,¹⁶² s ebben a kérdésben az elcsatolt területek, így a Délvidék kérdése is értelemszerűen marginalizálódott, ezért Nagy Iván 1949 júliusában újabb levélben kereste fel Vargát, amelyben miután felhívta a figyelmét a második világháború végén Jugoszláviában elkövetett magyarellenes népiirtásra, jelezte azt is, hogy

„[...] szomorúan tapasztaljuk, hogy a Bizottmány és végrehajtó bizottsága működésében eddig a megszállt területek és azok lakosságának sorsa nem szerepel, vagy legalábbis nem tudunk róla. Sőt azt se tudjuk, hogy pl. a Délvidék vagy annak lakossága milyen módon van képviselve a Bizottmányban. [...] Ez alkalommal azzal a Tiszteletteljes kérdéssel fordulok Hozzád, hogy szíves volnál értesíteni arról, hogy Te, mint a Nemzeti Bizottmány elnöke a jelenleg szabad földön élő volt délvidéki törvényhozók közül kiket tekintesz a Bizottmány tagjainak. [...] A Bizottmány feladatköre a magyar nemzet külpolitikai érdekeinek védelme s ebben nagy szerepet játszik a megszállt területek és az ottani lakosságok sorsának kérdése is! Ismeretes

¹⁶⁰ DÉVAVÁRI, 2020c. 870.

¹⁶¹ SZEREDI Pál: „Magyarország földalatti leleplező anyag van a birtokomban...” Kovács Imre Pap Istvánhoz írott levele 1951-ből, In: *Betekintő* 7. (2013) 1. sz. 3; 3. – HAJABÁCSNÉ DOBOS Klára: *A Magyar Nemzeti Bizottmány működése két ÁVH-figyelő dosszié tükrében.*

<https://ntf.hu/index.php/2018/09/07/a-magyar-nemzeti-bizottmany-mukodese-ke-t-avh-figyelo-dosszie-tukreben/> (Utolsó letöltés: 2021. 06. 25.).

¹⁶² Lásd pl. BORBÁNDI, 1985. 3–134.

előtted az a tragédia, amelynek részesei és szenvedő alanyai az ezeken a területeken lakó magyarok. A Bizottmány munkájának az a része, amely ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos, nyilvánvalóan kiegészítésre szorul. Ennek ellenére nemcsak, hogy mi, választott törvényhozók nem kaptunk a mai napig hivatalos értesítést arról, hogy a bizottmány munkájába bekapcsolódhatnánk, de még azt se tudjuk, hogy ki volna esetleg kívülünk ezzel a kérdéssel a Bizottmány vagy a Bizottságrészéről megbízva.”¹⁶³

A Vargának írt levél alaptónusát az otthonról érkező újabb és újabb lesújtó hírek is megalapozhatták. Korányi Elemérnek 1949. július 8-án írt levelében többek között a következőket olvashatjuk:

„[...] Otthonról a legrosszabb hírek. Tito száguld az Oroszországhoz hasonló állapotok teljes megvalósítása felé. A föld magántulajdona megszűnt, a kolhozrendszer egyes járásokban teljesen kiépült. Paraszt birtokában sem kocsi, sem ló nem lehet. [...] Most zárult le a vagyontárgyak összeírása. Mindenki kénytelen volt bejelenteni vagyonát, amelynek személyes szükségletén túlmenő részét kénytelen beszolgáltatni. Miután a bejelentésnél mindenki csalt, azt csukják be, akit akarnak. Ennek folytán a táborok zsúfoltak. Elsősorban magyar gazdálkodókkal, de most már szerbek is tekintélyes számban szerepelnek.”¹⁶⁴

1949 nyarán Nagy Iván Ausztriában, majd Németországban tett körutat. Előbb az Osztrák Néppárt prominens politikusával, majd az időközben német parlamenti képviselővé választott régi ismerősével és levelezőtársával, Trischler Józseffel találkozott. Az út célja az volt, hogy felhívja az osztrák és a német közvélemény figyelmét a Jugoszláviában zajló történésekre, elsősorban a délvidéki németek és magyarok kálváriájára. Ekkor azt is megfigyelte, hogy míg a magyar emigránsok között ádáz viták folytak a 45-ösök és a 47-sek között – s amely konfliktusok elsősorban abban csúcsozódtak ki, hogy a 47-sek nagy része hol okkal, hol ok nélkül, de mindent összegezve bizalmatlanul tekintett a 45-ös, a Horthy-korszakhoz ezer szállal kötődő, annak politikai elitjét megtestesítő emigránsokra –, addig a német területeken a tragikus közelmúlt ellenére nemcsak a német közélet, hanem a megszálló amerikai hatóságok még azon emigrációban élő német politikusok irányában is elnézőek voltak, akikről egyébként köztudott volt a nemzetiszocialista párthoz való kötődésük. Mindez Nagyt saját személyében is érintette, mert például míg a meggyőződéses nemzetiszocialista – Heinrich Himmler és Joachim von Ribbentrop nyomásgyakorlása révén – magyar országgyűlési képviselőnek behívott délvidéki sváb Franz Hamm személye a háborút követően az amerikaiak szemében is szalonképesnek számított, addig ő azzal volt kénytelen szembesülni, hogy a magyar emigrációs körök egy jó része a Nemzeti Szövetségi tagsága miatt elzárkózott a vele való együttműködéstől. Nagynak ekkor már komoly ambíciói voltak a Magyar Nemzeti Bizottmányban, s lényegében ezzel összefüggésben is írta azt, hogy

¹⁶³ DÉVAVÁRI 2020c. 878–879.

¹⁶⁴ Nagy Iván levele Korányi Elemérhez, 1949. július 8.

„[...] többek között két kedves ismerősünk is kandidált birodalmi képviselőnek. Az egyik Hamm Franci,¹⁶⁵ tudod ki volt és mi volt otthon és a magyar parlament milyen frakciójának a spikerje, azon kívül Trischler Jóska. Ő fűtyült a Nagy Ferencék possibilitási elméletére, fellépett független demokrata listán és megválasztották birodalmi képviselőnek. Uram bocsáss! Bizonyára a bonni parlament meg fogja fosztani mandátumától, mert nemzeti szövetségi tag volt. Hát igen! A magyar komité nemzeti felelősségtudata és politikai bölcsessége ebben a kérdésben levizsgázott. Trischler Jóska nem találták méltónak arra, hogy a Bizottmány tagja legyen,¹⁶⁶ s így tudták azt, hogy Amerika számára impossibilis. Így Nagy Ferencék! Másképp vélekedik azonban Cloy, az amerikai főkommisszárius Németországban. Ma nem tudok majd aludni, mert nem tudom eldönteni, hogy ki az, aki a States department illetékes meghatalmazottja abban, hogy ezen kérdésben állást foglaljon: Cloy-e vagy Nagy Ferencék? Ezen már nem lehet mást csinálni, csak mosolyogni.”¹⁶⁷

A délvidéki magyar képviselők, de a határokon túlra szakadt magyarság egészének az ügyében a Magyar Nemzeti Bizottmányban azonban a következő hónapokban sem történt lényegi elmozdulás. Az idő előrehaladtával Nagy Ivánnak ez elsősorban azért okozott gondot, mert így nem tudott a maga számára egy olyan mérvadó, a nyugati nagyhatalmak által is elismert emigráns magyar szervezetet a háta mögé felsorakoztatni, amelynek révén az akkori – elsősorban amerikai – döntéshozók és közvélemény előtt is ismertethette volna mindazokat a tragikus eseményeket, amelyek 1944 második felétől a szülőföldjén lejátszódtak.

A fennmaradt iratokból tudjuk, hogy Nagy ekkor is, később is módszeresen és rendszeresen gyűjtötte, dokumentálta az 1944 második felétől az új jugoszláv államhatalom által a bácskai magyarok és németek sérelmére elkövetett, az újabb impériumváltás után etnikai tisztogatásokba, sőt a délvidéki németek esetében egyenesen népirtásba torkollott bűncselekményeket. A rendelkezésére álló iratokból több összefoglalót és memorandumot is írt.

1948 második felében Teleki Bélával közösen hozzálatott egy olyan emigráns szervezet alakításához, amely a keresztény alapon álló politikusokat gyűjtötte össze.¹⁶⁸ A végül Magyar Kereszténydemokrata Unió nevet viselő szervezet élén Stomfay Stitz János, Bocsáry Kálmán, Korányi Elemér, Kalmár Tihamér, Máriaffy Lajos, Teleky Béla, Bonczos Miklós és Nagy Iván állt¹⁶⁹

¹⁶⁵ Hamm 1949-ben Württemberg-Baden államban a CDU színeiben vett részt a választásokon. Ekkor Württemberg-Baden állam közgyűlésébe beválasztották, viszont szövetségi mandátumot nem szerzett.

¹⁶⁶ Ebből arra lehet következtetni, hogy Trischler kérvényezte a felvételét a Magyar Nemzeti Bizottmányba.

¹⁶⁷ DÉVAVÁRI, 2020c. 891.

¹⁶⁸ Borbándi Gyula minderről az 1949 elején megalakított Történelmi Magyar Alkotmány Alapján Álló Törvényhozók Csoportjával összefüggésben tesz említést. Lásd: BORBÁNDI, 1985. 33.

¹⁶⁹ Lásd: DÉVAVÁRI Zoltán: *Klikkaharcok az emigrációban. Nagy Iván (1904–1972) délvidéki emigráns magyar politikus válogatott iratai (1949–1954)*. Budapest, 2021. 70–76.

Kalmár Tihamér egyik leveléből azt lehet megtudni, hogy ebben az ügyben először Salzburgban folytatott tárgyalásokat.¹⁷⁰ 1949. március 11-én Ullein-Reviczky Antal Genfből keltezett leveléből arról értesülünk, hogy Salzburg után Nagy hasonló okokból utazott Párizsba.

A hagyatékban nem találtunk arra utaló iratokat, hogy Nagy egészen pontosan kikkel találkozott a francia fővárosban. Az egészen bizonyos, hogy utazása összefüggésben volt a délszláv emigrációval tartott magyar–szerb titkos tárgyalásokkal (9. irat).¹⁷¹ Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy pár hónappal Nagy párizsi útja előtt – 1948 telén Nagy Iván bizalmasa, Falcione Árpád is hosszas franciaországi körutat tett, amely során az emigráció számos tagjával – többek között Albrecht Dezsővel, Linder Bélával, Közi-Horváth Józseffel is találkozott. Közi-Horváth akkor Falcionének a Keresztény Népmozgalom párttá alakításának szükségességéről, valamint szervezetének a jobboldaltól való távoltartásról beszélt.¹⁷²

Úgy tűnik, Nagy párizsi útja nem járhatott sikerrel, mivel sem a szerb tárgyalásokkal, sem a magyar megosztottság kérdésében nem sikerült előrelépést elérnie. Ullein-Reviczky Nagynak írt leveleiben mindezzel kapcsolatban többek között így fogalmazott:

„[...] fájó szívvel látom ezt a magyar nyomorúságot, de semmi hatásköröm és semmi anyagi eszközöm nincs a segítségre. Hivatalosan a N. Bizottmány külügyi sajtófőnöke volnék – megint – de persze fizetés nélkül. Igyekszem mindent elkövetni, hogy az óriási nehézségek dacára is kellőképpen hallhassuk szavunkat. Csak persze mással aztán nem tudok foglalkozni. Nem úgy még, mint a jó K. Miklós idejében otthon, amikor minden lében kanál voltam. Én biztos vagyok abban, hogy amit Te az adott viszonyok között meg tudsz tenni, azt máris megtetted. Adjon Isten erőt hozzá! Kérlek, add át üdvözetemet T. Bélának.”¹⁷³

Bár a hagyatékban Nagy Iván és Varga Béla levélváltásai sajnos csak töredékeiben maradtak fenn, azokból az a kép rajzolódik ki, hogy a Magyar Kereszténydemokrata Unió a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal való kooperációban gondolkodott, s kezdetben Varga sem zárkózott el ettől, sőt határozottan kereste is az együttműködést. A Magyar Kereszténydemokrata Unió tehát, nem a Nemzeti Bizottmány alternatív, rivális szervezeteként jött létre, hanem alapvetően az 1939-es konzervatív törvényhozók érdekérvényesítő szervezeteként. Erre utal az is, hogy 1949 márciusának végén Varga Béla arra kérte Nagyot, hogy Telekivel állítsanak össze egy objektív memorandumot az emigráció helyzetéről, a különböző politikai csoportokról, azok programjairól, vezetésükről, sajtójukról és erejükről, továbbá hogy a memorandumban fogalmazzák meg az akkori

¹⁷⁰ Kalmár Tihamér levele Nagy Ivánhoz, 1949. január 25.

¹⁷¹ DÉVAVÁRI, 2021. 105–115.

¹⁷² DÉVAVÁRI, 2020c. 860–861.

¹⁷³ Ullein-Reviczky Antal levele Nagy Ivánhoz, 1949. március 11.

Nemzeti Bizottmánnyal kapcsolatos kritikájukat, s tegyenek észrevételeket annak újjászervezési módjára is¹⁷⁴

Bár az ezt követő tárgyalásokról, levélváltásokról, az ezzel összefüggésben megírt memorandumról nem találtunk dokumentumokat a hagyatékban, az a kép rajzolódik ki előttünk, hogy Teleki Vargával zajlott tárgyalásai végül olyan eredménnyel értek véget, hogy az ekkor már szervezés alatt álló Magyar Kereszténydemokrata Unió¹⁷⁵ 11 tagját – Andrassy Mihályt, Braunecker Antalt, Falcone Árpádot, Gunde Lászlót, Korányi Jánost, Keresztes Tamást, Jankovich-Bésán Józsefet, Pálffy Józsefet, Szabó Gyulát, Teleki Bélát és Vértessy Károlyt – kooptálták a Nemzeti Bizottmányba¹⁷⁶

Csakhogy, a katolikus, s egyben legitimista alapokon álló Uniónak komoly kihívója akadt a nagyjából ugyanebben az időben – 1948 szeptemberében Párizsban megalapított – Magyar Nemzeti Bizottmány egyik létrehozójának számítót, Közi Horváth József katolikus pap, országgyűlési képviselő vezetése alatt álló Keresztény Népmozgalomban. Közi Horváth József és köre azon túl, hogy távolságot tartott a német megszállás utáni időkben is szerepet vállaló emigránsoktól, együttműködött az 1947-es emigráció tagjaival is. Nagy Iván 1949 szeptemberében Közi Horváth Józsefnek írt hosszás leveléből¹⁷⁷ azt egyértelműen tudni lehet, hogy Nagy franciaországi útja során nem találkozott vele. Az is kiderül, hogy Közi-Horváthnak vélhetőleg komoly fenntartásai voltak Nagy Iván politikai aktivizálódásával kapcsolatban. Nagy levelében ugyanis erélyesen bírálta a Keresztény Népmozgalom alapítóját és az általa vezetett szervezetet, de különösen a 47-es emigrációval való együttműködését, s külön kitért az 1944/45-ös délvidéki magyarellenés mészárlások kérdésére is.¹⁷⁸ Írásának lényege az volt, hogy a különbözőségek ellenére el kell kerülni a két formáció közötti törés bekövetkeztét, mert az az emigrációban élő katolikus magyarság szakadását eredményezné. Közi Horváth októberi válaszában nyugtázta Nagy levelét,¹⁷⁹ azonban kitért az érdemi válaszadás alól. Nagy Iván levele már csak a személyes averzió miatt is, egészen biztosan megütközést keltett Közi Horváthban, s nem is történt érdemi elmozdulás a két keresztény opció közötti együttműködés terén. Nagy Iván meg is jegyezte Korányi Elemérnek, hogy

„[...] Közi-Horváth panaszkodott miattam Jankónak, állítván, hogy ezek után nehezen exponálhatja magát értünk. Mindnyájan tudjuk pedig, hogy érdekünkben való erőfeszítésében a Komitén belül púpos lett. [...] Viszont a zászlót Ausztriában Barankovics elvtárs¹⁸⁰ tartja magasra, aki a legutóbb összeölelkezett K. Horváthék-

¹⁷⁴ DÉVAVÁRI, 2021. 63.

¹⁷⁵ DÉVAVÁRI, 2021. 90–95.

¹⁷⁶ DÉVAVÁRI, 2021. 135–138.

¹⁷⁷ DÉVAVÁRI, 2021. 70–76.

¹⁷⁸ Uo.

¹⁷⁹ DÉVAVÁRI, 2021. 76–77.

¹⁸⁰ A hagyaték több iratából tudni lehet azt, hogy ebben az időszakban Nagy és Barankovics egy házban laktak.

kal és továbbra erősítették a „népit”. [...] Úgy gondolom, hogy a mi csoportunknak a közeljövőben aktívan és élénkebb politikai ténykedést kell kifejteni. Ki kell jönni a farbával és attentizmus helyett az aktivizmust, mint elvet kell elfogadni. Véleményem szerint nem volna rossz a Keresztény Nemzeti Unió címen előrukkolni, leszögezni az álláspontunkat és lupe alá vonni a Komité emberanyagát és árukészletét. Természetesen mindezt módjával és csínján és a régi magyar jelszó alapján „csak a fejit, hogy meg ne sántuljon!” Béla külföldön van, várom, hogy mit hoz.”¹⁸¹

Ilyen előzmények után került nyilvánosságra a Magyar Kereszténydemokrata Unió programja amelynek megfogalmazásában Nagy Iván is részt vett.¹⁸² 1950 első felében Nagy a 47-es emigrációhoz tartozó Barankovics Istvánnal folytatott érdemi tárgyalásokat, s bár az álláspontok elviekben közeledtek, érdemi együttműködésre mégsem került sor. Egy 1950 júniusában keltezett levelében ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

„[...] A másik nagy probléma: a széles vonalon nyugvó, keresztény és magyar összefogás. Egy középben fekvő (értem alatta: politikai síkon) keresztény világnézetű és nemzeti politikai csoportosulás, amely alapja volna a további politikai kibontakozásnak. Barankovicsék, Horváth-Köziék és mi, amelyhez azután felfogásom szerint a magyar közélet, de a magyar emigrációnak legjobb koponyái csatlakoznának. Mindenki helyesli, kívánatosnak tartja, a kivitelezése azonban egyelőre olyan akadályokba ütközik, amelyek elháríthatatlanok. Lévén óriási többségükben személyes jellegűek, ismeretlenek, ennek folytán ellenük küzdeni nehéz, vagy lehetetlen. Az emberek féltik a pozícióikat, vagy a remélt pozícióikat. Az emberi gyöngeség és kicsinyesség az, amely nagy lehetőségek útjában áll. Egyelőre nem tudni mi lesz az egészsből, de lehet, hogy a tomboló koreai események ezt a kérdést a gyors megoldás felé sodorják.”¹⁸³

A hagyatékban lévő levelek sora tanúskodik arról, hogy 1949-ben és 1950-ben Nagy Iván intenzív kapcsolatban állt az Olaszországban élő Borbély István jezsuita szerzetessel. Levélváltások és személyes olaszországi találkozók sorai váltották egymást. Ezek témája a magyar katolikus egyház és a magyar keresztény politikum aktuális helyzete volt. Borbély, aki az Unió egyik befolyásos egyházi háttértámogatójának számíthatott, személyesen is lobbizott egyházi körökben a két magyar szervezet – a Keresztény Népmozgalom és a Magyar Kereszténydemokrata Unió – konfliktusában az utóbbi mellett.

Miután Nagy 1950 nyarán egy újabb németországi körutat tett, hogy az Unió számára megnyerje a katolikus magyar és sváb papok támogatását,¹⁸⁴ augusztusban végül két órán át tárgyalt Közi Horváthtal. Bár számos kérdésben továbbra is ellentétek voltak köztük, végül Közi Horváth ígéretet tett, hogy lépéseket tesz annak ügyében, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmányban az elcsatolt területek magyarsága is helyt kapjon.¹⁸⁵

¹⁸¹ Nagy Iván levele Korányi Elemérhez, 1949. szeptember 7.

¹⁸² DÉVAVÁRI, 2021. 90–95.

¹⁸³ Nagy Iván levele Borbély István páterhez, 1950. június 30.

¹⁸⁴ DÉVAVÁRI, 2021. 122–129.

¹⁸⁵ DÉVAVÁRI, 2021. 130–135.

A hidegháború kiteljesedésével és az amerikai–szovjet konfrontáció felpör-gésével a magyar, de a közép-kelet-európai emigráció jelentős részében is egyre hangosabbá váltak azok a hangok, amelyek azzal számoltak, hogy legkésőbb 1950-ben kitör a gyors lefolyású harmadik világháború, amely majd az Egyesült Államok győzelmével ér véget. Többek között ezzel a háborús pszichózissal is volt összefüggésben a Homonnay Elemér közvetítésével 1949 első felében Pá-rizsban folytatott magyar–szerb titkos tárgyalássorozat, amely Közép-Európa politikai térképének a radikális átalakítására és egyfajta Duna-menti szövetségi állam létrehozására irányult. A magyar–szerb tárgyalások közvetlen előzmé-nye világos: 1948 októberében a francia *Le Monde* napilap cikket jelentetett meg arról, hogy a nagybecskereki születésű, Eugen Jocić, az akkor már az emig-rációban élő Vajdasági Mozgalom vezetőjeként egy általános európai rendezés keretén belül szeretné megoldani Vajdaság közjogi státusát is. Jocić a vajdasá-gi autonómia kérdésének megoldását elsősorban Jugoszlávia, annak esetleges szétesése esetén Horvátország keretein belül képzelte el, azonban ekkor még nem zárta ki azt sem, hogy a terület – kiegészülve az akkor Romániához tartozó Bánság keleti felével és a trianoni Magyarországhoz tartozó déli sávval – esetleg Magyarországhoz visszakérülve nyerje el belső önkormányzatiságát. A Vladi-mir Maček vezette horvát emigráció 1948 novemberében formálisan tárgyaló-asztalhoz is ült vele, hogy megvitassák egy esetleges együttműködés kereteit. A horvátok a megbeszélések elmélyítése előtt azt kérték Jocićtól, hogy hangolja össze a különböző szerb emigráns frakciók véleményeit, s egy egységes állás-pontot képviseljenek a tárgyalások során. Mivel ez nem sikerült, így a Jocić és Maček közötti tárgyalások még azelőtt megszakadtak, hogy azok érdemben megkezdődtek volna.

Jocić ezután fordult Homonnay Elemérhez, aki a magyar–szerb tárgyalások lebonyolításával a Párizsban élő Gácser Imrét bízta meg. Gácser számunkra ismeretlen okok miatt végül nem találkozott Jocićyal. A kudarc után Homonnay Auer Pál volt párizsi követet és körét kérte fel erre a feladatra, azonban Auer már arra hivatkozva tért ki a felkérés elől, hogy megítélése szerint a magyar emigrá-ció sem a szlovák, sem a horvát, sem más olyan szeparatista törekvéseket nem karolhat fel, amelyek Csehország és Jugoszlávia ellen irányulnak, mivel az ilyen jellegű tárgyalások esetleges nyilvánosságra kerülése súlyos zavarokat okozhat-na a csehszlovák és a jugoszláv emigrációval való viszonyrendszerben. Miután a magyarokkal való első kapcsolatfelvétel kudarcot vallott, Jocić az akkor éppen Európában tartózkodó Habsburg Ottóval szeretett volna találkozni, azonban a volt trónörökös idő hiányában kénytelen volt a megbeszéléseket egy későbbi időpontra halasztani. Ekkor Homonnay a Horthy-korszak tapasztalt hivatásos diplomatáját, Bakácz-Besseney Györgyöt, a Magyar Nemzeti Bizottmány kül-ügyi igazgatóját kérte meg, hogy tárgyaljon a szerb politikussal. Bakácz-Besse-nyey, aki mint volt belgrádi követ jól átlátta a jugoszláviai helyzetet, hajlandó is volt Jocićyal leülni, csakhogy ebben az esetben viszont a szerb fél tartotta a

személyét elfogadhatatlannak, s elutasította a vele történő kapcsolatfelvételt. Ilyen előzmények után 1949. február első felében végül Nagy Iván és Teleki Béla találkozott a szerb politikussal.¹⁸⁶

Jocić és Nagy Iván – egyébként a kölcsönös tiszteleten alapuló, hol magyarul, hol szerbül, hol horvátul, tegező viszonyban íródott – magánlevelezéséből azt lehet látni, hogy a tárgyalások során Nagy Ivánnak az az érvelése került előtérbe, amely azt hangoztatta, hogy a Vajdaság kérdését az elűzött őslakos svábok hazatelepítésével és az emigráns sváb politikusok – Josef Trischler és Franz Hamm – bevonásával lehet csak tartósan megoldani. Az is egyértelművé válik, hogy Nagy ekkorra már végérvényesen szakított azzal a két világháború közötti nézetével, miszerint Észak-Bácska területét a Horvát Bánsághoz kellene csatolni, s következetesen kitarított amellett – s ebből nem volt hajlandó engedni –, hogy Jugoszlávia esetleges szétesésekor a Vajdaság leendő közjogi státusát kizárólag a magyar állam keretein belül lehet és kell megoldani. Ez a fordulat pedig már elviekben is kizárta annak a lehetőségét, hogy a vajdasági kérdést a tárgyalások során esetleg a horvát emigránsok bevonásával egy új, független Horvátország államhatárain belül rendezzék. Bár Jocić ekkor még elsősorban arra hivatkozott, hogy a volt bácskai németek prominens szereplőinek a Harmadik Birodalomhoz köthető múltja és azoknak a háború folyamán a szerbekhez való hozzáállása számára egyenesen elfogadhatatlan, azonban már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy a vajdasági szerb politikusnak a svábokkal szembeni merev álláspontjában elsősorban mégsem ez a kérdés volt a fő vezérelv, hanem az, hogy felismerték: amennyiben elfogadják a jugoszláv koncentrációs táborokat túlélő, a második világháború után a Bácskából és a Bánságból elűződött sváboknak a Vajdaságba történő esetleges visszatelepítését, azzal egyben azt is szentesítették volna, hogy az etnikai arányok a Vajdaságban a szláv elem kárára tolódjanak el.

A németkérdés eltérő megítélése, valamint a délszláv és a magyar emigráció egészen belüli ellentétek és egymással homlokegyenesen ellentétes érdekek miatt a tárgyalások végül megrekedtek. Jocić pedig újra Maček köreivel kereste a kapcsolatot, s a magyar–szerb tárgyalások végül megszakadtak. 1949 nyarára Jocić, bár a Dunai Szövetség egyébként sosem konkretizált modelljét nem utasította el, ám a megbeszélések utolsó szakaszában már makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a politikai térképek átrajzolása után a Vajdaságot az új horvát állam keretein belül kell elhelyezni. Nagy Ivánnak írt levelében ezzel kapcsolatban azt írta, hogy kettejük között

a „[...] a lényeges differentia abban van, hogy Te mint a volt Vajdasági Mozgalom nagy harcosa a vajdasági föderációra most ugyanazt a megoldást látnád egy autonómia keretén belül – Magyarországon. [...] Ezzel kapcsolatban még csak annyit akarok megjegyezni, hogy részemről nem tartom valószínűnek a történelemnek ugyanabban a formában való megismétlődését. Ha ez nektek magyaroknak mégis si-

¹⁸⁶ DÉVAVÁRI, 2021. 105–115.

kerülni fog, úgy csak gratulálni bírnék [sic!] a sikerhez. Akkor az azt jelentené, hogy a »Hungarista« Magyarország győzne a nyugati nagyhatalmaknál. És akkor is megtartanám az eddigi véleményemet. Levonnám a konzekvenciákat. Elbúcsúznék az általam imádott bánáti románoktól és Horvátországban telepednék le!¹⁸⁷ Ezzel azt hiszem mindent el is mondtam...¹⁸⁸

Az áthidalhatatlan koncepcióbeli különbségek miatt végül a magyar–szerb tárgyalások 1949 augusztusára érdemi megállapodás nélkül végleg elhaltak.

Bár annak ellenére, hogy Nagy Iván tartósan berendezkedett Ausztriában, s a megszálló francia haderő tolmácsaként szilárd anyagi egzisztenciával is rendelkezett, 1950 áprilisára elsősorban a nemzetközi helyzettel összefüggésben kezdett körülötte megfagyni a levegő. Korányi Elemérnek írt egyik levelében a következőket olvashatjuk: „[...] engem nagyon szorongat az IRO,¹⁸⁹ ki akar küldeni Ausztráliába.”¹⁹⁰

Leveli azt mutatják, hogy nem feltétlenül önszántából és szabad akaratából, de végül 1951 első felében az Amerikai Egyesült Államokban, San Franciscóban telepedett le. 1951 májusában Nagy Iván és családja bevándorló vízumot kapott az Amerikai Egyesült Államokba.¹⁹¹ Családjával előbb Bremerhaven egyik tá-

¹⁸⁷ Jocić fenti mondata jól érzékelteti a szerbiai szerbek és a Monarchiában szocializálódott szerb értelmiség egy jelentős része közötti mély ellentéteket. A konfliktusok hátterében elsősorban az állt, hogy az SZHSZ-, majd a Jugoszláv Királyságban az állami- és a közigazgatás tisztségek túlnyomó többségénél a megbízhatóságot a szakmai kvalitás fölé helyező kárderpolitika érvényesült. Ennek következtében az állam- és közigazgatás, valamint a jogrendszer egészében komoly fennakadások voltak. A délvideki és a horvátországi szerbek azt is sérelemzték, hogy az államigazgatási pozíciók ilyen leosztásának következtében politikai súlyuk, érdekérvényesítő képességük, de egyben anyagi bevételeik is erodálódtak, s mindezt az eltérő szocializációból eredő kulturális és mentalitásbeli különbségek is súlyosbították.

¹⁸⁸ Eugen Jocić levele Nagy Ivánhoz, 1949. augusztus 1; valamint Nagy Iván levele Eugen Jocićhoz, 1949. augusztus 10.

¹⁸⁹ IRO az International Refugee Organisation, az ENSZ irányításával működő nemzetközi menekültügyi szervezet angol mozaikszava.

¹⁹⁰ Nagy Iván Korányi Elemérnek, 1950. május 5.

¹⁹¹ Az amerikai kongresszus 1948. június 25-én engedélyezte a kelet-európai menekültek bevándorlását és letelepedését. Ennek következtében ebből a régióból két év alatt 202 000 fő az Amerikai Egyesült Államokba. A bevándorlás feltétele volt az ún. „assurance”, vagyis egy amerikai állampolgár eskü alatt tett nyilatkozata arról, hogy a bevándorlót személyesen fogja segíteni, s az nem lesz az állam terhére. Az Amerikai Egyesült Államokban történő letelepedést ugyanakkor nehezítette, hogy arra csak a menekültként történt hivatalos elismerés után nyílt lehetőség. Sok esetben a magyarokat „volt ellenségként” kezelték, ezért többször előfordult, hogy az IRO megtagadta egy-egy adott személy regisztrálását. A nyilasok és a háborús bűnösök, valamint kezdetben azok a katonák, akik fegyverrel harcoltak az amerikai hadsereg ellen, nem nyerhettek bebocsátást az Egyesült Államokba. 1950-től már az egykori katonák is kérvényezhették a beutazást a Münchener Magyar Irodán keresztül, de ügyüket egy külön IRO-bizottság is felülvizsgálta – amíg Varga Béla közbenjárására azt meg nem szüntették. Várdy Béla adatai szerint az 1948-as és 1950-es úgynevezett Displaced Persons-törvények következtében 16.718 magyar „dipi” telepedett le az Egyesült Államokban, akikhez az 1952-es McCarran-Walter Act és az 1953-as Refugee Relief Act nevű törvények következtében még további (mintegy 9500) bevándorló csatlakozott. Adatai szerint az amerikai magyar politikai emigráció közel 60%-át a 45-ös emigránsok tették ki.

borába került, ahonnan néhány hét múlva egy amerikai hadihajó Venezuela érintésével New Orleansba vitte őket. Innét aztán vonattal utaztak tovább San Franciscóba.¹⁹²

Az új hazában az egyik első kapcsolata a Bakách-Besseney György köréhez tartozó Szilárd Marcell volt (14 irat.). Mindez egyben az Európában kiépített, tisztos jólétet biztosító anyagi egzisztencia elvesztését is eredményezte, s ilyen szempontból újból kellett kezdeni mindent. Nagy Iván először a San Francisco-öblöt átívelő Golden Gate híd felújításán dolgozott,¹⁹³ majd vasmunkásként egy gyárban helyezkedett el, ahol havi 400 dollárt keresett.¹⁹⁴ Felesége egy kórházban takarítónőként kapott állást.¹⁹⁵ Bár a szociális státus és a megbecsültség tekintetében Nagy kénytelen volt elviselni a társadalmi ranglétrán való lecsúszást, a család lakhatási körülményei ennek ellenére jelentősen javultak. Míg Ausztriában kétszobás lakásban éltek, addig új hazájukban egy ötszobás házban kezdték meg új életüket.¹⁹⁶

1951 júliusában Teleki Béla is Amerikába költözött, és New Yorkban telepedett le.¹⁹⁷ Ekkorra már a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságában az Eckhardt Tibor és Bakách-Besseney-féle jobboldali, valamint a Nagy Ferenc–Peyer Károly–Pfeiffer Zoltán-féle szárny közötti konfliktusok annyira elmérgesedtek, hogy lényegében a Végrehajtó Bizottság munkája is ellehetetlenült. Az Eckhardt Tibor és Nagy Ferenc közötti éles és áthidalhatatlan személyi ellentétet pedig Varga Béla sem tudta már kezelni. Mindez pedig a Nemzeti Bizottmányra is kivetült, s elkerülhetetlennek tűnt a két tábor közötti konfliktusok további elmélyülése. A feszültségek később sem oldódtak, s az év második felében a helyzet addig fajult, hogy már nem is lehetett megtartani a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának üléseit. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy Varga Béla a halaszthatatlan ügyeket elnöki körözvények kiküldésével próbálta kezelni. Varga pozícióját erőteljesen veszélyeztette az is, hogy Sulyok Dezső háttértárgyalások révén gyakorlatilag egyesítette az emigráció baloldali csoportjait, s megnyerte az amerikai kormányzat egyes befolyásos döntéshozóinak támogatását is.

„[...] Terveik szerint be kívánják jelenteni, hogy ők a valódi emigrációs képviselőt és igénylik a N. B. helyét, az azzal járó javadalmakkal. Nem valószínű, hogy a Free Europe Varga Bélát ejtse. A Sulyok-féle terv alig jelentene egyebet, mint a mai N. B.-t Eckhardt és B. Besseney nélkül és a Sulyokkal megfejelt és általa irányított végrehajtóbizottságot.”¹⁹⁸

¹⁹² Elizabet N. Moore írásban adott visszaemlékezése 2021. június 5-én.

¹⁹³ Elizabet N. Moore írásban adott visszaemlékezése 2021. június 5-én.

¹⁹⁴ Balla Pál Nagy Ivánnak, 1951. augusztus 31.

¹⁹⁵ Elizabet N. Moore írásban adott visszaemlékezése 2021. június 5-én.

¹⁹⁶ Elizabet N. Moore írásban adott visszaemlékezése 2021. június 5-én.

¹⁹⁷ DÉVAVÁRI, 2021. 138–142.

¹⁹⁸ Teleki Béla szigorúan bizalmas levele Nagy Ivánnak, 1952. január. 11.

A feszültségek azonban nem csak a jobb és bal közötti hatalmi harcokban csúcsosodtak ki. A Nemzeti Bizottmányban továbbra sem történt érdemi előrelépés a kisebbségbe szakadt magyar képviselők felvételének ügyében, de a kapcsolatokat az is terhelte, hogy az utódállamok által a magyar kisebbségek ellen elkövetett megtorlások továbbra is tabunak számítottak. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány csak egy volt az Amerikai Egyesült Államokban felállított közép-európai emigráns szervezetek közül. A cseh és a szlovák, a román és emigráns szervezetek azonban a két világhábu közötti határokon gondolkodtak, egyedül a délszlávoknál merült fel konkrétan a második jugoszláv állam létének az adott formában fennálló megkérdőjelezése. Ekkorra már az is egyértelművé vált, hogy a kisebbségbe került magyarság ügye elsősorban az adott nagyhatalmi konstelláció függvénye volt, ezért a határok kérdésének feszegetése a Magyar Nemzeti Bizottmány teljes elszigetelődését eredményezte volna.¹⁹⁹

A hagyaték levelei tanúskodnak arról, hogy a kérdés bolygatásától a Magyar Nemzeti Bizottmány működését biztosító amerikai kormányzat is határozottan elzárkózott. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya ugyanis abban volt érdekelt, hogy fenntartsa az európai emigránsok kohézióját jelentő orosz- és bolsevizmusellenességet. Ilyen megfontolásból határozottan az amerikai érdekeket sértette az európai emigráció egymással szembeni múlt- és jelenlegi sérelmeinek, valamint a határok kérdésének nyilvános és közéleti tematizálása. A kisebbségi kérdés háttérben maradásához az is jelentősen hozzájárult, hogy az elcsatolt területekről származó magyar menekülteket az őket befogató nyugati országok jogilag az utódállamok állampolgárainak tartották, s ezért szinte kivétel nélkül azok bevándorlási kontingensein kaphattak bevándorlási engedélyt. A Magyar Nemzeti Bizottmányon belüli konfliktusok mellett a fenti jogi tény, illetve a nagyhatalmaknak a kérdéshez való hozzáállása döntően járult hozzá ahhoz, hogy 1952-től az erdélyi és a felvidéki magyarok sorra alakították meg a saját emigrációs szervezeteiket.

Nagy, Falcione, Teleki és még több más politikus ennek ellenére sem támogatta az önálló, határon túli magyar szervezetek létrehozását, mert úgy vélték, hogy az az egységes magyar érdekképviselet gyengítését eredményezné, s továbbra is azon az állásponton voltak, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmánynak kell felvállalnia az elszakított magyarság képviseletét. 1952-ben petíciót is írtak Varga Bélának,²⁰⁰ amelyben követelték a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának az erdélyi, a felvidéki, a kárpátaljai és a délvidéki magyarság képviselőivel történő kibővítését, illetve azt, hogy a Magyar Nemzeti Bizottmány sürgősen adjon ki egy kiadványt, amely az utódállamok területén a magyarok sérelmére elkövetett jogsértéseket, atrocitásokat foglalja össze.

¹⁹⁹ SZERENCSE Károly: „Életfogytiglani emigráció. Kínpad, börtön, vagy emigráció. In: *Rubicon Történelmi Magazin*, 19. (2008) 1. sz. 21.

²⁰⁰ DÉVAVÁRI, 2021. 142–145.

A petíciónak végül semmilyen fogantatja nem volt, s amikor 1952. szeptember 7-én megalakult az Amerikai Erdélyi Szövetség²⁰¹ is, egyértelművé vált, hogy a határokon túlra szakadt magyar politikai emigráns elitnél felerősödött az a tendencia, amely a különböző területek önálló szervezeteinek megalakításához és az addig egységes Magyar Kereszténydemokrata Unió széttoreszésének felgyorsulásához vezetett. A fejleményekkel kapcsolatban október 10-én Nagy Iván Teleki Bélának azt írta, hogy „kisebbségi vonalon is ugyanazt az ajándékot akarjuk kapni, mint amit magyar vonalon az MNB csinál? A mostani helyzet szerint már nem valószínű, hogy ezen az úton haladva a kisebbségi magyarság többségét össze lehetne kovácsolni! Ez annyit jelent, hogy a magyar emigrációs politika síkján minden súlyunkat elvesztettük. Az egész probléma lesüllyedt egy néhány ember elhelyezkedésének a kérdésévé. A kocka már el van vetve.”²⁰²

1952. december 6-án Homonnay Elemér Eckhardt Tibor két nappal előbb szóban elmondott üzenetét tolmácsolta Nagynak. Eckhardt szerint ekkor már egyáltalán nem volt reális a Nemzeti Bizottmányban a határon túli magyarság képviselőjének rendezése és ezért ő maga is határozottan azt tartotta kívánatosnak, hogy mihamarabb jöjjenek létre a területi alapon szerveződő magyar szövetségek, s kezdjék meg mihamarabb az érdemi munkát. Homonnay arról is értesítette Nagyt, hogy a bácskai/délvidéki magyar emigráció megszervezését az is sürgetővé tette, hogy időközben újabb kapcsolatfelvételre került sor a magyar, illetve a horvát és a szerb emigráns csoportok között egy olyan időpontban, amikor ráadásul a bácskai magyar emigráció soraiban is megindult a klikkesedés. A Várady Imre bizalmi körébe tartozó Lengyel Ferenc ugyanis megkezdte a köztársaságpárti balszárny szervezését, Falcione Árpád Argentínában pedig a mérsékelt jobboldaliakat hívta egy zászló alá. „Ugyanakkor Jocić úgy véli, hogy a különféle vonalak kísérletei ellenére neki csak akkor lenne bizalma a magyar délvidéki politika összintességében, ha a vezetés a Te kezében lenne, azaz, ha Te állnál a Délvidéki Szövetség élén. Hasonlóan vélekedik Balla Pál is, valamint a délvidékiek jobbszárnya [...], s ezért [...] arra kérlek tehát, gondolt át a tennivalókat s az újév elejére tedd meg a kezdeményező lépéseket.”²⁰³

Homonnay Falcionével kapcsolatos állításai mélyen megsebztek Nagyt. Indulatos, számonkérő levelet írt barátjának, s úgy érezte, hogy Falcione elárulta. Újabb és újabb, egyirányú, válasz nélkül hagyott levelek sorai követték az elsőt, s Nagy Iván talán okkal és joggal gondolta úgy, hogy Falcione valóban hátat fordított neki. 1953 áprilisában Falcione Árpád válaszával²⁰⁴ végül tisztázódtak

²⁰¹ Történetét lásd: HERMANN Gabriella: *Az Amerikai Erdélyi Szövetség története, tevékenysége 1952–1977-ig*, MSc-értékezés, Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Nemzetközi Tanulmányok Intézet, 2012. – HERMAN Gabriella: *Az Amerikai Erdélyi Szövetség európai tevékenysége, 1958–1976*, In: *Pro Minoritate* 24. (2015) 4. sz. 119–141.

²⁰² Nagy Iván Teleki Bélának, 1952. október 10.

²⁰³ Homonnay Elemér levele Nagy Ivánnak 1952. december 6.

²⁰⁴ DÉVAVÁRI, 2021. 145–150.

a félreértések. Kiderült, hogy az akkor már évek óta az argentinai nyilas és imrédysta csoportokkal személyes harcot vívó Falcionét a szélsőjobboldali körök azzal a váddal jelentették fel az argentin kormánynál, hogy ő az Amerikai Egyesült Államok ügynöke, amiért az argentinok titkosszolgálati megfigyelés alá helyezték, s az Amerikából érkező leveleit is elkobozták.

A Falcionével történt félreértés tisztázása után már Nagy Iván is hajlani kezdett arra, hogy a realitások figyelembevétele mellett az egyetlen járható út a jugoszláviai magyarok érdekvédelmi szervezetének létrehozása, s hozzá is kezdett az azzal kapcsolatos tervek és állásfoglalások elkészítéséhez. Ez a munka azonban hamarosan félbeszakadt, mert Nagy Iván mindenkinek tudtára adta, hogy nem hajlandó a létrejövő új szövetség vezetését felvállalni, sőt hosszú hónapokra minden levelezést felfüggesztett, s teljes magányba vonult vissza. Falcione és Lindvay elunva Nagy passzivitását, 1954 nyarán körlevélben sürgették a jugoszláviai magyarság emigrációs szervezetének létrehozását. Falcione 1954 júniusában küldte meg Nagynak azt a körlevelet, amelyben arról értesítette, hogy megalapították azt az előkészítő bizottságot, amelynek feladata a Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány létrehozása volt. A körlevél az új szervezet elnökévé Korányi Elemért, a leendő testület bizottmány tagjainak pedig Falcione Árpád, Kalmár Tihamér, Lindvay Nándor, Nagy Iván és Vámos János volt képviselőket javasolta azzal, hogy sorába hívják meg mindazokat, akik *„tevékenységükkel a J. M. N. B. munkáját hathatósan elősegítik.”*²⁰⁵

Nagy bár nem utasította el az abban való részvételt, ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy meglátása szerint egy ilyen szervezetet csak azok hivatottak létrehozni, *„akik annak idején az ottani magyar nép bizalmából annak politikai megbízottai voltak és képviselték. Ez az alap azonban a volt törvényhozókat is csak azon esetben jogositja fel teljes mértékben, ha mint testület járnak el”*²⁰⁶

1954 áprilisában Eckhardt Tibor a Magyar Nemzeti Bizottmány belső ellenzéti nyomán váratlanul kilépett annak Végrehajtó Bizottságából. Ez a fejlemény hamvaiból támasztotta fel az Uniót, s Bonczos Miklós kezdeményezésére újabb petíciót írtak Varga Bélának a Magyar Nemzeti Bizottmány átszervezése és annak kiszélesítése ügyében.²⁰⁷

1954 augusztusában egy rövid ideig valóban úgy is tűnt, hogy a Nemzeti Bizottmányban bekövetkezett fordulatnak köszönhetően megnyílik az út Nagy Iván előtt, hogy teljesüljön régi ambíciója, s egy kooptálással bekerüljön annak Végrehajtó Bizottságába.²⁰⁸ Ebben nemcsak az Unió tagsága, hanem az ideológ-

²⁰⁵ Falcione Árpád körlevele, 1954 június.

²⁰⁶ DÉVAVÁRI, 2021. 154–156.

²⁰⁷ DÉVAVÁRI, 2021. 153–163.

²⁰⁸ A Magyar Nemzeti Bizottmány soraiban több, az elcsatolt területekről származó képviselő – köztük Falcione Árpád – is helyt kapott. Nagy célja ugyanakkor nem az MNB tagság, hanem a döntéshozó, s ezáltal befolyással is bíró végrehajtó bizottsági tagság és az azzal együtt járó egyik tárca megszerzése volt.

giailag a másik oldalon álló, szociáldemokrata Peyer Károly is támogatta. Csak-hogy erre végül nem került sor, mivel Kállay Miklós határozottan Nagy ellen foglalt állást.²⁰⁹ Kállay elutasítása Nagy Ivánt pedig teljesen elszigetelte, s ezzel lényegében minden, a Magyar Nemzeti Bizottmánnyal összefüggő személyes ambíciója előtt bezárult a kapu.

Hamarosan újabb rossz hírt kapott. 1954 szeptemberében Homonnay Elemér arról értesítette, hogy kilépett az Unióból, a Clevelandban szervezkedő bácskai magyarok pedig nem támogatják a Falcione által felvázolt Jugoszláviai Magyar Nemzeti Bizottmány létrehozását, és azt sem, hogy egy olyan szervezet jöjjön létre, amelyben a volt országgyűlési képviselőket illeti meg annak az irányítása.²¹⁰ Ilyen előzmények után, 1954 októberében a volt országgyűlési képviselők mellőzésével, lényegében a hátuk mögött Lelbach Antal volt délvidéki földbirtokos, orvos vezetésével alakult meg az erőteljesen jobboldali, programjában a határmódosításért síkra szálló Délmagyarország Felszabadító Tanácsa²¹¹

Falcionének írt levelében Nagy Iván ekkor még az ezzel kapcsolatos követendő stratégia megvitatásáról írt²¹² Bár a hagyatékban nem találtuk meg Falcione választát, azt tudjuk, hogy Nagy Iván ezt követően is kiállt Falcione koncepciója mellett. 1955 februárjában Homonnay Elemérnek egyértelművé tette, hogy az új szervezettel való minden együttműködéstől elzárkózik, amit többek között azzal indokolt, hogy nem ért egyet sem annak programjával, sem a nevével, már csak azért sem, mert „[...]nemzetközi síkon szükség van egy olyan emigráns magyar szervezetre, amely a kommunista jugoszláv regime alatt szenvedő magyar százezerek ügyét képviseli a szabad világban és a Délvidéken elkövetett bolsevik és pánszláv motívumokból fakadó tömegmészárlásokat lehetőleg nem engedi feledésbe menni. Igyekszik összeköttetést tartani a többi jugoszláviai emigráns csoportokkal, elsősorban azokkal, amelyek a magyar állameszme alapján állanak, vagy remény van arra, hogy adott esetben azon fognak állni és utána azokkal, akik a jugoszláv állam ellen vannak – ezek között elsősorban a horvátokkal. Nemzetközi síkon csak úgy léphetünk fel, ha a nevünkben is nyilvánvaló, hogy a jelenlegi Jugoszláviában élő magyarság nevében járunk el, ha az eljáró szervezet nevében szereplők olyanok, akiknek politikai és erkölcsi joga az otthoniak nevében való jogos eljárás.”²¹³

1955 márciusának végén Lelbach Antal hosszú levelet írt Nagynak, melyben arra kérte, hogy kapcsolódjon be a Délmagyarország Felszabadító Tanácsának munkájába, s nyomatékosan „[...] arra kérlek, kedves Ivánom, méltóztass végre kötelezően és véglegesen eldönteni a kérdést. Volt képviselőitek közül Te vagy a legérdekesebb, mert Te élsz egyedül az US-ban. Ma már nem kell aggódnod. Nem ad ki

²⁰⁹ DÉVAVÁRI, 2021. 163–167.

²¹⁰ Homonnay Elemér Nagy Ivánnak, 1954. szeptember 12.

²¹¹ DÉVAVÁRI, 2021. 167–169.

²¹² DÉVAVÁRI, 2021. 171–173.

²¹³ Nagy Iván Homonnay Elemérnek, 1955. február 9.

senki, letelt a 10 esztendő. Tudják, hogy itt vagy, címedet is tudják, ha akartak volna ártani, rég megtehették volna. Családról való gondoskodás sem magyarázat, mert más is családdal van kint és talán nem mindenki van olyan anyagi helyzetben, mint Te, s ennek dacára kötelességét teljesíti.”²¹⁴ Nem tudjuk, hogy mit válaszolt Lebachnak.

A hagyatékban lévő iratok hirtelen megszakadása ugyanakkor arra utal, hogy Nagy Iván – egy időre legalábbis – minden levelezését felfüggesztette. Több iratból is tudjuk, s lánya személyesen megerősítette, hogy nagyjából ebben az időben Nagy Iván szívrohamot kapott, s hosszú időre kórházi rehabilitációra szorult, aminek következtében a munkáját is elveszítette. Nem sokkal később egy autó ütötte el a gyalogosan közlekedő Nagyot, s ismét hosszú hónapokra munkaképtelenné vált.²¹⁵ Nagyjából ezzel párhuzamosan a jugoszláv titkosszolgálatok Nagy hollétével kapcsolatban Újvidéken maradt rokonságát is zaklatni kezdték, s édesanyja az állandó háborgatások következtében rövidesen elhunyt. Teleki Bélának egy dátum nélküli levelében így írt minderről:

„[...] az otthoni rokonságom kétségbeejtő és kilátástalan helyzete nyomasztólag hatottak kedélyállapotomra. Lehetséges azonban az is, hogy [az infarktussal és a balesettel összefüggő] betegséggel kapcsolatban sokkal érzékenyebb lettem és az események hatása reám nagyobb és sok mindent sötétebben és kilátástalanabbnak látok, mint aminő az a valóságban.”²¹⁶

Nagy betegsége komoly csapást mért a család anyagi biztonságára is. A nélkülözés nehéz szakasza köszöntött a családra: „[...] felváltva vettük a több napos kenyeret és a gyümölcsöt, ruházkodásunkat az anyám munkahelye melletti hasznátruha boltból oldottuk meg.”²¹⁷

A rehabilitáció időszakát Nagy Iván tanulásra használta fel, és sikeres könyvelői szakvizsgát tett. A hat nyelven – magyarul, horvátul, szerbül, németül, franciául és angolul – anyanyelvi szinten beszélő Nagy felépülését követően az 1899-ben alapított Kaliforniai Állami Egyetem pénzügyi osztályánál helyezkedett el, s haláláig ott is dolgozott. Hamarosan a család pénzügyi helyzete is stabilizálódott, a balesetért kapott kártérítésből családi házat vásároltak.²¹⁸

További közéleti pályafutását csak részben tudjuk rekonstruálni. Ennek oka az, hogy a hagyatékban lévő iratok 1955 után gyakorlatilag megszakadnak. Bár az általunk látott irattárban egészen 1971-ig találunk leveleket, feljegyzéseket, ezekből a töredékekből és elsősorban azok magánjellege miatt nem lehetséges Nagy Iván további közéleti pályafutásának megrajzolása.

Lányának visszaemlékezéseiből egy olyan kép rajzolódik ki, amely arra utal, hogy Nagy Iván a következő időszakban sem vonult ki teljesen a közéletből. A

²¹⁴ Lebach Antal Nagy Ivánnak, 1954. március 27.

²¹⁵ Elizabet N. Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

²¹⁶ Nagy Iván dátum nélküli levele Teleki Bélának.

²¹⁷ Elizabet N. Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

²¹⁸ Elizabet N Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

hatvanas évek elején személyesen találkozott San Franciscóban Habsburg Ottóval. Lánya azt sem tartja kizártnak, hogy Nagy a trónörökösrel már az ötvenes években is több levelet váltott. Azt is tudni lehet, hogy a kaliforniai magyar közéletből is aktívan kivette a részét: „*az apám nagyon sokat foglalkozott a San Francisco-öböl magyar közösségével, s tevékenyen részt vett a különböző vacsorákon és ünnepségeken.*”²¹⁹ Azt is tudjuk, hogy mély, baráti kapcsolatot ápolt Szabados V. Zoltánnal, a *Californiai Magyarság* szerkesztőjével.²²⁰

Egészen biztos, hogy közvetlenül az 1956-os magyarországi események után a Kaliforniában élő magyarok egyházi és szervezetei megalakították a United Hungarian Relief Committee-t [Egyesült Magyar Segélybizottság], melynek tiszteletbeli elnökségét Goodwin J. Knight, Kalifornia kormányzója vállalta, San Francisco polgármesterével, George Christopherrel együtt. A bizottság elnökévé Salló Jánost, alelnökévé Polgár Andort, titkárává Németh Zoltánt, pénztárossá pedig Nagy Iván választották²²¹ Nagy Iván nevéhez köthető a második San Franciscó-i magyar rádióműsor kezdeményezése is, amelynek a vezetője ugyancsak Németh Zoltán volt.²²²

Nagy Iván 1972. október 23-án még részt vett az 1956-os forradalom és szabadságharc San Franciscó-i ünnepi megemlékezésén. Aznap este rosszul lett, az ünnepségről egyenesen a helyi kórházba vitték. Öt nappal később, 1972. október 28-án hajnalban hunyt el.²²³ Felesége 2002-ben követte férjét az örökkévalóság útján.²²⁴

Nagy Iván János nevű fia napjainkban már a világhírű magyar feltalálók panteonját gazdagítja. Az ő nevéhez köthető a vezeték nélküli mikrofon és a vezeték nélküli technológia feltalálása, illetve szabadalmaztatása.²²⁵ Az általa alapított Nady Systems²²⁶ fejlesztéseit a(z) (Amerikai) Nemzeti Televíziós Művészeti és Tudományos Akadémia legrangosabb elismerésével tüntették ki. A Nady Systems termékeit a nyolcvanas évek közepétől olyan világhírű előadók, művészek és együttesek használják fellépéseik során, mint Madonna, Bruce Springsteen, Bon Jovi, az Aerosmith, Styx, Neil Young és a Rolling Stones.

Nagy Iván másik fia, Ákos, a Berkeley Egyetemen vegyészetből doktorált, majd egy nagy amerikai vegyi cég munkatársa volt. A sportéletben is nagy sike-

²¹⁹ Elizabeth N Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

²²⁰ Elizabeth N Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

²²¹ A San Franciscóiak összefogása 1956-ban. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1980. január 6. 10.

²²² A San Franciscó-i rádióórák. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1980. január 6. 11.

²²³ Meghalt dr. Nagy Iván. *New Yorki Magyar Élet*, 1972. december 2. 9; Meghalt dr. Nady Iván. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1972. december 3. 6; Halálhírek, *Californiai Magyarság*, 1972. december 8. 4; Dr. Nagy Iván – Megemlékezés. *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, 1973. január 7. 3.

²²⁴ Elizabeth N. Moore írásban adott közlése 2021. június 5-én.

²²⁵ John Nadyvel készült interjú a következő oldalon érhető el: <https://www.namm.org/library/oral-history/john-nady>

²²⁶ A cég honlapját lásd: <https://nady.com>

reket ért el: az Amerikai Egyesült Államok vitorlázó bajnoka, az 1972 müncheni olimpia résztvevője volt.

Erzsébet lánya egyetemi tanulmányai után, 1965-ben Hawaiiira költözött. Férje az ottani egyetem tanáraként dolgozott, míg Erzsébet sikeres ingatlan-vállalkozásba kezdett, s négy évtizedig a Hawaii Magyar Kulturális Egyesület elnökeként tevékenykedett. Cégét a mai napig személyesen vezeti.

In: Dévavári Zoltán: Klikkharcok az emigrációban – Nagy Iván (1904 – 1972) délvidéki emigráns magyar politikus válogatott iratai (1949 – 1954). Budapest, 2021. 13–62.

**Életrajzi adatok –
Személynévmutató**

Achs Izidor (1890 – ?) Palánkán, majd Újvidéken volt állami, polgári iskolai tanár. Számos cikkében foglalkozott a kisebbségi kérdéssel a *Kalanyában* is publikált.

Albe Malagurski 1924 és 1926 között volt Szabadka polgármestere.

Albrecht Dezső (Bánffyhunяд, 1908. február 26.–Párizs, 1976. szeptember 6.) erdélyi politikus. Jogi tanulmányait Kolozsváron folytatta, 1936-tól szülővárosában volt ügyvéd. 1936 és 1944 között a *Hitel* című kolozsvári folyóirat szerkesztője. 1939 és 1940 között a Romániai Magyar Népközösség társadalmi szakosztályának titkára, 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, 1941 tavaszától az Erdélyi Párt ügyvezető elnöke. 1947-ben a román hatóságok mint háborús bűnöst kérték ki. Ekkor Párizsba emigrált. 1948-ban a Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója. 1951 és 1953 között a Szabad Európa Rádió munkatársa. Az emigrációban több magyar lapba is írt cikkeket.

Andrássy Mihály gróf (Velejte, 1893. május 7.–Windsor, 1990. július 30.) mérnök, politikus. A József Műegyetemen szerzett mérnöki okle-

velet. A Főrendiház (1918) és az örökös jogú főrendek választottjaként 1939–1944 között a Felsőház tagja, a Somogy vármegyei törvényhatósági bizottság tagja volt. A második világháború után Montréalban telepedett le, ahol a mérnöki mellett történészi tevékenységet is folytatott, s a Magyar Nemzeti Bizottmány tagjaként bekapcsolódott az emigráns politikai életbe.

Antal István (Kenderes, 1896. február 18.–Budapest, 1975. szeptember 5.) magyar államtitkár, miniszter. Jogot végzett, az 1918-as összeomláskor a Károlyi kormány és a Tanácsköztársaság ellenes ún. Piros-Fehér Blokk alapítója, majd a Turul Szövetség vezetője volt. 1932 és 1936 között Gömbös Gyula miniszterelnök sajtófőnöke, később az Igazságügyi Minisztérium államtitkára, 1942-től a Kállay-kormány tárca nélküli nemzetvédelmi propagandaminisztere volt. A Sztójay-kormányban 1944. március 22. és 1944. augusztus 29. között igazságügy- vallás és közoktatásügyi miniszterként részt vett az újabb zsidótörvények kidolgozásában és azok hatályba léptetésében. A nyilas hatalomátvétel után rövid időre börtönbe került, mert megkérdőjelezte Szálasi Ferenc szellemi képességeit. A háború után a Népbíróság halálra ítélte, de Rákosi

Mátyás közbenjárására az ítéletet életfogytiglanra módosították. 1960-ban szabadult, haláláig visszavonultan élt.

Anton Korošec (Biserjane, Sveti Jurij ob Ščavnici, 1872. május 12. - Belgrád, 1940. december 14.) 1907-től a szlovén Néppárt tagja, 1917-től a bécsi parlamentben működő a Jugoszláv Klub vezetője volt. 1918. október 29-én a Szlovén-Horvát-Szerb Állam tanácsának az elnöke, a Szerbiával történt egyesülés után az új délszláv állam miniszterelnök-helyettese, 1928 és 1929 között miniszterelnök, 1935 és 1939 között belügyminiszter volt.

Auer Pál (Budapest, 1885. október 3.–Párizs, 1978. június 21.) ügyvéd, magyar diplomata. 1908-ban Budapesten szerzett oklevelet, 1910-ben letette az ügyvédi szakvizsgát. A Tanácsköztársaság idején Bécsben élt. 1919-ben Magyarországot képviselte a Nemzetek Szövetségét előkészítő nemzetközi konferencián, 1920-ban a határmegállapító bizottság jogi szakértője. A két világháború között ügyvédként (is) dolgozott. 1926 és 1939 között a budapesti törvényhatósági bizottság független képviselője volt. 1943-tól a Független Kisgazdapárt tagja. A német megszállás után illegalitásba kényszerült. 1945-ben előbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd a Nemzetgyűlés tagja, 1946-tól Magyarország párizsi követe. 1947. január 2-án lemondott a tisztségéről, s Franciaországban maradt. A magyar politikai emigráció egyik meghatározó személyisége volt.

Bakách-Besseney György (Budapest, 1892. április 14.–New York, 1959. február 19.) magyar diplomata. Jogot tanult Budapesten és Bécsben. 1912-től Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye szolgabírája, az első világháborúban huszártisztként teljesített szolgálatot. A háború után a római majd a bécsi követségi szolgálat titkára, 1926-tól a Külügyminisztérium politikai osztályának helyettes vezetője, 1934-től vezetője volt. 1938-tól belgrádi, 1941-től vichyi, 1943-tól berni követ volt. 1944. március 12-én tisztségéről lemondott. 1944 augusztusától a magyar kormány és a nyugati hatalmak közötti fegyverszüneti tárgyalások közvetítője volt. 1946-tól az Amerikai Egyesült Államokban élt, a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottsága és a külügyi bizottság elnöke volt.

Baky László (Budapest, 1898. szeptember 13. – Budapest, 1946. március 29.) 1919–1920-ban a Nemzeti Hadsereg tagja, majd a csendőrségben szolgált. 1939-ben pártonkívüli nyilaskeresztes programmal lett országgyűlési képviselő. 1941-től az Imrédy Béla alapította Magyar Megújulás Pártjának tagja volt. 1944. március 24-től belügyi államtitkár, a deportálások egyik fő irányítója. Egyes információk szerint már június 20-án, más források szerint július 20-án felmentették a zsidó ügyek intézése alól, 1944. augusztus 9-én lemondott, szeptember 2-án hivatalosan is felmentették államtitkári állásából. A nyilas hatalomátvétel után a Nemzetbiztonsági Iroda vezetője volt. 1946-ban háborús bűnösnek végezték ki.

Balla Pál (? , 1894–Victory Mills, 1969) magyar kormánytisztviselő. Délvidékről származott, az 1930-as években a Külügyminisztériumban dolgozott, utána a Miniszterelnökség II. Osztályának délszláv referense, majd a külföldön élő magyarok nemzeti gondozására vonatkozó ügyekkel foglalkozó II/b. Ügyosztály vezetője 1944-ig. A háború után Kanadában, majd az USA-ban élt. A clevelandi Délmagyarország Felszabadító Tanácsa egyik alapító tagja volt.

Baloghy Ernő (Bécs, 1867. november 8. – Budapest, 1941. október 1.) jogi tanulmányait Budapesten, Berlinben, Párizsban és Oxfordban végezte. 1890-től Zomborban volt ügyvéd, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt bácskai ügyvezető elnöke, 1906 és 1910 között országgyűlési képviselő. 1890 és 1909 között a szabadkai *Bácska*, majd a *Bácskai Hírlap* szerkesztője. 1917 júliusa és 1918 novembere között Bács-Bodrog vármegye, Zombor és Szabadka utolsó főispánja, a Károlyi-kormányban 1918. december 12. és 1919. január 19. között miniszterelnökségi államtitkár, a Berinkey-kormány tárcanélküli minisztere volt.

Barankovics István (Polgár, 1906. december 13.–New York, 1974. március 13.) magyar politikus. Jogi tanulmányait a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta. A háború előtt a Bartha Miklós Társaság tagja volt. 1943-tól a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1944

márciusában a német letartóztatás elől a budai ferences rendházba menekült. 1944 októberében a Keresztény Demokrata Néppárt egyik alapítója volt. 1945 májusában megválasztották a párt vezetőjének. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották, 1948 júniusában tiltakozott az egyházi iskolák bezárása ellen. 1949 januárjában elutasította a tanúvallomást a Mindszenty elleni koncepciók perben. A következő hónapban a pártot feloszlatták, előbb Ausztriában, majd 1950-től az Amerikai Egyesült Államokban élt a magyar emigráció egyik vezetőjeként.

Bárdossy László (Szombathely, 1890. december 10.–Budapest, 1946. január 10.) Magyarország miniszterelnöke. 1912-ben szerzett jogi oklevelet. 1918-tól miniszteri segédtitkár, 1921-től miniszteri titkár volt. 1922-től a Külügyminisztériumban szolgált, 1930-tól a londoni követség tanácsosa, 1934-től Magyarország bukaresti követe, 1941. február 4. és 1941. április 3. között külügyminiszter, 1941. április 3. és 1942. március 7. között miniszterelnök volt. Miniszterelnöksége alatt történt meg a Délvidék fegyveres visszavétele, a harmadik zsidótörvény elfogadása és a Szovjetunió elleni hadbalépés. 1944 októberében a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének egyik alapítója volt. A háború után Németországba, majd Svájcba menekült. A svájci hatóságok kiadták, a Népbíróság halálra ítélte. Pere a mai napig viták tárgyát képezi.

Batta Péter (1881 – 1946) kanzsai ügyvéd, néprajzkutató, a *Híd* és a *Kalangya* munkatársa volt.

Bencz Boldizsár (Bácsföldvár, 1910. január 6.–Mohács, 1949. augusztus 29.) író. Gimnáziumi tanulmányait Zentán, majd Szabadkán és Budapesten végezte. Versei a húszas évek végén jelentek meg a szabadkai *Naplóban* és az újvidéki *Reggeli Újságban*. 1933-ban a *Kalangya* szerkesztőbizottságának tagja, 1934-től Csuka Zoltánnal együtt annak szerkesztője. A harmincas évek elején Afrikában élt. Ottani élményei alapján írta az Afrikai menyasszony című zenés daljátékot. Úti élményeit, verseit a *Reggeli Újságban* jelentette meg, legtöbbször 1934-ben és 1935-ben. Itt írta meg 1934 júliusában a Hotel Baxbaum című regényét is. 1935-től a *Magyar Élet* szerkesztője, majd a bácsföldvári községháza tisztviselője volt.

Berényi János (? 1902 – ? 1944) költő, író, újságíró.

Bešlić, Nikola (1891–1955) mérnöki tanulmányait Budapesten végezte. A Radikális Párt, majd a Jugoszláv Radikális Közösség bánáti vezetője, közlekedésügyi miniszter volt. Magyar felesége révén jó kapcsolatokat tartott fenn a bánáti magyarok vezetőivel, s Budapesten is a jugoszláv-magyar közeledés híveként tartották számon.

Bíró Károly (Szabadka, 1864. január 21. – Szabadka, 1952. február

21.) 1887-ben szerzett jogi oklevelet. 1902. december 21-től 1918. november 11-ig volt Szabadka utolsó magyar polgármestere. Nevéhez kötődik a város infrastrukturális fejlesztése, kiépítése, mai arculatának kialakítása. Az első, majd a második impériumváltás után semmilyen tisztséget nem vállalt, 1918 után lvisszavonult a közéletől.

Bissingen Ernő gróf (?–1945) dél-bánsági, temesvajkóci földbirtokos. 1945-ben háborús bűnősként kivégezték.

Blazsek Ferenc (Hódság, 1900. július 30.–Budapest, 1945. január ?) délvidéki magyar újságíró, politikus. Budapesti műegyeми tanulmányait félbehagyva az újvidéki *Reggeli Újság* kötelékébe lépett. Íróként a *Bácsmegyei Naplóban* is publikált. 1934 és 1935-ben a *Kalangya* szerkesztője, 1941 és 1944 között annak kiadója volt. 1941-től a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség főtítkára, az Igazoló Bizottság tagja, Nagy Iván közeli munkatársa. Budapest ostroma során vesztette életét.

Bleyer Jakab (1874. január 25, Dunacséb – 1933. december 5, Budapest) tanulmányait Budapesten germanisztika és filológiai szakokon folytatta, az Eötvös-kollégium tagja volt. 1897-ben doktorált. 1905-től egyetemi magántanárként Budapesten oktatott, 1908 és 1911-ig Kolozsváron tanított. 1910-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. 1919. augusztus 15-től 1920. december 16-ig a Friedrich-, a Huszár-, a Simonyi-Semadam és az

első Teleki-kormány nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere volt. 1920-tól nemzetgyűlési, 1926-tól egypárti országgyűlési képviselő volt.

Bocsáry Kálmán (Zalaegerszeg, 1890–?) magyar politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1939-től kormányfőtanácsos, a Magyar Élet Pártja színeiben országgyűlési képviselő, 1944 decembere és 1945 márciusa között a nyilas csonka-parlament, a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. Az 1947. augusztus 20-i altöttingi országgyűlés egyik szervezője, az ott felállított kormány igazságügyi minisztere volt.

Bogner József (Torda, 1907. március 14.–Szabadka, 1945. április 25.) délvidéki magyar tanár, újságíró, politikus. 1931-ben Zágrábban szerzett tanári oklevelet. 1937-ben Szabadkán telepedett le. Ő alapította a Prosveta (1941-től Szent Gellért) diákothont. 1942 márciusától a *Délvidéki Magyarság* felelős kiadója, majd felelős szerkesztője, országgyűlési képviselő. 1943-tól a magyar nyelv és irodalomtörténet doktora. 1945-ben a jugoszláv hatóságok népellenességé nyilvánították, majd kivégezték.

Bokányi Dezső (Pest, 1871. február 11. – Moszkva, 1943 június) 1894 és 1919 között a Szociáldemokrata Párt egyik vezetője. A marxista irodalom egyik fő magyar fordítója, a Kommunisták kiáltvány első magyar fordításának az elkészítője. 1895-től a *Népszava* szerkesztője. 1918-ban a

Nemzeti Tanács tagjaként vett részt a belgrádi fegyverszüneti és az az aradi magyar–román tárgyalásokon. A Tanácsköztársaság munkügyi és népjóléti népbiztosa, a Vörös Hadsereg III. hadtestének a parancsnoka volt. Személyes felelősség terhelté az 1919. július 19-i jászberényi eseményekért. 1920-ban halálra ítélték, 1922-ben a szovjet–magyar fogolycsere akció keretén belül a Szovjetunióba került. 1938-ban letartóztatták, majd 1943-ban a moszkvai börtönkórházban halt meg.

Bonczos Miklós (Nagyszalonta, 1897. szeptember 16.–Buenos Aires, 1971. augusztus 16.) politikus, Magyarország belügyminisztere. A Ludovikán hadnagyi rangban végzett, majd Budapesten jogi oklevelet szerzett. 1933-ban Csongrád vármegye tisztifőügyészévé választották, 1933-tól előbb megyei helyettes pártelnök, majd megyei pártelnöke a Nemzeti Egység Pártja Csongrád megyei szervezetének. 1937-től Csongrád vármegye főispánja, 1938 és 1942 között országos árvízvédelmi és menekültügyi kormánybiztos, belügyi államtitkár. 1939-től országgyűlési képviselő, 1942. július 14. és 1944. augusztus 7. között igazságügyi államtitkár, majd 1944. október 12-ig a Lakatos-kormány belügyminisztere volt. A második világháború után Argentínában telepedett le, 1965 és 1970 között az argentinai Erdélyi Bizottság elnöke.

Borbély István (Vác, 1903. augusztus 19.–Hamilton, 1987. no-

vember 27.) jezsuita szerzetes. Közepiskolai tanulmányait a váci piaristáknál végezte, 1921-ben Érden lépett be a Jézus Társaságába. 1924 és 1926 között Szegeden bölcséletet tanult, utána Kalocsán két évig latin és magyar nyelvet tanított. 1929 és 1932 között Innsbruckban volt teológus, ahol 1931-ben pappá szentelték. 1933-ban Szegeden a kollégiumban tanuló rendtagok elöljárója, valamint az egyházmegyei szemináriumban bölcsélet és hittudományi tanár, 1936–1937-ben a kollégiumban a dogmatika tanára, akadémiai hitszónok és a Mária-kongregáció vezetője volt. 1939–1943-ig a kollégium rektora, dogmatanár és a tartományfőnök tanácsadója, 1944–1948-ban a tartományfőnöki hivatalt látta el. 1948-ban helyzete tarthatatlanná vált, a rendfőnök engedélyével kinevezte utódát és elhagyta az országot. 1949–1951-ben két évig bölcséletet tanított az északolasz Chieriben, ahová a Magyarországról kiszökött tanuló rendtagokat összegyűjtötték. 1952–1962 között a kanadai Montrealban, 1963–1969-ben Willowdaleben, végül 1970-től 1973-ig Torontóban tanított teológiát. 1978–1987 között Hamiltonban élt.

Bošković, Dušan Duda (Pancsova, 1881–? 1966) pancsovai ügyvéd, földbirtokos, a *Pančevac* lap alapító tulajdonosa, illetve a Balkán félsziget egyik legnagyobb ügyvédi irodájának tulajdonosa, kora egyik leggazdagabb embere volt. Már 1919-ben élesen tiltakozott Belgrád centralizációs törekvései ellen, s autonómiát követelt a Vajdaság számára. Előbb a Szerb–

Horvát–Szlovén-, majd a Jugoszláv Királyság országgyűlési képviselője, a Vajdasági Mozgalom egyik prominens vezetője volt.

Braun Henrik (Bajmok, 1869. augusztus 6. – Szabadka, 1918. október 18.) jogot tanult, de nem végezte el. Az 1897-ben indult *Bácskai Hírlap* alapítója, szerkesztője és főmunkatársa volt. A szabadkai lap az irányítása alatt vált az egyik legjobb vidéki magyar napilappá. Itt bontogatta szárnyait Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, ebben a lapban dolgozott szabadkai tartózkodása alatt Gyóni Géza, Somlyó Zoltán és Stella Adorján is, s itt ismerkedett meg az újságírás tudományával Fenyves Ferenc is.

Braunecker Antal báró (Budapest, 1904. október 20.–Innsbruck, 1988. február 3.) Szatmár megyei földbirtokos, politikus. Gazdasági főiskolát végzett. A két világháború között az erdélyi Országos Magyar Párt tasanádjárasi tagozatának elnöke, a Szilágy megyei Magyar Népközöség alelnöke, a gazdasági szakosztály elnöke, 1940 és 1944 között az Erdélyi Párt színeiben magyar országgyűlési képviselő volt. Távollétében a román hatóságok 1946 májusában „a fasiszta rendeletek embertelen végrehajtásának” vádjával háborús bűnösnek nyilvánították. 1947-ben a budapesti Népbíróság faj-, és felekezettelenséggel vádolták. 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

Brestyánszky Miklós (? – ?) 1916. október 28-án Krizse Józsefet váltotta a rendőrkapitányi tisztségen. Szabadka utolsó magyar rendőrfőkapitánya volt.

Bröder Lipót (Pivnice, 1885 – ? 1945)

Čarnojević, Arsenije (Csernojeviács Arzén) (Cetije, 1633 körül – Bécs, 1706. október 27.) ipeki, majd szentendrei metropolita. Miután a törökök 1690-ben visszaverték a Habsburgok Istanbul felé tartó előrenyomulást, az oszmánok visszafoglalták a szerbek laktak területek nagy részét. A visszatérő törökök a kegyetlen megszárlásokat vitték végbe, melynek következtében Čarnojević vezetésével I. Lipót császár engedélyével mintegy 40-60 ezer szerb a Magyar királyság területére menekült, s véglegesen ott is telepedett le.

Christopher, George (Arcadia, Görögország, 1907. december 8.–San Francisco, 2000. szeptember 14.) republikánus politikus, 1956. január 8. és 1964. január 8. között San Francisco polgármestere.

Cvetković, Dragiša (Niš, 1893. január 15.–Párizs, 1969. február 18.) szerb politikus, Jugoszlávia miniszterelnöke. Az első világháborúban a szerb hadseregben szolgált, jogi tanulmányait 1934-ben Szabadkán fejezte be. 1928-ban vallásügyi miniszter volt, a diktatúra bevezetése után rövid időre letartóztatták. 1935-ben Niš polgármestere

volt, ezt követően 1935 és 1939 között a szociális és egészségügyi miniszteri, majd igazságügyminiszter-helyettesi funkciót töltötte be. 1939. február 5. és 1941. március 27. között jugoszláv miniszterelnök. 1939-ben kiegészített a horvát ellenzék vezetőjével, Vlatko Mačekkel, aminek köszönhetően létrejött a valós autonómiával bíró horvát bánság. 1941. március 25-én Bécsben a Koronatanács utasítására Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszterrel együtt aláírta Jugoszlávia csatlakozását a Háromhatalmi Egyezményhez. A két nappal később bekövetkezett katonai puccs során rövid időre letartóztatták. Az ország szétesését követően a német hatóságok két és fél hónapra a banji-cai koncentrációs táborba internálták. 1944 szeptemberében előbb Rómába, majd Párizsba emigrált. A háborút követően a kommunista hatóságok 1945. szeptember 15-én népellenességgé és háborús bűnössé nyilvánították. Rehabilitációjára 2009. szeptember 25-én került sor.

Csernyák Imre (?–?) 1918-ban a Katonatanács elnöke, személyesen is részt vett Tisza István meggyilkolásában. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe menekült, ezt követően nyoma veszett.

Csuka János (Szeged, 1902. augusztus 22.–Budapest, 1962. január 1.) újságíró. 1921-től a délvidéki Magyar Párt későbbi szócsövének számító *Hírlap* belső munkatársa. 1929-től annak 1941-es betiltásáig a *Napló*ban dolgozott. Ezt követően a rövid életű *Hírlap*, majd a *Délmagyarország*, s vé-

gül a *Délvidéki Magyarság* szervezője, felelős szerkesztője. 1942-ben a lap jobbratulódása miatt kilépett a szerkesztőségéből és Budapestre költözött. 1945 és 1949 között a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának munkatársa. Elbocsátása után éjjeliőr, raktári rakodómunkás volt. A két világháború között számos tanulmánya jelent meg a délvidéki magyarság kisebbségi létével kapcsolatban. A délvidéki magyarság két világháború közötti történetét fel dolgozó monográfiája csak 1995-ben jelent meg.

Daruváry Géza (Budapest, 1866. január 12 – Budapest, 1934. augusztus 3.) 1922. június 16-tól 1923. június 11-ig igazságügyi miniszter, 1922. december 19-től 1924. október 7-ig a Bethlen-kormány külügyminisztere volt.

Davidović, Ljubomir (Vlaško Polje, 1863. december 24 – Belgrád, 1940. február 19.) egyetemi tanulmányait Belgrádban folytatta, ezt követően egy ideig gimnáziumi tanárként dolgozott, illetve Aleksandar Karadorđević trónörökösét tanította. A politikai életbe 1901-ben kapcsolódott be, 1904-ben szerb oktatási miniszter, 1909-ben a szerb képviselőház elnöke volt. 1919–1920 között az SzHSz Királyság miniszterelnöke, majd 1924-ben egy rövid ideig ismét betölti a kormányfői tisztséget. 1919-ben lépett ki a radikális pártból, s a több szerb párt egyesülésével létrejött demokrata párt elnökévé választották.

Deák Imre (Kúla, 1904. november 2.–Nyíregyháza, 1990. április 21.) ügyvéd, magyar országgyűlési képviselő. A bécsi Hochschule für Welthandel hallgatója, majd 1928-ban Budapesten szerzett jogi oklevelet, utána nagybátyja, Deák Leó ügyvédi irodájában dolgozott. 1935-ben Zomborban saját irodát nyitott, nagy szerepet játszott a délvidéki magyarság kulturális és gazdasági életében. 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli főügyésze, a Szenteleky Kornél irodalmi társaság jogtanácsosa volt. A második világháború után Bácsalmáson telepedett le. 1951-ben az ÁVH kihallgatásoknak vetette alá. 1952-ben kilépett az Ügyvédi Kamarából, segédmunkásként dolgozott. 1956-tól újra ügyvéd lett. 1978 őszén Nyíregyházára költözött, ott is hunyt el.

Deák Leó (Kula, 1888. január 14. – Újvidék, 1945. november 16. után) jogi oklevelet Budapesten szerzett, majd Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Magyar Párt egyik alapítója, annak titkára. Várady Imrével és Strelitzky Dénessel együtt annak a hármasnak volt a tagja, amelyik a húszas, de elsősorban a harmincas években Belgrádban személyesen járta ki a magyarok számára fontos kérdések megoldását. 1927-től a tartományi gyűlés tagja. Rendszeresen írt a korabeli lapokba, anyagilag is támogatta a *Vajdasági Írás* folyóirat elindítását, később pedig a *Kalangya* munkatársa volt. Az 1941-es újabb impériumváltást követően mint mérsékelt politikust Bács-Bod-

rog vármegye főispánjává nevezték ki. Az elsők között követelte az 1942-es újvidéki razzia leállítását, a történetek kivizsgálását. Magyarország náci megszállása után tisztségéből leváltották, majd 1945. november 1-jén az új jugoszláv hatalom koncepciójában perben háborús bűnösneként halálra ítélte, s az ítéletet 1945. november 16-a után végrehajtották. Rehabilitációja a mai napig nem történt meg.

Debreczeni József (Budapest, 1905. október 13. – Belgrád, 1978. április 26.) A húszas években a Bács-megyei Napló belső munkatársa volt, 1928-ban Szenteleky Kornállal közösen szerkesztette a szerb költők antológiáját, a Bzsalikomot. 1944-ben Auschwitzba deportálták. A háború borzalmait túlélve írta meg az 1950-ben megjelent *Hideg krematórium* című naplóregényét. A második világháború után az Újvidéki Rádió magyar adásának és a *Magyar Szó* munkatársa volt.

Dembitz Lajos (? – ?) Szabadka főügyésze, több cikluson keresztül a város alpolgármestere. (? – ?) Szabadka főügyésze, több cikluson keresztül a város alpolgármestere.

Detre János (Budapest, 1886. május 15. – Topolya, 1944. április végén) jogi diplomát Kolozsváron szerzett. 1911-ben Szegeden nyitotta meg ügyvédi irodáját, 1913-ban Szeged tiszti alügyésze lett. 1917-től a *Szegedi Napló* vezércikkírója volt, majd az őszirózsás forradalom alatt Szeged

kormánybiztosa. 1920 szeptemberétől a *Bács-megyei Napló* főmunkatársa, annak vezércikkírója és szerkesztője, a kisebbségbe szakad délvidéki magyarság egyik első szellemi vezetője, irodalomszervezője. 1925. október 22-én a jugoszláv hatóságok kiutasították. Ezt követően Szegeden ügyvédként, és a *Délmagyarország* vezető publicistájaként tevékenykedett. 1944-ben a magyar hatóságok zsidó származása miatt Topolyára internálták. Közvetlenül a deportálás előtt öngyilkosságot követett el.

Doktor Sándor (Beregrákos, 1864 – Csepel, 1945. november 7.) Tízgyerekes, szegényparaszti családból származott, az orvosi egyetemet 1889-ben végezte el. 1901-ben a pécsi állami bábaképző igazgatója lett. 1906-tól a *Huszádik Században* közölt – elsősorban a nőkérdéssel kapcsolatos – írásait. Az őszirózsás forradalmat követően a pécsi Nemzeti Tanács elnöke lett. 1920-ban jelentős szerepe volt a szerb megszállás alatt lévő Pécs közéletében, részt vett a kérészéletű Baranyai Magyar–Szerb Köztársaság kikiáltásában is. A szerb csapatok távozását követően a formálódó SzHSz Királyságba emigrált, majd Magyar-kanizsán telepedett le. A két világháború között elsősorban a kolozsvári *Korunkban* publikált, többnyire a nyugati, polgári drámákról írt esszéket. Az 1941-es újabb impériumváltást követően a magyar hatóságok tíz évi fegyházra ítélték. Magyarország szovjet megszállását követően, 1945-ben belépett a kommunista pártba. Életének egy autóbaleset vetett véget.

Dudás Kálmán (Kishegyes, 1912. augusztus 27.–Budapest, 1983. június 19.) gyógyszerész, műfordító. Zágrábban gyógyszerészetet tanult. Az egyetemi diploma megszerzése után Topolyán volt gyógyszerész, majd középiskolai tanár. A harmincas években a *Kalangya* folyóirat vezető munkatársa. 1948-ban a trianoni Magyarország területére költözött, haláláig műfordító dolgozott.

Dugovich Imre (Kiscel, 1862. március 2 – ?) gimnáziumi tanulmányait Szombathelyen folytatta, 1881-ben papnövendékként a veszprémi szemináriumba lépett, azonban 1884-ben elhagyta a papi pályát. Előbb a Belügyminisztériumban, majd 1887-től a szófiai konzulátuson dolgozott. 1892-től hírlapíró volt. 1903-ban, majd 1904 és 1908 között a Bács megyei Napló felelős szerkesztője. 1918. december 3-a és 1920 között újra a Bács megyei Napló vezetője volt.

Đeremov, Đorđe (1892. November 17, Vilovo — ?) orvos politikai karrierje az ORJUNA-ban indult. Ő volt az ORJUNA első újvidéki titkára, Jevđević egyik legközelebbi munkatársa. Kettejük között rövidesen ideológiai, majd hatalmi harc tört ki, melyből Jevđević került ki győztesen. Đeremov ezután szakított az ORJUNA-val és a SRNAO megkérdőjelezhetetlen vezére lett.

Eckhardt Tibor (Makó, 1888. október 26.–New York, 1972. szeptember 10.) magyar politikus. 1908-ban

Budapesten szerzett jogi oklevelet, vármegyei tisztviselőként dolgozott. 1919–1920 között az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormányok sajtóreferense. 1922-ben a Keresztény Kisgazdapárt színeiben országgyűlési képviselő. Az Ébredő Magyarok Egyesületének egyik alapítója, a Magyar Nemzeti Függetlenségi párt vezetője és a Magyar Revíziós Liga alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, 1932 és 1940 között alelnöke. 1940-ben Horthy Miklós és Teleki Pál megbízásából az Amerikai Egyesült Államokba utazott, hogy a német orientáció ellensúlyozására kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. A háború alatt végig ott tartózkodott, 1945 után a magyar politikai emigráció egyik vezetője, a Magyar Nemzeti Tanács egyik szervezője volt.

Eichmann, Otto Adolf (Solingen, Németország, 1906. március 19. – Ramla, Izrael, 1962. május 31.) 1935-től a SD zsidóügyek felelőse. 1937-ben Palesztinában a tanulmányozta a zsidó kivándorlás lehetőségeit, a következő évben a bécsi Zsidó Kivándorlás Központi Hivatalának a vezetője, 1939-től a Birodalmi Biztonsági Főhivatal IV-B-zsidóügyi ügyosztályának volt a vezetője, 1942-ben az Endlösungot előkészítő wansseei konferencia résztvevője, majd az európai zsidók deportálásának egyik fő szervezője, irányítója. A háború után Argentínában bujkált. 1960 májusában az izraeli titkosszolgálat Jeruzsálembe vitte. 1961 decemberében halálra ítélték, az ítéletet a következő évben végrehajtották.

Endre László (Abony, 1895. január 1. – Budapest, 1946. március 28.) 1938 és 1944 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, 1944 áprilisa és 1944 augusztusa között a Belügyminisztérium közigazgatási államtitkára. A magyar zsidóság gettósításának és deportálásának a részleteit Adolf Eichmannal közösen dolgozta ki. A Sztójay-kormány menesztése után bevonult katonának, a nyilas puccs után a hadművelleti területek polgári közigazgatásának a kormánybiztosává nevezték ki. 1946-ban háborús bűnösneként kivégezték.

Falcione Árpád (Zombor, 1908. szeptember 26.–Buenos Aires, 1977. szeptember 4.) közgazdász, délvidéki magyar politikus. Gimnáziumi tanulmányait szülővárosában végezte. Édesapja, id. Falcione Árpád (1875–1935) 1910 és 1918 között magyar országgyűlési képviselő, 1922-ben a Jugoszláviában működő Magyar Párt egyik alapítója volt. Tanulmányait a budapesti József Nádor Műegyetem gazdasági karán végezte, ott is doktorált. Két év múlva a jogi doktorátust is megszerezte. Édesapja halála után, 1935-ben átvette a bajsai családi birtok vezetését. 1941-ben Nagy Iván elnöksége alatt a Délvidéki Földbirtokrendezési Tanács tagja, 1942 és 1944 között a Délvidékről behívott magyar országgyűlési képviselő. 1944. augusztus 29-től a nyilas hatalomátvételig, 1944 októberéig Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. A második világháború után a család földbirtokát a jugoszláv hatóságok államosították, a leszámolás a családját sem kerülte

ekkor el: közeli rokonát, Falcione Sándort – Zombor egyik legnagyobb mecenását, 1944 végén Stojan Popov (becenevén: Bugar) elevenen megnyúzta. Falcione Árpád előbb Ausztriában, majd egy rövid ideig Franciaországban élt, végül 1949 nyarán Argentínában telepedett le. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja, Nagy Iván közeli barátja és bizalmasa volt.

Fáth Ferenc (Hódság, 1874. július 17. – Újvidék, ?) 1898-ban Kalocsán szentelték pappá. Paripáson, Hódságon, Hajóson, majd 1905-től Újvidéken volt plébános. 1919-ben az újvidéki magyarok nevében aláírta az új államra letett hűségnyilatkozatot. Ennek értelmében az újvidéki magyarok elfogadták a Szerb Nemzeti Tanács megválasztásának a tényét, illetve vállalták a kibővített városi tanácsban való munkát. 1920-ban a *Délbácska* napilap egyik alapítója, a húszas években a Magyar Párt jobboldali szárnyának a markáns vezetője volt.

Fáy István (Pozsony, 1881. január 5.–Buenos Aires, 1953. augusztus 10.) magyar politikus, Csanád vármegye főispánja. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Berlinben végezte. 1918–1919-ben a miskolci kerület közéleti kormánybiztosa, 1920-tól alispán, majd Csanád vármegye főispánja 1939-ig. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő, vallás- és közoktatásügyi államtitkár. 1944. október 15-én saját kérésére felmentették. 1945-ben emigrált, és Argentínában telepedett le.

Feketehalmy-Czeydner Ferenc (Piski, 1890. november 22.–Zsablya, 1946. november 5.) magyar katonatiszt. A mödlingi Katonai Akadémiát végezte el. 1910-ben hadnaggyá avatták. Az első világháborúban az orosz és az olasz fronton teljesített szolgálatot. A háború után Szegeden és Aradon a Nemzeti Hadseregben szolgált. 1925-ben őrnagy, 1927-ben vezérkari ezredes, 1933 és 1938 között a Légügyi Hivatal főnöke volt. 1940 februárjától 1941 júliusáig az 1. hadsereg vezérkari főnöke volt. Ezt követően a szegedi V. hadtest parancsnokává nevezték ki. Személyes felelősség terhelte a zsablyai, majd az újvidéki vérengzésekért. 1943-ban bűnösnek találták és halálra ítélték. Az ítéletet nem tudták végrehajtani, mert Németországba szökött, ahol az SS-ben fegyvernemi tábornokként (Obergruppenführer) szolgált. A nyilas hatalomátvételt követően Beregfy Károly honvédelmi miniszter helyettese volt. A háború végén nyugatra menekült, majd amerikai fogságba került, s kiadták Magyarországnak. A Népbíróság halálra ítélte, de nem végezték ki, hanem kiadták Jugoszláviának. Újvidéken halálra ítélték, majd 1946. november 5-én Zsablyán nyilvánosan felakasztották.

Fenyves Ferenc (Nagyszentmiklós, 1885. szeptember 15.–Szabadka, 1935. október 15.) délvidéki magyar újságíró, mecénás, zsidó származású délvidéki lapkiadó. Családja 1894-ben költözött Szabadkára. A gimnáziumban Kosztolányi Dezső, Munk Arthúr, Csáth Géza baráti köréhez tartozott. A hírlapírással a gimnáziumi önképzőkörben találkozott először. Jogi

tanulmányait 1903-tól Budapesten folytatta. 1905-től a *Budapesti Napló* szerkesztőségében dolgozott, 1906-tól a *Bácskai Hírlap* munkatársa volt. 1907-től lett a *Bácsmegyei Napló* szerkesztője, 1910-től annak tulajdonosa. 1913-ban rövid időre Nagyváradra költözött, majd Szabadkára visszatérve a lap szerkesztéspolitikájában a polgári radikalizmus szellemisége kezdett érvényesülni. 1918 októberében és novemberében a szabadkai Magyar Nemzeti Tanács tagja volt. Az 1920-ban újrainduló *Bácsmegyei Naplót*, 1929-től a *Naplót* hol az első vonalból többedmagával, névvel felvállalva, hol a háttérből, egészen 1935-ben bekövetkezett haláláig szerkesztette és vezette. Egyik háttérkezdeményezője és fő támogatója volt az Országos Magyar Párt megalapításának, Dettre Jánossal a délvidéki magyar kisebbségi irodalom megteremtője, a kisebbségi magyar kulturális élet egyik elsőszámú patrónusa volt.

Fernbach Péter Bálint (Apatin, 1895. november 12.–Újvidék, 1945. december 20.) délvidéki magyar politikus, Újvidék főispánja. Az impériumváltás után a DMKSZ vezetőségi tagja, 1942 és 1944 között országgyűlési képviselő, 1941 és 1942 között Újvidék főispánja volt. 1942-ben az újvidéki razziában játszott szerepe miatt leváltották, majd 1944-ben a Sztójay-kormány ismét kinevezte. A magyar hatóságok 1945 júliusában kiadták Jugoszláviának. Vélhetőleg újvidéki fogva tartása alatt öngyilkosságot követett el, így a jugoszláv hatóságok nem folytatták le ellene a büntető eljárást.

Fischer Jákó (Zenta, 1868 ?] – Szabadka, 1939 ?) jogot végzett, majd a *Zentai Közlöny*, a *Zentai Friss Újság* munkatársa lett. 1906 és 1908 között a szabadkai ellenzéki *Függetlenség* című politikai lap felelős szerkesztője volt. Az impériumváltás után a *Bácsmegyei Napló*, a *Hírlap* és a *Jogélet* magazin munkatársa, a Magyar Párt egyik kezdeményezője, megalapítója volt. A szabadkai zsidók egyik szellemi vezéréként szorosan együttműködött Fenyves Ferencsel. Elutasította a cionizmust, a magyar zsidókat az egyetemes magyar nemzet tagjaiként definiálta.

Franchet d’Espèrey, Louis (Mostonanem, Algéria, 1856. május 25. – Saint-Amancet, Franciaország, 1942. július 8.) francia katonacsaládban, Algériában született francia tábornok. 1914-ben az 5. hadtest hadseregparancsoka, a marne-i csata résztvevője. 1918 májusában súlyos vereséget szenvedett a németektől, ezért a Keleti Hadsereg élére száműzték. 1918 szeptemberében a vezetésével indult meg a bolgárok elleni támadás. Espèrey november 5-én seregével átkelt a Száván, kulcsszerepet játszott a november 13-i belgrádi egyezményben. A magyar kérdésben a radikális opciót, Magyarország kemény megbüntetését képviselte. 1921-ben Jugoszlávia tiszteletbeli tábornagyi címet adományozott neki, Franciaországban marsallá nevezték ki. Aktív katonai pályafutását 1930-ban fejezte be.

Frank, Josip (Eszék, 1844. április 16.–Zágráb, 1911. december 11.) horvát ügyvéd, politikus. Bécsben szer-

zett jogi oklevelet, majd Karl Lueger osztrák politikusnál volt ügyvédbojtár. Budapesten volt bíró, majd 1872-ben Zágrábban nyitott ügyvédi irodát. A politikai életbe bekapcsolódva erőteljesen támadta a magyar–horvát kiegyezést. 1884-től a Horvát Szábor független képviselője volt. 1890-ben csatlakozott a Jogpárthoz, melynek rövidesen egyik fő ideológusává válva programjában a horvát területek egyesítése és a független horvát állam létrehozása mellett szállt síkra. Ante Starčević halálát követően a Jogpárt vezetője lett. 1905-ben erőteljesen szembeszállt az akkor már Horvátországban is gyökeret eresztett jugoszlavizmus ideológiájával.

Gácsér Imre József (Örvényes, 1915. május 30.–São Paulo, 1997. április 30.) magyar katolikus pap. 1934-től a pannonhalmi Szent Benedek Rend tagja. 1940-ben szentelték pappá, ezután a rend győri gimnáziumának tanára volt. 1946 és 1960 között Párizsban magyar lelkipásztor, a Magyar Menekültügyi Iroda vezetője, a Menekültek Vatikáni Delegációjának tagja. 1960-tól *São Paulóban* élt. 1968-tól az ottani bencés kolostor alperjele, a Szent Imre Kollégium tanára, 1960 és 1966 között a *Délamerikai Magyar Hírlap* főszerkesztője és kiadója, 1970-től a *Buenos Aires-i Magyar Hírlap* főmunkatársa és 1990-ig a *São Paulo-i* Könyves Kálmán Szabadegyetem rektora volt.

Gonda (Gottlieb) Alfréd (Versec, 1890 – Auschwitz 1944) A szabadkai cs. és kir. 86. gyalogezred hadnagya,

az orosz front veteránja. Az impériumváltás után a jugoszláv hatóságok megtagadták állampolgársági kérelmét, ezt követően kereskedéssel foglalkozott. 1932-ben a zsinagóga mellett építette fel kétemeletes családi házát. Róth Ármin kalapgyárát 1939-ben felesége, Margit révén örökölte meg.

Gráber László (Túrócszentmárton, 1878. augusztus 17. – Pancsova, 1939. március 31.) jogi tanulmányait Budapesten végezte. A világháború előtt a Függetlenségi Pártban politizált. Ekkor került kapcsolatba Várady Imrével, a délvidéki magyarság két világháború közötti egyik elsősorú vezetőjével. Az impériumváltás után a *Bácsmegyei Napló* főmunkatársa, a kisebbséggé vált magyarság politikai szervezkedésének egyik első kezdeményezője, a Magyar Párt politikai programjának kidolgozója. A Magyar Párt 1922. szeptember 17-i megalakulása után Várady Imre mellett annak társelnöke, főideológusa volt. 1923-ban a szerb hatóságok koncepciók vádakkal letartóztatták. Az 1925-ös februári választásokat megelőző jelöltállítás során a párt jobbszárnya zsidó származása miatt megbuktatta a jelöltségét. Ezt követően lemondott a Magyar Pártban viselt alelnöki tisztségéről, majd Várady Imre főtanácsadója lett. 1939-ben bekövetkezett haláláig ügyvédként is dolgozott.

Grassy József (Nagyszőlős, 1894. december 31.–Újvidék, 1946. október 5.) magyar katonatiszt. A Ludovikán végzett, 1914-ben avatták hadnaggyá.

Az első világháborúban az orosz és az olasz fronton harcolt. 1935–1938-ban a Ludovika Akadémia harcászati tanára. 1939–1941-ben a 7. gyalogezred, majd a 15. gyalogdandár parancsnoka és az Újvidékre kirendelt karhatalom irányítója, állomásparancsnoka volt. Személyes felelősség terhelt az újvidéki razziáért. 1943-ban bűnösnek találták és halálra ítélték. 1944. január 14-én Németországba szökött, az SS-ben altábornagyként (Gruppenführer) szolgált. A nyilas hatalomátvétel után rehabilitálták és a Hunyadi SS páncélgránátos hadosztály parancsnokává nevezték ki. 1945-ben Ausztriában esett fogságba és kiadták Magyarországnak. A Népbíróság halálra ítélte, de kiadták Jugoszláviának, ahol halálra ítélték és Újvidék főterén nyilvánosan felakasztották.

Gunde László (Újvidék, 1894–?, az 1970-es évek elején) magyar politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet. A háború után mezőgazdasági és növénytermesztő cégeknél dolgozott. Franciaországban elvégezte a Versailles-i kertészeti főiskolát. 1926-tól saját földbirtokán gazdálkodott, az 1939-es országgyűlésben az alsódabasi választókerület képviselője volt. 1944 novemberében élete kockáztatásával 25 ezer kiló babot csempészett be a budapesti gettóba. A háború végén a nyilasok letartóztatták, raboskodott. A háború után az afrikai Nyaszaföldön, mai nevén Malawiban telepedett le, ahol földbirtokán mezőgazdasági tevékenységet folytatott. 1957-ben Ausztria nyaszaföldi (tisztelőbeli) konzuljaként működött. 1950-ben a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

Habsburg Albrecht (Baden, 1897. július 24.–Buenos Aires, 1955. július 23.) osztrák főherceg, magyar és cseh királyi herceg, 1936-tól Teschen címzetes hercege (*Herzog von Teschen*), a Magyar Országgyűlés felsőházának tagja volt. Részt vett a magyar hadsereg észak-erdélyi bevonulásán. A belyei birtok körüli tulajdonvita miatt személyi konfliktusba került Horthy Miklóssal. 1943-ban a Magyar Megújulás Pártja kormányzónak jelölte, a hungaristák királyjelöltként tekintettek rá. Az újvidéki vérengzés tettesei 1944-ben az ő segítségével menekültek el Magyarországról. A háború után Mexikóban, majd Argentínában élt.

Habsburg Ottó (Raicheneau an der Rax, 1912. november 20.–Pöcking, 2011. július 4.) IV. Károly fia, az utolsó osztrák–magyar trónörökös. A harmincas években Hitler-ellenes politikát folytatott, 1936-tól a Páneurópai Unió tagja, 1957-től alelnöke, 1973-tól elnöke volt. A második világháború alatt Roosevelt elnök környezetében tartózkodott. Jelentős szerepet töltött be a háború utáni magyar politikai emigrációban. 1979 és 1999 között a német CSU képviselője az Európai Parlament képviselője volt.

Hamm, Franz (Verbász, 1900. március 18.–Bad Bodendorf, 1988. augusztus 5.) délvidéki német politikus. Közgazdász tanulmányait Belgrádban, Bécsben, Heidelbergben és Mannheimban folytatta. Az újvidéki *Deutsches Volksblatt* újságírója, majd a Kulturbund lapjának, a *Volkswart-*

nak a szerkesztője volt. 1939-ben Sepp Janko mellett a náci irányba tolódott Kulturbund egyik vezetője lett. 1942-től a magyar országgyűlés tagja volt. A világháború után a CDU tagjaként német parlamenti képviselő, 1950-től 1965-ig a szövetségi menekültügyi minisztérium szóvivője, közvetlenül halála előtt, 1987-ben a tübingeni, a Duna-menti svábok történelmét és földrajzát kutató intézet egyik alapítója volt.

Hatvany Lajos (Budapest, 1880. október 28. – Budapest, 1961. január 12.) 1908-ban a *Nyugat* folyóirat egyik alapítója volt. 1911-ben Berlinbe költözött, 1917-ben tért vissza Magyarországra, a *Pesti Napló*, majd az *Esztendő* című lap szerkesztője volt. 1918-ban a Magyar Nemzeti Tanács tagja, a Tanácsköztársaság végén Bécsbe emigrált. 1927-ig Berlinben, majd Párizsban élt. Visszatérése után perbe fogták, másfél év börtönre ítélték, de végül kegyelmet kapott. 1938-ban előbb Párizsba, majd Oxfordba emigrált. 1947-ben tért vissza Budapestre. Szoros kapcsolatban volt Ady Endrével, Tóth Árpáddal, József Attilával, Petőfi Sándor munkásságának egyik jeles kutatója. Emelett irodalomtörténeti, szépirodalmi és színműveket is írt.

Havas Emil (Topolya, 1884. november 24. – ? 1944) jogi diplomáját Kolozsváron szerezte meg, 1905-től a *Bácskai Hírlap* újságírója, majd annak szerkesztője. 1906-ban Csáth Gézával és Munk Artúrral közösen írta meg a *Repülő Vuicsidol* című regényt. A két vi-

lágháború között a *Bácsmegyei Napló*, majd Milkó Izidorral, Munka Artúrral és Radó Imrével együtt a *Napló* vezető cikkírója volt. 1933-ban irodalmi vitába keveredett Szenteleky Kornállal, kifogásolva a kisebbségi magyar irodalomban a couleur locale érvényesítését. Halála körülményei napjainkig nem tisztázottak, csupán annyi a biztos, hogy a holokauszt áldozata lett.

Havas Károly (Szabadka, 1887. szeptember 9. – Bácsalmás, 1944. június 19.) tanulmányait Budapesten történelem és magyar szakon folytatta, azokat azonban nem fejezte be. Előbb pesti német lapoknál újságíróskodott, majd a *Bácskai Hírlap* munkatársa lett. 1920-tól a *Bácsmegyei Napló*, majd a *Hírlap* cikkírója, szerkesztője, a két világháború közötti a szabadkai újságírás egyik nagyformátumú egyénisége. Számos regénye jelent meg, a *Napló* irodalmi oldalainak a szerkesztője, folyóiratok állandó munkatársa volt. Első regénye *Az idők mélyén* címmel 1934-ben jelent meg. 1944. június 19-én, mielőtt beteretltek volna az Auschwitzba tartó szerelvények egyikébe, öngyilkosságot követett el.

Homonnay Elemér (Isaszeg, 1910. november 11.–Cleveland, 1986. november 11.) mérnök, magyar emigráns politikus. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Münchenben folytatta, majd fizikatanárként dolgozott. A második világháború után előbb Párizsba, azután az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, Clevelandban telepedett le. A General

Electricnél dolgozott mérnökként. A nyugati emigráns folyóiratok állandó szerzője volt, számos cikkében foglalkozott a délvidéki és a csehszlovákiai magyar kisebbséggel. 1954. októberében a Délmagyarországi Felszabadító Tanács egyik alapítója, Lebach Antal mellett annak egyik vezetője volt.

Huszár Károly, eredetileg: Schorn Károly (Budapest, 1882. szeptember 10. – Budapest, 1941. október 29.) 1910-től volt a Katolikus Néppárt parlamenti képviselője. 1919. augusztus 15-től november 24-ig a második, illetve a harmadik Friedrich-kormány vallás- és közoktatási minisztere volt. 1919. november 24. és 1920. március 15-e között látta el az ún. koncentrációs kormány miniszterelnöki teendőit. A húszas évek második felében visszavonult az aktív politikai közéletből.

Ingusz Sándor (Nagybaracska, 1896. szeptember 16. – Voronjez, 1943. március 31.) szabadkai vállalkozó, földbirtokos, gyáros, a *Hírlap* alapítója és első tulajdonosa, később a Mekka szövözüem főrésztvényese. 1941-ben a magyar hatóságok internálták, ezt követően mint munkaszolgálatos a bori bányában dolgozott. Felesége Goldstein Margit, Auschwitzban vesztette életét. A család tulajdonát a jugoszláv hatóságok 1946-ban államosították.

Ivković Ivandekić, Ivan (Szabadka, 1882. május 26. – Szabadka, 1968. november 6.) mérnöki tanulmányait Budapesten folytatta.

1918-ban a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács tagja volt. Előbb a Bunyevác-Sokác Pártban, majd a Horvát Parasztpártban politizált. 1931-től a mindenkori kormánypártok tagja volt. 1933 és 1934 között Szabadka polgármestere, 1934 és 1938 között a városi képviselőtestület elnöke volt.

Jakšić, Žarko (?-?) pétervárad-i szerb ügyvéd, a Demokrata Párt, majd a Pribičević vezette Független Demokrata Párt tagja.

Janiga János (Szabadka, 1862. május 12. – ?) Budapesten végezte jogi tanulmányait, s itt tette le az ügyvédi vizsgát is. 1889-ben Szabadkan ügyvédi irodát nyitott, 1892 és 1898 között Szabadka ügyesze volt. 1909-től a *Bácsmegyei Napló* egyik kiadója. Az 1910-es választásokon Mukits Simon ellenében országgyűlési képviselővé választották.

Jankovich-Bésán József gróf (Geszti, 1896. május 8.–Bécs, 1972. december 24.) a felsőház tagja. történelmi magyar családból származott, tanulmányait a bécsi Theresianumban és a hallei egyetemen végezte. A Tanácsköztársaság után a Nemzeti Hadseregben szolgált. 1935 májusától a felsőház örökös tagja volt. A háború után Ausztriába menekült, 1950-től a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

Jászi Oszkár (Nagykároly, 1875. március 2. – Oberlin, USA, 1967. február 13.) jogi diplomát Budapesten

szerezett. 1900-ban a *Huszedik Század* című társadalomtudományi folyóirat egyik alapítója volt. 1914-től a Polgári Radikális Párt elnöke. 1918-ban a Magyar Nemzet Tanács tárca nélküli minisztere, tisztségéről 1919. január 19-én lemondott. 1919. április 30-án emigrált. Előbb Bécsben, majd 1925-től haláláig az Amerikai Egyesült Államokban élt.

Jaszovszky József (Kecserpek-lén, 1907. március 16.–San Francisco, 2002. január 3.) katolikus pap. A teológiát Bécsben a Pázmáneumban végezte el, 1931-ben szentelték pappá. 1935-ben Bécsben szerzett teológiai doktorátust. Csolnokon, Budaörsön, Törökörön, Csillaghegyen volt plébános. 1946-ban a Katolikus Népszövetség igazgatója volt. 1948 októberében Ausztriába menekült, és 1949 és 1952 között a salzburgi magyarok lelkésze volt. 1952-ben San Franciscóba költözött, a Menlo Park-i Szent István Miszsió vezető lelkésze volt.

Jelić, Branimir Branko (Donji Dolac, Horvátország, 1905. február 28.–Berlin, 1972. május 31.) horvát politikus. Orvosi tanulmányait Zágrábban folytatta. 1926-ban belépett a Horvát Jogpártba. 1928-ban a Horvát Honvédő félkatonai alakulat alapítója volt. 1928-ban elhagyta a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot, s csatlakozott a Horvátország függetlenségét hirdető usztasa mozgalomhoz. A két világháború között a nyugati horvát emigráció egyik fő szervezője. 1939-ben az amerikai hatóságok 56 napra

internálták. 1939 októberében, Európába való visszatérésekor a brit titkosszolgálat Gibraltárban letartóztatta és Man szigetére internálta. 1949-ben Münchenbe költözött, a következő évben megalakította a Horvát Népi Bizottságot, majd 1962-ben Horvát Nemzeti Tanács egyik alapítója volt New Yorkban. A jugoszláv titkosszolgálatok háromszor is merényletet kíséreltek meg ellene. Először még 1940-ben a királyi Jugoszlávia szolgálatai akarták elrabolni és Szlovénia felett a repülőből kidobni. 1970-ben az államszocialista Jugoszlávia titkosszolgálata, az UDBA, először Berlinben, a következő évben Düsseldorfban hajtott végre ellene sikertelen bombatámadást. Bár a támadást túlélte, a második robbanás szövődményeiben 1972-ben elhunyt.

Jevđević, Dobroslav (Miloševac, 1895 ? – Róma, 1962. október 2.): 1908-ban az Ifjú-Bosznia szervezet tagja részt vett a Poitorek elleni sikertelen merényletben. 1914-ben szerepet játszott Ferenc Ferdinánd meggyilkolásában is. Ezt követően letartóztatták, így az első világháborút börtönben töltötte el. A húszas években az ORJUNA vajdasági részlegének a vezetője, számos támadást indított a magyar és a német kisebbség ellen. Az Újvidéken megjelenő *Vidovdan* lap főszerkesztője. A második világháborúban, mint csetnik parancsnok (vajda) vett részt. A háború után a szövetségesek fogságába került, haláláig római emigrációban élt.

Jocić, Eugen (Nagybecskerek, ?–Párizs, 1969) vajdasági szerb autonomista, majd függetlenségpárti politikus, a Vajdasági Mozgalom egyik vezetője. A második világháború utolsó szakaszában a berendezkedő új államhatalom titkosszolgálata – az OZNA – 1944 decemberében letartóztatta és 1945. június 25-én a Népbíróság négy év szigorított, munkatáborban letöltendő ítéletet szabott ki rá. Jocić kalandos körülmények között már 1945. szeptember 30-án megszökött, előbb Pomázra menekült, majd Párizsban telepedett le. 1948-ban Párizsban megkezdte mozgalma újjászervezését. 1958-ban az ún. Salzburgi nyilatkozat egyik aláírója volt, amely Vajdaságot horvátországi, romániai és magyarországi területekkel kibővítve a Közép-Európai Föderáció és a leendő Európai Unió föderális tagállamaként határozta meg.

Jovanović, Vasa (Üszküb/Skoplje, 1874. február – Belgrád, 1970. december 31.) 1903-ban a csetnik mozgalom egyik alapítója volt. A háború után a Népszövetségben Jugoszláviát képviselte. Több kormányban közlekedésügyi miniszter volt.

Kállay Miklós (Nyíregyháza, 1887. január 23.–New York, 1967. január 14.) Magyarország miniszterelnöke. 1910-ben Budapesten szerzett jogi doktorátust. 1920 után a nagykállói járás főszolgabírója, majd 1929-ig Szabolcs és Ung vármegyék főispánja volt. A Bethlen-kormányban kereskedelemügyi államtitkár, 1932 és 1935

között földművelésügyi miniszter. 1942. március 10. és 1944. március 22. között Magyarország miniszterelnöke volt. A háború után Olaszországban, majd az Amerikai Egyesült Államokban élt, aktívan részt vett az emigráció életében.

Kalmár Elemér (Torza, 1887. november 19 – Auschwitz, 1944, más források szerint: Szabadka, 1947) ügyvéd, az első világháborúban hadbíró. A Magyar Párt alapítója, annak befolyásos helyi politikusa, a párt védőügyvédje. 1924-ben szembekerült a hitközség akkori vezetőjével, Klein Adolffal, s a hitközségi választások megsemmisítését követelte. 1931-ben a korrupciós botrányba került Klein lemondott a hitközség vezetéséről, helyette Kalmár Elemért választották meg, akinek a vezetésével a hitközségben a magyar vonal került előtérbe, s háttérbe szorították a szerb politikai elittel és a cionista mozgalmakkal kapcsolatban állókat. Ennek következtében Kalmár ellen a helyi szerb sajtó – a Radivoje Lungulov által szerkesztett a *Narodna reč* és Fedor Nikić tulajdonában lévő *Jugoslovenski dnevnik* heves antiszemita kirohanásokat intézett.

Kalmár Tihamér (Kassa, 1905. szeptember 5.–Dornbirn ?, 1984 februárja) bácstopolyai földbirtokos, 1941 és 1944 között a szabadkai Törvényhatósági Bizottság és a Kisgyűlés tagja, 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, majd emigráns magyar politikus. Birtokait 1946-

ban elkobozták. 1946-tól az ausztriai Dornbirnben élt, ahol kereskedelmi ügynökséget alapított.

Kaltenbrunner, Ernst (Ried im Innkreis, Ausztria–Magyarország, 1903. október 4. – Nürnberg, 1946. október 4.) 1930-tól az osztrák Nemzetiszocialista Német Munkáspárt tagja, az Anschluss előtt német hírszerző, 1937-től az ausztriai SS vezetője. 1938 augusztusától német belügyi államtitkár, a mauthauseni koncentrációs tábor egyik létrehozója, Bécs rendőrfőnöke volt. 1943. január 30-tól a Birodalmi Biztonsági Főhivatal irányítója, a koncentrációs táborok, valamint a zsidó deportálások és megsemmisítés felelőse. 1946-ban a nürnbergi perben halálra ítélték, majd kivégezték.

Karadorđević, Aleksandar I. (Cetinje, 1888. december 16. - Marseille, 1934. október 9.) Péter király betegsége miatt 1914. július 5-én ráruházta a valódi hatalmas, s 1921. augusztus 16-ig régensként irányította előbb Szerbiát, majd a Szerb Horvát-Szlovén Királyságot. 1921. augusztus 16-tól 1929. január 6-ig a Szerb Horvát-Szlovén Királyság uralkodója volt, majd 1934. október 9-i meggyilkolásáig Jugoszlávia első királya. Politikájában erőteljesen domináltak a nagyszerb, centralisztikus érdekek, az ország autokrata irányításában erőteljesen támaszkodott a hadsereg szerb tisztikarára. 1929. január 6-án feloszlatta a parlamentet, betiltotta a pártok működését, az ország nevét Ju-

goszláviára keresztelte át. Az 1931-es oktrojált alkotmány tovább bővítette az 1921-es vidovdani alkotmányban már úgy is jelentős királyi hatalmat. 1934-ben franciaországi látogatása során macedón és horvát terroristák gyilkolták meg.

Karčić, Andrija (Unije, 1888. július 19.–Schwabach, Nürnberg mellett, 1972. június 18.) horvát jogász, politikus, 1914-ben Zágrábban szerzett jogi doktorátust. A háború után Károlyvárosban nyitott ügyvédi irodát, a Horvát Paraszt Párt egyik befolyásos politikusa, Vladimir Maček munkatársa volt. 1941. július 31-én a horvát külügyminisztériumban dolgozott. 1942 és 1943 között a Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska) bécsi főkonzulja volt. 1943 novemberében Bécsből hazarendelték, de mivel elutasította a politikai közéletben való további részvételét, így 1944 áprilisában kényszernyugdíjazták. A háború után előbb Ausztriában, majd a Vatikánban élt. 1957-ben az Amerikai Egyesült Államokba vándorolt ki, ahol könyvtárosként dolgozott. 1963-ban tért vissza Európába, haláláig Nürnbergben élt.

Károlyi Mihály (Budapest, 1875. március 4. – Vence, Franciaország, 1955. március 19.) függetlenségpárti politikus, az őszirózsás forradalom vezéralakja. 1918. október 31. és 1919. január 11. között Magyarország miniszterelnöke, az első magyar (nép) köztársaság elnöke. 1919-től emigrációban élt. Politikai tevékenysége a mai

napig ellentmondásos, abban viszont egyetértés van, hogy gyenge kezű vezető volt.

Kek Zsigmond (Cservenka, 1907. január 27.–Újvidék, 1980. február 22.) református lelkész, nyelvész, szerkesztő. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait Hollandiában, Franciaországban és Angliában végezte, diplomáját a strassburgi egyetem teológiai karán nyerte. 1931-től Zomborban és Szabadkán volt segédlelkész. Mint a baloldali ifjúsági mozgalom támogatója, 1936-ban a *Híd* című folyóirat egyik főmunkatársa volt. 1945 után a *Szabad Vajdaság*, majd a *Magyar Szó* főszerkesztője 1948-ig. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, öt évig a Kopár sziget (Goli otok) koncentrációs táborban raboskodott. Szabadulása után Újvidéken újságíró, a *Magyar Szó* szerkesztőségében nyelvi lektor volt. Gazdag műfordítói tevékenységet folytatott szerbhorvát, francia, angol, német nyelvből.

Kemény Herman (Szabadka, 1878 – Szabadka, 1930) Az összeomlás előtt Szabadka magyar főállatorvosa. Sírja a szabadkai zsidótemetőben van.

Kende Ferenc (Nagybecskerek, 1886. július 14. – Budapest, 1974. április 3.) Az első világháború előtt a Huszadik Század kiadóhivatalának volt a főnöke, majd Párizsban, Londonban élt. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, 1926-ban Szabadkán telepedett le, ahol Literária néven

könyv és lapterjesztő vállalatot hozott létre. Elsőként támogatta Szenteleky Kornél irodalomszervezői tevékenységét, együttműködést teremtett a Napló és a Kalangya között, közvetített a politika és az irodalom között. 1934-ben a hatalom ellehetetlenítette a működését, így a Reggeli Újság kiadóhivatalának a vezetője lett. 1941-ben Budapestre költözött.

Keresztes-Fischer Ferenc (Pécs, 1881. február 18.–Bécs, 1948. március 3.) Magyarország belügyminisztere. Jogi tanulmányait Pécsen és Budapesten végezte. 1920-ban a Pécsen megszálló szerb hatóságok két hónapnyi börtönre ítélték és Valjevóba internálták. 1921-től Baranya vármegye és Pécs, 1925-től Somogy vármegye főispánja volt. 1931. augusztus 24. és 1935. március 4., illetve 1938. május 13. és 1944. március 22. között Magyarország belügyminisztere volt. 1944 tavaszán a Gestapo letartóztatta és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolta. A háború után a magyar, majd a jugoszláv kormány mint háborús bűnöst kikérte, azonban nem adták ki.

Király Károly (? – ?) adai ügyvéd, közjegyző, a Magyar Párt politikusa.

Kiss József (Csantavér, 1910. december 3.–Szabadka, 1949. szeptember 24.) újságíró. Az általános iskolát szülőfalujában, a gimnáziumot Szabadkán végezte, 1931-ben érettségizett. Az *Őrtűz*, a *Vajdaság*, majd a *Híd* folyóiratok egyik elindítója. Ezt köve-

tően másolóirodát nyitott, majd 1941-től 1944-ig a *Délvidéki Magyarság* napilap gépírója, illetve a sportrovat munkatársa volt. Festett, novellákat, verseket is írt, azonban kötete nem jelent meg. 1949. szeptember 24-én tüdőbajban hunyt el Szabadkán.

Klein Adolf (Szabadka, 1863 – ?) 1904 és 1931 között a Szabadkai Zsidó Hitközség elnöke, 1921-től több alkalommal a szabadkai városi szenátus tagja, ahol elsősorban a szociális kérdésekkel foglalkozott. Klein az impériumváltás után kifejezetten jugoszláv politikát folytatott. Fia, Klein Endre (Klenić Andrija) (Szabadka, 1896. április 21. – Auschwitz, 1944) orvos, a pánszláv Sokol egyesület tagja volt.

Klein Mátyás (Szabadka, 1872 – Szabadka, 1929) védőügyvédként országos hírnevet szerzett magának, Szabadka egyik jelentős földbirtokosa volt. Fiát a második világháború után a jugoszláv kommunista hatóságok koholt vádak alapján népbíróság elé állították, ahol a sándori szerb parasztok „burzsuj származással” vádolták meg.

Knight, Goodwin J. (Provo, Utah, 1896. december 9.–Los Angeles, 1970. május 22.) republikánus politikus, az Amerikai Egyesült Államok főbírója, 1953. október 5-e és 1959. január 5-e között Kalifornia állam kormányzója.

Korán(y)i Elemér (Szilberek, 1888. március 13.–Innsbruck, 1957. július 25.) délvidéki magyar katolikus

pap. Teológiai tanulmányait Kalocsán folytatta. Az első világháborúban a 68. gyalogezred százados-főlelkésze volt. A háború után a zombori főgimnázium hittantanára, 1924-ben újvidéki plébános. 1925-ben Szegeden szerzett kánonjogi doktorátust. Az újvidéki *Délbácska* napilap, majd a *Reggeli Újság* külpolitikai rovatának vezetője volt. A közvetlenül a második világháború előtt megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség alelnökéeként a szervezet tényleges vezetője. 1941-ben a nemzethűségi bizonyítványokat kiadó ún. Tízes igazolóbizottság tagja. 1942 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vezetője. 1944-ben a jugoszláv partizánhatóságok háborús bűnösnek nyilvánították, 1945-ben a jugoszláv titkosszolgálat, az OZNA Magyarországon nyomozott ellene. A háború után Ausztriába emigrált, az emigráns délvidéki magyar politikai szervezkedés egyik vezéralakja, Nagy Iván közeli munkatársa és barátja volt.

Korányi János (Budapest, 1910. december 20.–Zürich, 1977. október 30.) magyar politikus. A berlini egyetemen tanult, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett államtudományi doktori oklevelet 1935-ben. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatójának titkára, majd annak cégvezetője, 1945 és 1948 között pedig vezérigazgatója volt. A Független Kisgazdapártnak 1945-től, a Magyar Szabadság Pártnak 1947. januártól volt a tagja. 1945. november 4-én az FKGP országos listájáról nemzet-

gyűlési pótképviselővé választották, behívására 1946. július 31-én került sor. 1948-ban elhagyta az országot, a braziliai São Paulóban telepedett le, ahol különböző vállalatok igazgatójaként dolgozott. 1949-től a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja volt.

Kóródy Tibor (Budapest, 1904. február 10.–Budapest, 1974. szeptember 21.) magyar politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet, majd Franciaországban elvégezte a párizsi diplomáciai akadémiát. 1934-ben csatlakozott a Festetics Sándor-féle nemzetiszocialista párthoz. 1939-ben a Nyilaskeresztes Párt országgyűlési képviselője, de még abban az évben Hubay Kálmánnal való ellentétek miatt kilépett a pártból, 1941 szeptemberétől az Imrédy Béla-féle Magyar Megújulás Párt tagja volt. 1944. szeptember 21-én a parlamentben követelte a zsidórendeletek eltörlését, majd Nagybaczoni Nagy Vilmossal, Zsedényi Bélával szervezkedésbe kezdett a kiugrás érdekében. A második világháború után letartóztatták, majd rövidesen Argentínába menekült. A hatvanas években együttműködött a III/I Csoportfőnökség 5-ös osztályához tartozó „K” alosztállyal. 1973-ban visszatért Magyarországra.

Közi-Horváth József (Agyagos, 1903. szeptember 25.–Oberhaching, 1988. május 26.) katolikus pap, keresztényszocialista politikus. 1927-ben szentelték pappá, 1929-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi karán szerez-

te meg a teológiai doktori címet. 1935-ben Serédi Jusztinián esztergomi érsek az Actio Catholica magyarországi szervezetének főtitkárává nevezte ki. 1938-ban a budapesti eucharisztikus világkongresszus egyik szervezője. 1939 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő volt. 1944. november 4-én, Szálasi parlamenti eskütételének napján nagy beszédben támadta az új rendszert. 1948-ban hagyta el Magyarországot. Párizsban megalapította a Magyar Keresztény Népmozgalmat, a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagja volt. 1957 és 1965 között a müncheni Paulinum diákokotthon vezetője, 1965-től haláláig a bajorországi Oberachingbn az egyházmegeyei Karitás-otthon lelkésze.

Krámer Gyula (Kúla, 1883. május 27.–Újvidék, 1945. november 26.) gyáros, az újvidéki Polgári Kaszinó elnöke, a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség, majd a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség elnöke és a Nemzethűségi Igazolások kiadó Tíz Bizottság, 1942-től a magyar parlament felsőházának tagja volt. 1945-ben Deák Leóval együtt halálra ítélték, majd kivégezték.

Krupežević, Vladislav (Velika Krsna, Szerbia, 1876. január 1. – ?, 1945. szeptember 29.) a belgrádi katonakadémián tanult. 1897 és 1911 között a Dunai Tüzérségi Ezredben szolgált. 1903-ban hadnaggyá léptették elő. 1912 és 1918 között tüzértisztként szolgált, az első világháborút ezredesi rangban fejezte be. 1918

novemberétől 1919 végéig Szabadka város parancsnoka volt. 1922 és 1924 között a Morava Tüzérségi Brigád parancsnokaként szolgált. 1923-ban dandártábornok lett. 1924/25-ben a Drina Hadosztály parancsnok-helyettese volt. 1925-ben tábornokká léptették elő. 1929-ben nyugdíjba vonult.

Lalošević, Jovan (Zombor, 1870. március 28. – Zombor, 1935. január 13.) jogi tanulmányait Pesten végezte, 1895-ben ügyvédi irodát nyitott. 1918-ban a zombori Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács elnöke volt. 1918. november 25-én Újvidéken a megszállt délvidéki területek igazgatási feladatait ellátó Narodna Uprava első elnökévé nevezték ki. Közvetlenül halála előtt mélyen kiábrándult az impériumváltás után bekövetkezett szerb uralomból.

Lelbach Antal/Anthony Lelbach (? , 1909. május 2.–Cleveland/Rocky River, 2004. július 1.) délvidéki földbirtokos család sarja, amerikai magyar orvos, emigráns politikus. A topolyai nagybirtokos Lelbach család tulajdonában volt a híres andrásnépi (zobnaticai) méntelep. Testvére, Lelbach Gyula 1941 júliusában a Szabadkára látogató Bárdossy miniszterelnök vendéglátója volt. Lelbach Antal orvosként teljesített frontszolgálatot a második világháborúban, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Clevelandban élt, 1954-ben a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa alapítója, annak elnöke volt egészen a kilencvenes évekig. 1964-ben

Josip Broz Tito amerikai látogatására időzítve került kiadásra Homonnay Elemér „A Tito kommunista partizánjai által elkövetett kegyetlenségek” című munkája, amelyhez Lebach írta az előszót. Az 1950-es évek közepétől mint a Délmagyarország Felszabadító Tanács elnöke évtizedekig aktív szerepet töltött be a magyar emigrációban, rendszeresen jelentek meg cikkei, illetve vett részt a különböző emigrációs rendezvényeken. 1973. január 7-én a *Katolikus Magyarok Vasárnapja* lapban Titeli Józseffel és Homonnay Elemérrel közösen írt cikkében hosszasan méltatta az 1972 decemberében elhunyt Nagy Ivánt.

Lengyel Ferenc/Frank J. Lengyel (Szabadka, 1907. május 24.–Sarasota, Florida, 2005. október 17.) délvidéki magyar jogász, politikus. A Zágrábi Egyetem jogi karán tanult. Később belgrádi magyar ügyvéd, a második világháború előtt Várady Imre bizalmasa, szenátori irodájának vezetője. Az 1939. február 1-jén a magyar sérelmek orvoslására felállított Népiroda egyik vezetője volt. 1948-ban emigrált, majd Floridában telepedett le, részt vett a Délmagyarország Felszabadító Tanácsa működésében.

Lévay Endre (Szabadka, 1911. november 22.–Szabadka, 1985. október 29.) újságíró. A gimnázium elvégzése után 1934-ben a *Híd* első főszerkesztője. 1936-ban lemondott a folyóirat vezetéséről, amely ezután a kommunisták ellenőrzése alá került. 1935-től a *Napló* újságírója volt. 1941-től a sza-

badkai városi könyvtárban dolgozott, míg irodalmi munkásságát a polgári centrista *Kalangya* folyóiratban folytatta, ahol elsősorban szociográfiai riportokat közölt. Első kötete *Dél kapujában* címmel 1944-ben jelent meg. A polgári beállítódású Lévayt 1948-ban letartóztatták, majd a Kopár szigetre (Goli otok) internálták.

Linder Béla (Budapest, 1876. február 10.–Belgrád, 1962. április 15.) katonatiszt, magyar hadügyminiszter. 1918. október 31. és 1918. november 9. között a Károlyi-kormány hadügyminisztere, a Berinkey-kormány tárcanélküli minisztere, a Tanácsköztársaság bécsi katonai megbízottja, majd a szerbek által megszállt Pécs polgármestere volt. 1921-ben a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba menekült. 1926. november 22-én Belgrád felhagyta az ország elhagyására. Későbbi életrajza nem tisztázott. 1945-ben visszatért Budapestre, 1946-ban egy rövid ideig Ausztriában, 1947-től 1950-ig Franciaországban élt, majd az államszocialista Jugoszláviában, Belgrádban hunyt el.

Lindvay Nándor/Laval Hartner Nándor (Budapest, 1894. április 16.–Argentína, 1975) francia származású, muravidéki magyar politikus. Muravidéki nagybirtokos család sarja, a francia származású Hartner Géza fia. Nevét 1943-ban magyarosította. 1923 és 1925 között a *Szabadság* című muravidéki magyar újság szerkesztője. 1933 és 1945 között Muraszombat polgármestere, a Muraszombati Pol-

gári Kör elnöke, 1941 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, majd a Törvényhozók Nemzeti Szövetségének a tagja. A második világháború után Jugoszláviában háborús bűnössé és népellenessé nyilvánították, majd halálra ítélték. A délvidéki magyar országgyűlési képviselők közül egyedüliként az ítéletet 2012-ben a Szlovén Legfelsőbb Bíróság megsemmisítette, a család vagyonát visszaszámoltatták Ausztriában élő lányának. A második világháború után Argentínában telepedett le. 1953-ig a Centro Húngaro tagja, Falcione Árpád közeli barátja volt.

Lovászy Márton (Zenta, 1864. november 6. – Budakeszi, 1927. augusztus 22.) jogi tanulmányait Budapesten végezte, 1901-ben függetlenségpárti programmal országgyűlési képviselő lett. Az őszirózsás forradalom alatt a Magyar Nemzeti Tanács egyik vezetője, 1918. október 31. és december 22. között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1919. augusztus 15. és szeptember 11. között a Friedrich-kormány külügyminisztere volt. Ezt követően emigrációba vonult. 1925-ben vádat emeltek ellene, a következő évben, azzal a feltétellel, hogy visszavonul a közéletből, engedélyezték a hazatérését.

Lukács Béla (Rimaszombat, 1892. január 8. – Budapest, 1958. március 21.) magyar politikus. Eperjesen és Budapesten folytatta jogi tanulmányait. A Nemzeti Hadsereg tagja, 1919-ben testőrtiszt. A Keresztény, Kisgazda, Földműves és Polgári Párt,

majd a Nemzeti Egység Pártja listáján Ónod országgyűlési képviselője (1931–1935; 1939–1944); 1935–1938-ban Miskolc város főispánja, 1938 decemberétől 1940 novemberéig földművelésügyi minisztériumi államtitkár, 1942. április 17-től 1944. március 22-ig a hadigondozási ügyek tárca nélküli minisztere, 1940 novembere és 1944 májusa között a Magyar Élet Pártjának országos elnöke volt.

Lőwenthal Henrik (Bácskeresztúr, 1880. december 17. – Auschwitz, 1944. május 31.) a Merkur harisnyagyár tulajdonosa, kereskedő, a Singer Bernát kórház felügyelőbizottságának az elnöke, a Hakoah Sportegyesület tagja. Évi forgalma a húszas években 30 millió dinár volt. Felesége Beck Vilma (1884–1944) a deportálás napjaiban Szabadkán halt meg.

Lungulov, Radivoj Rade (Battonya, 1894. május 1. – ? 1942 ?) 1912-ben Zomborban szerzett tanító oklevelet. Az első világháborúban a Monarchia hadseregében szolgált, 1918-ban átállt a szerb oldalra. 1921-ben az SZHSZ állam javára optált, majd 1923-ban Szabadkára költözött, ahol a titkosrendőrség vezetője lett. A következő évben útlevélhamisítás miatt elbocsájtották, s Magyarokanizsa rendőrfőnökévé nevezték ki. 1925-ben, mint magyar kommunista kémletartóztatták, de bizonyítékok hiányában felmentették. 1927-től 1932-ig Kelebián volt tanító, közben, 1929-ben a királyi diktatúra bevezetése után városi tanácsnokká nevezték ki. 1932-től

a Városi Könyvtárat vezette. 1932-től adta ki a *Narodna reč* lapot, amelynek a célközönsége a szerb önkéntesek, telepeselek és optások voltak. 1941-ben a magyar csapatok bevonulása előtt ismeretlen helyre távozott, további sorsáról nincs információ.

Maček, Vladimír (Jastrebarska, 1879. július 20. - Washington, 1964. május 15.) jogi tanulmányait Zágrábban végezte, a politikába 1906-ban kapcsolódott be, s rövidesen Stjepan Radić közeli munkatársa lett. 1925 elején letartóztatták, júliusban szabadult. 1927-től a Horvát Paraszt Párt parlamenti képviselője volt, Radić halálát követően, 1928-ban a párt elnökévé választották meg. Ebben az időszakban szoros kapcsolatban állt Svetozar Pribičevićtel, akivel közösen vezették az ellenzéki Paraszt-Demokrata Koalíciót. 1929 végén ismét letartóztatták, majd 1933-ban újból, amikor államellenes tevékenységért 3 évnyi börtönbüntetésre ítélték. 1935-ben és 1938-ban az egyesült ellenzék vezetője volt. Kiemelkedő szerepet játszott az 1939 augusztus 26-án Dragiša Cvetković jugoszláv miniszterelnökkel megkötött egyezmény létrejöttében, amely létrehozta a valós autonómiával bíró Horvát Bánságot. Ezt követően a jugoszláv kormány miniszterelnök-helyettese lett. A második világháború elején elutasította az együttműködést azt usztasákkal, de a kommunista partizánoktól is távol tartotta magát. 1941 októberében a horvát hatóságok letartóztatták, előbb a jasenovaci koncentrációs táborba internálták, majd 1942-től 1945-ig

háziőrizetben volt. A Független Horvát Állam 1945-ös összeomlása után előbb Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált.

Maheovicsi Piukovich József (Bácsalmás, 1895-?) magyar agrárpolitikus. Jogi tanulmányait Kassán és Budapesten folytatta. 1928-ban Pest vármegye főszolgabírájaként említik. 1939-ben Tokajban a MÉP színeiben választották meg országgyűlési képviselőnek. 1940-től a Megújulás Pártjának tagja lett. 1941 és 1943 között a *Nagykunsági Lapok* nevű hetilap főszerkesztője. 1944. május 24. és 1944. augusztus 9. között Bács-Bodrog vármegye főispánja volt. 1944. október 15-én Szálasi Ferenc ismét főispánnak nevezte ki. Egyike volt azoknak, aki megszervezték a belügyminisztérium Németországba való kitelepítését. Regnálása alatt a Bácska német többségű településeinek a magyar tisztviselőket leváltották, és helyükre a Volksbund tagjait tették. 1945 szeptemberében a magyar hatóságok letartóztatták. A Budapesti Népbíróság 1947 decemberében népellenes bűncselekményekért 10 évi fegyházra ítélte. Szabadulása után a gyönki (Tolna megye) Vörös Csillag Termelőszövetkezet agrónomusaként működött, 1959–1960-ban párhuzamosan a helyi gimnáziumban is tanított.

Maksimivoić, Božidar (Knić, 1886. március 1. – Belgrád, 1969. július 18.) a Radikális Párt politikusa. 1924 és 1927 között belügyminiszter, ezt követően 1941-ig az igazsági és az oktatási tárca vezetője volt. Belügymi-

nisztersége alatt az erőskéz politikáját követve számolt le az ellenzékkel, illetve a centralizált államot ellenzőkkel. 1924-ben az ő javaslatára tiltották be a legnagyobb horvát pártot, a Stjepan Radić által vezetett Horvát Köztársasági Parasztpártot. A második világháború kitörésekor az Egyesült Államokba emigrált. Ezt követően Svájcban élt, röviddel halála előtt költözött vissza Belgrádba.

Mandić, Mijo, magyarul Mándity Mihály (Katymár, 1857. szeptember 12. – Szabadka, 1945. január 9.) szegény bunyevác parasztcsaládban született. 1876-tól a bogyáni iskola tanára volt. 1880-ban adta ki első természetrajzzal és történelemmel foglalkozó kötetét. 1883-ban jelentette meg a bunyevác–magyar és a magyar–bunyevác szótárát. 1883-tól Katymáron kezdte el szerkeszteni a Baján kiadott *Neven* bunyevác újságot. 1892-ben költözött Szabadkára. 1918 novemberétől Szabadka Város iskolai tanácsnoka és felügyelője. 1933-ban Szabadka díszpolgárának választották meg.

Manojlović, Jovan (Szabadka, 1872. május 31. – Szabadka, 1956. szeptember 21.) jogi tanulmányait Grácban, Budapesten és Pozsonyban végezte. 1901-ben Budapesten ügyvédi szakvizsgát tett, majd Szabadkán nyitott ügyvédi irodát. 1906 és 1910 között magyar országgyűlési képviselő, Jaša Tomić egyik legközelebbi munkatársa. A világháború kitörése után a magyar hatóságok letartóztatták. 1918-ban a

szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács egyik alapítója, a november 25-i újvidéki „népgyűlés” egyik résztvevője. 1918-ban az ideiglenes nemzetgyűlés, majd az 1921-es alkotmányozó nemzetgyűlés tagja volt. 1938-ban báni tanácsossá nevezték ki. 1945-ben a jugoszláv kommunista hatóságok vagyonát elkobozták, haláláig ügyvédként dolgozott.

Manojlović, Vladislav (Szabadka, 1869 – Szabadka, 1938) jogi tanulmányait Budapesten végezte, a Népi Radikális Párt politikusa, az 1918. november 25-i újvidéki „nagy” népgyűlés résztvevője volt.

Mara Jenő (Nagybecskerek, 1888. május 7. – Nagybecskerek, 1931. december 16.) jogi tanulmányait Pesten folytatta, mialatt bejárta Nyugat-Európát. 1917-től a Várady Imréhez közel álló *Torontál* főszerkesztője, a bánsági magyarság egyik kultúra- és irodalom-szervezője, a Magyar Párt liberális, centrista politikusaik egyikike volt.

Máriaffi Lajos (Marosszentgyörgy, 1894. szeptember 21.–Iglis [Innsbruck része], 1971. december 13.) erdélyi magyar politikus. Bécsben szerzett jogi oklevelet. 1918-ban Marosszentgyörgyön átvette megmaradt birtokai kezelését. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet alelnöke volt, a Romániai Magyar Népközösségen belül a sportot felügyelte, 1940-től erdélyiként a felsőház tagja. 1945 után Ausztriában telepedett le, az emigrációban az Unió csoport egyik alapítója volt.

Marinković, Pavle (Belgrád, 1866. július 15.– Vrnjačka Banja, 1925. július 11.) jogi tanulmányait Párizsban végezte el. A 1895 és 1898 között péterváradai és aténi szerb követ. 1900 és 1901 között szerb vallásügyi miniszter, majd 1901 és 1903 között Szófia-i követ. 1919-ben előbb erdészeti és bányaügyi, majd 1920-ig oktatási miniszter. Ezután 1921-ig ismét valóságügyi miniszter volt.

Marton Andor (Ják, 1886. február 6. – Becskerek, 1943. június 21.) Tanulmányait a magyaróvári gazdasági akadémián fejezte. Előbb Kassán volt tanár, majd 1884-től a Torontál megyei gazdasági egyesület főtitkára lett. 1918 előtt elsősorban a birtokpolitikával foglalkozott, s több szaklap, folyóirat munkatársa volt. Évtizedekig volt a Bánáti (Becskereki) Közművelődési Szövetség elnöke, anyagilag támogatta a magyar lapokat, a becskereki Torontál napilap felelős szerkesztője, Várady Imre egyik legszűkebb bizalmasa volt.

Matić, Svetomir (Kreljevo, 1870. november 24. – Újvidék, 1931. május 2.) A hadiakadémiát 1891-ben végezte el. Szerb, majd jugoszláv tábornok volt. 1930-ban nevezték ki bánná, azonban a következő év májusában váratlanul elhalálozott.

Matijević, Stipan (Szabadka, 1872 – Szabadka, 1939) jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1918. november 20-tól 1920. május 3-ig Szabadka polgármestere, majd ezt követően a város főjegyzője volt.

Maugham, William Somerset (Párizs, 1874. január 25. – Nizza, 1965. december 16.) angol származású regény- és drámaíró. Legjelentősebb műve az 1915-ben írt önéletrajzi regénye, az *Örök szolgaság* (*Of Human Bondage*), amelynek főhőse az árva, életszerető, szerelemre és kalandra vágyó Philip Carey, aki gyötrő szerelmi kapcsolatban vergődve egzisztenciálisan is a tönk szélére jutott. Maugham többi jelentős alkotása is alapvetően a megélt élményekből táplálkozott. Jelentősebb művei között tartják számon az 1919-ben megjelent *Ördög sarkantyúját* (*The Moon and Sixpence*), az 1944-es *Borotvaélén* (*The Razor's Edge*), az 1949-ben megjelent, s válogatott írásait tartalmazó *Egy Író jegyzetei* (*A Writer's Notebook*) kötetét.

Mayer Ottmár (Temesvár, 1911. november 11. – Szabadka, 1941. november 18.) Szüleivel 1917-ben költözött Szabadkára, a gimnáziumot 1930-ban végezte el. Budapesti egyetemi tanulmányait az anyagiak miatt kénytelen volt abbahagyni. Ezután Kolozsváron a református főiskolán folytatott teológiai tanulmányokat. 1935-től a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, a Híd folyóirat munkatársa, majd szerkesztője. 1941-ben előbb a jugoszláv, majd a magyar hatóságok is letartóztatták, 1941. november 18-án kommunista szervezkedés, szabotázsakciók, gyűjtogatás, szovjet ejtőernyősök fogadására tett kísérlet vádpontjaiban bűnösnek találták, s kivégezték.

Mesterházy Ambrus (Budapest, 1897. április 4. – Nyíregyháza, 1940. szeptember 22.) újságírói pályafutását Aradon és Temesváron kezdte, 1920-tól a *Bácsmegyei Napló* első munkatársa, a szociográfia egyik első művelője volt.

Milkó Izidor (Szabadka, 1855. február 5 – Szabadka, 1932. április 22.) jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1875-ben kezdett el publikálni. Elsősorban tárcákat, novellákat, útirajzokat írt. Első kötete 1881-ben jelent meg Mindenütt és sehol címmel Budapesten. Életében 14 kötetet adott közre. A világháború előtt a Szabadkai Zsidó Hitközség elnöke volt. Elnöksége alatt, 1902-ben épült meg a szabadkai szecessziós zsinagóga. 1920-tól a *Bácsmegyei Napló* irodalmi rovatának volt a főmunkatársa.

Milodanović, Šime (? 1856 – ? 1931) 1872-től a Monarchia hadseregében szolgált, 1911-ben ezredesként szerelt le. A szabadkai Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács megalapításának az egyik kezdeményezője, majd annak elnöke volt.

Mukits Simon (Szabadka, 1850 – ?) Pesten tanult jogot, majd Pest vármegye szolgálatába lépett. Rövidesen Szabadkára költözött, ahol ügyvédi irodát nyitott. A Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt helyi szervezetének az alapítója volt. Az 1901-ben országgyűlési képviselővé választották. 1918. október 31. és november 13. között a szabadkai Nezeti Tanács elnöke volt.

Munk Arthúr (Szabadka, 1886. május 25. – Szabadka, 1955. november 8.) orvosi diplomáját Budapesten szerezte. Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Fenyves Ferenc gyermekkori barátja. 1906-ban Csáth Gézával és Havas Emillel közösen írták a *Bácskai Hírlap* tárcarovatába a *Repülő Vuclidol* című szatírát. 1912 áprilisában a Fiume és New York között közlekedő Carpathia orvosa, a Titanic hajótöröttjeinek egyik első megmentője. A két világháború között orvosi magánpraxisából élt, a *Bácsmegyei Napló*, majd a *Napló* irodalmi rovatának egyik főmunkatársa volt. Legjelentősebb regénye *Hinterland* címmel 1933-ban jelent meg.

Nagy Ferenc (Bisse, 1903. október 8.–Herndon, Virginia, 1979. június 12.) kisgazdapárti politikus, Magyarország miniszterelnöke. Saját erejéből képezte magát, 1924-ben belépett az Egységes Pártba, 1928 és 1930 között a párt Baranya vármegyei alelnöke volt. Miután onnan kilépett, Tildy Zoltánnal megszervezte a Független Kisgazdapártot. 1930 és 1945 között annak főtitkára volt. 1939-ben Baranya vármegye listájáról lett országgyűlési képviselő. 1944. április 12-én a Gestapo letartóztatta. 1944. október 10-én szabadult, majd illegálisba vonult. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, 1945. augusztus 20-án az FKGP elnöke. 1945. május 11. és november 15. között újjáépítési miniszter, 1945. november 29. és 1946. február 5. között a Nemzetgyűlés elnöke. 1946. február 4. és 1947. május 31. között magyar miniszterelnök. 1947. május 28-án személyi

titkárát letartóztatták, őt június 1-jén Svájcban lemondásra kényszerítették. 1947. június 3-án az FKGP kizárta a pártból, október 7-én megfosztották állampolgárságától is. A Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója, 1955–1956-ban annak alelnöke. 1957-ben a strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács intézőbizottságának tagja, 1958-ban a Magyar Bizottság tagja volt.

Nagy Ödön (?–?) ügyvéd, a Magyar Párt szabadkai elnöke, 1928–1929-ben a Magyar Párt belgrádi országgyűlési képviselője, egy radikális párti képviselő helyét kapta meg. A harmincas években a Szántó féle hűségmozgalom tagja volt.

Nikić, Fedor (? 1894 – Újvidék, 1989. július 9.) szerb történész, jogász, politikus. A belgrádi, majd a szabadkai jogi egyetem tanára. Az integratív jugoszlavizmus híve. Több munkájában a kisebbségi kérdéssel, kisebbségi iskolapolitikával foglalkozott. A harmincas években oktatási miniszterhelyettes volt.

Pašić, Nikola (Zaječar, 1845. december 31. – Belgrád, 1926. december 10.) szerb politikus, a Radikális Párt alapítója, annak vezetője. 1891 és 1892 között először töltötte be a miniszterelnöki tisztséget. 1893 és 1894 között a szerb kormány oroszországi diplomataja volt. A Milan király elleni 1899-es merénylet után öt év fegyházra ítélték, de kegyelemmel azonnal szabadult. 1903-ig visszavonult a politikából. Aleksandar Obrenović meggyilkolását,

illetve a Karadorđević dinasztia hatalomra kerülése után, 1903-ban vette át a Radikális Párt vezetését. 1904-től egészen 1926-ban bekövetkezett haláláig előbb a Szerb Királyság, majd a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság miniszterelnöke volt. Belpolitikáját az erőteljes centralizáció, és a szerb szupremácia érvényesítése jellemezte.

Pavelić, Ante (Bradina, 1889. július 14.-Madrid, 1959. december 28.) horvát szélsőjobboldali politikus, Horvátország diktátora. Jogi tanulmányait Zágrábban végezte, fiatal korában csatlakozott a Horvát Jogpárthoz. 1921-ben a párt színeiben zágrábi önkormányzati képviselő lett, rövidesen a párt elnökévé választották. Politikai ideológiájának fókuszába a horvát függetlenséget állította. 1927-ben a Horvát Blokk képviselőjeként belgrádi parlamenti képviselő volt, felszólalásaiban a horvát függetlenségért szállt síkra, ügyvédként pedig a terrorizmussal vádolt macedónok jogi képviselőjét látta el. 1928-ban létrehozta a Horvát Honvéd (Hrvatski domobran) nevű fegyveres testületet, s fegyveres felkelésre szólított fel. 1929-ben előbb Olaszországba, majd Ausztriába emigrált. Az emigrációban Benito Mussolini támogatását élvezve szoros kapcsolatot épített ki a macedón VMRO terrorszervezettel. 1941. április 13-án tért vissza Horvátországba, és a német bábállam, a Független Horvát Állam vezére lett. A második világháború alatt a vezetése alatt álló Horvátországban véres kegyetlenkedéseket, népirtást követtek el a zsidó és a szerb lakosság ellen. A második világháború

után előbb Rómában, majd Argentínában élt, ahol Juan Perón elnök biztonszági tanácsadója volt. 1957-ben a kommunista Jugoszlávia titkosszolgálatára merényletet követett el ellene. A merényletet túlélte, majd Madridba költözött, ahol 1959-ben - vélhetőleg a merényletben szerzett sérülések következtében - hunyt el.

Petrović-Ćata, Jovan (? – ?) szabadkai szerb ügyvéd, a Bunyevác-Szerb Nemzeti Tanács titkára.

Petrović, Nastas (Čačak, 1867. november 5. – Belgrád, 1933. február 22.) a gimnáziumot és a filozófiai egyetemet Belgrádban fejezte be. 1892-ben Užicén tanárként kezdett el dolgozni, de politikai állásfoglalása miatt elbocsátották állásából. Parlamenti képviselővé először 1901-ben választották meg a Radikális Párt színeiben. A háborút követően a horvát-kérdésben komoly konfliktusai voltak Pačićyal, ami végül a kettejük közötti végleges szakításhoz is vezetett 1924-ben. Nastas ugyanis komoly kompromisszumot kívánt kötni Stjepan Radićyal. Először 1907–1908-ban töltötte be a szerb belügyminiszteri tisztséget, majd egy rövid ideig 1924-ben. Az 1925-ös választásokon még képviselővé választották, de politikai befolyása ekkortól kezdve folyamatosan csökkent.

Peyer Károly (Városlőd, 1881. május 9.–New York, 1956. október 25.) magyar szociáldemokrata politikus. Géplakatosnak tanult, a század-

fordulótól a szakszervezeti mozgalom, 1911-től a Szociáldemokrata Párt vezetőségi tagja. 1918 novemberében élesen ellenezte a szociáldemokraták beolvasását a Kommunisták Magyarországi Pártjába. A Károlyi-, majd a Berinkey-kormány bányügyi kormánybiztosa. A Tanácsköztársaság bukása után alakult ún. szakszervezeti Peidl-kormányban 1919. augusztus 1. és 1919. augusztus 6. között magyar belügyminiszter volt. Az 1919. november 24-én alakult koalíciós Huszár-kormányban munkaügyi és népjóléti miniszter volt. 1920. január 16-án lemondott és Ausztriába emigrált. 1921-ben hazatért, majd kulcsszerepet játszott az ún. Bethlen-paktum megkötésében. 1922 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták a Szociáldemokrata Pártból, utána az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1948. február 16-án a népbíróság kémkedés vádjával távollétében 8 évi fegyházbüntetésre ítélte. Az emigrációban a Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagja és bizottsági elnöke volt.

Pfeiffer Zoltán (Budapest, 1900. augusztus 15.–New York, 1981. augusztus 16.) kisgazdapárti politikus. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923-ban szerzett jogi diplomát, 1928-ban ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1931-től a Független Kisgazdapárt tagja, 1936-tól a párt ügyésze. 1943-ban jelentős szerepet játszott a Kisgazda Párt és a Szociáldemokrata Párt megegyezésének előkészítésében, amelynek egyik legfontosabb eleme a kommunistáktól való

távolságtartás volt. A nyilas hatalomátvétel után Bajcsy-Zsilinszky Endrével a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának egyik szervezője volt. 1945-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjává választották, az 1945-ös választások után az FKGP frakciójának tagja lett. 1947-ben kilépett a pártból és megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot. Az 1947-es választásokon pártja 49 mandátumot szerzett, de eredményüket a kommunisták bírósági úton megtámadták. 1947 novemberében mentelmi jogát felfüggesztették, ezt követően az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.

Pleszkovich Lukács (Szabadka, 1872. június 18. – Szabadka, 1927. november 22.) a szabadkai Népkör Magyar Művelődési Egyesület alapító tagja, az ellenzéki *Friss Újság* társszerkesztője volt. 1918-ban főispán-kormánybiztossá nevezték ki. Személyi konfliktusok és ideológiai ellentétek miatt nem vett részt a Magyar Párt alapításában, s 1922-ben a Népkör éléről is lemondott. Az impériumváltás után a mérsékelt szláv pártokkal való politikai együttműködést szorgalmazta, politikájának a fókuszában Vajdaság autonómiájának a kérdése állt. 1925-ben autonomista programmal a Pribičević nélküli Demokrata Párt listáján lett országgyűlési képviselő.

Popović, Milan L. (Pancsova, 1885. szeptember 16.–Újvidék, 1945. november 26.) szerb újságíró, politikus. Jogot és teológiát végzett, 1902 és 1914 között az Újvidéken megjelenő

Srpstvo (Szerbség) politikai napilap szerkesztője volt. 1925-től parlamenti képviselő, 1931-től a Dunai bánság szenátora, az Antibolsevista Liga alapítója és elnöke volt. Az impériumváltást követően az újvidéki *Nova Pošta* (Új Posta) szerb lap szerkesztője, 1942-től behívott magyar országgyűlési képviselő. 1942. július 15-én a zsabylai vérengzések és az újvidéki razzia ügyében felszólalt az Országházban. 1945 júliusában az OZNA ügynökei Budapestről Jugoszláviába hurcolták, majd az 1945. október 20-án indított első nagy népbírósági per egyik vádlottja volt Deák Leó főispán, Krámer Gyula felsőházi tag és Bajor Ferenc tábornok mellett. Popovićot a perben hazaárulás és a „magyar megszálló hatóságokkal való nyílt együttműködés” vádjával halálra ítélték és november 26-án kivégezték.

Pribičević, Svetozar (Kostajnica, 1875. október 26.–Prága, 1936. szeptember 15.) Horvátországban született szerb politikus, a Demokrata Párt kiemelkedő személyisége volt. A szerb–horvát–szlovén állam megalakulásakor előbb a belügyminiszteri, majd az oktatási tárcát vezette, az unitárius állam egyik leghevesebb szóvivőjeként a magyar és német kisebbség, illetve Stjepan Radić kérlelhetetlen ellenfelének számított. A húszas évek második felében azonban szembefordult Belgrád centralisztikus politikájával. Az 1929-ben bevezetett királyi diktatúra után letartóztatták, 1931-ig börtönben raboskodott. Ezt követően Prágába emigrált, ahol megírta a Sándor király diktatúrájáról szóló könyvét. Ott hunyt el 1936-ban.

Prokesch Mihály, ifj. (Szabadka, 1888 ?–Szabadka, 1986 ?) szabadkai ügyvéd, gyártulajdonos. A család vagyionát édesapja alapozta meg, aki a városban több bérpalotát is építtetett. Ügyvédként dolgozott, emellett az édesapja által 1886-ban alapított családi téglagyárat üzemeltette és a szabadkai Magyar Olvasókör (Népkör) egyik vezetőségi tagja volt. 1939-ben a Olvasókör körüli hatalmi harcokban a jobboldali erők hevesen támadták.

Prokopy Imre (Zombor, 1873. szeptember 8. – Budapest, 1944. június 1.) 1897-ben Zomborban nyitott ügyvédi irodát. 1919-ben Bács-Bodrog vármegyei főispánjává nevezték ki, azonban beiktatását a szerb hatóságok megakadályozták, Prokopyt internálták. 1922-ben a Magyar Párt főtitkára volt, 1927-ben a trianoni Magyarország területére költözött. 1929 és 1933 között a Genfben székelő Népszövetség titkárságra húsz petíciót juttatott el a délvidéki magyarság üldöztetésével kapcsolatban. 1941-ben súlyos betegként tért vissza szülővárosába, 1943-ban a Szenteleky Társaság ügyvezető elnöke lett.

Protić, Stojan (Kruševac, 1857. január 28. - Belgrád, 1923. október 28.), szerb politikus, a Radikális Párt egyik alapítója, az SZHSZ Állam első miniszterelnöke (1918. december 20-1919. augusztus 16.), Nikola Pašić pártbéli riválisa volt. Kettejük között az SZHSZ Királyság alkotmányával kapcsolatos belső viták során végleges szakításra került sor, mivel a mérsékelt

Protić ellenezte a totális centralizációval kapcsolatos pašići elképzeléseket. Saját alkotmány-tervezet is készített, melyben megmaradtak, sőt autonómiával rendelkeztek volna a történelmi kerületek. Független Radikális Párt néven új politikai csoportosulást alapított, azonban az új formációval nem sikerült a politikai életben megkapaszkodnia, s rövidesen meg is halt.

Pummer Sándor (Újvidék, 1899. augusztus 6.–Topolya, 1947. január 2.) topolyai ügyvéd, közjegyző. Jogi tanulmányait Szegeden végezte, az ügyvédi vizsgát Újvidéken tette le, majd Topolyán lett ügyvéd. 1938-ban államellenes tevékenység miatt letartóztatták, de felmentették. 1939 és 1944 között Nagy Iván közeli munkatársa volt. 1941-ben az Ötös Bizottság tagja, a topolyai, a kulai és a szabadkai körzet nemzetvédelmi bizottságának elnöke, Bács-Bodrog vármegye tiszteletbeli főügyésze, a topolyai levante egyesület díszelnöke, Topolya közjegyzője volt. 1946 augusztusában háborús bűnösnek halálra ítélték, és 1947 első napjaiban kivégezték.

Račić, Puniša (Andrijević, 1886. július 17 - Belgrád, 1944. október 16.) Az 1900-as évek elején a Fekete Kéz szerb titkosegység tagja volt. A szarajevói merénylet mellett ez az alakulat Nikola Petrović montenegrói királyt is megakartá gyilkolni. Račić 1911-től a szerb katonai kémelhárítás tisztje volt, 1917-től szoros kapcsolatban állt Nikola Pašić-tyal. A húszas évek első felében a Radikális Párt koszovói veze-

tőjeként számos köztörvényes bűncselekményt követett el. 1927-tők a Szerb Csetnikek Szövetségét irányította, s ugyanebben az évben lett parlamenti képviselő. A Radić elleni merényletet, mint a Fehér Kéz tagja, Sándor király utasítására követte el. Tettéért húsz év börtönbüntetésre ítélték. 1944 októberében a Belgrádba bevonuló partizánok halálra ítélték és kivégezték.

Radić, Stjepan (Trabajevo Desno, 1871. május 11. – Zágráb 1928. augusztus 8.) horvát politikus, a horvát parasztpárt első elnöke. Karlovacon (Károlyváros) magánúton érettségizett. Egyetemi tanulmányait a zágrábi jogi karon kezdte meg, majd Prágában és Bécsben folytatta tanulmányait. 1893-ban, majd 1895-ben is börtönbüntetésre ítélték, mivel bírálta Khuen-Héderváry Károly bán politikáját, illetve mert Zágráb belvárosában elégette a magyar zászlót. A Horvát Népi Parasztpártot (Hrvatska pučka seljačka stranka) 1904-ben bátyjával Antunnal alapította meg, mely 1920-ban változtatta meg a nevét Horvát Republikánus Parasztpártra (Hrvatska republikanska seljačka stranka). Az 1920-as években a szerb centralista pártok fő ellenfele. Bár 1925-ben kiegyezett Belgráddal, a tartós megbékélésre azonban nem került sor. 1928-ban a belgrádi parlamentben merénylet áldozata lett.

Radó Imre (Pécel, 1885. július 31. – Auschwitz, 1944.) próza és drámaíró volt. Első novellái 1905-ben a Pesti Hírlapban jelentek meg. 1909-ben költözött Szabadkára. A Bácsmezei Nap-

ló munkatársa, Fenyves Ferencsel és Dettre Jánossal a délvidéki kisebbségi magyar irodalom egyik úttörő kezdeményezője, szervezője. 1924-ben Dettre Jánossal közösen adta ki a Jugoszláviai magyar írók almanachját. Szentleky Kornél halála utána 1933-ban és 1934-ben, majd 1937 tavasza és 1940 ősze között a Kalangya című folyóirat egyik szerkesztője volt. 1930-ban írta meg az újvidéki zsidók történetét. Legismertebb regénye a Kalangyában 1933 és 1935 között folytatólagosan megjelent Mélypont alatt című műve.

Radványi-Radicsevich Sándor (?–Ausztrália, ?) a Nagy Iván tulajdonában álló újvidéki *Új Nép* napilap főszerkesztője, a Délvidéki Magyar Kultúrszövetség egyik vezetője volt. A háború után előbb Ausztriában, majd Ausztráliában élt, s rendszeres levelezést folytatott Nagy Ivánnal.

Rajić, Blaško (Szabadka, 1878. január 7. – Szabadka, 1951. január 3.) bácskai horvát pap, költő, irodalmár. 1902-ben szentelték pappá, 1907-től a Keresztény-Szocialista párt tagja volt. Az egyik radikális szónoka volt Bácskának a délszláv államhoz való csatolásának, részt vett a párizsi békekonferencián. 1920-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja, majd kiábrándulva a nagyszerb politikai koncepcióból, a Stjepan Radić vezette horvát politikai opcióhoz közelített. 1941-ben a magyar hatóságok Budapestre internálták. 1945-ben a bajai háromszögnek a jugoszláv államhoz való csatolása mellett kardoskodott.

Rajniss Ferenc Jakab (Bártfa, 1893. július 24.–Budapest, 1946. március 12.) magyar szélsőjobboldali politikus. Nagyváradon tanítóképzőt végzett, 1915-ben orosz fogságba esett. 1919-ben megszökött, de a finn hatóságok elfogták és halálra ítélték. 1922-ig Oroszországban volt börtönben, amikor magyar kommunistákért elcserélték. 1926-tól New Yorkban tanult, majd pénzügyi tanulmányait 1928-ban Londonban fejezte be. 1935-ben pártönkivüli képviselőként országgyűlési képviselővé választották. 1937-ben a náci Nemzeti Front tagja lett. 1939-ben átlépett a Magyar Élet Pártjába, majd az Imrédy Béla alapította Magyar Megújulás Pártba. 1944. október 16. és 1945. március 7. között a Szálasi-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt. 1946-ban háborús bűnösként halálra ítélték és kivégezték.

Reök Andor (Szeged, 1899. január 20. – Újvidék, 1944. novembere) tanulmányait Keszthelyen végezte, 1923-ban vette át a család tulajdonában lévő horgosi birtok vezetését. A harmincas évek második felétől a Várady-Deák-Strelitzky vonaltól jobbra álló, ugyanakkor mérsékelt magyar politikus volt. 1941 augusztusában Szabadka thj. város főispánjává nevezték ki. A bajai főispáni tisztséget is ellátó Reököt a német megszállás után leváltották. 1944 novemberében Újvidéken öngyilkosságát követett el.

Salló János (Petrozsény, 1906. december 29.–San Francisco, 1993. június 26.) magyar jogász, politikus.

1936 októberében Rajniss Ferencsel a nemzetiszocialista Nemzeti Front alapítója, amely 1940-ben beolvadt a Nyilaskeresztes Pártba. Az 1939-es választásokon a fővároson és annak környékén kívül Hódmezővásárhelyen, valamint Bács-Bodrog vármegyében és Baja város listáján indult, öt jelöltje az egyéni választókerületekben mandátumot nyert.

Sántha György (? – ?) orvos, 1922 és 1929 között az Országos Magyar Párt elnöke, azonban a párton belül a valós hatalom a Várady-Strelitzky-Deák hármasság kezében volt. 1940 novemberében a Magyar Közművelődési Szövetség díszelnöke, 1942-től magyar országgyűlési képviselő volt.

Schröder, Peter (Kerény, 1905. május 8.–Aichelau, 1988. augusztus 10.) bácskai sváb katolikus pap. Újverbáson, majd 1948-ig Apatinban volt plébános. A háború után Németországban telepedett le, jelentős szerepet játszott a kitelepített bácskai németek összefogásában. A háború után megalapított németországi Szent István település plébánosa volt 1965-ig.

Simokovich Rókus (Kishegyes, 1905. november 27.–Szabadka, 1941. november 18.) kommunista aktivista, kultúrmunkás. Könyvkötőszakmát tanult. A harmincas évek elejétől a Jugoszláv Kommunista Párt szimpatizánsa, majd tagja volt. 1936 és 1937 között a *Híd* folyóirat névleges főszerkesztője. 1941 novemberében kommunista szervezkedés, diverzánste-

vékenység előkészületének a vádjával halálra ítélték és 1941. november 18-án Szabadkán kivégezték.

Singer Béla (? 1890 – Szabadka, 1984) ügyvéd, a szabadkai magyar érzelmű zsidóság egyik tekintélyes tagja volt. Öccsét, Singer Adolfot 1941-ben a kommunista ellenállásban való tevékenysége miatt kivégezték.

Singer Bernát (Sátoraljaújhely, 1868. december 5. – Szabadka, 1916. június 21.) 1892-ben Budapesten avatták bölcsészdoktorrá, két évvel később pedig rabbivá. Nyolc évig Tapolcán élt, 1902-től haláláig Szabadkán volt főrabbi. Számos cikke jelent meg: az *Egyenlőségben*, a *Múlt és Jövőben*, az *Autonómiában*, a *Zsidó Szemlében*, a *Bácskai Hírlapban*, a *Bácsmegyei Naplóban*, a *Zemplén vármegyében*, valamint a *Tapolca és vidékében*. Az 1906 és 1908 között hat kötetben magyarul megjelent *A zsidók egyetemes története* című sorozat egyik munkatársa.

Stajić, Vasa (Homokrév, 1878. február 10.-Újvidék, 1947. február 10.) szerb író, filozófus. A háború előtt szocialista tanokat propagált, ezt követően a szerb nemzeti mozgalom egyik vajdasági vezéregyénisége volt. A háború után a Matica Srpska titkára, majd a Letopis folyóirat szerkesztője volt. 1944-ben csatlakozott a szerémségi partizánokhoz.

Stefanović, Žarko (Újvidék, 1876. szeptember 6 – Újvidék, 1952. június 21.) az újvidéki gimnáziumban

érettségizett, majd jogot hallgatott, s abból doktorált. Az impériumváltást követően az Élelmezési- és a Felújítási Minisztérium BBB osztályának vezetője. 1922. szeptember 2-a és 1925. január 29-e között Újvidék polgármestere volt.

Stern Lázár (Bácsstopolya, 1860 – ?) jogi tanulmányait Budapesten végezte, s ott is doktorált. A Magyar Országos Ügyvédszövetség egyik megalapítója, 1918-ig a nagybecskereki osztály elnöke volt. Jelentős szerepet játszott Torontál vármegye kulturális életében, az ottani Szabad Líceum egyik alapítója. A *Huszadik Század* folyóirat, 1918 után pedig a *Bácsmegyei Napló* munkatársa, a Nagybecskereki Zsidó Hitközség alelnöke, majd annak elnöke volt.

Stevan Ćirić (Karlóca, 1886. május 31. – Karlóca, 1955. június 25.) filozófiát és történelmet Bécsben tanult. A Radikális Pártban kezdett el politizálni, 1931-ben parlamenti képviselőnek választották, 1935 júniusától 1939 januárjáig az országgyűlés elnöke, illetve. 1934. december 20 és 1939. augusztus 26-ig oktatási miniszter volt.

Stojadinović, Milan (Čačak, 1888. augusztus 4. - Buenos Aires, 1961. október 26.) jogi tanulmányait Belgrádban végezte, közgazdasági doktorátust 1911-ben szerzett. 1922 és 1935 között három alkalommal töltötte be a pénzügyminiszteri tisztséget. 1935-től 1939-ig Jugoszlávia minisz-

terelnöke volt. Külpolitikájában kezdetben igyekezett elhárítani a német és olasz fenyegetést, azonban országa folyamatosan a Központi Hatalmak befolyása alá sodródott, s idővel maga is egyre többet vett át az olasz fasiszta hatalomgyakorlás technikájából. A horvát kérdésben merev álláspontot képviselt, 1939-ben az egyre nyilvánvalóbb vezéri ambíciói mellett ez okozta politikai bukását. Nemsokkal később internálták, a röviddel a háború kitérése után brit fogságba került. 1948-tól Argentínában élt. 1954-ben egyezményt kötött az emigrációban élő Ante Pavelićtyel, amely a második Jugoszlávia felosztását látta elő.

Stomfay Stitz János/ John Stomfay-Stitz (Nyitra, 1897. december 15.–Cleveland, 1985. november 1.) magyar politikus. Vegyészmérnöki tanulmányait Budapesten végezte, szakterülete a méhézet kémiaja volt. 1939 és 1944 között magyar országgyűlési képviselőként működött, és ezzel párhuzamosan 1942-től magántanárként oktatott a pécsi egyetem orvoskarán. 1945 után az Amerikai Egyesült Államokban, Cleveland környékén telepedett le. Az emigrációban Magyar Nemzeti Bizottmány egyik alapítója, az Unio tagja volt.

Strelitzky Dénes (Baja, 1888. július 3. – Szabadka, 1953. január 21.) Jogi tanulmányait Budapesten végezte, ezt követően Szabadkán nyitott ügyvédi irodát. A Magyar Párt egyik alapítója, a kisebbségi magyarok egyik jogi képviselője volt. A kisebbségi magyar

művelődési egyesületek, lapok és folyóiratok egyik oszlopos támogatója, működtetője. A harmincas években fontos szerepe volt a magyarországi titkos pénzügyi támogatások célba juttatásában is. A második világháború alatt nem vállalt közéleti szerepet.

Strelitzky Dénes (Baja, 1888. július 3. – Szabadka, 1953. január 21.) délvidéki magyar politikus, ügyvéd. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, ezt követően Szabadkán ügyvédeskedett. A Magyar Párt elnökségének tagja, Várady Imre és Deák Leó mellett a párt „kijáró” politikusaik az egyike, a párt jogvédő irodájának a vezetője, egy időben a Hírlap főszerkesztője. A mérsékelt politikus a visszacsatolás után nem vállalt politikai szerepet, 1945 után a szabadkai Népfront egyik kerületi alelnöke, a Magyar Közművelődési Közösség választmányának a tagja volt.

Šubašić, Ivan (Vukova Gorica, 1892. május 7. – Zágráb, 1955. március 22.) horvát politikus, Horvátország bánja. Zágrábban szerzett jogi oklevelet, majd ügyvédi irodát nyitott. 1939 és 1941 között horvát bán volt. 1941 és 1944 között a jugoszláv emigráns kormány tagjaként Londonban élt. 1945-ben az átmeneti jugoszláv kormányban külügyminiszter volt. Hamarosan lemondott, majd a közélettől visszavonult.

Sultész Ferenc (Újvidék, 1909. szeptember 12. – Ausztrália ?) újvidéki ügyvéd, térsztagyáros, Nagy Iván bará-

ti és bizalmi körének a tagja. 1941 augusztusától Újvidék város főügyésze, a Nagy Iván elnöksége alatt álló Újvidéki Ügyvédi Kamara választmányi tagja volt. A második világháború után előbb Salzburgban, majd Ausztriában élt.

Sulyok Dezső (Simaházapuszta, 1897. március 28.–New York, 1965. május 18.) magyar kisgazda politikus. Az első világháborúban az olasz és az orosz fronton harcolt. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1924-ben Pápán ügyvédi irodát nyitott. 1926 és 1931 között a kormányt támogató Keresztény Szociális Gazdasági Párt választmányi tagja. 1931-től rövid ideig a kormányzó Egységes Pártban politizált. 1935-ben a kormánypárt támogatásával nyert országgyűlési mandátumot. 1938-ban az országgyűlésben ő tette szóvá Imrédy zsidó származását. 1939 és 1944 között ismét országgyűlési képviselő, elutasította a szélsőséges nézeteket. 1943-ban a Független Kisgazdapárt polgári tagozatának a társelnöke lett. 1944 áprilisában letartóztatták, Mindszety József intervenálására szabadon engedték. A nyilas hatalomátvétel után bujkált. 1945-ben az Ideiglenes, majd a Nemzetgyűlés tagja lett. A Népbíróságon az Imrédy-per vádlója volt. 1946 márciusában kizárták a Kisgazdapártból, 1947 szeptemberében előbb Ausztriába, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1949 és 1950-ben a Nemzeti Bizottmány Végrehajtó Bizottságának a tagjaként a belügyi osztály vezetője. 1950-ben kilépett az MNB-ből, majd az Amerikai Magyar Népszava szerkesztője lett.

Szabados/Sabados V. Zoltán (? , 1900–Los Angeles, 1978. szeptember 17.) újságíró, szerkesztő. 19 éves korában vándorolt ki Amerikába. 1920-ban a *Saint Louis és Vidéke* munkatársa volt. 1924-ben megalapította a *Philadelphiai Függetlenség* című lapot Philadelphióban. 1926-ban szerkesztőtulajdonosa volt a *Norwalki Hírlapnak*. 1931-ben telepedett át Los Angelesbe, ahol házasságot kötött Vitéz Olgával. 1937-ben vásárolta meg az alig pár száz előfizetővel rendelkező Califómiai Magyarorságot Réthy Józseftől. Ezidőtől kezdve a hetenként rendszeresen megjelenő lap összefűzte a szétszórtan élő dél-kaliforniai emigrációt. Célkitűzése és irányvonala elsősorban a helyi egyházi-, egyesületi- és társadalmiélet híreinek közlése és előmozdítása volt. Sabados jelen volt az egyházak és egyesületek alapításánál. Nevéhez fűződnek el az első magyar rádióadások Los Angelesben; 1950-ben megalapította a Magyar Melódiák Rádió Clubját. Az ő terve és gyűjtésének eredménye volt az Exposition Parkban levő Finta Sándor szobrászművész Kossuth szobrának a felállítása. A magyar újságkiadás mellett biztosítási ügynökként dolgozott. 1962 és 1963-ban a Los Angeles-i Közlekedési Társaság alelnöke volt.

Szántó (Schlesinger?) Gábor (Budapest, 1882 ?–Belgrád, 1957. április 29.) délvidéki magyar politikus. Orvosi tanulmányait Budapesten végezte. 1914-ben költözött Szabadkára. A zsidó származású Szántó volt 1930-ban a belgrádi kormánypárt, a Jugoszláv Egységmozgalom magyar

szervezeteinek a megalapítója. 1931-ben előbb szabadkai önkormányzati, majd országgyűlési képviselő. Hogy Belgrád ellensúlyozza Prokopy Imrénnek a délvidéki magyarság helyzetével a genfi Népszövetséghez beadott beadványait, Szántóval megalapíttatta a kormányhoz lojális Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Ligát. 1931 decemberében Szántó ugyan találkozott az egykori Magyar Párt prominens vezetőivel, azonban a Belgrád támogatását élvező politikus és a Budapestről instruált egykori Magyar Párt tagjai között nem jött létre érdemi együttműködés. 1935-ben ismét parlamenti képviselővé választották, 1938-ra azonban Belgrádban elszigetelődött, helyét Fodor Gellért horgosi vállalkozó vette át. Az országos politikából való kiszorulásért 1939-ben a szabadkai városi tanácsi tagsággal kárpótolták. Későbbi életútjáról nincsenek adataink.

Szántó Róbert (Verbász, 1891. február 9 – Budapest, 1941. június 28.) teológiai tanulmányait Pozsonyban végezte, majd a budapesti Deák téri evangélikus templomban volt lelkész. A Magyar Párt egyik alapítója volt, majd a párt hivatalos sajtóorgánumának, a Hírlapnak a főszerkesztője. 1928-ban a Vajdasági Írás folyóirat egyik szerkesztője Szenteleky Kornél, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Kohlmann Dezső és Draskóczy Ede mellett. 1929-ben a jugoszláv hatóságok kiutasították az országból, Budapesten telepedett le, ahol a Délvidéki Revíziós Liga egyik vezetője lett. Életét egy vallási fanatikus oltotta ki 1941-ben.

Székely Áron (? 1874 – Szabadka, 1948) ügyvéd, a Magyar Párt alapítója, a párt vezetőségének a tagja, a párt programjának egyik kidolgozója. Bár túlélte a holokausztot, családtagjai közül sokan lettek annak áldozatai.

Székely Zoltán (Szabadka, 1887 – Auschwitz, 1944. június 2.) szabadkai ügyvéd, Székely Áron testvére.

Szegedi Emil (Szeged, 1907. május 1. – Budapest, 1980. május 24.) a harmincas évektől 1941-ig az akkor kényszerűségből már csak *Napló* munkatársa. 1943-tól Budapesten élt. 1945 és 1949 között a *Szabad Nép*, 1949-től a *Magyar Nap* napilap, 1951-től a *Magyar Fotó* munkatársa. 1956-ban a Magyar Fotóművészek Szövetségének egyik alapítója lett.

Szenteleky Kornél (Pécs, 1893. július 27 – Szivác, 1933. augusztus 20.) orvosi oklevelet 1916-ban Budapesten szerzett. Első cikkei, novellái az *Új Időkben* és a *Hétben* jelentek meg. Az 1920-as évek első felében a *Bácsmegyei Napló* munkatársa. 1928-tól a *Vajdasági Írás*, majd a *Mi Irodalmuk* szerkesztője. 1932-ben a *Kalanyia* irodalmi folyóirat alapítója.

Szilárd Marcell (Trencsén megye, 1898 körül–New York, 1963. június) zsidó származású pozsonyi magyar ügyvéd, a felvidéki magyar zsidók egyik szellemi és politikai vezetője, előbb a Keresztényszocialista Párt politikusa, majd a csehszlovákiai Egyesült Magyar Párt Jogvédő Irodájának

az elnöke, a párt pozsonyi irodájának a főtítkára, és annak pártigazgatója volt. 1938 szeptemberében, majd 1939 márciusában a csehszlovák hatóságok letartóztatták. A második világháború után Eszterházy János védőügyvédje volt. Valamikor az 1940-es évek második felében New Yorkban telepedett le. Az emigrációban a Csehszlovákia Magyarok Nemzeti Bizottmányának egyik alapítójaként és főtítkaraként 1952-ben a felvidéki magyarságot sújtó sorozatos jogfosztásokat feltáró, azokat dokumentáló memorandumot nyújtott be az Egyesült Nemzetekhez.

Szlezák Rezső (??? – ???) Az ügyvédként dolgozó Szlezák 1920. december 12-től 1923. április 30-ig volt az újvidéki Délbácska napilap főszerkesztője. A Fáth Ferenc apátplébános köréhez tartozó Szlezák a Magyar Párt jobboldali szárnyának volt a tagja.

Szombathelyi (Knausz) Ferenc (Győr, 1887. május 17.–Pétervárad, 1946. november 4.) német származású magyar katonatiszt. 1916-ban és 1917-ben az erdélyi arcvonalon harcolt. 1919-ben a Vörös Hadsereg főparancsnokságán a hírszerző és a kémelhárító osztályon a délszláv nyilvántartást vezette. 1922-ben vezérkari őrnaggyá, 1926-ban alezredessé léptették elő. 1933-ban a szombathelyi 3. vegyesdandár vezérkari főnöke. 1937-ben tábornagy, 1938 októberétől a Honvéd Vezérkar főnökének helyettese. 1939-ben altábornagy, 1941. szeptember 6-tól vezérkari főnök, 1941. november 1-től vezérezredes. Szigorú vizsgálá-

tot, majd hadbírószági eljárást indított az újvidéki vérengzés fő felelősei ellen. 1944. április 19-én leváltották, októberben a Honvéd Vezérkar főnökének bírósága elé állították. A nyilasok letartóztatták, majd Sopronkőhidára vitték. 1946. május 22-én a budapesti Népbíróság életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte, ezután kiadták Jugoszláviának, ahol látszatper keretén belül halálra ítélték és kivégezték. 1994. március 16-án a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága bűncselekmény hiányában a vádak alól felmentette, s hatályon kívül helyezte a Népbíróság 1946-os ítéletét. Szerbiában, akárcsak Deák Leó esetében, a mai napig nem történt meg perújrafelvétele és a rehabilitálása.

Takács Ferenc (Akasztó, 1894. június 29.–Péterréve, 1944. november 19.) katolikus pap. 1918 májusában szentelték pappá, 1926-ban Szegeden kánonjogból szerzett doktorátust. Soltvadkerten, Péterrévén, Szabadkán, Óbecsén és Újvidéken plébánosként szolgált. 1934-ben a jugoszláv hatóságok kiutasították. 1936-ban tért vissza Péterrévére. 1941. december 29-én Bács-Bodrog vármegye törvényhatósági tagjává nevezték ki, 1942-től magyar országgyűlési képviselő volt. 1944. november 19-én a partizánok bírósági tárgyalás nélkül agyonlőtték.

Teleki Béla gróf (Kolozsvár, 1899. május 16.–New York, 1990. február 7.) erdélyi földbirtokos, jogi tanulmányait a kolozsvári Ferenc József Tудо-

mányegyetemen végezte. 1936-ban az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alelnöke. 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő, az Erdélyi Párt alapítója, majd elnöke. 1944-ben a kolozsvári Magyar Tanács egyik kezdeményezője. A szovjetek letartóztatták, majd átadták a magyar politikai rendőrségnek. 1945 októberében került szabadlábra, 1947-ben emigrált. Az Amerikai Egyesült Államokban élt, haláláig az elszakított magyar nemzettestek kérdéskörével foglalkozott.

Teleki Mihály gróf (Budapest, 1896. április 20.–London, 1991. augusztus 20.) magyar politikus, Magyarország földművelésügyi minisztere. 1938. november 15. és 1940. december 20. között földművelésügyi miniszter. 1944 nyarától a Magyar Élet Párt elnöke, a háború után emigrációban élt.

Temple Rezső (Budapest, 1874. április 19. – Budapest, 1945. január 25.) A háború előtt a belügyminisztériumban dolgozott. 1917-ben a közéleti minisztérium osztályfőnöke, majd Temes-Krassószörény-, Csanád és Torontál vármegye közéleti miniszter volt. 1926-ban országgyűlési képviselővé választották. 1945 januárjában Buda ostroma során vesztette életét.

Tiller Tímár Ferenc (Gombos, 1911. augusztus 28.–Szabadka, 1944. november 6.) délvidéki magyar újságíró. 1929-től a *Napló* újságírója volt. 1941 áprilisától a *Hírlapban*, majd a

Délvidéki Magyarságban dolgozott, a *Kalangya* szerkesztője volt. 1944. november 6-án a partizánok letartóztatták, s még aznap ítélet nélkül agyonlőtték.

Tomić, Jakov Jaša (Versec, 1856. október 23. – Újvidék, 1922. október 22.) Bécsben és Prágában orvosi tanulmányokat folytatott, de diplomát nem szerzett. 1881-től a Radikális Párt központi lapjának, a *Samouprava* (Önrendelkezés) munkatársa lett, 1884-től az újvidéki *Zastava* (Zászló) lap főszerkesztője volt. Cikkeiben erőteljes antiszemita felhangok domináltak. 1890. január 4-én gyilkosságot követett el Mišo Dimitrijević ellen. Államellenes tevékenységek miatt 1891 és 1896 között a váci fegyházban raboskodott. Az 1918. november 25-i újvidéki „Nagy Nemzetgyűlés” egyik fő szervezőjeként a Vajdaság Szerbiával, s nem a Szlovén–Horvát–Szerb Állammal való egyesülése mellett szállt síkra.

Toncs Gusztáv (Szegvár, 1859. november 28. – Budapest, 1938. november 26.) 1881 és 1909 között Szabadka egyik legműveltebb gimnáziumi tanára, a város egyik fő művelődési szervezője, a helyi lapok külső szervezője és a Szabadkai Líceum egyik irányítója, előadója volt. Kosztolányi Dezsőt is ő serkentette az irodalmi pályára.

Tóth Ferenc (? – 1955) becskerek-i kisiparos, fazekasmester, A Magyar Párt és a magyar kulturális élet aktív résztvevője volt. 1939-től a becskerek-i Népiroda titkára volt.

Törley Bálint (Szabadka, 1885. ?? – Budapest, 1940. december 11) A Kassai Gazdasági Akadémián szerzett oklevelet. A Magyar Párt egyik alapítója volt. Később Magyarországra távozott. 1938-ban kereskedelmi és közlekedésügyi államtitkárrá nevezték ki. 1939-1940-ben a MÉP tagjaként Veszprém város országgyűlési képviselője volt.

Trifković, Marko (Belgrád, 1864. szeptember 6.–Belgrád, 1928. július 26.) jogi tanulmányait Belgrádban, Berlinben és Zürichben folytatta. 1906-tól szerb igazságügyminiszter. 1919 júliusa és szeptembere között szerb miniszterelnök, 1918 novemberében és decemberében belügyminiszter, ezután igazságügyi miniszter majd az országgyűlés elnöke volt.

Trischler, Josef (Boróc, 1903. március 20. –?, 1975. december 18.) német kisebbségpolitikus, a jugoszláv parlament tagja, a Német Gazdaszövetség egyik vezetője. 1942 és 1944 között a magyar parlament felsőházának a tagja. 1944 augusztusában a bácskai németekből megszervezte a Heimat-Schutz fegyveres alakulatokat. A háború után a Bundestag képviselője, a kitelepített dunai svábok egyik vezetője volt.

Ugron Gábor (Marosvásárhely, 1880. január – Bakonybél, 1960. október 27.) 1918. március 6-tól Erdély királyi biztosa. 1918. november 19-én a Székely Nemzeti Tanács egyik megalapítója. 1919-ben a Szabadelvű

Párt egyik alapítója, 1920 februárjától országgyűlési képviselő volt. A két világháború között számos köztisztviséget látott el. 1944 októberében a Gestapo letartóztatta. A kommunista hatóságok 1951-ben Jászboldogházára telepítették ki.

Ullein-Reviczky Antal (Sopron, 1894. november 8.–London, 1955. június 13.) magyar diplomata. A bécsi Konzuli Akadémián tanult, majd Debrecenben jogi oklevelet is szerzett. 1919 és 1923 között a bécsi magyar követségen dolgozott. 1923 és 1929 között Párizsban, 1929 és 1935 között Törökországban szolgált, 1935 és 1938 között zágrábi konzul volt. 1939 és 1943 a Külügyminisztérium összevont sajtó- és kulturális osztályának vezetője volt. Ellenezte a német orientációt. 1943-ban stockholmi követ, részt vett a kiugrási tárgyalásokban. A német megszállás után követi megbízatása alól felmentették, állampolgárságától megfosztották. Előbb Isztanbulban, majd Genfben, később Párizsban, Londonban élt. A Magyar Nemzeti Bizottmány londoni képviselője volt.

Vadász Pál (Baja, 1874 – ? 1944) szecessziós építész, Szabadkán több bérpalota tervezője. Jelentős szerepe van a belváros szecessziós képének a kialakításában.

Vámos János (Zenta, 1887. december 26.–München, 1958. február 25.) zentai gimnáziumi tanár, 1941-ben a magyar katonai közigazgatás idején a közellátási osztály vezetője,

az ún. Tíz-es bizottság tagja, kinevezett polgármester, 1942 és 1944 között behívott országgyűlési képviselő, majd a nyilas hatalomátvétel után a csonka-parlament, az ún. Törvényhozók Nemzeti Szövetségének tagja. A háború után háborús bűnösnek nyilvánították. Az 1947. augusztus 20-i altöttingi országgyűlés egyik résztvevője, egyik jegyzője volt. Németországban telepedett le.

Várady Imre (Katalinfalva, 1867. március 11.–Nagybecskerek, 1959. március 6.) délvidéki magyar ügyvéd, politikus. Jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd Becskereken nyitott ügyvéd irodát. 1905-től az ellenzéki Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője. Ebben az időben jó kapcsolatot épített ki a délvidéki szerbekkel, 1914-ben ő látta el a letartóztatott és internált szerbek jogvédelmét. Az impériumváltás után a Magyar Párt egyik alapítója, annak legbefolyásosabb, mérsékelt politikusa. 1927-től országgyűlési képviselő, 1939-ben jugoszláv szenátor volt. A második világháború alatt nem folytatott politikai tevékenységet, 1945-ben rövid tisztségvállalás után véglegesen visszavonult a közélettől.

Várady József (Nagybecskerek, 1912. január 16. – Nagybecskerek, 1988. április 30). Várady Imre fia, ügyvéd. A harmincas évek közepétől apja ügyvédi irodájában dolgozott. Tevékeny szerepet játszott a magyarság kulturális, politikai ügyeinek a jogi intézésében, képviselőletében.

Varga Béla (Börcs, 1903. február 18.–Budapest, 1995. október 13.) katolikus pap, magyar politikus. Teológiai tanulmányait Győrött és Veszprémben végezte. 1929-től Balatonboglár plébánosa, 1937-től a Független Kisgazdapárt alelnöke. 1939 és 1944 között országgyűlési képviselő. 1945 áprilisában az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, majd novemberétől nemzetgyűlési képviselő. 1946. február 7-én az Országgyűlés elnökévé választották. 1947. június 2-án letartóztatása elől az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A Magyar Nemzeti Bizottmány elnöke, 1951-ben a Szabad Európa Rádió egyik elindítója. 1990-ben a szabadon választott magyar országgyűlés alakuló ülésén mondott beszédet, 1991-ben hazatelepült.

Vértessy Károly (Nagykároly, 1896. május 17.–?) különítményes, magyar jobboldali politikus. A bécsúj-helyi katonai akadémián végzett, az első világháborúban súlyosan megsebesült. A Tanácsköztársaság alatt ellenforradalmi szervezkedés vádjával letartóztatták, 1919 júniusában megszökött, majd a Prónay-különítmény tagja volt. 1925-ben vitézzé avatták. A második világháború alatt a Pharmacia Gyógyszerészeti Gyár Rt. igazgatója volt. 1945-ben a Független Kisgazdapárt színeiben nemzetgyűlési képviselővé választották. A budapesti néppüyzség 1919-es szerepe miatt vizsgálatot indított ellene. 1946 novemberében kizárták az FKGP-ből, majd Párizsba szökött. 1947. július 4-én megfosztották képviselői mandátumától. 1949 és 1956 között a Magyar Nemzeti Bizottmány tagja.

Vidor Imre (Szeged ? – Budapest, 1937) októbri emigránsként került Szabadkára. Több regényt is jelentetett, 1930-ban *Vándor a nagy úton* című regénye elnyerte a Napló-díjat. 1929-ben Budapesten a *Magyar Zsidó Lexikon*ban jelentette meg a szabadkai zsidók hiteles történetét, majd a következő évben adták ki a *Zsidókérdés zsidószemzőgből* című munkáját. Számos írása jelent meg a *Kalanyában* is. A húszas években a Szabadkai Zsidó Hitközség főtitkára volt.

Vilt Vilmos (? 1875 – 1939) orvos, az újvidéki jódfürdő alapítója és igazgatója, a *Délbácska* napilap egyik kezdeményezője. A Magyar Párt helyi vezetője, 1927 és 1929 között városi képviselő, a Belvárosi Katolikus Kör díszelnöke.

Vladár Gábor (Bia, 1881. október 14.–Budapest, 1972. július 19.) jogász, Magyarország igazságügyi minisztere. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1918-tól az Igazságügyi Minisztériumban miniszteri titkár, majd a magánjogi, később a törvényelőkészítő ügyosztály vezetője volt. 1944. augusztus 29. és 1944. október 16. között Magyarország igazságügyi-minisztere volt. Miniszterként személyesen vett részt Bajcsy-Zsilinszky Endre, Tildy Zoltán és Peyer Károly kiszabadításában, de szerepet játszott a zsidómentésben is. A nyilas hatalomátvétel után bujkálnia kellett. 1951-ben a családjával együtt kitelepítették.

Vlaškalin, Milorad (Szerb Párdány, 1890. május 26. – Törökbecse,

1984. december 27.) jogi tanulmányait Budapesten végezte. Az impériumváltás után előbb torontáli főispán, majd a Belügyminisztérium BBB ügyosztályának vezetője, 1939-től minisztersegéd volt.

Völgyi János (Szabadka, 1880 – Szabadka, 1944) 1905-től a szabadkai közigazgatásban dolgozott, 1918-ban Szabadka főjegyzője volt. 1922-ben a Varga György-féle kémperben a jugoszláv hatóságok elítélték, majd Magyarországra menekült. 1941-ben tért vissza szülővárosába, s lett a város polgármestere. Völgyi nevéhez elsősorban a polgári közigazgatás kiépítése kötődik. 1943. augusztus 31-én nyugdíjazták, helyére Székely Jenőt nevezték ki. 1944 októberében a partizán hatóságok a Zentai úti vesztőhelyen kivégezték, s tömegsírba temették.

Vukov Lukács (Szabadka, 1887. november 11. – Szabadka, 1957. június 30.) a Monarchia éveiben a szabadkai lapok munkatársa volt, 1920-tól a *Bácsmezei Naplónál* dolgozott. 1921-től a *Hírlap* felelős szerkesztője lett. 1923-ban a *Hírlapban* hozta nyilvánosságra a Magyar Párt és a Radikális Párt közötti tárgyalásokat, s emiatt heves vitába keveredett Fenyves Ferencsel. 1927-ben *Föld* címmel saját lapot indított, a következő évben azonban Budapestre emigrált. 1941-ben tért vissza Szabadkára, jelentősebb közéleti szerepet nem vállalt. Nyomorúságos körülmények között, elhagyatva és teljes magányban, szülővárosa szegényházában hunyt el.

Vukovich Gerő (Csonoplya, 1894–München, 1956. szeptember 23.) ügyvéd, bunyevác politikus. Budapesten szerzett jogi oklevelet, 1921-ben Zomborban nyitott ügyvédi irodát. A Bunyevác–Sokác Pártban kezdett el politizálni, amely később beolvadt a Stjepan Radić vezetése alatt álló Horvát Parasztpártba. Az 1930-as évektől anyagilag támogatta a Zágrábi Magyar Egyetemi Hallgatók Kultúregyesületét. 1942. február 9-től behívott délvidéki magyar országgyűlési képviselő volt. 1944 novemberében követte a Törvényhozók Nemzeti Szövetségét Sopronba, majd onnan 1945 tavaszán Bajorországba távozott. A háború után a nyugati szövetségesek nem adták ki sem Magyarországnak, sem Jugoszláviának.

Weiss Manfréd (Pest, 1875. április 11. – Budapest, 1922. december 25.) magyar nagyiparos, a Weiss Manfréd Vasművek alapítója, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatósági tagja, a Gyáriparosok Országos Szövetségének az elnöke volt.

Živković, Petar (Negotin, 1879. január 1. - Párizs, 1947. február 3) A katonai akadémiát Belgrádban végezte. A Dragutin Dimitrije Apis vezette Fekete Kéz nacionalista szervezet tagjaként vett részt 1903-ban az Aleksandar Obrenović király elleni katonai puccsban és az uralkodó meggyilkolásában. Az időközben túlhatalomra szert tett Apis ellensúlyozására 1912-ben megalapította a Sándor trónörökösöz hű Fehér Kéz titkosegységet,

amely rövidesen a Karadorđević dinasztia elitegysége lett. 1916-ban az egyik főszereplője volt az időközben a szerb titkosszolgálatot irányító, s jelentős befolyással bíró Apis letartóztatásának, majd 1917-es kivégzésében. Ugyanebben az évben a Királyi Gárda parancsnokává nevezték ki. 1929. január 6-a és 1932. április 4-e között a Jugoszláv Királyság miniszterelnöke volt. 1941-ben emigrált, a háborút követően az újra létrejött Jugoszláviában berendezkedő kommunista hatalom ellen szervezkedett. A kommunista hatóságok 1946-ban távollétében halálra ítélték, 1947-ben Párizsban hunyt el.

Županski, Slavko (Melence, 1889 – Becskekerek, 1959) jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1907-ben Becskereken nyitott ügyvédi irodát. 1918. november 17-én ő fogadta a Nagybecskerekre bevonuló szerb hadsereget. 1918 decemberétől 1919 szeptemberéig Temes–Torontál vármegye főispánja volt. Az impériumváltás után a Radikális Párt helyi szervezetének az elnöke volt. Nevéhez fűződik Karadorđević Péter király szobrának felállítására, 1938-ban az ún. felszabadulás 20. évi ünnepségének, valamint az 1941. március 27-i tüntetések megszervezése. Az impériumváltás után a Radikális Párt helyi szervezetének az elnöke volt. 1944-ben a Népfront területi bizottságának az elnöke volt, Vajdaság Autonóm Tartomány és Szerb Népköztársaság közgyűlésének a helyettese, 1947-től a Vajdasági ügyvédi Kamara elnöke volt.

A kötetben szereplő tanulmányok

I.	
Szabadka végnapjai (1918. október–december)	7
II.	
Ez történt a Bácskában (1918. október – 1918. november)	25
III.	
Kék- és vörösteror	
Nyers erőszak és intézményesített terror a Délvidéken (1919–1925)	37
IV.	
Oktatáspolitikai a Délvidéken – a magyar iskolarendszer leépítése és felszámolása az impériumváltás első szakaszában (1918 – 1925)	55
V.	
A pusztítás kultúrharca	
A szabadkai magyar színjátszás története 1918 és 1925 között	75
VI.	
Új magvetők	
Kisebbség- és közösség-szervezés: a Bácsmegyei Napló helye és szerepe a délvidéki magyarság eszme-, politika- és kultúrtörténetében (1918–1925)	95
VII.	
„A lélekzetvételünknek is tiszta szándékunknak kellett lennie, hogy a gyanunak árnya se érhesen bennünket”	
Egy délvidéki (konceptiós) kémper rekonstrukciója (1922–1924)	113

VIII.

„Elindult a birnámi erdő...” Kivándorlás a Délvidékről 1923 – 1925	127
---	-----

IX.

Viharban A Magyar Párt története a Délvidéken 1923 – 1925.	143
--	-----

X.

A jog erejével, az igazság fegyverével Kisebbség és közösségszervezés, a délvidéki magyar jogászok története (1918–1941) ...	161
---	-----

XI.

„Kik leszakadtunk a magyar impérium törzséről” A szabadkai zsidóság 1918 és 1941 között	207
--	-----

XII.

„A lány elém dobta Somerset Maugham könyvét, az Örök szolgaságot” Számok, statisztikai adatok, tények a szabadkai gettóról (1944. április 27. – 1944. június 16.)	269
---	-----

XIII.

Egy ellentmondásos délvidéki magyar politikus életútja Dr. Nagy Iván (1904–1972) életrajza	293
Életrajzi adatok – Személynévmutató	349

CIP - Каталогизacija у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

94(=511.141)(497.113)"19"

DÉVAVÁRI, Zoltán, 1977-

Életjelek a ködben : válogatott tanulmányok a délvidéki magyarság 20. századi történelméből / Dévavári Zoltán. - Szabadka : Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, 2023 (Szabadka : Grafoprodukt). - 400 str. ; 23 cm

Tiraž 100. - Bibliografija uz tekst.

ISBN 978-86-81960-25-7

a) Мађари -- Историја -- Војводина -- 20. в.

COBISS.SR-ID 135635209

A szerző történetírásunk középgenerációjának sokat publikáló, elismert kutatója. Kutatásai elsősorban a délvideki magyarok 20. századi történetére fókuszálnak. Jelen tanulmánykötete is érdeklődésének ezt az irányát tükrözi. A kézirat 13 tanulmányt, pontosabban 11, különböző folyóiratokban már korábban megjelent tanulmányt és két könyvrészletet tartalmaz.

Déavári úgy válogatta össze e kötet tanulmányait, hogy azok egységes egészet alkotnak. Az olvasó a magyar államhatalom összeomlásától, a szerb hatalom kiépülésének kezdetétől a világháború végéig kísérheti végig a délvideki magyarok történetének egy-egy aspektusát. A kisebbségi lét olyan fontos kérdéseit tárgyalja, elsősorban az ottani magyar sajtó (Bácsmezei Napló, Hírlap, Torontál) segítségével, mint például az új hatalom erőszakos kiépítése, a politikai szervezkedés belső és országos körülményeinek formálódása, a magyarság vezetői elleni terror, a Varga-féle kémper, a magyarok kivándorlásának okai, a magyarokkal kapcsolatos iskola-és kultúrpolitika stb. A kötet tanulmányainak jó része tehát a hódítók göggyéről, a „másik” démonizálásáról, közösségi emlékezetének, etnikai tudatának, tárgyi, szellemi kultúrájának elpusztításától szól.

Új témát emel be a téma kutatásába akkor, amikor egy sajátos réteg, a délvideki jogászok kisebbség-szerzésben játszott szerepét elemzi. De felhívom a figyelmet a szabadkai zsidóság kapcsán írott két tanulmányra is, amelyek gazdag levéltári forrásokon alapulnak. Különösen azért, mert egyrészt itt elemzi a zsidóságon belüli szellemi, politikai kiütékesést, illetve erősíti meg azt az általa egyéb írásaiban is kifejtett kutatási eredményét, amely az oktobrista emigráció, és különösen a szabadkai zsidóság kisebbségi kiütékesésben, szervezkedésben játszott kezdeményező szerepére utal.

Az utolsó tanulmány Nagy Iván délvideki jobboldali kisebbségpolitikus pályáját mutatja be, amely lényegében Nagy Iván 1945 utáni emigrációban keletkezett iratait közlő kötetének életrajzi tanulmánya. Ennek kapcsán szeretném kiemelni, hogy Déavári tárta fel és közölte a jugoszlávok által a háború után halálra ítélt Nagy Iván külföldön lappangó iratait. Ezáltal lehetővé vált, hogy Várady Imre bánáti kisebbségpolitikus után egy másik, két világháború között tevékenykedő délvideki kisebbségpolitikus „elhalt hangja”, elsősorban emigrációs tevékenysége is felhangozhat a múlt homályából.

A szerző a kisebbségtörténetet beilleszti a formálódó SHS Királyság belpolitikai viszonyaiba, a magyar kormányok politikájáról ehhez lépet kevesebb szó esik. De nemcsak Belgrád hatalmi manipulációit ismerhetjük meg. Erőteljes vonásokkal írja le a magyarságon belüli politikai törésvonalakat is, a jobboldali/keresztény, a közepes/liberális, és a jugoszláv politikai pártokban felolvadni szándékozó áramlatokat.

Déavári nemcsak a Nagy Iván életrajzában foglalkozik a személyiség történelemben játszott szerepével, de többi tanulmányában is sikerül felvillantania az abban szerepet játszó embert. Így lehetővé válik, hogy a kisebbség „Nagy Történetét” a „kis történeteken”, a személyes, egyéni cselekvésvilágokon keresztül mutassa be.

A. Sajti Enikő.

ISBN 978-86-81960-25-7

9

788681

960257